

Map
TBEH

Март ТВЕН

твори в двох томах

Том
перший

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЕРА'
ПРИГОДИ ГЕКЛЬБЕРРІ ФІННА,
ПРИНЦ І ЗЛИДАР

Переклад з англійської

Київ
Видавництво
художньої літератури «Дніпро»
1985

И (Амер)
Т26

*В первый том
двухтомника произведений
выдающегося американского
писателя Марка Твена (1835—1910)
вошли широко известные
«Приключения Тома Сойера»
и «Приключения Гекльберри Финна»,
а также повесть
«Принц и нищий».*

Передмова

М. МЕНДЕЛЬСОНА

Примітки

І. НОВИЧЕНКА

Т 470300000—172 172.85
М205(04)—85

©Український переклад, примітки,
художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1985 р.

МАРК ТВЕН — ГУМОРИСТ І САТИРИК.

Можна припустити, що для тих, хто візьме в руки цю книжку, багато творів Марка Твена, які ввійшли до неї, вже давно відомі. Але тут же слід сказати: перечитуючи навіть улюблені твори про Тома Софера й Гека Фінна, а також ті з оповідань Марка Твена, що найкраще збереглися в нашій пам'яті, ми майже завжди знаходимо в уже відомому щось несподіване, щось нове, у нібито простому — досить складне. Найцінніші твори великого американського письменника часто-густо виявляються — щоразу, коли ми знову звертаємося до них, — змістовнішими, ніж вони здавалися колись (часто-густо й смішнішими, а іноді й трагічнішими).

Семюел Ленгхорн Клеменс, майбутній Марк Твен (1835—1910), народився в глухому американському селі. В дитинстві він щодня милувався найбільшою річкою своєї батьківщини — Міссісіпі. І, ніби його несло цим могутнім потоком, він зробив часткою свого «я» широчезні простори Сполучених Штатів Америки — від скромного селища Ганнібал, де минуло його дитинство, до гамірного Нового Орлеана. Де тільки не довелося жити письменникові... В незатишній Неваді на півночі країни і в південних штатах з їх чудовою природою та варварськими рабовласницькими порядками, в Нью-Йорку на Атлантичному узбережжі і в Сан-Франціско, що розкинувся над водами Тихого океану. Чимало часу провів Твен за межами США — він побував не тільки в Європі і в Азії, але навіть в Африці та в Австралії.

Хоча спосіб життя Семюела Клеменса чимось схожий на спосіб життя його колег — американських письменників (він пройшов типові для літературного світу заокеанської країни «університети» газетної роботи — як журналіст і друкер), але його шлях у літературу був більше, ніж в інших, насичений подіями, враженнями, багатогранними інтересами. Виходець із родини бідняка, Семюел, який іще малим хлопцем змушений був заробляти собі на прожиття, згодом десятки разів пройшов довгий шлях угору і вниз по Міссісіпі (і не пасажиром у зручній каюті, а лодцманом). Замолоду він брав участь у війні між Північчю і рабовласницьким Півднем (1861—1865), правда, недовго і не з того боку, який, як він зрозумів потім, захищав справедливу справу. Багато зусиль присвятив Клеменс марним пошукам срібла й золота в похмурих пустелях на заході США. А згодом, ставши Марком Твеном, він упродовж довгих років переходив із однієї

газети в іншу — працював і репортером, і зарубіжним кореспондентом, але найчастіше фейлетоністом.

На одній із карикатур сторічної давності, що зображає відомих американських «лекторів», які читають з естради власні твори, Марк Твен представлений у костюмі блазня. Відвідувачі таких «лекцій», а разом з ними й читачі справді здебільшого сприймали Твена просто як коміка, що не завжди примушує аудиторію серйозно замислюватись про суть своїх жартів.

Марк Твен починав свій шлях у літературі як майстер загонистого, нерідко нестримного гумору. З-під пера письменника нескінченним потоком виходили смішні містифікації, пародії, гротескні зарисовки, оповідання, в основу яких були покладені безглуздо-комічні ситуації.

Описуючи якось містечко, залите сяйвом південного сонця, Твен сказав, що в яскравій білині будинків було щось веселе, навіть «буйно-веселе». Такими буйними веселощами по вінця виповнені його ранні — і не тільки ранні — твори. Щедра готовність письменника розкидати пустотливі жарти цілими пригорщами, розвішувати їх гірляндами, ділитися усмішкою з кожною людиною давала — та й тепер дає — величезну радість людям.

Сприймаючи кращі традиції американського народного гумору середини минулого сторіччя, Твен викликав невтримні веселощі, нагнітаючи не тільки неймовірні перебільшення, але й не менш кумедні применшення. Він смішив поєднанням поважного й нікчемного, високого й негідного, радував соковитими дотепами в простонародному, нерідко грубуватому дусі, викриттям псевдoserйозного, шаржуванням, матеріалізацією метафор, фейєрверком каламбурів.

Потяг до ексцентричного, але за своєю суттю майже невинного гумору, до потаємної усмішки, що іноді переростає у розкотистий, але зовсім не дошкульний сміх — найважливіша особливість демократичної творчості Марка Твена.

Гуморист, пов'язаний з народом глибоким корінням, висловлює думку, що переважна більшість людей має високі людські задатки. І душа гумориста сповнена любов'ю до людей. Творчістю своєю він сприяє зміцненню душевного здоров'я людини, внутрішньої її рівноваги, її віри в свою життєдатність.

Мабуть, нема потреби детально зупинятися на прикладах кумедних і безтурботних вигадок, якими насичені десятки й сотні творів Твена. Пошлі мося хоча б на дуже веселу нісенітницю з оповідання «Мій годинник» — пам'ятаєте, як чоловік, годинник якого почав дуже відставати, зненацька відчув себе сучасником єгипетських фараонів і захотів «погомоніти» з мумією на злободенні теми?

Здавалося б, в одному ряду з цим чарівним, але навряд чи глибокодумним зразком «дикого гумору» стоять і ті численні повідомлення, смішні своєю абсурдністю, що їх друкував у своєму виданні один редактор (про це йдеться в оповіданні «Як я редагував сільськогосподарську газету»).

Однак проникливий читач легко помітить, що в творі «Як я редагував сільськогосподарську газету» Марк Твен виступає в іншій якості, ніж в оповіданні «Мій годинник». Він не просто пустує, не просто гріє душу веселощами. В цьому оповіданні його молодецький гумор, який ніби й не претендує ні на що серйозне, обертається сатирою.

Сатиричні нотки виникали іноді навіть у ранніх фейлетонах Твена. Але з роками такі барви в творах письменника дедалі згущувалися. Перша велика книжка Твена, яка завоювала йому популярність,— «Простаки за кордоном» (1869),— була поєднанням гумору й сатири. Невичерпно зигадливий на анекдотичні ситуації, письменник разом з тим вніс у свій твір чимало відвертої або глибоко завуальованої іронії, насмішки, спрямованої проти небезпечних противників — традиційних релігійних поглядів і професійних «божих людей», проти феодальних звичаїв, що існували за межами США, і самовдоволеного зухвальства багатьох американців.

Роман «Позолочений вік» (1874) написаний Твеном у співтворстві з мало схожим на нього письменником — Ч. Уорнером. І цим пояснюється дуже нерівний характер книжки. У ній є розділи, не позбавлені відтінку сентиментальності, відчувається звичне для американської літератури тих років тяжіння до «щасливих» кінцівок. Але твір насичений також пародіями на модні романи й традиційні ситуації, а основне — в'їдливо-саркастичними портретами шахраюватих політиканів, явних злодіїв, темних маніпуляторів, які задають тон у столиці США.

Новаторською і справді чудовою сторінкою в творчості Марка Твена стали його «Пригоди Тома Соєра» (1876). В основі повісті не комічні трюки професійного веселуна (хоча є в ній і жарти, що викликають сміх) і навіть не викриття затхлого побуту американської провінції (хоча в деяких місцях книжки відчувається глузування з цього побуту), а щось майже небачене у Твена досі (та й взагалі у літературі США). Найважливіша особливість «Пригод Тома Соєра» полягає ось у чому: гумор стає в цьому творі засобом *реалістичного розкриття психології людини* (перш за все дітей), а одночасно й засобом *поетизації життя*.

Американське буржуазне літературознавство схильне розглядати образ Тома Соєра в плані (хоч би яким дивним це могло видатися), близькому до вульгарно-соціологічного. В героєві книжки підкреслюються риси маленького ділка, його представляють як своєрідну мініатюрну «модель» типових американських бізнесменів. Хіба не мріє Том розбагатіти за допомогою скарбу? Хіба не шукає він вигоди від фарбування паркана? Хіба не скуповує квиточків, які дають право посісти почесне місце в недільній школі?

Але не в користолюбності хлопчика, ясна річ, ключ до чарів, що їх таїть у собі видатний твір Твена. Чарівність повісті, додамо, визначається не тільки умінням автора захопити читача описом дивовижних пригод героїв. Книжка про Тома — це розповідь про ідилічно щасливе, сповнене поезії життя дітей на лоні природи. Те недобре й небезпечне, що зустрічається на

їхньому шляху, позначене умовністю, характерною для пригодницької літератури,— тому воно не лякає по-справжньому. З другого боку, майже все безперечно реалістичне, що є в повісті, пов'язане з твенівським гумором і дає читачеві тепло і радість.

З бездоганною правдивістю автор відтворює внутрішній світ юних людських істот, які ще не втратили душевної чистоти й поетичної принади. Твен володів геніальною здатністю розуміти дітей, знав їхній характер, їхню психологію.

Цілком ясно, що гумор у «Пригодах Тома Сойера» грає іншу роль, аніж, скажімо, у переповненому комічним перебільшенням і почасти сатиричному «Оповіданні про капосного хлопчиська». Без гумору повість про Тома звучала б просто сентиментально й фальшиво. Саме гумор надає постаті головного героя, а також деяким іншим персонажам правдивості, душевної глибини. В повісті оспівується прекрасне відне життя, а сміх, забарвлений ліризмом, щирий гумор служать виявом любові до простих і добрих людей. Твен, певна річ, не був першим американським художником, який примусив гумор служити завданню утвердження цінності людей і краси життя. Але властивий письменникові величезний талант гумориста-психолога й гумориста-поета допоміг йому створити твір незвичайно великого естетичного значення. Парадоксально, що, пишучи цю повість, Твен виходив із невдоволення сучасною йому американською дійсністю. І все-таки його прагнення зобразити, спираючись на спогади дитячих років, світ щасливіший, радісніший, ніж той, який він бачив довкола себе, дало змогу письменникові створити книжку, в якій комічне грає *утверджуючу* роль. У повісті відчувається безперечний наліт романтизму, але це не знижує його реалістичної тональності.

Через шість років з'явилася повість «Принц і злидар» (1882) — ця чудова казка, в основі якої лежить перетворений фантазією автора історичний матеріал, твір, пройнятий палкою любов'ю до народу.

Герой книжки теж Том. Але якщо головний персонаж «Пригод Тома Сойера» майже ніколи не журився, то новому Томові досить було побачити «злидні, серед яких він жив», щоб він «залився слізьми». Перед читачем постає світ злиднів і безправ'я — з одного боку, і світ безглуздої розкоші та гніту — з другого. Контраст цей змальований надзвичайно опукло й сильно: адже злидар Том і принц, помінявшись одягом, міняються й місцем у житті. Тут більше сатири, ніж у книжці про Тома Сойера, і Твен частіше вдається до гротеску, частіше виходить за межі зовнішньої правдоподібності, щоб розкрити антигуманний характер того, що твориться й при дворі, і в довколишньому світі взагалі. Чудово побудований сюжет дає змогу з кожним розділом дедалі різкіше відчувати викривальну суть повісті. Тут продумана кожна деталь, тут усе «стріляє», все б'є по фальші, по злочинах аристократів і багачів.

Твен говорить про середньовічну Англію. Але в книжці виникають образи жертв власницьких законів, які примушують читача зненавидіти фео-

дальні порядки, а водночас і будь-яке пригноблення слабкого сильним. Навіть більше, письменник створює образ представника низів, який хоче, щоб життя було інакшим, і, при всій своїй неосвіченості, спроможний керувати державою гуманніше, аніж «природжені правителі».

Позитивний герой, який з'являється тепер у творах Твена, це передовсім дитина. Але душевне благородство обох Томів — зліпок з того високого, що письменник відчував у народі.

І злидар, і принц — це загалом хороші люди. Але добрий принц, показує Твен, уже почасти зіпсований владою. І навіть у письменникового улюбленця Тома Кенті, в якому втілено кращі риси народу, після недовгого перебування на королівському посту несподівано виявляються негативні риси. «З кожним днем принада королівської влади ставала яскравіша», — зауважує Твен. Том збільшує кількість слуг при дворі й здригається на саму думку про зустріч зі своїми рідними, які живуть у злиднях. Так подекуди в повісті починає звучати — правда, ще досить приглушено — тема морального занепаду рядової людини, трагічна тема, розробці якої письменник у майбутньому присвятить немало душевних сил.

В дослідженнях про життя і творчість Марка Твена, виданих у США, проводиться помилкова думка, що ідейне обличчя художника майже не змінювалося впродовж усього життя. Ця концепція може видатися на перший погляд переконливою: письменник прожив усе життя в буржуазній Америці і сприйняв багато поширених у ній переконань. Однак він був свідком великих соціальних зрушень у рідній країні, а це позначилося й на його світогляді.

Дитинство й рання молодість письменника припали на десятиріччя, що передували Громадянській війні 1861—1865 рр. Твен виріс у краю, де ще певною мірою зберігався патріархальний побут, панували фермерські порядки й звичаї. На цій основі й виникли ті ідеалізовані картини життя в долині річки Міссісіпі, яких так багато в «Пригодах Тома Соєра».

Проте справжньої творчої зрілості Марк Твен досяг уже після війни Півночі й Півдня, коли буржуазні устремління стали визначати спосіб думок і почуттів мільйонів американців. В останні роки життя у нотатках, опублікованих досі лише частково, письменник досить чітко охарактеризував кардинальні переміни, які відбулися в США в другій половині XIX ст.

Висловивши переконання, що в Ганнібалі пори його дитинства не думали про гроші, про багатство, Твен декларував, що відкриття золота в Каліфорнії в середині минулого сторіччя й «породило ту пристрасть до грошей, яка стала панувати сьогодні». Колись у США, на думку письменника, існувала тільки малесенька купка багатців. Але потім мільйонерів ставало більше, вони об'єднувались і швидко поширювали свій вплив. І ось «каліфорнійська хвороба збагачення», а разом і такі капіталісти, як, наприклад, Гулд, «поклали початок моральному загниванню; це було найжахливіше, що сталося

в Америці; вони викликали до життя жадобу багатства... з'явились,— веде далі Марк Твен,— Стандарт ойл, Стальний трест і Карнегі... Морган створив об'єднання в галузі сталі...».

Уже в романі «Позолочений вік» були відтворені деякі риси тієї нової Америки, яка відкрилась перед письменником в останні декади минулого сторіччя. Набагато більше сказав про неї Марк Твен у своєму романі «Пригоди Гекльберрі Фінна», хоча формально дія книжки розгортається в першій половині XIX ст.

Майже десять років витратив Твен на створення «Пригод Гекльберрі Фінна» (1885), роману, який, здавалося, мав стати лише продовженням повісті про Тома Соєра. Ці роки сповнені важкими творчими пошуками й болісними сумнівами, але час не згаяний марно. Письменник сказав ще одне нове слово в американській літературі. Уявлення, ніби книжка про Тома й Гека—близнюки, невинуваті, хоч би як багато спільного було в цих творах.

«Пригоди Гекльберрі Фінна» — твір багатоплановий і багатобарвний. Гумор Твена тут знову трансформується. Основне звучання книжки, в центрі якої стоїть Гек — раніше малопомітний Томів товариш,— сатиричне.

Саме тепер, з появою цього роману, *критичний реалізм в американській літературі досяг свого розквіту.*

Сатиричний (і водночас страшний) образ Гекового батька, бідняка, що сприйняв численні вади рабовласницької, а разом з тим і буржуазної Америки. Сатиричні образи «короля» й «герцога», в невидимій жадобі яких відбиті визначальні особливості вже зміцнілого капіталістичного суспільства США.

Ясна річ, «Пригоди Гекльберрі Фінна» аж ніяк не «чисто» сатиричний твір. Провідну роль у книжці відіграють образи людей прекрасної душі, образи самого Гека та його друга — негра Джіма. Але якщо в «Пригодах Тома Соєра» позитивним персонажам протистоять люди нікчемні, позбавлені реальної сили, то в «Пригодах Гекльберрі Фінна» головні герої змушені стикатися з недругами, які мають безсумнівну здатність творити зло великого соціального значення.

Таким чином, те чорне, хижацьке, нелюдське, що є на світі, постає в романі як цілком реальна сила, що заважає жити рядовим американцям, завдає їм горя, біди, нещастя.

І все ж не забуваймо, що чорне дане в протиставленні світлому. В загальному настрої книжки є два начала: ліричне й сатиричне. «Пригоди Гекльберрі Фінна» — найвизначніший твір американської літератури, він одночасно викриває зло темних сил і оспівує духовну красу, втілену в конкретних і цілком реалістичних людських образах.

Марк Твен — разом з Уїтменом — започаткував реалістичний напрямок у літературі США дев'ятнадцятого сторіччя. Та в романі про Гека він виступає не тільки як противник романтизму в американській літературі,

але й як письменник, у творчості якого реалізм і романтичні тенденції переплітаються, зліті в одне ціле.

Значення образу Гека, одного з найвизначніших образів, будь-коли створених американськими письменниками, настільки велике, що Хемінгуей мав цілковиті підстави відзначити унікальну цінність книжки про Гекльберрі Фінна, сказавши, що сучасна література США «вийшла з єдиної книжки Марка Твена, яка називається «Гекльберрі Фінн». Реакційне твенознавство доклало багато зусиль, намагаючись викривити справжній характер цього героя. В буржуазних дослідженнях часто ігнорують реальний смисл тієї інстинктивної пошани, яку викликає в Гека жага свободи, що живе в серцях народу, і яка примушує його стати, незважаючи на всі сумніви й труднощі, однодумцем негра Джіма, коли той намагається розірвати пута рабства. Ось чому дехто з зарубіжних критиків виступає апологетом не дуже вдалої кінцівки роману, де автор, невинувато повертаючись до тенденцій, що подекуди проглядають у «Пригодах Тома Соєра», змальовує Тома бездушним шукачем традиційних романтичних забавок, а Гека — зброноосцем свого активнішого друга, геть позбавленим самостійності. Адже такий поворот у заключній частині книжки трохи приглушує пристрасне волелюбне звучання основних розділів твору.

Деякі американські буржуазні літературознавці зображують Гека людиною, настільки обтяженою вимогами людської совісті, що нібито єдине його бажання — звільнитися від будь-яких етичних міркувань, зовсім забути про болісний голос совісті. Подібні мудрування не просто суперечать цілком очевидному змістові роману. Їх завдання теж полягає в тому, щоб «очистити» один із найкращих в історії американської художньої прози творів від закладеної в ньому великої морально-суспільної ідеї, а zarazом підірвати значення морального начала, властивого кожній великій літературі.

Однак, перечитуючи «Пригоди Гекльберрі Фінна», найчастіше з хвилюванням зупиняєшся саме на тих сторінках книжки, де розкривається боротьба суперечливих тенденцій у душі героя: звичного для його оточення примиренського ставлення до рабства і взагалі до насильства над людьми та властивого юнакові інстинктивного бажання кинути виклик несправедливості в американському суспільстві. Ця боротьба показана з великою експресією і психологічною переконливістю, зокрема, тому, що оповідь про неї забарвлена як сатиричними, так і несатиричними емоціями. Наприклад, Гек часто показаний щирим, цілком правдоподібним прихильником хибних, традиційних для Півдня США, поглядів на рабство. Однак іноді його залежність від звичних антинегритянських поглядів зображена в гротескно-гіпертрофованому вигляді, щоб фальш їх виступала особливо опукло. Гек постає перед читачем як людина, згодна пожертвувати собою заради свободи Джіма, в ім'я добра.

Знамениті слова Гека про те, що він радніше піде до пекла (а хлопчик же цілком щиро вірить в існування потойбічного світу), ніж зрадить свого

друга негра, — це виклик жорстоким законам країни і несправедливим ученням церкви. Для мільйонів читачів роман «Пригоди Гекльберрі Фінна» ще довго буде не лише незрівняним взірцем реалістичної майстерності в створенні психологічних портретів, але й нев'яучим прикладом твору, пронизаного духом відданості інтересам пригноблених.

Відзначимо принагідно: не слід думати, що дедалі глибше проникнення Марка Твена в сферу сатири — в міру збагачення його життєвого досвіду — супроводжувала рішуча відмова письменника від гумору, доброго, лагідного, повного тепла. І в книжці про Гека, і в пізніших творах Твена, в яких ще в'їдливіше висміюються вади сучасного суспільства, є чимало пасажів, мета яких насамперед порадувати читача дотепом, веселим каламбуrom. Смішні епізоди почасти допомагають авторові посилювати викривальний смисл його творів. Взагалі гумор і сатира постають у творчості Твена в найрізноманітніших поєднаннях, взаємно збагачуючись, набуваючи — внаслідок взаємопроникнення — несподіваних якостей, переливаючись незвичайними барвами, що вражають читача.

Від часу створення книжки про Гека й Джіма, змушених існувати в світі корисливих інтересів і прагнень, у Марка Твена дедалі наполегливіше визрівало відчуття, що лад, який усталився в США, не лише цілковито невинуватий, ганебний, але й що — вже внаслідок цього — він не може існувати вічно. У сатирика виник великий інтерес до долі трудящих (у тому числі найманих робітників) у сучасному «цивілізованому» світі.

Виник потяг до сатири суворішої, нищівної, повної гніву, яка дає синтетичне уявлення про соціальну дійсність.

Письменник почав розвивати такі форми сатиричної літератури, яких він раніше не знав або яким приділяв мало уваги. Це й насичений злою іронією політичний памфлет, що дозволяє на основі небагатьох конкретних фактів суспільного буття зробити найпохмуріші висновки про сучасний буржуазний лад загалом. Це й алегорична оповідь, яка поєднує сатиричний показ соціальних потворностей з песимістичними думками про «природу» й можливості людини як такої. Нарешті, з-під пера письменника з'являються начерки фантастичних картин майбутнього, в основі яких лежить переконання в безпросвітності подальшої долі американського власницького суспільства.

Останні десятиріччя ХІХ ст. були для Твена часом воістину болісних роздумів, а водночас і частих творчих невдач, багато в чому пов'язаних з нездатністю до кінця збагнути причини погіршення умов життя народу. Але і в ці дуже важкі роки письменник створив ряд визначних художніх творів. Серед них — роман «Янкї з Коннектікуту при дворі короля Артура» (1899), герой якого зневажав і ненавидів феодальну тиранію далекого минулого, священнослужителів, рицарів, поміщиків, що склали верхівку англійського суспільства багато сторіч тому, за часів короля Артура. Але він таки врешті зумів зрозуміти, що і в буржуазній Америці кінця ХІХ ст. трудовому людові живеться зовсім не солодко. В романі підкреслена, зокрема, тра-

гічна обставина: народ стає безпомічною жертвою панівного класу, не здогадуючись про ті великі потенції, які закладені в ньому й необхідні для відсічі експлуататорській меншості. В вісімдесяти роки була написана також промова «Лицарі праці» — нова династія». Хоча Твен мало знав про марксизм і його уявлення про соціалізм та комунізм багато в чому були хибні, він усе-таки геніально передбачив неминучість приходу до влади «династії» робітників на зміну «династіям» королів та капіталістів.

Включене до двотомника оповідання «Людина, що спокусила Гедліберг» (1899) дає змогу досить чітко судити про те, як змінилося під кінець життя письменника його сприйняття капіталістичного суспільства. Антибуржуазні засади наявні навіть у таких твенівських оповіданнях, як «Розповідь комівожера» або «Роман ескімоської дівчини», де показана відносність поняття багатства, висміяно всіляке накопичення. Ворожі власницьким інтересам настрої відчувалися не тільки в «Пригодах Гекльберрі Фінна», але і в романі «Янкі з Коннектікуту при дворі короля Артура». В сатиричному оповіданні про містечко Гедліберг є щось нове. Аморальна й антинародна сутність невторимної буржуазної корисливості представлена тут не у вигляді підтексту, не в алегоричній формі; вона показана навіть не на прикладі вчинків окремої людини чи окремих осіб. Перед нами притча, смисл якої висловлений різко, виявлений не до кінця, не залишаючи місця для сумнівів, для двоякого тлумачення, для пом'якшеного трактування.

Колись у творчості Твена символом Америки було містечко Сент-Пітерсберг — саме там і прославився Том Сойєр своїми пригодами. А це була Америка, яка ще не втратила своєї привабливості. Як же перемінилися Сполучені Штати до кінця сторіччя! Твен зобразив втіленням сучасної Америки містечко Гедліберг, в якому верховодять безчесні, фальшиві, огидні ділки. «Аристократія» Гедліберга — поспіль шахраї і злодії, готові простягнути руки до грошей, хоч би якими нечистими способами їх довелось добувати. У сатири Твена тепер усе більше жорсткого сарказму, в його творах виникають нещадно злі, несамовиті інтонації.

Письменникові, який ще замолоду з тривогою відчув, що його батьківщина перестає бути країною доброзичливих фермерів, що в ній шаленими темпами зростає індустрія, а разом і жорстока влада тих, кому належать всі ці фабрики, заводи, банки, судилося до кінця життя побачити перетворення США в імперіалістичну державу.

Марк Твен став свідком загарбницької війни американців проти Іспанії (1898), а далі й поневолення філіппінського народу. Злочини американської воячини на Філіппінських островах змусили Твена поставити під сумнів не тільки моральне обличчя правителів країни, але й цінність усєї так званої американської цивілізації.

Відкрито оголосивши себе антиімперіалістом, письменник створив на початку ХХ сторіччя десятки творів, в яких поневолювачі тубільних народів і мілітаристи — американські, англійські та інші — змальовані з їдкою на-

смішкою. З усією силою свого всеперемагаючого темпераменту Твен прокляв ту наповнену кров'ю купіль, з якої вийшов імперіалізм США. В його творах відчувається бажання винищити лиходіїв, недругів народу за допомогою єдиної доступної для нього зброї — *всеспонеляючого сміху*. Твен писав, що підірвати брехню можна лише за допомогою сміху — адже «ніщо не встоїть проти сміху». І в творах останніх років його життя було все більше *сатиричного* сміху, який не дає пощади, сміху, який б'є точно в ціль. Оповідання, памфлети, притчі, написані Твеном у той період, були творами борця, що не втратив ні гостроти зору, ні здатності завдавати нищівних ударів.

Один із найбільших і найсильніших творів Твена, написаних у кінці життя, — повість «Таємничий незнайомець».

Дія повісті відбувається в середньовічній Австрії. Але нема жодного сумніву: письменник створив алегорію про *американську сучасність*. Трагічна деградація батьківщини письменника зображена в «Таємничому незнайомцеві» з іще більшою рішучістю й наполегливістю, в іще страхітливішій формі, аніж в оповіданні «Людина, що спокусила Гедліберг». Перед нами постає світ, у якому править сатана, світ, де саме його бажання визначає хід подій, де все суще — наслідок волі всемогутнього й позбавленого совісті диявола. А люди, хоч би якими були їхні моральні якості, жалюгідні й нікчемні.

Таке сприйняття життя Твена пояснювалось не тільки знегодами, що випали тоді на долю сатирика, — хворобами, смертю рідних і грошовою скрутою. Справа полягала передовсім у тому, що письменник, вражений до глибини душі злочинствами імперіалістичних держав, нечувано зрослою й згубною владою чистогану в американському суспільстві, а також явною нездатністю, як йому здавалося, народних мас дати відсіч силам зла, не міг не дивитися на світ з гірким почуттям. А оскільки Твен не мав цілком чіткого уявлення про хід і смисл історичного розвитку, йому й починало іноді здаватися, ніби в усьому поганому винна сама сутність людини — її мізерне «єство», її одвічна духовна слабкість і моральне убогство.

Все це досить виразно відчувається в «Таємничому незнайомцеві». Але в цій повісті, поряд з мізантропічними філософськими роздумами, привертають увагу також і цілком очевидні сатиричні викривання реальної суті грошей та імперіалістичних воєн. Золото, підкреслює Твен, «блищить ганебним рум'янцем», а завойовник ніколи «не починав війни з благородною метою».

Зачинателі загарбницьких імперіалістичних воєн викликають у письменника шалену лють. Вся капіталістична цивілізація часто уявляється йому джерелом нещастя, злигоднів, трагедій для звичайної людини, для трудівника.

Був час, коли цивілізація XIX ст. здавалася письменникові іншою — достойною, благородною. В неопублікованій передмові Твена до роману «Янки з Коннектікуту при дворі короля Артура» є, наприклад, такі слова:

«Якщо хто-небудь схильний осуджувати нашу сучасну цивілізацію, що ж, завадити цьому не можна, але непогано іноді порівняти її й те, що діялось на світі раніше, а це має заспокоїти і вселити надію».

Не випадково, однак, письменник так і не видрукував своєї передмови. Невдовзі після виходу роману про янкі Марк Твен почав відгукуватися про сучасну цивілізацію досить скептично. Можна й треба сказати навіть багато сильніше: буржуазна цивілізація почала викликати в Твена, який так любив техніку, явну відразу. Бо вона, на думку письменника, придавлює людину, нівечить її. Саме з цим і узгоджуються ті повні роздратування характеристики, які він дає тепер «людській расі», родові людському.

Але чи справді письменник почав відчувати ненависть до всіх людей, а також до витворів їхніх рук та мозку? Є всі підстави сумніватися в цьому. Гнів Твена, в кінцевому підсумку, звернений не проти людини як такої, а проти володарів життя у США, що перетворили країну на центр злочинств та експлуатації. Ненависть Твена — це ненависть до капіталістів, які використовують успіхи цивілізації для того, щоб нести жителям колоніальних країн, американським неграм і біднякам будь-якого кольору шкіри пригноблення, виснажливу працю, хвороби і смерть.

Серед твенівських творів, написаних у першому десятиріччі ХХ ст., багато памфлетів. Кожен із них був викликаний до життя конкретними — і найпохмурішими — обставинами соціального життя країни, фактами імперіалістичної політики. Твен засуджує американських місіонерів — агентів імперіалізму («Людині, Яка Ходить у Пітьмі»), розповідає про трагічну долю чорношкірих у США («Сполучені Штати Лінчування»), із глузливим сміхом змальовує російського самодержця («Монолог царя»), приковує до ганебного стовпа вбивцю тисяч і тисяч тубільців Африки («Монолог короля Леопольда на захист його панування в Конго»). В цих та в інших антиімперіалістичних памфлетах він демонструє безліч найдотепніших ходів, які свідчать про невичерпну сатиричну винахідливість письменника, про те, що він в американській літературі є гідним продовжувачем безсмертних традицій Свіфта.

І Твен не тільки оголошує анафему тим чи іншим політикам, відповідальним за загарбницькі дії імперіалістичних держав, — він часто-густо викриває першооснови громадського порядку, який зробив можливими ці жахливі явища.

Зупинімося, наприклад, на памфлеті «На захист генерала Фанстона». Цей твір являє собою повне несподіваних випадів викриття глибокої аморальності реального американського генерала Фанстона. Але Твен не обмежується цим. За допомогою серії химерних і парадоксальних поворотів автор підводить читача до думки, що центральний персонаж твору не просто монстр, а плоть від плоті вояччини США, живе втілення підступності й жорстокості всієї когорти імперіалістичних хижаків. Потік дотепних і в'їд-

ливих порівнянь дає змогу Твенowi переконати нас: в Америці вже запанував «фанстонізм», тобто широко розгалужена система, в основі якої — підлий обман, мерзенна зрада, готовність убивати тих, кому потискуєш руку, хто рятує тебе від голоду. «Фанстонізм» став у США основою не тільки підготовки військових кадрів, але й «виховання» молоді взагалі.

Злочини американських імперіалістів примусили Марка Твена замислитись: куди кінець кінцем приведе його батьківщину той шлях, на який вона ступила на рубежі ХІХ і ХХ сторіч.

Серед творів сатирика, написаних ним за останні роки життя і відомих нам тільки в уривках, є начерки своєрідних фантастичних або, точніше, сатирично-фантастичних оповідань, у яких дано синтетичне уявлення про те, що чекає Америку в майбутньому. Великий сатирик хотів застерегти сучасників від небезпеки, до якої може призвести даліше посилення в США влади монополій і вояччини. Цій темі присвячені й кращі твори сучасних письменників-фантастів США (вплив Твена тут ясно відчувається).

Марк Твен збагнув (і це було ідейно-художнім відкриттям величезного значення), що жадібність імперіалістів може призвести до цілковитого знищення всіх демократичних інститутів у США, до перетворення країни в своєрідну *деспотичну монархію*. Про це говориться, наприклад, у незакінченому творі «Два фрагменти з забороненої книжки, названої «Погляд на історію, або Загальний нарис історії». Тут відверто сказано, що «Велику республіку», тобто США, неможливо врятувати, оскільки в країні запанував «гендлярський дух» і кожен став «патріотом» лише «власної кишені». Внаслідок цього «уряд остаточно потрапив до рук великих багатіїв, а це означає, що господарем, диктатором Америки може стати будь-який спритний, своєкорисливий демагог.

Твен створює образ такого недруга простого люду, який прикидається виразником його волі. Демагог (він колись був чоботарем і претендує на «демократизм») врешті й встановлює в США монархію. Так гине те, що для письменника було найочевиднішим свідченням переваги його вітчизни — цієї республіки — над країнами Європи, де ще й досі існують королі і монархи. Америка, за Твенom, стає такою самою тиранією, як і будь-яка інша держава в світі, де панує феодальний устрій, де зберігся «старий режим».

Сатиричного забарвлення цьому творові (точніше, серії начерків до нього — нам невідомо, що саме мав намір створити письменник із окремих пасажів) надає, зокрема, та обставина, що «Заборонена книжка» задумана як оповідь від імені людини майбутнього про минуле, тобто перш за все про Америку початку ХХ ст. І ось читач дізнається, що всі завоювання американської демократії вже давно втрачені, а в США настали дні чорної реакції.

Багатозначний факт: початком *кінця* демократії в США, в зображенні письменника, стає саме перетворення його батьківщини в імперіалістичну державу.

Отже, колишні ілюзії Твена танули дедалі швидше а його сатира набувала нового розмаху, нової сили. Письменник тепер висміює не тільки ок-

ремі вади і вразливі місця буржуазного суспільства — він дає зрозуміти, що розвиток капіталістичної цивілізації завів американське суспільство в *політичну й моральну безвихідь*.

Розбиті, зруйновані всі сподіванки на благополучний розвиток американської демократії, на її поступальний рух, рух уперед. В одному із записників сатирика з'являється страшне передбачення, що ще до кінця ХХ ст. в США буде встановлена влада інквізиції й запанує «вік пітьми». А це означає, що пора успішного розвитку науки й техніки в Америці скінчиться. Європа тим часом, додає письменник, стане республіканською, і саме там наука досягне розквіту.

Хоча Твен майже завжди кепкував із церковників, із релігійних догм, в кінці життя він почав висловлювати свої атеїстичні погляди ще різкіше (наприклад, у «Листах із землі» або в «Подорожжі капітана Стормфілда до раю»). Для цього були свої причини — в богові письменник дедалі частіше вбачав тепер символ несправедливих порядків, які встановилися на світі.

Твен уже широко відомий як блискучий *гуморист*, який вніс у скарбницю світової літератури вклад величезної естетичної цінності. Але ще не дістав належного визнання не менш важливий факт: він був також одним із найвидатніших *сатириків*, гідних посісти місце поряд із Свіфтом. Показуючи в сатирично перебільшеному, часто-густо гротескному вигляді реальну потворність капіталістичного ладу, Марк Твен з надзвичайною ясністю дав зрозуміти: спосіб життя, в основі якого лежить скнарність, корисливість, зажерливість, не має майбутнього, він приречений на загибель. Необхідні інші шляхи, інші інтереси, інші горизонти.

М. Мендельсон

Переклав
ВОЛОДИМИР МИТРОФАНОВ

ПЕРЕДМОВА

Більшість пригод, описаних у цій книжці, сталося насправді: декотрі — зі мною самим, інші — з моїми шкільними товаришами. Гека Фінна змальовано з життя, Тома Соїєра також, але він — персонаж не одноосібний, бо поєднує в собі риси вдачі трьох хлопців, яких я знав, і, отже, належить до мішаного архітектурного стилю.

Чудні забобони, згадувані далі, були дуже поширені серед дітей і негрів на Заході за тих часів, про які йдеться в цій оповіді,— тобто тридцять-сорок років тому.

Хоч моя книжка написана передусім на розвагу хлопчикам та дівчаткам, я сподіваюся, що її залюбки прочитають і дорослі чоловіки та жінки, бо мені хотілося б викликати в них приємні спогади про те, якими були колись вони самі, як почували, думали й розмовляли і в які дивовижні історії іноді встрявали.

Гартфорд, 1876

Автор

Розділ I

— Томе!

Ані звуку.

— Томе!

Ані звуку.

— Де ж це він, шибеник, подівся, хотіла б я знати... Томе, озвися!

Ані звуку.

Стара жінка зсунула вниз окуляри й, дивлячись поверх них, роззирнулася по кімнаті; потім підняла окуляри на чоло й поглянула з-під них. Шукаючи таку дрібницю, як хлопець, вона майже ніколи не дивилася крізь скельця: то були парадні окуляри, втіха її душі, і призначалися вони для «вигля-

ду», а не для діла,— так само вона могла б дивитися й крізь дві конфорки з кухонної плити. Якусь мить стара стояла видимо спантеличена, а тоді промовила — не надто сердито, проте досить голосно, щоб її почули меблі в кімнаті:

— Ну стривай, попадешся ти мені в руки!..

Стара не докінчила, бо саме стояла нахилившись і тиццала шіткою під ліжком, отож мусила раз у раз зводити дух. Та з-під ліжка вона виштурхала тільки kota.

— Зроду не бачила такого поганця!

Вона пішла до відчинених дверей, стала на порозі й повела оком по грядках помідорів, зарослих дурманом,— то був її «город». Тома не видно ніде. Тоді вона підвищила голос,— так щоб було чути далі,— й гукнула:

— Гей, *То-о-ме!*

Раптом позад неї щось шурхнуло, і вона обернулася — саме вчасно, щоб схопити за полу куртки невеликого хлопчиська й не дати йому втекти.

— А, ось ти де! Я ж таки мала б подумати про цю комору. Ти що там робив?

— Нічого.

— Нічого? А ти поглянь на свої руки. І на свій рот. Це що таке?

— Не знаю, тітонько.

— Зате я знаю. Це варення — ось що це таке. Сто разів тобі казала: не чіпай варення, бо шкуру злуплю! Ану дай мені оту лозину!..

Лозина зависла в повітрі. Здавалося, порятунку немає.

— Ой тітонько! Мерщій оберніться!

Стара рвучко обернулася і про всяк випадок сторожко підбрала спідницю. А хлопчисько миттю дременув геть, видряпався на високий дощаний паркан і зник з очей.

Тітка Поллі з хвилину стояла розгублена, потім тихенько засміялася:

— Ну й розбишака ж, хай йому абищо! Невже я так-таки нічого не навчуся? Це ж уже вкотре він отак мене дурить. Мабуть, і справді старі дурні найдурніші. Недарма кажуть: старого собаку нових штук не навчиш. Та боже ж ти мій, у цього хлопчиська і витівки щоразу інші, отож не знаєш, чого й сподіватися. І він наче знає, скільки можна мучити мене, доки мені увреться терпець. Знає і те, що досить йому хоч на мить збити мене з пантелику або насмішити, як мені вже несила й руку звести, щоб добряче його відшмагати. Ой, не виконую я свого обов'язку щодо хлопця, бачить бог! Хто попускає дитині, той псує її, говорить святе письмо. Грішниця

я і знаю, що доведеться мені прийняти кару й за себе, й за нього. В ньому наче біс сидить, та помилуй мене боже, він же, сердешна дитина, син моєї покійної сестри, і мені просто не стає духу лупцювати його. Щоразу як даю йому втекти, мене гризе сумління, а як поб'ю його — аж серце кров'ю обкипає. Правду каже святе письмо: короткий вік людський і сповнений скорботи, — так-бо воно й є... Ось він сьогодні не піде до школи, то я повинна покарати його за це: доведеться йому завтра працювати. Хоч це й жорстоко — змушувати його працювати в суботу, коли всі інші хлопці гулятимуть, але ж праця — то для нього справжня мука, і я повинна бодай так виконувати свій обов'язок, а то геть занапащу хлопця.

Том справді не пішов до школи й дуже приємно згаяв час. Додому він повернувся, тільки-тільки щоб до вечері встигнути допомогти чорношкірому хлопчині Джімові напиляти на завтра дров і нащипати скіпок — чи принаймні встигнути розповісти йому про свої походеньки, поки Джім сам зробив зо дві третини всієї тієї роботи. А от Сід, Томів молодший (чи, власне, зведений) брат, на той час уже закінчив своє діло (він збирав скіпки): то був слухняний хлопчик, який не любив пустощів і нікому не завдавав клопоту.

Поки Том вечеряв, при кожній зручній нагоді тягаючи з цукорниці грудочки цукру, тітка Поллі діймала його підступними, повними прихованих пасток запитаннями, сподіваючись загнути хлопця на слизьке й вивідати в нього правду. Як і багато хто з простодушних людей, вона тишила себе марнославною думкою, ніби має неабиякий хист до таємної дипломатії, і вважала свої наївні хитрощі за чудеса винахідливості й підступності.

— Томе, — спитала вона, — сьогодні в школі було душно?

— Так, тітонько.

— Страшенно душно, правда ж?

— Так, тітонько.

— І тобі, Томе, не захотілося піти скупатись?

Зачувши недобре, Том ураз нашорошив вуха. Він пильно глянув у тітчине обличчя, але нічого особливого не добачив і тому відповів:

— Та ні, тітонько, не дуже.

Стара простягла руку, помацала Томову сорочку й сказала:

— Ну що ж, тобі, я бачу, й тепер не дуже жарко. — А сама тайкома тишилася тим, як спритно й непомітно зуміла перевірити, чи суха в хлопця сорочка.

Але Том уже збагнув, звідки вітер дме, і випередив її наступний хід.

— Дехто з нас поливав собі на голову з помпи. У мене й досі волосся вогке, ось бачите?

Тітка Поллі з досадою подумала, що не скористалася з цього очевидного доказу й дала обвести себе круг пальця. Тоді в неї сяйнула нова думка.

— Але ж, Томе, щоб полити собі на голову з помпи, не греба було розпорювати комір сорочки там, де я зашила, правда? Ану розстебни куртку!

З обличчя в Тома збігла тінь тривоги. Він розстебнув куртку. Комір сорочки був міцно зашитий.

— Що ти скажеш! Ну гаразд, нехай. Я ж таки була певна, що ти не пішов до школи й купався в річці. Та я не гніваюсь на тебе, Томе. Хоч віри тобі, як то кажуть, уже й немає, але часом ти буваєш кращій, ніж здаєшся. Принаймні сьогодні.

Вона й засмутилася тим, що проникливість зрадила її, і водночас була рада, що Том бодай цього разу повівся як годиться.

Аж раптом обізвався Сід:

— Чогось мені здається, ніби ви зашили йому комір білою ниткою, а тут чорна.

— Та певне ж білою!.. Томе!..

Том не став чекати, що буде далі. Уже в дверях він обернувся й гукнув:

— Ну, Сідді, це тобі так не минеться!

У безпечному місці Том роздивився на дві великі голки, застромлені зі споду у вилогу його куртки й обмотані нитками: одна білою, друга — чорною. І пробурмотів сам до себе:

— Вона б зроду не помітила, коли б не Сід... Чорт її знає! То вона зашиває білою ниткою, то чорною. Щось би вже одне, а то де там устежити. Але Сіда я таки відлупцюю. Буде йому наука.

Том аж ніяк не був Зразковим Хлопчиком у містечку. Та він дуже добре знав такого і страшенно не любив його.

Минуло хвилини зо дві, а може, й менше — і він забув про всі свої злигодні. І не тому, що вони були не такі прикрі й гіркі, як злигодні дорослих людей, — просто їх на якийсь час витіснило нове непереборне захоплення, точнісінько так, як і доросла людина забуває своє горе, збуджена якимсь новим, цікавим для неї ділом. Таким цікавим ділом став для Тома новий спосіб свистіти, щойно перейнятий від Сідного негра, — і хлопцеві не терпілося повправлятися у ньому на

волі. То був особливий, подібний до пташиного, свист, таке собі заливчасте щебетання, яке виходить, коли часто-часто доторкатися кінчиком язика до піднебіння,— читає, певно, пригадає, як це робиться, якщо він сам був колись хлопчиком. Не пошкодувавши зусиль, Том скоро опанував цю премудрість і тепер простував вулицею з солодкою музикою на устах і великою вдячністю у душі. Він почував себе, наче астроном, що відкрив нову планету, але радість його, поза всяким сумнівом, була ще більша, глибша й щиріша, ніж в астронома.

Літні надвечір'я тягнуться довго, і надворі ще не спочіло. Раптом Том урвав свою трель. Перед ним був незнайомець — хлопчина, трохи більший за нього самого. У глухому провінційному містечку Сент-Пітерсберзі будь-яка нова людина, незалежно від статі й віку, являла собою справжню дивовижу. А цей хлопець був ще й добре вдягнений — аж надто добре, як на будень. Просто-таки неймовірно добре. На ньому був гарний новісінький капелюх, застебнута на всі гудзики, нова й чиста синя сукняна куртка і такі самі нові й чисті штани. До того ж він мав на ногах черевики, а була ще тільки п'ятниця! І навіть краватку на шиї — якусь барвисту стрічку. Одне слово, справляв враження міського жевжика, а Тома від таких аж з душі вернуло. Чим далі він розглядав це виряджене диво, тим вище задирив перед ним носа і тим жалюгіднішим здавався йому власний одяг.

Жоден з хлопців не озивався. Коли зрушав з місця один, зараз же зрушав і другий — але тільки вбік, по колу. Вони весь час трималися лицем до лица, дивлячись просто в очі один одному. Нарешті Том сказав:

- Вибити тобі бубну?
- Ану спробуй, побачимо.
- Кажу — виб'ю, то й виб'ю.
- Руки короткі.
- А от і виб'ю.
- Не виб'єш.
- Виб'ю.
- Ні, не виб'єш.
- Виб'ю!
- Ні!

Запала ніякова мовчанка. Потім Том спитав:

- Тебе як звати?
- А тобі що до того?
- Ось я тобі покажу, що мені до того.
- Чого ж не показуєш?

— Багато говоритимеш, то й покажу.
— І говоритиму, і говоритиму, і *говоритиму!* Ну, то що?
— Думаєш, ти велика цяця, еге ж? Та якби я захотів, то помолотив би тебе однією рукою, а другу хай би мені прив'язали за спиною.

— То чого ж не помолотиш? Тільки базікаєш.

— А таки помолочу, як не вгамуєшся.

— Ха-ха, бачили ми таких!

— Слухай, чепуруне! Гадаєш, ти важна птиця, еге ж? Ач якого капелюха напнув!

— Не подобається — то збий його з мене. Збий — і побачиш, що тобі буде.

— Брешеш!

— Сам ти брешеш.

— Ти паскудний брехун і боягуз.

— Ану котися ти, знаєш куди...

— Ще раз пошли мене — і я розвалю тобі голову каменюкою.

— Ой-ой-ой, так і розвалиш!

— Кажу тобі, розвалю!

— То чого ж не розвалюєш? Чого тільки *кажеш*, а нічого не робиш? Боїшся!

— Я не боюся.

— Боїшся.

— Ні!

— Боїшся!..

Знов запала мовчанка. Обидва знов затупцяли боком, поїдаючи один одного очима. Нарешті зійшлися плече до плеча.

— Забирайся геть звідси! — сказав Том.

— Сам забирайся!

— І не подумаю.

— І я не подумаю.

Вони стояли, кожен спираючись на скісно виставлену вперед ногу, і з ненавистю в очах щосили штовхали один одного. Але ні той, ні той не міг переважити. Нарешті, захекані й розпашілі, обидва обережно послабили натиск, і Том сказав:

— Ти боягуз і слинько! Ось я скажу своєму старшому братові — то він тебе самим мізинцем віддухопелить. А я йому скажу, начувайся!

— Чхав я на твого старшого брата! У мене теж є брат, ще більший за твого, такий, що за одним махом перекине його аж за отой паркан.

(Обидва брати були, звісно, вигадані).

— Брешеш!

— Хоч ти що кажи, а це правда.

Великим пальцем ноги Том провів у пилюці ризику і промовив:

— Спробуй тільки ступити за цю ризику, то я так тобі дам, що рачки поповзеш. Хто б ти не був, а слізьми вмиєшся.

Чужак притьмом переступив ризику й сказав:

— Ну, дай мені, ти ж обіцяв.

— Ти мене краще не чіпай, бо пошкодуєш.

— Ти ж казав, що даси мені, то чого ж не даєш?

— Хай мене чорти візьмуть, як не дам за два центи!

Хлопець дістав з кишені два великі мідяки й, глузливо посміхаючись, простяг їх Томові. Той ударив його по руці, і монети полетіли на землю. А за мить і обидва хлопці покотилися по пилюці, зчепившись, мов два коти. Вони тягали й смикали один одного за чуприни та за одіж, щипали й дряпали один одному носи — і вкривали себе порохом і славою. Невдовзі картина набула чіткіших обрисів, і крізь хмари бою стало видно, що Том сидить верхи на незнайомому хлопцеві й молотить його кулаками.

— Здавайся! — зажадав він.

Хлопець лиш дужче запручався, силкуючись звільнитися. Він плакав від образи й безсилої люті.

— Здавайся! — І Том знову замолотив кулаками.

Нарешті чужак видувив із себе: «Здаюся», — і Том пустив його зі словами:

— Оце тобі буде наука. Іншим разом краще дивися, з ким заводишся.

Хлопець подався геть, обтрушуючи з себе пилюку, хлипаючи й шморгаючи носом. Час від часу він озирався й, крутячи головою, погрожував поквитатися з Томом, «хай тільки його ще десь здибає». Том відповідав на це зневажливим сміхом, а тоді, сповнений радісного піднесення, рушив додому; та тільки-но він повернувся спиною до чужинця, як той схопив каменюку й пожбурих йому між лопатки, а сам кинувся тікати, вистрибуючи, мов антилопа. Том гнався за негідником до самого дому й так довідався, де той живе. Деякий час він стовбичив біля хвіртки, викликаючи ворога надвір, але хлопчисько тільки робив з-за вікна гримаси і виклику не прийняв. Потім з'явилася його матуся, обізвала Тома грубим, лихим, зіпсутим хлопчиськом і звеліла йому забиратися геть. І він пішов геть, але сказав, що той поганець йому «ще попадеться».

Додому Том повернувся дуже пізно і, обережно залазячи крізь вікно, наразився на засідку: на нього чатувала сама тітка, і, коли вона побачила, на що схожий його одяг, її рішучість обернути хлопцеві суботній відпочинок на підневільну працю стала тверда, як криця.

Розділ II

Настав суботній ранок, і все навколо засяло літніми барвами й свіжістю, забуяло життям. У кожному серці бриніла музика, а коли серце було молоде — пісня лилася з уст. Кожне обличчя променилося радістю, і кожен перехожий ступав пружно й молодо.

Пишно цвіла біла акація і сповнювала повітря своїми пахощами. Кардіфська гора, що підносилася на околиці містечка, була вкрита рясною зеленню і здаля видавалася справжньою землею обітованою, де панували краса, мир і спокій.

Том з'явився на узбіччі вулиці з відром вапна та довгою малярською щіткою в руках. Він зміряв оком паркан, і вся його радість умить розвіялась, а душу сповнила глибока туга. Тридцять ярдів дощаного паркана заввишки дев'ять футів! Увесь світ здався йому нікчемним і безглуздим, а саме життя — важеним тягарем. Зітхнувши, він умочив щітку у відро й провів нею по верхній дощці паркана, тоді зробив те саме ще й ще раз і, порівнявши жалюгідну білу смужку з безмежним небіленим обширом, скрушно сів на ого-рожку коло дерева.

Із хвіртки, наспівуючи «Дівчата з Буффало», підстрибцем вибіг Джим з бляшаним відром у руці. Ходити по воду до міської помпи звичайно здавалося Томові марудним ділом, але тепер він подумав, що це не так уже й погано. Згадав, що коло помпи завжди велелюдно: білі й чорні хлопці та дівчата, дожидаючи своєї черги, відпочивали там, мінялись іграшками, сварилися, билися, пустували. Згадав і те, що хоча до помпи було всього якихось півтора кроків, Джим ніколи не повертався з водою раніш як за годину, та й то доводилося мало не щоразу когось по нього посилати.

— Слухай, Джиме, — сказав Том, — давай я принесу води, а ти тут трохи побілиш.

Джим похитав головою і відповів:

— Не можу, паничу Томе. Стара пані звеліли мені мерщій іти по воду й не спинятися ніде дорогою. Вони сказали: мабуть, панич Том покличуть мене білити паркан, то щоб я

йшов собі й робив своє діло, а про паркан вони самі подбають.

— Та не слухай ти її, Джіме. Вона багато чого каже. Дайно мені відро — я миттю зганяю. Вона й не знатиме нічого.

— Ой ні, паничу Томе, боюся. Стара пані голову мені одірвуть. Бачить бог, одірвуть.

— *Вона?* Та вона ніколи нікого не скривдить, хіба що наперстком по голові стукне — а хто ж цього боїться? Говорить вона справді всякі страхіття, але ж від тих балачок ніякої шкоди, якщо тільки вона сама не плаче... А я дам тобі кульку, Джіме. Білу, мармурову!

Джім завагався.

— Білу мармурову кульку, Джіме! Це ж просто чудо.

— Ой, то чудова кулька, паничу Томе, побий мене бог! Але я так страшенно боюся старої пані...

— А ще, коли хочеш, я покажу тобі свою болячку на нозі.

Джім був усього лише людина і перед такою спокусою встояти не міг. Він поставив відро, взяв білу мармурову кульку й з величезною цікавістю схилився над великим пальцем Томової ноги, з якого той помалу розмотував пов'язку. Але вже наступної миті Джім щодуху мчав вулицею, побрязкуючи відром і шулячись від болю нижче спини, Том завзято білив паркан, а тітка Поллі залишила бойовище з пантофлею в руці й тріумфом у очах.

Але завзяття Томового вистачило ненадовго. Він почав думати про те, як весело мав провести суботній день, і його опосів ще більший смуток. Скоро інші хлопці, вільні як птахи, рушати до всяких принадних місць, і як же вони збиткуватимуться з Тома, коли побачать, що він мусить працювати, — сама ця думка пекла його вогнем. Він видобув на світ свої скарби й почав роздивлятись їх: поламані дрібнички, кульки, інший мотлох, — усе воно, може, й пішло б в обмін на чужу працю, але навряд чи його вистачило б, щоб купити бодай півгодини цілковитої волі. Отож, облишивши будь-яку надію підкупити товаришів, він сховав до кишені ті вбогі цяцьки, і в цю ж таки темну хвилину зневіри на нього раптом зійшло натхнення. Атож, не що інше, як чудове, запаморочливе натхнення.

Том узяв щітку й заходився спокійно працювати далі. Незабаром у кінці вулиці показався Бен Роджерс — той самий хлопець, чиїх нашішок він боявся над усе. Бен посувався вперед таким собі веселеньким підтюпцем-вистрибцем, і це свідчило, що душа його сповнена радості й добрих сподівань. Він їв яблуко і час від часу видавав протяглий

мелодійний гудок, а за ним басовите «дін-дон-дон, дін-дон-дон» — то він зображував із себе пароплав.

Наближаючись, Бен сповільнив швидкість, вийшов на середину вулиці і, нахилившись на правий борт, повернув до узбіччя — неквапливо, старанно й з належною солідністю, бо вдавав «Велику Міссурі», що мала осадку в дев'ять футів. Він був водночас і пароплав, і капітан, і сигнальний дзвін, отож мусив уявляти, ніби стоїть сам на собі, на капітанському містку, сам дає команди й сам їх виконує.

— Спиняй машину! Дін-дін-дін! — Пароплав майже втратив швидкість і, ледь посуваючись, наближався до берега. — Здай назад! Дін-дін-дін! — Обидві його руки нерухомо витяглися по боках. — Ще трохи назад з правого борту! Дін-дін-дін! Чу-чу-чу! — Його права рука тим часом виписувала широкі оберти, вдаючи сорокафутове колесо. — Ще трохи назад з лівого борту! — Почала обертатися ліва рука. — Стоп, правий борт! Дін-дін-дін! Стоп, лівий борт! Помалу вперед з правого борту! Стоп! Ще трохи з лівого борту! Дін-дін-дін! Чу-чу-чу!.. Віддати носовий швартов! Ворушись!.. Віддати задній! Гей там, не барися! Намотуй, намотуй! А тепер пускай!.. Машину спинено, сер! Дін-дін-дін! Шш-ш! Шш-ш! Шш-ш!.. (Це машиніст випускає пару).

Том білив собі й не звертав на пароплав ані найменшої уваги. Бен пильно подивився на нього й мовив:

— А-а! То це тебе тут пришвартували, он як?

Відповіді не було. Том оглянув свій останній мазок очима митця, тоді ще раз легенько провів щіткою по паркану і знов подивився, як вийшло. Бен підійшов і став поруч нього. Томові так захотілось яблука, що аж слина покотилася, та він не облишав свого діла.

— То що, друже, мусимо працювати? — спитав Бен.

Том рвучко обернувся і сказав:

— А, це ти, Бене! Я тебе й не помітив.

— Слухай, я оце йду купатися. Я, розумієш? А ти не хочеш? Та ні, ти, мабуть, краще попрацюєш, еге ж? Ну звісно, що попрацюєш.

Том якусь хвилю замислено дивився на товариша, тоді спитав:

— Що ти називаєш працею?

— А оце що — хіба не праця?

Том знову взявся білити й недбало відказав:

— Ну що ж, може, праця, а може, й ні. Я знаю тільки, що Томові Соєру вона до вподоби.

— Ха, можна подумати, що тобі й справді *подобається* білити!

— Чи подобається? А чом би й ні? Хіба нам кожного дня випадає білити паркани?

Тепер усе постало в новому світлі. Бен навіть забув про своє яблуко. А Том ретельно водив щіткою туди й сюди, відступав на мить і дивився, як виходить, тоді щось підправляв то там, то там і знов дивився. Бен стежив за кожним його рухом з дедалі більшою цікавістю і захопленням. Раптом він сказав:

— Слухай, Томе, дай і мені трохи побілити.

Том поміркував і спершу начебто ладен був погодитись, але потім передумав.

— Та ні, Бене, мабуть, нічого не вийде. Розумієш, тітка Поллі дуже прискіпується до цього паркана — він же, бач, виходить на вулицю. От якби це був задній паркан, я б не мав нічого проти, та й вона теж. А щодо цього паркана вона страх яка прискіплива: його треба так ретельно побілити, щоб ніде ані-ні. Певне, так зуміє хіба що один хлопець на тисячу, а може, й на дві тисячі.

— Та невже? Ой Томе, ну дай мені спробувати... хоч трішечки. Якби це ти мене просив, я б дав.

— Бене, та я б з охотою, слово честі, але ж тітка Поллі... Он і Джім хотів білити, а вона не дозволила, і Сід хотів, і Сідові не дозволила. Розумієш, як з мене питають? Ану ж візьмешся ти — і раптом щось не так...

— Ой, дурниці, я старатимусь не гірше за тебе. Ну дай спробувати... Слухай, а я віддам тобі серединку цього яблука.

— Ну що ж... Та ні, Бене, краще не треба. Я боюся.

— Я віддам тобі *все*, що лишилося.

Том випустив щітку з рук видимо знехотя, але з таємною радістю в душі. І поки колишній пароплав «Велика Міссурі» упривав, працюючи під пекучим сонцем, відставний маляр сидів у затінку на якійсь діжці, погойдував ногами й, наминаючи його яблуко, замишляв підступи проти нових жертв. А таких не бракувало: хлопці раз у раз пробігали вулицею, спинялись покепкувати — і лишалися білити паркан. Коли Бен зовсім видихався, Том продав наступну чергу Біллі Фішерові за «майже нового» паперового змія, а коли стомився й той, право білити придбав Джонні Міллер — за дохлого пацюка на мотузці, щоб крутити ним над головою, — і так далі, і так далі година за годиною. На середину дня

Том із жалюгідного злидня, яким був уранці, перетворився на справжнього багатія, що потопає у розкошах. Крім згаданих уже коштовностей, він мав дванадцять кульок, поламаний пищик, скельце від синьої пляшки, щоб дивитися крізь нього, порожню котушку, ключ, який нічого не відмикає, грудку крейди, скляну затичку від карафки, олов'яного солдата, двійку пуголовків, шість пістонів, однооке кошеня, мідну дверну клямку, собачий нашийник — не було тільки собаки, — колодочку від ножики, чотири апельсинові шкуринки та стару поламану раму від квартирки. До того ж він чудово провів час, тішачись безділлям і чималим товариством, а паркан стояв побілений аж у три шари! Якби не скінчилося вапно, Том обібрав би всіх хлопців у містечку.

Тепер він подумки сказав собі, що, зрештою, життя на цьому світі не таке вже й погане. Сам того не знаючи, він відкрив загальний закон, що керує всіма людськими вчинками: і кожен хлопець, і кожна доросла людина завжди прагнутимуть і домагатимуться тільки того, чого важко досягти. Коли б Том був великим і мудрим філософом, як от автор цієї книжки, він зрозумів би, що Праця — це все те, що ми зобов'язані робити, а Гра — все, чого ми робити не зобов'язані. І це допомогло б йому усвідомити, чому робити штучні квіти чи марудитися ще над якоюсь нудотою — це праця, а збивати кеглі чи сходити на Монблан — усього лише розвага. В Англії деякі заможні пани полюбляють улітку самі правити запряженою четвериком поштовою каретою, проїжджаючи так щодня по двадцять-тридцять миль, — і тільки тому, що це коштує їм чималих грошей; та якби їм запропонували за це платню, розвага стала б працею, і вони відмовилися б від неї.

Хлопець поміркував ще трохи про ту істотну зміну, що відбулася в його становищі, а тоді подався з доповіддю до штаб-квартири.

Розділ III

Том з'явився перед тіткою Поллі, що сиділа біля відчиненого вікна в затишній кімнаті у глибині будинку, яка правила водночас за спальню, вітальню, їдальню і кабінет. Лагідне літнє повітря, миротворна тиша, пахощі квітів та заколисливе гудіння бджіл справили на неї належний вплив, і вона куняла над своїм плетінням, бо не мала іншого товариства, крім kota, але й він спав у неї на колінах. Окуляри вона задля безпеки підняла аж на чоло, і вони лежали на її сивих

косах. Тітка не мала сумніву, що Том давно кудись утік, і здивувалася з того, як безбоязно він став перед її очі.

— Тітонько, а тепер можна піти погуляти? — спитав він.

— Як, уже? Скільки ж ти зробив?

— Усе зробив, тітонько.

— Томе, не кажи мені неправди, я терпіти цього не можу.

— Я кажу правду, тітонько. Все зроблено.

Тітка Поллі не дуже вірила таким заявам. Отож пішла подивитися на власні очі й була б рада, якби Томові слова виявилися правдою бодай на двадцять відсотків. Та коли вона побачила, що весь паркан побілено — і не просто побілено, а якнайретельніше, в два чи три шари, та ще й проведено попід ним рівну білу смугу, — їй мало мову не одібрало з подиву. Нарешті вона сказала:

— Хто б міг подумати!.. Що ж, Томе, треба визнати: ти *вмієш* працювати, коли захочеш. — Але одразу ж трохи розбавила похвалу: — От тільки мушу сказати, що *хочеш* ти цього надто рідко. Гаразд, іди гуляй, та не забудь, коли маєш вернутися додому, а то дістанеш у мене!

Тітку так вразила небачена Томова працьовитість, що вона повела хлопця до комори, вибрала там найкраще яблуко й дала йому разом з напутнім словом про те, що винагорода, здобута без гріха, ціною добродесних зусиль, завжди дорожча й любіша серцю. А поки вона закінчувала своє напучення дуже доречним висловом із святого письма, Том ухитрився поцупити пряника.

Він весело вибіг з дому й побачив Сіда, що саме піднімався надвірними сходами до кімнати на другому поверсі. Напохвату було повно добрячих грудок землі, і вони вмить замигтіли в повітрі й шаленим градом посипалися на Сіда. Перш ніж тітка Поллі отямилася з подиву й поспішила на допомогу, шість чи сім грудок устигли влучити у ворога, а Том уже зник за парканом. Була там, певна річ, і хвіртка, але Том здебільшого не мав часу добігти до неї. Тепер на душі в нього polegшало: він поквитався із Сідом, який наклікав на нього халепу, вказавши тітці Поллі на його комір, зашитий чорною ниткою.

Том обійшов задвірками і повернув у брудний завулок, що огинав тітчин корівник. Та ось він уже поминув те небезпечне місце, щасливо уникши полону й кари, і поспіхом рушив до міського майдану, де, згідно з попередньою умовою, вже зібралися до бою два хлоп'ячих війська. Одним з них командував Том, другим — його задушевний приятель Джо Гарпер. Ці великі полководці не принижувалися до того, щоб

битись особисто, — таке личило хіба що всякій дрібноті, — ні, вони сиділи поряд на пригірку й керували війсьними діями, передаючи накази через своїх ад'ютантів.

Після тривалої запеклої битви Томове військо здобуло славу перемогу. Тоді полічили вбитих, обмінялися полоненими, погодили привід до нового воєнного конфлікту й призначили день наступної битви. Обидва війська вишикувались у похідну колону й помарширували з поля бою, а Том рушив додому одинцем.

Проходячи повз будинок, де мешкав Джеф Тетчер, він побачив у садку незнайому дівчинку — чарівне голубооке створіння з двома довгими золотистими кісками, в білому платтячку та вишитих панталончиках. І щойно увінчаний славою звитяжець здався без жодного пострілу. Така собі Емі Лоренс ураз вивітрилася з його серця, не лишивши по собі й згадки. А він же думав, що кохає її до нестями, ну просто-таки обожно! Та виявилось, що то було не більш як скоро минуще захоплення. Кілька місяців домагався він її прихильності, і тиждень тому вона зрештою сказала, що любить його; всього сім коротких днів був він героєм-переможцем, найщасливішим хлопцем у світі — і ось за одну мить Емі зникла з його серця, мов випадкова гостя, що прийшла й пішла собі.

Тепер він нишком побожно пас очима цього нового ангела, аж поки впевнився, що й дівчинка помітила його. А тоді, вдаючи, ніби й знати не знає, що вона там, почав «виставлятися» й виробляти всілякі безглузді хлоп'ячі штуки, щоб зачарувати її. Деякий час він отак по-дурному викаблучувався, але раптом, посеред карколомного акробатичного трюку, позирнув убік і побачив, що дівчинка вже не дивиться на нього, а простує до будинку. Том підступив до самого паркана й засмучено сперся об нього, сподіваючись, що вона затримається ще трохи. Дівчинка на мить спинилася на ганку, а тоді рушила до дверей. Ось вона вже ступила на поріг, і Том тяжко зітхнув. Та враз обличчя його засяяло: перш ніж зачинити за собою двері, дівчинка кинула через паркан квітку.

Том оббіг навколо квітки, а тоді спинився за крок від неї і, приставивши руку до очей, почав видивлятися в кінець вулиці, так ніби побачив там щось дуже цікаве. Потім підняв з землі соломинку, примостив собі на ніс і, відхилившись назад, спробував балансувати нею. Вигинаючись то в той, то в той бік, він підступав усе ближче до квітки, аж поки накрив її босою ногою і захопив гнучкими пальцями, а тоді поскакав

геть на одній нозі й зник за рогом. Але тільки на хвилину, потрібну для того, щоб схвати квітку під курткою, ближче до серця, — чи, може, до шлунка, бо Том був не вельми обізнаний в анатомії, та й не доскіпувався до таких деталей.

Потім він повернувся до паркана й крутився там аж до смерку, «виставляючись» так само, як і перед тим. І хоча дівчинка більш не з'являлася, він тішив себе надією, що вона може стояти десь за вікном і бачити ті вияви його уваги. Нарешті він знехотя поплентав додому, і голова його аж туманіла від солодких мрій.

За вечерею Том був такий збуджений, що тітка Поллі лише мовчки дивувалась: яка це муха вкусила дитину? Він дістав доброї прочуханки за те, що кидався грудками на Сіда, та це на нього начебто анітрохи не вплинуло. Після того він спробував потягти грудку цукру під самим тітчиним носом і дістав за це по руках. Але тільки й сказав:

— Тітонько, а коли Сід тягає цукор, ви його не б'єте.

— Бо Сід ніколи не допікає людині так, як ти. А ще, якби я не стежила за тобою, ти перетягав би весь цукор.

Невдовзі вона вийшла до кухні, і Сід, радий, що йому все сходить з рук, миттю схопив цукорницю — та ще й з такою зловтіхою, що Томові несила було терпіти. Але цукорниця вислизнула в Сіда з руки, впала й розбилася. Том був у захваті. В такому захваті, що навіть здержав язика й промовчав. Ні, він не промовить ні слова, навіть коли повернеться тітка; він сидітиме тихцем, аж поки вона спитає, хто скоїв шкоду, — а тоді він уже скаже, і ото буде розкіш подивитися, як дістане по заслугі цей мазунчик!.. Тома аж розпирало від утіхи, і він на силу стримався, коли тітка повернулася з кухні й стала над розбитою цукорницею, вергаючи очима блискавиці по верх окулярів. «Ну, зараз почнеться!» — подумав Том. А в наступну мить сам простягся на підлозі! Караюча рука звелася над ним знову, і він заволав:

— Спиніться, за віщо ж ви мене? Її ж розбив Сід!

Тітка Поллі вражено завмерла, і Том чекав, що його пожаліють і втішать. Та, коли до тітки вернулася мова, вона тільки й сказала:

— Ет! Напевне, тобі не дарма перепало. Не може бути, щоб ти не утнув чогось, поки мене не було в кімнаті.

Потім вона відчула докори сумління, і їй захотілося сказати хлопцеві щось добре й лагідне, проте вона вирішила, що це буде сприйнято як визнання її вини, а вимоги дисципліни такого не припускали. Отож вона не сказала нічого й узялася до своїх справ, але серце в неї щеміло. Том су-

півся в кутку, сповнений гіркої образи. Він знав, що в душі тітка Поллі стоїть перед ним на колінах, і похмуро втішався цією думкою. Нехай карається, а він і взнаки нічого не дасть, так наче все воно його не обходить. Знав він і те, що тітка раз у раз кидає на нього затуманений слізьми сумовитий погляд, але не хотів нічого помічати. Він уявив собі, ніби лежить і конає, а тітка, схилившись над ним, благає хоч слова прощення, та він одвертається до стіни й помирає, так і не сказавши того слова. Ну, то що почуватиме вона тоді?.. Потім малював в уяві, як його приносять додому з річки неживого, — кучері його мокрі, зболіле серце перестало битися. О, як вона припаде до його мертвого тіла, і з очей її потечуть ясні сльози, і уста її благатимуть бога, щоб він повернув їй її хлопчика, якого вона ніколи, ніколи більше не буде кривдити! Та він лежатиме там, холодний, блідий і байдужий до всього, — бідолашний малий страдник, чії муки нарешті скінчилися...

Том так розвередив собі душу цими зворушливими видіннями, що раз у раз ковтав сльози й мало не давився ними; сльози застидали йому очі, а коли він моргав, переливалися через повіки, текли по щоках і капали з кінчика носа. І так було йому втішно плекати свої біди, що він просто не міг допустити до себе якихось земних радощів чи грубих веселощів, — надто свята була його скорбота; отож, коли незабаром до кімнати, пританцьовуючи, вбігла його двоюрідна сестра Мері, аж сяючи з радості, що нарешті повернулася додому після нескінченного — цілий тиждень! — гостювання поза містом, він підвівся і, оповитий чорною хмарою смутку, вийшов у другі двері, тим часом як у перші разом з дівчиною вливалися сонячне проміння й веселі співи.

Він подався блукати віддалік від тих місць, де звичайно збиралися хлопці, і шукав безлюдних закутків, які більше пасували до його настрою. Зрештою його привабив причалений до берега довгий пліт, і хлопець уместився на дальшому його кінці, споглядаючи похмурий обшир річки й бажаючи лиш одного: потонути одразу, нічого не відчувши й не зазнавши всіх тих страхіть, що звичайно супроводжують смерть. Потім він згадав про свою квітку, витяг її на світ, прим'яту й зів'ялу, і це викликало в нього новий приплив блаженної скорботи. Він подумав: а чи пожаліла б його вона, коли б знала? Чи заплакала б, чи захотіла б обняти його і втішити? Чи, може, байдужно одвернулася б, як і весь цей нікчемний світ? Ці думки завдавали йому такої солодкої муки, що він почав перебирати їх і знов повертати й так і так,

аж поки геть заялозив. А тоді зітхнув, підвівся й зник у темряві.

Десь о пів на десяту чи о десятій він пішов безлюдною вулицею, де мешкала Кохана Незнайомка. Біля її дому він на хвилину спинився: ніде ні звуку, ні поруху, тільки темний відсвіт свічки падав на завісу у вікні нагорі. То чи не там його божество? Том переліз через паркан, тихенько перейшов квітник і став під самим вікном. Задерши голову, він довго і зворушено дивився вгору. А потім ліг на землю, простягся горілиць і згорнув руки на грудях, тримаючи в них бідолашну зів'ялу квітку. Отак він і помре, сам-один у холодному, бездушному світі: ні притулку, де б прихилити голову, ні дружньої руки, що втерла б краплі передсмертного поту з його чола, ні любого обличчя, що жалісливо схилилося б над ним в останню годину. І отакого побачить його вона, визирнувши з вікна веселим ранком, і — о, чи зронить вона хоч сльозинку на його мертве, холодне тіло, чи зітхне хоч раз за квітучим молодим життям, що його так безжально й так дочасно занастили?..

Раптом вікно розчинилось, священну тишу опоганив пронизливий голос служниці, і на простерте тіло мученика линув справжній водоспад!

Мало не захлинувшись, наш герой фиркнув і підхопився на ноги. Щось просвистіло в повітрі, підкріплене приглушеною лайкою, брязнула вибита шибка, а тоді невеличка, ледь помітна постать перемахнула через паркан і зникла в темряві.

Коли невдовзі після того Том, уже роздягшись до сну, роздивлявся при світлі лойового недогарка свою мокру до рубця одіж, прокинувся Сід; може, він і мав непевний намір висловити деякі «міркування з приводу», але, побачивши з виразу Томових очей, що це небезпечно, визнав за краще промовчати.

Том ліг у ліжко, не завдавши собі клопоту помолитися, і Сід подумки відзначив це недбальство.

Розділ IV

Сонце зійшло над оповитою спокоем землею і осяяло своїм промінням мирне містечко, немов благословляючи його. Після сніданку тітонька Поллі зібрала всіх на сімейну відправу. Почали з молитви, побудованої на міцному підмурку з біблійних цитат, що їх сама тітка стулила до купи невеликими домішками рідкого вапна, що складалося з її влас-

них тлумачень; а вже з тієї вершини, наче з гори Сінай, вона виголосила сувору главу закону Мойсейового.

Після того Том, як то кажуть, оперезався мечем і взявся «товкти» вірші з Біблії. Сід вивчив свій урок ще кілька днів тому. І тепер Том напружував увесь свій хист, щоб запам'ятати п'ять віршів, які він сам вибрав з Проповіді на горі,— коротших він ніде не міг знайти.

Минуло півгодини, але уявлення про свій урок Том здобув дуже невиразне, бо розум його блукав по цілому безмежжю людської думки, а руки тим часом були зайняті сторонніми справами, що раз у раз відвертали його увагу. Мері взяла в нього книжку, щоб перевірити, як він вивчив урок, і Том почав напوماцки пробиратися крізь туман:

— Блаженні... е-е...

— Вбогі...

— Еге ж, вбогі... Блаженні вбогі... е-е...

— Духом...

— Духом... Блаженні вбогі духом, бо їх... їх...

— *Їхне*...

— Бо *їхне*... Блаженні вбогі духом, бо *їхне* царство небесне... Блаженні... засмучені, бо вони... вони...

— Будуть...

— Будуть... е-е...

— Уті...

— Бо вони будуть... е-е... уті...

— Утіш...

— Бо вони будуть утіш... Ой, ну не знаю я, що вони будуть!

— Утішені.

— А, утішені!.. Бо вони будуть утішені... засмучені... Блаженні засмучені... ні, утішені, бо вони будуть... засму... е-е... *Що* вони будуть? Чому ти не підкажеш мені, Мері? Як тобі не соромно знущатися з мене?

— Ой Томе, який же ти, бідолаха, нетямкий! Я й не думала з тебе знущатися. Зовсім ні. А тобі треба піти й учити все спочатку. Не журися, Томе, якось вивчиш, а коли вивчиш, я подарую тобі одну дуже гарну річ. Ну, будь слухняним хлопчиком!

— Гаразд! А що то за річ, Мері? Скажи мені.

— Не бійся, Томе. Ти ж знаєш: як я сказала — щось гарне, то воно таки справді гарне.

— Еге ж, ти в нас така, Мері. Ну, гаразд, спробую надати ще...

Він «наддав ще» і, спонукуваний подвійною силою — ці-

кавістю й бажанням дістати винагороду, — взявся до діла з таким запалом, що перевершив усі сподівання. Мері подарувала йому за це новісінький складаний ніжик фірми «Барлоу», що коштував дванадцять з половиною центів, і Томовому захвату не було меж. Щоправда, той ніжик нічого не різав, зате був справжній, *неідробний* «Барлоу», і в цьому й полягала його особлива цінність; а от звідки хлопчаки західних штатів узяли, що такі ножі хтось стане підробляти й випускати ще гірші, — це було і, певне, назавжди залишиться незбагненою таємницею. Усе ж таки Том сьак-так поколупав своїм ніжиком буфет і вже націлівся був на комод, коли його покликали збиратися до недільної школи.

Мері дала йому бляшану миску з водою і мило. Він пішов надвір, поставив миску на лавочку, тоді вмочив мило у воду й поклав поряд, закасає рукави, тихенько вилив воду на землю, а потім пішов до кухні й заходився ревно витирати обличчя рушником, що висів за дверима. Та Мері забрала в нього рушник і сказала:

— Як тобі не соромно, Томе! Хіба ж можна бути таким! Від води тобі ніякої шкоди не станеться.

Том трохи знітився. В миску знов налили води, і цього разу він постояв над нею з хвилину, набираючись духу, тоді з шумом утяг у себе повітря і взявся умиватись. Коли він трохи згодом знову ввійшов до кухні, заплющивши очі й навромацки шукаючи рушника, з обличчя його стікала вода й мильна піна, незаперечно свідчаючи, що він таки вмився. Та коли він показався з-під рушника, виявилось, що й тепер не все гаразд: чисті були тільки щоки та підборіддя — щось ніби маска, — а вище й нижче темнів незрошений ґрунт, що тягся назад навколо шиї.

Тоді Мері взялася до нього сама, і вже з її рук він вийшов повноцінною людиною, що не різнилася кольором шкіри від своїх білих братів. Його мокра чуприна була ретельно пригладжена щіткою, і короткі кучерики лежали рівно й гарно. (Том нишком уперто й старанно розгладжував свої кучері, намагаючись приліпити їх упритул до голови: він вважав, що кучеряве волосся властиве лише жінкам, і ті кучері отруювали йому все життя). Потім Мері дістала з шафи костюм, що його Том уже два роки надягав тільки в неділю, — той костюм називали просто «другим», і з цього можна судити про багатство Томового гардеробу. Коли хлопець одягся, Мері «опорядила» його: застєбнула аж до підборіддя гудзики на чистій куртці, розправила на плечах широкий комір, почистила Тома щіткою і, нарешті, увінчала його крапчастим

солом'яним капелюхом. Тепер він мав надзвичайно пристойний і нещасний вигляд. Та й почував себе страшенно нещасним: застебнутий на всі гудзики чистий одяг сковував рухи, і це страшенно його дратувало. Він сподівався, що Мері забуде про черевики, та марно — вона, як і годиться, старанно змастила їх жиром і принесла йому. Томові урвався терпець, і він огризнувся: мовляв, його завжди примушують робити те, чого йому не хочеться. Але Мері почала умовляти:

— Ну прошу тебе, Томе, будь слухняний...

І він з бурчанням узув черевики. Мері хутенько зібралася й собі, і всі троє рушили до недільної школи, яку Том ненавидів усім серцем, а Сід і Мері любили.

Уроки в недільній школі тривали від дев'ятої до пів на одинадцятую ранку, а потім починалася відправа. Двоє з них трьох незмінно лишалися послухати проповідь з доброї волі; третій також завжди лишався — але з інших, поважніших причин.

На твердих церковних лавах з високими спинками могло вміститися чоловік із триста. Сама церква була невелика, нічим не примітна, із схожою на вузьку дощану скриню дзвіницею. При вході Том трохи відстав від Сіда та Мері й заговорив до приятеля, також убраного по-святковому:

— Слухай-но, Біллі, в тебе є жовтий квиток?

— Є.

— Що ти за нього хочеш?

— А що ти даси?

— Шматок локриці й рибальський гачок.

— Ану покажи.

Том показав. Огляд задовольнив власника квитка, і обмін відбувся. Потім Том виміняв за дві білі кульки три червоних квитки й ще за якийсь дріб'язок — два синіх. Із чверть години він перестрівав отак хлопців, що йшли до школи, і скуповував у них квитки різного кольору. Тоді разом з юрбою чистеньких і гомінливих хлопчиків та дівчаток зайшов до церкви, сів на своє місце й одразу ж завівся сваритись із найближчим хлопцем. Сварку припинив учитель — статечний літній чоловік; та тільки-но він повернувся спиною, Том смикнув за волосся учня, що сидів попереду, а коли той обернувся, він уже пильно дивився в книжку; потім штрикнув шпилькою іншого хлопця, щоб почути, як той зойкне, й дістав ще одну нагінку від учителя. Та й увесь Томів клас підбрався один до одного — бешкетний, галасливий і невгамовний. Виходячи відповідати урок, жоден не знав його до

ладу й сподівався тільки на підказку. Але так чи так усі добувалися до кінця й отримували у винагороду невеличкі сині квитки з цитатами із святого письма: кожен такий квиток був платою за два вивчені біблійні вірші. Десять синіх квитків дорівнювали одному червоному, і їх можна було відповідно обміняти; десять червоних — одному жовтому, а вже за десять жовтих директор школи видавав учневі Біблію в дешевенькій оправі (за тих давніх добрих часів коштувала вона всього сорок центів). Чи в багатьох із моїх читачів вистачило б снаги й завзяття, щоб завчити напам'ять дві тисячі віршів, навіть якби їм пообіцяли за те Біблію з малюнками Доре? А от Мері здобула в такий спосіб уже дві Біблії — на це в неї пішло два роки сумлінної праці, — а один хлопець із німецької родини надбав аж чотири чи п'ять. Якось з.н прочитав напам'ять — і то ні разу не збившись — три тисячі віршів. Але таке напруження розумових здібностей виявилось надмірним, і відтоді він став наче несповна розуму, — то було неабияке нещастя для школи, бо раніше за урочистих нагод, при почесних гостях директор завжди виставляв того хлопчину «молоти язиком» (за словами Тома). А загалом тільки старшим учням вистачало терпіння зберігати свої квитки й місяцями нидіти над книжкою, щоб одержати Біблію, і тому вручення цієї нагороди було рідкісною і визначною подією. Учень, якому випадало це щастя, ставав того дня такою поважною персоною, що й у серцях інших спалахували честолюбні прагнення, хоч їх вистачало тижнів на два, не більш. Що ж до Тома, то навряд чи його духовне нутро прагнуло самої тієї нагороди, але пов'язаних з нею слави та почесей він, безперечно, лавно вже жадав усім своїм єством.

У належний час за кафедру став директор школи і, заклавши вказівним пальцем потрібну сторінку молитовника, зажадав уваги. Коли директор недільної школи виголошує перед учнями свою звичайну невеличку промову, молитовник у руці потрібен йому так само, як ноти співакові, що виходить на сцену співати соло; хоч навіщо вони потрібні, лишається незбагненною загадкою, бо жоден з цих страдників ніколи не заглядає ні в молитовник, ні в ноти.

Директор був миршавий чоловічок років тридцяти п'яти, з рудуватою цапиною борідкою і коротко підстриженим рудуватим волоссям, у твердому стоячому комірці, верхній край якого мало не впирався йому під вуха, а гострі різки стриміли спереду біля самих кутиків рота, — то був наче паркан, що змушував його дивитися тільки просто себе, а коли

треба було поглянути вбік, він мусив повертатися всім тілом; підборіддя директорове лежало на краватці, що була завширшки й завдовжки з велику банкноту і мала торочки на кінцях; а носакі його черевиків згідно з модою тих часів хвацько загиналися вгору, мов полози санок,— такого шику тодішні модники досягали ціною неабияких зусиль, годинами сидючи проти стіни й упершись у неї ногами. Містер Уолтерс був дуже поважний на вигляд і дуже щирий та доброчесний душею; він так побожно шанував святі речі й місця і так суворо відмежовував їх від усього світського, що, сам того не усвідомлюючи, промовляв у недільній школі з такими модуляціями в голосі, з якими ніколи не говорив у будні.

Свою промову він почав такими словами:

— А тепер, діти, я хочу, щоб усі ви сіли рівненько й тихенько і якусь часинку уважно послухали мене. От-от, саме так. Отак і мають поводитися слухняні хлопчики й дівчатка. Але, я бачу, одна дівчинка дивиться у вікно. Здається мені, вона думає, що я десь там: може, сиджу на гілці й розмовляю з пташками. (Схвальне хихотіння). А сказати я вам хочу, як приємно бачити, що стільки чистеньких веселих дитячих личок зібралось в цьому святому місці навчатись добра...

І так далі, й таке інше. Немає потреби наводити тут решту цієї промови. Вся вона побудована за незмінним зразком, а отже, добре нам знайома.

Остання третина промови була трохи затьмарена бійками та іншими негідними розвагами, до яких знову вдалися декотрі капосні хлопчаки, а також вовтузінням і перешіптуванням, що дедалі поширювалося й сягнуло навіть підніжжя таких самотніх і непохитних скель, як Сід і Мері. Та коли голос містера Уолтерса завмер, нараз ушух і весь той гомін, і кінець директорової промови зустріли вдячною мовчанкою.

Власне, причиною того шепотіння почасти стала досить незвичайна подія: поява гостей — адвоката Тетчера в супроводі якогось хирлявого дідка, а за ними — вродливого ставного чоловіка середніх літ з гарною сріблястою чуприною та поважної дами, напевне, його дружини. Дама вела за руку дівчинку. Томові вже давно не сиділося на місці: він був збуджений і невдоволений, до того ж його гризло сумління, і він уникав зустрічатись очима з Емі Лоренс, бо не міг витримати її закоханих поглядів. Та коли він побачив малу незнайомку, душа його враз запалала від захвату й блаженства. І вже наступної миті він виставлявся як тільки міг: штурхав хлопців, смикав їх за волосся, робив гримаси,—

одне слово; із шкури пнувся, щоб зачарувати дівчинку й заслужити її схвалення. Його радісне піднесення затьмарювала лише одна темна пляма: спогад про те, як його принизили під вікном оселі цього ангела,— одначе й вона скоро зникла, змита, як малюнок на піску, хвилями щастя, що зачлюпнули його душу.

Гостей посадили на почесні місця, і, закінчивши свою промову, містер Уолтерс відрекомендував їх школярам. Виявилось, що той чоловік середніх літ — не хто інший, як сам окружний суддя, чи не найвидатніша персона, що її будь-коли бачили ці дітлахи; отож їм кортіло довідатися, з чого він зліплений, і, з одного боку, хотілося б, щоб він загарчав, а з другого — було лячно. Суддя приїхав з Константинополя, аж за дванадцять миль звідти, а отже, доволі помандрував по світу, і оці-от його очі бачили й будинок окружного суду, що, за чутками, мав цинкову покрівлю. Про побожний трепет, який навіювали ці думки, свідчила й урочиста мовчанка, й десятки пар захоплених очей. Ще б пак, то ж був знаменитий суддя Тетчер, брат адвоката з їхнього містечка. І Джеф Тетчер, адвокатський синок, одразу ж поліз уперед, щоб показати, всім на заздрість, як близько він знайомий з великою людиною. Коли б він міг почути перешіптування товаришів, воно б прозвучало для нього солодкою музикою.

— Ти диви, Джіме, іде туди! Поглянь, подає йому руку... вітається з ним! Ах ти ж чорт!.. А скажи, ти б хотів бути Джефом?..

Містер Уолтерс виставлявся по-своєму: всіляко виявляв свою ретельність, сипав наказами, міркуваннями, зауваженнями, стромляв носа куди треба й куди не треба. Бібліотекар теж виставлявся, гасаючи туди-сюди з оберемками книжок і зчиняючи непотрібну метушню, яку дуже любить отаке комашине начальство. Молоді вчительки виставлялися, лагідно нахилиючись над учнями, яких зовсім недавно скубли за вуха, сварячись пальчиком на малих шибеників і гладячи по голівці слухняних діточок. Молоді вчителі виставлялися, суворо вичитуючи учням за дрібні провини, з найменших приводів показуючи свою владу й пильно стежачи за дисципліною. І майже всім учителям, незалежно од віку й статі, раптом стало конче потрібно щось у книжковій шафі поруч з кафедрою, і вони по двічі, а то й по тричі з удаваною досадою поверталися туди. Дівчатка також виставлялися як могли, а хлопці виставлялися з таким завзяттям, що довкола тільки й чути було ляскіт кульок із жованого паперу та глухі звуки

стусанів. А над усім тим підносився в своєму кріслі великий суддя Тетчер, обдаровуючи цілу школу величною суддівською усмішкою і неначе гріючись у промінні власної величі, — він-бо теж «виставлявся».

Одного лише бракувало містерові Уолтерсу для цілковитого щастя: нагоди вручити заохочувальну Біблію і явити перед високим гостем чудо-учня. Декілька школярів мали жовті квитки, але ніхто не набрав потрібного числа — директор уже розпитав про це кращих із кращих. Багато дав би він, щоб повернути до школи того німчика при здоровому розумі!

Аж раптом тоді, коли він уже втратив будь-яку надію, наперед вийшов Том Соєр з дев'ятьма жовтими, дев'ятьма червоними та десятьма синіми квитками й зажадав, щоб йому дали Біблію. То був наче грім з ясного неба. Містер Уолтерс і думки не припускав, що цей учень зможе заявити права на таку нагороду в найближчі десять років. Але й ухилитися не випадало: до сплати було пред'явлено законні чеки, і їх належало оплатити. Тома вивели на підвищення, де сиділи суддя та інші обранці, і про велику подію оголосили з кафедри. То була найбільш приголомшлива новина за останнє десятиліття, і вона справила таке величезне враження, що новий герой одразу піднісся до рівня судді, і тепер уся школа їла очима два чуда замість одного. Хлопців точили заздрощі, але найдужче каралися ті, хто надто пізно зрозумів, що вони самі допомогли цьому несправедному злетові, промінявши свої квитки на ті багатства, які Том надбав, дозволяючи іншим білити замість нього паркан. Вони люто зневажали себе за те, що попалися на гачок цьому хитрому дурисвітові, цьому підступному змієві-спокуснику.

Вручаючи Томові нагороду, директор виказав усю красномовність, на яку міг здобутися за таких обставин; але його словам бракувало справжнього запалу: бідолаха нутром чув, що тут щось не те і до правди краще не докопуватись; було просто неймовірно, щоб цей хлопчисько накопичив дві тисячі снопів біблійної мудрості, коли всім відомо, що його хисту заледве вистачить на дванадцять.

Емі Лоренс і пишалася, й раділа, й старалася, щоб Том міг побачити це на її обличчі, але він не дивився на неї. Вона здивувалася, потім трохи занепокоїлась; потім у неї виникла невиразна підозра — й одразу ж зникла, та невдовзі з'явилася знову; дівчинка стала придивлятись, і один скрадливий погляд підказав їй розгадку — і тоді серце її розбилося, від ревновців та гніву на очі навернулися сльози, і вона знена-

виділа весь світ. А найдужче — Тома (так їй здавалося).

Тома відрекомендували судді, але хлопець не міг ні ворухнути язиком, ні звести дух, а серце його дрібно тіпалося: почасти з побожного трепету перед величчю цього чоловіка, та головне — тому що він був її батьком. Якби там було темно, Том залюбки впав би перед ним на коліна.

Суддя погладив хлопця по голові, назвав розумником і спитав, як його звать. Том затнувся, хапнув ротом повітря й нарешті мовив:

— Том.

— Та ні, мабуть, не Том, а...

— Томас.

— Отож-бо. Я так і подумав, що твоє ім'я трохи довше. Дуже добре. Але ж ти маєш ще й прізвище, то, може, скажеш і його?

— Скажи панові судді своє прізвище, Томасе, — втрутився містер Уолтерс. — І шануйся, не забувай казати «сер».

— Томас Сойер... сер.

— Отак! Зовсім добре. Молодець. Гарний хлопчик. Дві тисячі віршів — це таки багато, дуже й дуже багато. Та ти ніколи не пошкодуєш, що доклав стільки праці, аби вивчити їх, бо знання — це найдорожче, що є на світі, воно робить людину великою і доброю. Колись ти й сам, Томасе, станеш великою і доброю людиною, і тоді ти озирнешся назад і скажеш: «Усе це я завдячую тому, що в дитинстві мав щастя навчатися в недільній школі, усе це я завдячую моїм любим учителям, які відкрили мені дорогу до знання, моєму доброму директорові, що заохочував мене, наглядав за мною і подарував мені Біблію, чудову, розкішну Біблію, яка лишить-ся зі мною на все життя! І все це завдяки тому, що мене так добре виховували!» Ось що ти скажеш, Томасе, і ці дві тисячі віршів будуть для тебе дорожчі від усякого багатства, Томасе, атож, дорожчі від усякого багатства. А тепер чи не розповів би ти мені й оцій дамі щось із того, що ти вивчив? Я певен, що розповіси, бо ми пишаємося хлопчиками, які так люблять шкільну науку. Ти ж, звісно, знаєш, як звали всіх дванадцятьох апостолів? То, може, назвеш імена перших двох?

Том стояв з дурнуватим виглядом і шарпав себе за гудзик. Тоді нараз почервонів і похнюпив очі. Серце містера Уолтерса покотилося в п'яти. Він подумав: хлопчисько не годен відповісти на найпростіше запитання, і надало ж судді питати його! Та все ж він відчув, що повинен втрутитись, і озвався знову:

— Відповідай панові судді, Томасе, не бійся.

Том і далі німував.

— Ось мені ти скажеш, я знаю,— звернулася до нього дама.— Перших двох апостолів звали...

— *Давид і Голіаф!*

Опустімо завісу милосердя над кінцем цієї сцени.

Розділ V

Незадовго до пів на одинадцять задзвонив тріснутий дзвін невеличкої церкви, і люди почали сходитися до ранкової проповіді. Учні недільної школи розбрелися по всій церкві, сідаючи на лави разом із батьками, щоб увесь час бути в них перед очима. Прийшла тітка Поллі, і Том, Сід та Мері сіли коло неї. Тома посадили біля самого проходу — чимдалі од відчиненого вікна та спокусливих видовищ надворі. А тим часом надходили все нові люди: старезний і вбогий поштмейстер, що бачив і кращі дні; мер з дружиною (серед іншого непотребу в містечку був і мер); мировий суддя; вдова Дуглас — гарна чепурна жінка років сорока, добра й щедра душа, багата власниця єдиного в містечку великого будинку, справжнього палацу на пагорбі, та ще й дуже гостинного палацу, де влаштовувались найбучніші свята, якими міг похвалитися Сент-Пітерсберг; поважний, зігнутий дугою майор Уорд та його дружина; адвокат Ріверсон, також помітна особа, — він недавно прибув сюди з іншої округи; найперша місцева красуня в супроводі табунця юних чарівниць, виряджених у батист зі стрічками; за ними — цілий гурт молодиків: міські службовці, прилизані й напomadжені кавалери, що стояли півколом при вході, безглуздо всміхаючись і посмокуючи головки своїх ціпків, аж поки пропустили повз свій стрій останню з дівчат; і нарешті, на завершення, — Зразковий Хлопчик, Віллі Мафферсон, із своєю матусею, яку він так дбайливо оберігав, наче вона була кришталева. Він завжди супроводив її до церкви й був улюбленцем всіх місцевих дам. Зате хлопці всі, як один, ненавиділи його: надто вже він був добропристойний, а до того ж їм без кінця «кололи ним очі». Як завжди в неділю, із задньої кишені в нього визивав білий носовичок — мовби ненавмисне. Том ніколи не мав носовика і вважав тих хлопців, які ним послуговуються, жалюгідними жевжиками.

Коли вся паства зібралася, церковний дзвін продзвонив ще раз, підганяючи недбальців і роззяв, а тоді в церкві запала урочиста тиша, яку порушувало лише хихотіння й пере-

в родючий ґрунт, дали добру прорість, а згодом і щедрий урожай. Амінь.

Зашелестіли спідниці жінок, і парафіяни, що підвелися на час молитви, знову посідали. Хлопець, чий життєпис викладено в цій книжці, анітрохи не тішився молитвою — лише терпів її, та й то на превелику силу. Він ані хвилини не постояв спокійно, та хоча й не дослухався до суті пасторових слів, проте відзначав подумки, що вже сказано, — бо давно знав напам'ять, що за чим має йти, і, коли пастор додавав часом щось нове, Томове вухо одразу вловлювало найменшу відміну, і тоді все єство його повставало: він вважав ті доповнення нечесними й неподобними. Посеред молитви на спинку лави перед Томом сіла муха й почала краяти йому душу: вона то терла одна об одну складені докупи лапки, то обхоплювала ними голову й так завзято шарувала її, що мало не відривала від тулуба — аж видно було тоненьку, як ниточка, шию; то погладжувала задніми лапками крильця й розправляла їх, наче фалди фрака; одне слово, робила весь свій туалет так спокійно і незворушно, ніби почувала себе в цілковитій безпеці. Власне, так воно й було: хоч як свербіли в Тома руки схопити її, утнути таку штуку під час молитви він не зважувався, бо вірив, що тим занапастить свою душу. Зате як тільки священик дійшов до кінця, Томова рука сама подалася вперед, і на слові «амінь» муха опинилась у полоні. Та тітка Поллі застукала його на гарячому й звеліла випустити муху.

Священик прочитав цитату з Біблії, а тоді затарабанив свою проповідь, страшенно довгу й нудну, так що невдовзі багато хто почав куняти, хоч ішлося там про жадливі муки грішників у пеклі та про спасених обранців божих, — що правда, їх мала лишитися така мізерна купка, що й спасати було не варт. Том пильно лічив сторінки: після проповіді він завжди знав, скільки прочитано сторінок, але майже ніколи — про що в ній говорилося. А втім, цього разу його на часинку зацікавив і самий зміст. Пастир саме змальовував величну й зворушливу картину того, як настане на землі царство боже, і зберуться разом праведники з цілого світу, і ляжуть поряд лев та ягня, і мала дитина поведе їх. Але весь пафос і висока мораль цього прекрасного видовища пропали для хлопця марно: його вразила лише видатна роль, яку призначалося малій дитині, та ще й перед очима праведників цілого світу, і йому навіть захотілося самому стати тією дитиною, — звісно, якщо лев буде ручний.

Та в наступну хвилину муки Томові поновилися, бо далі

знов пішло нудне просторікування. Аж раптом він згадав, яку чудову забавку має в кишені, і видобув її на світ. То був великий чорний жук із страхітливими щелепами — «кусач», як називав його Том. Він лежав у коробочці від пістонів і, коли Том відкрив її, одразу ж учепився йому в палець. Хлопець з несподіванки шарпнув рукою, і жук полетів у прохід між лавами й упав на спину, а вкушений палець Том застромив у рот. Жук лежав на підлозі й безпорадно дригав лапками, неспроможний перевернутися. Том дивився туди, і його так і поривало схопити жука знов, але той лежав надто далеко. Дехто з людей, яким нудно було слухати проповідь, також помітили жука і тепер з цікавістю стежили за ним.

Незабаром у проході з'явився чийсь пудель, знуджений і розімлілий від літньої спеки й тиші; йому набридло сидіти без діла, і він жадав переміни. Побачивши жука, пес одразу пожвавішав і закрутив хвостом. Він оглянув свою здобич, обійшов навколо, понюхав з безпечної віддалі, знов обійшов навколо; потім посмілішав, підступив ближче і обнюхав жука; вишкірив зуби й спробував куснути, але схибив; тоді спробував ще раз і ще; ця розвага йому сподобалася, він ліг на живіт, поклав передні лапи обабіч жука й провадив свою гру. Та зрештою це йому набридло, і він став необачний і неуважливий. Голова його хилилася, опускаючись чимраз нижче, аж поки він торкнувся жука мордою — і той вчепився в неї. З пронизливим скавулінням пудель шарпнув головою, і жук, відлетівши кроків на два, знов упав на спину. Глядачі, що сиділи біля проходу, трусилися від стримуваного сміху, дехто з жінок затулив обличчя віялами чи хусточками, а Том аж умлівав від щастя.

У пса був дурнуватий вигляд, та й, певне, почував він себе дурнем, але душу його сповнювало обурення й жадова помсти. Отож він підступив до жука й знову почав обережно нападати: крутився довкола й наскакував з усіх боків, шкріб передніми лапами за якийсь дюйм від комахи, клацав зубами і так мотав головою, що аж вуха хляпали. Але незабаром жук йому знов набрид; пес поганявся був за мухою, та це його не розважило; потім подався за мурашем, майже соваючи носом по підлозі, і теж скоро відстав; тоді він позіхнув, хекнув і, зовсім забувши про жука, всівся просто на нього.

Дике, сповнене болю скавучання розляглося по церкві, і пудель стрімголов помчав проходом; усе так само виючи, він крутнувся перед вітварем і шугнув у другий прохід; умить опинився біля дверей, а там знову крутнувся й гайнув назад

до віттаря; чим швидше він гасав, тим пронизливіше скавулів і скоро перетворився на якусь волохату комету, що кружляла по своїй орбіті із швидкістю світлового променя. Нарешті знівсілий від болю страдник метнувся вбік і скочив на коліна своєму господареві; той пожбурич його за вікно, і розпачливе скавучання почало швидко віддалятися, а невдовзі й зовсім затихло.

На той час уже всі, хто був у церкві, сиділи з розпашілими обличчями, задихаючись від стримуваного сміху, а проповідь неначе застигла на мертвій точці. Аж ось вона посунулась далі, одначе тепер кульгала й спотикалася на кожному кроці і вже не могла справити на слухачів належного враження; навіть у відповідь на слова, перейняті глибокою скорботою, з-за високих спинок віддалених лав раз у раз чулися приглушені вибухи нечестивого сміху, так наче бідолашний проповідник сказав щось напрочуд смішне. Отож усі відчували неабияку полегкість, коли ця мука скінчилась і священик поблагословив паству.

Том Сойер ішов додому дуже веселий, думаючи про те, що й служба божа іноді може дати якусь утіху, коли її трохи урізноманітнити. Лише одна думка трохи затьмарювала йому душу: гаразд, нехай би той пудель погрався з його жуком, але ж ніхто не дозволяв йому забирати жука з собою!

Розділ VI

В понеділок уранці Том прокинувся дуже нещасний. Так бувало кожного понеділка, бо з нього починався новий тиждень нескінченних тортур у школі. І Том щоразу зітхав: краще б уже зовсім не було субот і неділь — тоді в'язниця і кайдани не здавалися б такими нестерпними.

Він лежав і думав. І раптом йому сяйнуло, що непогано було б захворіти — тоді б він не пішов до школи. Зажеврив тьмяний вогник надії. Том прислухався до свого організму. Ніде нічого не боліло, і він став шукати далі. Цього разу йому здалося, ніби в нього з'явилися ознаки кольок у животі, і, покладаючи на них чималі сподівання, він намагався посилити їх. Але ті ознаки ставали дедалі слабкіші й нарешті зовсім зникли. Том подумки обстежував себе далі. Аж раптом знайшов щось іще. Один з його верхніх передніх зубів хитався. То була щаслива нагода, і Том уже збирався застогнати — «для початку», як то кажуть, — коли йому спало на думку: якщо він стане перед судом з цією заявою, тітка візьме та

й вирве йому зуба, а це буде боляче. Тому він вирішив лишити зуб у запасі й пошукати чогось іншого. Якийсь час нічого не наверталось на думку, а потім він згадав, як лікар розповідав про одну таку болячку, що на два чи три тижні вклала людину до ліжка та ще й мало не залишила її без пальця на руці. Хлопець зараз же вистромив ногу з-під простирадла й пильно оглянув свою болячку на великому пальці. Щоправда, ознак тієї страшної хвороби він не знав, проте вирішив, що спробувати можна, й почав надсадно стогнати.

Та Сід спав собі, наче нічого й не сталося.

Том застогнав ще гучніше, і йому здалося, що палець ніби й справді поболоє.

Сід і вухом не вів.

Том так старався, що аж захекався. Він звів дух, тоді набрав у груди повітря і так застогнав кілька разів підряд, що й мертвий прокинувся б.

А Сід хропів собі далі.

Тома взяла злість. Він покликав: «Сіде, Сіде!» — і поторсав його. Це дало бажані наслідки, і Том знову застогнав. Сід позіхнув, потягся, хропнув востаннє і, спершись на лікоть, втупив очі в Тома. Том і далі стогнав. Сід гукнув його:

— Томе! Чуєш, Томе!..

Відповіді не було.

— Томе! Гей, Томе! Що з тобою, *Томе*? — Сід труснув брата за плечі, з тривогою вдивляючись у його обличчя.

Том простогнав:

— Ой, не треба, Сіде. Не шарпай мене!..

— Та що ж із тобою таке, Томе? Я підую покличу тітоньку.

— Ні-ні... не треба... Може, воно й так минеться. Не клич нікого.

— Та як же не клич!.. Ой, не стогни ти так, Томе, це ж просто жах! І давно тебе отак?..

— Кілька годин... Ой Сіде, не вовтузься, ти мене доконаєш!..

— Томе, чому ж ти не збудив мене раніше?.. Ой Томе, *не стогни!* В мене мороз поза шкірою йде від твого стогону. То що ж воно в тебе таке, га, Томе?

— Я все тобі прощаю, Сіде. (Стогін). Геть усе, чим ти переді мною завинив. Коли я помру...

— Ой Томе, ти ж іще не помираєш, правда? Не треба, Томе, не помирай!.. Може, тобі...

— Я всім прощаю, Сіде. (Стогін). Так і скажи їм, Сіде. А ще, Сіде, візьмеш мою раму від квартирки та однооке ко-

шеня й віддаси тій новій дівчинці, що недавно сюди приїхала. І скажеш їй...

Та Сід уже вхопив свою одежу й дременував геть. Тепер Том і справді страждав — так розпалилась його уява, — тому й стогін його звучав цілком природно.

Сід стрімголов збіг сходами вниз і закричав:

— Ой тітонько Поллі, йдіть мерщій! Том помирає!

— Помирає?

— Еге ж! Швидше йдіть, не баріться!

— Дурниці! Не вірю!

Та все ж вона підтюпцем подалася нагору, а за нею слідом — Сід і Мері. Обличчя тітчині зблідло, губи тремтіли. Підбігши до ліжка, вона засапано мовила:

— Ну, Томе! Що з тобою, Томе?

— Ой тітонько, я...

— Що таке, Томе?.. Що тобі сталося, дитино?!

— Ой тітонько, в мене на пальці гангрена!

Стара впала на стілець і спершу засміялася, потім заплакала, а тоді посміялась і поплакала водночас. Це заспокоїло її, і вона сказала:

— Ну й утнув же ти мені штуку, Томе!.. А тепер покинь свої вигадки, і щоб я такого більше не чула!

Стогін затих, і біль у пальці зник сам собою. Том почув себе досить ніяково і сказав:

— Тітонько Поллі, я ж таки думав, що це гангрена, і мені справді так боліло, що я й про свій зуб забув.

— Про зуб? А що там у тебе із зубом?

— Хитається і болить страшенно, просто несила терпіти.

— Ну, ну, стривай, тільки не стогни знову! Розтули рота... Атож, і справді хитається, але від цього не вмирають... Мері, принеси-но мені шовкову нитку та гарячу головешку з кухні.

— Ой тітонько, не треба! — заскиглив Том. — Не виривайте його! Він уже й не болить. От не зійти мені з цього місця, аніскілочка не болить! Не треба, тітонько! Я й так піду до школи.

— А, он воно що! То всю цю бучу ти затіяв для того, щоб не йти до школи, а втекти на річку рибалити? Ой Томе, Томе, я так тебе люблю, а ти без кінця краєш моє старе серце своїми дикими вибриками!

Тим часом принесли зуболікарське знаряддя. Тітка зробила на кінці шовкової нитки петлю, наділа її на хворий зуб і міцно затягла, а другий кінець прив'язала до стовпчика ліжка. Тоді схопила вогненну головешку й рвучко тицьнула

нею мало не в обличчя хлопцеві. Зуб вилетів і повис на прив'язаній до ліжка нитці.

Та за кожним випробуванням приходив винагорода. Коли після сніданку Том вирушив до школи, всі хлопці, яких він зустрічав дорогою, заздрили йому; бо тепер він мав між верхніми передніми зубами дірку й міг плюватися крізь неї зовсім по-новому, в дуже незвичайний спосіб. Цікаві потяглися за ним, мов почет, і хлопець з глибоким порізom на пальці, що досі був оточений загальною шаною і захопленням, миттю втратив і всіх своїх прихильників, і недавню славу. Це дуже засмутило його, і він сказав з удаваною зневагою, що плювати так, як Том Соєр, це суціль дріб'язок, на що інший хлопець зауважив: «Еге ж, що той виноград — він же зелений!» — і розвінчаний герой понуро поплентав геть.

Невдовзі Том зустрів юного відщепенця Гекльберрі Фінна, сина відомого в містечку п'яка. Всі тамтешні матусі щиро ненавиділи й страшилися того Гекльберрі, бо він був нероба, безпритульник і розбишака, а ще тому, що їхні діти тяглися до нього, тішилися його забороненим товариством і шкодували, що не можуть бути такими, як він. Том, як і всі хлопці із поважних родин, заздрив на привільне, безтурботне життя Гекльберрі і, хоч йому було суворо заборонено водитися з тим волоцюгою, не проминав жодної нагоди побути з ним. Гекльберрі завжди був одягнений в обноски з дорослих людей, вкриті незліченними плямами й такі подерті, що аж клапті теліпалися з усіх боків. На голові в нього стриміла руїна здоровенного капелюха з напівобірваними крисами; куртка, коли він її напинав, сягала йому мало не до п'ят, а гудзики позаду опинялися куди нижче від того місця, де їм належало бути; штани трималися на одній шлейці, звисаючи позаду порожньою торбою, і обтріпані холоші, якщо Гек не завдавав собі клопоту підкотити їх, волочилися по землі.

Гекльберрі був сам собі господар і робив усе, що йому заманеться. За сухої погоди він ночував на чужих ганках, а коли дощило — в порожній бочці; йому не треба було ходити ні до школи, ні до церкви, не треба було нікого слухатись; він міг ловити рибу чи купатися коли завгодно й де завгодно і проводити на річці стільки часу, скільки сам захоче; ніхто не забороняв йому битися й гуляти хоч до ночі; навесні він перший починав ходити босоніж, а восени останній взував щось на ноги; ніхто не примушував його вмиватись і перевдягатися в чисте; а ще він був неперевершений мастак лаятись. Одне слово, цей хлопець мав усе, що робить життя

прекрасним. Так одностайно вважали засмикані й скуті всілякими утисками добропристойні сент-пітерсберзькі хлопці.

Том привітався до цього романтичного обідранця:

— Здоров, Гекльберрі!

— Здоров, коли здоровий!

— Що це в тебе таке?

— Здохлий кіт.

— Ану покажи ближче, Геку... Ти диви, зовсім задубів. Де ти його взяв?

— Виміняв в одного хлопця.

— А що дав?

— Синій квиток і бичачий міхур — роздобув його на різниці.

— А квитка де взяв?

— Виміняв у Бена Роджерса два тижні тому за поганялку до обруча.

— Слухай, Геку, а навіщо потрібні здохлі коти?

— Навіщо? Зводити бородавки.

— Та ну, невже? Я знаю певніший засіб.

— Не може бути! Який?

— Гнила вода.

— Ха, гнила вода! Ні біса вона не варта, твоя гнила вода.

— Не варта, кажеш? А ти пробував?

— Я — ні. А от Боб Теннер пробував.

— Хто тобі казав?

— Ну, він сам казав Джефові Тетчеру, а Джеф сказав Джонні Бейкеру, а Джонні — Джімові Холлісу, а той — Беннові Роджерсу, а Бен — одному негрові, а той негр сказав мені. Отак!

— То й що? Всі вони брехуни. Всі, хіба що крім негра. Його я не знаю, але ще зроду не бачив негра, який би не брехав. Дурниці! А ти, Геку, скажи мені, як Боб Теннер робив це.

— Та як — узяв та й умочив руку в трухлявий пень з дощовою водою.

— Серед дня?

— Авжеж.

— І стоячи обличчям до пня?

— Так... Мабуть, що так.

— І щось казав?

— Та, мабуть, нічого не казав. Не знаю.

— Ага!.. Та який же бісів дурень зводить отак бородавки гнилою водою? Певно, що нічого не вийде. Треба піти

самому в лісову хащу, де є пень з дощовою водою, і там рівно опівночі стати до нього спиною, вмочити руку у воду й проказати: «Індіанська їжа ячмінне зерно! Забери бородавки, гнила вода, на дно!» А потім заплющити очі й швидко відійти на одинадцять кроків, тричі повернутися на місці і аж тоді йти додому, тільки ні до кого дорогою не озиватися. Бо як озвешся, то все піде нанівець.

— Еге ж, це начебто добрий спосіб, але Боб Теннер робив не так.

— Ха, певно, що не так, бо ж у нього тих бородавок як ні в кого в місті; а коли б він знав, як зводити їх гнилою водою, то жодної досі не мав би. Я сам, Геку, звів так тисячі бородавок. У мене їх завжди повно на руках, бо я часто граюся з жабами. А ще я зводжу їх бобом.

— Еге ж, бобом добре. Я й сам зводив.

— Справді? А як ти це робив?

— Ну, береш боба, розламаєш його на дві половинки, тоді надрізаєш бородавку, щоб виступила кров, мажеш кров'ю одну половинку боба й десь опівночі, за молодого місяця, закопуєш на роздоріжжі, а другу половинку спалюєш. І тоді ота половинка, на якій кров, тягтиметься до другої, а кров тягтиме до себе бородавку, і вона дуже скоро зійде.

— Усе так, Геку, твоя правда; тільки коли закопуєш ту половинку, треба ще проказати: «Біб рости, бородавка щезай і більш до мене не вертай!» — щоб було певніше. Так завжди робить Джо Гарпер, а він же їздив колись аж до Кунвілла і ще хтозна-де бував. А тепер скажи — як зводити бородавки здохлим котом?

— Ну, треба взяти kota й незадовго до півночі піти з ним на кладовище до свіжої могили, де поховано когось лихого; а рівно опівночі туди з'явиться чорт чи, може, й кілька чортів, але ти їх не побачиш, а тільки почувеш щось наче вітер чи якусь їхню балачку; і коли вони потягнуть того лиходія з собою, ти кидаєш за ними свого kota й кажеш: «Мрець за чортом, кіт за мерцем, бородавка за котом — і я вас знати не знаю!» Будь-яку бородавку так зведеш.

— Таки схоже на те. А ти вже пробував так зводити, Геку?

— Ні, але мені сказала баба Гопкінс.

— Ну, то це, мабуть, правда. Вона ж, кажуть, відьма.

— Кажуть! Та я, Томе, *напевне* знаю, що відьма. Вона й батечка мого заворожила, я від нього самого це чув. Іде він якось, аж бачить — вона чаклує, лихий чар на нього

напускає. Він як схопить каменяку — і ледь-ледь вона відскочила, а то був би їй капець. Ну й от: тієї ж таки ночі він скотився п'яний з повітки й зламав руку.

— Господи, який жах! А як же він знав, що вона на нього чар напускає?

— Ет, як знав... Мій батечко тих відьом одразу бачить. Він каже: коли вони ото втупляться в тебе очима, отоді й чаклюють. А надто коли ще щось бурмочуть. Бо то вони проказують «Отче наш» іззadu наперед.

— Слухай, Геку, ти коли збираєшся пробувати свого ката?

— Сьогодні вночі. Мабуть, вони цієї ночі прийдуть по старого шкарбана Вільямса.

— Та його ж іще в суботу поховали. Хіба вони не забрали його тієї ж ночі?

— Ой, таке скажеш!.. Як же вони могли забрати його до півночі? А там уже настала неділя. Щось я не чув, щоб чортам було вільно розгулювати в неділю.

— Твоя правда. Я про це й не подумав. А мене з собою візьмеш?

— Візьму, як не боїшся.

— Боюся! Де ж пак! Ти мені нявкнеш?

— Еге, тільки ти теж нявкни, як зможеш. Бо минулого разу я нявчав-нявчав, аж поки старий Гейс почав шпурляти на мене каміння, та ще й каже: «Чорти б його забрали, цього ката!» То я вибив йому шибку цеглиною, тільки ти нікому не кажи.

— Гаразд. Тієї ночі я не міг нявкнути, бо за мною наглядала тітка. А сьогодні неодмінно нявкну... Слухай, а це що в тебе таке?

— Та нічого сообливого — кліщ.

— Де ти його знайшов?

— У лісі, де ж би ще.

— Що за нього хочеш?

— Та не знаю. Я не хочу його віддавати.

— Ну, як хочеш. Та й кліщ якийсь малесенький.

— Еге ж, як не твій кліщ, то вже й поганий. А мені й такий годиться. Кліщ як кліщ, не гірший за інших.

— Подумаєш, та тих кліщів у лісі хтозна-скільки! Я й сам міг би назбирати хоч тисячу.

— То чого не назбираєш? Ти ж сам добре знаєш, що не зміг би. Це, як на мене, дуже ранній кліщ. Чи не перший цього року.

— Слухай, Геку, хочеш, я дам тобі за нього свого зуба?

— Ану покажи.

Том дістав із кишені папірець і обережно розгорнув його, Гекльберрі заздро обдивився зуб. Спокуса була велика. Нарешті він запитав:

— Справжній?

Том підняв верхню губу й показав дірку.

— Ну гаразд, — сказав Гекльберрі, — Згода.

Том поклав кліща в коробочку від пістонів, де ще недавно сидів кусючий жук, і хлопці розійшлися, кожен вважаючи, що зробив вигідний обмін.

Діставшись до школи — рубленого будинку, що стояв осторонь від інших, Том зайшов до класу ходою людини, яка страшенно поспішає. Він почепив капелюха на кілок і заклопотано шмигнув на своє місце. Учителю, сидячи, мов на троні, в своєму великому плетеному кріслі, куняв, заколисаний сонним гомоном класу. Томова поява збудила його.

— Томасе Соєре!

Том знав, що, коли його називають повним ім'ям, нічого доброго не жди.

— Слухаю, сер!

— Підійдіть сюди. Ви, сер, як завжди, спізналися. Чому?

Том хотів уже відбутися якоюсь брехнею, аж раптом побачив дві довгі золотисті кіски, що спадали на спину, — і миттю впізнав їх, наче його вдарило електричним струмом кохання; побачив і те, що *єдине вільне місце* на дівчачій половині було поряд із нею. І він хоробро випалив:

— *Я спинився побалакати з Гекльберрі Фінном!*

Учитель аж остовпів і розгублено втупив очі в Тома. Гомін у класі затих. Усі були зачудовані: чи він при своєму розумі, цей відчайдух?

— Ви... ви що? — перепитав учитель.

— Спинився побалакати з Гекльберрі Фінном.

Помилки бути не могло.

— Томасе Соєре, це найзухваліше зізнання, яке я будь-коли чув. За таку провину лінійки мало. Зніміть куртку!..

Вчителева рука працювала, аж поки стомилась, а запас різок помітно зменшився. Потім пролунав наказ:

— А тепер, сер, ідіть і сядьте з *дівчатами!* Хай вам буде це наукою.

Хихотіння, що перебігло по класу, начебто збентежило хлопця, та насправді він збентежився скоріш від побожного трепету перед своїм новим, ще не знаним кумиром і боязкої радості, що йому так нечувано поталанило. Він сів на краєчок соснової лави, і дівчинка, труснувши голівкою, відсуну-

лася далі. Всі навколо підштовхували одне одного, переморгувались і шепотілися, але Том сидів тихо, поклавши лікті на довгу низьку парту, і, здавалося, цілком заглибився в книжку.

Поступово на нього перестали звертати увагу, і в класі знов почувся звичний монотонний гомін. Том почав нишком позирати на дівчинку. Вона помітила це, невдоволено скривилась і на якусь хвилину навіть відвернулася. А коли нишком повернула голову, перед нею лежав персик. Дівчинка відштовхнула його. Том тихенько присунув знову. Вона знову посунула персика вбік; але вже не так сердито. Том терпляче повернув його на місце. Вона більш не відсувала його. Том нашкрябав на грифельній дошці: «Будь ласка, візьми, в мене є ще». Дівчинка поглянула на дошку, але обличчя її лишилося незворушне. Тепер Том заходився малювати щось на дошці, затуляючи малюнок лівою рукою. Деякий час дівчинка навмисне не дивилася туди, проте скоро ледь помітні ознаки почали виказувати її цікавість. Том і далі малював, ніби нічого навколо не бачачи. Дівчинка спробувала крадькома зазирнути на дошку, але він і тепер удав, ніби не помітив того. Нарешті вона не витримала й боязко прошепотіла:

— Можна, я гляну?

Том відхилив руку і показав частину незугарного будинку з двома причілками й комином, із якого штопором ішов дим. Дівчинку так захопило Томове малювання, що вона забула про все навколо. А коли він закінчив, якусь хвилю дивилася на малюнок, тоді прошепотіла:

— Дуже добре. Тепер намалюй чоловічка.

Художник зобразив перед будинком чоловічка, що більше скидався на башту й вільно міг би переступити через будинок. Але дівчинка не була надто вибаглива й лишилася задоволена тією потворою.

— Гарний чоловічок,— прошепотіла вона.— А тепер намалюй поруч мене.

Том зобразив пісочний годинник з місячним кружалом зверху, прималював до нього соломинки-ручки та соломинки-ніжки й вклав у розчепірені пальці щось подібне до віяла. Дівчинка сказала:

— Просто чудово. От якби і я вміла малювати!

— Це ж зовсім легко,— прошепотів Том.— Я навчу тебе.

— Ой, справді? Коли?

— На великій перерві. Ти підеш додому обідати?

— Коли хочеш, я залишуся.

- Гаразд, умовились. Як тебе звать?
- Беккі Тетчер. А тебе?.. Ой, та я ж знаю: Томас Соєр.
- Це коли мають шмагати. А так мене звать Томом. І ти зви мене Том, гаразд?

— Гаразд.

Том знову почав щось шкрябати на дошці, ховаючись від дівчинки. Але тепер вона вже не соромилась і попросила показати, що він написав. Том відказав:

— Та ні, нема там нічого.

— Неправда, є.

— Ні, нема. Та й нецікаво тобі.

— А от і цікаво, справді цікаво. Ну будь ласка, дай глянути.

— Ти комусь розкажеш.

— Не розкажу. Ось тобі слово, слово й ще раз слово, що не розкажу.

— Нікому в світі? І ніколи в житті?

— Нікому й ніколи. Ну, покажи!

— Ой, та тобі ж і не хочеться!

— Ну; коли ти зі мною отак, то я й сама побачу!

Вона схопила Тома за руку своєю маленькою ручкою, і вони завелися боротись. Том удавав, ніби чимдуж опирається, а сам помалу відсував свою руку, аж поки відкрилися слова: «Я тебе люблю».

— Ой, який ти!.. — Беккі спритно вдарила Тома по руці, проте зашарілась і була видимо потішена.

Саме в цю знаменну мить хлопець відчув, як чиясь дужа рука боляче стиснула його вухо й поволі потягла вгору. В такий спосіб його було проведено через увесь клас і під загальне в'їдливе хихотіння посаджено на його постійне місце. Ще якусь моторошну хвилину вчитель мовчки постояв над ним, а тоді, так ні словом і не озвавшись, рушив назад до свого трону. Та хоч вухо Томове й палало від болю, душа його триумфувала.

Коли клас угамувався, Том чесно спробував зосередитись на шкільній науці, але був надто збуджений, і нічого з того не вийшло. Спершу він осоромився на уроці читання, потім, відповідаючи з географії, перетворював озера в гори, гори в річки, а річки в континенти, так що влаштував на землі новий хаос; а коли писали диктант, наробив стільки помилок у найпростіших словах, що відкотився в самий хвіст і в нього забрали олов'яну медаль за правопис, якою він так хизувався кілька місяців.

Чим дужче силкувався Том зосередити увагу на підручнику, тим далі блукали його думки. Кінець кінцем він зітхнув, позіхнув і облишив свої марні намагання. Здавалося, велика перерва ніколи не настане. Повітря немов застигло — ніде ані війне. З усіх сонних днів то був найсонніший. Заколисливе бурмотіння двадцяти п'ятох учнів, що старанно товкли урок, присипляло, наче бджолине гудіння. А ген за вікном, у гарячому сьйві сонця, крізь тремтливе марево спеки бовваніли, відсвічуючи багрянцем, ясно-зелені схили Кардіфської гори; високо в небі ліниво ширяли поодинокі птахи; ніде довкола не видно було жодної живої душі — от хіба що кілька корів, та й ті зморено дримали. Серце Томове прагнуло волі або принаймні чогось цікавого, щоб швидше минав осоружний час. Рука машинально полізла в кишеню, і ту ж мить обличчя його осяяла радість, що була, власне, хвалою богів, хоч сам Том цього й не знав. Він нишком дістав коробочку від пістонів і пустив кліща на довгу пласку парту. Кліщ, як видно, теж пройнявся радістю, що містила в собі хвалу богів, але трохи дочасно: тільки-но він вдячно подався геть, Том повернув його шпилькою в інший бік.

Поряд з Томом сидів його задушевний товариш, що досі страждав так само, як і Том, а тепер ураз запалився вдячною цікавістю до цієї несподіваної розваги. То був Джо Гарпер. Протягом цілого тижня хлопці щиро товаришували, а в суботу вели кровопролитні битви. Джо й собі витяг із-за виду куртки шпильку й узявся допомагати товаришеві ганяти бранця. Гра дедалі більше захоплювала їх. Та незабаром Том сказав, що так вони тільки заважають один одному і жоден не дістає від кліща всієї можливої втіхи. Отож він поклав на парту грифельну дошку Джо Гарпера й переділив її навпіл, провівши посередині риску.

— Отак, — сказав він. — Поки він на твоїй половині, можеш сам ганяти його, а я не чіпатиму. Але як випустиш його і він перебіжить на мою половину, тоді вже я ганятиму, поки він не втече до тебе.

— Згода, починай.

Дуже скоро кліщ утік від Тома й перетнув екватор. Джо трохи побавився з ним, і кліщ перебіг назад до Тома. Так він і гасав сюди-туди. Поки один хлопець захоплено, цілком поринувши в розвагу, ганяв кліща, другий з не меншим захопленням спостерігав; обидві їхні голови низько схилюлися над партою, обидві душі вмерли для всього

іншого на світі. Зрештою щастя надовго віддало перевагу Джо. Кліщ кидався на всі боки і начебто розпалився так само, як і хлопці; та щоразу, коли перевага схилялася до Тома і рука його аж сіпалася, готова вступити в гру, Джо спритним рухом шпильки перепиняв кліщеві дорогу й повертав його на свою територію. І врешті Том не втерпів: надто велика була спокуса. Він простяг руку зі шпилькою до кліща. Джо миттю скипів:

— Томе, не чіпай його!

— Та я тільки хотів його трохи розворушити.

— Ні, добродію, так нечесно. Дай йому спокій.

— Та хай йому чорт, я ж тільки ледь-ледь.

— Не смій, кажу!

— А я посмію!

— Не можна — він на моїй половині.

— Слухай, Джо Гарпере, а чий це кліщ?

— А мені начхати, чий він. Він на *моїй* половині, і ти не маєш права торкатись його.

— А от я торкнуся, ще й як! Кліщ мій, і я можу робити з ним усе, що захочу!.

Важкий удар упав на плечі Тома і такий же самий — на плечі Джо; хвилини зо дві хмари куряви здіймалися з їхніх курток, а решта класу веселилася на всю губу. Захопившись своєю грою, хлопці й не помітили, яка запала тиша, коли вчитель навшпиньках перейшов усю кімнату й спинився над ними. Він досить довго спостерігав ту виставу, а вже тоді вінс у неї деяку зміну від себе.

Коли настала велика перерва, Том підбіг до Беккі Тетчер і прошепотів їй на вухо:

— Надінь капелюшка, наче збираєшся додому, а на розі пропусти всіх уперед, тоді поверни в завулок — і сюди. А я піду іншою дорогою і так само втечу.

І вона пішла з одним гуртом школярів, він — з другим, а невдовзі вони зустрілися в кінці завулка й повернулись до школи, де вже нікого не було. Вони сіли поряд, поклавши перед собою грифельну дошку, Том дав Беккі грифель, а тоді почав водити її рукою по дошці, і в такий спосіб вони спорудили ще один химерний будинок. Потім інтерес до малярства трохи пригас, і вони почали балакати. Том раював.

— Ти любиш пацюків?

— Ой ні, терпіти не можу!

— Ну звісно, *живих* я теж не люблю. А я кажу про здохлих — їх крутять над головою на мотузці.

— Ні, пацюків я взагалі не дуже люблю. А ось що люблю — то це жувати гумку.

— О, та хто ж цього не любить. Я б і зараз пожував.

— Справді? В мене є трохи. Я дам тобі пожувати, тільки потім ти мені віддаси.

На тому й погодились і стали жувати по черзі, гойдаючи ногами від великої втіхи.

— Ти була коли в цирку? — спитав Том.

— Авжеж, і тато сказав, що поведе мене ще, якщо я буду хорошою дівчинкою.

— А я там бував уже хтозна-скільки — три чи чотири рази. Церква — то ніщо проти цирку. В цирку весь час якісь штуки. Я хочу стати клоуном, коли виросту.

— Ой, справді? Це буде чудово. Вони такі гарні, всі розмальовані.

— Еге ж. І грошей заробляють дай боже. Бен Роджерс каже — по цілому долару за день. Слухай, Беккі, а ти вже була заручена?

— Як це?

— Ну, заручена, щоб потім вийти заміж.

— Ні.

— А хотіла б?

— Та мабуть... Не знаю... А що треба робити?

— Робити? Та нічого. Просто ти кажеш хлопцеві, що ніколи ні за кого іншого не вийдеш — ніколи, ніколи, ніколи, — а тоді ви цілуєтесь та й по всьому. Це кожен може.

— Цілуємося? А навіщо цілуватись?

— Ну, це... розумієш... так завжди роблять.

— Усі?

— Ну, так... певно, що всі, коли вони закохані. Ти не забула, що я написав на дошці?

— Н-ні...

— Що?

— Не скажу.

— Хочеш, я тобі скажу?

— Т-так... але іншим разом.

— Ні, зараз.

— Ні, не зараз, завтра.

— Та ні ж бо, зараз. Ну будь ласка, Беккі... Я скажу пошепки, ледь-ледь чутно.

Поки Беккі вагалася, Том визнав її мовчанку за згоду, обняв її за стан і, наблизивши уста до самого її вухка, ніжно прошепотів ті ж таки слова. А тоді додав:

— Ну, а тепер ти скажи мені тихенько те саме.

Вона якусь хвилю відмагалась, а тоді сказала:

— Одвернися так, щоб не бачити мене, і тоді я скажу. Але ти про це нікому ні слова — чуєш, Томе? Нікому ні словечка, гаразд?

— Та певне ж, певне, що нікому. Ну, Беккі...

Він одвернувся. Беккі боязко нахилилася до нього, так що від її віддиху аж заворушились Томові кучері, й прошепотіла:

— Я... люблю... тебе...

А тоді підхопилась і забігала між партами, а Том за нею. Нарешті вона забилася в куток і затулила обличчя фартушком. Том обхопив її за шию і почав умовляти:

— Ну Беккі, це ж уже все... лишилось тільки поцілуватися. Даремно ти боїшся... це ж уже зовсім нічого... Ну будь ласка, Беккі.— І тягнув її за фартушок і за руки.

Зрештою вона поступилася і, опустивши руки, підставила йому розпашіле від біганини личко. Том поцілував її в червоні уста й сказав:

— Ну, от і все, Беккі. Знай: від сьогодні й назавжди тобі не можна покохати нікого, крім мене, й ні за кого іншого вийти заміж, як за мене,— ніколи, ніколи, аж довіку. Ти згодна?

— Так, я ніколи не покохаю нікого, крім тебе, Томе, і ні за кого іншого не вийду заміж... і ти теж ні з ким не одружишся, крім мене.

— Авжеж. Певно, що ні. На те й заручини. І ти завжди ходитимеш зі мною до школи й зі школи, коли ніхто не бачитиме, і в усіх іграх вибиратимеш мене, а я тебе, бо так і мають робити заручені.

— Ой, як добре. А я й не знала, ніколи не чула навіть про таке.

— Авжеж, це дуже весело! От коли ми з Емі Лоренс...

Очі Беккі розширились, і, зрозумівши свою помилку, Том зніяковіло замовк.

— Ах, Томе, то ти не з першою зі мною заручуєшся! Дівчинка заплакала. Том сказав:

— Ну, не плач, Беккі. Мені тепер до неї байдуже.

— Ні, Томе, ні... ти ж знаєш, що не байдуже.

Том спробував обняти її за шию, але вона відштовхнула його й відвернулася до стіни, й далі плачучи. Том поткнувся знову, почав був її умовляти, але знову дістав відсіч. Тоді в ньому прокинулася гордість, і, відвернувшись від дівчинки, він рішуче попростував геть. Якусь хвилю він стояв перед школою, розгублений і збентежений, і раз у раз позирав на

двері, сподіваючись, що дівчинка схаменеться і вийде за ним. Та вона не виходила. В Тома стало зовсім кепсько на душі, і він злякався, що його вина непростенна. Хоч як йому важко було змусити себе зробити нову спробу до примирення, він набрався духу і зайшов до класу. Беккі й досі стояла в кутку, відвернувшись до стіни, і плакала. У Тома зацеміло серце. Він підступив до дівчинки і спинився, не знаючи, як по-чати. Потім нерішуче мовив:

— Беккі, я... мені байдуже до всіх інших, я кохаю тільки тебе.

Відповіді не було — самі ридання.

— Беккі... — благально провадив він. — Ну Беккі, невже ти нічого мені не скажеш?

Знову ридання.

Том дістав свою найбільшу коштовність — мідну шишечку від коминкових ґраток — і, простягнувши руку так, щоб дівчинка могла її побачити, сказав:

— Ось, Беккі, візьми собі, будь ласка.

Вона сердито вибила шишечку в нього з руки. Тоді Том рішуче вийшов надвір і подався аж ген до пагорбів, щоб більше того дня до школи не повертатися.

За кілька хвилин Беккі почала здогадуватися, що він пішов. Вона кинулася до дверей, але Тома ніде не побачила; побігла на майданчик за школою — і там його не було. Дівчинка погукала:

— Томе! Вернися, Томе!

Вона пильно дослухалася, та відповіді не було: навкруги тільки тиша й безлюддя. Тоді вона сіла й знову заплакала, гірко картаючи себе. Тим часом до школи знов почали сходитись учні, отож вона мусила затамувати своє горе, приспати розбите серце й нести той тягар аж до кінця довгого, лихого й болісного дня, серед чужих людей, не маючи з ким і поділитися своїм горем.

Розділ VIII

Спершу Том квапливо петляв глухими завулками, щоб не зустрітись з учнями, які повертались до школи, а потім стишив ходу й побрів, понуро тягнувши ноги. Дорогою він двічі чи тричі перейшов невеликий «потічок» — серед хлопців марновірно вважалося, що вода збиває переслідувачів зі сліду. А за півгодини вже поминув будинок удови Дуглас на вершині Кардіфської гори, звідки школу, яка лишилася ген у долині, було ледь видно. Том увійшов у густий ліс,

навпростець, не вибираючи стежок, забрів у самісіньку хащу й сів на мох під розложистим дубом. У незворушному повітрі не було ані повіву; від мертвотної полудневої спеки змовк навіть пташиний щебет; природа поринула в заціпеніння, яке час від часу порушував лише далекий стукіт дятла,— але той звук тільки посилював відчуття всеосяжної німотності й цілковитої самоти. Душа хлопця була сповнена смутку, і його тужний настрій навдивовижу пасував до похмурої навколишньої тиші. Він довго сидів у задумі, поставивши лікті на коліна й підперши підборіддя руками. Життя здавалось йому не більш як обтяжливим клопотом — і то в кращому разі,— і він трохи не заздрих Джиммі Ходжесу, що недавно помер. Який то має бути блаженний спокій — лежати й спочивати вічним сном, сповненим солодких видінь, тоді як вітер шелестить у верхів'їтї дерев і лагідно ворухить траву й квіти на твоїй могилі, а тобі вже немає чим турбуватися й журитися — і ніколи більш не буде, навіки-віків. От якби тільки він був добрим учнем у недільній школі, то міг би залюбки вмерти й покінчити з цим усім... А ота дівчинка... Що він такого їй зробив? А нічогосінько. Він до неї з добром, а вона його турнула, мов собаку... атож, мов того собаку! Колись вона гірко пошкодує, але, може, буде вже запізно... Ех, якби ж то можна було вмерти не зовсім, а *на деякий час!*..

Та пругому молодому серцю не властиво стискатись і залякати надовго. І скоро Томові думки непомітно повернулися до посеїбчного життя. А що, як він раптом отак, зараз же, піде геть з цього містечка і загадково зникне? Подасться хтозна-куди, за тридев'ять земель, у невідомі заморські краї — і більш ніколи не повернеться! Якої вона тоді заспіває?.. Том згадав про своє бажання стати клоуном, але тепер воно викликало в нього лише огиду. Думка про всі ті блазенські штуки й розмальовані трико принизила романтичні поривання його душі, що витала в туманній надхмарній високості. Ні, він стане солдатом і повернеться через багато років, обпалений у боях і вкритий славою. Або ще краще — пристане до індіанців, полюватиме з ними на бізонів, ступить на стежку війни десь там у горах чи неозорих преріях Далекого Заходу, а потім колись з'явиться тут великим індіанським ватагом, весь в орлиному пір'ї, страхотливо розфарбований, і одного сонного літнього дня важкою ходою переступить поріг недільної школи з бойовим покликом, від якого холоне в жилах кров, і його колишні товариші із заздристю вирячать на нього очі... А втім, ні, є й ще принад-

ніше діло. Він стане піратом! Оце воно! Тепер його майбутнє відкрилося перед Томом в усьому своєму сліпучому блиску. Його ім'я лунатиме по всьому світі, і люди здригатимуться, почувши його. Як гордо борознитиме він бурхливі моря на своєму стрімкому чорному «Провіснику бурі» під лиховісним піратським прапором! А сягнувши найвищої слави, раптом завітає до рідного містечка й поважно зайде в церкву, видублений сонцем та вітрами, в чорному оксамитовому камзолі з червоним паском, у високих ботфортах, з довгими пістолями за поясом і вкритим плямами іржі та крові кинджалом при боці, в крилатому капелюсі з пишним пір'ям, стискаючи в руці розгорнутий чорний прапор з черепом і кістками, — і з невимовним захватом почує шепотіння: «Це славнозвісний пірат Том Соєр! Чорний Месник Іспанських Морів!»

Отже, вирішено — він обрав свій життєвий шлях. Він утече з дому й піде цим шляхом. Завтра ж уранці. А готуватися почне зараз же. І передусім збере своє майно.

Том пішов до трухлявого поваленого стовбура, що лежав неподалік. і почав копати під ним землю ножиком фірми «Барлоу». Незабаром лезо ткнулося в щось дерев'яне і, судячи із звуку, порожнє всередині. Том заліз у ямку рукою і проказав таку замову:

— Чого не було, те з'явися! Що було, те залишся!

Потім розгріб землю руками, і там показалася тоненька соснова дощечка. Том вийняв її, відкривши невеличкий дбайливо зроблений сховок, викладений усередині такими ж дощечками. На дні його лежала одна мармурова кулька. Подиву Тома не було меж. Він розгублено пошкріб потилицю і вигукнув:

— Ну хто б міг подумати!

Тоді спересердя пожбував кульку геть, став і замислився. А річ була в тім, що його підвів один забобон. І Том, і всі хлопці в містечку завжди вважали його щонайпевнішим: нібито якщо закопати в землю кульку, проказавши належну замову, а за два тижні з тією самою замовою відкопати її, то разом з нею віднайнеш усі кульки, які ти будь-коли загубив, хоч би як далеко одна від одної вони були. І ось тепер усе це виявилось нікчемною і пустопорожньою дурницею. Томова віра похитнулася аж до основ. Скільки ж бо разів він чув, як цей спосіб виправдував себе, і ні разу — щоб хтось зазнав невдачі. Йому й на думку не спало, що він сам уже не раз отак пробував, але потім ніяк не міг знайти свого сховку. Том довго сушив собі голову, аж поки дійшов висновку, що, мабуть, цього разу втрутилася якась відьма й зіп-

сувала все діло. Та йому хотілося дістати певне підтвердження цього. Він пошукав очима під ногами й угледів невеличку круглу латочку піску з ледь помітною западинкою посередині. Він ліг на землю, наблизив уста до самої тієї западинки й проказав:

— Лев-мураха, лев-мураха, розкажи що мені треба! Лев-мураха, лев-мураха, розкажи що мені треба!

Пісок заворушився, звідти на мить вигулькнув чорний жучок — мурашиний лев — і злякано шаснув назад у свою нірку.

— Не хоче казати! Виходить, справді відьма винна. Так я й думав.

Том добре знав, що змагатися з відьмами — марна річ, і хоч-не-хоч мусив відступитись. Але він подумав, що треба б знайти хоч ту кульку, яку він щойно викинув, і заходився ретельно шукати. Та знайти її ніяк не міг. Тоді він повернувся до свого сховку, став на те саме місце, звідки пожбурих кульку, дістав з кишені ще одну й кинув у той самий бік, приказуючи:

— Сестричко, знайди сестричку!

Він примітив, куди впала кулька, пішов туди й подивився. Та, певне, вона не долетіла до першої чи, може, перелетіла далі. Том кинув кульку ще двічі й зрештою домігся свого: за третьою спробою кульки опинилися за крок одна від одної.

Саме в цю мить зеленими коридорами лісу до нього долинув звук дитячої бляшаної сурми. Том швидко скинув куртку та штани, зробив із шлейки пасок, розгріб купку хмизу за поваленим стовбуром і дістав звідти саморобний лук зі стрілою, дерев'яний меч і бляшану сурму; а тоді підхопив усе те й з голими ногами, в самій сорочці, що розвівалася позаду, помчав на звук чужої сурми.

Невдовзі він спинився під високим осокором, просурмив у відповідь і, звівшись навшпиньки й озираючись на всі боки, сторожко рушив уперед. Потім застеріг своїх уявних товаришів:

— Сійте, мої вірні люди! Не показуйтеся, доки я не просурмлю!

З-за дерев з'явився Джо Гарпер, так само легко вдягнений і надійно озброєний, як і Том.

— Сій! — гукнув Том. — Хто сміє ходити по Шервудському лісу без мого дозволу?

— Гай Гісборн не потребує нічийого дозволу. А хто ти, що... що...

— Що наважуєшся так зухвало говорити зі мною;— підказав Том: вони розмовляли «за книжкою», напам'ять.

— А хто ти, що наважуєшся так зухвало говорити зі мною?

— Хто я? Я — Робін Гуд, і зараз твій нікчемний труп упевниться в цьому.

— А, то це ти, знаменитий розбійнику? Що ж, я радо позмагаюся з тобою за право ходити цим веселим лісом! Нападай!

Покидавши все інше на землю, вони схопили свої дерев'яні мечі, стали в бойову позицію, нога до ноги, і почали серйозний двобій за всіма правилами: два удари вгору, два вниз. Том сказав:

— Ну, тепер ти все зрозумів? То наддаймо!

І вони так «наддали», що аж захекались і вмилися потом. Нарешті Том почав гукати:

— Падай! Падай же! Чому ти не падаєш?

— Не хочу! А ти сам чому не падаєш? Я тебе сильніше побив.

— Не в тому ж річ. Я *не* можу падати, бо в книжці такого немає. Там говориться: «І тоді дужим ударом навідліг він вразив нещасного Гая Гісборна на смерть». Ти повинен повернутися так, щоб я вдарив тебе навідліг.

З книжкою сперечатися не випадало, тому Джо повернувся, дістав нищівний удар і впав.

— А тепер,— сказав він, підводячись,— давай і я тебе вб'ю. Щоб було по-чесному.

— Та ні, не можна, в книжці ж такого нема.

— Ну, то це казна-що.

— Слухай, Джо, гаразд, ти можеш бути ченцем Теком чи сином мірошника Мачем і оглушити мене дубцем, або я стану шерифом Ноттінгемським, а ти трохи побудеш Робіном Гудом і вб'єш мене.

На тому й погодились, і ці події було належно розіграно. Потім Том знову став Робіном Гудом, і підступна черниця не перев'язала йому рани, щоб він сплив кров'ю. Нарешті Джо, зображуючи цілу ватагу вбитих горем розбійників і гірко ридуючи, відтяг його геть, вклав йому в знесилені руки лук та стрілу, і Том промовив:

— Де впаде ця стріла, там і поховайте сердешного Робіна Гуда під зеленим склепінням лісу:

А тоді пустив стрілу, впав навznak і тут-таки помер би, коли б не втрапив у кропиву, звідки миттю підхопився, і то досить жваво, як на небіжчика.

Хлопці одяглися, сховали своє спорядження й рушили додому, гірко нарікаючи на те, що нема більш розбійників, і розмірковуючи, чим би могла відшкодувати цю втрату новочасна цивілізація. Кожен твердив, що радніше став би на рік розбійником у Шервудському лісі, ніж довіку президентом Сполучених Штатів.

Розділ IX

Того вечора Тома й Сіда відіслали до ліжка, як завжди, о пів на десяту. Вони проказали молитву, і незабаром Сід заснув. А Том лежав з розплющеними очима і в тривожній нетерплячці чекав умовленого сигналу. Коли йому вже почало здаватися, що скоро настане світанок, годинник вибив десяту! Ну хоч ти плач! Якби він ще міг крутитися й соватися на ліжку, йому було б легше, але він боявся збудити Сіда. Отож лежав тихо, втупивши очі в темряву. В домі стояла похмура тиша. Та поступово з неї почали вирізнятися тихенькі, ледь чутні звуки. Спершу стало чути цокання годинника. Почали таємничо потріскувати старі сволоки. Ледь-ледь порипували сходи. Як видно, там розгулювали духи. З кімнати тітки Поллі долинали глухе, розмірене хропіння. Не знати де — цього не може визначити й найтямовитіша людина — настирливо засюрчав цвіркун. І раптом Тома наче жаром обсипало: в стіні біля узголів'я його ліжка почулося лиховісне тактакання шашеля, — а це означало, що хтось у домі скоро помре. Потім десь далеко завив собака, йому відповів другий, ще далі. Муки Томові стали нестерпні. Нарешті він вирішив, що час зупинився й настала вічність, і несамохіть почав засинати. Годинник вибив одинадцяту, але Том його не чув. Аж ось у його перші, ще невиразні сні втрутилося жалісне котяче нявчання. Далі він почув, як у сусідньому будинку грюкнуло вікно, а вигук: «Тпрусь ти, нечиста сило!» — і брязкіт порожньої пляшки, що розбилась об стіну тітчиного дровника, збудили його остаточно. Хлопець миттю одягся, виліз крізь вікно й порачкував дахом прибудови. Обережно нявкнувши раз чи двічі у відповідь, він зіскочив на дровник, а звідти на землю. Гекльберрі Фінн уже чекав там із своїм здохлим котом. Хлопці рушили й одразу ж зникли в темряві. А за півгодини вони вже скрадались у високій траві на кладовищі.

То було одне з тих старовинних кладовищ, яких багато в західних штатах. Воно лежало на пагорбі за півтори милі від містечка. Його оточувала ветха дерев'яна загорожа, що

подекуди похилилася всередину, подекуди назовні, але рівно не стояла ніде. По всьому кладовищу буяли трави й бур'яни. Старі могили позападали; жоден могильний камінь не лежав на своєму місці; трухляві, поточені червою дерев'яні надгробки похилилися над могилами, немов шукаючи опори й не знаходячи її. На всіх них колись було написано: «Вічна пам'ять такому-то»,— але більшості тих написів ніхто вже не міг прочитати навіть за ясного дня.

Легкий вітрець шелестів листям дерев, а переляканому Томові вчувалося, ніби то душі померлих скаржаться на те, що їх потурбували. Хлопці лише зрідка озивались один до одного, та й то пошепки: місце, час і непорушна урочиста тиша пригнічували їхні душі. Вони знайшли свіжу могилу, яку шукали, і зачалися за трьома великими осоками за кілька кроків від неї.

Вони чекали мовчки і, як їм здалося, досить довго. Мертву тишу порушувало тільки далеке пугукання сови. Тома опосідали дедалі лиховісніші думки, і він хотів розігнати їх балачкою. Отож і спитав пошепки:

— Геку, а як по-твоєму — мерцям не до вподоби, що ми тут?

Гекльберрі прошепотів у відповідь:

— Звідки ж я знаю? А тиша яка, аж жах бере, га?

— Та вже ж.

Запала тривала мовчанка: хлопці подумки обмірковували сказане. Потім Том прошепотів:

— Слухай, Геку, а як ти гадаєш: старий шкарбан Вільямс чує, як ми перемовляємось?

— Звісно, що чує. Як не він сам, то його душа.

Помовчавши, Том озвався знов:

— Краще мені було сказати «містер Вільямс» Але ж я не мав на думці нічого поганого. Його всі звали старим шкарбаном.

— Коли говориш про мертвих, Томе, треба добре пильнувати.

Том підупав духом, і розмова знов згасла. Раптом він схопив товариша за плече й просичав:

— Цсс!..

— Ти чого, Томе?

Обидва притислись один до одного; серця їхні сполохано калатали.

— Цсс!.. Знов воно! Невже не чуєш?

— Та я...

— Ось! Тепер чуєш?

— Боже мій, Томе, це ж вони... Певно, що вони. Що нам робити?

— Не знаю. Гадаєш, вони нас побачать?

— Ой Томе, вони ж бачать потемки, як коти. Даремно я сюди попхався...

— Та ну, не бійся. По-моєму, нічого вони нам не зроблять. Ми ж їх не чіпаємо. А як будемо сидіти зовсім тихо, вони нас, може, й не помітять.

— Я спробую, Томе, але ж... я весь тремчу.

— Ану слухай!

Хлопці прихилилися головами один до одного й затамували віддих. З другого кінця кладовища до них долинули приглушені голоси.

— Дивись отуди! Онде!— прошепотів Том.— Що там таке?

— То ж диявольські вогні. Ой Томе, страх який!

У темряві до них наближались якись невиразні постаті, погойдуючи старовинним бляшаним ліхтарем, що кидав на землю незчисленні, схожі на ластовиння цяточки світла.

Гекльберрі, трусячись, прошепотів:

— То такі чорти, тепер уже видно. Аж троє! Ой лишенько, Томе, ми пропали! Ти можеш сказати якусь молитву?

— Спробую, тільки ти не бійся. Вони на нас не нападуть. «Отче наш, що на небі...»

— Цсс!

— Що там, Геку!

— Це люди! Один — то напевне. В нього голос Мафа Поттера.

— Та невже? Не може бути.

— Таки він, щоб я пропав! Ану принишкни. Хоч цей навряд чи нас помітить. Мабуть, залив очі, як завжди, старий п'яничка.

— Гаразд, я анічирк... О, стали. Чогось видивляються... Знов повернули сюди. Просто сюди... Знов стали... Знов сюди. Простісінько до нас! Тепер уже йдуть напевне... Слухай, Геку, я ще один голос упізнав — індіанця Джо.

— Еге ж, то він, клятий метис! Краще б уже з чортами мати справу, аніж з ним. І чого це їх сюди принесло?

Шепотіння урвалося, бо ті троє підійшли до свіжої могили й стояли тепер за кілька кроків від дерев, за якими сховалися хлопці.

— Оце вона,— промовив третій голос. Чоловік підняв ліхтаря, і світло впало йому на обличчя: то був молодий лікар Робінсон.

Поттер та індіанець Джо принесли із собою ноші з мотузкою, рядом та двома лопатами. Опустивши ноші на землю, вони взялися розкопувати могилу. Лікар поставив ліхтаря в узголів'ї могили, а сам відійшов і сів, притулившись спиною до одного з тих трьох осокорів. Він був так близько від хлопців, що вони могли б доторкнутися до нього рукою.

— Покваптеся!— мовив він тихо.— Ось-ось вийде місяць.

Ті двоє пробурчали щось у відповідь і копали далі. Деякий час було чути лише, як скреготіли лопати й раз у раз падала на купу перемішана з камінцями земля. То були дуже гнітючі звуки. Нарешті лопата глухо вдарила в дерево, а ще за дві хвилини копачі підняли труну з могили й поставили поряд. Потім зірвали лопатами віко, витягли мертве тіло й кинули його на землю. З-за хмар визирнув місяць і освітив бліде обличчя мерця. Ноші стояли напохваті, і труп поклали на них, покрили рядом і прив'язали мотузкою. Поттер дістав великий складаний ніж, обрізав довгий кінець мотузки й сказав:

— Ну, коновале, ми вам це брудне дільце впорали. То женіть ще п'ятірку, а то покинемо вашого красеня тут.

— Оце правильно! — озвався й індіанець Джо.

— Слухайте, як це розуміти? — спитав лікар.— Ви ж зажадали гроші наперед, і я заплатив вам.

— Воно-то так, але є за вами й ще дещо,— мовив індіанець Джо, підступаючи до лікаря, який уже звівся на ноги.— П'ять років тому ви прогнали мене з кухні вашого батечка: я просив чогось попоїсти, а ви сказали, що я прийшов не з добром. І коли я поклявся, що не подарую вам цього, хай би й сто років минуло, ваш батечко запроторив мене до в'язниці як волоцюгу. Думаєте, я забув? Недарма ж у мені індіанська кров. От тепер я вас і прищучив, то доведеться вам заплатити за це, зрозуміли?

Він погрозово підніс кулак до лікаревого обличчя. Та лікар раптом замахнувся й одним ударом збив негідника з ніг. Поттер упустив на землю свого ножа і закричав:

— Гей ви, ану не чіпайте мого товариша!

А в наступну мить він і лікар зчепилися в запеклій бійці, тупцяючи по траві так, що аж земля летіла з-під черевиків. Тим часом індіанець Джо підхопився на ноги, з палючими від люті очима підібрав Поттерів ніж і, пригнувшись, скрадаючись мов кіт, почав кружляти навколо тих двох, вичікуючи зручної нагоди. Раптом лікар вирвався з рук супротивника, схопив важку надгробну дошку з могили Вільямса

і так торохнув нею Поттера, що той повалився на землю; і в ту ж саму мить метис не проминув своєї нагоди: підскочивши до молодика, він щосили, аж до руків'я, вгородив йому в груди ножа. Лікар поточився і впав, зачепивши Поттера й заливши і його своєю кров'ю. В цей час на місяць набігли хмари, сховавши від очей ту моторошну картину, і нажахані хлопці чимдуж дременули геть.

Невдовзі місяць вийшов знову. Індіанець Джо стояв над двома нерухомими тілами, роздивляючись на них. Лікар пробурмотів щось нерозбірливе, двічі хапнув ротом повітря й затих. Метис похмуро мовив:

— З цим я поквитався, хай йому чорт.

І він обчистив кишені вбитого. А тоді вклав фатальний ніж у розтиснуту правицю Поттера й сів на відкриту труну. Минуло три, чотири, п'ять хвилин. Поттер ворухнувся й застогнав. Рука його стиснула ножа, він підніс руку, поглянув на ніж і, здригнувшись, упустив його додолу. Потім сів, відштовхнув від себе лікареве тіло, якусь мить пильно дивився на нього, а тоді розгублено озирнувся навколо. Очі його зустрілися з очима індіанця Джо.

— Господи, Джо, як це сталося? — запитав Поттер.

— Кепські справи, — відказав метис, не зрушуючи з місця. — Навіщо ти це зробив?

— Я? Ні, це не я!

— Ти диви! А хто тобі повірить?

Поттер затрусився й поблід.

— Я ж думав, що скоро витверезію. Даремно я сьогодні пив. І досі в голові паморочиться — ще гірше, ніж коли ми сюди йшли. Усе йде шкереберть, нічого до пуття не пригадаю. Скажи мені, Джо, скажи всю правду, друже, — невже це я його?.. Джо, я ж цього не хотів, і в голові ніколи не покладав... даю тобі слово честі, і в думці такого не було... Скажи мені, як це сталося, Джо! Господи, який жах... Такий молодий, тямущий чоловік...

— Ну як... Ви з ним завелися битись, він як угатив тебе дошкою з могили — ти й беркицьнув на землю, а тоді зіпнувся на ноги, ледве стоїш, хитаєшся, а сам хап за ножа та й на нього — так і ввігнав по саме нікуди; й ту ж мить і він ще раз дошкою тебе молоснув — ото ж ви й повалилися рядком, мов дві колоди, і отак досі й лежали.

— Ой, я ж зовсім не тямив, що роблю! Краще б мені самому померти отут на місці!.. Це все клята горілка накоїла, та ще, мабуть, і розпалився я. Я ж зроду нікого ножем не вдарив, Джо. Битися бився, але щоб ножем — то ніколи. Всі

це знають... Не кажи нікому, Джо! Пообіцяй, що не скажеш, Джо, ти ж добрий чоловік. Я завжди любив тебе, Джо, і заступався за тебе. Хіба ти не пам'ятаєш? Ти не скажеш нікому, не скажеш, Джо? — І бідолаха, благально склавши руки, впав на коліна перед незворушним убивцею.

— Еге ж, Мафе Поттере, ти завжди ставився до мене чесно, по-людському, і я тебе не викажу. Це я можу тобі обіцяти.

— Ой Джо, ти суший ангел! Я благословлятиму тебе скільки житиму...— І Поттер заплакав.

— Ну годі тобі, годі. Знайшов час рюмсати!.. От що — йди тією дорогою, а я піду цією. Ну, рушай, та гляди не залишай за собою слідів.

Поттер подався геть — спершу підтюпцем, а тоді побіг щодуху. Дивлячись йому вслід, метис пробурмотів:

— Якщо його так оглушило дошкою і розвезло з перепоею, він не скоро згадає про ніж, а коли згадає, то буде вже надто далеко й побоїться вернутися по нього сам, боягуз нещасний!

Минуло ще дві-три хвилини — і вже тільки місяць дивився на вбитого лікаря, накритий рядном труп, на порожню труну й розкопану могилу. Довкола знов запала мертва тиша.

Розділ X

Хлопці щодуху, не спиняючись, мчали до містечка, занімілі з жаху. Час від часу вони злякано озиралися, немов боялись, чи не женеться хто за ними. Кожен пень, що траплявся по дорозі, здавався їм людиною, ворогом, і обом аж дух забивало, а коли вони бігли повз поодинокі будиночки на околиці містечка й навздогін починали валувати розбуджені дворові собаки, їм щоразу наче п'яти вогнем присмалювали.

— Тільки б добігти до старої чинбарні! — прошепотів Том, хекаючи за кожним словом.— А то я вже не можу!..

Відповіддю йому було лише важке сапання Гекльберрі. Не спускаючи з ока заповітної мети, хлопці з останніх сил бігли далі. Поступово мета все наближалась, і нарешті вони плече в плече увігналися в розчинені двері й знеможено, але з радісною полегкістю попадали додолу в рятівній сутні. Помалу серця їхні стали битися спокійніше, і Том прошепотів:

— Слухай, Гекльберрі, як по-твоєму: чим усе воно скінчиться?

— Якщо лікар Робінсон помре, це скінчиться шибеницею.

— Ти так гадаєш?

— Не гадаю, а *знаю*, Томе.

Том хвилину подумав, тоді обізався знов:

— А хто розкаже? Ми?

— Ти що, здурів? Ану ж як щось станеться і індіанця Джо *не повісять*? Та він же рано чи пізно порішить нас, це ж так само певно, як те, що ми тут.

— Та я про це й сам подумав, Геку.

— Як хтось і має розказати, то нехай Маф Поттер, коли він такий дурень. Він же ніколи не протвередується.

Том нічого не сказав і знову замислився. Потім прошепотів:

— Геку, але ж Маф Поттер нічого *не знає*. Як же він розкаже?

— Чого це він нічого не знає?

— А того, що коли індіанець Джо вдарив лікаря ножем, Маф лежав оглушений дошкою. То як же він міг щось бачити? Звідки йому щось знати?

— Хай йому чорт, а воно ж таки так, Томе!

— І ось що я тобі ще скажу: а може, від того удару Маф і сам дуба врізав!

— Е ні, Томе, навряд. Він був під чаркою, я ж бачив, та він і ніколи не просихає. Он коли мій батечко налигається, то ти його чим хочеш гати по голові, хоч дзвіницею, а йому нічогосінько. Він і сам так каже. То, звісно, такий самий і Маф Поттер. А от якби тверезого так торохнути дошкою, то він, може, й пустився б духу, не знаю.

Том ще хвилину замислено помовчав і сказав:

— Геку, а ти певен, що вдержиш язика за зубами?

— Томе, *не можна* нам не вдержати, ти ж сам розумієш. Хай ми тільки писнемо про це, а того диявола індіанця чомусь не повісять — він же потопить нас, як кошенят. А знаєш, Томе, що нам треба зробити? Поклястись один одному, що будемо мовчати.

— Я згоден. Це ти чудово придумав. Ми візьмемося за руки й пообіцяємо один одному, що...

— Е ні, так не годиться. То добре для всякого дріб'язку, ну, там з дівчиськами — бо то такі, що від них тільки чекай виказу, а як хто на них гримне, то вони все, що хочеш, вибовкають. А в поважному ділі, як це, треба писати. Та ще й кров'ю.

Така пропозиція дуже припала Томові до душі. Виходило таємниче, похмуро, моторошно й добре пасувало до пізньої

нічної години, глухого місця й самої їхньої пригоди. Він підбрав біля себе чисту соснову дощечку, що біліла в смузі місячного світла, знайшов у себе в кишені грудочку червоної вохри, пересунувся до світла й на превелику силу нашкрябав кілька рядків, затискаючи язика між зубами щоразу, як вів літеру згори вниз, і трохи висуваючи його, коли знов повертав нагору.

«Гек Фінн і Том Соєр клянуться, що мовчатимуть про цю справу, а як прохопляться про неї хоч словом, то хай впадуть мертві на тому ж місці».

Гекльберрі був у захваті від Томової вправності у письмі та його високого стилю. Він тут-таки витяг з вилоги шпильку й уже намірився штрикнути себе в палець, але Том сказав:

— Стривай, не треба. Це ж мідна шпилька. На ній може бути мідянка.

— Що воно за мідянка?

— Така отрута, он що. Покуштуй хоч крихту, то знатимеш.

Том розмотав нитку на одній із своїх голок, і обидва хлопці вкололи собі пучку великого пальця й видушили по краплині крові! Помалу, ще й ще раз витискаючи кров і послуговуючись замість пера кінчиком мізинця, Том сяк-так вивів перші літери свого імені. Потім показав Гекові, як писати Г та Ф, і присягу було завершено. З таємничими церемоніями і замовами вони закопали ту дощечку під стіною і тепер могли вважати, що кайдани, які скували їм язика, замкнено на замок, а ключа закинуто хтозна-куди.

В цей час крізь пролам з протилежного боку до напівзруйнованої будівлі прокралася якась темна постать, але хлопці її не помітили.

— Слухай, Томе, — прошепотів Гек, — а ця штука справді зв'яже нам язика *назавжди*?

— Аякже. *Що б не сталося*, ми повинні мовчати. А ні — то тут-таки й упадемо мертві, чи ти не зрозумів?

— Та ні, ні, я знаю.

Якусь хвилину вони й далі шепотілися. Аж раптом надворі, кроків за десять від них, тужно й протягло завив собака. Хлопці, охоплені невимовним жахом, притислись один до одного.

— На котрого ж це з нас він виє? — перелякано спитав Гекльберрі.

— Не знаю... Визирни крізь шпару, швидше!

- Ой ні, визирни ти, Томе.
- Та не можу... Ну *не можу* я, Геку!
- Прошу тебе, Томе... О, знову виє!
- Дарма, хвалити бога, — прошепотів Том. — Я впізнав його з голосу. То Гарбісонів бульдог.
- Фу, як добре, Томе... А то, знаєш, я мало не до смерті перепудився — думав, це *бездомний* пес.
- Собака знову завив. У хлопців стислися серця.
- Ой ні, це не Гарбісонів! — пошепки мовив Гекльберрі. — *Поглянь*, Томе!
- Том, трусячись зі страху, наблизив око до шпари. Шепіт його прозвучав ледь чутно.
- Ой Геку, це таки *бездомний*!
- Мерщій, Томе, мерщій подивися! На кого це він накликає?
- Та, мабуть, Геку, на нас обох, ми ж зовсім поруч.
- Ну, Томе, вважай, що нам капець. І куди я втраплю — це ясно, як божий день. Я ж був такий поганець!
- Ет, хай йому чорт! Ось що виходить, коли прогулюєш уроки й робиш те, що не слід. Коли б я постарався, то міг би бути не гіршим за Сіда, та де там!.. Ну, та якщо цього разу пронесе господь, мене вже й кийком не виженеш із недільної школи! — І Том почав тихенько шморгати носом.
- Це *ти* поганій! — Гек і собі зашморгав. — Чорт забери, Томе Соєре, та ти проти мене сущий святий. Ой боженьку мій, боже, мені б бути хоч наполовину таким, як ти!
- Том нараз перестав шморгати й прошепотів:
- Гляди, Геку, гляди! Він стоїть до нас *задом*!
- Гек визирнув, і серце його радісно затьохкало.
- Авжеж задом, побий мене грім! Він так і раніш стояв?
- Так само. А я, дурень, і не подумав. Ой Геку, оце-то радість! Але на кого ж тоді він виє?
- Собака замовк. Том прислухався.
- Цсс! Що це там?
- Та щось наче... наче свині рохкають... Ні, Томе, це хтось хропе.
- Так і є! А де ж це воно, Геку?
- Здається, десь у тому кінці. Начебто звідти його чути. Бувало, мій батечко ночував там разом із свиньми, та коли він захропе, все аж двигтить кругом. Та й, мабуть, не вернеться він більш у це містечко.
- У душах хлопців знов прокинувся смак до пригод.
- Геку, підеш туди зі мною, як я йтиму попереду?

— Ой Томе, не дуже воно мені до душі. А що, як то індіанець Джо?

Том злякався. Та невдовзі спокуса переважила, і хлопці вирішили все-таки піти глянути, а якщо хропіння раптом замовкне, одразу ж дати драла. І почали підкрадатися навшпиньках, Том попереду, Гек за ним. Коли до сплячого лишалося кроків з п'ять, Том наступив на якусь паличку, і вона лунко тріснула. Чоловік застогнав і трохи посунувся, так що на обличчя йому впало місячне світло. То був Маф Поттер. Коли він поворушився, серця в хлопців упали, і вони вже думали, що їм кінець; та тепер їхній страх минув. Вони тихцем вибрались із старої чинбарні й спинилися трохи поодаль перемовитися ще кількома словами на прощання. І раптом знову розляглось оте протягле, лиховісне виття! Хлопці обернулися і побачили якогось собаку, що стояв за кілька кроків від того місця, де спав Поттер, *передом до нього*, і, задерши голову до неба, тужливо вив.

— Ах ти ж чорт, то це він *на нього!* — вигукнули вони в один голос.

— Слухай, Томе, а кажуть, уже тижнів зо два як коло дому Джонні Міллера вночі отак само вив нічий собака, і того ж таки вечора на бильця їхніх сходів сів і закричав дрімлюга, — і ніхто в них досі не помер.

— Ну, знаю. То й що, як не помер? А хіба тієї ж суботи Грейсі Міллер не впала на кухні у вогонь і геть уся не попеклася?

— Воно-то так, але ж не вмерла. А навпаки, вже одужує.

— Стривай, ще побачимо. Все одно не жити їй на цьому світі, точнісінько так само як і Мафові Поттеру. Так кажуть негри, а негри, Геку, про такі штуки чисто все знають.

Вони попрощались і замислено розійшлися. Коли Том заліз у вікно своєї спальні, ніч уже кінчалася. Він тихесенько роздягся й ліг спати, радіючи, що ніхто не дізнався про його нічну втечу. Він і гадки не мав, що Сід, який мирно похропував поряд, уже з годину не спить.

Коли Том прокинувся, Сід уже одягся й пішов. З того, як світило сонце, та й взагалі з усього було видно, що година вже пізня. Том здивувався й злякався. Чого ж його не будили, не чіплялись до нього, як завжди? Ця думка сповнила його недобрими передчуттями. За п'ять хвилин він одягся й спустився вниз, почувавши себе недужим і сонним. Усі ще сиділи за столом, хоча вже й поснідали. Ніхто не дорікнув йому ані словом, але дивитися на нього уникали; в кімнаті панувала така урочиста тиша, що в нашого грішника аж

мороз пішов поза шкірою. Він сів, намагаючись удавати веселого, але то були марні намагання: ніхто не всміхнувся, не озвався до нього, — і він замовк, а серце його покотилося в п'яти.

Після сніданку тітка відвела його вбік, і Том майже зрадив, сподіваючись, що його відшмагають, та й по всьому, але обернулося куди гірше. Тітка ридала над ним і запитувала, як він може так краяти її бідне старе серце, а потім сказала: гаразд, хай він і далі так поводитьсь, і занпащає себе, і ганьбить її сиву голову, і зводить її в домовину, вона вже й не пробуватиме виховувати його, бо на це годі й сподіватися. То було в сто разів гірше за всяке биття, і душа Томова страждала так, як ніколи не страждало тіло. Він плакав, він благав прощення, знов і знов обіцяв виправитись і врешті був відпущений, хоча й почував, що простили його не до кінця і особливої довіри до нього немає.

Він пішов з того суду таким нещасний, що йому не хотілось навіть помститися Сідові, і той зовсім даремно шаснув геть крізь задню хвіртку. А Том, похмурий і сумний, поплентав до школи, де разом із Джо Гарпером дістав належну покару за те, що напередодні втік з уроків, — але дав себе відшмагати з виглядом людини, яку гнітить тяжче горе, а такі дрібниці й не зачіпають. Потім він сів на своє місце і, поставивши лікті на парту та підперши руками підборіддя, втупив у стіну незворушний, наче закам'янілий погляд страдника, чиї муки дійшли такої межі, що далі вже нікуди. Лікоть його впирався у якийсь твердий предмет. Минуло чимало часу, поки Том, зітхнувши, спроквола змінив позу й узяв той предмет у руки. Він був загорнутий у папірець. Том розгорнув його. Почулося тяжке, довге, глибоке зітхання — і серце його розбилося. То була його мідна шишечка від коминкових ґраток!

Ця остання пір'їнка зламала верблюдові хребет!

Розділ XI

Десь над полудень усе містечко раптом сколихнула жаклива новина. Не треба було й телеграфу, про який тоді навіть не мріяли, — чутка линула з уст в уста, від гурту до гурту, від оселі до оселі так само швидко, як нині летить телеграма. І певна річ, учитель відпустив школярів після великої перерви: якби він цього не зробив, усі в місті неабияк здивувалися б.

... Біля вбитого лікаря знайшли закривавлений ніж, і хтось впізнав, що то ніж Мафа Поттера. Переказували також, що один із запізнілих городян годині о другій ночі випадково побачив, як Маф Поттер умивався в «потічку», а помітивши того перехожого, мерщій подався геть, і то була дуже підозріла обставина, а надто як зважити, що за Поттером ніколи не помічали любові до вмивання. Ще казали, що «вбивцю» (люди судять скоро і, не завдаючи собі клопоту доказами, виносять свій вирок) пильно розшукували по всьому місту, але так і не знайшли. По навколишніх дорогах в усіх напрямках розіслали вершників, і шериф висловив упевненість, що підозрюваного схоплять ще до вечора.

Усе містечко посунуло на кладовище. Том, забувши про своє розбите серце, й собі пристав до того походу; і не те, щоб йому так хотілося, — він залюбки пішов би куди-інде, — але його тягло туди моторошне, незбагненне почуття. Діставшись до того страхітливого місця, він вужем прослизнув крізь натовп і побачив те саме похмуре видовище. Йому здавалося, ніби минула ціла вічність, відтоді як він там був. Хтось ущипнув його за руку. Він обернувся й зустрівся очима з Гекльберрі. Обидва миттю відвели погляди, боячись, щоб хтось не помітив, як вони презирнулись. Та всі довкола гомоніли, заворожені жахливою картиною, що була перед ними.

— Бідолаха! Зовсім же молодий!

— Оце буде наука тим, хто розкопує могили!

— Ну, Мафу Поттерові не минути шибениці, хай тільки його зловлять!

Отакі точилися балачки, а священник промовив:

— Така воля божа. Його перст.

Раптом Том здригнувся від голови до п'ят: його погляд упав на незворушне обличчя індіанця Джо. Ту ж мить юрба завирувала, почалася штовханина, і залунали вигуки:

— Це він! Він! Сам іде!

— Хто? Хто? — озвалося чоловік із двадцятєро.

— Маф Поттер!

— Глядіть, спинився!.. Повертає назад! Не дайте йому втекти!

Ті, хто сидів на деревах над головою Тома, сказали, що Поттер і не думає тікати, а дуже знітився й розгубився.

— Ач яке диявольське зухвальство! — мовив хтось поруч. — Прийшов подивитися на своє чорне діло. Мабуть, не чекав, що тут люди.

Натовп розступився, і крізь нього пройшов шериф, владно

ведучи за руку Мафа Поттера. Обличчя в бідолахи було змарніле, в очах застиг страх. Коли його поставили перед убитим, він весь затрусився, мов паралітик, затулив обличчя руками й гірко заплакав.

— Не я це скоїв, люди, — мовив він крізь ридання. — Клянуся честю, не я.

— А хто тебе звинувачує? — гукнув до нього хтось.

То був, як видно, влучний постріл. Поттер підвів обличчя і з жалюгідною безнадією в очах озирнувся довкола. Побачивши індіанця Джо, він вигукнув:

— О Джо, ти ж обіцяв мені, що ніколи...

— Це ваш ніж? — І шериф показав йому ножа.

Поттер так і впав би, коли б його не підхопили й не всадили на землю. Аж тоді він обізвався:

— Щось мені підказувало: як я не вернуся сюди й не заберу... — Він здригнувся, а тоді знесилено й приречено махнув рукою і мовив: — Розкажи їм, Джо, розкажи — тепер уже нічого не допоможе.

А тоді Гекльберрі й Том, занімівши й вирячивши очі, почувли, як той підлий і жорстокий брехун спокійно розповів свою історію. Вони весь час чекали, що ось-ось з ясного неба на голову облудника впаде громовиця, і дивом дивувались, чому так забарилася божа кара. А коли індіанець Джо закінчив і лишився живий і цілий, їхнє боязке поривання зламати свою клятву і врятувати невинно обмовленого бідолаху згасло й безслідно зникло, бо тепер не було сумніву, що той лиходій продав душу дияволу, а встрявати в діла нечистої сили — неминуча загибель.

— Чого ж ти не втік? Навіщо притягся сюди? — спитав хтось.

— Я не міг... ну ніяк не міг, — простогнав Поттер. — Хотів утекти, а ноги — тільки сюди, і нікуди більше. — І він знову зарідав.

За кілька хвилин індіанець Джо так само спокійно повторив своє свідчення слідчому, вже під присягою, і хлопці, бачачи, що громовиці небесні й досі мовчать, остаточно повірили, що він запродався дияволу. Тепер Джо став у їхніх очах найлиховіснішою і найцікавішою людиною на світі, і вони не могли відірвати заворожених поглядів від його обличчя. А в душі обидва постановили собі, як випадатиме нагода, стежити за ним ночами: може, пощастить хоч краєм ока побачити його жахливого володаря.

Індіанець Джо допомагав піднімати тіло вбитого й нести його до фургона, і в натовпі, тремтячи зі страху, зашепотіли,

ніби з рани виступила кров. Том і Гек сподівалися, що ця знаменна обставина кине підозру на справжнього вбивцю, але розчаровано почули, як кілька городян зауважили:

— Що ж тут дивного? Його якраз проносили повз Мафа Поттера...

Страшна таємниця й докори сумління не давали Томові спокійно спати не менш як тиждень після того, і одного ранку за сніданком Сід сказав:

— Томе, ти так кидаєшся й говориш уві сні, що я по півночі не можу спати.

Том зблід і опустив очі.

— Це поганий знак,— стривожено мовила тітка Поллі.— Що в тебе на душі, Томе?

— Нічого... Нічого такого я не знаю...— Але рука хлопця так затремтіла, що він розлив каву.

— Та ще й такі дурниці мелеш,— не вгавав Сід.— Минулої ночі все повторював: «Це кров, це кров, ось що це таке!» Як завів те саме... А потім: «Не мучте мене так — я все скажу!» Що? Що ти скажеш?

Перед очима в Тома все попливло. Невідомо, чим би скінчилася та розмова, але, на щастя, з обличчя тітки Поллі збіг стривожений вираз, і вона, сама того не відаючи, прийшла на допомогу Томові.

— Ну зрозуміло! — вигукнула вона.— Все це через оте жахливе вбивство. Мені й самій воно мало не щоночі сниться. А то раз чи два наснилося, ніби я сама і вбила.

Мері докинула, що і її та подія дуже вразила. Сід начебто вгамувався. Том поквапився вислизнути з-за столу під першим-ліпшим приводом і потім цілий тиждень скаржився на зубний біль і підв'язував на ніч щелепу. Він і гадки не мав, що Сід ночами не спить і стежить за ним, а часом зсуває його пов'язку й, спершись на лікоть, довго слухає, щоб він бурмоче, після чого знов поправляє пов'язку. Мало-помалу душа Томова заспокоїлась, зубний біль йому набрид і був скасований. А Сід, якщо й зробив якісь висновки з братового безладного бурмотіння, то тримав їх при собі.

Томові здавалося, що його шкільні товариші вже ніколи не перестануть розігрувати судові слідства над здохлими котами — ті ігри щоразу будили в ньому страшні спогади. Сід помітив, що Том ні разу не виступав у ролі слідчого, хоч раніше завжди прагнув вести перед у всіх нових розвагах; помітив і те, що Том так само не бере на себе й ролі свідка; все це було досить дивно, а ще від Сіда не сховалося, що Том і взагалі виказує видиму нехоть до таких слідств і, коли

може, завжди їх уникає. Сід дивувався, але нічого не казав. Та зрештою і ті слідства вийшли з моди й перестали тривожити Томове сумління.

У той лихий час Том щодня або через день, вибравши слухну хвилину, ходив до заграбованого віконця в'язниці й нишком передавав «убивці» сякі-такі гостинці, що їх випадало десь роздобути. В'язниця була невеличка цегляна будівля на мочарі поза містечком, і варти при ній не тримали; та й сидів там хтось дуже рідко. Ті дарунки чимало полегшували Томові душевні гризоти.

Городяни мали велике бажання обквецяти індіанця Джо дьогтем, викачати в пір'ї і в такому вигляді провезти по містечку: хай би знав, як викрадати трупи, — але його надто боялися, тож ніхто не наважився стати призвідником такого діла і нічого з того не вийшло. Метис був досить обачний і обоє своїх свідчень почав просто з бійки, не зізнавшись у пограбуванні могили, яке їй передувало; тому визнали за розумне поки що не притягати його до суду.

Розділ XII

Була й ще одна причина, через яку Томова душа відволікалася від тасмних тривог: їх заступив новий поважний клопіт, що цілком поглинув хлопця. Беккі Тетчер перестала ходити до школи. Кілька днів Том переборював гордіть і намагався «розвіяти свою журбу за вітром» — та дарма. Вечорами він несамохіть почав тинятися коло дому Беккі, почувуючи себе вкрай нещасним. Вона захворіла! А що, як вона помре?.. Ця думка доводила Тома до розпачу. Його не цікавили більше ні війни, ні піратство. Життя втратило всю свою принадність, лишилася тільки чорна туга. Хлопець закинув навіть свого обруча з поганялкою — тепер і вони не давали йому втіхи.

Тітка Поллі занепокоїлась і почала напихати його всякими ліками. Вона належала до тих людей, що безоглядно вірять в будь-яке патентоване зілля, в усілякі новомодні засоби зміцнення й відновлення здоров'я. Стара була вродженою дослідницею, і, коли в цій галузі з'являлося щось нове, їй не терпілося негайно, зараз же випробувати той засіб — не на собі, бо сама вона ніколи не хворіла, а на першому-ліпшому, хто траплявся під руку. Вона передплачувала всякі «медичні» журналики й шарлатанські брошурки з френології, і пишномовне невігластво, що так і випирало з них, здавалось їй живлющою істиною. Усі ті нісенітниці —

як провітрювати помешкання, як лягати спати і як вставати, що їсти, що пити, скільки гуляти, в якому душевному стані себе утримувати і який носити одяг,— були для тітки Поллі ніби священними заповідями, і вона навіть не помічала, що її «медичні журнали», як правило, сьогодні спростовують усе, що радили тільки місяць тому. Вона була щира й довірлива душа і раз у раз ставала їх легкою жертвою. Ретельно збираючи ті шарлатанські приписи й шарлатанські засоби, вона, сказати б образно, їхала на блідому коні, озброєна смертю, а за нею тяглися всі сили пекла. Їй і на думку не спадало, що для своїх страждених ближніх вона аж ніяк не ангел-зцілитель і не живий образ славленого ханаанського бальзаму.

Тоді ще тільки почали застосовувати водолікування, і Томова меланхолія стала для тітки справжньою знахідкою. Щоранку вона будила хлопця з першим променем сонця, вела до дровника й вивергала на нього справжній холодний водоспад, а тоді розтирала його жорстким, як скребачка, рушником, загортала в мокре простирадло й укладала під теплі ковдри, щоб довести до сьомого поту, аж поки в бідолахи, як він сам казав, «уся каламуть з душі боком вилазила».

Та, незважаючи на все те, Том дедалі марнів і ставав усе сумніший і пригніченіший. Тітка додала гарячі ванни, ванни для ніг, душі та занурення. Хлопець лишався похмурий, мов катафалк. Вона почала сполучати водолікування з дієтою, посадивши його на рідку вівсянку, та з витяжними компресами. Обчисливши Томову місткість, наче то був глек, а не хлопець, вона щодня заливала його по вінця якимсь шарлатанським зіллям.

Поступово Том збайдужів до всіх тих тортур. Це здалося тітці тривожним знаком. Треба було за всяку ціну здолати його байдужість. Якраз тоді вона вперше почула про новий засіб, «антибіль», і одразу ж замовила його у великій кількості. Покуштувавши те пійло, стара не знала, як і дякувати богам. То був справжній рідкий вогонь. Вона відмовилася від водолікування та від усього іншого й тепер покладала всі свої сподівання на «антибіль». Дала Томові повну чайну ложку і з глибокою тривогою спостерігала, який буде наслідок. Але тривога її вмить уляглася й душа заспокоїлась: Томову байдужість як вітром здуло. Навіть якби вона розвела під ним вогнище, і то хлопець навряд чи виявив би стільки запалу й жвавості.

Зрештою Том відчув, що час уже йому і справді прокину-

тись; може, таке життя й було доволі романтичне для його згорьованої душі, але в ньому ставало щодень менше добрих почуттів і більше всіляких неприємних подразників. Хлопець обмірковував різні плани, як позбутися своїх мук, і зрештою прикинувся, що йому страшенно подобається «антибіль». Тепер він сам просив мікстуру, та ще й так часто, що тітці це набридло і врешті вона сказала, щоб він не морочив їй голову й приймав ліки сам. Якби йшлося про Сіда, до її радості не домішалася б жодна підозра, але це був Том, і вона потай приглядала за пляшкою. Та мікстури там справді швидко меншало, а їй і на думку не могло спасти, що хлопець лікує «антибодем» щілину в підлозі вітальні.

Одного дня Том, як звичайно, наготувався дати тій щілині ложку мікстури, коли до нього підійшов тітчин рудий кіт і, жадібно дивлячись на ложку, замуркотів так, наче просив покуштувати. Том сказав:

— Ой, не проси, Пітере, як не дуже хочеш.

Але Пітер дав зрозуміти, що таки хоче.

— Гляди, ти певен цього?

Пітер був певен.

— Ну, коли вже ти так просиш, я дам, мені не жаль, але якщо тобі не сподобається, на мене не нарікай — сам будеш винен.

Пітер погодився й на це. Тоді Том розтулив йому пащу й улив туди мікстуру. Пітер підскачови вище від столу, пронизливо, войовниче нявкнув і заметався по кімнаті, наражаючись на меблі, перекидаючи горщики з квітами і здіймаючи страшенний гармидер. Потім він звівся на задні лапи й пішов гарцювати в нападі буйних веселощів, закинувши голову й гучно нявкаючи з великого безмежного щастя. А тоді знов заметався по кімнаті, сіючи хаос і руйнування. Тітка Поллі нагодилася саме вчасно, щоб побачити, як кіт кілька разів перевернувся в повітрі, видав останнє оглушливе «ура!» й шаснув у відчинене вікно, збивши з підвіконня вцілілі горщики з квітами. Стара аж закам'яніла з подиву, витріщивши очі з-під окулярів, а Том простягся на підлозі біля ліжка й знемагав від сміху.

— Бога ради, Томе, що це з котом?

— Звідки ж мені знати, тітонько? — насилу мовив хлопець.

— Ти диви, зроду такого не бачила. Що ж це йому подіялось?

— Йй-богу, не знаю, тітонько Поллі. Коти завжди таке виробляють, коли їм весело.

— Он як, справді?

Щось у тітчиному тоні змусило Тома насторожитися.

— Так, тітонько. Тобто це я так гадаю.

— *Ти* так гадаєш?

— Так, тітонько.

Стара нахилилася. Том стежив за нею з цікавістю і тривогою. Але розгадав її намір надто пізно. З-під покривала по-зрадницькому стирчав кінчик ложки. Тітка Поллі взяла її і показала Томові. Він кліпнув очима й похнюпився. Тітка підняла його з підлоги в звичний спосіб — за вухо — і добре стукнула по голові наперстком.

— Ну, добродію, то навіщо було отак мучити бідолашну безсловесну тварину?

— Та я... я просто пожалів його... В нього ж немає тітки.

— Немає тітки? Що за дурниці? До чого тут тітка?

— А до того. Якби він мав тітку, вона б сама йому допекла, випалила б усі нутрощі й не подумала навіть, що це ж її не людина!

Тітку Поллі раптом боляче вколело сумління. Усе постало перед нею в іншому світлі: те, що було жорстокістю щодо kota, могло бути жорстокістю й щодо хлопця. Вона полагідніла й відчула жаль. Очі її зволожились, і, поклавши руку Томові на голову, вона тихо мовила:

— Я ж хотіла тобі добра, Томе. А потім, Томе, воно й справді пішло тобі на користь.

Том серйозно подивився на неї, але в очах його майнула ледь помітна посмішка.

— Я знаю, що ви хотіли мені добра, тітонько, але ж і я Пітерові так само. І йому це теж пішло на користь. Я ще ніколи не бачив, щоб він таке витинав...

— Ой, іди вже, Томе, поки ти знов мене не розсердив. І спробуй усе-таки стати нарешті пристойним хлопчиком. А мікстуру можеш більше не пити.

Том прийшов до школи заздалегідь. Останнім часом таке незвичне явище спостерігали там щодня. І ось тепер, замість того, щоб бігти гратися з товаришами, він тинявся коло шкільних воріт — теж як і щодня. Товаришам він казав, що нездужає, та й з вигляду скидалося на те. Він удавав, ніби дивиться куди завгодно, тільки не туди, куди поглядав насправді, — на дорогу, що вела до школи з містечка. Незабаром на тій дорозі з'явився Джеф Тетчер, і обличчя Томове проясніло; та в наступну мить, придивившись краще, він похмуро відвернувся. Коли Джеф підійшов, Том заговорив до нього, обережно наводячи на згадку про Беккі, але той

телепень так і не зрозумів його натяків. Том став чекати далі, сповнюючись надією щоразу, як ген на дорозі показувалося тріпотливе дівоче платтячко, і проймаючись ненавистю до його власниці, коли виявлялося, що то не *вона*. Нарешті дівчатка перестали з'являтися на дорозі, і Том зовсім занепав духом; він побрів до ще порожнього класу й сів на своє місце страждати. Та ось у воротах майнуло ще одне платтячко, і серце Томове радісно стрепенулося. А в наступну мить він був уже надворі й шалів, наче індіанець: голосно кричав, реготав, ганявся за хлопцями, перестрибував через паркан, ризикуючи скрутити собі в'язи, ходив колесом, стояв на голові, — одне слово, являв себе справжнім героєм, весь час нишком позираючи, чи бачить усе те Беккі Тетчер. Та вона начебто нічого не помічала й ні разу навіть не глянула в його бік. Невже вона досі не побачила, що він тут?.. І Том заходився вершити свої подвиги ближче до неї: з войовничими індіанськими покличками носився навколо, здер з якогось хлопця шапку й закинув на дах, увігнався в гурт хлопців, розштовхав їх навсібіч і сам простягся під носом у Беккі, мало не збивши її з ніг, — а вона відвернулася, задержала носика, і він почув її слова:

— Пхе! Дехто тільки те й робить, що викаблучується, і думає, це дуже цікаво!

В Тома спалахнули шоки. Він підвівся з землі й понуро поплентався геть, розчавлений і прибитий.

Розділ XIII

Тепер Том зважився остаточно. Душу його сповнювали чорна журба і відчай. Усі його покинули, казав він собі, друзів у нього немає, ніхто його не любить, а от коли побачать, до чого вони його довели, то, може, ще й пошкодують; він же намагався бути хорошим і шануватися, але йому не дали, і якщо вже всі вони так хочуть його позбутися, хай буде так, і хай вони потім звинувачують його — чом би й ні? Хіба самотній, покинутий друзями має право нарікати? Авжеж, кінець кінцем вони змусили його ступити на злочинний шлях. Він просто не має іншого вибору.

Том зайшов уже далеко по Медоу-лейн, і шкільний дзвоник, що скликав учнів після перерви, ледь чутно долинав до нього. Том аж схлипнув, подумавши про те, що більш ніколи, ніколи не почує цього знайомого дзенькоту; яка тяжка доля, але він не сам обрав її — його прирекли на поневіряння в

чужому, холодному світі, і він мусить скоритися, але він прощає їм усім... Том захлипав голосніше й частіше.

І саме тоді він зустрів свого щирого, задушевного приятеля Джо Гарпера — теж із зажуреними очима і, як видно, з таким самим великим і зловісним наміром у душі. От уже достоту «зійшлися дві душі в єдиній думі». Том, хлипаючи і втираючи очі рукавом, почав розповідати про те, що вирішив утекти з дому, де з ним так жорстоко поводяться й не мають до нього ані крихти співчуття, і безповоротно податися світ за очі; а наприкінці попросив Джо, щоб той його не забував.

І тут виявилось, що Джо збирався просити Тома про те саме — для цього він, власне, і йшов його шукати. Мати Джо відшмагала його за те, що він нібито випив якісь вершки, тоді як він їх і не куштував, і сном-духом про них не відав; отож нема сумніву, що він їй набрид і вона хоче його здихатись, — а коли так, то йому не лишається нічого іншого, як піти з дому, і нехай вона собі радіє і ніколи не шкодує про те, що вигнала свого бідолашного сина в безжальний світ на страждання та погибель.

Отак ідучи й ділячись своїм горем, двоє хлопців уклали нову угоду: завжди стояти один за одного, як брати, й не розлучатися, аж поки смерть не звільнить їх від усіх страждань. Потім почали міркувати, як їм жити далі. Джо хотів стати відлюдником, жити десь у печері на самому хлібі та воді й зрештою сконати від холоду, нужди та горя; але, послухавши Тома, він погодився, що злочинне життя має деякі істотні переваги, й вирішив і собі податися в пірати.

За три милі нижче від Сент-Пітерсберга, там, де річка Міссісіпі розливається в ширину на цілу милю, простягся довгий і вузький порослий лісом острів з великою піщаною косою проти води — кращого місця для піратів годі й шукати. Острів був безлюдний, він тягся аж ген уподовж протилежного берега, де стіною стояв глухий ліс. Тим-то вони й обрали його, той Джексонов острів. Щоправда, майбутнім піратам і на думку не спало, на кого вони там нападуть.

Потім хлопці розшукали Гекльберрі Фінна, і той залюбки пристав до них: йому було однаково, на яку дорогу ступити, і він навіть ні про що не розпитував. Невдовзі вони розійшлися, умовившись зустрітися в одному затишному місці на березі за дві милі вище від містечка о своїй улюбленій годині — тобто опівночі. Там був причалений невеликий пліт, якого вони намірялися захопити. Кожен мав принести рибальські гачки, снасті та щось із харчів — що пощастить

викрасти в хитромудрий і загадковий спосіб, як і належить розбійникам. І ще до смерку всі вони встигли, тішачись солодким передчуттям слави, пустити по містечку погolos, що дуже скоро там «щось почують». Ті, кому вони звіряли цей туманний натяк, діставали також застереження «тримати язика на припоні й чекати».

Близько півночі з'явився Том з вареним окостом та ще деяким харчем і сховався в густих чагарях на крутому взгірку над місцем зустрічі. Ніч була зоряна й дуже тиха. Могутня річка лежала внизу, мов океан під час штилю. Том прислухався: ані звуку. Потім тихо й протягло свиснув. З-під узгірка йому відповіли таким самим свистом. Він свиснув ще двічі й знову почув відповідь. Потім чийсь сторожкий голос запитав:

— Хто йде?

— Том Соєр — Чорний Месник Іспанських Морів. Назвіть свої імена.

— Гек Фінн — Кривава Рука і Джо Гарпер — Гроза Морів.

Усі ті пишномовні прізвиська Том вичитав у своїх улюблених книжках.

— Гаразд. Скажіть пароль.

У нічній темряві два хрипкі голоси разом промовили моторошне слово:

— Кров!

Том спустив крутосхилом свій окіст, а за ним з'їхав і сам, розідравши і штани, і власну шкіру. Він міг би зійти вниз утоптаню, зручною стежкою, яка вела на берег згори, але там не було труднощів і небезпек, що їх так полюбляють пірати.

Гроза Морів роздобув добрячий шмат копченої поребрини й насили дотяг його туди. Фінн — Кривава Рука поцупив десь сковороду та чималу папушу недосушеного тютюнового листу, а також приніс кілька сухих кукурудзяних качанів, щоб робити з них люльки, — хоч жоден з піратів, крім нього самого, не палив і не жував тютюну. Чорний Месник Іспанських Морів сказав, що не годиться вирушати в дорогу, не маючи при собі вогню. То була розумна думка, бо сірників у їхніх краях тоді ще майже не знали. На великому плоту кроків за сто проти води курилося багаття, і хлопці підкралися туди й тихенько потягли головешку. З цього вони розіграли справжню пригоду: щохвилини цитькали один на одного, раптом спинялись і прикладали пальця до уст; хапалися за руків'я уявних кинджалів; лиховісним шепотом

наказували один одному всадити у «ворога» кинджал, як тільки той ворухнеться,— і то чимдуж, «по самісіньке руків'я», бо, мовляв, «мертвий не викаже». Вони добре знали, що всі плотарі подалися гуляти до містечка, але не вважали це за причину, щоб здійснити свій наскок «не по-піратському».

Незабаром і відчалили. Том був за капітана, Гек орудував кормовим веслом, Джо — носовим. Том стояв посеред плоту, грізно нахмурений, схрестивши руки на грудях, і глухим, суворим шепотом командував:

— Повертай за вітром! Так тримай!

— Єсть, сер!

— Тримай, трима-ай!

— Тримаю, сер!

— Візьми на румб праворуч!

— Узяв на румб праворуч, сер!

А що хлопці веслували повільно й рівномірно, виводячи плот на середину річки, на бистрину, то цілком зрозуміло, що всі ті команди давалися лише «для шику» і нічого певного вони не означали.

— Які стоять вітрила?

— Нижні прямі, марселі й бом-клівер, сер.

— Поставити бом-брамселі! Півдесятка чоловік на фор-стень-стаксель! Ану жвавніше!

— Єсть, сер!

— Розгортай грот-брамсель! Шкоти і браси! Ану, хлопці!

— Єсть, сер!

— Кермо під вітер! Бери ліворуч! Готуйсь на абордаж! Ліворуч, іще ліворуч! Ну, хлопці, з богом! Так трима-а-ай!

— Тримаю, сер!

Пліт перетнув середину річки, а далі хлопці пустили його за течією і підняли весла. Вода була невисока, і їх несло не швидше ніж дві-три милі на годину. Десь близько години вони пливли, майже не озиваючись один до одного. Тепер пліт минав їхнє містечко — ген там, на дальшому березі. Лише кілька мерехтливих вогників показували, де воно мирно спить над широкою туманною гладінню річки, всіяною відблисками зір,— спить і не підозрює, яка велика подія відбувається в цей час.

Чорний Месник усе так само стояв посеред плоту із схрещеними на грудях руками й «кидав прощальний погляд» на ті місця, де він зазнав таких радощів, а згодом і таких страждань; і як же йому хотілося, щоб вона побачила його в цю мить — у бурхливому морі, перед лицем смертельної

небезпеки, проте безстрашного, готового зустріти свій кінець з похмурою посмішкою на устах. Йому не довелося докладати великих зусиль, щоб уявити собі, ніби Джексонів острів хтозна-як далеко, так що його й не видно з містечка, і Том кидав свій «прощальний погляд» з глибокою тугою, але водночас і з радістю в серці. Решта піратів теж «кидала прощальні погляди», і всі троє так захопилися цим, що їх мало не пронесло повз острів. Та вони вчасно помітили небезпеку й спромоглися відвернути її.

Близько другої години ночі пліт сів на мілину ярдів за двісті від верхнього кінця острова, і хлопці довго чалапали сюди-туди по воді, переносючи свій вантаж на суходіл. На плоту вони знайшли старе вітрило і, напнувши його між куцями, зробили сякий-такий намет для харчів; а самі за доброї погоди вирішили спати просто неба, як і годиться справжнім розбійникам.

Зайшовши на тридцять-сорок кроків у лісову хащу, вони розвели біля поваленого дерева вогнище, насмажили на вечерю сковороду поребрини і з'їли з нею половину кукурудзяних коржів, що їх привезли з собою. То була чудова втіха — отак бенкетувати на волі в незайманому дикому лісі, на безлюдному й ще не дослідженому острові, далеко від людських осель, — і хлопці постановили собі ніколи не повертатися до цивілізованого життя. Язика полум'я вихоплювали з темряви їхні обличчя й кидали багряні відсвіти на стовбури дерев, що стояли, наче колони лісового храму, на лискуче, мов полаковане, листя та на гірлянди дикого винограду.

Коли були з'їдені хрусткі скибочки поребрини та останній шматок коржа, хлопці простяглися на траві, дуже задоволені. Вони могли б знайти і прохолодніше місце, але не хотіли позбавити себе такої романтичної втіхи, як відпочинок коло табірної вогнища.

— Ну чи не розкіш? — мовив Джо.

— Чудово! — озвався Том. — Цікаво, що сказали б хлопці, якби нас побачили?

— Що сказали б? Ха, та вони б просто луснули із заздросів! Правда ж, Геку?

— Та певно, — відповів Гек. — Не знаю, як кому, а мені тут до вподоби. Нічого кращого й не хочу. Там же й попоїсти досита майже не трапляється, і взагалі... А сюди вже ніхто не прийде, не штурхоне тебе, не вилає...

— І мені таке життя до душі, — сказав Том. — Не треба вранці вставати, умиватись, іти до школи й робити ще хтозна-які дурниці. Піратові, Джо, поки він на березі, не треба

робити *анічогісінько*, а от відлюдник — той, мусить цілими днями молитися, та й бути завжди самому зовсім не весело.

— Авжеж,— озвався Джо.— Та я просто раніше про це не думав. А тепер, коли спробував, хочу бути тільки піратом.

— І щоб ти знав,— додав Том,— відлюдників тепер не дуже-то шанують, не те що колись, а от пірати завжди в шані. І не забудь, що відлюдник повинен спати на твердочому ложі, одягатися в жорстке веретище, а ще посипати голову попелом, стояти на дощі і...

— А навіщо йому вдягатися у веретище й посипати собі голову попелом? — втрутився Гек.

— Ну, я не знаю. Але так воно заведено. І всі відлюдники так роблять. І ти робив би, якби став відлюдником.

— Дідька лисого,— сказав Гек.

— А що ж би ти робив?

— Та не знаю. Але такого не робив би.

— Е ні, Геку, ти *мусив би*. Як би ти відкрутився?

— Ну, я б такого не витримав. Утік би — і квит.

— Утік би! Що ж то був би з тебе за відлюдник? Ганьба, та й годі!

Кривава Рука нічого не відповів, заклопотаний іншим ділом. Видовбавши кукурудзяний качан, він зробив щось ніби чашечку, тоді приладнав до неї тростинове стебельце, набив ту люльку тютюном, притиснув зверху жарину, випустив хмарку запашного диму — і тепер розкошував на всю губу. Інші пірати тільки мовчки заздрили на той вишуканий гріх і твердо вирішили й собі прилучитися до нього.

Раптом Гек спитав:

— А пірати що мають робити?

Том відповів:

— О, їм живеться чудово! Вони захоплюють у полон кораблі, потім спалюють їх, а награбоване золото закопують у глухих місцях на своєму острові, де його стережуть духи та всяка інша нечисть; а всіх, хто був на кораблі, вбивають: зав'язують їм очі й пускають іти по дошці над водою...

— А жінок забирають на свій острів,— докинув Джо.— Жінок вони не вбивають.

— Ні, жінок не вбивають,— сказав Том.— Пірати — люди благородні. Ну, й потім жінки завжди гарні.

— А вдягнені вони як! Ото краса! Кругом золото, срібло, діаманти,— у захваті провадив Джо.

— Хто? — спитав Гек.

— Пірати, хто ж би ще.

Гек скрушно оглянув свої лахи.

— Мабуть, у такій одежі мені нема чого й потикатися в пірати, — з жалем у голосі мовив він. — Але це все, що я маю.

Та хлопці заспокоїли його: мовляв, пишний одяг він наживе дуже скоро, тільки-но вони почнуть справжнє піратське життя. А тим часом якось перебуде і в своєму лахмітті, хоч заможні пірати звичайно передусім дбають про відповідний гардероб.

Розмова поволі згасла, і в малих утікачів почали злипатися очі. Кривава Рука упустив свою люльку й заснув міцним сном натомленого праведника. А Грозу Морів і Чорного Месника сон здолав не одразу. Вони помолилися подумки й лежачи — адже на острові не було кому звеліти їм стати на коліна й проказати молитви вголос; а як по правді, то вони думали вже й зовсім не молитись, але побоялися заходити аж так далеко, щоб небо, гляди, не наслало на їхні голови по спеціальній громовиці. Потім усе перед очима в них попливло, і вони опинилися на грані яви й сну, але тут з'явився непроханий і невідчепний гість — сумління. Душі їхні став точити невиразний страх: чи не скоїли вони якогось зла, втікши з дому, а коли на пам'ять прийшло вкрадене м'ясо, отоді вже почалися справжні муки. Хлопці намагалися заспокоїти своє сумління, нагадуючи йому, як не раз тягали вдома цукерки та яблука, але такі непереконливі докази не вдовольняли сумління, і зрештою перед обома постала неспростовна істина: нишком ухопити якусь дрібку ласощів — то всього-на-всього витівка, а от винести з дому окіст, поребрину чи якісь вартісні речі — це вже *крадіж*, і на те є заповідь у святому письмі. Отож кожен дав собі слово: хоч би як довго вони промишляли піратством, проте ніколи більше не заплямують себе таким злочином, як крадіжка. На цих умовах їхнє сумління пішло на мирову, і наші навдивовижу непослідовні пірати спокійно поснули.

Розділ XIV

Прокинувшись уранці, Том не одразу збагнув, де він. Він сів, протер очі й роззирнувся довкола. І аж тоді все згадав. Був прохолодний сірий світанок, і глибока тиша, що панувала в лісі, навіювала відрадне почуття миру та спокою. Ніде не ворухився ані листочок, і жоден звук не порушував величної задуми природи. Серед листя й трави блищали намистинки роси. На пригаслому багатті лежав легкий білий шар попелу, і в повітря здіймалася тоненька синювата струминка диму. Джо та Гек ще спали.

Раптом далеко в лісі озвався якийсь птах, йому відповів ще один, а невдовзі почувся стукіт дятла. Туманний сірий серпанок помалу розвіювався, і так само помалу множилися звуки й усе навколо оживало. Перед зачарованим хлопцем відкривалося чудо пробудження й буяння природи. По заросеному листочку повзла маленька зелена гусінь; раз у раз вона здіймала дугою дві третини свого тільця й немовби принохувалась, а потім рушала далі. Мірєє листок, подумав Том, а коли гусінь самохіть поповзла до нього, він затамував дух і закликав, і в ньому то спалахувала, то гасла надія — залежно від того, чи повзла та крихітна істота прямо, чи начебто збочувала кудись; і коли, нарешті, гусінь, вигнувшись дугою, якусь напружену мить вагалась, а тоді рішуче переповзла йому на ногу й помандрувала по ній, хлопець зрадив усією душею: адже це означало, що він скоро матиме новий костюм, і, поза всяким сумнівом, то буде пишний піратський камзол з панталонами.

Ось не знати звідки з'явилися вервечкою кільканадцять мурахів і заходилися кожен коло свого діла; один з них став мужньо змагатися з мертвим павуком, уп'ятеро більшим за нього самого, і зрештою поволік його вгору по стовбуру дерева. А поруч руде з чорними цятками сонечко вибралося на запаморочливо високу травинку, і Том нахилився до нього й проказав: «Сонечко, сонечко, лети мерщій на небо, твої дітки там горять, рятувати треба!» Сонечко одразу ж розгорнуло крильця й полетіло вгору, і Том анітрохи не здивувався, бо давно знав, які легковірні ці комахи; він і сам не раз обдурював їх. Потім повз нього проповз жук-гноїовик, працюючись штовхаючи поперед себе свою кульку, і Том доторкнувся до нього, щоб побачити, як жук підбігає лапки й прикинеється мертвим. На той час і лісове птаство уже витинало на всі голоси. Ось на дереві над головою в Тома вмостився дрізд, цей північний пересмішник, і залюбки почав наслідувати співи своїх пернатих сусідів; потім, мов зблиск блакитного полум'я, майнула вниз крикуха сойка, всілася на гілку зовсім близько від хлопця — майже рукою сягнути, — і, схиливши голівку набік, з величезною цікавістю задивилася на чужинців. Пробігла сіра білка й ще якийсь більший звірок, схожий на лисицю; обоє раз по раз сідали на задні лапки й, пофиркуючи, поглядали на хлопців: як видно, ці лісові тварини ніколи не бачили людей і не знали, чи треба їх боятися. Тепер уже прокинулася і заворушилася вся природа; то там, то там довгі списи сонячного проміння про-

низували густі крони дерев, і в тих пасмугах світла пурхало кілька метеликів.

Том збудив решту піратів, і всі троє з криком і тупотом побігли до річки, а за хвилину, вже голісінькі, чимдуж ганяли наввипередки й стрибали один через одного на чистому мілководді білої піщаної коси. Їх зовсім не тягло назад, у рідне містечко, яке ще спало в даліні, за величним водним обширом. Їхнього плоту вже не було: вночі його знесло з мілини чи то течією, чи невеликим припливом води, — та хлопці лише зраділи, бо це немовби спалило мости між ними й цивілізованим життям.

Вони повернулися в свій табір напрочуд бадьорі, веселі та страшенно голодні, і невдовзі їхнє табірне вогнище знов запалало. Гек знайшов неподалік джерело з чистою холодною водою; хлопці поробили з широких дубових і горіхових листків щось ніби чашки й вирішили, що та вода, підсолонена чарами навколишнього лісу, цілком замінить їм ранкову каву. Джо почав був нарізати поребрину до сніданку, але Том і Гек сказали йому зачекати; тоді подалися на берег, до одної заприміченої місцини, закинули вудки й дуже скоро були винагороджені за клопіт. Джо не встиг і знудитись, як вони повернулися з добрячим окунем, двійком лінів та невеликим сомиком — здобиччю, якої вистачило б нагодувати цілу сім'ю. Вони засмажили рибу з поребриною і аж здивувались: їм здавалося, що вони зроду ще не їли такої смакоти. Хлопці не знали, що чим скоріше зготувати річкову рибу, тим вона смачніша; не подумали й про те, які чудові присмаки — сон просто неба, біганина на привіллї, купання в річці та й голод.

Поснідавши, вони лежали в затінку, поки Гек викурив свою люльку, а тоді подалися в глиб лісу досліджувати острів. Хлопці весело простували вперед, переступаючи через трухляві колоди й продираючись крізь густі чагарі, між величними лісовими велетнями, з чиїх крон звисали пишні мантії дикого винограду. То там, то там їм траплялися затишні галявинки, встелені трав'яним килимом і оздоблені квітами.

Вони побачили багато такого, що потішило їх, але нічого особливого чи несподіваного не знайшли. Виявилось, що острів має близько трьох миль завдовжки і з чверть милі завширшки; від ближчого берега його відокремлювала вузька, заледве з двісті ярдів, протока. Хлопці мало не щогодини купались, і, коли вони повернулися до табору, вже перейшло

за полудень. Вони так зголодніли, що було не до риболовлі, але чудово пообідали холодною шинкою, а потім простяглися в затінку побалакати. Проте балачка скоро вповільнилась, а там і зовсім припинилася. Урочиста тиша, що оповивала ліс, і почуття самотності почали впливати на втікачів. Усі троє принишкли й замислились. Якесь невиразна гризота закралася в їхні душі. Та невдовзі вона прибрала трохи певнішої форми: то була туга за домом. Навіть Фінн — Кривава Рука замріяно згадував чужі ганки та порожні бочки. Але всі вони соромилися своєї слабкодухості, і жодному не вистачило сміливості сказати вголос те, що він думає.

Уже деякий час до них долинав якийсь незвичайний звук, але вони ніби й не чули його, як ото часом не чуєш цокання годинника в кімнаті. Але тепер той загадковий звук став гучніший і мимоволі привертав їхню увагу. Хлопці стрепенулися, позирнули один на одного й завмерли. Надовго залягла тиша, глибока й незворушна, потім удалині розкотився глухий і похмурий стугін.

— Що це? — майже пошепки спитав Джо.

— Хто його знає, — так само тихо озвався Том.

— Це не грім, — злякано мовив Гекльберрі, — бо грім...

— Цить! — урвав його Том. — Помовчте й послухаймо.

Вони чекали, як їм здалося, цілу вічність, аж поки настожену тишу знов розітнув такий самий глухий звук.

— Ходім подивимось.

Хлопці підхопилися на ноги й побігли на край острова, звернений до містечка. Розхиливши кущі на березі, вони повели очима понад водою. Посеред річки, десь за милю нижче від містечка, повільно посувався за течією невеличкий паровий пором. На його широкий палубі видно було чималий натовп людей. Багато човнів снувало коло порома й плівло за водою поряд з ним, але що роблять люди в тих човнах, хлопці добачити не могли. Раптом біля борту порома вихопився клубок білого диму, і, коли він знявся в повітря й розплився лінивою хмариною, до хлопців знов докотився той самий звук.

— Тепер знаю! — вигукнув Том. — Хтось потонув!

— Еге ж! — підтвердив Гек. — Минулого літа, коли втопився Білл Тернер, теж таке робили. Вони стріляють з гармати над водою, щоб потопельник вплив наверх. А ще беруть хлібини, кладуть усередину живе срібло й пускають по воді, і там, де він лежить, ті хлібини спиняються.

— Атож, і я про таке чув, — обізвався Джо. — Цікаво тільки, чому вони спиняються.

— Е, вся штука не в самому хлібі,— зауважив Том.— По-моєму, головне — що над ним *кажуть*, перед тим як пустити.

— Та нічого не кажуть,— заперечив Гек.— Я ж бачив, як це робили, і ніхто нічого не казав.

— Гм, дивно,— мовив Том.— Але, мабуть, таки кажуть — про себе. *Напевне* кажуть. Це ж кожному ясно.

Хлопці погодилися, що Том говорить діло, бо не може ж, справді, звичайнісінька хлібина без будь-якого напутнього слова отак розумно чинити, та ще й у такій важливій справі.

— Ет чорт, хотів би я зараз бути там! — мовив Джо.

— Та й я теж,— сказав Гек.— Усе віддав би, аби дізнатися, хто то потонув.

Усі троє й далі наслухали та спостерігали. Раптом у Тома блискавкою сяйнула здогадка, і він вигукнув:

— Хлопці, я знаю, хто потонув! Ми — ось хто!

Вони вмиг відчули себе героями. І страшенно зраділи: адже їх шукають, за ними тужать, через них себе не тямлять з горя і обливаються слізьми; скрушно згадують, які несправедливі були до тих сердешних загиблих хлопчаків, і гірко шкодують, і караються запізнілим каяттям; а найголовніше — в цілому містечку тільки про них і говорять, і всі хлопці заздрять на їхню гучну славу. Оце поталанило! Йй-богу, задля цього варто було піти в пірати.

Коли смеркло, пором повернувся до свого звичайного діла, за ним зникли й човни. Пірати рушили назад до табору. Їх аж розпирало від марнославних гордощів та свідомості раптом набутої власної ваги й усього того клопоту, якого наробило їхнє зникнення. Вони наловили риби, зготували вечерю, поїли, а тоді стали гадати, що думають і кажуть про них у містечку; і ті картини загального смутку й горя, що їх вони собі уявляли, були в їхніх очах вельми приємні. Та коли табір огорнула нічна темрява, усі троє скоро примовкли й сиділи, втупивши очі в багаття, тим часом як думки їхні вочевидь блукали десь далеко. Збудження минуло, і тепер Том і Джо несамохіть згадали про декого із своїх рідних, кому їхня чудова витівка навряд чи здавалася такою веселою, як їм самим. Заворушилися лиховісні передчуття, хлопців охопили тривога й зажура, і з їхніх уст мимоволі злетіло два чи три тяжких зітхання. Нарешті Джо зважився боязко «промацати ґрунт»: мовляв, а як би його товариші подивилися на те, щоб повернутися до цивілізованого життя... не тепер, звісно, а...

Як нещадно Том висміяв його! Гек, який ще нічим не завинив, став на бік Тома, і відступник поквапився «про-

зумітись» і радів, що викрутився з халепи, не до краю зганьблений звинуваченнями в легкодухій тузі за домом. Заворуження було тим часом придушене.

Уже зовсім спочило, і Гек почав куняти, а невдовзі й захропів. За ним заснув і Джо. Якийсь час Том лежав нерухомо, спершись на лікоть і пильно дивлячись на сонних товаришів. Потім тихенько звівся навколішки й став нишпорити в траві, куди падали мерехтливі відблиски багаття. Він піднімав і роздивлявся проти світла великі скручені клапти тонкої білої платанової кори, аж поки відклав два, які його начебто задовольнили. Ставши на коліна біля вогнища, він з неабиякими зусиллями нашкрябав щось на кожному клапті своєю червоною вохрою. Один клопоть він знову згорнув сувійчиком і засунув у кишеню своєї куртки, а другий поклав у шапку Джо, трохи відсунувши її від господаря. Туди ж таки він поклав кілька неоціненних з погляду школяра коштовностей, серед них — грудку крейди, гумовий м'ячик, три рибальських гачки та кульку, з тих, що їх називали «справжніми кришталевиими». Потім підвівся і обережно, навшпиньках, почав скрадатися між деревами, аж поки розважив, що товариші його вже не почують. А тоді чимдуж побіг до обмілини.

Розділ XV

За кілька хвилин Том уже брів по мілководдю, простуючи до іллінойського берега. Поки вода сягнула йому до пояса, він устиг покрити півдороги, але далі течія не давала йти бродом, і хлопець упевнено поплив: до берега лишалося не більш як сто ярдів. Він плів навскіс, проти течії, і все ж його зносило за водою куди швидше, ніж він розраховував. Та зрештою він таки дістався до берега і, вибравши зручне, низьке місце, виліз із води. Засунувши руку в кишеню куртки, впевнився, що клопоть кори там, і, мокрий як хлющ, рушив крізь зарості понад берегом. Було вже близько десятої години, коли, вийшовши на відкриту місцину проти містечка, Том побачив у затінку дерев і високого берега паровий пором. Кругом було тихо, на небі мерехтіли зорі. Пильно озираючись, він спустився з кручі, ковзнув у воду, за кілька помахів доплив до порома й заліз у човен під кормою, що правив за рятувальну шлюпку. А там простягся на дні під сидіннями і, затамувавши віддих, став чекати.

Невдовзі бамкнув тріснутий дзвін, і чийсь голос дав

команду відчалювати, а в наступну хвилину ніс човна підскочив на хвилі, знятій поромом, і мандрівка почалася. Том радів, що йому так пощастило, бо знав: того вечора пором вирушив через річку востаннє. Минуло довгих дванадцять чи п'ятнадцять хвилин, колеса порома спинилися, і Том, тихенько спустившись за борт човна, потемки поплив до берега. З води він вийшов ярдів на п'ятдесят нижче від порома, боячись потрапити на очі запізнілим пасажирам.

Від річки хлопець побіг глухими завулками й незабаром опинився під парканом позад свого будинку. Перелізши через паркан, він підкрався до прибудови й зазирнув у вікно тітчиної кімнати, де ще світилося. В кімнаті він побачив тітку, Сіда, Мері й матір Джо Гарпера: вони сиділи й розмовляли. Між ними й дверима було ліжко. Том підступив до дверей і почав тихенько піднімати клямку; потім обережно натиснув, і двері трохи прочинилися. Він натискав і далі, здригаючись щоразу, коли двері ледь порипували, аж поки щілина стала досить широка, щоб він міг пролізти крізь неї навколішки, а тоді протиснув голову й тихенько поповз.

— Чого це свічка так забликала? — мовила тітка Поллі.

Том поповз швидше.

— Мабуть, двері не зачинені. Авжеж, так і є. Без кінця в нас якісь дива. Сіде, йди причини двері.

Том зник під ліжком саме вчасно. З хвилину він лежав і відсапувався, а потім підповз до самого краю, звідки міг би дотягтися до тітчиної ноги.

— Отож я й кажу, — вела далі тітка Поллі, — він був *не лихий* хлопчик, а тільки неслух, бешкетник. Як то кажуть, вітер у голові, знаєте. Питати з нього щось — то однаково що з молодого лошати. Але *зла* він нікому не хотів і серце мав предобре. — Вона заплакала.

— Такий самий і мій Джо: тільки всякі пустощі на думці, так і дигився, де б щось утнути. Та зате який добрий, лагідний *був!*.. А я, прости мене, господи... а я відшмагала його за ті вершки — геть забула, що сама ж таки вилила їх, бо вони скисли! І тепер я вже ніколи, ніколи не побачу його на цім світі, мого нещасного скривдженого хлопчика!.. — І місіс Гарпер заридала так гірко, наче в неї розривалося серце.

— А мені здається, Томові краще там, де він тепер, — обізвався Сід. — Та, може, коли б він більше шанувався...

— *Síde!* (Том відчув, як грізно блиснули тітчині очі, хоча й не міг цього бачити). Ані слова поганого про Тома! Його вже немає на світі. Господь бог сам про нього подбає, а ти можеш не клопотатися, голубе!.. Ой місіс Гарпер, і не знаю,

як усе це пережити! Просто не знаю!.. Він же був такою втіхою для мене, дарма що часом краяв моє старе серце.

— Господь дав, господь і взяв, хай благословиться ім'я його! Але ж яке горе... ой, яке горе! Ще тільки в ту суботу мій Джо стрельнув пістоном просто в мене під носом, а я так ляснула його за це, що він упав на підлогу. Хіба ж я могла знати, що не мине й тижня... О боже, якби це він тепер таке зробив, я б обняла його й поцілувала...

— Так-так, місіс Гарпер, я розумію ваші почуття, дуже добре розумію! Не далі як учора вранці мій Том узяв та й напоїв кота «антиболею», і той мало не перевернув догори ногами весь дім. І, прости мене, господи, я стукнула бідолашного хлопчика наперстком по голові, мою нещасну загиблу дитину! Тепер-то йому до всього цього байдуже. Але останнє, що я від нього почула, був докір...

Та цей спомин виявився надто гірким для старої жінки, і вона змовкла, вбита горем. Том тихенько захлипав — більше з жалю до самого себе, аніж до когось іншого. Він чув, що й Мері плакала, час від часу згадуючи його добрим словом. Тепер він як ніколи піднісся у власних очах. А проте й тітчине горе так зворушило його, що він ладен був вискочити з-під ліжка й радісно приголомшити її своєю появою, — такі ефектні театральні штуки завжди вабили його, — але він стримався і далі лежав тихо.

Прислухаючись до розмови, Том з окремих фраз зрозумів, що спершу в містечку гадали, ніби вони потонули, коли купалися; але згодом помітили, що пропав пліт, а дехто з хлопців згадав, що їхні зниклі товариші казали: мовляв, скоро в містечку «почують про них»; і розумні голови, зв'язавши все те до купи, дійшли висновку, що хлопці попливли на тому плоті й незабаром об'являться в найближчому містечку вниз по річці; але близько полудня пліт знайшовся: його прибило до берега за п'ять чи шість миль нижче за водою, — і тоді надія розвіялась. Усе показувало на те, що вони потонули, — бо як ні, то голод пригнав би їх додому ще до ночі або й раніш. А тіл їхніх на знайшли, певне, тому, що потонули вони на середині річки, на бистрині: адже хлопці плавали добре і якби не це, то неодмінно дісталися б до берега. Була середа, і в містечку постановили: якщо до неділі нічого не знайдуть, далі сподіватися марно, і недільного ранку відправлять заупокійний молебен. Почувши це, Том аж здригнувся.

Місіс Гарпер, уся в сльозах, попрощалась і зібралася йти. І тут, спонукувані єдиним поривом, обидві осиротілі жінки

кинулись в обійми одна одній і, перш ніж розійтися, досхочу наплакались. Потім тітка Поллі побажала на добраніч Сідові та Мері — куди лагідніше, ніж робила це звичайно. Сід зашморгав носом, а Мері пішла, гірко плачучи.

Тітка Поллі стала на коліна й почала молитися за Тома, та так розчулено й жалісливо, з такою безмежною любов'ю в кожному слові й тремтливому старечому голосі, що Том іще задовго до кінця тієї молитви мало не плавав у сльозах.

Ще й після того, як тітка лягла спати, Томові довелося довгенько ховатися під ліжком, бо стара жінка раз у раз гірко зітхала, скрушно бурмотіла щось про себе, неспокійно крутилась і переверталася. Нарешті вона затихла й лише час від часу глухо стогнала уві сні. Аж тоді хлопець обережно вибрався з-під ліжка, помалу підступив до узголів'я і, прикривши свічку рукою, став дивитися на сонну тітку. Серце його сповнив жаль до неї. Він дістав з кишені свій сувійчик платанової кори й поклав поруч із свічкою. Але раптом щось спало йому на думку, і він спинився, міркуючи. Та ось обличчя його проясніло, так наче він дійшов якогось втішного рішення, і, квапливо схопивши ту кору, Том засунув її назад до кишені. Він нахилився, поцілував тітку в зів'ялі уста, а потім тихенько пішов до дверей, причинив їх за собою і взяв на клямку.

Хлопець подався назад до перевозу, де о такій пізній годині було вже зовсім безлюдно, і сміливо зійшов на пором, знаючи, що там нікого немає, крім сторожа, який забирається на ніч у будку й спить мертвим сном. Він відв'язав від корми човна, заліз у нього й тихенько повеслував проти води, а десь за милю вище від містечка, чимдуж налягаючи на весла, повернув навскоси до протилежного берега. Човен пристав біля самого причалу порома — та й не дивно, бо Томові то була не первина. Йому дуже хотілося захопити човна «у полон»: це ж було все-таки судно, а отже, могло вважатися законною здобиччю піратів,— але він знав, що човен почнуть розшукувати й, гляди ще, натраплять на самих піратів. Тому він вийшов на берег і заглибився в ліс. Там він сів і добре перепочив, на превелику силу переборюючи сон, а тоді рушив знайомою стежкою понад берегом. Ніч уже минала, і коли Том дійшов до обмілини за протокою, надворі зовсім розвидніло. Він знову відпочив, поки сонце підбилося в небі й щедро позолотило велику річку, потім зайшов у воду. А незабаром уже стояв геть мокрий на околиці свого табору й чув, як Джо каже:

— Ні, Геку, Том вірний товариш, він повернеться. Він не може отак нас покинути, бо знає, що це була б ганьба для пірата, а він надто гордий. Просто він щось замислив. От цікаво тільки — що.

— Ну, а речі ж то тепер так чи так наші, хіба ні?

— Майже наші, Геку, але ще не зовсім. Там же написано, що вони будуть наші, як він не повернеться до сніданку.

— А він осьде! — театральню вигукнув Том і, задоволений справленим враженням, велично вступив у табір.

Невдовзі було подано розкішний сніданок з поребрини та риби, і хлопці допалися до нього. За сніданком Том розповів (і наплів) товаришам про свої нічні пригоди. На той час, як його розповідь дійшла кінця, всі троє почували себе справжніми героями й страшенно пишалися. Потім Том уместився в холодку, щоб поспати до полудня, а решта піратів подалася рибалити й досліджувати острів.

Розділ XVI

Після обіду вся піратська ватага вирушила шукати черепашчі яйця. Хлопці ходили по піщаній косі, тицяючи дрючками перед себе, і там, де натрапляли на м'яке місце, ставали навколішки й розгрібали руками пісок. Часом вони знаходили в одній ямці по п'ятдесят-шістдесят яєць. Яйця були білі, зовсім круглі, завбільшки майже з волоський горіх. Того вечора хлопці донесхочу поласували яєчнею. Та й у п'ятницю вранці мали добрячий сніданок.

Поснідавши, вони побігли на косу і почали з криком вистрибувати й ганятись один за одним, зриваючи з себе одягу, аж поки лишилися зовсім голі; потім, і далі пустуючи, забрели далеко на мілководдя, де течія подекуди вже мало не валила з ніг, і там ще дужче розходілися. Вони то ставали колом, нахилились і бризкали один на одного, відвертаючи обличчя, щоб не захлинутися; то починали борюкатися, поки переможець занурював суперника з головою; то пірнали всі разом цілим клубком білих ніг і рук, а потім випливали, фиркаючи, відпльовуючись, регочучи й насилу зводячи дух.

Добре натомившись, вони вибігали з води, простягалися на сухому гарячому піску й нагортали його на себе, а тоді знов мчали у воду й починали все спочатку. Зрештою їм спало на думку, що їхня шкіра — майже як трико тілесного кольору, отож вони накреслили на піску велике коло — арену — і влаштували цирк, в якому було аж троє клоунів, бо

жоден не хотів поступитися товаришам цією принадною роллю.

Потім вони подіставали з кишень кульки й завелися грати всіма відомими їм способами, аж поки й ця розвага набридла. Джо та Гек знов пішли купатись, а Том не наважився, бо виявив, що, скидаючи штани, ненароком стягнув з ноги шнурок з кільцями-тріскачками гримучої змії, і тепер не міг збагнути, як це йому без того чудодійного амулета досі не зсудомило у воді ногу. Він боявся купатись, доки не знайшов своїх тріскачок, але на той час товариші вже стомилися й хотіли відпочити. Мало-помалу хлопці розбрелися в різні боки, похнюпивши носи й тужно поглядаючи туди, де за широкою річкою дрімало на осонні рідне містечко. Том раптом похопився, що, сам того не помічаючи, пише на піску великим пальцем ноги слово «Беккі», квапливо стер його і аж розсердився на себе за таку слабкість. Але потім так само мимоволі написав його знов; знову стер і, щоб уберегтися від дальшої спокуси, пішов скликати товаришів.

Та Джо зовсім занепав духом, і годі було його збадьорити. Хлопця поїняла така туга за домом, що він уже насилу терпів. До очей йому підступали сльози й ладні були бризнути в першу-ліпшу мить. Гек також зажурився. Том і сам відчував на серці тягар, проте якомога силкувався не показувати цього. Він мав одну таємницю, яку до пори не хотів їм звіряти, але вирішив: якщо цей похмурий бунтівний дух не розвіється сам собою, він таки поділиться нею з товаришами. А тим часом з удаваним захопленням сказав:

— А знаєте, хлопці, я певен, що на цьому острові колись уже побували пірати. Треба обстежити його ще раз. Десь тут напевне заховано скарб. Що ви скажете, якщо ми знайдемо трухляву скриньку, повну золота й срібла, га?

Однаке ця перспектива викликала дуже слабке пожвавлення, та й те згасло без жодного слова у відповідь. Том підкинув ще одну чи дві спокуси, але вони також не мали успіху. Він не знав уже, що й робити. Джо сидів чорний, як хмара, і колував паличкою пісок. Нарешті він сказав:

— Ой хлопці, ну його, все це діло. Я хочу додому. Тут так нудно...

— Та ні, Джо, з часом ти звикнеш,— мовив Том.— Глянь, як тут риба ловиться.

— Не хочу я ловити рибу. Я хочу додому.

— Слухай, Джо, а де ще так чудово купатися?

— Набридло купатися. І якось навіть нецікаво, коли ніхто не забороняє. Ні, я таки вернуся додому.

— Ну й тюхтій слинявий! До мами він захотів!

— Еге ж, до мами! Та й ти б захотів, коли б вона в тебе була. І ніякий я тобі не тюхтій, сам ти слинявий! — І Джо тихенько зашморгав носом.

— Ну що ж, відпустимо цього плаксунчика додому, до його мамуні, правда ж, Геку? Бідолашне маля так скучило за нею! То хай собі йде. А тобі ж тут подобається, Геку? От ми й залишимося, еге?

— Еге-е,— сказав Гек без найменшого запалу.

— Я з тобою більш не розмовляю, ніколи в житті,— сказав Джо, підводячись.— Так і знай.— І похмуро пішов одягатися.

— Подумаєш! — мовив Том.— Кому ти потрібен! Чеси додому, і хай усі з тебе сміються. Пірат зашмарканий! А ми з Геком не такі плаксії, ми лишаємося тут, правда ж, Геку? Нехай собі йде, коли хоче. Обійдемося і без нього.

Та попри все те, Томові також було кепсько на душі, і він з тривогою спостерігав, як насуплений Джо одягається. Непокійло його і те, що Гек так замислено дивиться на Джо й лиховісно мовчить. За хвилину, не озвавшись на прощання ані словом, Джо побрів по мілкому в бік іллінойського берега. У Тома защеміло серце. Він поглянув на Гека. Той не витримав його погляду й похнюпився. А тоді сказав:

— Я теж пішов би, Томе. Яюсь тут нудно стало, а тепер буде ще гірше. Ходімо й ми, Томе.

— Ні! Ідіть собі, коли так. А я залишаюся.

— Томе, я таки, мабуть, піду.

— Ну то йди, хто тебе тримає?

Гек почав збирати розкидану на піску одіж. Потім обізався знов:

— Може, й ти пішов би, Томе? Подумай добре. Ми почекаємо тебе на тому березі.

— Довго доведеться чекати!

Гек понуро поплентав геть. Том стояв, дивився товаришеві вслід, і його поривало бажання відкинути свою гордість і піти й собі. Він сподівався, що хлопці зупиняться, але вони й далі брели по мілководдю. І Тома нараз огорнуло почуття самотності й порожнечі. Останнім зусиллям він поборов гордість і помчав за товаришами, вигукуючи:

— Стійте! Стійте! Я хочу вам щось сказати!

Хлопці миттю спинилися і обернулися. Підбігши до них, Том почав розповідати про свою таємницю, а вони похмуро слухали, аж поки зрозуміли, що він замислив, а зрозумівши, в захваті видали індіанський бойовий поклик, сказали, що то

«пречудова штука» і, мовляв, якби він розповів їм одразу, то вони б нізащо не пішли. Том тут-таки вигадав якоесь пояснення, але насправді він просто боявся, що навіть ця його таємниця не затримає хлопців надовго, і приборігав її на кінець.

Усі троє весело повернулися на острів і знов заходилися пустувати, без угаву базікаючи про Томів чудовий план і захоплюючись його вигадливістю. Після ситного обіду, який складався з яєчні та риби, Том сказав, що хотів би навчитися курити. Джо підхопив цю думку: мовляв, і він охоче спробував би. Отож Гек змайстрував ще дві люльки й набив їх тютюном. Початківці зроду не курили нічого, крім самокруток з виноградного листя,— а воно ж тільки щипає язик і взагалі не вважається справжнім куривом.

Вони розляглися на траві, спираючись на лікті, й почали обережно, невпевнено попахувати люльками. Дим мав неприємний смак і ставав кілком у горлі, але Том сказав:

— Ха, та це ж так просто! Якби я знав, то вже б давно навчився.

— І я теж,— докинув Джо.— За іграшки.

— А скільки разів, бувало, дивлюся, як люди курять, та й думаю: от би й собі навчитися,— провадив Том.— І гадки не мав, що зможу.

— Та й я так само, скажи, Геку? Ти ж чув, як я таке говорив, правда ж? Ось Гек не дасть збрехати.

— Еге ж, і не раз.

— О, а я скільки разів! — мовив Том.— Сотні разів це казав. Одного разу біля різниці... Пам'ятаєш, Геку? Тоді ще Боб Теннер там був, і Джонні Міллер, і Джеф Тетчер. Пригадуєш, Геку, як я це сказав?

— Еге ж, казав,— підтвердив Гек.— Це було якраз другого дня після того, як я загубив білу кульку... Ні, перед тим.

— От бачиш, Джо,— мовив Том.— Гек пам'ятає.

— Мабуть, я міг би курити люльку цілий день,— заявив Джо.— Мене анітрохи не нудить.

— І мене ні,— сказав Том.— Я теж би курив хоч цілий день. А от Джеф Тетчер не зміг би, на що хочете закладаюся.

— Джеф Тетчер! Та він би звалився з ніг після другої зтяжки. Хай би колись спробував. Де йому!

— Певно, що звалився б. І Джонні Міллер. Хотів би я побачити, як Джонні Міллер закурить люльку!

— Ого, а я як хотів би! — мовив Джо.— Іду в заклад, що

Джонні Міллер на таке не годен. Та він тільки разочок потягне — і беркицьне.

— А таки беркицьне. Слухай, Джо, от би наші хлопці зараз подивилися на нас!

— Ото була б штука!

— А знаєте що? Ми нікому нічого не скажемо, а колись, як зберуться всі, я підйду до тебе й спитаю: «Слухай, Джо, люлька є? Покурити хочеться». А ти мені: «Та є, і моя стара, і ще одна, от тільки тютюнець не дуже запашний».— «Дарма, аби міцний»,— скажу я, і тоді ти дістаєш люльки, і ми спокійнісінько закурюємо. Ото всі витріщать очі!

— Атож, ну й сміху буде, Томе! От якби це й справді зараз!

— О, якби ж то! А коли ми скажемо, що навчилися курити на піратському острові, думаєш, вони не пошкодують, що не були з нами?

— Ого, ще й як пошкодують! На що хочеш закладаюся!

Розмова точилася далі. Та незабаром вона стала трохи млявою і не дуже доладною. Співрозмовники дедалі надовше змовкали й надивовижу часто випльовували слину. За їхніми щокми немовби пробілися джерела, і хлопці ледве встигали відпомповувати справжню повінь під язиком; проте, незважаючи на всі їхні зусилля, чимало переливалося через край, і до горла їм раз у раз підступала нудота. Обидва поблідли і мали жалюгідний вигляд. У Джо з ослаблих пальців випала люлька, а потім і в Тома. Джерела били дедалі дужче і помпи працювали на повну потужність.

Джо кволим голосом промовив:

— Я загубив свого ножика. Мабуть, піду пошукаю.

Том, затинаючись, пробелькотів неслухняними губами:

— Я тобі поможу. Ти йди отуди, а я пошукаю коло струмка... Ні-ні, Геку, ти з нами не ходи, ми самі знайдемо.

Отож Гек знову сів у затінку й з годину чекав товаришів. Потім йому стало нудно, і він подався їх шукати. Вони були в лісі, далеко один від одного, обидва дуже бліді, і міцно спали. Але щось підказало Гекові: якщо їх трохи й понудило, то найгірше вже минулося.

За вечерею обидва були на диво мовчазні і вигляд мали знічений. А коли Гек, повечерявши, набив собі люльку й хотів був набити і їм, вони сказали: ні, не треба, їм трохи нездужається, певно, з'їли щось недобре за обідом.

Десь близько півночі Джо прокинувся й збудив товаришів. У повітрі відчувалася гнітюча задуха, що не віщувала нічого доброго. Хлопці збилися до купи і, хоч у густій, нерухомій

задусі й так важко було дихати, присунулися до самого вогнища, немов шукаючи в нього дружньої розради. Вони сиділи прикишлі і напружено чогось чекали. В лісі стояла похмура тиша. Поза колом вогнища все потопало в чорній пільмі. Раптом якийсь тремтливий спалах на мить тьмяно освітив листя дерев і згас. Трохи згодом знов спалахнуло, вже яскравіше. Тоді ще раз. А потім у верховітті дерев почувся глухий стогін, щось шелеснуло, по обличчях хлопців перебіг легенький повів, і вони аж здригнулись на думку, що то майнув повз них сам Дух Ночі. На якусь хвилину все затихло. Аж раптом неприродно сліпучий спалах обернув ніч на день, і стало виразно видно кожную найменшу травинку біля ніг хлопців та їхні зблідлі, перелякані обличчя. Грізний гуркіт грому, ніби затинаючись, прокотився по небу і з похмурим глухим вуркотанням завмер у далині. Раптовий подмук холодного вітру зашелестів листям і розкидав навколо багаття пластівці попелу. Ще один сліпучий спалах освітив ліс, і в ту ж мить розлігся такий тріск, наче у хлопців над самою головою розкололо верхівки дерев. Потім усе знов огорнула непроглядна темрява, і нажахані пірати ще міцніше притислись один до одного. Аж ось по листю застукотіли перші важкі краплі дощу.

— Хутчій до намету! — гукнув Том.

Вони підхопились і кинулися врозтіч, спотикаючись на корінні дерев і чіпляючись за пагони дикого винограду. Шалений вітер з ревінням промчався лісом, так що все навколо аж застогнало. Сліпучі спалахи блискавок раз у раз осявали небо, лункі перекоти грому не змовкали ні на мить. Раптом уперіщила страшна злива, і шалений буревій погнав її по землі суцільною запоною. Хлопці щось гукали один до одного, але їхні голоси заглушувало ревіння вітру та гуркіт грому. Та зрештою всі троє с'як-так добулися до намету й сховались під ним, змерзлі, перелякані й мокрі до рубця; одначе слід було радіти хоча б з того, що вони знову разом у цю лиху годину. Розмовляти вони не могли, бо навіть якби й перекичали вітер і грім, то все одно нічого не почули б за хляпанням старого вітрила. А буря все дужчала й дужчала, і раптом могутній порив вітру зірвав вітрило й поніс його геть. Хлопці схопилися за руки і, спотикаючись, набиваючи собі синці та гулі, помчали до великого дуба на березі річки. Тим часом бойовище стихій було в самому розпалі. Блискавки безперервно осявали небо, і все довкола окреслювалося надивовижу ясно й чітко, без жодної тіні: похилені додолу дерева, розбурхана, біла від піни річка, збиті вітром фонтани

бризок, обриси високого протилежного берега, що бовваніли за стрімкою чередою низьких хмар та скісною заслоною дощу. Раз по раз котрийсь із лісових велетнів, не встоявши в тій борні, з тріском падав на молодий підлісок, а безнастанні удари грому боляче лунали у вухах, наче якісь оглушливі й страхітливі вибухи. Здавалося, гроза в останньому пориві зібрала всі свої сили і ось-ось знищить весь острів, випалить вогнем, затопить водою по самі верхівки дерев, змете його з лиця землі й не залишить цілою жодної живої істоти — і все те в одну-єдину мить. То була страшна ніч для трьох безпритульних дітей.

Та нарешті битва скінчилась, ворожі сили відступили, і їхні глухі прокльони та погрози завмерли в даліні. На острові знов запанував мир. Хлопці повернулися до свого табору добре-таки настрахані і там побачили, що великий платан, під яким вони ночували, розщепило громовицею; отож вони знов-таки мали радіти, що на той час їх там не було.

Усе в таборі позаливало водою, не минувши й багаття: з властивою їхньому вікові легковажністю хлопці не подумали спорудити над вогнем якийсь захисток. Їм таки було з чого зажуритися — адже вони геть змокли й тремтіли від холоду. Хлопці не шкодували слів, виливаючи свою досаду, але невдовзі виявилось, що вогонь, лижучи велику колоду, біля якої було розкладено багаття, пробрався під неї (там, де вона вигнулася дугою, не торкаючись землі) і випалив у дереві заглибину з долоню завширшки, що й досі жаріла, не зачеплена водою. Хлопці терпляче роздмухували той жар, підкладаючи сухі трісочки й кору, назбирані з-побік боків колод, куди не заливав дощ, і врешті, наче здавшись на їхні умовляння, вогонь зайнявся знову. Вони наклали зверху хмизу і, коли полум'я загуло, мов у горні, страшенно зраділи. Вони підсушили над вогнем свій варений окіст і наїлися досита, а після того вместилися коло багаття й аж до ранку хвалькувато просторікували про свою нічну пригоду, бо спати однаково не було де — ані латочки сухої на всьому острові.

Коли до них пробилися перші промені сонця, хлопців почала змагати соннота. Вони пішли на піщану косу й повкладалися там. Скоро добряче припекло, і вони знехотя встали й похмуро взялися готувати сніданок. Поївши, вони зовсім охляли, насилу переставляли ноги, і їх знов потягло додому. Том бачив ці тривожні ознаки й почав як міг розворушувати друзів-піратів. Але їх не цікавили ні кульки, ні цирк, ні купання — анічогісінько. Тоді він нагадав їм про

їхній чудовий таємний план, і це викликало якийсь проблиск радості. Поки він не згас, Том поквапився зацікавити хлопців новою вигадкою. Мовляв, вони на якийсь час перестануть бути піратами й для переміни обернуться на індіанців. Хлопцям це сподобалось, і через кілька хвилин вони були голісінькі, посмуговані з голови до п'ят чорним мулом, мов три зебри, а тоді стрімголов помчали лісом, щоб напасти на англійське поселення,— усі троє, певна річ, були ватагами.

Потім вони поділилися на троє ворожих племен і зі страхливими бойовими покличами наскакували один на одного із засідок, і сіяли смерть, і тисячами здирали скальпи. То був кривавий день, а отже, всі лишилися дуже задоволені ним.

Вони зібралися в таборі до вечері, зголоднілі й радісно збуджені, але тут виникла одна непередбачена обставина: ворожі племена не могли сісти до спільної трапези, не замирившись між собою, а укласти таку угоду можна було, тільки викуривши люльку миру. Ніякого іншого способу вони зроду не знали. Отож двоє з індіанців уже майже шкодували, що не лишилися піратами. А проте іншого вибору просто не було, і, силкуючись вдавати охоту, обидва зажадали люльку й почали по черзі, як і належить, курити з неї. Зрештою вони були тільки раді, що перейшли в дикунство, бо щось на цьому таки вгадали: виявилось, що тепер вони можуть курити потроху, і не йдучи шукати загубленого ножика; їх ще трохи нудило, але без прикрих наслідків. Було б просто нерозумно з їхнього боку не докласти ніяких зусиль, щоб закріпити цей успіх. Отож після вечері обидва знов обережно взяли люльки, і цього разу все також обійшлося цілком щасливо, і вечір минув для них якнайкраще. Вони пишалися й раділи з цього чи не більше, ніж коли б поздирали скальпи, а разом і шкіру з усіх «шести народів». А тепер залишмо їх курити, базікати й вихвалитися, бо вони нам деякий час не будуть потрібні.

Розділ XVII

Та аж ніяк не весело було того тихого суботнього надвечір'я у їхньому рідному містечку. Вбиті горем, у гірких сльозах, всі Гарпери та сімейство тітки Поллі вбралися в жалобу. Незвична тиша огорнула містечко (хоч, правду кажучи, там завжди було досить тихо). Його жителі робили свої повсякденні справи абияк, майже не розмовляли між собою і часто зітхали. Для школярів суботній відпочинок

обернувся справжнім тягарем. Ігри та розваги не тішили їх, і врешті ніхто вже й не заводився гратись.

Десь наприкінці дня Беккі Тетчер, сама того не помітивши, у тяжкій зажурі забрела на безлюдне шкільне подвір'я. Але й там ніщо не розрадило її, і вона сумно заговорила сама до себе:

— О, якби в мене лишилася хоч та мідна шишечка! А так я не маю ані дрібнички на згадку про нього.— Вона, хлипнувши, проковтнула сльози. А потім спинилась і мовила: — Це було саме тут. Ах, коли б це тепер, я б такого не сказала ... нізачо в світі не сказала б. Та його більш немає, і я вже ніколи, ніколи, ніколи не побачу його!

Ця думка остаточно зломила дівчинку, і вона пішла вся в сльозах. А трохи згодом коло школи з'явилася купка хлопців та дівчаток — товаришів Тома і Джо; вони спинилися біля огорожі й стали дивитись на подвір'я, мало не побожно згадуючи, що й як робив та казав Том, коли вони бачили його востаннє, і як Джо казав те й те (звичайнісінькі дрібниці, що тепер здавались їм сповненими лиховісного пророчого сенсу), — і кожен показував точне місце, де стояли тоді зниклі хлопці, й додавав щось у такому роді: а я, мовляв, стояв якраз отут, де стою тепер, а він зовсім поруч, ну точнісінько ось де ти стоїш, і тоді він *отак* посміхнувся, і в мене ніби аж урвалося щось усередині, так стало страшно, але ж тоді я й подумати не міг, щоб це означало, тільки тепер зрозумів!

Потім засперечалися про те, хто бачив хлопців останній, і багатом хто заявляв права на цю сумну честь, підкріплюючи їх доказами — здебільшого не дуже переконливими, — а коли врешті було остаточно визначено, хто *справді останній* бачив бідолашних хлопців живих, ті щасливі враз набули якоїсь особливої поважності, і всі інші витріщалися на них і заздрили. Один невдаха, не маючи за душею ніякого кращого спомину, з видимою гордістю оголосив:

— А мене Том Соєр одного разу добряче відлупцював!

Але ця спроба уславитися не мала успіху. Таким могли похвалитися мало на всі хлопці в містечку, і це дуже знецінювало його відзнаку. Невдовзі школярі помалу пішли собі, й далі побожно згадуючи загиблих героїв притишеними голосами.

Наступного ранку, коли скінчилися заняття в недільній школі, церковний дзвін забамкав не так, як звичайно, а сумно й зловісно. Неділя випала тиха, і той жалобний подзвін дуже пасував до задумливого смутку, що панував у природі. Горо-

дяни почали сходитися до церкви, затримуючись на часинку при вході, щоб пошепки обмінятися думками про сумну подію. Але в самій церкві ніхто не перешіптувався, і тишу порушувало тільки похмуре шелестіння суконь, коли жінки проходили на свої місця. Ніхто не міг пригадати, чи було коли в тій невеличкій церкві так велелюдно. Нарешті запала напружена, очікувальна тиша, і на порозі з'явилися тітка Поллі, Сід, Мері, а за ними сім'я Гарперів, усі в глибокій жалобі,— і всі, хто був у церкві, й сам старий пастир шанобливо підвелись і стояли, поки нещасні родичі пройшли вперед і сіли. Знову все затихло, лише подекуди часом чути було приглушене ридання, і тоді священник простер руки й почав молитву. Розчулено заспівали гімн, потім священник проголосив: «Я є Воскресіння і Життя»,— і звернувся із словом до пастви.

Згадуючи про загиблих хлопців, святий отець наділив їх такими чеснотами, принадами й рідкісними здібностями, що кожен з присутніх, беручи на віру їхні портрети, з гірким жалем думав, як він завжди помилявся щодо тих бідолах і завжди бачив у них самі вади та хиби. Священик навів чимало зворушливих випадків із життя небіжчиків, що яскраво розкривали їхні лагідні, великодушні вдачі, і тільки тепер люди зрозуміли, які то справді були прекрасні, благородні вчинки, й скрушно згадували, що свого часу ті вчинки здавалися їм обурливими й зухвалими, гідними хіба що доброго ременя. В міру того як священник говорив, уся паства дедалі дужче розчулювалась, аж поки всіх так пройняло, що до плачу згорьованих родичів долучився цілий хор нестримних ридань, і навіть сам пастир дав волю своїм почуттям і заплакав просто на кафедрі.

Раптом на хорах почувся якийсь рух, але ніхто того не помітив; а за хвилину рипнули церковні двері, священник підвів зволожені очі від хусточки й прикипів до місця! Спершу одна пара очей, потім ще одна простежила за його поглядом, а потім усі, хто був у церкві, немов охоплені єдиним поривом, повставали з місць і вражено дивились на трьох «небіжчиків», які виступали проходом: Том на чолі, за ним Джо, а позаду знічений, розгублений Гек у своєму неподобному дранті. Увесь той час вони сиділи на порожніх хорах, слухаючи заупокійну відправу по самих собі!

Тітка Поллі, Мері й Гарпери кинулися до своїх воскреслих страдників, обсипали їх поцілунками, славлячи бога за їхній порятунок, а тим часом самотній Гек стояв ні в сих ні в тих, не знаючи, що йому робити й де схватися від неприязних

поглядів, що їх кидали на нього багато городян. Трохи повагавшись, він рушив був до дверей, щоб непомітно чкурнути геть, але Том схопив його за руку й сказав:

— Тітонько Поллі, так нечесно. Треба, щоб хтось порадів і Гекові.

— Ну звісно, що порадіють! Я перша рада бачити його, сердешного сирітку!

Та дбайлива увага й лагідні слова тітки Поллі тільки ще дужче збентежили Гека.

Раптом священик щодуху заволав:

— Воздаймо хвалу всевишньому за його ласку! Від щирого серця заспіваймо йому славу!

І всі разом заспівали. Потужно й урочисто лунали під склепінням церкви звуки старовинного подячного гімну, а великий пірат Том Соєр дивився на заздрісні очі товаришів навколо себе й у душі визнавав, що то найщасливіша хвилина в його житті.

Виходячи юрбою з церкви, обморочені парафіяни казали одне одному, що залюбки дали б одурити себе ще раз, аби тільки знов почувти такі чудові співи.

Том дістав того дня стільки стусанів і поцілунків — залежно від настрою тітки Поллі, — скільки навряд чи перепадало йому за цілий рік, і сам не знав, у що вона вкладає більше любові до нього та вдячності богам — в стусани чи в поцілунки.

Розділ XVIII

Ото й був Томів великий таємний задум: повернутись додому всією піратською зграєю і об'явитися на своєму похороні. У суботу ввечора вони переправилися на великій колоді до міссурійського берега, вийшли на суходіл за п'ять чи шість миль нижче від Сент-Пітерсберга, заночували в заростях на околиці містечка, а вдосвіта задвірками та глухими вуличками прокралися до церкви й сховалися на хорах, серед безладно накиданих поламаних лав.

У понеділок вранці, за сніданком, і тітка Поллі, й Мері були навдивовижу добрі до Тома й раді прислужитись йому. За столом точилася незвично жвава розмова. Тітка Поллі зауважила:

— Хай так, Томе, скажімо, то була втішна витівка — майже цілий тиждень мучити нас усіх, а самим веселитися на острові, — але дуже жаль, що ти такий жорстокосердий

і змусив страждати мене. Коли вже ви могли приплисти на колоді на свій похорон, то хіба не міг ти ще раніше дістатися сюди і якось дати мені знати, що ти *не вмер*, а тільки втік із дому?

— Атож, ти міг би це зробити, Томе, — докинула Мері. — Та, певне, й зробив би, але просто не подумав.

— Зробив би, Томе, скажи? — спитала тітка Поллі з сумом і надією на обличчі. — Ти й справді просто не подумав про це?

— Я... та ні, не знаю. Це ж усе зіпсувало б.

— Ой Томе, а я сподівалася, що ти любиш мене хоч стільки, — сказала тітка Поллі з такою гіркотою, що Томові стало ніяково. — Хай би навіть не *зробив*, а хоч *подумав* — і то було б легше.

— Ну, тітонько, хіба це таке вже лихо? — заступилася за брата Мері. — Том просто дуже неухважливий: усе в нього бігом, ніколи ні про що не подумає.

— Дуже жаль. А от Сід подумав би. І *зробив би* — переправився б сюди й дав мені знати. Ой, Томе, гляди, пошкодуєш колись, що так мало думав про мене, та буде запізно!

— Та що ви, тітонько, ви ж знаєте, я вас люблю.

— Я б знала ще краще, якби ти довів це ділом.

— Тепер я й сам шкодую, що не подумав тоді про вас, — мовив Том винувато, — та зате я бачив вас уві сні. Це ж усе-таки чогось варте, правда?

— Та не так і багато, бо сні сняться й котові, та все ж краще, ніж нічого. І що ж тобі там снилося?

— Значить, так: у середу вночі мені приснилося, ніби ви сидите отам, біля ліжка, Сід — коло дров'яного ящика, а Мері поруч нього.

— Ну що ж, так ми й сиділи. Та й завжди так сидимо. Я рада, що ти хоч у сні згадував про нас.

— І ще мені снилося, ніби тут була мати Джо Гарпера.

— Гм, вона таки була тут! Що ж тобі ще снилося?

— Та багато всякого. Але тепер уже все наче в тумані.

— А ти спробуй пригадати, ану!

— Здається мені, що вітер... вітер... війнув на... на...

— Ну-ну, Томе! Вітер і справди на щось війнув. Ну ж бо! Том притис пальці до чола, з хвилину напружено думав, а тоді сказав:

— Згадав! Таки згадав! Вітер війнув на свічку!

— Боже правий! Ну, далі, Томе, далі!

— І, здається, ви сказали: «Мабуть, двері...»

— Кажі, кажі, Томе!

— Зараз, дайте подумаю хвилинку... зараз... Атож, ви сказали: «Мабуть, двері не зачинені».

— Так я й сказала, не зійти мені з цього місця! Хіба не так, Мері?.. Ну, далі!

— А потім... потім... не пригадую напевне, але нібито ви сказали Сідові піти... піти й...

— Ну? Ну? Що я сказала йому зробити? Що, Томе?

— Ви сказали йому ...о, згадав — щоб він причинив двері.

— Ой боже ж ти мій! Зроду ще такого не чула! Нехай мені тепер хтось скаже, що сни — то пусте. Треба буде сьогодні ж піти й розповісти про це Сіріні Гарпер. Побачимо, як вона *тепер* посміється із забобонів!.. Ну, Томе, далі!

— О, тепер мені все як є пригадалося. Потім ви сказали, що я був не *лихий*, а тільки неслух і бешкетун і що питати з мене — однаково що... з когось там, з дошати, чи що.

— Точнісінько так я й сказала! О небо!.. Ну, далі, Томе!

— А потім ви заплакали.

— Ну певне, що заплакала, певне. І то не вперше. А тоді що?

— А тоді місіс Гарпер і собі заплакала й сказала, що і її Джо був такий самий, а ще шкодувала, що відшмагала його за вершки, які сама ж вилила...

— Томе! То святий дух на тебе зійшов! Ти бачив віщий сон, ось що це було! Бога ради, далі, Томе!

— А потім Сід сказав... він сказав...

— Я, здається, нічого не казав,— озвався Сід.

— Ні, хлопче, казав,— мовила Мері.

— Цитуйте ви, нехай Том розкажує далі! Що він сказав, Томе?

— Він сказав... сказав... ніби йому здається, що мені краще там, куди я потрапив, але якби я більше шанувався...

— Ну, *ви чули?* Це точнісінькі Сідові слова!

— А ви звеліли йому замовкнути.

— Ще б пак!.. Це ж, певно, ангел небесний десь тут був. *Не інакше як ангел!*

— Тоді місіс Гарпер розказала, як Джо налякав її пістолетом, а ви згадали про Пітера й мікстуру...

— Свята правда, щоб я жива була!

— Ну, а потім ви розмовляли про те, як нас шукають у річці й що похорон буде в неділю, а під кінець ви з місіс Гарпер обнялися й заплакали, і вона пішла.

— Все достеменно так і було! Так і було, і це така ж правда, як те, що я отут сиджу. Томе, та навіть якби ти бачив

усе те на власні очі, то й тоді не розповів би краще!.. Ну, а далі — далі що було? Кажі, Томе!

— Потім ви нібито молилися за мене, і я чув кожне ваше слово. А тоді лягли спати, і мені так жаль вас стало, що я дістав з кишені шматок платанової кори й написав на ній: «Ми не потонули, а тільки втекли в пірати»,— і поклав її на стіл біля свічки, а ви були вві сні така добра з обличчя, що я нахилився й поцілував вас.

— Ой Томе, справді? Та я б тобі все за це простила!— І вона рвучко обняла хлопця, змусивши його відчутти себе найпослідушим негідником.

— Дуже добре зробив, дарма що тільки вві сні,— мовив Сід неначе сам до себе, але так, що всі почули.

— Замовкни, Сіде! Людина робить уві сні те саме, що вона зробила б насправді... Ось тобі, Томе, найбільше яблуко, я навмисне приборігала його на той випадок, якщо ти знайдешся. А тепер усі до школи. Хвала господу богу, отцю нашому небесному, за те, що він повернув мені тебе, за його довготерпіння та милосердя до всіх, хто вірує в нього й шанує його заповіді, хоч я, грішна, й не гідна його благодаті. Та якби самим тільки гідним призначалась його ласка і його поміч у скруті, то мало хто знав би, що таке радість на землі й вічний спочинок на тому світі... Ану, Сіде, Мері, Томе, забирайтеся звідси мершій, он скільки часу я з вами згаяла!

Діти пішли до школи, а стара жінка поспішила до місіс Гарпер, щоб чудесним Томовим сном похитнути її невіру. Що ж до Сіда, то, йдучи з дому, він визнав за краще не висловлювати вголос, що в нього на думці. А думав він ось що: «Ой не віряться! Щоб ото переказати такий довгий сон — і ніде не помилитись!..»

Яким героєм став тепер Том! Він уже не скавав, не гарцював, як раніше, а виступав поважно, з гідністю, як і годиться бувалому піратові, який знає, що на нього звернені всі очі. А воно справді так і було, і хоч він силкувався не показувати, що бачить ті захоплені погляди й чує те, що кажуть у нього за спиною, але душа його жадібно поглинала солодку поживу. Менші хлопчаки табунцем тяглися слідком за ним, пишаючись, що їх бачать разом і він не жене їх від себе, а Том простував попереду, мов барабанщик на чолі урочистої процесії або слон, що вступає до міста, ведучи за собою мандрівний звіринець. Його ровесники вдавали, ніби й не знають, що він тікав із дому, а проте їх точила чорна заздрість. Вони ладні були віддати все на світі, аби тільки мати

таку бронзову засмагу й таку гучну славу, а Том не проміняв би ні того, ні того навіть і на справжній цирк.

У школі всі товариші так носилися з ним і з Джо, дивилися на них з таким щирим захватом, що невдовзі обидва герої стали «задаватися» просто нестерпно. Вони почали розповідати про свої пригоди жадібним слухачам — справді тільки *почали*, бо, зважаючи на невичерпну фантазію оповідачів, *кінця* тій розповіді не було видно. А коли обидва дістали люльки й стали з незворушним виглядом попахувати ними, слава їхня сягнула надхмарних висот.

Том розважив, що тепер він може обійтися без Беккі Тетчер — досить з нього й слави. Атож, він житиме своєю славою. Може, тепер, коли він став такою знаменитістю, Беккі й захоче помиритися з ним. Ну що ж, нехай захоче — вона побачить, що він уміє бути таким самим байдужим, як і дехто... Аж ось з'явилася й Беккі. Том прикинувся, ніби не помічає її. Він одійшов до гурту хлопців та дівчат і пристав до їхньої розмови. Краєм ока він бачив, що Беккі, з розшарілим обличчям і блискучими очима, весело гасає туди-сюди, вдаючи, ніби ганяється за подругами, й щоразу, як наздожене котрусь, заходиться дзвінким сміхом; та дуже скоро помітив він і те, що вона незмінно наздоганяє подруг поблизу нього й при цьому крадькома позирає в його бік. Це потішило Томову недобру пиху, і, замість того щоб поступитись, він ще дужче набундючився й став докладати ще більших зусиль, аби не показати, що бачить її.

Незабаром Беккі покинула ту гру й тепер нерішуче ходила неподалік, нишком кидаючи сумні погляди на Тома, й раз чи два тяжко зітхнула. Потім вона помітила, що, розмовляючи, Том звертається переважно до Емі Лоренс. Серце в неї защеміло, її охопила тривога й горе водночас. Дівчинка намагалася піти геть звідти, але зрадливі ноги самі несли її до того гурту. Вона підійшла до подружки, що стояла поруч із Томом, і вдавано весело заговорила до неї:

— А, Мері Остін! Ти чому не була в недільній школі, негідниця?

— Я була. Хіба ти не бачила мене?

— Та ні! А ти справді була? Де ж ти сиділа?

— У класі міс Пітерс, там, де й завжди. А я тебе бачила.

— Он як? Справді дивно, що я тебе не помітила. Я хотіла сказати тобі про замійську прогулянку.

— От добре! А хто її влаштовує?

— Моя мама, для мене.

— Та ти що! То вона дозволить і мені прийти?

— Ну звісно, що дозволить. Це ж буде для мене, і вона дозволить прийти всім, кого я захочу, а тебе я хочу.

— Як чудово! А коли воно буде?

— Скоро вже. Мабуть, на початку канікул.

— Ото буде весело! Ти запросиш усіх дівчат і хлопців?

— Так, усіх, хто дружить зі мною... або хоче дружити.—

І Беккі крадькома позирнула на Тома; але він саме розповідав Емі Лоренс про жахливу грозу на острові і про те, як блискавка розтрощила великий платан «на отакесенькі трісочки», коли він стояв «за два кроки звідти».

— А мені теж можна прийти? — спитала Грейсі Міллер.

— Так.

— А мені? — озвалася Селлі Роджерс.

— Так.

— І мені можна? — мовила Сьюзі Гарпер.— І Джо?

— Так.

І всі, хто стояв у тому гурті, під радісний плескіт у долоні дістали жадане запрошення — всі, крім Тома й Емі Лоренс. Зрештою Том байдужно відвернувся і, так само щось розповідаючи Емі, повів її з собою. У Беккі затремтіли губи, а на очі набігли сльози; та вона приховала це силуваною посмішкою і жваво базікала далі, хоча тепер її вже не вабила ні замиська прогулянка й ніщо інше в житті; при першій же зручній нагоді вона пішла, забила у глухий закуток і там, як заведено казати серед жіноцтва, «добре виплакалась». А потім сиділа похмура й мовчазна, роз'ятрюючи свою ображену гордість, аж поки задзвонив дзвоник. Тоді вона встала, труснула золотистими кісками і, мстиво блиснувши очима, сказала собі, що знає, як їй вчинити.

На перерві Том, веселий і вдоволений собою, знов упадав коло Емі. Ходячи з нею, він весь час шукав очима Беккі, щоб ранили їй душу тим видовищем. Нарешті угледів її, але вся його жвавність миттю згасла. Беккі зручно вместила на лавочці за школою разом з Альфредом Темплом, і вони роздивлялися малюнки в якійсь книжці. Нахилившись над книжкою голова до голови, вони так захопились тими малюнками, що, здавалося, забули про все на світі. Пекучі ревності вогнем запалали в Томових жилах. Він уже злився на себе за те, що відкинув нагоду до примирення, яку давала йому Беккі. Лаяв себе дурнем і всіма лихими словами, які тільки міг згадати. Йому аж плакати хотілося з досади. Емі жваво щебетала поруч, і серце її співало, а Томові наче одібрало язика. Він навіть не чув, що каже Емі, і щоразу, як вона змовкала, чекаючи відповіді, Том спромагався тільки про-

мимрити щось невиразне, а то й зовсім недолadne. Його знов і знов тягло пройти повз затишну лавочку за школою і побачити ту неподобну картину, від якої в нього аж в очах темніло. Він не міг нічого із собою вдіяти. І мало не казився з люті, бачачи, що Беккі Тетчер, як йому здавалося, і не гляне на нього, так наче його й не існує на світі. Та дівчинка, звісно, добре бачила Тома, розуміла, що бере над ним гору, і була рада, змушуючи його страждати так, як зовсім недавно страждала вона сама.

Том уже насилу терпів веселе базікання Емі. Він натякнув, що має невідкладну справу і в нього лишається обмаль часу, але марно — дівчинка й далі щebetала без угаву. «Хай їй чорт, — подумав Том, — невже я так-таки не здихаюсь її?» Нарешті він сказав навпростець, що *мусить* іти в тій справі, і Емі простодушно пообіцяла, що чекатиме на нього «десь тут» після уроків. Том подався геть, майже зненавидівши її за це.

«Хай би хто завгодно! — думав Том, аж зубами скрегогучи. — Хто завгодно, тільки не той жевжик із Сент-Луїса, що виряджається, мов павич, і пнеться у великі пани!.. Ну, стривай же, поганцю! Я добряче дав тобі, коли ти тільки з'явився тут, то дам ще й не так! Попадися лиш мені в руки!»

І він заходився чинити розправу над уявним ворогом: гамселив кулаками в повітрі, бив ногами, душив. «Ну що, годі з тебе? Здаєшся, га? Хай це тобі буде наука!» І уявна бійка закінчилася його цілковитою перемогою.

На велику перерву Том утік додому. Йому вже несила було зносити довірливу і вдячну радість Емі, та й пекучі ревності доводили хлопця мало не до розпачу. Тим часом Беккі знову всілася з Альфредом розглядати малюнки; але минали хвилини, а Том усе не з'являвся страждати, отож її переможний настрій затьмарився, і вона втратила будь-який інтерес до всього: стала байдужа, неуважна, а там і засумувала. Два чи три рази, зачувши чийсь ходу, вона насторожувалась, та надія її була марна: Том не показувався. Зрештою Беккі зовсім підупала духом і вже шкодувала, що зайшла так далеко. Бідолашний Альфред, бачачи, що вона, не знати чому, збайдужіла до нього, раз у раз вигукував:

— А ось який гарний малюнок! Ти тільки поглянь!

Нарешті Беккі урвався терпець, і вона сердито вигукнула:

— Ой, відчепися ти від мене зі своїми малюнками! — А тоді заплакала, підхопилась і пішла геть.

Альфред поплентав слідом і намагався втішати її, але Беккі сказала:

— Дай ти мені спокій, не ходи за мною! Я тебе терпіти не можу!

Хлопець розгублено спинився, не розуміючи, що він не так зробив: вона ж сама казала, що цілу велику перерву дивитиметься з ним малюнки,— і раптом, плачучи, пішла геть.

Альфред, похмурий і замислений, побрів у спорожнілий клас. Він почував себе приниженим, і його брала злість. До того ж він уже здогадався, в чому річ: Беккі просто скористалася з нього, щоб дозолити Томові Соєру. Зрозуміло, що ця здогадка аж ніяк не зменшила його ненависті до Тома, і він став думати, яку б утнути йому капость, не наражаючи себе на небезпеку. І раптом на очі йому навернувся Томів підручник з правопису. То була чудова нагода. Альфред зловтішно розгорнув книжку на тій сторінці, де був сьогоднішній урок, і залив її чорнилом.

Саме в цю мить Беккі зазирнула у вікно й побачила, що він накоїв, але тихенько, непомічена, пройшла далі. Вона подалася додому з наміром розшукати Тома й сказати йому про Альфредову шкоду: звісно ж, Том буде їй вдячний, і всі незгоди між ними залагодяться. Та не пройшовши й півдороги, Беккі передумала. На згадку про те, як Том повівся щодо неї, коли вона розповідала про майбутню прогулянку, її обпекло соромом, і вона вирішила: ні, нехай його таки відшмагають за зіпсований підручник, а до того вона ще й зненавидить його на все життя.

Р о з д і л XIX

Том прийшов додому мов чорна хмара, але з перших же тітчиних слів зрозумів, що де-де, а тут йому розради не знайти.

— Ну, Томе, шкуру з тебе мало злупити!

— За що, тітонько? Що я такого наробив?

— Та вже ж наробив! Я, стара дурепа, біжу до Сіріни Гарпер, думаю: ось зараз розкажу їй про твій чудесний сон, і нехай вона спробує не повірити,— аж раптом маєш! Виявляється, Джо уже розповів їй, що ти сам був тут того вечора й чув усю нашу розмову! Ой Томе, просто не знаю, що може вийти з хлопця, який таке витворяє. Мені аж недобре стає, як подумаю, що я пішла до Сіріни Гарпер і отак пошилася в дурні,— а ти ні словом мене не спинив!

Тепер його витівка обернулася іншим боком. Уранці Томові здавалося, що то дуже дотепний і цілком невинний

жарт, а тепер він побачив, як негарно повівся. Він похнюпив голову і якусь хвилину не знав, що й сказати. Тоді пробелькотів:

— Тітонько, я дуже шкодую, що таке зробив... Я...я не подумав...

— Ой дитино, ти ніколи не думаєш. Ніколи ні про що не думаєш, тільки аби тобі було добре. Ти ж, бач, додумався приплисти сюди поночі аж із Джексонового острова, щоб посміятися з нашого горя, додумався заморочити мені голову своєю брехнею про сон, а про те, щоб пожаліти нас і розвіяти нашу тугу, не подумав.

— Тітонько, тепер я розумію, як погано вчинив, але я не хотів, щоб вийшло погано. Слово честі, не хотів. А тоді ввечері я прийшов сюди зовсім не того, щоб посміятися з вас.

— А чого ж ти прийшов?

— Сказати вам, щоб ви не тривожилися за нас, бо ми не втопились.

— Ой, Томе, Томе, як би я дякувала богові, коли б могла повірити, що ти й справді мав такий добрий намір! Але ж ти сам знаєш, що це неправда... і я знаю, Томе.

— Та ні, тітонько, ні, це правда! От щоб я не зійшов з цього місця!

— Не треба брехати, Томе, від цього тільки ще гірше.

— Я не брешу, тітонько, я кажу правду. Я не хотів, щоб ви побивалися, тільки того й прийшов.

— Та я б усе на світі віддала, аби цьому повірити. А тобі за це простилися б усі твої гріхи, Томе. Я б навіть ні словом не дорікнула тобі за те, що ти втік із дому й завдав мені такого горя. Але як же тобі повірити, коли ти... ну чому ти не сказав мені, Томе?

— Розумієте, тітонько, коли ви заговорили про похорон, мені враз подумалось: от було б здорово прийти й сховатися в церкві! А якби я вам сказав, нічого б з того не вийшло. Тож я й поклав ту кору назад у кишеню і не озвався до вас.

— Яку кору?

— Ну, ту, на якій написав, що ми подалися в пірати. Тепер мені так жаль, що ви тоді не прокинулись, як я вас поцілував... слово честі, жаль.

Суворі зморшки на тітчиному обличчі розгладились, і очі її раптом лагідно засвітилися.

— То ти таки поцілував мене, Томе?

— Ну звісно.

— Ти правду кажеш?

— Та певне, що правду, тітонько, щирю правду.
— А чому ти це зробив, Томе?
— Бо я ж люблю вас, а ви лежали й стогнали уві сні, і мені стало вас так жаль...

Це скидалося на правду. І стара жінка не могла приховати тремтіння в голосі, коли сказала:

— Гаразд, поцілуй мене ще раз, Томе... і йди вже до школи, не надокучай мені тут!

Тільки-но він пішов, тітка побігла до комори й винесла звіди те, що лишилося від куртки, в якій Том був піратом. Потім спинилася, тримаючи куртку в руках, і мовила сама до себе:

— Ні, не треба... Бідолашний хлопчина, він напевне сказав неправду, але то свята, благословенна неправда, вона так потішила мені серце! Сподіваюся, господь бог... *я певна*, господь бог простить йому, бо він сказав це від щирого серця. Але я не хочу знати, що це вигадка. Навіть не дивитимусь.

Стара відклала куртку й на хвилину замислилася. Ще двічі вона простягала руку й двічі забирала її назад. Та за третім разом таки наважилася, втішаючи себе думкою: «Це невинна брехня... невинна... і я не стану через неї журитися»,— і засунула руку в кишеню. А в наступну мить крізь рясні сльози читала нашкрябані на корі слова й повторювала:

— Ну, тепер я простила б цьому хлопцеві хоч мільйон гріхів!

Розділ XX

Коли тітка Поллі поцілувала Тома, було в тому поцілунку щось таке, що всю хлопцеву зажуру наче вітром здуло і на серці в нього знов стало легко й радісно. Він весело рушив до школи і, як на щастя, ще на початку Медоу-лейн наздогнав Беккі Тетчер. Усі Томові вчинки завжди залежали від його настрою. От і тепер, ні хвилини не вагаючись, він підбіг до дівчинки й сказав:

— Пробач мені, Беккі, я був сьогодні справжнім негідником. Я більш ніколи таким не буду, ніколи в житті. Давай помиримося, гаразд?

Дівчинка спинилась і зневажливо поглянула йому в очі.

— Дуже вас прошу, містере Томасе Соїєре, не чіпляйтеся до мене зі своїми розмовами. Я вас більше знати не хочу!

Вона труснула голівкою і пішла далі. Том стояв такий приголомшений, що не додумався навіть гукнути: «Ну й начхати! Ач яка цяця!»— а коли додумався, було вже пізно.

Отож він промовчав. Але всередині у нього все кипіло. О, якби Беккі була хлопцем — от би він дав їй чосу! Уявляючи собі ту приємну картину, Том ступив на шкільне подвір'я і невдовзі знову зіткнувся з Беккі. Він кинув мимохідь дошкульне слово, вона відповіла тим самим — і між ними все було остаточно скінчено. Беккі, аж палаючи від збудження, не могла дочекатися, коли почнеться урок, — так їй не терпілось побачити, як Тома відшмагають за зіпсований підручник. Коли досі в ній і жевріло невиразне бажання викрити Альфреда Темпла, то тепер, після Томової образливої вихватки, від нього і сліду не лишилося. Бідолашна дівчинка й не знала, яка загроза нависла над нею самою.

Їхній учитель, містер Доббінс, дожив до поважних літ, так і не досягши того, чого прагнув замолоду. Його заповітною мрією було стати лікарем, але бідність не дала здійснити цю мрію і прирекла його на вчителювання в глухому провінційному містечку. Щодня, сидячи в класі, поки школярі вчили урок, учитель діставав із шухляди свого столу якусь таємничу книгу й заглиблювався в неї. Шухляду, де лежала книга, він замикав на замок, а ключа носив при собі. Не було в школі хлопчиська, що не помирав би з цікавості й бажання хоч краєчком ока зазирнути в ту книгу, але такої нагоди не випадало ще нікому. Кожен хлопець і кожна дівчина в школі мали свої припущення, що то за книга, але серед них не знайшлося б і двох однакових, отож до істини вони аж ніяк не вели. І ось, коли Беккі проходила повз учительський стіл, який стояв біля самих дверей, вона раптом помітила, що ключ від шухляди стирчить у замку! То була справді щаслива нагода. Дівчинка озирнулася: ніде нікого, — і в наступну хвилину книга вже була у неї в руках. Заголовок на першій сторінці — «Анатомія», праця якогось там професора, — нічого їй не сказав, і Беккі почала гортати сторінки. Майже одразу ж вона натрапила на гарний кольоровий малюнок, що зображував зовсім голу людину. Та в цю мить на сторінку впала якась тінь: на порозі став Том Соєр і метнув швидкий погляд на той малюнок. Беккі шарпнула книгу, пориваючись згорнути її, але так невдало, що розірвала аркуш з малюнком аж до середини. Вона квапливо засунула книгу в шухляду, повернула ключ і аж заплакала з досади й сорому.

— Томе Соєре, тільки ти й здатен на таку капость: підкрастися до людини й підглянути, що вона робить.

— Звідки мені було знати, що ти тут робиш?

— Як тобі не соромно, Томе Соєре! Тепер ти викажеш

мене, і я... ой, що ж це буде!.. Мене відшмагають, а мене ж іще ні разу не шмагали в школі!

Потім вона тупнула ніжкою і сердито мовила:

— Ну й виказує, коли ти такий підлий! А я знаю, що й тобі перепаде. Ось постривай, побачиш! Гидкий, гидкий, гидкий хлопчисько! — І з новим вибухом плачу побігла геть.

Том стояв на місці, спантеличений цим несподіваним наскоком. Нарешті промовив сам до себе:

— Що за дурепи ці дівчиська! Її, бач, ні разу не шмагали в школі! Сміх, та й годі. Ну, а як і відшмагають, то що? Ото всі вони такі — рюмси й боягузки. Я-то, звісно, нічого не скажу старому Доббінсу про цю дурепу, бо можу поквитатися з нею інакше, й без підлоти,— але що з того? Він же однаково питає, хто розірвав його книгу. Ніхто не відповість. Тоді він зробить так, як завжди: почне питати всіх по черзі, одного, потім другого, а коли дійде до неї, то зразу сам побачить, не треба нічого й казати. В тих дуреп усе на обличчі написано. Духу в них справжнього нема. Ну, а потім, звісно, всипле їй як слід. Еге ж, у добрячу халепу вскочила Беккі Тетчер, і нікуди їй не подітись.— Том ще трохи подумав, зважуючи становище, а тоді додав:— От і гаразд! Вона була б рада, якби це мені таке, то нехай і їй перепаде! — І він побіг до гурту школярів, що пустували надворі.

За кілька хвилин прийшов учитель, і почався урок. Того дня Том не виявляв особливого інтересу до науки. Він раз у раз позирав на дівчачу половину класу, і обличчя Беккі дедалі дужче непокоїло його. Після того, що сталося, Том і не думав жаліти її, але тільки й того. Справжньої зловтіхи він збудити в собі не міг. Невдовзі впливля на світ історія із зіпсованим підручником, і Томову увагу на деякий час цілковито відвернули власні клопоти. Та й Беккі ніби прочулася від своєї чорної зажури й виказала жваву зацікавленість тим, що діється в класі. Вона знала: хоч би як Том запевняв, що то не він облив книжку чорнилом, покари йому все одно не минути,— і не помилилась. Справді-бо, відмагання обернулося для Тома тільки на гірше. Беккі сподівалася, що це потішить її, і силкувалась викликати в собі почуття зловтіхи, але це в неї не дуже виходило. А коли настала фатальна хвилина, її раптом наче штовхнуло щось устати й розказати про Альфреда Темпла,— та вона придушила в собі це поривання й лишилася сидіти. «Адже Том,— переконувала вона себе подумки,— напевне розкаже, що то я розірвала книгу. Ні, не озвусь і словом, хай би навіть від цього залежало його життя!»

Том відбув покару й повернувся на своє місце, не дуже всім тим журачись: він цілком припускав, що міг і сам випадково вивернути чорнило на підручник, бешкетуючи в класі з товаришами; отож і відмагався тільки для годиться, бо такий уже був звичай — до кінця стояти на своєму.

Так минула година. Вчитель куняв на своєму троні, в повітрі лунало сонне гудіння учнів, що товкли урок. Та незабаром містер Доббінс випростався, позіхнув, потім відімкнув шухляду й сягнув рукою по книгу, але, здавалось, іще вагався, взяти її чи ні. Більшість учнів байдуже дивилися на нього, та було серед них двоє, що напружено стежили за кожним його порухом. Містер Доббінс якусь хвилю неухважно погладжував книгу пальцями, а тоді взяв у руки і, зручніше вмовстившись у кріслі, наготувався читати...

Том метнув швидкий погляд на Беккі. Колись він бачив такий зацькований і безпорадний вираз в очах кроля, на якого було націлено рушницю. Хлопець ураз забув про їхню сварку. Мерщій!.. Треба щось робити!.. Цю ж мить!.. Та, як на те, така нагальна потреба немов скувала його думки. Ага, придумав! Зараз він підскочить до вчителя, вихопить у нього книгу й дремене з нею геть. Але на якусь коротку мить Томові забракло рішучості, і нагоду було втрачено: вчитель уже розгорнув книгу. Ах, якби ж то повернути ту згайну мить! Та ні, надто пізно. Порятунку для Беккі немає... А в наступну мить учитель звів очі на клас. Під його пильним поглядом усі враз принишкли. Було в тому погляді щось таке, що навіть невинних охопив страх. На довгу хвилю — можна було полічити до десяти — запала мовчанка: вчитель немовби набирився гніву. Потім він запитав:

— Хто порвав цю книгу?

Ані звуку. Чути було б, якби впала шпилька. Мовчанка затяглася. Учитель вдивлявся в обличчя учнів, шукаючи винного.

— Бенджаміне Роджерсе, це ти порвав книгу?

Ні, не він. Знову мовчанка.

— Джозефе Гарпере, ти?

І не він. Що далі тривали ці повільні тортури, то більша тривога краяла Томові душу. А вчитель, доскіпливо повівши очима по рядах хлопців, трохи подумав і обернувся до дівчат.

— Емі Лоренс?

Заперечливий порух голови.

— Грейсі Міллер?

Той самий порух.

— Сьюзен Гарпер, це ти зробила?

Знов ні. Далі була черга Беккі Тетчер. Тома аж дроз пройняв від хвилювання й розпачу.

— Ребекко Тетчер... (Том поглянув на її обличчя: воно зблідло від жаху). Це ти... ні, ти дивися на мене... (Вона благально звела руки). Це ти порвала книгу?

І раптом у Тома блискавкою сяйнула думка. Він підхопився на ноги й гукнув:

— Це я, я порвав!

Усі аж очі витріщили, вражені такою несосвітенною дурницею. Том трохи постояв, приходячи до тями, а коли ступив уперед, назустріч покарі, в звернених до нього очах Беккі світилося стільки захвату, вдячності й любові, що задля них він радо став би під різки ще із сотню разів. Надихнувшись величчю власного подвигу, Том без жодного звуку витримав найжорстокішу з езекуцій, що їх будь-коли вчиняв містер Доббінс, і так само незворушно вислухав безжальний додатковий вирок: лишитися на дві години після уроків. Він знав, хто чекатиме на нього біля воріт, коли його випустять з ув'язнення, отож і не вважав, що марно згає ті нудні дві години.

Того вечора Том ліг спати, плакаючи плани помсти Альфредові Темплу: сповнена сорому й каяття, Беккі розповіла йому про все, не приховавши і власного віроломства. Та навіть жадоба помсти скоро поступилася місцем куди приємнішим думкам, і, коли хлопець урешті заснув, у вухах його солодкою музикою бриніли останні слова Беккі:

— О Томе, я й не знала, що ти такий благородний!

Розділ XXI

Наближалися канікули. Учитель, і завжди суворий, став ще суворіший і прискіпливіший, бо хотів, щоб його учні добре відзначилися в «підсумковий день». Тепер ні різки, ні лінійка майже не лежали без діла — принаймні в молодших класах. Лише старших хлопців та юних панночок років вісімнадцяти-двадцяти вже не шмагали прилюдно. А шмагав містер Доббінс добряче, бо хоч і приховував під перукою велику, на всю голову, блискучу лисину, проте літ йому було ще не так багато, і м'язи він мав досить дужі. В міру того як наближався великий день, учителява тиранська вдача розкривалась усе повніше: здавалося, він діставав злобну втіху, караючи школярів за найдрібнішу провину. І тому

менші хлопчачки цілими днями страждали від гнітючого страху, а ввечері, перед сном, замишляли страшну помсту. Вони не проминали жодної нагоди якось дошкулити вчителів. Та він надолужував своє з верхом. Розплата, що наставала за кожним успішним актом помсти, була така навальна й грізна, що хлопці незмінно залишали поле бою переможені. Нарешті вони змовились і придумали план, що обіцяв їм блискучу перемогу. Вони залучили на свій бік підмайстерка місцевого маляра вивісок, звірили йому свій задум і попросили допомоги. Той охоче погодився, бо мав на те й свої причини: вчитель харчувався в домі його батька і вже встиг допекти хлопцеві до живого. Вчительова дружина за кілька днів саме мала поїхати з міста когось там навідати, і, отже, ніщо не могло стати на заваді їхньому планові. Учитель, готуючись до всяких урочистих подій, завжди добре підпивав, і підмайстерок маляра пообіцяв: коли «підсумкового дня» той напутник юних душ дійде до потрібного стану й закуняє в кріслі, він «облагодить усе те діло», а тоді збудуть старого, щоб мерщій ішов до школи.

Минув належний час — і ось той знаменний день настав. На восьму годину вечора шкільний будинок стояв яскраво освітлений і прикрашений вінками й гірляндами із зелені та квітів. Учитель сидів, мов на троні, у своєму кріслі на підвищенні перед шкільною дошкою. Видно було, що його вже трохи розморило. Три ряди лав обабіч нього і шість рядів попереду займали місцева верхівка та батьки учнів. Ліворуч, за лавами для гостей, спорудили широкий поміст, де сиділи школярі, що мали того вечора виступати: ряди менших хлопчачків, таких чистеньких і вичепурених, що їм було аж не по собі; ряди довготелесих підлітків; сніжно-білі ряди дівчаток та виряджені в батист і мусліні панночки, що видимо соромилися своїх оголених рук, старовинних бабусиних прикрас, рожевих і блакитних бантів та квіток у косах. Решту місць заповнили учні, що не брали участі у «підсумках».

Почалися виступи. Малесенький хлопчик устав і залопотів: «Навряд чи хтось із вас чекав, щоб вірші вам малюк читав...» і т. д., — допомагаючи собі силуваними конвульсійними жестами, схожими на рухи машини, в якій щось розладналося. Проте він щасливо добувся до кінця, хоча вже не тямив себе зі страху, а тоді, нагороджений гучними оплесками, так само механічно вклонився й пішов на своє місце.

Сором'язлива мала дівчинка, шепелявлячи, завела: «Було шобі в Мері маленьке ягнятко...» — а в кінці зробила жалю-

гідний реверансик, дістала свою пайку оплесків і сіла на місце, розпашіла й щаслива.

Аж ось наперед рішуче і впевнено виступив Том Соєр і на високих нотах почав проказувати незгасну й безсмертну промову «Дайте мені волю або заподійте мені смерть» — з непідробним запалом і шаленою жестикуляцією, — але якраз посередині збився. Його враз скував страх перед публікою, ноги під ним затремтіли, а в горлі застряг тугий клубок. Щоправда, слухачі неприховано співчували йому — проте всі мовчали, а та мовчанка була для нього страшніша за співчуття. Вчитель нахмурився, і це довершило Томову поразку. Він ще спробував щось із себе видушити, але марно, — і тоді подався геть зі сцени, вкритий ганьбою. Почулися поодинокі оплески, та тут-таки й змовкли.

Потім пролунало «Хлопчик на палубі в димі і полум'ї», «Ішли ассирійці походом» та інші перлини декламації. Дали були змагання з читання та правопису. Кілька зубрів блиснули своїми знаннями з латини. А тоді настала черга головної принади вечора — власних творів старших учениць. Кожна по черзі виходила на край помосту, прокашлювалася, розгортала рукопис, перев'язаний гарненькою стрічкою, і починала читати, старанно дотримуючи «виразності» й розділових знаків. Теми цих творів були ті самі, що їх свого часу розвивали за таких же нагод їхні матері, а перед ними бабусі та й, певне, всі давніші предки жіночої статі, починаючи від доби хрестових походів. Як-от приміром: «Дружба», «Спогади давніх днів», «Святе письмо і історія», «Царство мрій», «Користь освіти», «Політичні устрої в порівнянні», «Меланхолія», «Дочірня любов», «Заповітні бажання» і т. д., і т. д.

Однією з прикметних рис усіх тих творів була свідома, любовно виплекана меланхолійність; ще однією — марнотратна й невтримна повинь «високих слів»; далі — дурна манера тулити де треба й де не треба особливо «яскраві» вислови та звороти, заяжуючи їх по саме нікуди; а особливо лізла у вічі і прикро вражала настирлива й нестерпно вбога мораль, яка щоразу помахувала своїм кудим хвостом наприкінці кожної з тих праць. Хоч би яка була тема, всі авторки аж вивертали собі мізки, силкуючись виставити її під таким кутом, щоб вона дала найбільше поживи доброчесному й побожному розумові. Облудність таких моральних проповідей очевидна для кожного, а проте вони побутували в наших школах тоді, побутують сьогодні і побутуватимуть, певне, аж поки стоятиме світ. Немає в нашій країні

такої школи, де старші учениці не вважали б за обов'язок завершувати свої твори мораллю, і неважко помітити: чим розбещеніша й менш побожна дівчина, тим довша й суворіша мораль її шкільних творів. А втім, досить про це. Гірка правда нікому не до вподоби.

Та повернімося до «підсумкового вечора». Перший прочитаний твір мав назву «То оце і є життя?». Може, читач потерпить бодай уривок із нього.

Мандруючи споконвічними шляхами життя, з яким радісним хвилюванням зустрічає юний розум якесь довго очікуване свято! Уява не шкодує рожевих барв і щедро малює звабліві картини. У своїх мріях сластолюбна прихильниця моди вже бачить себе серед святкового натовпу, де всі очі звернені на неї. Її граційна постать у сніжно-білих шатах кружляє в радісному танці, її очі сяють ясніше від усіх, її ніжки ступають легше за всіх у цьому блискучому товаристві.

В таких солодких видіннях час збігає швидко, і настає заповітна година, коли вона має вступити в той рай, про який так жагуче мріяла. Яким прекрасним постає все перед її завороженими очима! Кожне нове видіння чарівніше за попереднє. Та минає деякий час — і вона починає розуміти, що під цією принадною поверхнею ховається марнота й порожнеча. Лестощі, які раніш полонили її душу, тепер ріжуть їй вухо, бальна зала втратила весь свій чар. З ушкодженим здоров'ям і гіркотою в серці вона йде геть звідти, переконана, що земні втіхи нездатні вдовольнити поривань її душі!

І так далі, й таке інше. Під час читання по рядах слухачів раз у раз перебігав схвальний гомін, чути було перешіптування: «Як мило!», «Як гарно сказано!», «Свята правда!» тощо, — а на закінчення, після надивовижу недолугої моралі, залунали захоплені оплески.

Потім виступила тендітна смутна дівчина з «одухотвореним» блідим обличчям — від пілюль і нетравлення шлунка — й прочитала «поему». Двох строф із неї буде задосить:

ПРОЩАННЯ ЮНОЇ МІССУРІЙКИ
З АЛАБАМОЮ

Прощай, о Алабамо, прощай!
Гірка розпука точить мені душу.
Всім серцем полюбила я цей край
І ось тепер його покинуть мушу.
Ніколи не забуду я твоїх гаїв,
Широкого розливу Таллапуси,
І Талласі тінястих берегів,
І тихої при сході сонця Куси.

Тож не соромлюся, що я така смутна,
Що від ридань мені спирає груди.

Мені вже не чужа ця сторона
І не чужі її привітні люди.
Цей край зелених гір, долин і рік
Розкрив мені гостинно свою браму.
І хай закликають члени всі мої навік,
Як розлюблю тебе я, Алабамо!

Хоч мало хто з присутніх зрозумів, що воно за «члени», проте загалом поему прийняли схвально.

Далі перед публікою стала чорноока й чорнокоса смаглявка, витримала ефектну паузу, а тоді розмірено й урочисто почала:

видіння

Темна й бурхлива видалася ніч. Навколо престолу небесного не мерехтіло жодної зірки, але глухий гуркіт грому безнастанно лунав у повітрі, і страхітливі блискавиці гнівно спалахували в надхмарних чертогах, ніби зневажали ту владу, яку забрав над ними славнозвісний Франклін. Навіть шалені вітри усі, як один, залишили свої таємничі покої і забували над землею так, ніби хотіли зробити цю грозову ніч ще страшнішою.

О цій-от годині, такій похмурій і безпросвітній, моя душа тужила за людським співчуттям, та раптом

Мій щирий друг, моя повірниця у радості й біді,
Хранителька моя мені явилася тоді.

Вона наближалася, подібна до одного з тих небесних створінь, що уявляються юним романтичним душам у мріях про осяйний рай, — цариця краси, що не мала ніяких оздоб, крім свого незрівнянного чару. І така тиха й легка була її хода, що жодним звуком не сягнула мого вуха, і, коли б не таємничий трепет, який я відчула при її наближенні, вона промайнула б повз мене, подібно до інших скромних красунь, непомічена й невізнана. Неземний смуток, мов крижані сльози на шатах зими, лежав на її обличчі, коли вона показала на буяння стихій поза стінами дому й заклікала мене звернутися думкою до тих двох істот, що були всередині.

Ця маячня займала щось із десятків списаних від руки сторінок і завершувалася такою гнівною інвективою на адресу всіх, хто не належить до пресвітеріанської церкви, що їй присудили першу нагороду. Всі вважали, що цей твір — поза всяким сумнівом найкращий з прочитаних на вечорі. Вручаючи авторці нагороду, мер містечка виголосив зворушене слово, в якому сказав, що в житті своєму не чув нічого «вищого» і що таким твором міг би пишатися й сам Даніель Вебстер.

Мимохідь зауважимо, що число творів, у яких без кінця повторювалося слово «прекрасний», а прожиті літа іменува-

лися «сторінками життя», проти минулих років анітрохи не зменшилось¹.

Та ось учитель, розморений і майже подобрілий, відсунув своє крісло і, повернувшись спиною до публіки, взявся малювати на дошці карту Америки, щоб показати успіхи учнів з географії. Одначе його непевна рука погано робила своє діло, і по залі перебігло приглушене хихотіння. Учитель розумів, що сміються з нього, й почав виправляти намальоване. Він стирав одні лінії і виводив інші, але виходило щораз гірше, і хихотіння посилювалось. Тоді вчитель цілком зосередився на своїй карті, щоб ті веселощі не могли збити його з пантелику. Він знав, що всі очі дивляться тепер на нього, і йому здавалося, ніби діло пішло на краще, проте хихотіння не змовкало, а навпаки, ставало дедалі гучніше. Та й не дарма. Якраз над головою вчителя в стелі був душник, що виходив на горище, і з цього отвору помалу спускався кіт, обв'язаний мотузкою під задніми лапами, з укутаною в ганчірку мордою — щоб не нявчав; отак спускаючись, він одчайдушно вигинався вгору-вниз і то чіплявся кігтями за мотузку, то ловив ними повітря. У залі вже не хихотіли, а майже сміялись: кіт був усього за кілька дюймів над головою заглибленого в своє діло вчителя; ось ще трохи нижче, ще — і він у розпачі вчепився кігтями в учительову перуку і в ту ж мить, не випускаючи своєї здобичі, злетів назад на горище! А над лисою вчительовою головою зайнялося яскраве сяйво — підмайстерок маляра *позолотив* її!

На цьому урочистий вечір скінчився. Учні таки помстилися! Настали канікули.

Розділ XXII

Том вступив до нового товариства «Юних поборників тверезості», зваблений їхніми яскравими «відзнаками». Він дав урочисту обіцянку: поки він член цього товариства, він не куритиме й не жуватиме тютюну, а також не вживатиме непристойних слів. І одразу ж по тому відкрив для себе ще одну істину: досить тільки пообіцяти не робити чогось, як тобі негайно захочеться робити саме це. Дуже скоро він уже місця собі не знаходив — так кортіло йому закурити й ви-

¹ Наведені в цьому розділі нібито учнівські твори взято без жодних змін із книжки «Проза й поезія одної дами з Американського Заходу», але вони такі школярські з усіх поглядів, що з ними не зрівнялася б і наймайстерніша підробка. (Прим. автора).

ляяться; і тільки надія покрасуватися перед людьми в червоному паску поборника тверезості утримувала його в тому товаристві. Наближалось Четверте липня, але Том, не проносивши своїх вериг і два дні, розважив, що цієї нагоди однаково не дочекається, й поклав усі сподівання на старого мирового суддю Фрейзера, який нібито вже помирав; а що суддя був у містечку людиною визначною, то й похорон йому мали влаштувати пишний. Три дні Том неабияк переймався станом здоров'я судді Фрейзера й жадібно ловив кожну звістку про це. Часом його надії сягали так високо, що він дозволяв собі діставати свої «відзнаки» й приміряти їх перед дзеркалом. Та суддя виявився людиною непевною: йому то гіршало, то легшало, а потім начебто остаточно повернуло на краще, і зрештою він сдужав. Том щиро обурювався й почував себе скривдженим. Він негайно вийшов з товариства — і тієї ж таки ночі хвороба повернулася, і суддя помер. А Том сказав собі, що більш ніколи не віритиме таким людям.

Похорон був дуже пишний, і юні поборники тверезості йшли в жалобній процесії так важно, що їхній недавній соратник мало не луснув від заздрощів. Зате він знову став сам собі господар, і це його сяк-так утішало. Тепер він міг пиячити, курити, ляяться, але, на превеликий свій подив, виявив, що йому нічого цього вже не хочеться. Сама свідомість того, що це дозволено, відбивала й охоту, й будь-яку цікавість.

Скоро Том, сам собі не вірячи, відчув, що омріяні канікули стають для нього наче тягарем. Він спробував вести щоденник, але за три дні анічогісінько не сталося, і щоденника було закинуто.

До містечка приїхала одна з перших негритянських музичних труп, і її вистави справили на всіх надзвичайне враження. Том із Джо й собі зібрали таку трупу і два дні тішились тією розвагою.

Навіть славне Четверте липня було зіпсоване: безперестану лив дощ, святкова процесія не відбулася, та й найбільша людина в світі (як уявлялося Томові), містер Бентон, справжній сенатор Сполучених Штатів, розчарував Тома страшенно, бо виявився не тільки не велетнем двадцяти п'яти футів на зріст, а навіть і не близько того.

Приїхав цирк. Три дні після того друзі влаштовували циркові вистави в наметі з подертих килимів, беручи за вхід по три шпильки з хлопців і по дві з дівчат, аж поки й ця гра набридла.

Приїхали френолог і гіпнотизер — та й поїхали собі, а в містечку стало ще нудніше й тоскніше.

Хлопці та дівчата кілька разів збиралися на «вечірки», але вони траплялися так рідко й стільки давали радості, що болісну пустку між ними годі було чимось заповнити.

Беккі Тетчер поїхала на літо в свій рідний Константинополь, щоб провести канікули з батьками, — і в житті не лишилося ніякого просвітку.

А ще Тома весь час гнітила страшна таємниця вбивства на кладовищі. Не давала спокою й боліла, наче виразка.

Потім він захворів на кір.

Два довгі тижні пролежав Том ув'язнений, відрізаний від світу й усього, що там діялося. Хвороба минала тяжко, і ніщо його не цікавило. А коли він зрештою встав з ліжка і ще непевною ногою подався «в місто», то побачив там в усьому й в усіх прикру перемену. Містечко захлюпнула хвиля «релігійного оновлення», і всі «звернулися до бога» — не лише дорослі, а й діти. Марно ходив він вулицями, сподіваючись натрапити хоч на одну любу його серцю грішну душу: на нього скрізь чекало розчарування. Він поткнувся був до Джо Гарпера, але той читав Біблію, і Том із смутком відвернувся від цього неподобного видовища. Бен Роджерс, як виявилось, навідував бідні оселі з кошиком релігійних брошурок. Том розшукав Джіма Холліса, і той став запевняти, що хвороба його благословенна, бо наслана на нього богом як застереження. Кожен хлопець, з яким він зустрічався, додавав ще одну тонну до тягаря, що гнітив Томові душу, а коли він у розпачі подався шукати розради в Гекльберрі Фінна і той зустрів його реченням із святого письма, Том, остаточно зломлений, поплентав додому й знову зліг, гірко усвідомлюючи, що він єдиний у містечку пропавший грішник, приречений на вічні муки.

Вночі вибухнула страшна гроза — із зливою, сліпучими спалахами блискавиць і моторошним гуркотом грому. Том напнув на голову ковдру і з жахом чекав своєї загибелі, бо не мав ані тіні сумніву, що всю ту веремію зчинено задля нього. Він щиро вірив, що своїми гріхами вичерпав довготерпіння сил небесних, довів його до краю і тепер настала година розплати. Якби хтось надумав стріляти з гармати по малій комасі, Том, може, й здивувався б з такого марнотратства, а в тому, що для знищення такої комахи, як він, влаштовано безмірно дорогу грозу, він нічого незвичайного не вбачав.

Поступово гроза стала втихати й нарешті вщухла, так і не зробивши свого діла. Першим Томовим пориванням було подякувати богові й стати на праведну путь. Та потім він вирішив почекати: а може, грози більше не буде.

Наступного дня знову довелося кликати лікаря: хвороба повернулася. Том пролежав крижем ще три тижні, які здалися йому цілою вічністю. А коли нарешті вийшов з дому, то навіть не радів, що лишився живий, бо пам'ятав, який він тепер самотній: ні друзів, ні товаришів, усі від нього відцуралися. Він похмуро брів вулицею, коли побачив Джіма Холліса — той на чолі гурту хлопчаків судив kota за вбивство пташки, яка лежала тут-таки. Далі на задвірках Том натрапив на Джо Гарпера та Гека Фінна, що наминали крадену диню.

Бідолашні хлопці! До них, як і до Тома, повернулася колишня хвороба.

Розділ XXIII

Нарешті сонна атмосфера містечка сколихнулась, і то досить бурхливо: в суді почали слухати справу про вбивство. Тепер усі тільки про те й говорили. Томові просто ніде було сховатися від тих балачок. Від кожної згадки про вбивство в нього аж серце тіпалось, бо нечисте сумління і страх нашіптували йому, що все це говориться при ньому зумисне, щоб «промацати» його. І хоч він розумів, що немає ніяких підстав запідозрити, ніби він знає щось про вбивство, проте не міг лишатися спокійним, чуючи ті розмови. Його весь час проймав холодний дроз. І кінець кінцем він завів Гека у відлюдний закуток, щоб поговорити з ним по щирості. То була хоч невелика полегкість: на якусь часинку відпустити язика з припони й поділитися своїм душевним тягарем з іншим страдником. До того ж він хотів перевірити, чи не прохопився десь Гек про їхню таємницю.

— Слухай, Геку, ти нікому не казав... про оте?

— Про що?

— Ну, ти ж знаєш.

— А-а... Та звісно, що ні.

— Ані словечка?

— Ані одного словечка, побий мене сила божа. А чого ти питаєш?

— Ну, я боявся...

— Слухай, Томе Соєре, якщо це впливе, нам і двох днів не прожити. Ти ж сам знаєш.

Томові трохи відлягло від серця. З хвилину помовчавши, він запитав:

— Геку, а тебе ніхто не примусить сказати?

— Примусить? Мене? Хіба що я захочу, щоб той клятий метис мене втопив, не інакше.

— Ну, то все гаразд. Я теж так думаю: поки мовчимо, нам нема чого боятися. Тільки знаєш, давай ще раз поклянемося. Щоб було певніше.

— Гаразд.

І вони поклялися ще раз, похмуро й урочисто.

— А що кажуть люди, Геку? Я багато всякого наслухався.

— Що кажуть? Та все те саме: Маф Поттер, Маф Поттер,— тільки й чуєш кругом. Мене аж у піт вкидає від цих балачок, так і хочеться забігти світ за очі.

— Я також тільки це й чую. Мабуть-таки, йому кінець. А тобі його іноді не жаль?

— Чого ж не жаль, ще й як жаль. Чоловік він, звісно, непутящий, але щоб скривдив когось — то ніколи. Наловить ото риби, вторгує грошей на пляшку — і тиняється повсюди. Але ж і всі люди так, побий мене бог, чи майже всі — і проповідники, і хто ти хочеш. А душа в нього добра. Колись він дав мені піврибини, хоча йому й самому мало було. Та й заступався за мене не раз, допомагав, коли було скрутно.

— А мені, Геку, він лагодив зміїв і гачки до вудок прив'язував. Добре б нам визволити його з в'язниці.

— Е ні, Томе, нам його не визволити. Та й яка йому з того користь? Його ж однаково впіймають.

— Еге ж, упіймають. Але я просто чути не можу, як усі його паскудять, мов ті чорти,— а він же не винен... у тому.

— Та й я, Томе, не можу. Боже ти мій, таке вже на нього клепають: наче він найперший лиходій в окрузі і дивно, що його досі не повісили.

— Атож, скрізь таке кажуть. А ще я чув: мовляв, якби його й відпустили, то над ним учинять суд Лінча.

— А таки вчинять, ще й як.

Хлопці розмовляли ще довго, та це не дало їм розради. А коли смеркло, вони рушили до невеличкої в'язниці, що стояла за містом, і почали тинятися поблизу з невиразною надією на якийсь щасливий випадок, що враз усе залагодить. Але нічого такого не сталося: як видно, ні ангелам, ні феям не було діла до нещасного в'язня.

Зрештою хлопці зробили те, що робили вже на раз: підійшли до віконця й передали Поттерові трохи тютюну й сірників. Віконце було невисоко, а сторожа при в'язниці не тримали.

Ім щоразу було соромно, коли Поттер починав дякувати

за ті дарунки, а сьогодні сором обпік їх дужче, ніж будь-коли перед тим. Слухаючи Поттера, вони почували себе нищими боягузами й зрадниками.

— Ви такі добрі до мене, хлопці,— сказав Поттер,— добріші за всіх у містечку. І я цього не забуду, ні. Я оце тепер часто собі кажу: скільком хлопцям я, бувало, лагодив зміїв і всяку всячину, і показував, де добре ловиться риба, і допомагав чим тільки міг, а тепер, коли старий Маф у біді, всі вони про нього забули, а от Том не забув, і Гек не забув — ці не забули, то й я про них не забуду... Еге ж, хлопці, страшну річ я скоїв — п'яний був і себе не тямив, оце тільки тому,— а тепер мене, певно, повісять, та й по заслугі. І по заслугі, а мабуть, і на краще воно, цебто я так сподіваюсь. Але не варто про це говорити. Не хочу смутити вас, ви ж до мене такі добрі... Оце лише щоб я вам хочу сказати: ніколи не пийте, хлопці, того клятого зілля, то й не попадете в таку оселю. Ану станьте трохи далі туди... отак... Як приємно бачити дружні обличчя, коли ти вскочив у таку страшну халепу. Ніхто ж сюди не приходить, крім вас. Добрі, приятні личка... Станьте один одному на плечі й дайте мені доторкнутися до вас... Отак... І потиснути руки... ваші пролізуть крізь ґрати, а моя ні — завелика. Маленькі, слабкі рученята, а скільки вони зробили для Мафа Поттера, та й ще більше зробили б, якби могли...

Том прийшов додому дуже пригнічений, і снилися йому тієї ночі всякі страхоття. Другого дня й через день він весь час крутився поблизу будинку суду, і його дуже тягло зайти всередину, так що він на превелику силу стримував себе. Те саме діялось і з Геком. Хлопці старанно уникали один одного. Час від часу і той, і той ішли геть, але одна й та сама темна сила невдовзі приводила їх назад. Коли хтось виходив із судової зали, Том одразу наставляв вуха, але щоразу чув невтішні новини: тенета все міцніше обплутували бідолоху Поттера. Наприкінці другого дня всі в містечку гомоніли про те, що свідчення індіанця Джо лишаються не спростовані і немає вже ані найменшого сумніву, що присяжні визнають Поттера винним.

Того вечора Том повернувся додому пізно й заліз до спальні крізь вікно. Він був страшенно збуджений і кілька годин не міг заснути. А другого дня зранку біля будинку суду зібралось все містечко: то мав бути вирішальний день. Залу заповнила публіка — і чоловіки, і жінки. Всі довго чекали, аж поки з'явилися присяжні й зайняли свої місця; скоро по тому привели закутого в кайдани Поттера, блідого, змарні-

лого, із страхом та безнадією в очах, і посадили на видноті, де на нього могли роздивлятися всі цікаві; на такому ж видному місці сидів індіанець Джо, як завжди незворушний. Потім довелося чекати ще, аж урешті з'явився суддя, і шериф оголосив про початок судового засідання. Як звичайно, зашепотілись правники, а тоді почали гортати якісь папери. Усі ті приготування й затримки створювали в залі урочисту, сповнену напруженого чекання атмосферу.

Викликали свідка, який розповів, що в ніч проти того дня, коли було виявлено вбивство, він бачив, як Маф Поттер умивався в струмку, а коли помітив його, тихенько втік. Поставивши йому ще кілька запитань, прокурор сказав:

— Передаю свідка обороні.

Підсудний на мить звів очі, але одразу опустив їх, коли його оборонець промовив:

— Я не маю запитань до свідка.

Другий свідок підтвердив, що ніж, якого йому показали, було знайдено біля тіла вбитого. Прокурор сказав:

— Передаю свідка обороні.

— Я не маю запитань до свідка,— мовив оборонець Поттера.

Третій свідок сказав під присягою, що не раз бачив того ножа у Поттера.

— Передаю свідка обороні.

Оборонець Поттера відмовився допитувати й цього свідка. На обличчях публіки відбилася досада. Що він собі думає, цей адвокат? Невже навіть не спробує врятувати життя підсудному?

Кілька свідків розповіли, як підозріло поведився Поттер, коли його привели на місце злочину. Їх також відпустили без перехресного допиту.

Мало-помалу все, що діялося на кладовищі того пам'ятного ранку, аж до наймешних подробиць, постало перед судом у свідченнях надійних, гідних всілякої довіри свідків,— але жодного з них адвокат Поттера не визнав за потрібне піддати перехресному допиту. Публіка збуджено гомоніла, висловлюючи подив і невдоволення, і суддя мусив закликати її до порядку.

Прокурор сказав:

— На підставі даних під присягою свідчень поважних громадян, чия правдивість не викликає найменшого сумніву, ми дійшли висновку, що цей жадливий злочин вчинив не хто інший, як оцей нещасний, який сидить на лаві підсудних. Ми вважаємо звинувачення доведеним.

З уст бідолахи Поттера вихопився тяжкий стогін, він задулив обличчя руками й безтямно захитав головою, а в залі запала гнітюча тиша. Навіть деякі чоловіки були зворушені, а чимало жінок плакали не криючись. Тоді підвівся оборонець і сказав:

— Ваша честь, на початку цього судового процесу ми мали намір довести, що наш підзахисний вчинив це страшне діяння в неосудному стані, в нападі білої гарячки, спричиненої сп'янінням. Та тепер ми змінили свій намір і не станемо висувати цього доказу.— І він звернувся до судового службовця: — Викличте Томаса Сойера!

На всіх обличчях, навіть і на Поттеровому, з'явився приголомшений вираз. Усі очі з цікавістю прикипіли до Тома, що підвівся й пішов до суддівського столу. Вигляд він мав наполоханий, бо не тямив себе зі страху. З нього взяли присягу.

— Томе Сойере, де ви були сімнадцятого червня близько півночі?

Том поглянув на кам'яне обличчя індіанця Джо, і язик його застряг у роті. Публіка затамувала віддих, але хлопець не міг видушити з себе ані слова. Та все ж за якусь хвилину він опанував себе настільки, що спромігся обізватись і його навіть дехто почув.

— На кладовищі.

— Трохи голосніше, будь ласка. Не бійтеся. То ви були...

— На кладовищі.

На обличчі індіанця Джо майнула зневажлива посмішка.

— Чи були ви десь поблизу могили Вільямса?

— Так, сер.

— Говоріть трохи голосніше. Чи близько до неї ви були?

— Майже так, як оце до вас.

— Ви там сховалися чи ні?

— Сховався.

— Де?

— За осоками, що поруч могили.

Індіанець Джо ледь помітно здригнувся.

— З вами ще хтось був?

— Так, сер. Я прийшов туди з...

— Стривайте, стривайте... Не треба називати ім'я вашого товариша. Коли надійде час, ми викличем і його... Чи ви мали щось із собою?

Том завагався й видимо зніяковів.

— Говоріть, хлопче, не бійтеся. Будь-яка правда гідна поваги. То що ж ви з собою принесли?

— Та тільки... е-е... здохлого кота.

У залі знялася хвиля веселощів, але суддя стримав їх.

— Ми пред'явимо суду кістяк того кота. А тепер, мій друже, розкажіть нам про все, що там сталося... Розкажіть як можете, нічого не пропускаючи, і не бійтеся.

Том почав розказувати — спочатку невпевнено, затинаючись, але потім захопився, і мова полилася в нього вільно й гладенько. Невдовзі в залі все затихло, й стало чути тільки його голос; усі очі були прикуті до нього, слухачі ловили кожне його слово, розтуливши роти й забувши про час, мов заморожені тією жахливою розповіддю. Стримуване збудження публіки сягнуло своєї межі, коли хлопець сказав:

— ...А коли лікар торохнув Мафа Поттера дошкою по голові і той упав, індіанець Джо підскаочив з ножем і...

Хрясь! Наче блискавка, метнувся індіанець до вікна, розштовхав тих, хто хотів його затримати, і зник з очей.

Розділ XXIV

Том знову став славнозвісним героєм — утіхою старих і предметом заздрості малих. Його ім'я навіть увічнили в друкованому слові, бо місцева газета проспівала йому хвалу. Дехто твердив, що він неодмінно стане президентом, — якщо, звісно, його доти не повісять.

Як завжди буває, легковірна й непостійна публіка радо прийняла Мафа Поттера в свої обійми і голубила його так само щедро, як зовсім недавно ганьбила. Але подібна поведінка тільки робить публіці честь, отож не варто судити її надто суворо.

Дні Томові повнилися славою і радістю, зате ночі були жахливі. Всі його сни заповонив собою індіанець Джо, в чіїх очах Том незмінно бачив смертний вирок собі. Увечері, коли наставала темрява, ніяка спокуса не могла виманити хлопця з дому. В такому ж безнастанному страху жив тепер і бідолаха Гек, бо того вечора перед вирішальним судовим засіданням Том розповів усе адвокату Поттера, і Гек страшенно боявся, щоб не виявилася і його причетність до цієї історії, — дарма що втеча індіанця Джо й звільнила його від муки, якою були б для нього свідчення в суді. Щоправда, адвокат пообіцяв бідолашному хлопцеві мовчати, але що та обіцянка? Відколи докори сумління змусили Тома піти поночі додому до адвоката й вирвали із його замкнутих щонайстрашнішою клятвою уст ту лиховісну таємницю, від Гекової віри в людство майже нічого не лишилося.

День у день, чуючи вдячні слова Мафа Поттера, Том радів, що розказав правду; але ніч у ніч шкодував, що не відкусив собі язика. Часом він боявся, що індіанця Джо ніколи не зловлять, а часом потерпав, щоб його таки не зловили. Хлопець знав, що не матиме ані хвилини спокою, доки той метис не помре і він на власні очі не побачить його трупа.

За злочинця призначили винагороду, обнищпорили цілу округу, але індіанця Джо так і не знайшли. Із Сент-Луїса прибув вельмитямущий поліційний інспектор, про якого розповідали справжні чудеса. Він поникав довкола, похитав головою, прибрав глибокодумного вигляду і, як це звичайно роблять люди його фаху, досяг запаморочливих наслідків. А саме: він «натрапив на слід». Одначе слід не повісиш за вбивство, отож інспектор покрутився та й поїхав собі, а Том і далі жив під такою самою постійною загрозою.

Та спливали дні, і кожен забирав із собою якусь частку того тягара гнітючої тривоги.

Розділ XXV

У житті кожного нормально розвиненого хлопця настає пора, коли його пориває невтримне бажання знайти закопаний у землю скарб. Таке бажання раптом охопило й Тома. Він подався шукати Джо Гарпера, але не знайшов. Поткнувся до Бена Роджерса — той пішов ловити рибу. Та ось назустріч йому трапився Гек Фінн — Кривава Рука. Для такого діла Гек підходив чудово. Том відвів товариша в тихий закуток і там звірив йому свій задум. Гек охоче погодився на те. Він завжди виявляв охоту пристати до діла, що обіцяло розвагу й не вимагало коштів, бо хоч часу він мав і задосить, але не того, про який кажуть: час — це гроші.

— А де будемо копати? — спитав Гек.

— О, та де завгодно!

— Хіба скарби закопують де попало?

— Ну певно, що ні, Геку. Їх треба шукати в особливих місцях: часом десь на острові, часом у трухлявій скрині під сухим деревом, там, де опівночі падає тінь гілляки, але здебільшого — під підлогою старих будинків, у яких тиняються привиди.

— Хто ж їх там закопує?

— Як хто? Розбійники, хто ж іще. А ти думав — директори недільних шкіл?

— Звідки мені знати. Якби я мав скарб, то не закопав би його, а трапив би гроші та й жив собі на втіху.

— І я б так само. А от розбійники роблять інакше. Вони завжди закопують скарби.

— І що — не вертаються по них?

— Ні, вони-то думають, що вернуться, а потім чи то забувають прикмети, чи то помирають. А скарб лежить там хтозна-скільки й береться іржею, і тоді вже хтось знаходить старий пожовклий папір, де записано прикмети, і той папір треба ще тиждень розшифровувати, бо там самі знаки та ще ієрогліфи.

— Єро... Як воно?

— Ієрогліфи... Це, розумієш, такі ніби малюнки, чи що, які на вигляд нічого й не означають.

— То в тебе є такий папір, Томе?

— Ні.

— Ну, а як же ти знайдеш ті прикмети?

— А мені вони ні до чого. Скарб завжди закопують під старим будинком з привидами, чи на острові, чи під сухим деревом з довгою гіллякою. Ми ж уже пробували шукати на Джексоновому острові, і ще колись спробуємо, а старий будинок є отам за потічком, і сухих дерев там сила-силенна.

— І під кожним скарб?

— Таке скажеш! Звісно, що ні.

— А як же ти знатимеш, під котрим копати?

— Треба пробувати під усіма.

— Е, Томе, так нам доведеться копати ціле літо.

— То й що? Ану ж як ти знайдеш мідний казан із сотнею доларів — чудових, трохи потьмянілих від іржі доларів... або стару трухляву скриню, повну діамантів?..

У Гека спалахнули очі.

— Оце була б штука! Чого ще треба!.. Тільки цур, ти віддаси мені сотню доларів, а тих... діамантів я не хочу.

— Гарзд. Та я б на твоєму місці діамантами не розкидався. Бо деякі коштують і по двадцять доларів, а таких щоб менш як долар, то й нема.

— Не може бути! Справді?

— Авжеж. Це тобі хто хочеш скаже. Ти хіба ніколи не бачив діамантів, Геку?

— Та начебто не пригадую.

— Ой, у королів же їх цілі купи!

— Я ж і короля жодного не бачив.

— Та де тобі. А якби ти поїхав до Європи, то їх там тьма-тьменна — так скрізь і шастають.

— А чого вони шастають?

— Шастають? Та ти що! Ні.

— Ти ж сам сказав, що шастають.

— Дурниці. Я тільки хотів сказати, що їх там багато, а шастати... з якого б дива їм шастати? Просто їх там на кожному кроці побачиш, куди не поткнешся. Хоч би й отого горбатого Річарда.

— Річарда? А прізвище його як?

— Він не має прізвища. У королів прізвищ не буває.

— Як?

— А отак.

— Ну, коли їм самим таке до вподоби, то нехай собі. Та я не хотів би бути королем і мати лиш ім'я без прізвища, наче якийсь негр... Але слухай, де ж ми почнемо копати?

— Та не знаю. Може, спробуймо під отим сухим деревом, що на пагорбі за потічком?

— Згода.

Вони роздобули стару мотику та лопату й рушили за три милі до того дерева. Дісталися туди спітнілі та захекані й простяглися неподалік, у затінку великого береста, щоб передихнути й покурити.

— Здорово,— мовив Том.

— Еге ж.

— А скажи, Геку: якщо ми знайдемо скарб, що ти зробиш зі своєю половиною?

— Ну, я щодня купуватиму собі солодкий пиріжок і склянку шипучки, а ще ходитиму в кожен цирк, який приїде. Будь певен, житиму ого як!

— А відкласти нічого не збираєшся?

— Відкласти? Навіщо?

— Ну, щоб і потім було на що жити.

— Е ні, це мені ні до чого. Якщо я скоро все не проживу, то, гляди, повернеться батечко та й прибере до рук мої грошки, а він, скажу я тобі, процвиндрить їх ураз. А ти що робитимеш зі своїми, Томе?

— Куплю новий барабан, і меч, щоб був як справжній, червону краватку, цуценя-бульдога, а тоді оженюся.

— Оженишся?

— Еге.

— Томе, та ти... чи ти здурів?

— Зачекай, побачиш.

— Та це ж найдурніше, що тільки можна придумати! Ти б подивився на моїх батечка й матінку. Як вони билися! Тільки те й робили, що билися. Я ж добре пам'ятаю.

— Це не страшно. Я оженюся на такій, що не буде битись.

— Томе, всі вони однакові. Всі охочі рукам волю давати.

Схаменися, поки не пізно. Я ж тобі добра зичу. А як те дівчисько звати?

— Вона не дівчисько, а дівчинка.

— Як на мене, то це один біс. Хто каже дівчисько, хто дівчинка. Що так, що так — яка різниця? То як же її звати, Томе?

— Я тобі скажу іншим разом, не тепер.

— Не хочеш — як хочеш. Тільки якщо ти оженишся, я ж зостануся сам-один.

— Не зостанешся. Ти прийдеш і житимеш у мене. Ну, а тепер устай і ходімо копати.

Півгодини вони працювали так, що аж упріли. Але ні до чого не докопалися. Вони не розгиналися ще півгодини. Так само — нічогісінько.

— Їх завжди так глибоко закопують? — спитав Гек.

— Часом так... але не завжди. Здебільшого ні. Мабуть, ми не там копаємо.

Вони перейшли на інше місце й знову взялися до роботи. Копали вже не так завзято, але діло посувалося. Деякий час працювали мовчки. Нарешті Гек сперся на лопату, втер рукавом піт, що капав з чола, й запитав:

— А де ти думаєш копати, коли знайдемо *цей* скарб?

— Як на мене, то можна спробувати отам на Кардіфській горі, під старим деревом за будинком удови Дуглас.

— Еге ж, там місце годяще... Томе, а вдова не відбере в нас скарбу? То ж її земля.

— Ха, відбере! Нехай тільки спробує! Хто знайшов скарб, тому він і належить. А чия там земля — то байдуже.

Це заспокоїло Гека. Вони взялися копати далі. Та трохи згодом Гек обізався знову:

— Хай йому чорт, мабуть, ми знов не там копаємо. Як ти думаєш?

— Просто дивина якась, Геку. Нічого не розумію. Правда, буває, що відьми заважають. От чи не в тому вся притичина.

— Таке скажеш! Хіба відьми мають силу вдень?

— Та й то правда. Я про це не подумав... Ой, знаю, знаю, в чому річ! Які ж ми з тобою бісові дурні! Треба ж спершу побачити, куди падає тінь від гілляки опівночі, і вже на тому місці копати!

— Ет, хай йому чорт! Виходить, уся наша праця—собаці під хвіст. А тепер, гори воно все вогнем, знов теліпатися сюди вночі. Це ж он який світ. А ти зможеш ушитися з дому?

— Аякже. Нам доконче треба викопати скарб сьогодні,

бо як хтось побачить ці ями, то враз догадається, в чому річ, і перехопить наші грошки.

— Гаразд, я прийду до тебе під вікно й понявчу.

— Еге ж. А інструмент сховаємо в отих куцах...

Близько півночі хлопці знову прийшли туди й сіли в за-тінку чекати. Місце було безлюдне, година пізня і, за давніми віруваннями, недобра. Серед тремтливого листа шепотілися духи, по темних закутках ховалися привиди, десь далеко гавкав собака, а у відповідь йому лунало замогильне пугу-кання сови. Від усього того лиховісного оточення хлопці припишкли і майже не розмовляли. Зрештою вони вирішили, що північ уже настала, знайшли місце, куди падала тінь від гілляки, й почали копати. В них дедалі дужче розгоралися надія, зацікавленість, а з ними й завзяття. Яма все глибшала та глибшала, одначе щоразу, як серця їхні тьохкали за кожним ударом лопати об щось тверде, їх чекало нове роз-чарування: то був усього лише камінь або ж корінь дерева. Нарешті Том сказав:

— Дурне діло, Геку, ми знов помилилися.

— Та *не могли* ми помилитися. Тінь падала якраз сюди.

— Я знаю, але тут інша причина.

— Яка?

— Ми ж то не знали напевне, котра година, тільки наздо-гад почали. А було, мабуть, ще зарано чи, навпаки, вже запізно.

Гек упустив лопату.

— Отож-бо воно й є,— мовив він.— У цьому вся біда. Видно, доведеться нам відступитись. Ми ж ніяк не вгадаємо часу тут серед ночі, з усіма цими відьмами та всякою іншою нечистю довкола. Я щораз чую щось таке в себе за спиною, а обернутись боюся, бо, може, й попереду щось тільки того чекає. Ото як прийшли сюди, в мене весь час жижки дрижать.

— Та й я тремчу не менше, Геку. Бо коли закопують під деревом скарб, то майже завжди в яму кладуть мерця, щоб сторожив його.

— О боже, страх який!

— Еге ж, так і роблять. Я не раз про це чув.

— Слухай, Томе, не до душі мені порпатися в такому місці, де є мерці. Від них добра не жди.

— Я й сам не хотів би з ними заводитись. Ану ж як оцей, що тут, раптом вистромить череп та щось скаже!

— Ой Томе, не треба! Просто жаж!

— Ще й який жаж, Геку! Мене аж дроз проймає.

— Слухай, Томе, давай покинемо це місце й спробуємо в якомусь іншому.

— Гаразд, мабуть, так буде краще.

— А де?

— В отому старому будинку з привидами!

— Та ну його к бісу, не люблю я тих старих будинків, Томе. Це ще гірше, ніж мерці. Мрець, той, може, щось тобі скаже, зате не буде тягтися за тобою в савані, зазирати тобі через плече та ще й скреготати зубами, як оті бісові привиди. Ні, Томе, я такого не витримаю, і ніхто не витримає.

— Твоя правда, Геку, але ж привиди ходять лише вночі. А вдень вони не заважатимуть нам копати.

— Воно-то так. Тільки ти ж добре знаєш, що люди обминають той будинок і вдень.

— Люди взагалі не люблять ходити там, де когось убито, а коло того будинку ніхто нічого лихого не помічав. Ось хіба що вночі — та й то не привиди, а якісь блакитні вогники часом миготять у вікнах.

— Е, Томе, де миготять блакитні вогники, там і привиди недалеко, будь певен. Це ясно, як божий день. Хто ж їх світить, як не привиди!

— Твоя правда. Але ж привиди вдень не з'являються, то чого ж їх боятися?

— Ну добре, хай так. Коли хочеш, спробуймо копати в старому будинку. І все ж, як на мене, ми самі ліземо чортові в зуби.

На той час вони вже спускалися з пагорба. Внизу, посеред залитої місячним світлом долини, самотно стояв той самий «будинок з привидами», давно вже без огорожі, до самого ганку зарослий бур'янами, з напівзруйнованим комином, повибиваними шибками та проваленим з одного боку дахом. Хлопці постояли, подивилися, чи не блимне в темному вікні блакитний вогник, а тоді, перемовляючись майже пошепки, як і годилося о такій порі і в такому місці, повернули далеко праворуч, щоб обминути той будинок стороною, і подалися додому через ліс з другого боку Кардіфської гори.

Розділ XXVI

Другого дня близько полудня друзі знов прийшли до сухого дерева за «потічком» — забрати свій інструмент. Томові не терпілося йти копати в старому будинку. Гекові — не так щоб дуже, і раптом він сказав:

— Слухай, Томе, а ти знаєш, який сьогодні день?

Том швидко перебрав у пам'яті дні тижня й звів на Гека злякані очі.

— Ах ти ж чорт! А я й не подумав, Геку.

— Та й я не подумав, а оце раптом стукнуло в голову, що сьогодні п'ятниця.

— Хай йому лихо, Геку, тут треба добре стерегтися. Якби ми почали це діло в п'ятницю, то могли б уклепатися хіба в таку халепу!

— Могли б! *Напевне* вклепалися б. Може, й є, як то кажуть, щасливі дні, але ніяк не п'ятниця.

— Та це кожен дурень знає. Не ти перший додумався.

— А хіба я казав, що я? Та п'ятниця — це ще й не все. Мені вночі наснився препаскудний сон — пацюки.

— Ой! То напевне на біду. А вони билися між собою?

— Ні.

— Тоді ще не так страшно, Геку. Коли вони не б'ються, це означає — станеться щось лихе, але не конче з тобою. Нам треба тільки добре пильнувати й ні в що не лізти. Сьогодні копати не будемо, краще пограємо. Ти знаєш про Робіна Гуда, Геку?

— Ні. А хто він такий, той Робін Гуд?

— О, це один із найславетніших людей в усій Англії... і найкращих. Він був розбійник.

— Ти диви, оце б і мені таким стати! А кого він грабував?

— Тільки шерифів, та єпископів, та багатіїв усяких, та ще королів... А бідних ніколи не чіпав. Бідних він любив і завжди чесно ділився з ними здобиччю.

— Ото був, певне, чоловік!

— Та ще й який, Геку! Благородний, як ніхто в світі. Тепер таких людей і немає; можеш мені повірити. Він міг однією рукою побити кого завгодно й за півтори милі поцілити із свого тисового лука в десятицентовик.

— А який це *тисовий* лук?

— Ну, не знаю. Мабуть, якийсь особливий. А коли він поціляв того десятицентовика не в середину, а скраю, то сідав і плакав... і лаявся. От ми й будемо гратися в Робіна Гуда — це хіба ж така гра! Я тебе навчу.

— Гарзд.

Отож решту дня вони гралися в Робіна Гуда, час від часу кидаючи ласі погляди в долину, на старий напівзруйнований будинок, і перемовляючись про те, що їх там чекає завтра. А коли сонце почало спускатися до обрію і на землю від дерев лягли довгі тіні, подалися додому й невдовзі зникли в лісі на Кардіфській горі.

В суботу, скоро після полудня, вони знов були коло того сухого дерева. Посиділи в затінку, пахаючи люльками й балакаючи про всяку всячину, потім трохи покопалися в останній своїй ямі, хоча й не покладали на неї великих надій,— просто Том сказав, що не раз люди не докопувалися до скарбу на якісь кілька дюймів, а потім приходив хтось інший і, тільки колупнувши лопатою, загрибав собі все золото. Та хоч цього разу хлопцям таки не пощастило, вони взяли на плечі свій інструмент і пішли, свідомі того, що не злегковажили й зробили все, як вимагає звичай.

Коли вони підійшли до старого будинку, довколишня мертвотна тиша під палючим сонцем здалася їм такою лиховісною і моторошною, а самé те місце таким занедбаним і похмурим, що вони якусь хвилину навіть не зважувалися ввійти. Потім тихенько підступили до дверей і зазирали всередину. Вони побачили зарослу бур'яном долівку, стіни, з яких давно обсипався тиньк, старезний камін, зяючі отвори вікон, розвалені сходи нагору, і скрізь — запилюжені, обвислі клапти павутиння. Зрештою хлопці все-таки зайшли — обережно, із завмиранням серця, перемовляючись пошепки, ловлячи чутким вухом найменший звук, напружені й готові в першу-ліпшу мить дременути геть.

Помалу вони трохи освоїлися, страх їхній улігся, і обидва стали з настороженою цікавістю роздивлятися довкола, пишаючись своєю сміливістю і водночас дивуючись самі з себе. Потім їм захотілося заглянути й нагору. Це означало відрізати собі дорогу до відступу, але хлопці підохочували один одного, і, певна річ, скінчилося тим, чим і мало скінчитися: вони покинули своє знаряддя в кутку й полізли нагору. Там скрізь панувала така сама руїна. В одному із закутків вони натрапили на комірчину, що начебто обіцяла якісь таємниці, але надія їхня не справдилася — нічого в тій комірчині не було. Тепер хлопці зовсім оговтались і вже хотіли спуститись вниз та взятися до роботи, як раптом...

— Цсс! — мовив Том.

— Що там таке? — прошепотів Гек, бліднучи з переляку.

— Цсс!.. Слухай... Чуєш?

— Еге!.. Ах ти ж чорт! Тікаймо!

— Тихо ти! Ані руш! Вони йдуть сюди, вже біля дверей.

Хлопці розплаталися на підлозі, припали очима до вічок у мостинах, де колись були сучки, і, ледь живі від страху, почали чекати.

— Спинилися... Ні, йдуть... Он вони. Ні слова більше, Геку. Ой, пронеси господи!

До будинку зайшло двоє чоловіків. Кожен з хлопців сказав собі подумки: «Отой — глухонімиий старий іспанець, що останнім часом два чи три рази з'являвся в містечку, а другий... другого я ніколи не бачив».

Другий був брудний обідранець з дуже неприємним обличчям. Постать іспанця обгортало серапе; з-під сомбреро видніли волохаті сиві бакенбарди й довгі пасма сивого волосся, а очі ховалися за зеленими окулярами. Коли вони зайшли, другий щось тихо говорив, а потім обидва сіли долі лицем до дверей, і той другий і далі не вмовкав. Тепер він не так остерігався, і стало чути його слова.

— Ні,— сказав він.— Я це діло обміркував, і воно мені не до душі. Надто ризиковане.

— Ризиковане! — буркнув «глухонімиий», і хлопці аж роти пороззявляли з подиву.— Боягуз!

Від його голосу хлопцям забило дух, і вони аж затрусилися. То був індіанець Джо!

На хвилину запала мовчанка. Потім Джо сказав:

— А оте останнє діло хіба не ризиковане було?.. Шкода тільки, не вигоріло!

— Там зовсім інше. Далеко вгору по річці, і ніде ні будинку навколо. Ніхто й гадки не матиме, що то ми орудували, тим більше, що діло зірвалося.

— Ну, а хіба не ризиковано з'являтися тут серед білого дня? Ще й як! Кожен, хто нас побачить, миттю щось запідозрить.

— Та я знаю. Але ж поблизу більш не було де сховатися після тієї невдачі. Я б і сам залюбки подався геть із цієї руїни. Ще вчора хотів, тільки ніяк було й носа виткнути, бо ті кляті вилупки цілий день отам на пагорбі крутилися.

Почувши його слова, «ті кляті вилупки» знов затрусилися й подякували долі за те, що вчасно згадали про п'ятницю й відклали на день свої пошуки. В душі обидва шкодували, що не відклали їх на рік.

Тим часом ті двоє внизу дістали якийсь харч і взялися до їжі. Після довгої мовчанки індіанець Джо сказав:

— Слухай, чоловіче, вертайся ти поки що в свої краї,

вгору по річці. Сиди там і чекай, доки я дам про себе знати. А я спробую все-таки ще поникати по цьому містечку, подивитися, що до чого. І як побачу, що все складається гаразд, ми таки впораємо те ризиковане дільце. А тоді — до Техасу! Разом і дременемо!

На тому й погодилися. Невдовзі обидва почали голосно позіхати, і індіанець Джо сказав:

— Страшенно спати хочеться. Зараз твоя черга сторожити.

Він скулився в бур'яні і скоро захропів. Товариш поторсав його за плече, і він затих. А тоді й сторож почав куняти, голова його хилилася все нижче, і незабаром хропли вже обидва.

Хлопці з полегкістю звели дух. Том прошепотів:

— Ну, оце наша нагода, тікаймо!

— Не можу,— відказав Гек.— Якщо вони прокинуться, я помру на місці.

Том наполягав, Гек не погоджувався. Нарешті Том поволі, тихенько зіп'явся на ноги й сам рушив до сходів. Та за першим же його кроком пожелоблені мостини так гучно зарипіли, що він повалився на підлогу ледь живий від страху. Більше він не став і пробувати. Хлопці лежали й рахували нескінченно довгі хвилини, аж поки їм почало здаватися, що час уже вичерпав себе і сама вічність зістарилась і посивіла,— і тоді вони з радістю помітили, що сонце сідає.

Один з тих двох унизу перестав хропти. То був індіанець Джо. Він сів, оглядівся довкола, хмуρο посміхнувся, побачивши, що його товариш спить, похиливши голову на коліна, а тоді штурхонував його ногою і сказав:

— Егей! Отакий ти сторож! Ну, та дарма. Добре, що так обійшлося.

— Що? Невже я заснув?

— Та начебто. Мабуть, час нам уже рушати, приятелю. А що ми зробимо з тією нашою торбиною?

— Не знаю. Може, залишмо тут, як звичайно. Не варто тягати все за собою, поки не гайнемо на південь. Шістсот п'ятдесят срібних доларів — то немалий вантаж.

— Ну добре. Забрати завжди встигнемо.

— Звісно. Але краще буде прийти вночі, як ми раніше робили.

— Та вже ж. Тільки ось що я тобі скажу. Поки нам випаде добра нагода для нашого діла, всяке може статися, а схованка тут не дуже надійна. Треба переховати торбину, закопати в землю.

— І то правда,— сказав другий, а тоді перейшов кімнату, став навколішки перед каміном і, підваживши одну з кам'яних плит усередині, витяг торбину, яка приємно задзвеніла. Відлічивши доларів по двадцять-тридцять собі й індіанцеві Джо, він віддав йому торбину, а той уже стояв на колінах у кутку й копав землю великим складаним ножем.

Хлопці вмить забули про всі свої страхи та знегоди. Мов заворожені, стежили вони за кожним рухом тих двох. Оце-то пощастило! Таке щастя, що годі собі й уявити! Шість сотень доларів — та цих грошей вистачило б зробити багатіями з десятків хлопців! Не вони знайшли скарб, а скарб їх знайшов, то вже й не треба було сушити собі голову, де копати. І друзі раз по раз штовхали один одного ліктем — ті промовисті й добре зрозумілі обом поштовхи означали: «Ну, тепер радий, що ми сюди прийшли?»

Раптом ніж індіанця Джо на щось натрапив.

— Еге! — мовив Джо.

— Що там? — озвався його товариш.

— Якась трухлява дошка, чи що... Та ні, здається, скринька. Ану, берися з цього боку, побачимо, чого воно тут сховане... А втім, не треба, я продовбав дірку.

Він засунув руку всередину й одразу витяг її.

— Ти диви, тут гроші!

Обидва стали роздивлятися монети в його жмені. То було золото. Хлопці нагорі дивувался й раділи не менш за них.

Товариш індіанця Джо сказав:

— Зараз ми це швидко впораємо. Там у кутку біля каміна я бачив у бур'яні стару іржаву мотику.

Він побіг і приніс мотику й лопату. Індіанець Джо взяв мотику, пильно оглянув її і, похитавши головою, щось пробурчав. А тоді взявся до діла. За хвилину скриньку витягли із землі. Вона була невелика, оббита залізом і колись, як видно, дуже міцна, поки довгі роки не торкнули її тліном. Волоцюги споглядали скарб захоплено, мовчки.

— Та тут же тисячі доларів, приятелю,— озвався нарешті індіанець Джо.

— Я не раз чув, що колись у цих краях орудувала Меррелова ватага.

— І я чув,— мовив індіанець Джо,— і скидається на те, що це її схованка.

— Тепер тобі вже ні до чого морочитися з тим ділом.

Метис спохмурнів, а тоді сказав:

— Е ні, ти не знаєш мене. Чи то пак, не все знаєш про той мій задум. Ідеться не про звичайний грабунок, а про пом-

сту! — Очі його люто спалахнули. — І мені потрібна буде твоя допомога. А коли покінчимо з тим — до Техасу! Вертайся додому, до своєї Ненсі та дітлахів, і чекай від мене звістки.

— Гаразд, згода. А що будемо робити з цією скринькою? Закопаємо знов?

— Еге ж... (Радісний захват нагорі). *Та ні!* Верховним ватагом присягаюся, ні! (Глибокий сум нагорі). Я мало не забув. На цій мотиці свіжа земля! (Хлопці вмить мало не зомліли з жаху). Звідки тут узялися мотика й лопата? Чому на них свіжа земля? Хто приніс їх сюди — і де ті люди? Ти нікого не чув, нікого не помітив?.. То, кажеш, знов закопати ці грошики й покинути тут, щоб ті негідники прийшли і побачили пориту землю! Е ні, не вийде... не вийде. Ми заберемо їх і сховаємо в моєму лігві.

— Та звісно ж! Як я раніше про це не подумав! А в котрому — тому, що під першим номером?

— Ні, під другим і під хрестом. Під першим не годиться — кругом люди.

— Таки правда... Скоро зовсім смеркне, можна буде рушати.

Індіанець Джо підвівся й заходив од вікна до вікна, визираючи надвір.

— Хто б міг принести сюди цей інструмент? А як потвоєму, чи не сховалися вони нагорі?

Хлопцям забило дух. Індіанець Джо взявся рукою за ніж, якусь мить повагався, а тоді ступив до сходів. Хлопці подумали були про комірчину, але не мали сили зрушити з місця. Сходинка за сходинкою рипіли під важкою ногою — все вище й вище. Зрештою розпач і свідомість смертельної небезпеки немов підстебнули хлопців, і ті вже мало не кинулися до комірчини, коли струхлявілі дошки затріщали і індіанець Джо разом з уламками сходів заgrimів униз. Люто лаючись, він зіп'явся на ноги, а його товариш сказав:

— На біса було лізти? Як там нагорі хтось і є, що з того? Хай собі сидять. А захочуть стрибнути сюди до нас і вскочити в добру халепу — ласкаво просимо. За чверть години споночіє, і хай тоді доганяють нас, коли хочуть. Я не проти. Тільки як на мене, то ті, хто приніс сюди інструмент, подумали, що ми привиди або ще якась нечисть, і так дременули, що й досі спинитися не можуть.

Джо трохи побурчав, але зрешткою погодився з товаришем, що, поки видно, треба не гаяти часу й збиратися в дорогу. А невдовзі обидва вислизнули з будинку зі своєю дорого-

цінною скринькою і в дедалі густішій сутіні подалися в бік річки.

Том і Гек підвелися з підлоги, ще тремтячи, але з величезною полегкістю, і крізь шпари в рубленій стіні почали дивитися вслід тим двом злодюгам. Доганяти їх? Нема дурних! Хлопці раділи й з того, що с'як-так спустилися вниз, не скрутивши собі в'язів; а тоді рушили додому іншою стежкою, яка вела до містечка через гору. Розмовляли дорогою мало. Обидва були поглинуті тим, що подумки гірко картали себе й свій лихий талан: як це їм надало притягти з собою лопату й мотику! Коли б не це, індіанець Джо й не запідозрив би нічого. Закопав би і срібло, і золото доти, доки справить свою «помсту», а потім прийшов би та й побачив, що його грошики загули. Ну й погоріли ж вони з тим інструментом!

Вони постановили собі не спускати з ока того «іспанця», коли він з'явиться в місті шукати нагоди комусь там помститись, і простежити за ним аж до його «лігва під другим номером», хоч де б воно було. Раптом Тома пронизала страшна думка.

— Помститися? А що, як він має на думці нас, Геку?

— Ой, мовчи! — вигукнув Гек, мало не зомлівши.

Вони міркували про це решту дороги і, діставшись до містечка, погодилися на тому, що індіанець мав на думці когось іншого або, в крайньому разі, тільки Тома — бо лише Том свідчив проти нього на суді.

Дуже й дуже малою втіхою було для Тома те, що в небезпеці опинився він один! У товаристві все-таки було б не так страшно, думалось йому.

Розділ XXVII

Події минулого дня невідступно переслідували Тома і ввісні. Чотири рази він простягав руку до того багатющого скарбу — і чотири рази скарб вислизав у нього з-під пальців, обертаючись на ніщо, і тоді хлопець прокидався, і душу йому знов і знов сповнювало гірке усвідомлення своєї невдачі. А рано-вранці, ще лежачи в ліжку й пригадуючи подробиці тієї великої пригоди, він з подивом виявив, що вони якось потьмяніли й віддалилися — так наче все те сталося десь в іншому світі і в давно минулі дні. Потім йому спало на думку, що велика пригода лише наснилася йому. На користь такого висновку свідчив один вагомий доказ, а саме: йому привиділося надто багато грошей, щоб це могло бути правдою. Том ніколи не бачив разом і п'ятдесяти доларів, отож, як усі

хлопці його віку та достатку, вважав, що всі ті «сотні» й «тисячі» — то лише так говориться, задля красного слівця, а насправді таких величезних грошей і не існує. Він і на мить не припускав, що хтось може мати в кишені таке багатство, як сто доларів готівкою. Якби з'ясувати його уявлення про сховані скарби, виявилось б, що то передусім купка «справжніх» десятицентовиків, а вже потім — розсип небачених і недосяжних сліпучих доларів.

Та чим довше Том перебирав подумки подробиці своєї пригоди, тим ясніше й виразніше поставали вони в його пам'яті, і кінець кінцем він почав схилитися до думки, що, може, то, зрештою, був і не сон. Але він мав остаточно упевнитись, так воно чи ні. Ось він зараз швиденько поспідає і піде пошукає Гека...

Гек сидів на борту плоскодонки й задумливо бовтав ногами у воді; вигляд у нього був зажурений. Том вирішив ні про що не питати товариша: хай він перший заговорить про ту пригоду. А як не заговорить, то все воно справді тільки наснилось йому.

— Здоров, Геку!

— Здоров!

Якусь хвилину обидва мовчали.

— Слухай, Томе, якби ж то ми залишили наш клятий інструмент біля сухого дерева, всі ті гроші були б тепер наші. Страх як не пощастило!

— То, виходить, це не сон, таки не сон! А я навіть хотів би, щоб це був сон, Геку. Побий мене грім, хотів би.

— Щоб не сон?

— Та все, що було вчора. Я вже почав думати, що то мені наснилося.

— Де в лиха! Коли б під ним не вломилися сходи, побачив би ти, що то за сон! Мені самому цілу ніч ввижалося, що той кривоокий гаспид іспанець ось-ось мене схопить, пропади він пропадом!

— Е ні, хай не пропадає. Треба *знайти його*. Вистежити, де гроші.

— Ні, Томе, нам ніколи не знайти його. Така купа грошей іде до рук лиш раз у житті, і ми їх прогавили. Та й, мабуть, я з ніг беркицьну, як ще раз його побачу.

— Я теж, а все-таки треба б знайти його і простежити аж до його лігва... під другим номером.

— Отож-бо й є, що під другим номером. Я оце вже гадав тут, що б воно могло бути. Як по-твоєму?

— Та не знаю. Якось хитра штука... Слухай, Геку, а може, це номер будинку?

— Ще чого!.. Ні, Томе. А коли так, то, значить, це десь не тут. Де ти бачив у нашому задрипаному містечку ті номери?

— Атож, твоя правда. Ану дай подумаю ще. Слухай... та це ж, мабуть, номер кімнати десь у заїзді!

— О, це схоже на діло! Заїздів у нас усього два, то ми це швиденько вивідаємо.

— Ти побудь тут, Геку, я скоро повернуся.

Том миттю зник. Йому не хотілося показуватись на люди в товаристві Гека. Повернувся він десь за півгодини. Як він з'ясував, у пристойнішому заїзді другу кімнату давно вже наймав один молодий адвокат, що мешкав там і тепер. У заїзді, що мав гіршу славу, кімната номер два була якось таємнича. Син господаря сказав Томові, що вона весь час стоїть замкнена і він ніколи не бачив, щоб хтось туди заходив чи виходив звідти вдень: коли таке й бувало, то тільки вночі; чому це так, той хлопець не знав, а як і цікавився, то не дуже — вдовольнявся тим, що вважав ту кімнату «нечистою»; а минулої ночі він помітив, що там світилося.

— Оце таке я вивідав, Геку. І здається мені, це і є той самий другий номер.

— Мабуть, так, Томе. То що будемо робити?

— Дай подумаю.

Том думав довго. Нарешті сказав:

— Ну ось що, Геку. Задні двері тієї другої кімнати виходять у маленький завулок між заїздом і старим цегляним складом. Ти добудь усяких ключів, де й скільки зможеш, а я тихенько потягну всі тітчині, і першої ж темної ночі ми підемо туди й спробуємо відімкнути ті двері. А ще пильнуй, чи не з'явиться індіанець Джо: він же казав, що никатиме по містечку, шукатиме нагоди комусь помститися. Тільки десь його побачиш, іди слідом, і як він не прийде до того другого номера, значить, це не те місце.

— Ну його к бісу, не хочу я ходити за ним сам!

— Та це ж напевне буде вночі. Він тебе й не побачить, а як і побачить, то ні про що не здогадається.

— Ну гаразд, як буде зовсім темно, то, може, й піду. Просто не знаю... спробую...

— А от я, Геку, таки пішов би за ним, якби було темно. Може ж статися й так: він побачить, що та помста в нього не вигорить, і одразу подасться забрати гроші.

— Еге ж, Томе, справді так. Гаразд, я піду за ним, піду, щоб я пропав!

— Оце ти *діло* говориш! То гляди ж, Геку, не схиб, і я теж не схиблю.

Розділ XXVIII

Того вечора Том і Гек вирушили на пошуки нової пригоди. До дев'ятої години вечора вони тинялися коло заїзду: один чатував віддалік у завулку, другий стежив за вхідними дверима. У завулку ні з того, ні з того боку ніхто не з'являвся, і ніхто схожий на старого іспанця не заходив у заїзд. Ніч начебто мала бути ясна, і Том пішов додому, умовившись із Геком, що, як стане досить темно, той прийде і «понявчить», і тоді Том вислизне з дому й вони спробують підібрати ключа. Та на ніч так і не стемніло, отож близько півночі Гек теж облишив свою варту й влаштувався на нічліг у порожній бочці від цукру.

У вівторок хлопцям так само не пощастило. В середу теж. А от у четвер ніч обіцяла бути темною. Том завчасно вибрався з дому, прихопивши з собою тітчин старий бляшаний ліхтар і великого рушника, щоб затуляти світло. Ліхтар він до пори сховав у Гековій бочці, і обидва хлопці пішли чатувати. За годину до півночі заїзд зачинили, світло в ньому згасло, а більше ніде вже не світилося. Ніякого іспанця вони так і не побачили. Ніхто не заходив у завулк і не виходив з нього. Усе сприяло їхньому плану. Темрява була така, що хоч в око стрель, глибоку тишу лише зрідка порушувало далеке гуркотіння грому.

Том узяв свій ліхтар, засвітив його в бочці, щільно обгорнув рушником, і обидва шукачі пригод, скрадаючись у темряві, подалися до заїзду. Гек став на варті, а Том навпомацки побрів далі завулком. Почалося тривожне чекання, що гнітило Гека так, наче на душу йому навалили цілу гору. Хоч би вже побачити світло ліхтаря — це його, звісно, наполохало б, але він принаймні дізнався б, що Том іще живий. Здавалося, минули години, відколи він зник у темряві. Певне, зомлів з переляку, а може, й зовсім помер: може, серце не витримало всього того жаху та хвилювання і розірвалося. Не знаходячи собі місця від тривоги, Гек несвідомо підступав усе ближче до завулка, весь трусячись від усіляких страхів і першу-ліпшу мить чекаючи чогось такого жахливого, що й він сам пуститься духу. Власне, пускатися там було майже нічого, бо йому й без того заперло віддих, а серце ка-

латало так, що, здавалося, ось-ось вискочить з грудей.

Раптом блиснуло світло, і завулком стрімголов промчав Том.

— Тікай! — гукнув він. — Тікай, як жити хочеш!

Він міг би й не повторювати — досить було першого слова. Ледь зачувши його, Гек дременував так, що аж п'яти замигтіли, — не менш як миль сорок на годину. Обидва мчали не спиняючись аж до старої занедбаної різниці в протилежному кінці містечка. Тільки-но вони забігли під дах, знялася гроза і ушкварила злива. Трохи відхекавшись, Том сказав:

— Ну, Геку, ото був жах! Устромляю один ключ, устромляю другий, тихенько, як тільки можу, а вони, кляті, так скрегочуть, що я аж зомліваю з переляку. І ні той, ні той не підходить. Я вже й сам не тямлю, що роблю, і натискаю на клямку — а двері й відчиняються! Вони були незамкнені! Я туди ввалююсь, скидаю з ліхтаря рушник і — господи, спаси й помилуй!..

— Що?.. Що ти там побачив, Томе?

— Ой Геку, ти мало не наступив на руку індіанця Джо!

— Брешеш!

— Ні! Лежить просто на підлозі, руки розкидав і спить, наче вбитий. А на оці та сама пов'язка.

— Милый боже!.. Що ж ти зробив? Він прокинувся?

— Ні, й не ворухнувся. Мабуть, п'яний. Отож я схопив свого рушника — та й драла!

— Ну, я б про рушника й думати забув!

— Спробував би я забути! Мав би потім від тітки!

— Слухай, Томе, а ту скриньку ти бачив?

— Де там було роздивлятися, Геку! Не бачив я скриньки, і хреста не бачив. Нічого не бачив, тільки пляшку та бляшаний кухоль на підлозі біля індіанця Джо... ага, ще було в кімнаті два барильця і якісь пляшки, ціла купа. То розумієш, чому там *нечисто*?

— Чому?

— Бо там тримають горілку! Може, в усіх заїздах Товариства тверезості є такі кімнати, як ти думаєш, Геку?

— Може, й так. Хто ж би міг про таке здогадатися?.. А слухай, Томе, якщо індіанець Джо п'яний, то це ж чудова нагода забрати скриньку.

— Та де там! Іди спробуй!

Гек аж здригнувся.

— Та ні, ні... мабуть, що ні.

— От і я так кажу, Геку. Однієї пляшки біля індіанця Джо замало. Було б три, то я ризикнув би.

Обидва надовго примовкли й замислились. Нарешті Том сказав:

— Слухай, Геку, може, почекаймо з цим ділом, поки дізнаємося, що індіанця Джо там немає. Бо так дуже страшно. А як ми почнемо стерегти щоночі, то рано чи пізно неодмінно побачимо, як він піде, а тоді мерщій туди, хапнемо скриньку — і квит.

— Хай так. Я згоден стерегти хоч би й до ранку, і потім щоночі стерегтиму, якщо ти зробиш усе інше.

— Гаразд, зроблю. Все твоє діло — пробігти по Гупер-стріт і понявчати в мене під вікном, а як не прокинуся — шпурнути у вікно жменю жорстви, тоді збудиш напевне.

— Згода й добра угода!

— Ну, а тепер, Геку, гроза минула, і я піду додому. Години за дві-три й світати почне. То ти вернися, постережи там цей час, гаразд?

— Я ж сказав, Томе, що стерегтиму, то й стерегтиму. Хоч і рік стоятиму щоночі коло того заїзду! Вдень відсиплятимусь, а цілу ніч стерегтиму.

— От і добре. А де ж ти спатимеш удень?

— На сіновалі в Бена Роджерса. Він мені дозволяє, і негр їхній, дядько Джейк, теж. Я тягаю йому воду, коли треба, а він, як я попрошу, дає мені щось поїсти — ну, звісно, як має що. Той дядько Джейк — таки добрий негр, Томе. Він мене любить за те, що я ніколи не пишаюся перед ним, хоч він і чорний. А часом я навіть їм із ним *разом*. Тільки ти не кажи про це нікому. Як живота підведе, то й таке зробиш, чого іншим разом, може, посоромився б.

— Ну добре, якщо вдень нічого не буде треба, то спи собі. Я тебе не чіпатиму. А вночі, тільки-но щось побачиш, зараз же бігом до мене — і нявчи.

Розділ XXIX

Найперше, що почув Том у п'ятницю вранці, була радісна звістка: сім'я судді Тетчера вчора повернулася до містечка. І скарб, і індіанець Джо на час мовби відійшли у затінок, а чільне місце в хлопцевих думках зайняла Беккі. Він побіг до її будинку, і разом з гуртом шкільних товаришів вони донес-хочу нагналися і в се, і в те, а увінчався той чудовий день ще однією приємною новиною: Беккі упрохала свою матір влаштувати давно обіцяну й довго відстрочувану заміську прогулянку наступного дня, і та зрештою погодилась. Дів-

чинка аж стрибала з радості, та й Том радів не менше. Ще до заходу сонця розіслали запрошення, і юна парость містечка, наперед тішачись тим святом, почала захоплено готуватися до нього. Том був такий збуджений, що довго не міг заснути й лежав, плакаючи надію ось-ось почути Гекове нявчання, піти заволодіти скарбом і завтра на прогулянці вразити ним Беккі й усіх, хто там буде. Та його спіткало розчарування: тієї ночі Гек так і не дав сигналу.

Настав ранок, і на десяту годину веселе, гомінке товариство зібралось коло будинку судді Тетчера. Можна було й рушати. За тих часів літні люди не мали звичаю вибиратися з молоддю на такі прогулянки й псувати їй розвагу. Вважалося, що дітлахи будуть у безпеці під крильцем двох-трьох вісімнадцятирічних панночок та стількох же молодиків десь років за двадцять. Для такої нагоди найняли старенький паровий пором, і невдовзі жвава юрба, навантажена кошиками з їжею, заповнила головну вулицю й посунула до річки. Сід занедужав і мусив пропустити свято, а Мері лишилася вдома доглядати його. На прощання місіс Тетчер сказала Беккі:

— Повернетесь ви пізно. Мабуть, краще тобі, доню, лишитися на ніч у котроїсь із дівчаток, що мешкають недалеко від пристані.

— То я, мамо, залишуся в Сьюзі Гарпер.

— Дуже добре. Гляди ж мені, поведься там як слід і не завдавай нікому клопоту.

Коли вони йшли до пристані, Том сказав Беккі:

— Слухай, а знаєш, що ми зробимо? Замість іти до Джо Гарпера, піднімемося на гору й заночуємо у вдови Дуглас. У неї буде морозиво! Там його роблять мало не щодня — та ще й скільки! Вона страшенно зрадіє, що ми прийшли.

— Ой, то буде чудово! — Беккі трохи подумала й додала: — Тільки що скаже мама?

— А звідки вона знатиме?

Дівчинка подумки зважила цей доказ і нерішуче мовила:

— Але ж це недобре...

— Та чого там недобре! Як вона нічого не знатиме, то яка ж шкода? Їй аби лише з тобою нічого не сталося, ото й усе. Та, певне, вона б тобі й сама сказали піти туди, тільки якось не подумала. Напевне сказала б.

Щедра гостинність вдови Дуглас була спокусливо принадою. І невдовзі, разом з Томовими умовляннями, вона взяла гору над сумнівами. Про свої наміри вирішили нікому не казати. Та раптом Томові спало на думку, що, може, того ж таки вечора Гек прийде по нього й дасть сигнал. Ця згадка

враз потьмарила його рожеві сподівання. Одначе відмовитись від звабних гостин у вдови Дуглас він не мав сили. Та й з якої б то речі відмовлялись, міркував він, адже вчора сигналу не було, то чи так уже доконче він має бути сьогодні? І зрештою певна зваба приємного вечора переважила непевні сподіванки на скарб, і, як усі хлопці, Том схилився до того, що надило його дужче, й постановив собі більш не згадувати про скриньку з грішми аж до завтра.

За три милі нижче від містечка пором повернув до устя лісистої улоговини й причалив до берега. Юрба висипала на суходіл, і одразу ж по гаях та крутосхилах то ближче, то далі залунали вигуки й сміх. Пішли в діло всі можливі способи добряче впріти й наморитися, і кінець кінцем юні розбишаки посходилися назад до табору зголоднілі, наче вовки, й жадібно накинулись на смачні наїдки. Після того бенкету всі посідали в затінку розложистих дубів відпочити й погомоніти. А трохи згодом хтось гукнув:

— Хто йде в печеру?

Зголосилися всі. Дістали привезені з собою свічки і одразу ж наввипередки побралися нагору. Вхід до печери був досить високо на схилі і являв собою отвір у формі літери А. Важкі дубові двері стояли відчинені. За ними була невелика холодна, як погріб, зала, де сама природа звела міцні вапнякові стіни, зарошені, мов холодним потом, краплями вологи. Стоячи серед того похмурого мороку й дивлячись крізь отвір на осяяну сонцем зелену долину, кожен відчував, як його огортає дух романтики й таємниці. Та невдовзі перше враження послабло, і знов почалися пустощі. Тільки-но хтось засвічував свічку, на нього враз накидалися всім гуртом, зав'язувалась боротьба, і, хоч би як запекло боронився власник свічки, її дуже скоро вибивали в нього з рук або просто гасили, лунав радісний вибух сміху, а тоді вчиняли напад ще на когось. Та все має свій кінець. І зрештою довга вервечка дітлахів потяглася вниз крутим схилом головної галереї, і низка мерехтливих вогників тьмяно освітила величні кам'яні стіни майже до самого верху, де вони сходилися склепінням футів із шістдесят заввишки. Завширшки галерея була не більш як вісім-десять футів. Через кожні кілька кроків обабіч неї розходились усе нові й нові, ще вужчі відгалуження: вся та печера, яку називали Мак-Дугаловою, являла собою неосяжне плетиво вузьких покручених коридорів, що без кінця сходилися, розходилися, перетинались і нікуди не вели. Казали, що можна дні й ночі блукати цим хитросплетінням розколин та проваль — і не знайти виходу з печери; що можна спуска-

тись усе глибше й глибше — і щораз натрапляти на нові лабіринти, яким нема кінця-краю. Ніхто не міг сказати, що знає всю печеру. Це було просто неможливо. Більшість молоді знала тільки якусь її частину, і звичайно ніхто не потикався за межі того розвіданого терену. Том Соєр знав печеру не краще й не гірше за інших.

Десь із три чверті милі головної галереї вони пройшли, як і перше, вервечкою, а тоді купки й парочки почали звертати в бічні відгалуження, шастати похмурими вузькими переходами, зненацька насакаючи на інших у місцях, де ці переходи знову з'єднувались. Навіть не виходячи за межі «розвіданої» частини печери, там можна було з півгодини не потрапити нікому на очі.

Та поступово купка за купкою тяглися до виходу з печери й опинялися надворі, захекані, веселі, з ніг до голови закапані свічковим лоєм, перемазані глиною і дуже потішені вдалою прогулянкою. На превеликий подив усім, виявилось, що вони зовсім забули про час і що ось-ось почне сутеніти. Сигнальний дзвін на поромі бамкав уже з півгодини. А втім, він тільки гідно завершував той день романтичних пригод, і всі слухали те бамкання із задоволенням. Коли пором зі своїм неспокійним вантажем виплив на течію, ніхто, крім його капітана, не шкодував за згаяним днем.

На той час як тьмяні ліхтарі порома поминали пристань, Гек був уже на чатах. Він не почув на борту ніякого гомону, бо юнацтво принишло й змовкло, як то завжди буває зі смертельно втомленими людьми. Гек ще подумав був з подивом, що то за судно й чому воно не спинилося біля пристані, але потім викинув його з голови й зосередився на своєму ділі. Ніч випала хмарна й темна, і що далі, то темніша. Настала десята година — й затих до ранку гуркіт візків; один по одному з мигтінням гасли розкидані де-не-де вогники; зникли останні поодинокі перехожі. Містечко поринало в сон, залишаючи малого вартового наодинці з тишею і привидами. Настала одинадцята — і згасло світло в заїзді, й тепер усе довкола потонуло в темряві. Гек чекав уже, як йому здавалося, страшенно довго, але нічого не діялось. Його впевненість поступово слабшала. Чи варто чатувати далі? А й справді — чи варто? Може, начхати на все та й податися спати?

Аж раптом вухо його вловило якийсь звук, і хлопець ураз нашорошився. Двері, що виходили в завулок, тихенько причинилися. Гек шаснув за риг цегляного складу. А в наступну мить повз нього швидко пройшли двоє чоловіків, і один з них начебто щось ніс під пахвою. Що ж би ще, як не оту

скриньку? Виходить, вони переносять скарб! Бігти кликати Тома не випадало. Це було б просто безглуздо — адже ті двоє зникнуть разом із скринькою, і потім шукай вітру в полі. Ні, він піде за ними назирці: навряд чи вони помітять його в такій пільмі.

Отак собі міркуючи, Гек вийшов з-за рогу й подався за тими чоловіками, ступаючи босоніж нечутно, мов кіт, і тримаючись на такій віддалі, щоб не втратити їх з очей.

Вони пройшли три квартали вулицею, що вела до річки, потім звернули ліворуч у бічну вуличку й ішли нею, аж поки досягли стежки на Кардіфську гору. Далі вони рушили тією стежкою, на півдорозі до вершини, не спиняючись, поминули будинок старого валлійця і побралися ще вище нагору. «Он воно що,— подумав Гек.— Вони хочуть сховати скриньку в старій каменярні». Але ті двоє не спинились і там. Вони простували далі, до вершини. Невдовзі вузька стежка заглибилась у високі кущі сумаху, і обидва враз зникли з очей. Гек надав ходи, щоб наблизитись до них,— адже тепер вони не могли його побачити. Якийсь час він біг підтюпцем, тоді на хвильку став, боячись наскочити на них у темряві, ще трохи пройшов поволі, а потім і зовсім спинився й прислухався: довкола ні звуку, тільки гупало його власне серце. Та ось звідкись із-за гори долинуло совине пугукання — воно напевне віщувало лихо! Але ходи ніде не було чути. Ах ти ж чорт, невже все пропало?.. Гек уже намірився був стрімголов кинутись далі, коли це просто перед ним хтось кахикнув! Серце в хлопця мало не вискочило з грудей, але він поборов страх і лишився на місці, трусячись так, наче його тіпало з десяток пропасниць заразом, і думаючи тільки про те, щоб не зомліти на місці. Тепер Гек знав, де він: він стояв за кілька кроків від приступок, що вели до садиби вдови Дуглас. «От і добре,— подумав він,— хай закопують тут, знайти буде неважко».

Аж ось обізвався й притишений голос. То говорив індіанець Джо.

— Хай їй чорт, мабуть, у неї ще хтось є! Он як уже пізно, а у вікнах і досі світиться.

— Де? Я не бачу.

Це вже був голос незнайомця із будинку з привидами. Гек аж похолов від жаху. То ось чого вони сюди прийшли — щоб помститися! Найпершим його пориванням було втекти геть звідти. Потім він згадав, що вдова Дуглас не раз робила йому добро, а ці двоє, може, замислили вбити її. Оце б тепер піти й застерегти її, але на таке в нього не стане духу —

вони ж можуть помітити його й схопити. Усе те, та й не тільки те, промайнуло в Гековій голові за коротку мить між словами того незнайомця й відповіддю індіанця Джо:

— Тобі не видно за куцями. Ану стань сюди... Тепер бачиш, еге?

— Бачу. Ну, то певне там хтось є. Облиш ти це діло.

— Як це «облиш», коли я назавжди покидаю тутешні місця! І, може, вже ніколи не випаде такої нагоди. Я ж казав тобі і знов кажу: мені байдуже до її грошей, і ти можеш забрати їх собі. Але її чоловік завдав мені кривди — і то не раз. Коли він був тут суддею, він кинув мене за ґрати як волоцюгу. Та це ще не все. Він скривдив мене в тисячу разів дужче: звелів *відшмагати!* Відшмагати батогами перед в'язницею, наче якогось негра! На очах у всього містечка! *Відшмагати* — ти розумієш? Сам він помер і уник розплати, але вона заплатить мені за все!

— Ой, не вбивай її! Не треба.

— Не вбивати? А хто сказав, що я хочу її вбити? От *його* я таки вбив би, коли б він був живий, а її — ні. Щоб помститися над жінкою, вбивати її ні до чого. Досить спотворити її. Роздерти ніздрі, обрубати вуха, як свині!

— Милій боже, та це ж...

— Тримай свої думки при собі! Тобі ж буде безпечніше. Я прив'яжу її до ліжка. А як і спливе кров'ю — мені що! Плакати не буду, хай конає. А тебе, приятелю, я привів собі в поміч, бо самому мені не впоратись. Спробуєш відмагатися — порішу. Зрозумів? Ну, а якщо доведеться пристукнути тебе, то й її разом кінчу — і тоді хай хтось дізнається, чиїх це рук діло.

— Гаразд, коли вже так треба, то ходімо зараз же. Чим скоріше, тим краще, бо мене аж трусить усього.

— Зараз? Коли там люди? Слухай, здається мені, щось ти не те надумав. Ні, ми зачекаємо, поки погасять світло. Квапитись нам нема куди.

Гек збагнув, що далі западе мовчанка, ще моторошніша, ніж будь-які криваві балачки, отож він затамував віддих і тихенько відступив назад: якусь хвилю постояв на одній нозі, ледь утримуючи рівновагу й мало не падаючи то в той, то в той бік, а тоді вже обережно поставив другу ногу. Потім так само повільно й сторожко ступив другий крок назад, тоді ще й ще один — і раптом під ногою в нього хруснула галузка! Гекові аж дух забило, і він наставив вуха. Скрізь тихо, ані шелесне. Серце його затопила незмірна полегкість. Він повернувся назад на вузькій стежці між щільними шпале-

рами сумаху — так обережно, як ото повертає корабель,— і швидко, хоча й з осторогою, пішов геть. А коли спустився до каменярні й відчув себе в безпеці, помчав так, що аж п'яти замигтіли. Біг усе вниз і вниз, аж поки опинився біля дому старого валлійця. А там став так гатити кулаками в двері, що з вікон зараз же вистромились голови самого господаря та двох його здоровенних синів.

— Що це за буча? Хто там грюкає? Чого треба?

— Відчиніть, хутчій! Я все розкажу.

— А хто ти такий?

— Гекльберрі Фінн. Швидше відчиняйте!

— Гекльберрі Фінн, он як! Не таке вже начебто ім'я, щоб перед ним відчинялися всі двері. Та все ж пустіть його, хлопці, почувемо, що там за халепа.

— Тільки не кажіть нікому, що це я вам розповів,— були перші Гекові слова, коли він зайшов,— дуже вас прошу, а то мене вб'ють. Але вдова часто була добра до мене, і я маю розповісти, *повинен* розповісти, якщо ви пообіцяєте не виказувати мене.

— Побий мене бог, він таки має що сказати, недарма ж так боїться! — вигукнув старий.— Говори, синку, говори, ніхто з нас тебе не викаже.

А за три хвилини старий господар та його сини, добре озброєні, вже піднялися нагору й ступили на стежку між кущами сумаху, скрадаючись навшпиньки й тримаючи рушниці напоготові. Гек не пішов за ними далі. Він сховався за великим каменем і почав наслухати. Повільно тяглися хвилини тривожної тиші, а тоді зненацька гримнули постріли й почувся крик.

Гек не став чекати, що буде далі. Він вискочив з-за каменя й чимдуж дременував униз.

Розділ XXX

У неділю вранці, ледь почало розвиднятися, Гек мало не навпомацки вибрався нагору й тихенько постукав у двері старого валлійця. Господарі ще спали, проте сон їхній після нічних тривог був сторожкий, і з вікна одразу запитали:

— Хто там?

Боязкий голос Гека озвався ледве чутно:

— Будь ласка, відчиніть! Це я, Гек Фінн.

— Перед цим ім'ям, синку, наші двері відчиняться і вдень і вночі. Ласкаво просимо!

Такі слова бездомному хлопцеві випало почути чи не вперше, і нічого приємнішого він зроду не чув. Та й не міг пригадати, щоб хтось колись отак запрошував його до себе в дім. Двері одразу ж відчинили, і Гек зайшов. Його посадили на стілець, а старий господар та його здоровані-сини почали квапливо одягатися.

— Ну, синку, ти, мабуть, добряче зголоднів, тож сніданок буде на столі зі сходом сонця, та ще й просто з вогню, будь певен! А ми з хлопцями думали, що ти в нас і заночуєш.

— Та я страх як перелякався,— сказав Гек,— тим-то й утік. Коли ото залящали постріли, я й дав драла і милі зо три не спинявся. А оце, бачте, прийшов дізнатися, як воно там, та зумисне вибрався вдосвіта, щоб не наскочити на тих діяволів, хай би й на мертвих.

— Ач, бідолаха, воно й видно, що тобі цю ніч було непереливки, та ось зараз поснідаєш — і до ліжка, он воно тебе чекає... Ні, синку, на жаль, вони не мертві, хоч як це нам і прикро. Ми ж бо добре знали, де вони зачайлися,— ти нам усе так докладно розповів,— отож і підкралися навшпиньках зовсім близько до них тією стежкою між сумаху, темною, наче льох, і отут, як на те, мені закортіло чхнути. Отака бісова халепа! Як міг силкуватися стриматись, та де там! Коли вже маєш чхнути, то таки чхнеш!.. Ішов я попереду, з пістолем наготові, і, коли чхнув, ті лиходії враз шаснули геть зі стежки. Тоді я гукнув: «Стріляйте, хлопці!» — і сам пальнув туди, де зашуркотіли куші. Хлопці теж торохнули. Але ті мерзотники вже встигли дременути, і ми погнались за ними вниз крізь зарості. Здається мені, наші кулі їх не зачепили. Вони, коли пустилися навтіки, й собі стрельнули по разу, та теж намарне — тільки дзизнуло десь поруч. А тоді вже й ходи їхньої не стало чути, тож ми припинили гонитву, спустилися до містечка й збудили поліційних начальників. Ті підняли на ноги людей і виставили варту понад берегом, а коли розвидниться, шериф улаштує облаву в лісі. Мої хлопці також підуть. Шкода тільки, ми не знаємо, які вони із себе, ті злодюги,— якби знали, легше було б шукати. Але ж ти, синку, певно, не зміг розгледіти їх потемки, правда?

— Та ні, я запримітив їх ще в містечку й подався за ними.

— Ну молодець! То кажи, синку, кажи!

— Один — старий глухонімий іспанець, він останнім часом разів кілька з'являвся в містечку, а другий — такий собі волоцюга, обдертий і лихий з виду...

— Годі, синку, ми вже знаємо, хто це! Якось натрапили

на них у лісі за вдовиною садибою, і вони шаснули геть. Ану, хлопці, йдіть і скажіть про це шерифові, а без сніданку якось переб'єтєся й до завтра!

Сини валлійця зараз же й вирушили. Коли вони виходили, Гек підхопився на ноги й вигукнув:

— Ой, тільки не кажіть нікому, що це я про них розповів! Дуже вас прошу!

— Гаразд, Геку, коли вже ти так не хочеш. Але тобі слід би цим тільки пишатися.

— Ой ні, ні! Будь ласка, нікому не кажіть!

Коли молодики пішли, старий валлієць мовив:

— Вони не скажуть нікому, і я не скажу. Але чому ти так не хочеш, щоб про це знали?

Гек не став пояснювати, як воно все було, сказав тільки, що про одного з тих людей він забагато знає і нізачо в світі не хоче, щоб той довідався, що він знає про нього, бо тоді напевне пристукне його.

Старий ще раз пообіцяв мовчати, потім спитав:

— А чого це ти надумав піти за ними назирці? Щось тобі здалося підозрілим, чи що?

Гек помовчав, обмірковуючи безпечну відповідь. Потім сказав:

— Та бачте, я ж і сам наче який волоцюга — всі ж бо так кажуть, і нічого тут не вдієш. А часом буває й таке, що мені через це аж не спиться вночі: лежу ото й думаю, як би його зажити по-іншому. От і минулої ночі так було. Сон мене не брав, то я й подався десь опівночі блукати вулицями, і все думав та думав про своє життя, аж поки дійшов до отого розваленого цегляного складу, що біля заїзду Товариства тверезості. Став я там, прихилився до стіни та й думаю собі далі. Аж глядь — ті двоє, скрадаються повз мене, зовсім близько, і щось несуть під пахвою — певне ж, крадене. Один із них курив, і другий захотів прикурити, то вони спинилися якраз проти мене, і сигари освітили їхні обличчя; отоді я й побачив, що більший на зріст — то глухонімиий іспанець, я впізнав його сиві баки й пов'язку на оці, а другий, як глянути — справжній диявол у дранті.

— Та як же ти в світлі сигар розгледів і дрантя?

Гек на мить збентежився, а тоді відповів:

— Ну, я не знаю... але от якось розгледів.

— То вони пішли далі, і ти...

— І я подався за ними, атож. Усе так і було. Закортіло побачити, до чого воно йдеться, бо вони скрадалися, наче злодії. Тож я й слідкував за ними аж до вдовиної огорожі, де

ото приступки. А там став у темряві й чув, як той обідранець заступався за вдову, а іспанець божився, що спотворить її, — про це я вже розказував вам і вашим...

— Як?! Глухонімий усе те казав?

Гек знов непросто схибив! Він як міг намагався не дати наздогад старому, хто був насправді той іспанець, а проте, попри всі хлопцеві виверти, язик таки затяг його в халепу. Він пробував якось виплутатися, але під пильним поглядом господаря щоразу бовкав дурницю за дурницею. Нарешті старий валлієць сказав:

— Ти, синку, не бійся мене. Я тобі от аністілечки шкоди не зроблю, ніколи в світі. Навпаки — захищатиму тебе... еге ж, захищатиму. Той іспанець ніякий не глухонімий — ти не хотів цього казати, але в тебе вихопилось, то нічого тепер не вдієш. І ти знаєш про нього щось таке, чого не хотів би відкривати. А ти звірся на мене, скажи, що воно таке, я тебе не підведу, будь певен.

Гек якусь хвилю дивився в чесні очі старого, тоді нахилився й прошепотів йому на вухо:

— Він зовсім не іспанець — то індіанець Джо!

Валлієць мало не впав зі стільця. А потім сказав:

— Ну, тепер мені зрозуміло. Коли ти казав про обрубани вуха та роздерті ніздрі, я подумав був, що це ти сам додав, задля красного слівця, бо білі люди так не мстяться. Але індіанець — то зовсім інша річ!

За сніданком вони й далі розмовляли, і старий господар принагідно розповів, що вночі, перш ніж піти спати, він та його сини взяли ліхтар і, повернувшись до тієї огорожі, пильно оглянули все довкола — чи немає де слідів крові. Крові вони не знайшли, зате наткнулися на чималий клунок з...

— З чим?!

Якби цей вигук був блискавкою — і то не міг би злетіти з побілілих Гекових уст так швидко й невтримно. Очі хлопця розширилися, він принишк і жадібно чекав на відповідь. Валлієць аж здригнувся з подиву, а тоді втупив у нього очі й дивився три секунди... п'ять... десять, потім відповів:

— Із злодійським знаряддям. Та що це з тобою, синку?

Гек відкинувся на стільці й тихенько, але глибоко зітхнув, відчуваючи невимовну полегкість. Господар пильно й допитливо подивився на нього, тоді сказав:

— Атож, із злодійським знаряддям. Здається, від цього тобі полегшало на душі. Але чого ти так схопився? Що, *по-твоєму*, ми мали там знайти?

Гека було загнано в тісний кут: господар не спускав з нього вимогливого погляду, і хлопець віддав би все на світі за бодай якусь доладну відповідь; та нічого не спадало на думку, а той вимогливий погляд наче просвердлював його наскрізь, і, не маючи часу зважити те, що здуру навернулося на язик, Гек безтямно пробелькотів:

— Ну... може, підручники для недільної школи...

Сердешний хлопець зовсім знітився й не міг навіть усміхнутись, зате старий валлієць зареготав так гучно й весело, що все його велике тіло аж заходило ходором, а насміявшись, сказав: такий сміх однаково що гроші, заощаджені на лікарі, бо він зберігає людині здоров'я. А тоді додав:

— Бідолашний хлопець, он який ти блідий і змарнілий. Тобі, видно, добраче-таки нездужається, то й не диво, що в голові трохи тьмариться. Та дарма, оклигаєш. Лягай відпочинь, поспи — і все минеться, я певен.

Гека брала досада, що він повівся як бовдур і своїм дурним переляком збудив підозру, — адже ще тоді, як він почув розмову тих двох біля вдовиної огорожі, йому стало зрозуміло, що вони несли із заїзду ніякий не скарб. Та він тільки *думає*, що то не скарб, а напевне цього не знав, тому згадка про знайдений клунок і вразила його, наче грім з ясного неба. Проте загалом було навіть добре, що так сталося, бо тепер, коли Гек не мав ані наймешного сумніву, що то *не той* клунок, йому відлягло від серця, і він зовсім заспокоївся. Справді-бо, все начебто складалось якнайкраще: скарб, певно, й досі в другому номері, тих двох злочинців сьогодні ж таки зловлять і кинуть до в'язниці, отож вони з Томом увечері підуть і без будь-якого клопоту, нікого не боячись, приберуть ті гроші до рук.

Тільки-но впоралися зі сніданком, як у двері хтось постукав. Гек підхопився і гайнув шукати якоїсь схованки, бо не хотів, щоб його бодай трохи вплутували в ту нічну пригоду. Валлієць відчинив двері і впустив кількох чоловіків та жінок, серед них і вдову Дуглас, а на схилі гори побачив ще чимало городян, що купками тяглися до вдовиної огорожі побачити на власні очі місце події. Отже, новина вже поширилася по містечку.

Валлієць мусив розповісти гостям про те, що сталося вночі. Вдова стала дякувати йому: це ж він, мовляв, урятував їй життя.

— Ані слова про це, добродійко. Є інша людина, якій ви завдячуєте чи не більше, ніж мені та моїм хлопцям, але

вона не хоче, щоб я назвав її ім'я. Коли б не ця людина, ми й не подумали б туди поткнутися.

Певна річ, усі так зацікавилися тим загадковим незнайомцем, що майже забули про саму пригоду, але валлієць, розпаливши до краю цікавість гостей, так і не розкрив їм своєї таємниці, і невдовзі поголос про неї пішов по всьому місту. Коли господар закінчив свою розповідь, удова Дуглас сказала:

— А я собі як заснула, читаючи в ліжку, так і проспала всю ту колотнечу. Чого ж ви не прийшли та не збудили мене?

— Вирішили, що не варто. Ті негідники навряд чи наважилися б вернутись, та й інструмент свій вони загубили, а без нього їм у будинок не вдертися. От ми й подумали: навіть будити вас і лякати до смерті? А троє моїх негрів вартували у вашій садибі аж до ранку. Оце щойно повернулися.

Люди приходили ще, і господареві довелося зо дві години знов і знов повторювати свою розповідь.

Під час шкільних канікул не було занять і в недільній школі, але того дня всі з раннього ранку прийшли до церкви. Нічна пригода переполошила городян, і її обговорювали з усіх боків. Хтось приніс звістку, що злочинців ще й сліду не знайшли. А коли скінчилася проповідь, дружина судді Тетчера, ідучи разом з усіма до виходу, наздогнала місіс Гарпер і сказала:

— То що — моя Беккі спатиме цілий день? Я так і думала, що вони нагуляються до знемоги.

— Ваша Беккі?

— Атож. — І із зляканим поглядом спитала: — Хіба вона вчора не лишилась у вас ночувати?

— Та ні.

Місіс Тетчер поблідла й важко опустилася на лаву; і саме тоді з ними порівнялася тітка Поллі, жваво балакаючи із знайомою. Тітка Поллі спинилась і сказала:

— Доброго ранку, місіс Тетчер. Доброго ранку, місіс Гарпер. Десь мій Том знову запропав. Мабуть, учора заночував у вас... чи у вас... і тепер боїться навертатись мені на очі. Доведеться провчити його як слід.

Місіс Тетчер поблідла ще дужче і кволо похитала головою.

— Він у нас не ночував, — сказала місіс Гарпер, уже видимо занепокоєна.

На обличчі тітки Поллі відбилася неприхована тривога.

— Джо Гарпере, ти бачив мого Тома сьогодні вранці?

— Ні, мем.

— А коли ти бачив його востаннє?

Джо спробував пригадати, але напевне сказати не міг. Люди, що виходили з церкви, спинялися й перешіптувались, на всіх обличчях прозиравав неспокій. Почали стривожено розпитувати дітей і молодих учителів. Ніхто з них не помітив, чи були Том і Беккі на поромі, коли він повертався до міста: на той час уже споночило, а ніхто й не подумав перевірити, чи всі на місці. І зрештою один молодик ляпнув не подумавши, що Том і Беккі могли залишитися в печері. Місіс Тетчер зомліла. Тітка Поллі плакала й заламувала руки.

Тривожна звістка переходила з уст в уста, від гурту до гурту, з вулиці на вулицю, і минуло заледве п'ять хвилин, як ударили в усі дзвони й ціле містечко сполохано заметушилося. Пригода на Кардіфській горі враз утратила свою вагу, і ніхто вже й не згадував про тих двох злодюг. Сіддали коней, споряджали човни, знов забрали з переправи пором, так що вже за півгодини після моторошного відкриття не менш як двісті чоловік поспішали до печери дорогою і річкою.

Аж до кінця того довгого дня містечко спорожніло, наче вимерло. Чимало жінок навідало тітку Поллі й місіс Тетчер, намагаючись бодай якомсь їх утішити. А то й плакали разом, і це було краще за будь-які слова. Цілу безсонну ніч містечко чекало вістей, та коли врешті благословилося на світ, надійшло всього кілька слів: «Передайте ще свічок і чогось поїсти». Місіс Тетчер себе не тямала з горя, так само й тітка Поллі, і хоч суддя Тетчер раз по раз присилав із печери обнадійливі й підбадьорливі записки, вони не давали розради.

На світанку повернувся додому старий валлієць, увесь закапаний свічковим л'єм, перемазаний глиною і геть знеможений. Він побачив, що Гек і досі лежить у ліжку, в яке його поклали вчора, й марить у гарячці. Всі лікарі були в печері, і доглядати хворого хлопця прийшла вдова Дуглас. Вона сказала, що зробить для нього все можливе, бо, мовляв, хоч який він є — добрий, поганий чи ніякий, — а проте й він боже створіння, отож не годиться покинути його напризволяще. Валлієць зауважив, що і в Гека є в душі добрі струни, а вдова підтвердила:

— Та певно, що є. То божа благодать. Наш творець нікого нею не обминає. Ніколи й нікого. Кожне його створіння позначене тією благодаттю.

Ближче до полудня купки знесилених чоловіків потяглися від печери до містечка, проте найвитриваліші не облишали

пошуків. Новин принесли мало: шукали вже у найвіддаленіших відгалуженнях печери, куди раніше ніхто не забивався; шукатимуть і далі, не проминаючи жодного закутка, жодної розколини; у переплетенні підземних коридорів то там, то там миготять далекі вогники й під похмурим склепінням раз у раз перекочується глухе відлуння погуків та пістолетних пострілів. А в одному закутку, далеко від тих переходів, де звичайно товчуться екскурсанти, на кам'яній стіні побачили виписані кіптявою імена «Беккі» і «Том», і там-таки поблизу знайшли закапаний лоєм уривок шовкової стрічки. Місіс Тетчер упізнала ту стрічку й гірко заплакала над нею. А тоді сказала, що то остання пам'ятка, яку вона матиме по своїй дитині, найдорожча з усіх пам'яток, бо ця стрічка була на її бідолашній дівчинці майже до самого кінця, вже перед тим як її спостигла жахлива смерть. Дехто розповідав, що час від часу в печері з'являлася удалині цятка світла, і в тих, хто її бачив, вихоплювався радісний крик, і одразу зо два десятки чоловік пускалися туди лунким переходом, але щоразу їх чекало гірке розчарування: виявлялося, що то не Беккі з Томом, а хтось із шукачів.

У напруженому, виснажливому чеканні поволі, година за годиною, минули три страшні дні й три страшні ночі, і містечко впало в чорну безнадію і заціпеніння. Ніхто не мав охоти щось робити. Саме під той час випадково виявили, що в заїзді Товариства тверезості таємно торгують спиртним, але й це відкриття не пожвавило громадського пульсу, хоч яке воно було разуче. Опам'ятавшись на часинку, Гек кволим голосом навів розмову на заїзди і зрештою, боячись почути найгірше, запитав, чи не знайшли чогось у заїзді Товариства тверезості, поки він лежав у гарячці.

— Знайшли, аякже,— відказала вдова Дуглас.

Гек аж підскочив на ліжку й дико зблиснув очима.

— Що? Що там знайшли?

— Спиртні напої. І тепер той заїзд закрили. Ляж і заспокойся, дитино. Як ти мене налякав!

— Скажіть мені лиш одне, одне-єдине, дуже вас прошу! Їх знайшов Том Соєр?

Вдова гірко заплакала.

— Годі балачок, дитино, годі! Я ж уже казала: тобі не можна розмовляти. Ти дуже, дуже хворий.

«Виходить, нічого, крім пляшок, не знайшли, бо коли б знайшли золото, зчинився б ого який шелест! І тепер скарб пропав, пропав без вороття. Але чого б їй плакати, цій жінці? Дуже дивно, чого вона плаче».

Ці думки зринали в затуманеній Гековій свідомості, аж поки, стомившись від них, він заснув. А вдома промовила сама до себе:

— Ага, вже спить, бідолаха. Том Соєр знайшов, де ж пак! Якби ж то хтось знайшов самого Тома Соєра! Ой, мало вже таких, в кого ще лишилася надія і досить сил, щоб шукати й далі.

Розділ XXXI

А тепер вернімося до Тома й Беккі, яких ми залишили на прогулянці за містом. Разом з усіма вони блукали темними переходами печери, оглядаючи вже знайомі їм дива, що мали аж надто пишні назви, як от «Зала», «Собор», «Палац Аладдіна» тощо. Потім дітвора завелася гратися в хованки, і Том з Беккі завзято пристали до тієї веселої гри й ганяли з іншими, аже поки це їм трохи набридло; тоді вони побрели вниз похилою звивистою галереєю, тримаючи свічки високо перед собою і вдивляючись у плутанину виписаних кіптявою імен, дат, адрес та гасел, якими були помережані кам'яні стіни. Ідучи все далі й розмовляючи, вони самі не помітили, як опинилися в такій віддаленій частині печери, де вже не було тих написів на стінах. Тоді вони вивели кіптявою на кам'яному виступі свої імена і рушили далі. Невдовзі вони натрапили на місце, де маленький струмочок, спадаючи зі скелі, залишав вапняковий осад, що протягом довгих віків утворив непорушну кам'яну Ніагару, блискучу й прозору, наче мереживо. Щуплявий Том протиснувся за той водоспад і на втіху Беккі освітив його ззаду. Виявилось, що кам'яна заслона приховує такі собі природні сходи, затиснуті між двома кам'яними стінами, і в Тома враз прокинулись честолюбні поривання дослідника. Беккі відгукнулася на його поклик, і, залишивши на стіні кіптявий знак, щоб керуватись ним, коли вертатимуться, обоє пустилися досліджувати той коридор. Вони раз у раз збочували то туди, то сюди, забиваючись усе далі в потаємні глибини печери, потім залишили на стіні ще один знак і звернули в бічний перехід у пошуках нових див, про які було б цікаво розповісти там, нагорі. В одному місці вони натрапили на величезну порожнину, де згори звисало безліч сталактитів завдовжки й завтовшки з людську ногу. Том і Беккі, здивовані й захоплені, обійшли ту підземну залу, а тоді рушили одним із численних коридорів, що виходили в неї. Він скоро привів їх до чарівного джерельця, дно якого було вимощене іскристими, мов іній, кристалами. Джерельце

пробивалося якраз посередині іншої просторої порожнини, великі сталактити й сталагміти, з'єднавшись між собою там, де стіни підпирала безліч химерних колон, що їх утворили де протягом віків зі стелі безнастанно капала вода. Під склепінням, зчепившись у величезні клубки, чи не по тисячі в кожному, висіли кажани. Сполохані світлом, сотні тих створінь шугнули вниз і з пронизливим виском почали люто налітати на свічки. Том знав повадки кажанів і розумів, чим загрожують такі їхні напади. Отож він схопив Беккі за руку й потяг у найближчий перехід — і то дуже вчасно, бо в останню мить один з кажанів встиг загасити крилом свічку, що була в руці у Беккі. Кажани ще довго гналися за ними, але діти щоразу, як траплявся бічний коридор, пірнали в нього і кінець кінцем утекли від тих небезпечних тварюк. Невдовзі Том знайшов підземне озеро, таке велике, що його тьмяні обриси зникали далеко в темряві. Хлопцеві захотілось оглянути береги озера, але він подумав, що краще буде перед тим трохи посидіти й відпочити. І лиш тепер, серед гнітючого безгоміння, холодна рука страху вперше стиснула дитячі душі.

— Слухай,— мовила Беккі,— я й не помітила, але, здається, ми давно вже не чуємо ніяких голосів.

— А ти подумай, Беккі, як ми глибоко під ними, та й хтозна як далеко — чи то на північ, чи на південь, чи ще куди там. Отож і не можемо їх тут почути.

Беккі ще дужче занепокоїлась.

— А цікаво, скільки вже часу ми тут, унизу, Томе? Мабуть, треба й повертатися.

— Атож, таки треба. Певно, що треба.

— А ти знайдеш дорогу назад, Томе? Тут усе так заплутано, що я й не знаю...

— Та дорогу я б, мабуть, знайшов, але ж оті кажани... Якщо вони загасять обидві наші свічки, то буде біда. Спробуємо піти іншою дорогою, щоб не проходити через ту печеру.

— Гаразд. Гляди тільки, щоб ми не заблудили. Це було б жахливо! — Беккі аж здригнулася, уявивши собі таке лихо.

Вони рушили якимсь коридором і довго йшли мовчки, заглядаючи в кожне нове відгалуження: чи не проходили вони тут раніше, — але ніяких знайомих місць не траплялося. Щоразу як Том отак видивлявся, Беккі пильно стежила за його обличчям, шукаючи обнадійливих ознак, і Том бадьоро казав:

— Нічого, все гаразд. Це ще не те, але ми от-от вийдемо куди треба.

Та за кожною новою невдачею хлопець і сам дедалі менше вірив у це й зрештою почав повертати в бічні переходи просто навмання, з відчайдушною надією кінець кінцем натрапити на правильну дорогу. Він і далі повторював «усе гаразд», але свинцевий тягар страху так гнітив йому серце, що ці слова втрачали свій сенс, і, здавалося, він казав «усе пропало». Беккі перелякано тулилася до нього, з усіх сил намагаючись стримувати сльози, але вони все одно текли з очей. Нарешті вона сказала:

— Ой Томе, дарма що там кажани, давай вернемось тією дорогою. Бо, здається, ми чимдалі гірше заплутуємось. Том зупинився.

— Послухай! — мовив він.

Глибока тиша — така глибока, що було виразно чути, як вони дихають. Том крикнув. Його крик луною покотився по-рожніми коридорами й завмер удалині ледь чутним гуком, що звучав як чийсь глузливий сміх.

— Не треба, Томе, це так страшно! — сказала Беккі.

— Страшно, але треба, Беккі. А може, вони нас почують, розумієш? — І він знову закричав.

Це «а може» було ще страшніше, ніж отой моторошний сміх, — така в ньому звучала гірка безнадія. Діти принишкли й прислухалися — але марно. Одразу ж після цього Том повернув назад і наддав ходи. Та дуже скоро з його невпевненої поведінки Беккі зробила ще одне жахливе відкриття: він не міг знайти й тієї дороги, якою вони щойно йшли!

— Ой Томе, ти не залишав за собою знаків!

— Який же я дурень, Беккі! Який дурень! Я зовсім не подумав, що ми можемо повернути назад. Ні, я таки не знайду тієї дороги. Геть заплутався.

— Томе, Томе, тепер ми пропали... пропали!.. Нам уже ніколи не вибратись із цього жахливого підземелля! І навіщо ми відбилися від інших!

Беккі впала додолу й так бурхливо заридала, аж Том злякався, щоб вона не вмерла чи не втратила розуму. Він сів поруч і обняв дівчинку, а вона сховала обличчя в нього на грудях, пригорнулася до нього й почала виливати свої страхи та марні жалі, що їх далека луна обертала на глузливий сміх. Том умовляв її заспокоїтись і не втрачати надії, та вона казала, що не може. Тоді він став гірко картати й ляяти себе за те, що зтяг її в таку біду, і це справило кращий вплив. Беккі сказала, що спробує взяти себе в руки, що встане й піде з ним куди завгодно, — аби тільки він так не карався. Вона ж, мовляв, і сама винна не менше за нього.

І вони знов рушили далі — самі не знаючи куди, просто навмання, бо нічого іншого їм і не лишалося, як іти й іти. На якийсь недовгий час у них зажеврїла надія, хоч ніщо її й не жило, — просто надїям од природи властиво відроджуватись у юних душах, ще не звиклих до життєвих знегод.

Невдовзі Том забрав у Беккі свічку й задув її. Як багато говорила ця ощадливість! Слова були зайві. Беккі й так зрозумїла, щб́ це означає, і її надія знову згасла. Вона знала: у Тома в кишенях була ще ціла свічка й три чи чотири недогарки, — а проте доводилось ощадити.

Поступово почала даватися ознаки і втома. Діти намагалися не зважати на неї, їм страшно було навіть подумати про те, щб́ сісти перепочити, коли дорого́ була кожна хвилина; ідучи вперед, нехай і навмання, вони принаймні кудись посувалися й могли ще втрапити на дорогу назад, а сидіти на місці означало здатися на ласку смерті й наблизити її прихід.

Та кінець кінцем тендітні ноженята Беккі перестали їй коритися, і вона знеможено сіла долі. Том примостився поруч, і вони почали згадувати рідні домівки, родичів та друзів, м'які ліжка, а над усе — світло! Беккі знову заплакала. Том силкувався придумати щось розрадливе, але він уже стільки разів повторював усі ті слова, що вони зовсім затерлися й звучали гіркою насмішкою. Тим часом утома здолала Беккі, і дівчинка заснула. Томові аж на душі полегшало. Він сидів, дивлячись на її змарніле личко, й бачив, як від приємних сновидінь воно прояснюється і прибирає свого звичайного вигляду. А невдовзі уста Беккі ворухнула усмішка та так на них і лишилася. Безтурботний вираз її личка заспокійливо вплинув і на Тома, трохи підніс його дух, і він поринув у примарні спогади про минулі дні. А поки він отак блукав думками десь далеко, Беккі прокинулася і тихенько засміялася, але той сміх миттю завмер на її устах, і з них вихопився стогін.

— Ой, як я тільки могла заснути! Краще б мені вже й не прокидатися, ніколи, ніколи!.. Та ні, ні, Томе! Не дивися на мене так! Я такого більш не казатиму.

— Це добре, що ти поспала, Беккі. Тепер ти трохи відпочила, і ми з тобою знайдемо дорогу назад.

— Спробуємо, Томе. Але я бачила вві сні таку прекрасну країну! Мабуть, туди нам і лежить дорога.

— Хтозна, а може, й ні. Не журися, Беккі, й ходімо шукати далі.

Вони підвелися і рука в руку побрели вперед, ні на що вже не сподіваючись. Потім спробували визначити, скільки часу пробули в печері: їм здавалося, що минули вже довгі дні, а то й тижні, тоді як насправді такого бути не могло, бо їхні свічки ще не догоріли. Після того вони довго — а як довго, й самі не знали — ішли мовчки, аж поки Том сказав, що треба ступати тихіше й дослухатися, чи не капає десь вода: їм потрібно знайти джерело. Досить скоро вони натрапили на нього, і Том вирішив, що час уже знов перепочити. Вони мало з ніг не падали від втоми, проте Беккі сказала, що вона могла б пройти ще трохи. І здивувалася, коли Том не погодився. Вона не розуміла чому. Тож вони сіли, і Том приліпив глиною свічку до кам'яної стіни проти них. Обоє поринули в свої думи й знов надовго замовкли. Нарешті Беккі озвалася.

— Томе, я так хочу їсти!

Том дістав щось із кишені.

— Пам'ятаєш, що це? — запитав він.

Беккі ледь помітно всміхнулася.

— Наш весільний пиріг, Томе.

— Еге ж... І добре, якби він був завбільшки з барильце, бо це все, що ми маємо.

— Я сховала його, коли снідали в лісі, й хотіла покласти на ніч під подушку, як ото роблять дорослі дівчата, щоб мені приснився ти... а тепер це буде наш... — Вона не доказала.

Том розділив той шматок на двох, і Беккі з апетитом з'їла свою половину, а сам він відламав від своєї лише маленький кусничок. Холодної води, щоб запити трапезу, було скільки хочеш. Через деякий час Беккі запропонувала рушати далі. Том з хвилину помовчав, а потім озвався:

— Беккі, ти зможеш витримати, як я тобі щось скажу?

Беккі зблідла, проте відповіла, що, мабуть, зможе.

— То от, Беккі, нам треба лишитися тут, біля питної води... Бо це наш останній недогарок!

Беккі дала волю сльозам. Том як тільки міг заспокоював її, але це мало помагало. Нарешті Беккі мовила:

— Томе!

— Що, Беккі?

— Вони ж похопляться, що нас немає, і підуть на пошуки!

— Ну звісно, що підуть. Аякже!

— Може, вони вже тепер нас шукають, Томе.

— А чого ж, може, й шукають. Гадаю, що таки шукають.

— Коли вони помітять, що ми відбилися, га, Томе?

— Мабуть, на поромі, коли зберуться їхати назад.

— Але ж, Томе, може, тоді вже буде темно... то хіба вони помітять?

— Ну, не знаю. А як і ні, то твоя мама одразу ж зніме тригогу, тільки-но всі повернуться.

Переляк, що майнув на обличчі Беккі, враз привів Тома до тями, і він зрозумів, що бовкнув не те. Беккі ж не чекали вдома того вечора! Обоє замовкли й сиділи в тужній задумі. Та за хвилину Беккі знов гірко заридала, і Томові стало ясно: вона подумала про те саме, що й він. Адже може минути добра половина суботнього дня, перш ніж місіс Тетчер дізнається, що Беккі не ночувала в Гарперів.

Діти прикипіли очима до маленького недогарка свічки й дивились, як він повільно й невблаганно тане: ось уже лишилося якихось півдюйма гнотика; ось уже кволий язичок полум'я замигтів, пустив угору тонку струминку диму, на мить затримався на її вершечку — і все довкола поринуло в моторошний чорний морок!

Скільки минуло часу, перш ніж Беккі поступово усвідомила, що плаче в Томових обіймах, ні вона ні він сказати не могли. Знали тільки, що опам'яталися від дуже довгого сонного заціпеніння і знов опинились у болісній безвиході. Том вважав, що, мабуть, уже настала неділя, а може, й понеділок. Він намагався втягти Беккі в розмову, але вона була зовсім убита горем і втратила будь-яку надію на порятунок. Том сказав, що їх уже, певно, давно шукають — і, може, навіть десь близько. Ось він зараз погукає, то, диви, хто-небудь і озоветься. Том гукнув, але далекі відлуння того погуку звучали так страхотливо, що більше він і не пробував.

Минали години, і бранців печери знов почав мучити голод. У Тома ще лишилася його пайка пирога, ото ж вони поділили її і з'їли. Одначе та крихта їжі, здавалося, тільки дужче розпалила їхній голод.

Зненацька Том сказав:

— Цсс! Ти чула?

Обоє затамували віддих і прислухались. До них долинув звук, начебто схожий на ледь чутний людський голос. Том миттю гукнув і собі, а тоді, схопивши Беккі за руку, навпомацки рушив підземним коридором у той бік. Потім став і знову прислухався — і знову почув той звук, тепер уже напевне ближче.

— То вони! — вигукнув він. — Ідуть сюди! Ходімо, Беккі, тепер усе буде добре.

Безмежна радість ущерть виповнила душі бранців. Але посувалися вони повільно, бо в тих переходах під ногами

часто траплялись ями, тож треба було стерегтися. Невдовзі Том з Беккі натрапили на таку яму і спинились. Вона могла мати три фути завглибшки, а могла мати й сто футів. Та хоч так, хоч так, а переступити її було годі. Тоді Том ліг на живіт і скільки міг сягнув рукою вниз. Дна не було. Отже, їм не лишалось нічого іншого, як чекати, поки надійдуть шукачі. Вони пильно дослухались, але ті далекі поклики помітно тихшали, а хвилини за дві й зовсім завмерли. Яке гірке розчарування!.. Том кричав, аж поки захрип, та все було марно. Він запевняв Беккі, що тепер їх неодмінно знайдуть, проте минула вічність тривожного чекання, а до них не долинуло більше ні звуку.

Бідолахи навпомацки повернулись назад до джерела. Час тягся нестерпно повільно. Потім вони знов заснули й прокинулись страшенно голодні, тяжко пригнічені горем. Том розважив, що вже, мабуть, вівторок.

Раптом у нього сяйнула одна думка. Зовсім поруч відходило вбік кілька коридорів. То, певно, краще обстежити декотрі з них, аніж нидіти отак без діла, знемагаючи під незмірним тягарем часу... Том витяг з кишені клубок тонкої шворки для повітряного змія, прив'язав кінець до виступу скелі, і вони з Беккі рушили — Том попереду, розмотуючи на ходу шворку. Кроків за двадцять коридор скінчився урвищем. Том став навколішки й намацав унизу стрімку кам'яну стіну; а тоді сягнув рукою як міг далеко за ріг скелі і вже був потягся ще трохи далі праворуч, коли раптом зовсім близько, менш як за двадцять кроків попереду, з-за скелі висунулася чиясь рука зі свічкою! Том радісно закричав, та одразу за рукою з'явилась і вся постать, і то був... індіанець Джо! Томові аж руки й ноги залякли, так що він не міг і поворухнутись. Та яка ж була його радість, коли в наступну мить він побачив, що «іспанець» кинувся навтіки й зник з очей! Хлопця здивувало, що індіанець Джо не впізнав його по голосу й не вбив за свідчення в суді. Мабуть, то луна так змінила його голос, подумав Том. Певно, що луна. Від страху все його тіло отерпло, і він сказав собі: якщо в нього вистачить сили дістатися назад до джерела, він більш нікуди звідти й на крок не зрушить, аби лиш не наразитися знов на індіанця Джо. Він і словом не обмовився Беккі про те, що побачив. А що закричав — то, мовляв, просто так, «на щастя».

Та зрештою голод і відчай переважили страх. Ще кілька довгих годин діти марно чекали біля джерела, потім знову заснули, а прокинувшись, відчули перемену. Тепер їх мучив такий лютий голод, що його несила було й терпіти. Томові

здавалося, що вже має бути середа, або четвер, або, може навіть п'ятниця чи субота, а отже, їх уже давно перестали шукати. І він запропонував дослідити ще один коридор. Його не лякала вже ні небезпека зіткнутися з індіанцем Джо, ні будь-які інші страхиття. Але Беккі зовсім знесиліла. Немов заціпеніла від розпуки, і годі було її розбуркати. Вона сказала, що чекатиме там, де вона є, аж поки помре, і це буде вже скоро. А Том, мовляв, нехай іде собі зі шворкою в той коридор, як хоче, і в неї тільки єдине прохання: щоб він частіше повертався й розмовляв з нею; а ще він мусив пообіцяти бути поруч, коли надійде остання хвилина, і тримати її руку в-своїй, аж поки буде по всьому.

Відчуваючи в горлі тугий клубок, Том поцілував її і з удаваною впевненістю сказав, що таки сподівається або зустріти шукачів, або знайти вихід із печери. А тоді взявся за свою шворку, став на коліна й порачкував одним із бічних коридорів, ледь притомний від голоду, з лиховісним передчуттям неминучої загибелі.

Розділ XXXII

Був уже вівторок, надворі починало смеркатися. В містечку Сент-Пітерсбергзі й досі панувала жалоба. Заблукалих у печері дітей так і не знайшли. За них молились і в церкві, цілою громадою, і поодинокі в своїх домівках, вкладаючи в ті молитви всю душу, та добрих вістей із печери не було. Більшість шукачів уже втратили надію і повернулися до своїх повсякденних справ: мовляв, бідолашних дітлахів однаково не знайти. Місіс Тетчер тяжко занедужала і майже весь час марила. Люди казали, страх було чути, як вона кличе свою дитину, підводить голову з подушки й з хвилину прислухається, а тоді, гірко стогнучи, знеможена, знов падає на ліжко. Тітка Поллі теж зовсім занепала духом, і її сиві коси майже геть побіліли. Того вівторка все містечко відходило до сну, охоплене сумом і безнадією.

Аж раптом десь серед ночі всіх збудило несамовите бамкання дзвонів, і на вулиці враз повисипали охоплені буйною радістю напіводягнені люди, голосно вигукуючи: «Вставайте! Усі вставайте! Вони знайшлися! Знайшлися!» Калатали в сковороди, сурмили в ріжки, і гамір стояв неймовірний. Городяни юрбою побігли до річки, де їм назустріч такі ж радісно збуджені люди вже везли на відкритому візку врятованих Тома й Беккі. Натовп оточив візок, а тоді повернув назад до містечка й урочисто пройшов головною вулицею, без упину гукаючи «ура».

Скрізь у містечку світилося, ніхто вже не лягав спати, і то була чи не найзнаменніша ніч, яку будь-коли пам'ятали городяни. Добрих півгодини люди все йшли та йшли до будинку судді Тетчера, одне по одному обіймали і цілували врятованих дітей, потискували руку місіс Тетчер, намагалися щось сказати, але не могли, — і йшли назад, заливаючи дім сльозами.

Тітка Поллі себе не тямилася з радості, і майже так само й місіс Тетчер. Їй хотілося ще тільки одного: щоб посланець, відряджений до печери, швидше приніс ту щасливу звістку її чоловікові. Том лежав на канапі в оточенні слухачів, що ловили кожне його слово, і розповідав про свої дивовижні пригоди в печері, додаючи до них чимало власних вигадок, щоб було цікавіше. Нарешті він дійшов до того, як залишив Беккі біля джерела й подався обстежувати підземні коридори; як пройшов двома з них, скільки вистачило шворки, а тоді заглибився в третій, аж поки шворка натяглась до відпору, і вже збирався повернути назад, коли вгледів ген-ген попереду ледь помітний просвіт — так наче там пробивалося денне світло; і як він тоді покинув шворку й поповз туди, а коли доповз, то протиснув голову й плечі крізь невелику розколину — і побачив перед собою величні хвилі Міссісіпі! А якби на той час була ніч, він, звісно, не вгледів би того просвіту й не поткнувся в кінець коридора!.. Далі Том розповів, як повернувся до Беккі з радісною звісткою, а вона сказала, щоб він не надокучав їй своїми дурницями, бо вона геть знесиліла і скоро помре, і чим скоріше — тим краще. І як він умовляв і переконував її, а потім вона мало не збожеволіла з радості, коли вони навпомацки дісталися до того місця, звідки було видно цяточку денного світла; як він протиснувся крізь розколину сам, а тобі допоміг вилізти й Беккі, і вони сіли там і заплакали від щастя; як, побачивши на річці човен з людьми, він гукнув до них і сказав, що вони з Беккі щойно вибралися з печери й просто-таки вмирають з голоду; і як ті спершу не повірили йому: мовляв, до печери звідти п'ять миль проти води, — та потім узяли їх у свій човен, пристали до якогось дому на березі, а там дали їм попоїсти, трохи відпочити і години за дві-три після смерку повезли до містечка.

Десь перед світанком суддю Тетчера та купку чоловіків, що лишалися з ним, знайшли в печері, пішовши за шворкою, яку вони розмотували позад себе, і повідомили їх про велику радість.

Дуже скоро виявилось, що ті три дні й три ночі тяжких

поневірянь та голодування в печері не минули для Тома й Беккі без сліду. І він, і вона пролежали в ліжках цілу середу й четвер, почувачи страшенну втому і квалість. У четвер Том ненадовго встав з ліжка, в п'ятницю вже подався «до міста», а на суботу майже зовсім оклигав. Що ж до Беккі, то вона не виходила із своєї кімнати аж до неділі, а коли вийшла, мала такий вигляд, наче перехворіла на якусь виснажливу хворобу.

Дізнавшись, що й Гек нездужає, Том ще в п'ятницю пішов його навідати, але до кімнати, де лежав товариш, потрапити не зміг; не пустили його до Гека й ні в суботу, ні в неділю. А вже тоді дозволили приходити щодня, але застерегли, щоб він мовчав про випадок у печері і взагалі не збуджував хворого ніякими дражливими розмовами. А щоб Том не міг порушити цієї заборони, вдова Дуглас сама лишалася з ними в кімнаті. Удома Том довідався про пригоду на Кардіфській горі, а також про те, що тіло «обідранця» потім знайшли в річці коло перевозу: як видно, він потонув, намагаючись утекти.

Аж за два тижні після свого визволення з печери Том пішов побалакати з Геком, який на той час уже досить одужав, щоб почути разючі новини, — а що його новини вразять Гека, Том не мав сумніву. Поминаючи по дорозі будинок судді Тетчера, він зайшов провідати Беккі. Суддя та кілька його гостей втягли хлопця в розмову, і один з них жартівливо спитав, чи не хочеться йому знов до печери. На це Том відповів: а чого ж, він не проти. Тоді суддя сказав:

— Я таки певен, Томе, що, крім тебе, знайшлися б і інші охочі. Та ми вже про це подбали. В тій печері більш ніхто не загубиться.

— Чому?

— Бо я ще два тижні тому звелів оббити її двері залізом і замкнути на три замки, а ключі зберігаються в мене. Обличчя Томове побіліло, мов крейда.

— Що з тобою, хлопче?.. Гей, хто там є! Принесіть склянку води!

Воду принесли й поприскали Томові на обличчя.

— Ну, тепер усе гаразд. Що це тобі подіялося, Томе?

— Ой пане суддя, там у печері — індіанець Джо!

Розділ XXXIII

За кілька хвилин новина облетіла все містечко, і з десяток човнів з людьми попливли до Мак-Дугалової печери, а недовзі за ними вирушив і паровий пором, ущерть заповнений

пасажирами. Том Соєр був в одному човні з суддею Тетчером.

Коли відімкнули двері до печери, в тьмяному присмерку, який там панував, постало сумне видовище. Одразу ж за дверима лежав мертвий індіанець Джо, припавши обличчям до вузької шпарини вниз, так наче до останньої миті з тугою вбирав очима веселе світло вільного навколишнього обширу. Том мимоволі відчув жаль, бо з власного досвіду знав, як мав страждати той нещасний. Та разом із жалем душу йому виповнило безмежне почуття полегкості й безпеки, і він тільки тепер до кінця зрозумів, який величезний тягар страху гнітив його від того самого дня, коли він звжився викрити в суді цього лютого лиходія.

Мисливський ніж індіанця Джо лежав поруч нього із зламаним навіл лезом. Міцний нижній брус дверей був підрубаний і проколупаний наскрізь тяжкою працею, але вся та праця пішла намарне, бо знадвору скеля утворювала ніби природний поріг, і ніж не зміг подолати кам'яної перепони — він зламався, і край. Та навіть якби її не було, індіанець Джо, попри всі свої зусилля, однаково нічого б не досяг: хай би він вирубав і весь брус, але ніколи не зміг би протиснутись під дверима, — і він це знав. Він рубав двері, аби тільки щось робити, якось згаяти нескінченний час і не втратити розуму.

При вході до печери в розколинах скель завжди можна було знайти з десяток недогарків свічок, покинутих відвідувачами, — а тепер не лишилося жодного. В'язень визбирав їх і поїв. А ще він ухитрився зловити кілька кажанів і теж з'їв їх, лишивши самі пазурі. Нещасний помер з голоду. Недалеко від дверей стримів сталагміт — він утворився протягом віків із крапель води, що одна по одній спадали зі сталактита, навислого над ним. Індіанець Джо відбив верхівку сталагміта й примостив на ньому камінь, в якому видовбав невелику заглибину, щоб збирати дорогоцінні краплі: вони падали щотри хвилини з лиховісною розміреністю годинникового маятника, і за двадцять чотири години набиралася десертна ложка води. Ті краплі падали ще тоді, коли було зведено єгипетські піраміди; коли впала Троя; коли закладалися підвалини Рима; коли розпинали Христа; коли Вільгельм Завойовник засновував Британську імперію; коли вирушав у мандри Колумб; коли ще була новиною Лексінгтонська битва. Падають вони й тепер і падатимуть тоді, коли всі ці події відійдуть у далечінь історії, в присмерк минувшини, а там і в чорний морок забуття. Невже все на світі має свою мету

і призначення? Невже ті краплі терпляче падали п'ять тисяч років тільки задля того, щоб тепер удовольнити потребу оцієї людської комахи? Чи їм судилося ще якийсь важливе призначення, яке вони мають виконати в майбутні десять тисяч років? То байдуже. Скільки вже минуло літ відтоді, як злощасний метис видовбав заглибину в камені, щоб збирати дорогоцінну воду, — а й сьогодні люди, приходячи побачити дива Мак-Дугалової печери, чи не найдовше роздивляються на цей зворушливий камінь і на краплі води, що повільно спадають на нього. «Чаша індіанця Джо» посідає перше місце в ряду див печери, навіть «Палац Аладдіна» не може ривнятися з нею.

Індіанця Джо поховали біля входу до печери. На похорон човнами й фургонами з'їхалися люди з містечок, селищ і ферм за сім миль в околиці; їхали з дітлахами, із запасом харчів, а потім казали, що дістали майже таку саму втіху, яку дало б їм видовище смерті злочинця на шибениці.

Той похорон поклав край одній добродійницькій справі, що набрала була розвою, — збиранню підписів під проханням на ім'я губернатора про помилування індіанця Джо. Підписів набрали вже чимало; тут і там відбувалися збори, де лилися сльози й лунали проречисті промови; утворили навіть «комітет» із жалісливих дам, які мали вбратися в жалобу, піти до губернатора й слізно благати його, щоб він знехтував свій обов'язок і повівся як милосердний осел. Казали, індіанець Джо вбив п'яťох городян — то й що? Та хай би він був і сам сатана, знайшлося б доволі м'якотілих телепнів, ладних нашкрятати свої імена під проханням про його помилування та ще й зронити на те прохання сльозу із свого вічно несправного, дірявого водогону.

Другого дня після похорону Том завів Гека в затишне місце, щоб поговорити про поважну справу. На той час Гек уже дізнався від старого валлійця та вдови Дуглас про його пригоди в печері, але Том сказав, що є одна річ, про яку вони розповісти не могли, і про цю-от річ він і хоче поговорити. Гекове обличчя посмутніло, і він промовив:

— Я знаю, про що ти. Ти пробрався в той номер другий і не знайшов там нічого, крім віскі. Хоч мені й не сказали, що то був ти, але я тільки почув про цю історію з віскі, як одразу збагнув, що грошей ти не знайшов, бо коли б знайшов, то вже мені якось дав би знати, дарма що не прохопився й словом нікому іншому. А я, Томе, чогось весь час так і передчував, що нам не запопасти тих грошей.

— Та ні, Геку, то не я виказав хазяїна заїзду. Ти ж знаєш,

тієї суботи, коли я поїхав з усіма за місто, там ще було тихо. І якраз ти тоді й мав вартувати, хіба не пригадуєш?

— А й справді! Ти диви, а здається, наче цілий рік відтоді минув. Воно ж таки було тієї самої ночі, коли я подався за індіанцем Джо до вдовиної садиби.

— Як? То був ти?

— Еге ж, тільки нікому про це ні слова. Мабуть, в індіанця Джо лишилися товариші, то я не хочу, щоб вони мали на мене зуба й шукали нагоди відплатити. Коли б не я, він був би вже аж у Техасі.

І Гек під великим секретом розповів про всю ту пригоду, бо Том знав про неї тільки те, що переказав йому старий валлієць.

— Ну, то от,— сказав Гек, повертаючись до головного предмета розмови,— хай би там хто забрав з другого номера ті пляшки, він же таки, певне, забрав і гроші. Так чи не так, а нам, Томе, їх більш не бачити.

— Геку, тих грошей там ніколи й не було!

— Як? — І Гек пильно втупився в очі товаришеві.—

Томе, ти що — знов натрапив на слід?

— Геку, вони в печері!

— Скажи це ще раз, Томе.

— Ті гроші в печері!

— Слово честі, Томе? Це правда чи ти жартуєш?

— Правда, Геку. Зроду ще не казав щирішої правди. Підеш зі мною туди й допоможеш їх забрати?

— Чи я піду! Певно, що піду, тільки треба буде лишати за собою знаки, щоб не заблудитися.

— Геку, ми легко все те зробимо, анітрохи не ризикуючи, от ні стілечки!

— Тоді чудово! А звідки ти взяв, що ті гроші...

— Ти постривай, Геку, хай ми тільки туди доберемось. А як не знайдемо грошей, я віддам тобі і свій барабан, і все, що маю. Все віддам, щоб я пропав!

— Гаразд, згода. А коли вирушимо?

— Та хоч зараз, як хочеш. Ти вже добре оклигав?

— А це далеко в печері? Я оце вже днів три-чотири пома-лу дигаю, та якщо десь над милю, то навряд чи подужаю, Томе... Мабуть, таки ні.

— Коли йти так, як ходять усі, то це буде миль із п'ять. Але там є і куди коротша дорога, якої ніхто, крім мене, не знає. Я повезу тебе туди човном. І веслуватиму сам, і туди й назад. Тобі, Геку, й пальцем не треба буде ворухнути.

— То зараз же й їдьмо, Томе!

— Добре. Треба тільки взяти з собою трохи хліба та м'яса, люльки, зо дві торбини, два-три клубки шворки для змія, а ще отих нових вогнистих паличок — сірників, чи як їх там звать. Знаєш, я тоді в печері не раз шкодував, що не мав їх при собі.

Одразу ж пополудні хлопці позичили в одного городянина, якого на той час не було в місті, невеличкий човен і вирушили в дорогу. Коли вони запливли за водою на кілька миль далі від входу до печери, Том сказав:

— Дивись, цей схил від самого устя печери весь однаковий: ні хатин, ні порубів, скрізь ті самі чагарі. А бачиш онде щось біле, там, де був зсув? То мій знак. Отут ми й причалимо.

Вони вийшли на берег.

— А тепер, Геку, звідси, де ти оце стоїш, до мого лазу вудлицем можна дістати. Ану глянь, чи не побачиш його.

Гек обнишпорив очима всю ту місцину, але нічого не помітив. Том гордо ступив у рясні сумахові куці й сказав:

— Ось він де! Дивись, Геку, це найкращий лаз в усій околиці. Тільки нікому ні словечка. Я вже давно хочу стати розбійником, потрібна була тільки отака добряча схованка, та де її знайти, я не знав. А тепер вона в нас є, і ми триматимем її в таємниці, пустимо сюди лише Джо Гарпера та ще Бена Роджерса, бо треба мати ватагу, а то що ж це буде за розбій! Ватага Тома Сойсра — гарна назва, правда ж, Геку?

— Еге ж, гарна, Томе. А кого ми грабуватимем?

— Та кого хочеш. Нападатимем із засідок — так здебільшого роблять.

— І вбиватимемо?

— Ну, не завжди. Триматимем бранців у печері, поки за них не дадуть викупу.

— А що то за викуп?

— Гроші. Ти велиш бранцеві зібрати все, що він може позичити в друзів чи ще де, а як мине рік і викупу не буде, тоді вбиваєш його. Так заведено скрізь. Не вбивають тільки жінок. Тримають у полоні, але не вбивають. Вони ж бо завжди красуні й багатійки, і всі страшенно полохливі. Ти забиралеш у них годинники там і всякі такі речі, але скидаєш перед ними капелюха й розмовляєш чемно. Таких чемних людей, як розбійники, більш ніде нема, про це в кожній книжці пишеться. Ну, жінки одразу закохуються в тебе і коли поживуть у печері тиждень чи два, то вже не плачуть, а потім їх звідти й не викуриш. А виженеш котру, то вона круть — і назад. В усіх книжках так.

— Це таки діло, Томе! Як на мене, воно краще, ніж бути піратом.

— Атож, де в чому таки краще. І додому близько, і цирк під боком, і все таке інше.

На той час усе вже було готове, і хлопці полізли в печеру, Том — перший. Вони добралися в кінець першого коридора, прив'язали до кам'яного виступу кінець шворки й рушили далі. За кілька кроків опинилися біля джерела, і Том відчув, як по всьому його тілу перебіг дроз. Він показав Гекові рештки гнотика свічки, що стримів із грудки глини, приліпленої до стіни, й розповів, як вони з Беккі стежили за кволим язичком полум'я, що здіймалось і опадало перед тим, як остаточно згаснути.

Тепер хлопці говорили майже пошепки: обох гнітила мертва тиша й морок печери. Вони подалися далі і невдовзі вийшли в Томів другий коридор, а там натрапили й на провалля. При світлі свічок вони побачили, що то, власне, не провалля, а крутий глинястий спад футів із двадцять чи тридцять завдовжки.

— А тепер, Геку, я тобі щось покажу,— прошепотів Том. Тоді підніс свічку високо над головою і мовив: — Зазирни-но якомога далі за ріг. Бачиш? Онде, на тій скелі, нагорі... написано кіптявою...

— Томе, та то ж хрест!

— Ну, а де твій номер другий? Під хрестом, хіба не так? Оце там, Геку, я й побачив індіанця Джо зі свічкою в руці!

Гек якусь хвилю пильно дивився на той таємничий знак, потім промовив зляканим голосом:

— Томе, ходімо звідси геть!

— Як це ходімо? І покинемо скарб?

— Еге ж, покинемо. Десь тут напевне никає дух індіанця Джо.

— Та ні, Геку, він не тут. Він має бути там, де помер індіанець Джо,— аж ген біля входу, за п'ять миль звідси.

— Ой ні, Томе, не кажи. Він тиняється десь поблизу, коло грошей. Чи я не знаю звичаїв духів, та й сам ти знаєш їх не гірше.

Том почав боятися, що Гек має рацію. Душу йому заповнили лихі передчуття. Та раптом у нього сяйнула інша думка.

— Слухай, Геку, які ж ми з тобою дурні! Дух індіанця Джо не може бути там, де хрест!

Доказ був переконливий і справив належний вплив.

— А я про це й не подумав, Томе. Воно ж справді так.

То тепер ми можемо спуститися туди й пошукати скриньку.

Том став спускатися перший, видовбуючи в глині нерівні сходишки. Гек поліз за ним. Від невисокої порожнини, де стояла скеля з хрестом, відходило чотири коридори. Хлопці пройшли трьома з них, але намарне. В одному, найближчому до скелі, вони побачили невелику заглибину, а в ній — розіслані долі укривала, старі шлейки, шкурку від окоста й чисто обгризені кістки двох чи трьох курчат. Одначе скриньки там не було. Хлопці поткнулися сюди, туди, та більш нічого не знайшли.

— Він казав: *під* хрестом. То оце якраз найближче до хреста. Не може ж скарб бути під самою скелею, бо вона стоїть намертво.

Хлопці знов пошукали довкола, а тоді, підупавши духом, сіли перепочити. Гек уже й не намагався щось придумати. Нарешті Том сказав:

— Поглянь, Геку, з одного боку скелі видно сліди ніг та краплі лою від свічки, і більш ніде їх нема. Чому це так, га? Ні, хоч ти мене рїж, а гроші таки десь тут, під скелею!

— А що, може, й твоя правда, Томе! — жваво озвався Гек.

Том миттю видобув з кишені свій «непідробний» ніж фірми Барлоу і, розколупавши глину дюймів на чотири, натрапив на якесь дерево.

— Ти чуєш, Геку?

Гек і собі взявся відгортати глину руками. Скоро хлопці побачили кілька дощок і відсунули їх убік. Під дошками виявилася природна розколина, що йшла вниз, під скелю. Том заліз у неї і присвітив собі як міг далі вперед, але кінця розколини не було видно. Він сказав, що треба піти подивитися, і, низько пригнувшись, рушив униз тим вузьким похилим лазом. Повернув праворуч, потім ліворуч. Гек не відставав ні на крок. Нарешті Том поминув ще один короткий поворот і вигукнув:

— Милій боже! Геку, ти глянь!

Атож, то була вона, та сама скринька, — стояла собі в невеликій затишній печерці поряд з порожнім барильцем від пороху, двома рушницями в шкіряних чохлах, двома чи трьома парами старих мокасинів, шкіряним паском та іншим мотлохом, вогким від води, що капала зі стелі.

— Нарешті доп'яли! — мовив Гек, запустивши руку в ту купу потьмянілих монет. — Та ми ж тепер багатіі, Томе!

— А я, Геку, й не сумнівався ніколи, що ми їх таки допнемо. Хоч як важко повірити, але тепер вони *наші!*.. Ну,

гаразд, годі базікати. Забираймо гроші — і назад. Ану, дай я спробую підняти...

Скринька важила фунтів п'ятдесят. Том її сяк-так підняв, але нести було важко й незручно.

— Так я й думав, — сказав він. — Це видно було, ще коли вони виносили її з будинку з привидами. Я й тоді помітив, яка вона важка. Отож добре, що додумався взяти з собою торбини.

За кілька хвилин гроші були в торбинах, і хлопці понесли їх до скелі з хрестом.

— Треба забрати й рушниці, і все інше, — сказав Гек.

— Ні, Геку, залишмо їх. Вони знадобляться нам, коли ми станемо розбійниками. Будемо тримати тут зброю і влаштовувати оргії. Кращого місця для оргій не знайти.

— А що воно за оргії?

— Та не знаю. Але розбійники завжди влаштовують оргії, то й нам без цього не обійтись. Ходімо вже, Геку, ми й так забарилися. Мабуть, уже не рано. Та й їсти хочеться страшенно. Доберемося до свого човна і там перекусимо й покуримо.

Незабаром вони вилізли з печери в зарості сумаху, обережно визирнули звідти, побачили, що на березі нікого немає, — і за хвилину вже сиділи в човні, наминали хліб з м'ясом і пахкали люльками. А коли сонце почало хилитися до обрію, відштовхнулися від берега й попливли назад. Все довге надвечір'я Том веслував попід самим берегом, весело балакаючи з Геком, а коли посутеніло, причалив біля містечка.

— Слухай, Геку, — сказав він. — Ми сховаємо гроші на горищі у вдовиному дровнику, а завтра вранці я прийду, і ми їх полічимо, поділимо, а тоді пошукаємо в лісі надійнішої схованки. Ти поки що посидь тут тихенько, постережи, а я збігаю позичу в Бенні Тейлора його візка — і зараз же назад.

Том зник і скоро повернувся з візком, поклав на нього обидві торбини, накидав зверху ганчір'я і рушив уперед, тягнучи візка за собою. Діставшись до будинку старого валлійця, хлопці спинилися перевести дух. Коли вони вже збиралися рушати далі, з дому вийшов господар і гукнув:

— Гей, хто це там?

— Гек Фінн і Том Соєр.

— От і добре! Ходімо зі мною, хлопці, тільки вас усі й чекають. Ану гайда вперед, хутчій, а я повезу вашого візка...

Еге, та він не такий легкий, як здається. Що це тут у вас? Цегла? Старе залізяччя?

— Залізяччя,— відказав Том.

— Так я й подумав. Усі хлопчаки в містечку радніші марнувати і силу, і час, збираючи те старе залізяччя, за яке їм заплащать на ливарні сушій дріб'язок, аніж узятися до якогось справжнього діла, де можна заробити вдвоє більше. Але така вже людська вдача... Хутчій, хлопці, хутчій!

Хлопці поцікавились, до чого такий поспіх.

— Постривайте, ось прийдемо до вдови Дуглас, там дізнаєтесь.

Гек, звиклий до всякої напасті, стривожено мовив:

— Містере Джонсе, ми ж нічого такого не зробили. Старий валлієць засміявся.

— Не знаю, Геку, не знаю, синку. Нічого не знаю. Хіба ти не поладнав з удовою?

— Та ні, наче поладнав... Цебто вона до мене дуже добра. От і гаразд. То чого ж тобі боятися?

Повільний на розум Гек ще міркував, як відповісти на це запитання, коли його разом із Томом заштовхнули до вітальні вдови Дуглас. Старий валлієць залишив візка надворі і зайшов слідом за ними.

Кімната була яскраво освітлена, і в ній зібралися всі, хто мав хоч якусь вагу в містечку. Там були Тетчери, Гарпери, Роджерси, тітка Поллі, Сід, Мері, священник, редактор місцевої газети і ще багато всякого люду, пишно, по-святковому вбраного. Вдова зустріла хлопців так привітно, як тільки могла зустріти двох таких нечупар: обидва були геть перемазані глиною і свічковим лоєм. Тітка Поллі аж почервоніла з сорому, насупилась і, пильно дивлячись на Тома, похитала головою. Та чи не найгірше почували себе самі бідолашні хлопці.

Містер Джонс сказав:

— Тома я вдома не застав і вже думав, що не знайду його, коли оце натрапив на них з Геком просто в себе під дверима, ну й мерщій привів обох сюди.

— І дуже добре зробили,— мовила вдова.— Ходімо зі мною, хлопці.

Вона привела їх до спальні і там сказала:

— А тепер умийтеся і перевдягніться. Осьде два нові костюми, сорочки, шкарпетки — все, що потрібно. Це Гекові речі... Ні, ні, Геку, нема за що дякувати... Половину купив містер Джонс, а половину я. Але вони годяться на вас обох.

Тож одягайтесь. Ми вас почекаємо, а ви причепуріться і спускайтеся вниз.

І вона пішла.

Розділ XXXIV

Гек сказав:

— Томе, якби знайти мотузку, ми б могли ушитися звідси. Вікно не дуже високо від землі.

— Дурниці, чого б то нам ушиватися?

— Та не звик я до такого панства. Аж страх бере. Не піду я туди, Томе, і край.

— Отакої! Усе це пусте. Я ж ось анітрохи не боюся. І весь час буду коло тебе.

З'явився Сід.

Томе,— сказав він,— тітонька чекала на тебе цілий день. Мері приготувала тобі недільний костюм, і всі тривожилися, де це ти подівся... Слухай, а чим ви так перемазалися? Чи це не глина та свічковий лій?

— Ось що, містере Сідді, не лізь куди тебе не просять. Ти краще скажи: чого це тут таке збіговисько?

— Та просто звана вечере, вдова їх часто влаштовує. А сьогодні — на честь старого валлійця та його синів, бо вони тоді врятували її від біди. І знаєш, можу тобі ще щось розказати, як хочеш.

— Ну, що там таке?

— А те, що містер Джонс збирається сьогодні ввечері приголомшити всіх якоюсь таємницею, але я чув, як він тихенько звірив її тітоньці, і, мабуть, *тепер* це не така вже й таємниця. Всі знають, у чому річ, і вдова теж, хоча й прикидається, ніби сном-духом нічого не відає. Тим-то містерові Джонсу страх як хотілося, щоб і Гек був тут, бо без Гека його велика таємниця не справила б такого враження, розумієш?

— Яка таємниця? Про що це ти, Сіде?

— Про Гека — це ж він вистежив грабіжників аж до вдової садиби. Містер Джонс уявляє собі, яка то буде для всіх велика несподіванка, а я ручуся, що буде великий пшик.— І Сід вдоволено й зловтішно захихотів.

— Це ти розбовкав, Сіде?

— Чи тобі не однаково хто? *Хтось* розказав, та й годі.

— Сіде, в цілому містечку лиш одна людина здатна на таку підлоту, і ця людина — ти. Та коли б тобі як ото Гекові, ти б тихцем чкурнув з гори — і ні пари з уст про тих злодіяк. Сам ти нічого, крім мерзоти, не зробиш, а коли когось хва-

лять за добре діло, тебе завидки беруть... Ось тобі — і нема за що дякувати, як каже вдова.— Том нам'яв Сідові вуха, а тоді стусанами вигнав його за двері.— А тепер, як не боїшся, іди жалійся тітоньці, то завтра ще дістанеш!

Через кілька хвилин усі гості сиділи круг столу за вечерею, а дітей посадили за малі столики під стіною, як було тоді заведено в тих краях. У слухну хвилину містер Джонс виголосив невеличку промову, в якій подякував удові за честь, виявлену йому та його синам, а потім сказав, що є ще одна людина, чия скромність...

І пішов, і поїхав. З властивим йому драматичним хистом він розкрив таємницю Гекової участі в подіях тієї ночі, але ця несподіванка хоч і викликала подив, проте великою мірою вдаваний і далеко не такий бучний, як міг би бути за сприятливіших обставин. А втім, удова цілком природно вдала вражену і висипала на Гека стільки хвали та подяк, що він майже забув про всі ті нестерпні муки, яких завдавав йому новий костюм, бо загальна увага і славослів'я були для нього ще нестерпніші.

Вдова оголосила, що хоче взяти Гека до себе в дім і подбати про його виховання, а коли матиме вільні кошти, допоможе йому розпочати якесь скромне діло. Том не міг проминути такої нагоди і сказав:

— Гекові не потрібна допомога. Він і сам багатий.

Тільки суворі вимоги доброго тону стримали товариство від добродушного, поблажливого сміху, що був би цілком доречний у відповідь на цей милий жарт. Одначе тиша запала трохи ніякова. Том перший порушив її:

— Атож, Гек має гроші. Можете не вірити, але він має їх дуже багато. Даремно ви посміхаєтеся, ось я вам зараз покажу. Тільки заждіть хвилинку...— І він бігцем подався за двері.

Усі розгублено й здивовано позирали одне на одного і з ними запитанням — на Гека; але йому наче мову одібрало.

— Сіде, що це діється з Томом? — запитала тітка Поллі.— Він... ну просто не вгадаєш, що́ на думці в цього хлопчиська. Я ще ніколи...

Тітка Поллі не докінчила: згинаючись під вагою своїх торбин, Том повернувся до вітальні. Він вивалив на стіл усю ту купу золотих монет і промовив:

— Ну от!.. Що я вам казав? Половина цих грошей Гекова, а половина моя!

Від такого видовища всім аж дух забило. Усі втупили очі в золото, і якусь хвилю ніхто не озивався. А тоді в один

голос зажадали пояснень. Розповідь була довга, але надзвичайно цікава. Усі слухали, мов зачаровані, не перебиваючи оповідача жодним словом. А коли він закінчив, містер Джонс сказав:

— Я сподівався вразити вас своєю несподіванкою, але тепер вона нічого не варта. З приємністю мушу визнати: проти цієї моя несподіванка — суцільний дріб'язок.

Гроші полічили. Там було трохи більше як дванадцять тисяч доларів. Таких великих грошей разом ще не траплялося бачити жодному з гостей, хоч загалом дехто з них мав куди більші статки.

Розділ XXXV

Хай читач повірить, що той дарунок долі, який так значуща випав Томові та Гекові, враз сколихнув усе тихе, небагате містечко Сент-Пітерсберг. Такі величезні гроші, та ще й готівкою,— це здавалося майже неймовірним. Скрізь тільки й говорили про ті гроші, заздрили на них, славословили їх, і від усього того хворобливого збудження чимало городян просто-таки схиблилися. В Сент-Пітерсберзі та околишніх містечках розібрали по дощечці всі «будинки з привидами», розкопали підмурки й винишпорили скрізь, де тільки можна, шукаючи схованих скарбів,— і то не зелені хлопчаки, а дорослі люди, й серед них цілком поважні, аж ніяк не романтичні чоловіки. Хоч би де з'явилися Том із Геком, кожен упадав коло них, захоплювався ними, пас їх очима. Хлопці не могли пригадати, щоб їхні слова коли-небудь щось важили,— зате тепер перший-ліпший їхній вислів шанобливо підхоплювали й повторювали, а все, що їм траплялося зробити, не знати чому вважали за взірць, гідний наслідування,— так наче вони втратили здатність говорити й чинити, як звичайні смертні; мало того — почали порпатися в їхньому минулому житті і навіть там знайшли прикмети неординарної вдачі. Місцева газета надрукувала короткі життєписи обох хлопців.

Удова Дуглас поклала Гекові гроші в банк під шість відсотків на рік, а суддя Тетчер, на прохання тітки Поллі, зробив те саме з Томовою половиною. Тепер хлопці мали нечувані прибутки: по долару щодня й по півдолара в неділю. Якраз стільки, скільки мав місцевий пастир,— чи, власне, скільки йому належало, бо таких грошей він майже ніколи зібрати не міг. За тих минулих часів люди жили просто, і будь-якому хлопцеві вистачило б долара із чвертю на тиж-

день, щоб платити за харчі та помешкання, за шкільну науку, а також за одяг і прання білизни.

Суддя Тетчер склав собі щонайкращу думку про Тома Сойера. Він казав, що звичайний хлопчина ніколи б не вивів його дочку з печери. А коли Беккі розповіла батькові, — під великим секретом, — як Том прийняв за неї покару в школі, суддя був видимо зворушений. Беккі почала була просити не класти на карб Томові тієї страхітливої неправди, яку він сказав, щоб стати під різки замість неї, але суддя із запалом вигукнув, що то була благородна, щиросерда, великодушна неправда, і вона, мовляв, гідна того, щоб з високо піднесеною головою виступати поряд із славленою правдою Джорджа Вашингтона про сокиру. А Беккі подумала, що ніколи ще її батько не здавався таким високим і величним, як оце тепер, коли, походжаючи по вітальні, притупнув ногою і промовив цю фразу. Вона зразу ж побігла до Тома й переказала йому батькові слова.

Суддя Тетчер сподівався колись побачити Тома великим правознавцем або великим воєначальником. Він казав, що неодмінно допоможе Томові вступити до Національної військової академії, а потім здобути юридичну освіту в найкращому навчальному закладі країни, і то, мовляв, будуть підвалини його майбутньої кар'єри на тій чи тій ниві, а може, й на обох разом.

Що ж до Гека Фінна, то його багатство і щире сприяння вдови Дуглас прилучили його — ба ні, вперли, затягли силоміць! — до пристойного товариства, і хлопець терпів страшні муки. Вдовині слуги вмивали, чепурили й причісували його, чистили йому одяг, а ввечері укладали спати на огидно чисті простирадла, де не було жодної брудної плямки, яку б він міг пригорнути до серця, мов щирого друга. Він мусив їсти з тарілки за допомогою виделки та ножа, пити з чашки, користуватися серветкою; мусив учитися читати за підручником і ходити до церкви; мусив розмовляти так чемно, що слова втрачали для нього всякий смак; і хоч куди б він ступив, пута й перепони цивілізації міцно тримали його в полоні, зв'язуючи йому руки й ноги.

Три тижні Гек мужньо зносив усі злигодні, та одного чудового дня він зник. Засмучена удова два дні шукала його по місту. Щиро співчуваючи їй, до пошуків пристали всі городяни й шукали де тільки можна, навіть з волоком на дні річки, сподіваючись виловити бодай мертве тіло. Нарешті рано-вранці третього дня Томові Сойеру сяйнула щаслива думка піти позаглядати в порожні бочки, звалені позаду

старої занедбаній різниці, і в одній з тих бочок він знайшов утікача. Гек там-таки й ночував; на той час він уже встиг поснідати поцупленими десь недоїдками і тепер простягся й розкошував, попахуючи люлькою. Він лежав невмитий, нечесаний і вдягнений у ті самі ветхі лахи, що надавали йому такого мальовничого вигляду в недалекому минулому, коли він був вільний і щасливий.

Том витяг його на світ божий, розповів, якого він завдав усім клопоту, і зажадав, щоб Гек повернувся додому. З Геківого обличчя збіг умиротворений і вдоволений вираз, і воно враз посмутніло.

— І чути про це не хочу, Томе, — відказав він. — Так я вже старався, але нічого не виходить, Томе. Не виходить — і край. Не для мене таке життя, незвичний я до нього. Вдова до мене добра та ласкава, але я так не можу. Вранці вставай щодень у ту саму годину, потім умивайся, потім тебе причісують, бий їх грім, у дровнику спати не можна, та ще мусиш ходити в тій бісовій одежі, а вона мене просто душисть, Томе, наче крізь неї і повітря не проходить, і така вона вся, хай їй чорт, чиста, що ні тобі сісти в ній, ні лягти, ні по землі покачатися, а щоб з'їхати з вершечка льоху — то де там, я вже й забув, коли це було! А ще ж до церкви йди, і впривай там хтозна-скільки, і слухай ті нудні проповіді, від яких мене аж з душі верне! Мух не лови, губами не плямкай, цілу неділю ходи в черевиках... Їсть удова за дзвоником, спати лягає за дзвоником, устає вранці за дзвоником — ну такий уже склад і лад, що несила терпіти!

— Та в усіх же так само, Геку.

— А мені, Томе, до того байдуже. Я ж не всі, і мені терпіти це несила. Це ж чистий жах — отакі пута. І харч там дається надто легко, так що й їсти нецікаво. А захочеш піти порибалити — питайся дозволу, захочеш скупатись — питайся дозволу, на все питайся дозволу, гори воно вогнем! Говорити мусиш пристойно — аж гидко слово сказати, то я кожного дня тікав на горище й там трохи лаявся, щоб смак у роті відчути, а без цього хоч помирай, їй-богу, Томе. Кури-ти вдова не дозволяє, горлати не дозволяє, ні потягтися не можна, ні почухатись при людях... — А тоді, аж захлинувшись з досади та образи, Гек вигукнув: — І весь час вона молиться, чорт її бери! Зроду не бачив такої богомолки!.. Ні, Томе, нічого мені не лишалося, як накивати п'ятами, анічогісінько! А ще ж скоро почнеться школа, то мені б і туди ще ходити... Ні, цього я не стерплю, Томе... І ось що я тобі скажу, Томе: бути багатим — не така вже радість, як ми га-

дали. Ні дня тобі спокою, ні дня перепочинку, знай клопочешся і думаєш: краще б я вже помер!.. А оці лахи мені до душі, і ця бочка до душі, і я їх більше ні на що не промінюю. Та я б, Томе, й не вскочив у таку страшенну халепу, коли б не ті гроші, отож забери собі й мою половину, а мені даватимеш коли-не-коли десять центів, та й то не часто, бо, як на мене, чорт його бери все те, що саме пливе тобі до рук. А ще піди до вдови й попроси, хай мене більш не чіпає.

— Ні, Геку, ти ж знаєш, я не можу. Недобре так. Та й якби ти ще трохи довше там пожив, то, дивись, тобі врешті й сподобалося б.

— Сподобалося б! Де ж пак — як ото на гарячій плиті довше посидіти. Ні, Томе, не хочу я бути багатим і не хочу жити в тих бісових задушливих будинках. Мені подобається в лісі, на річці, в оцих бочках — і звідси я нікуди! Ет, хай йому чорт, і треба ж було, щоб саме оце тепер, коли в нас є й рушниця, й печера, й геть усе, щоб стати розбійниками, трапилась така чортівня і все зіпсувала!

Том ураз добачив слушну нагоду.

— А знаєш, Геку, те, що я багатий, не завадить мені стати розбійником.

— Та невже? Слухай, Томе, ти це, в біса, насправді, чи як?

— Так само насправді, як те, що я отут сиджу. А от тебе, Геку, ми до ватаги взяти не зможемо, якщо ти не матимеш пристойного вигляду.

Гекова радість миттю згасла.

— Не зможете взяти мене до ватаги? А в пірати ж мене взяли?

— Так, але то зовсім інша річ. Піратам до розбійників далеко. Розбійники майже скрізь із найвищої знаті — герцоги чи ще там хто.

— Як же це, Томе? Ти ж завжди був мені товаришем. А тепер не хочеш мене взяти, га, Томе? Чуєш, Томе, отак-таки й не візьмеш?

— Геку, та я б узяв тебе, залюбки взяв би, але що скажуть люди? «Пхе! — скажуть. — Ватага Тома Соїєра! Та там же он які голодранці!» Це вони про тебе казатимуть, Геку. І це буде прикро чути й тобі, і мені.

Гек з хвилину мовчав, борючись у душі з самим собою. Нарешті озвався:

— Гаразд, вернуса до вдови, спробую пожити ще з місяць, побачу, як воно буде. Тільки візьми мене до ватаги, Томе.

— От і добре, Геку, згода! Ходімо, хлопче, я попрошу вдову, щоб вона тебе не так брала в шори.

— Ой, справді, Томе? Попросиш? Оце буде чудово! Хай тільки трохи попустить мені в найгіршому, а куритиму я тихцем, і лаятимусь тихцем, і вже хоч лусну, а якось терпітиму. А коли ти збереш ватагу й підеш у розбійники?

— Та скоро вже. Може, й сьогодні ввечері скличемо хлопців і влаштуємо посвячення.

— Що влаштуємо?

— Посвячення.

— А що воно таке?

— Це коли складають присягу стояти один за одного й не виказувати таємниць ватаги, хоч би тебе різали на шматки, а як на когось із ватаги нападуть, убивати й самого напасника, і всю його родину.

— Ну й веселеньке діло, скажу тобі, Томе. Таки веселеньке.

— Атож, ще й яке. І складають цю присягу рівно опівночі, в найстрашнішому, найбезлюднішому місці, яке тільки можна знайти. Найкраще — в будинку з привидами, але ж їх усі порозвалювали.

— Ну, хоч опівночі, і то добре, Томе.

— Та звісно. До того ж присягаються над труною і підписуються кров'ю.

— Оце таки *справжнє* діло! Та воно ж у мільйон разів краще, ніж бути піратом! Гарзд, Томе, хай я хоч сконаю, а однак житиму у вдови, і якщо з мене вийде справжній знаменитий розбійник і всі про мене заговорять, то, може, й вона запишається, що витягла мене в люди.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Так закінчується наша правдива історія. А що це житєпис *хлопчика*, то слід скінчити його саме тут, бо якби провадити далі, він став би житєписом *дорослого чоловіка*. Коли пишеш роман про дорослих, то знаєш напевне, де треба спинитися — на весіллі; та коли пишеш про дітей, доводиться уривати оповідь там, де це здається слухним.

Більшість персонажів цієї книжки живуть і сьогодні, вони заможні й щасливі люди. Може, колись згодом ми надумаємо повернутися до історії наших юних героїв і подивитись, які з них вийшли чоловіки та жінки; а тому навряд чи доцільно торкатися цієї пори їхнього життя тепер.

Пригоди
Лекторри
Фінна

Переклад
ІРИНИ СТЕШЕНКО
за редакцією
ДМИТРА ПАЛАМАРЧУКА

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Проти осіб, що намагатимуться відшукати в цій розповіді якісь потаємні мотиви, буде порушено судову справу; осіб, що намагатимуться видобути з цього твору якусь мораль, буде покарано засланням; а за намагання відшукати в ньому прихований зміст винуватих буде розстріляно.

За наказом автора

*Генерал-губернатором
Начальником артилерії*

ПОЯСНЕННЯ

В цій книжці використано кілька діалектів, а саме: негритянський діалект штату Міссурі, найрізкішу форму закутного південно-західного діалекту, діалект Пайк-Каунті, а також чотири трохи пом'якшені відміни цієї останньої говірки. Відтінки говірки відбиралися не наосліп і не наздогад, а, навпаки, дуже ретельно, під пильним керівництвом, підсиленим ще й моєю особистою обізнаністю з усіма цими мовними формами.

Я подаю це пояснення з тієї причини, що без нього багато хто з читачів уявив би собі, що всі мої дійові особи намагаються, розмовляючи, наслідувати одне одного, але досягти їм цього аж ніяк не щастить.

Автор

Розділ I

Ви нічогосінько про мене не знаєте, коли не прочитали книжки, що називається «Пригоди Тома Сойєра»; а втім — дарма. Книжку ту написав Марк Твен, і часто-густо він казав у ній правду. Траплялося, інколи прибріхував, та здебільшого казав правду. Але то байдуже. Я ще не стрічав таких

людей, які ніколи не брехали, за винятком, звісно, тітки Поллі або вдови, та ще, може, Мері. Саме про тітку Поллі — Томову тітку Поллі, — та про Мері, та ще про Дугласову вдову найбільше й розповідається в отій книжці; загалом книжка правдива, хоча там трохи й прибрехано, як я вже казав.

А закінчується та книжка ось як: ми з Томом знайшли гроші, що їх розбійники переховували в печері, й розбагатіли. Кожному з нас припало по шість тисяч доларів — і все золотом. Ото була купа грошви, аж голова йшла обертом. А суддя Тетчер узяв та й поклав ті гроші в банк, на відсотки, і тоді ми щодня мали по долару кожен, і так цілий рік, — хтозна, що його й робити з такою силою грошей. Дугласова ж удова прийняла мене за сина і взялася виховувати, але я мало не пропав, сидючи невилазно в хаті; а до того ж удова так допікала мені отими своїми порядками та добрими звичаями, що я далі терпіти не зміг і дав драла. Натягнув знову своє лахміття, заліз у ту саму стару бочку з-під цукру й живу собі, вільний і щасливий. Але Том Соїєр вислідив мене і сказав, що набирає ватагу розбійників; він пообіцяв і мене прийняти, якщо я повернуся до вдови і надалі поводитимуся пристойно. Ну, я й повернувся.

Вдова розрюмсалася наді мною, називала заблуканим ягням і ще по-всякому, проте, звісно, й гадки не мала образити мене. Вона знову вдягла мене в нове вбрання, і я знай упрівав цілі дні та ходив, наче зв'язаний. Ну, а далі все повернулося на старе. Вдова бемкала в дзвона до вечері, і боронь боже спізнитися. Та ще й таке: хоч і сів до столу, а відразу не смій братися до їжі, мусиш чекати, поки удова, нахиливши голову, побуркотить трохи над стравами, хоча страви були як страви, нічого поганого про них не скажеш, хіба те, що кожну зварено окремо. Нема в світі як назбираєш в одну посудину всіляких недоїдків! Було перемішаєш їх добренько, вони сік повипускають і самі плигають у рот!

По вечері вона діставала свою книжку і давай читати про Мойсея та про те, як його знайшли в очеретах, і мені страх як кортіло довідатися, що з ним скоїлось, аж тут — на тобі! — з'ясувалося, що той Мойсей бозна-коли помер; тоді я зовсім покинув слухати про те, — на біса мені здалися мерці!

Незабаром мені захотілося курити, і я попросив у вдови дозволу. Де там! Не дозволила — сказала, що то непристойна, неохайна звичка і треба її позбутися. Бувають же такі люди: забороняють те, чого самі анітрохи не тямлять. Ось

і вдова носитья з отим Мойсеєм, як курка з яйцем. А він же їй навіть не родич! Та й взагалі на лихо він потрібний. Його вже давно й на світі немає. А на мене, бачте, он як напускається за те, що мені подобається курити, дарма що то приємна річ. Сама ж, проте, любісінько нюхає табаку і вважає, що це пристойно. Як самій, то, значить, можна.

Її сестра, міс Уотсон, сухоребра стара діва в окулярах, саме приїхала до неї на житло й відразу ж учепилася до мене з букварем. Вона мордувала мене цілісіньку годину, аж урешті вдова звеліла їй відчепитися від мене. Ще трохи — і я б не витерпів. Потім цілісіньку годину я нудився, сидячи в хаті, і ніяк не міг утриматися, щоб не крутитися на стільці. А міс Уотсон одно товче: «Не клади на стілець ніг, Гекльберрі»; «Чого ти так зігнувся, Гекльберрі, сиди рівно»; і знову ж своєї: «Не позіхай і не потягайся за столом, Гекльберрі! Невже ти не можеш усидіти спокійно?» А потім, коли вона почала торочити мені про пекло, я візьми та й бевкни: от би мені туди якось шаснути. Вона так і підскочила — страх як розлютилася, а в мене ж і гадки лихої не було. Просто хотілось завіятися світ за очі, так мені все остогидло; я хотів дременути, а куди — однаковісінько. Тоді вона сказала, що гріх таке говорити, що вона сама нізащо в світі такого б не сказала; вона намагається жити так, щоб обов'язково попасти до раю. Але ж я не вбачав для себе жодної втіхи в тому, щоб опинитися там, де й вона, а тому й вирішив, що не стану й пробувати. Але говорити їй про це я не схотів, бо тільки завдав би собі зайвої халепи, а пуття з того нє було б ніякого.

Тут вона і давай мені про рай теревенити, все своєї та й своєї править. Усім людям там, мовляв, тільки й діла, що цілісінький день з арфою туди-сюди походжати та співати, і так на віки вічні. Мене, як по правді, все те не дуже вабило. А проте я змовчав. Запитав лиш, як вона гадає: чи попаде у рай Том Сойер. Вона відповіла, що ні, його туди й близько не пустять. Я дуже зрадів, бо ж хотів, звісно, щоб ми з ним завжди були вкупі.

Міс Уотсон усе мене гризла та й гризла, так що мені зрештою все те остогидло і стало дуже нудно. Аж далі закликали до кімнати негрів та почали молитися, а тоді всі полягали спати. Подався й я до своєї кімнатки з недогарком свічки і поставив його на стіл. Вмостився на стільці біля вікна і спробував думати про щось веселе, але нічого не вийшло. І раптом напав на мене такий смуток, що хоч помирай. Горіли зірки на небі, а на деревах жалібно шелестіло листя, і здаля долинало: «Пуу-гу, пуу-гу...» То пугач сповіщав, що

хтось помер; чути було, як кричить дрімлюга та виє собака,— це віщувало комусь смерть; і вітер усе про щось мені нашіптував, а я ніяк не міг второпати, що ж то він шепоче, аж мурашня мені по всьому тілі почала бігати. Потім у лісі щось застогнало, немов привид, який хоче сказати, що йому гнітить душу, але ж ніяк не може, отож не влечить спокійно в своїй домовині, блукає ночами й тужить. Мені стало так моторошно й тоскно, так захотілося, щоб хто-небудь був зі мною. А тут ще й павук десь узявся та й поліз по моєму плечі; я дав йому щигля, а він упав просто на свічку, і не встиг я отямитися, як він згорів. Я й сам добре знав, що то страшенно погана прикмета: безперемінно чекай біди. Від ляку жижки мені задрижали. Я зірвався на ноги і тричі обкрутився навколо себе, та ще кожного разу хрестився, а тоді перев'язав собі ниткою пасмо волосся, щоб убезпечити себе од відьом. А проте я не заспокоївся. Це справді допомагає, коли знайдеш підкову, не встигнеш прибити її над дверима і загубиш, але я зроду не чував, щоб можна було таким способом позбутися лиха після того, як уб'єш павука.

Так мене враз морозом і всипало... Я знову сів і дістав люльку, щоб закурити; у домі було зараз тихо, неначе всі вимерли, отож удова нічого про те не знатиме. Так минуло чимало часу; аж раптом стало чути, як у місті б'є годинник: бам-бам-бам! — дванадцять разів, а далі знову все затихло — стало тихіше, ніж перед тим. Незабаром я почув, як унизу, в темряві, під деревами хруснула гілка,— щось там ходило. Я завмер, затамувавши дух, і прислухався. Нараз хтось унизу ледве чутно нявкнув: «Ня-ав! ня-ав!» Мені відлягло від серця. Я й собі нявкнув: «Ня-ав! ня-ав!» — якомога тихіше, а потім погасив свічку й вікном виліз на дах комори. Звідти я тихенько ковзнув на землю й подався нишком під дерева. І справді, там на мене чекав Том Соєр.

Розділ II

Ми навшпиньках скрадалися стежкою поміж деревами до самісінького кінця вдовиного саду, пригинаючись, щоб не зачепитися за гілки. Коли саме проходили повз кухню, я спіткнувся на корені й наробив шуму. Ми припали до землі й завмерли. Здоровенний негр, на ім'я Джим, що належав міс Уотсон, сидів на порозі кухні; ми його добре бачили, бо в кухні світилося. Він схопився, витягнув шийку і якусь хвилину прислухався. А тоді гукнув:

— Хто там?

Він почекав, знову прислухався, а тоді підійшов навшпиньках і зупинився якраз між нами; ми майже могли торкнутися його рукою. Часу, мабуть, збігло чимало, і все було тихо, а ми ж були од нього зовсім близьенько. Аж раптом засвербіло мені одне місце на щиколотці, а почухати його я не наслідювавсь; потім на вухо сверблячка напала; вона перекинулася на спину, якраз межі плечі. Мені здавалося, що я ось-ось сконаю, якщо не почухаюся ту ж мить. Та воно так завжди трапляється: приходиш ото в порядне товариство, чи на похорон, чи заснути намагаєшся, та ніяк не виходить, — одне слово, саме тоді, коли не можна почухатися, то так тобі починає свербіти і вповодж і вперек — ну, повсюди. А Джім помовчав-помовчав та й каже:

— Кого це тут носить? Де ж ви? Хай мені біс, якщо я вас не чув! Гаразд, ось що я зроблю: сяду на цьому самому місці й прислухатимусь, поки знову почую.

І він уместився на землі між мною і Томом. Притулився спиною до дерева, а ноги так простягнув, що однією ледь-ледь моєї ноги не торкнувся. Тепер у мене почав свербіти ніс. Так засвербів, що аж сльози на очі набігли. Але почухатись я не наслідювавсь. Потім почало свербіти в носі. Тоді — під носом. Не знаю вже, як мені й пощастило влжати спокійно. Така халепа тривала хвилин шість або сім, а видалося — цілі години. Вже мені свербіло в одинадцятьох різних місцях. Я відчував, що не витримаю ні хвилини довше, але зціпив зуби: дай, думаю, ще трохи потерплю. Тут Джім почав важче дихати і раптом захріп; мою ж сверблячку як рукою зняло.

Том подав мені знак — легенько прицмокнув губами, — і ми поплазували геть рачки. Коли ми відповзли футів за десять, Том прошепотів мені, що не завадило б прив'язати Джіма до дерева, — ото сміху буде! Але я був проти: Джім може прокинутися, зчинить гвалт, і кинуться нагору, а мене немає в кімнаті. Тоді Том сказав, що він узяв із собою замало свічок, слід би прослизнути до кухні та захопити ще кілька. Я його стримував, казав, що Джім може прокинутись і нас застукати. Але Томові кортіло за всяку ціну ризикнути; отож ми забралися до кухні, взяли три свічки, і Том поклав за це на стіл ще й плату — п'ять центів. Потім ми вийшли звідтіль, і мені страх як хотілося зав'язатися якнайдалі, але Томові, бач, заманулося підповзти до того місця, де спав Джім, щоб устругнути негрові яку штуку. Я чекав на Тома, й мені здавалося, що цьому чеканню кінця-краю не буде. а навкруги була мертва тиша.

Тільки-но Том повернувся, ми з ним гайнули стежкою попід парканом і швиденько видряпалися на самий вершечок крутого горба по той бік будинку. Том розповів, що він обережно стягнув у Джіма з голови бриля й повісив його на сучок того дерева, під яким Джім заснув, а той тільки поворушився спросоння, але не прочумався. На другий день Джім запевняв, що відьми обійшли його чарами, задурманили, та ще й гасали на ньому верхи по всьому штату, а потім знову посадили його під деревом і повісили бриля на сучок, щоб видно було, хто таке йому заподіяв. А іншим разом Джім уже похвалявся, що відьми гасали на ньому аж до самісінького Нового Орлеана; а потім він щоразу приборкував більше й більше, і вже Джім почав усім туману пускати, нібито відьми цілісінький світ на ньому об'їхали, замордували його мало не до смерті, і на спині в нього ще й досі видно садна від сідла. Джім страшенно тим пишався, а далі так набундючився, що на інших негрів уже й не гляне. Негри приходили часом за багато миль, щоб послухати, як Джім розповідатиме про свої пригоди, тож він і зажив слави найповажнішого негра на цілу нашу округу. Зовсім чужі негри зупинялися часом, роззявивши рота, й витріщали на нього очі, немов на яке диво. Як стемніє, негри дуже полюбляють збиратися на кухні біля вогню та гомоніти про відьом; але тільки-но хто з присутніх заводив мову про них і намагався вдати з себе людину бувалу в тому ділі, Джім тут же й докине: «Гм! Ну, де вже тобі на відьмах знатися!» — й відразу балакучий той негр стулить губи і знітиться. Джім прокрутив дірочку в п'ятицентовій монетці і, просиливши в неї мотузку, почепив її собі на шию, розповідаючи всім, що то амулет, якого йому сам диявол власноручно подарував і сказав, що тим амулетом можна лікувати від будь-якої хвороби і будь-коли викликати відьом,— треба тільки над тією монеткою пошепотіти; але щоб саме шепотіти, Джім ніколи не признався. Негри приходили до Джіма з усієї округи і віддавали йому все до останнього цента, аби тільки глянути на ту монету; проте вони зроду-звіку не доторкнулися б до неї, знаючи, що сам диявол тримав її в своїх руках. Відтоді слуга з Джіма став негодящий, бо він дуже запишався з того, що бачив диявола та повозив відьом на своїй спині.

Отож коли ми з Томом видряпалися на самий вершечок горба й подивилися вниз, на містечко, там блимало лише три чи чотири вогники,— певно, світилося в тих будинках, де лежали хворі; над нами яскраво сяяли зорі, а внизу повз містечко річка текла майже цілу милю завширшки, на-

прочуд спокійна й велична. Спустившись з горба, ми розшукали Джо Гарпера й Бена Роджерса та ще двох чи трьох хлопців, що переховувалися в старій чинбарні. Тоді ми відв'язали човна та й попливли річкою, приблизно дві з половиною милі за водою, до великого стрімчака на гірському боці, і там вийшли на берег.

Ми зайшли в куші, і Том примусив нас усіх заприсягтися, що ніхто з нас не викаже його таємниці, і тоді показав вхід до печери, що була на горбі в самісінькій гущавині. Потім ми позасвічували свічки й порачкували крізь вузьку діру. Проповзли ми отако, певно, кроків із двісті, і враз перед нами відкрилася печера. Том почав заглядати у різні закапелки і незабаром гулькнув під стіну в одному місці,— ви б зроду не помітили, що там є хід. Довелося знову лізти вузьким проходом, і врешті ми попали ніби до кімнати, дуже темної, вогкої та холодної, і тут зупинилися.

Том сказав:

— Ну от, ми заснуємо ватагу розбійників і назвемо її «Ватага Тома Сойера». Кожен, хто схоче пристати до неї, має скласти присягу й підписатися своєю кров'ю.

Всі погодилися. І Том дістав аркушик паперу, на якому була написана та присяга, і прочитав її. Кожен хлопець мав присягнути на вірність ватазі і ніколи не виказувати її таємниці; а якщо хто-небудь, бува, скривдить хлопця з нашої ватаги, то один з нас, кому вже накажуть, має помститися — вбити і кривдника, і всю його родину, і той хлопець не сміє ні їсти, ні спати, поки не повбиває всіх ворогів і не виріже на їхніх грудях хреста — знака нашої ватаги. Хто не належить до ватаги, не має права ставити того знака; а якщо хто поставить його, то винного треба буде судити; а зробить це він вдруге, то вбити. А якщо хто з ватаги викаже нашу таємницю, то перерізати йому горло, а потім спалити труп і попіл розвіяти за вітром, а ім'я кров'ю викреслити зі списку і ніколи більш не згадувати про нього, проклясти його і забути на віки вічні.

Всі хлопці сказали, що це чудова присяга, й запитали Тома, чи він сам її склав. Він признався, що дещо сам вимудрував, а решту запозичив із книжок про піратів та розбійників; він запевняв, що кожна порядна розбійницька ватага обов'язково має свою власну присягу.

Дехто думав, що не завадило б винищувати всю рідню тих хлопців, які виказуватимуть таємниці нашої ватаги. Том визнав, що то непогана думка, взяв олівця й відразу ж уписав її до присяги. Тут озвався Бен Роджерс:

— А ось у Гека Фінна немає ніякої рідні. Що з ним робити?

— Але ж батько в нього є? — відказав Том Соєр.

— Батько-то є, та хіба ж ти його тепер знайдеш! Перш, було, він п'яний вилежувався разом із свиньми в чинбарні, але ось уже більше року минуло, як його ніде не видно.

Порадилися вони та й вирішили виключити мене з ватаги, мовляв, кожен хлопець повинен мати рідню чи кого-небудь, щоб його можна було вбити, а ні, то це буде кривда для інших. Ну, що тут удієш? Ніхто нічого не міг придумати. Всі сиділи й мовчали. Я трохи не заплакав; аж раптом надумав: я запропонував їм міс Уотсон — нехай вбивають її. Всі загукали:

— Авжеж, вона годиться! Тепер усе гаразд! Гека можна прийняти!

І кожний із нас уколов собі шпилькою пальця, щоб розписатися кров'ю; я також поставив на папері свій значок.

— Ну,— мовив Бен Роджерс,— а чим же буде займатися наша ватага?

— Нічим, тільки грабуватиме та вбиватиме,— відповів Том.

— А що ж ми будемо грабувати? Будинки, чи худобу, чи...

— Які дурниці! Красти худобу і всяку всячину — то не грабунок, то злочинство,— сказав Том Соєр.— Ми ж не злодії. Яка нам з того слава! Ми розбійники. Надягнемо маски та й будемо зупиняти дилжанси й карети на великій дорозі, будемо вбивати пасажирів і відбирати в них годинники і гроші.

— А хіба обов'язково треба їх убивати?

— Авжеж, треба! То найкраще. Деякі авторитети думають інакше, але більшість вважає, що краще таки вбивати їх — окрім тих, кого приведемо сюди до печери й триматимемо тут, поки не дадуть викупу.

— Викупу? А що це таке?

— Не знаю. Та тільки так уже ведеться в розбійників. Я вчитав те з книжок, і нам, звичайно, теж треба так робити.

— Як же ми зможемо так робити, коли не знаємо, що воно таке?

— Та хоч і не знаємо, а проте мусимо так робити. Хіба ж я вам не сказав, що про все те написано в книжках? Чи, може, вам хотілося б начхати на книжки й робити так, як заманеться, щоб не було ніякого ладу.

— Еге, добре тобі говорити, Томе Соєре, а все ж я не

доберу, як же вони даватимуть нам викуп, ті бранці, коли ми не тямимо, як воно в біса робиться? А ти сам як гадаєш, що воно таке, га?

— Не знаю я. Треба тримати їх у себе, поки вони дадуть викуп; мабуть, їх слід тримати, поки вони помруть.

— Оце так! Оце я розумію. Чом же ти не сказав того раніше? Ми триматимемо їх у себе, поки вони дадуть викуп, триматимемо аж до смерті; тільки ж доведеться панькатися з ними — годуй їх та пильнуй добре, щоб, бува, не повтікали, хай їм усячина!

— Ну й вигадаеть отаке, Бене Роджерсе! Як же вони зможуть утекти, коли їх пильнуватиме вартовий? Та він же вмить дасть їм залізного бобу з'їсти, тільки-но вони пальцем поворухнуть.

— Вартовий! Добре, нічого казати! Виходить, комусь із нас доведеться сидіти цілу ніч та не спати тільки для того, щоб їх устерегти? То була б уже чистісінька дурість! А чому б нам не взяти добрячої ломаки та не врізати їм того викупу по голові, тільки-но вони ступлять сюди?

— А тому, що в книжках цього не написано — саме через те. Слухай-но, Бене Роджерсе, хочеш ти робити все, як потрібно, чи не хочеш? Чи ти думаєш, що ті люди, які пишуть книжки, не знають, як саме слід чинити? Чи ти думаєш, що можеш їх повчити? Покинь, хлопче! Ні, сер, ми вже будемо викупати їх так, як то годиться.

— Ну, й добре. Я згодний на все; тільки ж мені здається, що той звичай якийсь дурнячий... Скажи-но, а жінок ми теж будемо убивати?

— Ех, Бене Роджерсе, коли б я був такий невіглас, як ти, я б уже краще помовчав. Убивати жінок? Ну й чого ж то їх убивати! Адже ж у жодній книжці не знайдеш такого. Жінок мають приводити сюди до печери й поводитися з ними якнайчемніше; не встигнеш огледітися, як вони в тебе закохаються й самі не схочуть повертатися додому.

— Гаразд, коли так, то я згодний, та тільки все те ні до чого. Скоро в нашу печеру напхається така сила-силенна жінок та всякого люду, який чекатиме на викуп, що в ній не лишиться місця для самих розбійників. А втім, шквар далі, я більш не маю що казати.

Маленький Томмі Барнс на ту пору вже заснув і, коли ми його розбуркали, перелякався, розрюмсався, почав проситися додому, до своєї мами, і сказав, що йому вже перехотілося приставати до розбійницької ватаги.

Усі давай із нього глузувати й дражнити його ревою, а він

розізлився і погрозив, що зараз же піде та й викаже всі наші таємниці. Але Том дав йому п'ять центів, щоб він утихомирився, і сказав, що зараз ми всі підемо додому, а на тім тижні зберемося і тоді вже обов'язково когось пограбуємо і вб'ємо.

Бен Роджерс пояснив, що він не може часто втікати з дому, хіба що тільки по неділях, то чи не можна б розпочати грабування з найближчої неділі; але всі хлопці вирішили, що гріх братися до такого діла в неділю, тож нема про що й балакати. Ми вмовилися зустрітися і якнайшвидше призначити день нашого першого нападу; потім обрали Тома Соєра на отамана ватаги, а Джо Гарпера — на помічника та й подалися додому.

Я виліз на дах комори, а звідтіль пробрався вікном до себе, коли вже почало розвиднятися. Моє нове вбрання було геть позакапуване свічкою та вимащене глиною, а сам я втомився, як зацькований пес.

Розділ III

Ех, та й перепало ж мені ранком від старої міс Уотсон за попсований одяг! А от удова — та зовсім не лаялася, тільки повідчищала глину й свічковий лій і була така сумна, що я вирішив поводитися бодай хоч деякий час краще, якщо зможу. Потім міс Уотсон повела мене в комірчину й почала молитися, та нічогісінько з того не вийшло. Вона звеліла мені молитися щодня, мовляв, чого б я не попросив, те мені й пошлеться. Я хоч і силкувався, та де там! Одного разу я роздобув собі вудочку, але без гачків. А на біса вона мені без гачків здалася! Разів зо три, а може, й чотири вимолював я гачки, але нічого не вийшло. Тоді попросив я міс Уотсон помолитися замість мене, а вона обізвала мене дурнем і навіть не сказала за що. А сам я ніяк не міг збагнути, в чому ж річ.

Якось сидів я довго в лісі, все думав та й думав про те. Кажу собі: якщо людина може вимолити все, чого їй заманеться, то чому ж дякон Уїнн не поверне молитвами тих грошей, що він їх утратив на свинині? Чому удова не може повернути собі молитвами своєї срібної табакерки, що її в неї вкрали? Чому міс Уотсон не помолиться, щоб їй потовщати? Ні, кажу я сам собі, щось воно не клеїться. Пішов я й спитався в удови, що воно й до чого, а та й каже, що молитвами можна виблагати лише «духовні дарунки». Того вже я ніяк не міг розшолопати, а вона мені пояснила: мовляв, я мушу допомагати іншим, і робити для них усе, що можу, й піклува-

тися про них повсякчас, і ніколи не думати про себе. Отож, виходить, я мав піклуватися й про міс Уотсон. Я подався до лісу і довго міркував там над її словами, але ж ніяк не міг уторопати, яка з того користь, — хіба що для інших людей; а вкінці я вирішив, що не варто морочити собі голову над тим, — що буде, те й буде! Інколи вдова сама заходжувалася коло мене й починала розповідати про волю божу, та так, що мені просто слина з рота котилася; а наступного дня міс Уотсон знову співає своєї і знову збиває мене з пантелику. Думав я, думав та й зрозумів нарешті, що, мабуть, існує два боги: із удовиним богом бідолаха грішник ще якось поладнає, а от як упіймається у лабеті бога міс Уотсон, то тут добра не жди. Обміркувавши все те гарненько, вирішив я віддатися вдовиному богові, якщо він мене потребуватиме; а проте я ніяк не міг збагнути, яка йому з мене користь, коли я анічогісінько не знаю, поводжуся кепсько, та ще й простацького роду.

Батька мого в наших краях ніхто не бачив уже понад рік, і я був спокійний; я не мав і найменшого бажання його бачити. В нього була погана звичка частувати мене товчениками, тільки-но я навертався йому на очі, коли він був тверезий; хоч я здебільшого тікав від нього до лісу, як він з'являвся десь поблизу. А це недавно його витягли з річки, миль за дванадцять вище нашого містечка, — так гомоніли люди. В кожному разі, вирішили, що то саме він: утопленик на зріст був такий, як мій батько, одягнений у якесь лахміття і волосся мав довжелезне — все те дуже його нагадувало; але обличчя ніяк не можна було розпізнати: він так довго пробув у воді, що воно й на обличчя вже не скидалося. Кажуть, він плив за водою горілиць. Його виловили з річки й поховали тут-таки, на березі. Та недовго я втішався, бо пригадав собі одну прикмету. Я добре знав, що утопленик-чоловік має плисти не горілиць, а лицем донизу. Тож я й здогадався, що то був зовсім не батько, а якась жінка в чоловічому одязі. І я знову став побоюватись. Я знав напевне, що старий незабаром з'явиться в наших краях, а мені аж ніяк не хотілося цього.

Ми гралися в розбійників майже цілий місяць, а потім я кинув цю гру. І всі хлопці зробили так само. Нікого ми не пограбували й нікого не вбили, а тільки вдавали розбишак. Ми несподівано вискакували з лісу й кидалися на свинопасів та на жінок, що везли на базар городину, але ніколи нікого не чіпали. Свиней Том Соєр називав «зливками золота», а рипу та зелень — «коштовностями». Вчинивши такий напад,

ми поверталися до печери й вихвалялися тим подвигом: скільки чоловік забили й скільком вирізали хреста на грудях. А проте я не бачив, який нам із того зиск. Раз Том послав одного нашого хлопця бігати по всьому містечку із запаленим дрючком, що його він називав «гаслом», — то був умовний знак для всієї ватаги зібратися до купи, — а потім оголосив нам, що дістав від своїх вивідувачів секретні відомості, буцімто завтра велика валка іспанських крамарів та багатих арабів має отаборитися біля нашої печери; валка та складається з двох слонів, шести сотень верблюдів і понад тисячі в'ючних мулів, навантажених діамантами; а охороняють їх лише чотириста солдатів; отже, ми маємо засісти на них і вибити всіх до ноги та захопити здобич. Він звелів нам нагострити шаблі, зарядити рушниці та бути наготові. Він навіть на візок, навантажений ріпою, не міг учинити нападу аби як: шаблі мали бути неодмінно нагострені, рушниці заряджені, а на якого біса? Хіба ж їх нагостриш? Адже ж то були звичайнісінькі дрючки та мітлища. Хоч як їх гостри, а діла однаково не буде! Через те мені якось не вірилося, що ми зможемо впоратися з такою силою іспанців та арабів, а проте дуже кортіло глянути на верблюдів та слонів; тому наступного дня, в суботу, я загодя прибув на місце й засів там разом з товаришами. І тільки-но варта подала нам гасло, ми вискочили з гущавини й скотилися з гори донизу. Але ми не знайшли там ні іспанців, ані арабів, не було там ні верблюдів, ані слонів. То були просто собі учні недільної школи, які вийшли на прогулянку, та й то сама малеча — перший клас. Ми на них накинулися і порозганяли дітлахів по цілій долині; але ніякісінької здобичі нам не перепало, крім пундиків та варення; та ще Бен Роджерс підбрав ганчір'яну ляльку, а Джо Гарпер — молитовника та якусь повчальну книжку; а потім за нами погналася вчителька. тож ми все те покидали й накивали п'ятами. Не бачив я ніяких діамантів і так і сказав Тому Сойєрові. А він, проте, почав мене запевняти, що їх була там сила-силенна, тих діамантів; і араби, каже, там були, і слони, і багато всякої всячини.

Я й кажу:

— Чом же ми нічого того не бачили?

А він мені:

— Коли б ти не був такий невіглас та прочитав би книжку, що зветься «Дон Кіхот», то не питав би про це. Вся справа в чаклунстві, каже. Там були сотні солдатів, каже, і слони, і скарби незліченні, і ще всякого добра багато-багато; та

тільки проти нас постали чаклуни, каже, і, на злість нам, обернули все те в дитячу недільну школу.

Тоді я кажу йому:

— Гаразд, коли так — нам треба напасти на отих чаклунів.

Але Том Соєр сказав, що я йолоп.

— Еге, — каже він. — Таж чаклун може викликати силу-силенну духів, і вони посічуть тебе на капусту, перш ніж ти встигнеш оком змигнути. Вони такі заввишки як дерево, а завтовшки як церква.

— Ну то й що! — кажу я. — А коли й ми викличемо духів, щоб вони допомогли нам, то хіба ж ми не зможемо тоді завдати чосу отим другим чаклунам?

— Та як же ти їх викличеш?

— Не знаю. А як же ті викликають?

— Як? Вони труть чимось стару бляшану лампу або залізного персня, і тоді духи прожогом злітаються до них; здійсмається вихор, гуркоче грім, блискавиця кругом креше, дим так і клубочиться, і все, що тільки духам накажеш, вони слухняно виконують в ту ж мить. Їм зовсім не важко вирвати з землі цілу вежу й торохнути нею по головешці чи то директора недільної школи, чи то іншого кого.

— Хто ж примушує їх отаке витворяти?

— Як то хто? Та кожен, хто потре лампу чи персня. Вони скоряються тому, хто тре лампу чи персня, і повинні виконувати все, що він їм накаже. Якщо накаже їм побудувати палац сорок миль завдовжки із самих тільки діамантів і наповнити його вщерть жувальною гумкою або чим тобі заманеться та викрасти дочку китайського імператора, щоб ти міг з нею одружитися, — вони повинні виконати все це. Та ще й протягом однісінької ночі, перш ніж зійде сонце. Навіть більше: вони мусять тягати цей палац по цілій країні, хоч куди б тобі заманулося, втямив?

— Знаєш, — кажу я, — як на мене, вони просто бовдури, якщо не залишать такого палацу собі, замість того щоб клеїти дурня, тягаючи його по всіх світах. Скажу більше: якби я був духом, то нізащо не покинув би своїх справ і послав би до всіх чортів, а не полетів би до якогось там лобуряки через те, що той тре стару бляшану лампу!

— Казна-що мелеш, Геку Фінне! Таж хочеш ти чи не хочеш, а мусиш з'явитися до нього, коли він потре лампу.

— Що?! Це, якщо я буду заввишки як дерево, а завтовшки як церква? Ну, гаразд, я таки з'явлюся до нього, але втру

йому доброго перцю з маком, — зажену на найвище дерево, яке тільки знайдеться в тих краях.

— Ану тебе к бісу, Геку Фінне! Ти зовсім не розумієшся на тому, дурний-бо як колода!

Я думав про все це днів зо два, зо три і вирішив сам подивитися, чи є в цьому хоч крихта правди. Взяв стару бляшану лампу та залізного персня й подався до лісу; тер я їх, тер — аж упрів, як індіанець. Думалося: вибудую собі палац та й продам його; але нічогосінько з того не вийшло, бо духи так і не з'явилися. Тоді я вирішив, що всі ті небилиці Том Сойєр сплітає сам. А втім, може він і справді щиро повірив у своїх арабів та слонів, що ж до мене, то я не такий дурний. Адже ж добре було видно, що все те — недільна школа.

Розділ IV

Ну от, минуло з того часу місяців зо три, а може, й чотири, і давно вже настала зима. Я майже щодня ходив до школи, усі літери вивчив, потрошку навчився читати й писати; навіть таблицю множення вивчив аж до шість разів по сім — тридцять п'ять, а далі, бачу, нізачо не втну, хоч би й гриз бозна-скільки років. Та й що мені з отієї математики!

Спершу я ненавидів школу, а згодом мало-помалу почав до неї звикати. А коли вона, бува, вже дозолить мені до живих печінок, завіюся десь, тільки мене й бачили; наступного дня бувала добра прочуханка, яка йшла мені на користь і дуже підбадьорювала. Чим довше я ходив до школи, тим легше мені ставало. І до всіх удовиних звичаїв я теж почав уже звикати, так що мене менше корчило, ніж раніше. Правда, дуже важко було привчатися жити в хаті та спати на ліжку; але ж до настання холодів я таки часом ночами втікав до лісу і спав собі на волі, і то був ніби відпочинок. Старе життя моє було мені до душі, але й до нового почав я звикати, воно стало навіть подобатись. Вдова казала, що я потроху виправляюся і поводжуся тепер непогано. Вона казала, що їй не доводиться за мене соромитись.

Одного ранку я ненароком перевернув сільницю за сніданком. Мерщій ухопив я щіпку солі й хотів кинути її собі через ліве плече, щоб відвести лихо, коли це втрутилася міс Уотсон, скрикнувши: «Прибери руки, Гекльберрі! Ти не вмієш пристойно поводитися за столом!» Вдова закинула слівце за мене, а проте я добре знав, що лиха не минути. По сніданку вийшов я з дому, почувався поганенько і все мізкував собі:

де ж оте лихо мене спіткає і яке воно буде. В деяких випадках лихо можна відвести, але це був не такий випадок; а через те я навіть і не пробував щось зробити, просто вештавця в понурому настрої та чекав, що ось-ось мене спіткає якась халепа.

Я спустився в садок і перемахнув високий дощаний паркан. Землю вкривав десь, певно, дюйм свіжого снігу, і я побачив на ньому чийсь сліди: хтось ішов від каменоломні, потоптався трохи коло перелазу, а потім пішов собі далі вздовж паркана. Дивно, чому ж він не зайшов до саду, а все стовбичив під парканом. Я ніяк не міг збагнути, в чому справа. Дивно, дуже дивно! Я хотів уже піти по цих слідах, але спершу нахилився, щоб добре на них роздивитись. Зразу я не завважив нічого особливого, а потім помітив: на лівому каблучці був набитий з великих гвіздків хрест, щоб відганяти нечисту силу.

Вмить я дзигною покотився з горбка. Раз по раз озирався назад, але нікого не було видно. Прожогом я кинувся до судді Тетчера. Він сказав:

— Що тобі, мій хлопче? Ти зовсім захекався. Прийшов по свої відсотки?

— Ні, сер,— кажу я.— А хіба є що для мене?

— О, звичайно, за перше півріччя; вчора ввечері я одержав понад сто п'ятдесят доларів. Цілий капітал для тебе. Я краще покладу їх, з твого дозволу, разом із тими шістьма тисячами, бо ти їх розтринькаєш, якщо візьмеш.

— Ні, сер,— кажу йому,— не хочу я тринькати грошей. Не треба мені їх зовсім — ні тих шести тисяч, анічогісінько. Я хочу, щоб ви взяли їх собі; хочу відати їх вам — і шість тисяч, і решту.

Він подивився на мене здивовано. Мабуть, не міг зрозуміти, в чому справа. Потім запитав:

— Як то? Що ти маєш на думці, мій хлопчику?

Я кажу:

— Не розпитуйте мене, будьте такі ласкаві. Візьміть від мене ті гроші... Візьмете?

Він каже:

— Дивно, дуже дивно! А що сталося?

— Будь ласка, візьміть їх,— кажу я,— і не питайте мене ні про що, тоді мені не доведеться брехати.

Суддя поміркував трохи та й каже:

— О-о! Здається, розумію. Ти хочеш відступити мені весь свій капітал, а не подарувати. Ну що ж, це добра думка!

Написав він щось на аркуші паперу, пробіг його очима і каже:

— Ось бачиш, тут сказано: «За винагороду». Це означає, що я придбав у тебе твій капітал і заплатив за все. Ось маєш долара. А тепер підпиши цього документа.

Я підписався і пішов.

Джім, негр, що належав міс Уотсон, мав волосяний клубок завбільшки як кулак; той клубок було вийнято з волового сичуга, і тепер Джім на ньому ворожив. Джім казав, що в тому клубкові сидить дух і той дух знає геть-чисто все. То я й пішов увечері до Джіма і розповів йому, що батько мій вернувся,— я бачив його сліди на снігу. Мені хотілося взнати, що батько збирається робити і чи має на думці лишитися тут. Джім витяг свого волосяного клубка, побубонів над ним, підняв його догори й потім кинув додолу. Клубок важко бебехнувся на долівку і відкотився всього на дюйм, не більше. Джім спробував ще раз, потім ще раз, а клубок ніяк не відкочувався далі. Джім став навколішки, притулив вухом до клубка й прислухався. Однаково — ніякого пущтя: клубок, як сказав Джім, не хотів говорити. Джім додав, що його талісман частенько відмовляється провіщати без грошей. Я сказав Джімові, що в мене є стара фальшива монета — чверть долара, яка вже ні до чого не була придатна, бо мідь світилася крізь накладне срібло. А втім, коли б навіть мідь і не просвічувалась, однаково тієї монети ніхто не взяв би, така вона зробилася масна, що гидко й у руках тримати; відразу видно, що фальшива. (Я вирішив і не заїкатись про долар, що його дав суддя). Сказав, що та монета кепська, а втім, може, клубок згодиться її взяти, бо, мабуть, нездатний відрізнити її від справжньої. Джім понюхав її, покусав, потер і пообіцяв зробити так, що клубок прийме її за справжню. Він пояснив, що розріже сиру картоплину навпіл і покладе в неї монету на цілу ніч, а вранці міді зовсім не буде видно, і монета вже не здаватиметься масною в руках, і не тільки волосяний клубок, а й будь-хто в містечку, не думаючи, прийме її за справжню. Я й сам знав, що картопля може допомогти, але забувся про те.

Джім підсунув монету під волосяний клубок, уклякнув на коліна і знову прислухався. Цього разу він сказав, що все гаразд. Тепер клубок усю мою долю наперед мені скаже, якщо я того схочу. «Хай шкварить»,— кажу. Отож клубок і почав щось Джімові нашіптувати, а Джім переказував мені.

— Ваш батенько,— передає Джім,— сам не знає, що йому робити. То думає піти звідси, а то — лишитися... Най-

краще його не чіпати, нехай старий сам вирішує, як йому бути. Навколо нього літають два ангели. Один з них білий — увесь так і світиться, а другий — зовсім чорний. Білому ангелові часом щастить повернути старого на добрий шлях, а тоді підлетить чорний — і все пропало. Тепер іще ніхто не може сказати напевне, котрий із тих двох ангелів поведе його нарешті за собою. А щодо вас, то все добре. Будуть вам у житті великі прикrostі й великі радості. Часом вас таки добряче лупцюватимуть, а часом і недуга нападе, а проте все кінець кінцем перемелеться. Стрінуться вам двойко дівчат у вашому житті. Одна білява, а друга чорнява. Одна багата, а друга бідна. Ви спершу оженитеся на бідній, а там і на багатій. Вам не слід наближатися до води; а ще бережіться лихої пригоди, бо вам судилося сконати на шибениці.

Зайшов я того вечора із свічкою в руках до своєї кімнати, аж там сидить мій татусь своєю власною особою!

Розділ V

Я зачинив за собою двері. Потім обернувся, аж гульк — він сидить! Я завжди його боявся, бо він мене добряче періщив. Мені здалося, що й цього разу я злякався, але за хвилину переконався, що ні, тобто мене здорово ошелешила зустріч із ним, така несподівана, аж мені дух у грудях забило; та тільки я відразу ж отямився і зрозумів, що не дуже то й боюся, не варто на те й зважати.

Батькові було років під п'ятдесят, — так він і виглядав. Волосся він мав довге, розпатлане, масне, кудли звисали йому просто на обличчя, і очі блищали крізь них, немов крізь зарості. Волосся — зовсім чорне, ані волосинки в ньому сивої; довгі скуйовджені баки були теж чорні. На лиці, де можна роздивитися, рум'янців і сліду не було; лице зовсім бліде, але не таке бліде, як в інших людей, а таке, що страшно й гидко було дивитися — немов черево лісової жаби або білопузої риби. А одежина — саме рам'я, та й годі! Одну ногу він задер на коліно, черевик на ній розлізся, а крізь дірку стирчали два пальці, й він раз у раз ворушив ними. Капелюх лежав долі — старий, чорний, з широкими крисами і увігнутим усередину верхом, точнісінько казанок з покришкою.

Я стояв і дивився на нього; він сидів і дивився на мене, легенько розгойдуючись на стільці. Я поставив свічку на підлогу. Роздивившись, я помітив, що вікно відчинене: вихо-

дить, він заліз до моєї кімнати по даху комори. Він пильно обвів мене очима від голови до п'ят, а тоді й каже:

— Чи ти ба, як убрався! Певне, думаєш, що ти тепер велике цабе, еге ж?

— Може, думаю, а може, й ні,— кажу я.

— Ти мені язика не розпускай! — каже він.— Поглянь, як запишавсь, поки мене не було! Нічого, я швиденько вкручу тобі хвоста! Який учений став — кажуть, читати й писати вмієш. Думаєш, ти тепер розумніший за батька, через те що він неписьменний? Я тобі увесь отой дур з голови витріпаю! Хто це втовкмачив у твою головешку, що тобі личить оте безглуздя? Признавайся, хто це тобі загадав?

— Удова. Вона загадала.

— Удова? Он як! А хто ж це їй дозволив пхати свого носа не в своє діло?

— Ніхто не дозволяв.

— Гаразд, я покажу їй, як лізти в чужі справи! А ти, диві мені, покинь школу, чуєш? Я їм задам! Іч, навчають хлопчиська, щоб копилив губу проти рідного батька та вважав себе розумнішим за нього. Насмілься мені тільки швендяти ще коло тієї школи,— я тобі покажу, де раки зимують! Твоя мати не вміла ні читати, ні писати, так і померла неписьменна. Ніхто з твоїх родичів грамоти не вчився — всі неписьменні померли. Я сам письма того не тямлю, а він — он куди тягне! Ще й дозволяє собі отако козиритися! Е, ні! Я не з таких, щоб усе те стерпіти, чуєш? А почитай-но мені, я послухаю.

Я взяв книжку й почав читати щось там про генерала Вашингтона та війну. Послухавши мене не більш як півхвилини, він бабахнув по книжці кулаком — та так, що вона полетіла через усю кімнату.

Він мовив:

— Правду казали. Читати ти вмієш. А я, було, не повірив. Ну, тепер, гляди мені, кинь пиндючитись! Я такого не попусти! Я наглядатиму за тобою, мій голубе. Впіймаю коло тієї школи — шмагатиму, аж дрантя летітиме! Чого доброго, ще в релігію вдаришся! Ну й синочок, бодай він запався!

Він узяв до рук розфарбований синім та жовтим малюнок з коровами та хлопчиком і запитав:

— А це що таке?

— Це мені дали за те, що я добре вчуся.

Він подер малюнок на дрібненькі клаптики і сказав:

— Я дам тобі щось куди краще: доброї ременяки!

Він хвилинку побурчав і помимрив собі під ніс, а далі мовив:

— Чи ти ба, яке пещене! І ліжко в нього, і простирадла, і дзеркало, і килимок на підлозі, а рідний батько повинен разом із свиньми в чинбарні валятися. Ну й синочок, бодай він запався! Стривай, стривай, я з тобою розрахуюсь, я відучу тебе від усіх тих витребеньок! Іч, як запанів голубчикок! Кажуть, що розбагатів. Яким же це робом? Га?

— Брешуть — отаким робом.

— Помалу, помалу! Ти як зі мною розмовляєш? Не дра-туй мене, бо терпець мені от-от увірветься! Я кручуся вже два дні в містечку, і скрізь тільки й мови, що про те, як ти розбагатів. Я чув про це й на річці — нижче містечка. Того я й приїхав. Ти мені ті гроші на завтра приготуй — вони мені потрібні.

— Немає в мене ніяких грошей.

— Брехня! Вони в судді Тетчера. Ти їх забори. Вони мені потрібні.

— Кажу ж вам, немає в мене ніяких грошей! Запитайте в судді Тетчера, він вам скаже те ж саме.

— Гаразд. Я в нього запитаю; я його примушу видобути гроші з гамана. Я йому покажу! А скільки в тебе в кишені є зараз грошей? Вони мені потрібні.

— В мене один-єдиний долар, та й той мені самому потрібний на...

— Мені байдуже, на що він тобі потрібний... Ану давай його сюди!

Він узяв долара й кусонув його, щоб узнати, чи не фальшивий, а тоді сказав, що піде до містечка купити собі віскі, бо в нього, мовляв, цілісінський день і краплини в роті не було. Вибравшись на дах комори, він знову просунув голову у вікно й вилаяв мене за те, що я кирпу гну та намагаюся зробитись розумнішим за нього. Я гадав, що він уже зовсім пішов, аж зирк — а він знову вернувся, просунув голову у вікно й наказав мені, щоб я не забув про школу, а ні — то він мене підстереже і почастиє добрячою березовою кашею.

На другий день, напившись доп'яну, батько подався до судді Тетчера, налаяв його і вимагав, щоб той віддав мої гроші, але нічого він не добився; і тоді він погрозив, що примусить повернути гроші через суд.

Суддя Тетчер і вдова подали до суду прохання, щоб мене забрали від батька, а когось із них призначили мені на опікуна; але ж суддя в нас був новий, він недавно приїхав і ще не знав мого старого; через те він і сказав, що без неминучої по-

треби судові не слід втручатися в родинні справи й розлучати батьків із дітьми; то був би тяжкий гріх, сказав він, відібрати від батька його єдиного сина. Отож судді Тетчерові та вдові довелося кинути цю справу.

Батько страшенно зрадив. Він пообіцяв, що спустить з мене шкуру, якщо я не роздобуду йому грошей. Я позичив три долари в судді Тетчера, батько забрав їх, відразу ж напився і п'яний почав вештатися вулицями містечка; він несамовито репетував, бешкетував, лаявся і що було сили гатив у сковороду мало не півночі; його схопили й посадили в буцегарню, а другого дня повели до суду і знову посадили — вже на цілий тиждень. Але батько сказав, що він дуже задоволений: тепер він своєму синові господар і візьметься за нього так, що тому жарко стане.

Потім, коли батько вийшов з тюрми, новий суддя оголосив, що має намір зробити з нього людину. Він привів старого до своєї господи, дав йому новий одяг, причепурив його, посадив до столу і снідати, і обідати, і вечеряти разом зі своєю сім'єю: він прийняв його, так би мовити, як рідного кого. А по вечері суддя завів розмову з батьком про тверезість і таке інше, так що під кінець старий аж пустив сльозу і сказав, що був досі навіжений і безтямно занапащав себе; але тепер він почне життя спочатку, щоб ніхто не соромився із ним знатися, і сподівається, що суддя йому в тому допоможе і не зневажатиме його за колишне. Суддя відповів, що ладен обійняти його за такі слова; і суддя заплакав навіть, і дружина його теж заплакала; а батько сказав тоді, що ніхто не розумів досі, яка він людина, а суддя відповів, що щиро в це вірить. Старий сказав, що пропаша людина потребує співчуття, а суддя відповів: авжеж, так, звичайно; і вони заплакали знову. А коли настала пора йти до ліжка, старий підвівся, простягнув руку і сказав:

— Гляньте на неї, джентльмени й леді! Візьміть її, потисніть. Ця рука досі була рукою кабанюги, але тепер вона зробилася зовсім інша; це рука людини, яка почала нове життя, людини, що ліпше вмере, аніж знову ступить на гріховний шлях. Запам'ятайте мої слова і не забувайте, що сказав їх я. Рука оця тепер чиста. Потисніть її, не бійтеся!

Всі один за одним, по черзі, потиснули йому руку й розплакалися. А дружина судді навіть поцілувала йому руку. Після того старий зарікся не пити більше, ще й значка поставив під обітницею. Суддя сказав, що це незабутня, свята хвилинка — чи щось таке — і зовсім розкис. Потім вони відвели старого до найкращої кімнати, що призначалася для

гостей; а вночі йому страшенно захотілося випити, і він зліз на дах, а звідти спустився вниз по стовпчиккові на вулицю, проміняв свій новий сюртук на сулію сорокаградусної, заліз назад і, згадавши давні часи, нацмулився по саму зав'язку; на світанку він знову подерся до вікна, п'яний як хлюща, скотився з даху, зламав собі ліву руку в двох місцях і безперемінно замерз би, якби його не підбрали після того, як уже зійшло сонце. А коли прийшли подивитися, що діється в кімнаті для гостей, то довелося міряти глибину, бо там було справжнісіньке море.

Суддя страшенно образився. Він сказав, що мого старого можна виправити хіба що добрячою кулею з рушниці, а іншого засобу він не знає.

Розділ VI

Отож минуло небагато часу, старий мій вичунав і, не довго думаючи, подав до суду скаргу на суддю Тетчера, щоб той віддав мої гроші; потім він узявся й за мене, бо я не кинув ходити до школи. Разів зо два він таки впіймав мене й відлопцював. Та я однаково не кинув школи, майже щоразу мені щастило сховатися від нього або втекти. Раніше мене не дуже то гягнуло до школи, а тепер я вирішив, що на злість батькові таки ходитиму туди справно. Суд усе відкладався та й відкладався; скидалося на те, що його ніколи й не почнуть; тож я час од часу позичав у судді Тетчера два або три долари і віддавав їх батькові, щоб урятуватися від прочуханки. Кожного разу, доставши гроші, він напивався; і кожного разу, напившись, тинявся по місту й здіймав бучу; і кожного разу, коли він здіймав бучу, його запроторювали до буцегарні. Він був дуже задоволений: таке життя було йому до смаку.

Він почав надто часто вештатися навколо вдовиного будинку, і вдова нарешті пригрозила йому, що коли він не вгамується, то напитає собі лиха. Як же він розлютувався! Став горлати, що покаже, хто Гекові Фіннові справжній господар. Отож якимось весною він пристеріг мене, впіймав, посадив у човен та й повіз милі за три річкою вгору, а там переплив на той бік, до Іллінойського берега, вкритого густим лісом; тут не було ніякого житла, крім старої рубленої хатини в непролазній хащі, де тої хатини і не знайдеш, коли не знаєш, де вона стоїть.

Батько тримав мене весь час при собі, так що про втечу й думати було нічого. Жили ми в тій старій хатині, й він щора-

зу замикав на ніч двері, а ключа клав собі під голову. В нього була рушниця — певно, він десь її поцупив,— і ми з ним ходили на полювання, ловили рибу: отим і живилися. Коли-не-коли він замикав мене в хатині, а сам подавався в крамничку, милі за три, до перевозу, обмінював там рибу й дичину на віскі, привозив пляшки додому, напивався, веселився і лупцював мене. Вдова розвідала нарешті, де я, і прислала одного чоловіка, щоб той мене вирятував, але батько прогнав його, настрахавши рушницею. А потім я почав звикати до такого життя, мені тут навіть подобалося — усе, крім ременяки.

Жилося мені й справді непогано. Вилежуйся собі цілісніькі дні, попихкуючи люлькою, та лови рибу; ніяких тобі книжок, ніякого навчання. Так збігло місяців зо два, а то й більше; я геть обшарпався, ходив брудний і вже почав дивуватись, як це мені могло подобатися жити в удови, де доводилося щодня вмиватися, їсти з тарілки, і зачісуватися, і лягати й уставати вчасно, і нидіти над книжкою, та ще й терпіти єхидні нападки від старої міс Уотсон. Мені вже не хотілося туди вертатись. Я кинув був лягтися, бо вдова не любила крутих слівця, а тепер знову почав до них звикати, бо батькові було до того байдужісінько. Взагалі я почувався в тому лісі дуже добре.

Але мало-помалу татусь мій аж надто розмахався палицею, і я не міг того стерпіти. По всьому тілі у мене були пруги. Ще й з дому зникав — поїде собі, а мене замкне. Раз якось замкнув мене, а сам подався кудись і три доби не повертався. Ох, і страшенна нудьга ж була! Я вже подумав, що він потонув і що я ніколи не виберуся звідси. Мені стало страшно, і я почав мізкувати, як би його втекти. Кілька разів намагавсь я вибратися з хатини, та все ніяк не міг знайти лазівки. Вікно було таке, що й собака не пролізе. Через комин я теж не міг просунутись: він був дуже вузький. А двері збиті з грубих, міцних дубових дощок. Батько ж, як ішов з дому, ніколи не лишав у хатині ножа і взагалі нічого гострого; я, певно, сто разів обшукував усе навколо, весь час тільки тим і займався — однаково ж робити нічого... Але цим разом я таки відшукав дещо: стару іржаву пилку без ручки; вона була застромлена поміж кроквами, за даховою обшивкою. Я намастив її салом і взявся до роботи. За столом, у дальньому кутку хатини, була прибита гвіздками до зрубу стара кінська попона, щоб вітер не задував крізь щілини та не гасив свічки. Я заліз під стіл, відхилив попону й почав виπιлювати шмат грубої нижньої колоди — такий, щоб я зміг

тудою пролізти. То була тяжка й довга робота, а проте я вже закінчував, коли це чую — в лісі стрельнула батькова рушниця. Я знищив мерщій усі сліди моєї роботи, спустив попону та сховав пилку, а незабаром до хатини увійшов мій татусь...

Він був у поганому настрої — тобто такий, як завжди. Розповів мені, що їздив до міста і що діло посувається, як мокре горить. Адвокат сказав, що обов'язково виграє процес і вирве гроші, як пощастить довести справу до суду; але ж є багато способів без кінця відтягувати судовий розгляд, і суддя Тетчер зуміє це зробити. А ще люди кажуть, ніби вдова збирається вдруге просити суд, щоб мене відібрали від батька й віддали під її опіку; гадають, що цим разом задовольнять її прохання. Це мене дуже стурбувало, бо я нізащо не хотів повертатися до вдови, котра, звичайно, знову почала б мене обтісувати й виховувати, чи як там воно в них зветься. Тут старий давай репетувати, він лаяв усіх і кожного, хто тільки спадав на думку, а тоді ще вилаяв усіх підряд для певності, щоб уже нікого не пропустити, — навіть тих, кого не знав як і звати, та й пішов собі чортихатися далі.

Він кричав, мовляв, ще подивиться, як то воно удові вдасться мене від нього відібрати. Кричав, що добре пильнуватиме, а якщо вони спробують устругнути йому таку капость, то він завезе мене миль за шість чи сім звідси у такий закуток, де вони мене довіку не знайдуть. Це мене знову стурбувало, але тільки на хвилинку; я відразу ж вирішив не чекати, поки він виконає свою погрозу.

Старий послав мене до човна, щоб я попереносив звідти речі, які він привіз: мішок кукурудзяного борошна фунтів на п'ятдесят, великий шмат копченої поребрини, порох і шріт, сулію віскі на чотири галони та стару книжку й дві газети для пижів, а також клоччя. Я повиносив усе це на берег, а тоді вернувся й сів на носі човна перепочити. Я обміркував усе як слід і вирішив тікати до лісу, захопивши з собою рушницю й кілька вудок. Сидіти довго на одному місці я не стану, а весь час мандруватиму — переважно вночі; їжу здобуватиму полюванням та рибальством і зайду так далеко, що ні старий, ані вдова нізащо мене не розшукають. Я вирішив допиляти колоду в стіні хатини й утекти цієї ж ночі, якщо старий надудлиться; а що він надудлиться — те знав я наперед. Я так задумався, що й не помітив, скільки минуло часу, аж поки старий гукнув мене й запитав, що там зі мною — чи сплю я, чи, може, втопився.

Поки я поперетягував речі до хатини, зовсім стемніло.

Я готував вечерю, а старий за цей час уже разів зо два хиль- нув із сулії, в голові в нього закрутилося, і він знову розхо- дився. Він пиячив уже і в містечку, пролежав цілісіньку ніч у канаві, тож тепер на нього просто дивитися було страшно. Адам, та й годі — весь мов із самої глини. Коли в голову йому, було, вдарить хміль, він тут же починав шпетити на всі заставки уряд. Так і тепер.

— І це ще зветься уряд! Полубуйтеся на нього! Ну, глянь- те ж бо, на що воно схоже! Ну, взяти хоч би й наші закони! Відбирають у людини рідного сина — рідну дитину! А люди- на ж виховувала тую дитину, дбала про неї, піклувалася нею, грошей задля неї не шкодувала! Аякже! Та тільки-но тая дитина, синок отой, в колодочки вбився, що вже можна його й до роботи підпрягти, щоб батькові поміч,— тут закон його за хвіст та й у череду. І це називається уряд! Мало того! Закон стоїть за старого суддю Тетчера і допомагає йому заграбастати моє добро! Он які штуки отой закон витинає! Людину, що має капіталу понад шість тисяч доларів, він за- пихає до гидкої старої халупи, що схожа на якусь пастку, ще й примушує носити рам'я, що й свині не пасує. І це на- зивається уряд! Звісно, за такого уряду людина не може добитися своїх прав. Часом мені так і кортить покинути ці краї. Атож, атож! І я їм так і сказав; я сказав це старому Тет- черові прямо в очі. Багато хто чув і може підтвердити мої слова. Кажу: «Та я за ламаний гріш ладен покинути цю кляту країну і не повертатися сюди ніколи!» Отакечки я й сказав, цими самісінькими словами. Кажу: «Гляньте лишень на мого капелюха, якщо це, по-вашому, капелюх. Верх геть відірвався і відстає, а все останнє сповза мені аж на підборід- дя. Коли я надягаю цього капелюха, здається, що я ношу в себе на голові димаря. Гляньте на нього, кажу я, бачите, якого капелюха доводиться мені носити! А я ж один з най- перших багатіїв у місті, от тільки б мені своїх прав добитися».

Еге ж, чудовий у нас уряд, чудовий! Ось послухай-но тіль- ки. Був там один вільний негр з Огайо — мулат, майже такий білий, як білі люди. Сорочка на ньому, як сніг, а капелюх такий блискучий, аж сяє! В цілому місті нема людини, вбраної так чепуристо, як він; має й золотого годинника з ланцюжком, і паличку із срібною головкою — одне слово, такий пан, що куди твоє діло! І що б же ти думав? Кажуть, ніби він за професора у якомусь коледжі, і вміє говорити різними мовами, і всякі науки знає. Мало того! Кажуть, нібито він має право голосувати в себе там, на бать- ківщині. Такого вже я стерпіти не міг. Думаю собі, до чого

ж воно дійдеться в нас, у Штатах? Якраз того дня були вибори, я й сам хотів іти голосувати, якби не був тоді під мухою, а коли прочув, що є в нашій країні такий штат, де дозволяється й цьому негрові голосувати, я взяв і не пішов. Сказав, що нізащо в світі не буду більш голосувати. Отакечки й сказав, цими самими словами, і всі мене чули. Та хай вона западеться, така країна — однаково я довіку не голосуватиму більш ніколи! А щоб ти був бачив, як отой негр високо несеться: він не хотів оступитися набік і дати мені дорогу, поки я не зіпхнув його з тротуару. Я звертався до кожного і запитував, чому ж того негра не схоплять та не продадуть з аукціону. І що б же, ти думав, мені на те відповіли? Не можна, кажуть, його продати, поки він не проживе в нашому штаті шести місяців, а він ще стільки тут не прожив. Утямив? От маєш — оце тобі приклад. Та який же це уряд, якщо він не може продати з аукціону вільного негра, поки той не прожив у штаті шести місяців! А ще зве сам себе урядом і, мабуть, гадає, що він таки й справді уряд, а проте сидить згорнувши руки цілі шість місяців, перш ніж зважиться схопити того волоцюгу, мерзотника, негідника, того вільного негра, що ходить у білій сорочці й...

Батько так розпалився, що вже й не бачив, куди несуть його старі неслухняні ноги, тож він і нашттовхнувся зненацька на барилко із солониною та й полетів догори ногами, обідравши собі коліна, й закінчив промову нескінченним потоком найдобрішої лайки; найбільше перепало тоді негрові та урядові, хоч, звичайно, дещо й барилку перепало. Батько довго стрибав по хатині, спочатку на одній нозі, потім на другій, хапаючись то за одне коліно, то за друге, а тоді як дасть штурхана лівою ногою тому барилку, та ще й з усієї сили! Але те вже було ні до чого, бо ж саме на тій нозі чобіт його продерся і з носка стирчали два пальці. Як же він заголосив! Ой-ой, та від того лементування в кожного волосся стало б дибом! Він упав і почав качатися по брудній долівці, тримаючися за покалічені пальці, а лаявся тепер так, що самого себе перевершив. Він сам вихвалявся тим пізніше. Казав, що йому доводилося чути старого Соуберрі Хегана у самому розквіті сил, і запевняв, буцімто йому пощастило тепер переплюнути навіть і його; але мені здається, що тут він перебрав міру.

По вечері батько взявся за сулію й сказав, що віскі йому стане на дві випивачки та на одну білу гарячку. Це в нього була така примовка. Я вирішив, що не більш як за годину голова йому замакітриться і він захропе; тоді я вкраду в нього

ключа або випиляю шмат колоди, чи одне чи друге, а таки втечу. Він пив і пив, а потім звалився на свою ковдру; але мені все-таки не поталанило. Він ніяк не міг заснути міцно, сон його був дуже тривожний. Він і стогнав, і белькотав, і кидався на всі боки — і все те тривало дуже довго. Під кінець я відчув, що й мене самого сон змагає, очі самі заплющуються, і — на тобі! — я міцно заснув, навіть свічки не загасивши.

Не знаю, скільки я проспав, коли це раптом розлігся страшенний лемент, і я враз схопився на ноги. Батько, мов навіжений, стрибав по всій хатині й кричав, що на нього напали гадюки. Він скаржився, що вони повзають йому по ногах, а потім нараз як підскачить та як завискотить — каже, буцімто одна його за щоку вкусила, — але я ніяких гадюк не бачив. За хвилину батько забігав по хатині, та все навкруг, навкруг, і галасує на весь голос: «Зніми її! Зніми її! Вона кусає мене в шию!» Зроду не бачив, щоб у людини були такі перелякані очі. Незабаром батько знемігся, впав і геть задихався; далі почав швидко по долівці качатися, розкидати манаття на всі боки і хапати руками повітря, та все лементував, що його чорти вхопили. Мало-помалу він угамувався і якийсь час лежав тихо, тільки стогнав. Нарешті він зовсім затих — і не муркне. Я почув, як кричить пугач, як десь далеко виють вовки в лісі, і від того тиша здавалася ще страшніша. Батько лежав у кутку. Раптом він трохи підвівся, сперся на лікоть, прислухався, схилив голову набік та й каже тихенько:

— Туп-туп-туп... Це мерці... Туп-туп-туп... Прийшли по мене... тільки я з ними не піду... О, вони вже тут! Не руште мене... Не руште! Геть руки — вони холодні! Пустить... Ох, облиште мене, сердешного!

Потім він порачкував по хатині, та все благає мерців, щоб вони його не чіпали; а тоді загорнувся в ковдру, заліз під стіл й все благає, а нарешті як заплаче! Навіть крізь ковдру було чути.

Але за хвилину він викотився з-під столу, зірвався на ноги, мов навіжений, побачив мене і ну за мною ганятися. Він бігав за мною по всій хатині із складаним ножем, узивав мене Ангелом Смерті, кричав, що вб'є мене і тоді я вже більше не прийду по нього. Я благав його отямитись, казав, що це ж я, Гек; а він тільки страшно реготався та все лаявся, репетував і з прокльонами бігав за мною. Повертаючись, щоб викрутитися від батька й проскочити під його простягнутою рукою, я мало не наткнувся на ніж; він вхопив мене ззаду за

куртку, і я вже думав, що мені капець, але пощастило вискочити з куртки — тим і врятувався. Скоро він зовсім розкис, сів долі, притулившись спиною до дверей, і сказав, що відпочине яку хвилинку, а потім заріже мене. Підклавши ножа під себе, він додав, що посгить спочатку, набереться сили, а тоді, мовляв, подивиться, чия візьме.

Він і справді скоро задрімав. Тоді я взяв стільця з продушеним сидінням, тихесенько виліз на нього, щоб не було чути, і зняв зі стіни рушницю. Я засунув у неї шомпол, щоб перевірити, чи вона заряджена, потім поклав рушницю на барилко з ріпою, націлівся в батька і за барилком став дожидатися, коли він прокинеться. Ох, як же повільно та нудно минав той час!

Розділ VII

— Уставай! Що це ти собі надумав?

Я розплющив очі й оглянувся довкола — все намагався зрозуміти, де я. Сонце вже зійшло — виходить, я таки довго спав. Наді мною стояв батько; обличчя в нього було похмуре, опухле. Він спитав:

— Що це ти надумав з рушницею?

Я збагнув: він анічогісінько не пам'ятає з того, що витворив уночі, й відповів:

— Хтось добивався до нас у двері, треба ж було чимось оборонятися.

— А чом же ти мене не збудив?

— Та я пробував, але нічого не вийшло; не зміг вас розштовхати.

— Ну гаразд! Нічого тут стовбичити без діла та теревені розводити! Біжи-но краще на річку та оглянь гачки, чи не впіймалася, бува, яка рибинка на сніданок. Я за хвилину повернуся.

Він одімкнув двері, і я побіг до річки. За водою пливли різні цурупалки, гілля, шматки луб'я — видно, вода в річці почала прибувати. Ото розкошував би я зараз, якби жив у місті! Під час червневої поводи мені завжди здорово щастило; бо ж, тільки-но вода підіймалася, по річці завжди пливли колоди, шматки плотів — іноді по дванадцять колод разом; тільки й діла, що виловлювати їх з води та продавати на дров'яні склади та на тартак.

Я йшов берегом, стежачи одним оком, чи не йде батько, а другим поглядаючи на річку, — чи не перепаде, бува, чого годящого. Коли це раптом бачу, пливе човен, і то який! —

футів тринадцять-чотирнадцять завдовжки; мов на крилах летить. Я й не роздягався — плиг у воду головою вниз, мов жаба, і швиденько поплив до човна. Я був певен, що в ньому хтось лежить, притаївшися на самому дніщі, бо в нас частенько так жартують: бувало, підпливеш до самого човна, аж тут устає човняр і підіймає тебе на глум. Але цим разом вишло не так. Човен був і справді порожній, тож я вліз у нього і пригнав до берега. Думаю собі, ото старий зрадіє, як побачить,— адже ж така штукенція варта доларів із десятків. Та коли я підплив до берега, батька ще не було видно, і я погнав човна до вузької затоки, зарослої диким виноградом та верболозом, і враз мені майнула зовсім інша думка: я вирішив добре того човна заховати, а згодом, коли втечу, замість того щоб блукати по лісі, спущуся річкою миль на п'ятдесят та поживу собі на одному місці,— ну й чого ото справді тинятися пішки!

Це було зовсім близько від нашої хатини, й мені все здавалося, що йде мій старий, та я все-таки встиг заховати човна; потім обережно визирнув з-за куців верболозу й побачив старого: він спустився стежкою до річки і саме цілився з рушницю в якогось птаха. Виходить, він нічого не помітив.

Коли батько підійшов до мене, я заклопотано витягував перемета. Він трошки погримав на мене за те, що я так довго вовтужуся, але я збрехав йому, буцімто ненароком шубовснув у річку і через те довго промарудився. Я ж знав: він обов'язково помітить, що я змок до рубчика, і почне розпитувати. Ми зняли з гачків п'ять сомів і подалися до дому.

Ми обидва натомилися і після сніданку полягали спочити, але я й очей не заплющив — усе метикував, як би його відбити батькові та вдові охоту розшукувати мене; це було б багато певніше, ніж ховатися від них і чекати на щасливий випадок; навряд чи встигну я далеко втекти, поки вони за мною похопляться,— мало що може статися! Думав я, думав, а нічого путящого не надумав; коли це батько устав на хвильку напитися води та й каже:

— Якщо хто-небудь іще колись вештатиметься навколо хати, збуди мене, чуєш? Той чоловік, мабуть, не з добром приходив. Я його застрелю. Гляди ж, збуди мене, якщо він прийде вдруге, чуєш?

Після того він розлігся долі й знову заснув; оті його слова підказали мені, що треба робити. Ну, думаю собі, тепер я все так зметикую, що нікому й на думку не спаде мене розшукувати.

Десь під полудень вийшли ми з батьком знову з хатини і пішли на берег. Вода в річці швидко прибувала й несла з собою багато всякого дерева. Скоро показався шматок плоти — дев'ять колод, зв'язаних до купи. Ми погналися за ними човном і підтягли їх до берега. Потім пообідали. Інший на батьковому місці просидів би над річкою цілісінький день, аби лише наловити того колоддя якнайбільше, але мій старий не з таких. Дев'ять колод за один мах — то для нього було досить; йому заманулося негайно податись до міста і там їх продати. Він замкнув мене, узяв свого човна та й відплив до міста, а того плота потяг на буксирі. Було вже десь близько пів на четверту — я збагнув, що цієї ночі він уже не повернеться додому. Виждав, поки він відпливе подалі, тоді дістав пилку і знову заходився далі пиляти колоду. Перш ніж батько встиг переправитися через річку, я вже вибрався крізь діру на волю; він і його пліт видніли далеко-далеко на воді, немов маленька цятка.

Я забрав мішок з кукурудзяним борошном і відніс його в те місце, де я сховав човна; розхилив верболіз і поклав борошно в човен; тоді відніс туди ж таки й свинячу поребрину; а там і сулію з віскі. Я забрав усю каву, весь цукор і весь, який був, порох та шріт; забрав пижі; забрав відро та баклажку; забрав ковша, та бляшаного кухля, та стару пилку, та дві ковдри, та казанок, та кавник. Я забрав вудочки, й сірники, та ще й інші речі — одне слово, усе, що було варте бодай одного цента. Хатину наче мітлою вимели. Мені потрібна була й сокира, але я її не знайшов, — єдина сокира лежала між дровами, а я навмисно вирішив її залишити. Я виніс рушницю, і тепер уже міг вирушати.

Я дуже натоптав біля хатини, коли стільки разів пролазив крізь пропиляну дірку та повитягав стільки речей. Треба було якнайкраще ті сліди приховати, отож я старанно розрівняв пісок і притрусив пилом, щоб не видно було тирси. Потім я вставив випиляний шмат колоди на старе місце й підклав під нього два камені, а одного припасував збоку, бо колода була трохи крива і не торкалася землі. Не знаючи, що шмат колоди випиляно, ви за кілька кроків ніколи б того не помітили, до того ж діра була в задній стіні хатини і навряд чи кому спало б на думку ходити там та роздивляться.

Я обережно ступав по траві до самісінького човна, щоб не залишити ніяких слідів. Потім вирішив ще раз оглянути все довкола. Зупинився на березі й подивився, що діється на річці. Усе спокійно. Тоді я взяв рушницю й подався до лісу — хотів підстрелити птаха, коли це раптом де не візь-

меться дике поросся: свині хутко дичавіють у наших краях, якщо, бува, заблукають сюди з якоїсь ферми. Я вбив те поросся і потяг його до хатини.

Взяв я сокиру й виламав двері, причому намагався розбити їх та потрощити на цурпалки. Потім вніс поросся до хатини, підтяг його ближче до столу, перетяв йому сокирою горло й поклав на землю, щоб витекла кров; я кажу «на землю», бо в хатині була тверда, втоптана долівка, а не дощана підлога. Ну, а далі взяв я старий мішок і наклав у нього каміння, скільки міг донести, й потяг того мішка від забитого пороссяти до дверей, а звідти лісом до річки та й кинув у воду; він так і шубовснув на дно. Відразу ж було знати, що тут щось тягли по землі. От був би зараз зі мною Том Соєр! Я знав, що він зацікавиться такою пригодою й зуміє прикрасити її. Ніхто не міг би дорівнятися Томові Соєру в таких справах.

В кінці я висмикнув у себе жмуток волосся, добре закривавив сокиру, приліпив те волосся кров'ю до обуха та й жбурнув сокиру в куток. Після того обгорнув поросся полами своєї куртки (щоб не капала кров), узяв його поперед себе й поніс, а коли я відійшов далеченько від хатини за водою, то кинув поросся в річку. Тут мені набігла нова блискуча думка. Я дістав із човна мішок з борошном та стару пилку й відніс їх до хатини. Поставив мішок на старе місце і прорвав у ньому знизу дірку пилкою, бо ні ножів, ані виделок у нас і в заводі не було — батько, коли куховарив, користувався своїм складаним ножем. Потім я проволік мішок кроків на сто по траві й крізь верболіз на схід від хатини до мілкого озера миль із п'ять завширшки, що заросло густим очеретом, — на цю пору воно аж кишіло качками. Із протилежного боку з того озера витікала замулена річка, чи то струмочок, що тягся на багато миль, — не знаю куди, та тільки впадав він не в нашу річку. Борошно потроху сипалося з дірки і залишало тоненьку стежку до самого озера. Я ще кинув там батьків брусок, щоб скидалося на те, ніби його згубили. Потім зав'язав дірку шнурочком, щоб борошно більш не висипалося, й відніс мішка та пилку назад у човен.

Коли стемніло, я пустився човном за водою й зупинив його попід вербами, що схилилися над річкою, та й почав там чекати, поки зійде місяць. Я міцно прив'язав човна до верби; потім перекусив трошки, а тоді ліг на дні човна, щоб викурити люльку та обміркувати дальший план. Лежу собі та й думаю: вони, звичайно, підуть перш за все до берега тим слідом, що його залишив мішок із камінням, і почнуть шука-

ти мій труп у річці. А тоді підуть борошняним слідом до озера й кинуться вздовж річечки, яка з нього витікає, сподіваючись упіймати тих розбійників, що забили мене та пограбували речі. В річці ж ніхто не стане шукати, адже там і шукати нічого, крім мого трупа. Все те їм швидко надокучить, і вони перестануть про мене й думати. Чудово! Отже, я зможу жити там, де мені заманеться. Джексонів острів — найкраще для мене пристановище; я знаю той острів, як свої п'ять пальців,— туди ніколи ніхто не потикається. Звідти я зможу переправлятися ночами до міста, щоб повештатися трохи та поцупити все, що мені буде потрібне. Атож, Джексонів острів — найзручніше для мене місце.

Я таки добре натомився і сам незчувся, як і заснув. Коли ж прокинувся, відразу не міг добрати, де опинився. Сів я та й розглянувся на всі боки, навіть трошки злякався. А опісля згадав. Річка здавалася дуже широкою, на багато миль у широчінь. Місяць світив так яскраво, що я міг би перелічити всі колоди, які пливли річкою безгучно, мов чорні тіні, далеко від берега. Навкруги — мертва тиша; було знати, що вже пізно, та й пахло по-пізньому. Ви розумієте, що я маю на думці... не знаю, як це передати словами.

Я солодко позіхнув, потягнувся, і тільки хотів був одв'язати човна й рушати далі, коли це раптом по зоді долинув до мене якийсь шум. Я прислухався і хутко второпав, що воно таке. То був глухий рівномірний стукіт, що його чуєш, коли тихої ночі в кочетах повертаються весла. Я визирнув з-під вербових віт: так воно й є — вдалині пливе човен, прямуючи до цього берега. Я не міг роздивитися, скільки було в ньому людей. Човен повільно наблизився, і я побачив, що в ньому сидить лише один чоловік. Думаю собі, чи то часом не батько, хоч я аж ніяк не думав, що він повернеться так рано. Човна течія знесла нижче за мене, а потім, ідучи вздовж берега, він знову почав пливти вгору тихою водою і пройшов так близько повз мене, що, простягнувши рушницю, я міг би торкнутися до весляра. Авжеж, то й справді був мій батько — та ще й тверезий, вирішив я, побачивши, як він веслує.

Я не гаяв часу. За хвилину тихо й швидко поплив униз за течією, тримаючись у затінку попід берегом. Я промчав миль зо дві з половиною, а потім повернув до середини річки і відійшов від берега приблизно на чверть милі, а може, й більше, бо скоро мала показатися пристань, і звідтіля могли побачити й гукнути мене люди. Я намагався триматися серед колоддя, що його несла річка, і, вмовистившись на дні човна,

пустив його за водою. Я лежав, і відпочивав, та попихкував собі люлечкою, вдивляючись у небо; а на ньому — ані хмаринки. Небо видається таке глибоке, коли лежиш на спині, осяяний місячним промінням; я не помічав того раніше. І як далеко чути по воді такої ночі! Я чув, як на пристані гомонять люди. Навіть чув, що саме вони говорять, — кожнісіньке словечко. Один чоловік сказав, що тепер дні довшають, а ночі — коротшають. Другий відповів йому на те, що ця ніч не здається йому короткою, — і обидва тоді засміялися; жартівник кинув удруге свій дотеп, і вони засміялися знову; потім збудили ще й третього чоловіка й переповіли йому те саме й сміялися, але той не сміявся; той тільки сердито буркнув їм щось і попросив, щоб йому дали спокій. Перший зауважив, що він обов'язково перекаже це дотепне слівце своїй старенькій — їй воно напевне дуже сподобається; хоч йому самому свого часу траплялося пускати дотепи ще й не такі — ого-го! Я почув, як один із тих чоловіків сказав, що зараз десь близько третьої години і він сподівається, що світлати почне не пізніше як за тиждень. Після цього голоси почали віддалятися та віддалятися, і я вже не міг розібрати окремих слів, але все ще чув невиразний гомін та іноді сміх, що розлягався немов десь далеко-далеко.

Я плив тепер багато нижче пристані. Я підвівся й побачив Джексонові остров, що виріс переді мною милі за дві з половиною нижче за течією. Острів, геть зарослий лісом, стояв посеред річки — великий, темний і масивний, немов пароплав без вогнів. Не було й сліду тієї коси, що тяглася вище острова, — тепер уся вона зникла під водою.

Течія принесла мене туди дуже швидко. Мій човен промчав повз верхню частину острова, потім я увійшов у стоячу воду й пристав з того боку, що ближче до іллінойського берега. Я завів човна до глибокої бухти, яку я добре знав; мені довелося розхилити вербові віти, щоб забратися туди; і, коли я там прив'язав човна, ніхто, безперечно, не міг би побачити його з боку річки.

Я вийшов на берег, сів на колоду у верхній частині острова і почав дивитися на широку річку й на чорну деревину, що пливла повз мене, та на місто за три милі звідси, де ще блимало три-чотири вогники. Величезний пліт плив річкою десь за милію вище від мене і швидко наближався до острова, — посеред плоту горів ліхтар. Я стежив, як пліт підповзає все ближче та ближче, а коли він пропливав повз те місце, де я стояв, хтось там скомандував: «Гей, стернові! Повертай

ліворуч!» Я чув це так виразно, немов той, що гукав, стояв поруч мене.

Небо вже почало ясніти; я подався до лісу і ліг трохи поспати перед сніданком.

Розділ VIII

Коли я прокинувся, сонце підбилося вже височенько, — було вже, мабуть, десь після восьмої години. Я лежав на траві, в холодочку, думаючи про всяку всячину, і був дуже задоволений, бо добре відпочив та заспокоївся. Де-не-де крізь просвіти між гіллям проглядало сонце, але тут росли все високі й крислаті дерева і під ними було дуже похмуро. Там, де сонячне проміння просівалося крізь листя, на землі лежали маленькі плямки, подібні до ластовиння, і ці світлі кружальця ледь коливалися — це свідчило про те, що там, нагорі, повівав легенький вітерець. Дві білки сиділи на гілочці й, зиркнувши на мене, дуже приязно забелькотали.

Мені було дуже добре, і я так розімлів, що не хотілося вставати та варити сніданок. Я знову був закуняв, коли це раптом причувся мені немов якийсь глухий звук «бум!» — він долинув до мене десь іздалеку водою. Я прокинувся, сперся на лікоть і почав прислухатись: скоро звук отой пролунав удруге. Я схопився, побіг на берег і подивився крізь листя; бачу — по воді далеченько від мене, майже врівні з переправою, розстилається клуб диму. Помітив я там і пароплава, що плив річкою донизу; на ньому було багато людей. Я відразу ж догадався, що воно таке. «Бум!» О, знову білий клуб диму вирвався з борту маленького пароплава. Це вони, бачте, стріляли з гармати понад водою, щоб мій труп вплив на поверхню.

Я добре зголоднів, але розкласти вогнище не можна було, бо з пароплава могли побачити дим. Тому я сидів тихо, дивився на порохований дим і прислухався до пострілів з гармати. Річка тут із милю завширшки, і так любо дивитися на неї літнього ранку; мабуть, я чудово провів би час, спостерігаючи, як виловлюють мого трупа, коли б тільки мав що їсти. Аж тут я згадав, що в нас є такий звичай — наливати живе срібло в буханці хліба й пускати їх на воду, бо хліб завжди припливає простісінько до утопленика й зупиняється над ним. Ну, думаю собі, треба пильнувати і, тільки-но який буханець підпливе близько — не ловити гав. Я перейшов на іллінойський край острова — а раптом мені пощастить!

І так і вийшло: дивлюсь — величезна хлібина пливе просто до мене, і я її мало не підчепив довгою палицею, та посковзнувся, й вона пропливла далі. Звісно, я став саме в тому місці, де течія найближче підходить до берега,— я тямив добре на таких речах. Коли це, трохи згодом, підпливає друга хлібина, та цього разу я вже не дав маху. Витяг я з неї затичку, витрусив невеличку кульку живого срібла й уп'явся в хлібину зубами. То був білий хліб, такий тільки пани їдять,— не якийсь там простацький глевтяк з кукурудзяного борошна.

Я вибрав затишний куточок під рясним листям, сів там на колоду й почав зі смаком жувати хліб та стежити за пароплавом. Аж раптом мене пройняла одна думка. Кажу сам до себе: б'юсь об заклад, що вдова, чи то пастор, чи то ще хто інший молилися за те, щоб цей хліб мене відшукав,— виходить, молитва їхня пішла мені на користь. Значить, правда, що молитва сповняється,— тобто лиш тоді, коли моляться такі люди, як удова чи пастор; а мені, думаю, не варто молитися,— певно, молитви помагають тільки у праведників.

Я запалив люльку, і довго курив з насолодою, та все стежив за тим, що діється на річці. Маленький пароплав плів за течією, і я подумав, що, коли він підійде ближче, можна буде роздивитися, хто там є, бо ж пароплав мав пропливти біля самого берега, там, де й хліб. Коли пароплав підійшов досить близько, я погасив люльку, пробрався туди, де я виловив хліб, та й заліг за колодою на березі, на маленькій прогаліні. Колода була з розсохою, і крізь неї я міг стежити за тим, що діялося на річці.

Маленький пароплав усе наближався і підійшов, нарешті, так близько, що з нього можна було перекинути місток та зійти на берег. На тому пароплаві були майже всі, кого я знав: батько, і суддя Тетчер, і Беккі Тетчер, і Джо Гарпер, і Том Соєр, і його стара тітка Поллі, і Сід, і Мері, і ще багато інших. Усі гомоніли про вбивство, але капітан втрутився в розмову і сказав:

— Тепер пильнуйте! Течія зносить тут усе аж під самісінський острів; може, тіло хлопця прибило до берега й воно зачепилося десь у кущах коло води. В кожному разі, я сподіваюся на це.

А я, проте, сподівався на зовсім інше. Всі, хто був на пароплаві, скупчилися коло поручнів і, перекившись через них, пильно вдивлялися в зарослий берег, майже просто мені в лице. Я бачив їх дуже добре, а вони мене ні. Далі капітан подав команду: «Відійдіть від борту!» — і гармата стрільнула

простісінько в мене, та так, що я на якусь мить оглух від гуркоту і мало не осліп від диму. Ну, думаю собі, оце вже мені каюк! Коли б та гармата була заряджена ядром, то вони таки й справді знайшли б оте мертве тіло, що його шукали. Та цим разом, дяка богові, я зостався цілий. Пароплав поплив далі й, обігнувши ріг острова, хутко зник з очей. Коли-не-коли до мене ще долітали звуки пострілів, але поступово вони слабшали і завмиralи, а приблизно за годину я вже більше нічого не чув. Острів був три милі завдовжки. Я гадав, що вони допливуть до його кінця і покинуть шукати мене. А насправді вийшло не так. Вони обійшли острів і, раз у раз стріляючи з гармати, подалися повним ходом угору протокою, що відділяла острів від міссурійського берега. Я перейшов на другий бік, щоб і далі стежити за ними. Допливши до верхнього кінця острова, пароплав припинив стрілянину, повернув до міссурійського берега та й подався назад до міста.

Я знав, що тепер усе гаразд. Ніхто на мене більш не полюватиме. Я повітягав свої манатки з човна і влаштував собі затишну табірну стоянку в лісовій гущавині. Я порозпинав ковдри, як намет, щоб речі мої, бува, не змокли під дощем. Упіймавши сома, я випатрав його пилкою, а згодом, як сонце вже сідало, розпалив багаття й приготував вечерю. Потім закинув вудку, щоб наловити риби на сніданок.

Уже й стемніло, а я ще довго сидів коло багаття, палив люльку і почував себе чудово; але мало-помалу я знудився й подався на берег; сів там і почав прислухатись, як хлюпочеться річка, й рахував зорі, та колоди, та плоти, що пливли повз мене, а потім уместився спати; коли людині стає нудно, сон — найкращий спосіб згаяти час; поспиш собі, і нудьгу як рукою зніме.

Так минуло три дні й три ночі. Однаковісінькі — ніяких пригод. На четвертий день я оглянув острів, обнишпорив його вздовж і впоперек. Я був тут єдиний господар; весь острів належав, можна сказати, мені, отже, я мав ознайомитись із ним якнайкраще, а головне, хотів згаяти як-небудь час. Я знайшов багато суниць, стиглих, великих, а ще зелений виноград і зелену малину; ожина тільки-но почала в'язатися. Все це, думаю собі, згодом стане мені у великій пригоді.

Вештаючись отако по лісовій гущавині, я й незчувсь, як опинився, мабуть, десь недалеко від нижнього кінця острова. При мені була рушниця, але я нічого не підстрелив — захопив її лише для оборони, а яку-небудь дичину вирішив

роздобути собі десь ближче до мого табору. І раптом я мало не наступив на здоровецьку гадюку, але вона кинулася тікати від мене, звиваючись по траві й поміж квітами; я погнався за нею — хотів її підстрелити. Побіг я та й несподівано наскочив на згасле багаття, яке ще злегка курилося.

Серце мені тіпнулось. Я вже й не додивлявся, що воно там і до чого, обережно спустив курок і кинувся потихеньку навтьоки. Час від часу я зупинявся на хвилику в гущавині і прислухався, але хекав я так голосно, що не міг нічого розібрати. Тоді я прокрався трохи далі й знову прислухався, а там знову і знову. Трапиться пеньок, а я думаю — людина; якщо під ногою в мене тріщала хворостинка, я почував себе так, немов дихання мені хтось переломив надвоє і в мене залишилася тільки половинка, ще й до того коротша.

Коли я повернувся до намету, то почував себе досить кепсько, злякався — аж у жижки шпигало. Проте, кажу я сам до себе, зараз не час дурня клеїти. Ну, я й попереносив швиденько усі мої манатки назад до човна, щоб їх ніхто не помітив, а тоді погасив вогонь та порозкидав попіл так, щоб усе виглядало немов тогорічна стоянка, а потім виліз на дерево.

Просидів я на тому дереві, мабуть, годин зо дві; але нічого не побачив і нічого не почув — мені тільки здавалося, ніби я чую і бачу силу-силенну різних страхіть. Не міг же я сидіти на дереві вічно! Нарешті я з нього зліз, зашився у гущавину і весь час був насторожі. Поїв я тільки ягід та того, що залишилося від сніданку.

Під ту пору, як почало смеркатись, я таки добре зголоднів. Тому, коли вже зовсім стемніло, тихесенько пробрався до річки і, поки місяць ще не зійшов, переправився на іллінойський берег — за чверть милі від острова. Там я забрався в ліс і зварив собі вечерю, та тільки-но вирішив тут же таки заночувати, як це раптом чую: туп-туп, туп-туп; я й подумав: коні біжать, трохи згодом чую — десь люди гомонять. Я швиденько позносив усе назад до човна, а сам крадькома подався лісом на вивідки. Відійшов я зовсім недалеко, аж раптом — чоловічий голос:

— Краще спинимося тут, якщо знайдемо зручне місце; коні геть зовсім потомились. Давайте-но роздивимося навколо.

Де вже було чекати, — я відіпхнув човен від берега й тихенько перемахнув назад. Прив'язав човна на старому місці і вирішив, що в ньому й заночую.

Спав я погано: в голову лізли різні думки і заважали мені

заснути. До того ж щоразу, як прокидався, мені здавалося, ніби хтось хапає мене за комір. Такий сон не міг мене підкріпити. Врешті кажу сам до себе: «Не діло так жити! Треба з'ясувати, хто тут на острові є, крім мене. Хай там що, а довідаюсь!» Після такого рішення мені відразу полегшало на серці.

Взяв я весло та й відіпхнувся від берега на крок чи два, а далі повів човна вздовж острова, весь час тримаючись у затінку. Світив місяць, і поза смугою тіні було зовсім світло, ну просто як удень. Я плів мало не цілу годину; кругом — тиша, все спало. За цей час я встиг допливти майже до кінця острова. Повіяв свіжий вітерець, аж по воді жмури пішли,— це означало, що ніч кінчається. Я гребнув веслом і повернув човна носом до берега; тоді захопив з собою рушницю, виліз із човна й прокрався на узлісся. Сів там на колоду й став дивитися крізь листя. Я побачив, як місяць пішов з чатів і темрява почала огортати річку. Але невдовзі понад вершечками дерев заясніла світла смуга, і я зрозумів, що скоро почне світати. Тоді я взяв рушницю й подався нишком у той бік, де наскочив учора на згасле вогнище,— я щохвилини зупинявся та прислухався. Але мені все не щастило: ніяк не міг знайти того місця. Коли це нарешті бачу — й справді щось блимає між деревами. Я почав підкрадатися, обережно й не поспішаючи. Підійшов зовсім близько й тоді виразно побачив, що там лежить на землі якийсь чоловік. Я так і похолов від страху. Чоловік той вкотився з головою у ковдру і мало не втиснувся в самісіньке багаття. Я присів у кущах кроків за шість від вогнища і не зводив з нього очей. Тим часом почало розвиднятися. Незабаром чоловік позіхнув, потягся, скинув із себе ковдру — і виявилось, що то Джим, негр міс Уотсон! Ох, і зрадів же я, коли його побачив! Кажу до нього:

— Здоров, Джиме! — та й виліз із кущів.

А він як підскочить, очиська вилупив. А тоді впав навколпшки, склав руки й почав благати:

— Не руш мене, не руш! Я ніколи мерців не кривдив. Я завжди любив померлих і робив для них усе що міг. Іди собі назад до річки! Ой, не чіпай старого Джіма, залиш його! Він же завжди з тобою приятелював!

Мені недовго довелося переконувати старого, що я справді не мрець. Я дуже зрадів, коли побачив Джіма. Тепер я вже був не самотній. Я не боявся, що він викаже, де я переховуюсь,— я так йому й сказав. Я весь час говорив, а він сидів мовчки й дивився на мене. Тоді я й кажу:

— Тепер уже зовсім розвиднілося. Не завадило б поснідати. Розпали-но багаття, підкинь більше хмизу.

— А нащо ж його розпалювати? Хіба на те, щоб варити суніці та різну негідь? Але ти маєш рушницю, еге? З нею ми можемо добути собі чогось кращого за суніці.

— Суніці та різна негідь...— кажу я.— Цим ти годувався?

— Я не міг нічого іншого роздобути,— каже він.

— Ого! А чи давно ти на острові, Джіме?

— Я попав сюди другої ночі по тому, як тебе вбили.

— І ти був тут увесь час?

— Атож.

— І нічого не їв, окрім цієї погані?

— Ні, сер, анічогісінько.

— Ну то ти, мабуть, страшенно зголоднів, еге?

— Я, здається, міг би зараз коняку з'їсти! Їй-богу, міг би! А ти давно вже на острові?

— З тієї ночі, як мене вбили.

— Ти диви! А що ж ти їв? Е-е, таж маєш рушницю. Ого! Це добряча штука! Тепер ти підстрель що-небудь, а я тим часом розпалю багаття.

Ми разом пішли до того місця, де стояв мій човен, і, поки Джім розводив вогонь на галявинці між деревами, я приніс борошно, і копчену поребрину, і каву, і кавник, і сковорідку, і цукор, і бляшані кухлі; негр аж остовпів з подиву, гадаючи, що все те я добув чаклунством. Ще й до того я впіймав на гачок добрячого сома, а Джім порізав його своїм ножем і засмажив.

Коли сніданок був готовий, ми порозлягалися на траві й поїли його просто з вогню. Джім так уминав, що аж за вухами лящало,— він же перед тим мало не помер з голоду. Правду сказати, ми обидва понаїдалися аж по самісіньку зав'язку, а коли наситилися, лягли відпочити.

Джім помовчав трохи, а тоді й питає:

— Слухай-но, Геку, а кого ж то вбили в отій халупі, якщо не тебе?

Тоді я розповів йому все, як воно було, а він слухав, слухав та й каже:

— Ну й спритний же ти хлопець! Навіть Том Соєр і той краще не придумав би.

Тоді я спитався в нього:

— А ти як тут опинився, Джіме? Який дідько тебе заніс на острів?

Він зніяковів і якусь хвилину мовчав. А потім і каже:

— Мабуть, краще нічого не говорити.

— Чому, Джіме?

— Знаєш, є на те причини... А ти мене не викажеш, якщо я розповім тобі всю правду? Ти ж нікому не скажеш, Геку?

— Та нехай мене грім торохне, коли я кому скажу, Джіме!

— Ну добре, я тобі вірю, Геку... Я... я втік.

— Джіме!

— Пам'ятай, ти обіцяв нікому не казати! Сам знаєш, що обіцяв нікому не казати, Геку!

— Авжеж, знаю. Раз обіцяв нікому не казати, то й не скажу. Слово індіанця, нікому не скажу! Всі назвуть мене, звісно, підлим аболіціоністом і зневажатимуть за те, що я тебе не викажую, ну й нехай собі, чхав я на них! Я нікому нічого не скажу і туди більш не повернуся — нізащо! Отже, шквар, розповідай!

— Ну, то он як воно сталося. Стара господиня, цебто міс Уотсон, усе гризла мене й гризла, їй-богу, життя мені від неї не було, а все ж вона завсіди казала, що зроду не продасть мене до Орлеана. Та ось я помітив, що останнім часом до неї вчащає один чоловічок, що неграми торгує, ну, я й занепокоївся. Якось пізнього вечора підкрався я до дверей, а двері ті були трохи відхилені, і чую, як стара господиня каже до вдови, що вона, мовляв, надумала продати мене аж у Орлеан; їй, мовляв, таке зовсім і не до душі, та коли ж за мене дають вісімсот доларів, то де вже там устояти проти такої купи грошей! Удова намагалася відраяти її від цього, мовляв, не треба мене продавати, та я вже й не став дожидатися, чим та розмова скінчиться, а метнувся звідтіль і накивав п'ятами.

Збіг я з горба — думав поцупити якого човна десь на річці вище міста; але на березі вешталася сила люду, то я й сховався в старій бондарні, щоб пересидіти який час, поки всі порозходяться. Просидів я там цілу ніч. Усе хтось швендяє та й швендяє поблизу! Годині десь о шостій ранку почали пливти повз мене човни, а близько восьмої чи дев'ятої — в кожному з них, чую, тільки об тім і гомонять, як твій батько приїхав до міста й розповів, що тебе вбили. У тих човнах сиділи леді й джентльмени, що їхали оглядати місце вбивства. Часом човни приставали до берега, щоб вони перепочили, перше ніж переправитися через річку; ото із їхніх розмов я й довідався про вбивство. Мені було дуже шкода, що тебе вбили, Геку... Але тепер, звісно, вже ні.

Я пролежав під стружками цілий день, добре зголоднів, але анітрохи не боявся; я ж знав, що стара господиня й удова підуть відразу по сніданкові на молитовне зібрання й проведуть там цілий день; вони подумують, що я вранці, як і завжди, погнав худобу на пашу, отож мене кинуться шукати аж увечері, як уже зовсім смеркне. Та й слуги також нічого не помітять, бо кожне з них тікає погуляти, поки старих немає вдома.

Ну так от, тільки-но стемніло, вийшов я звідтіля та й подався берегом проти води і пройшов миль зо дві, а може, й більше, — там уже й домів ніяких не було. На цей час я обміркував, що мені робити. Тут, бач, таке діло: коли б я пішов пішки, мене винюхали б собаки; коли б же я вкрав човна й перебрався на той бік, то відразу ж помітили б, що десь пропав човен, і могли б догадатися, що я перехопився ним через річку, довідалися б, де я причалив на тому боці, і знову ж таки знайшли б мій слід. Ні, Джіме, кажу я сам до себе, тобі треба забратися на пліт — він не лишає по собі ніяких слідів.

Аж ось бачу: з-за повороту вигулькнув вогник. Я плигнув у воду, вчепився за якусь деревину та давай штовхати її поперед себе — отак і доплив до середини річки; заліз я між колоди, сховався там, а голову нахилив до самої води і гріб руками проти течії, доки надійшов пліт. Тоді я підплив до корми й ухопився за неї. Тим часом усе небо вкрилося хмарами, і на хвильку стало зовсім темно. А мені тільки того й треба: я видряпався і ліг на пліт. Плотарі зібралися посередині, біля самого ліхтаря. Вода усе прибувала, течія була дуже бистра, і я зміркував, що до четвертої години пропливу плотом миль із двадцять п'ять, а вдосвіта спушусь у воду, допливу до іллінойського берега й сховаюся в лісі.

Але мені не пощастило. Коли ми підпливали до цього острова, побачив я, що на корму йде плотар із ліхтарем. Ну, думаю собі, нема чого його дождатися! Шубовснув у воду та й поплив до острова. Я гадав, що вилізу на берег у будь-якому місці, та де вже там! Ніяк не видряпаюсь — берег дуже крутий! Довелось мені пливати аж до нижнього кінця острова, поки знайшов зручне місце. А тоді сховався в гущавині й вирішив не гнатися більше за плотами, раз там сновигають плотарі з ліхтарями. Люлька, тютюн та сірники були в шапці, вони не замокли, — ну, а коли так, то все добре.

— Виходить, ти весь час був голодний — не мав ні хліба, ані м'яса? А чом же ти не ловив черепах?

— А як їх зловиш? Голими руками черепахи не впіймаєш,

а каменем хіба ж її вб'єш? Та як же їх і ловити поночі? А вдень я боявся виходити на берег.

— І то правда. Тобі, звісно, треба було весь час переховуватися в лісі. Ти чув, як із гармати стріляли?

— Ого, ще б пак! Я знав, що то вони тебе шукають. Бачив, як вони пливли повз мене,— дивився на них з-за кущів.

Кілька пташат шугнуло над нами: пролетять ярдів зо два та й сядуть, а тоді знов угору. Джім сказав, що то на дощ. Мовляв, є така прикмета: якщо курчата починають отак спурхувати — обов'язково буде дощ. Тож, мабуть, і лісові пташата проти дощу роблять те ж саме. Я хотів упіймати кілька пташеняток, але Джім мені не дав. Сказав, що тим я накликав би на себе смерть. Він розповів, що, коли його батько тяжко занедужав, а комусь із дітей заманулося впіймати пташку, стара бабуня сказала, що батько помре,— і він таки помер.

Джим сказав також, що не треба перелічувати припасів, з яких мають обід готувати, бо з того не буде добра. Не буде добра й тоді, коли витрушувати скатертину після заходу сонця. А ще він сказав: коли людина має бджоли й помре, то бджіл обов'язково треба про те сповістити не пізніше, як на другий ранок, ще до схід сонця, а ні, то бджоли охлянуть, перестануть працювати й загинуть. Джім сказав, буцімто бджоли не кусають дурнів, та я в те не вірю: я сам частенько порався коло бджіл, але й жодна мене не вкусила.

Про всяке таке чував я й раніше, але не про все. Джім знав багато прикмет; сам він запевняв, що знає їх до лиха. На ділі якось виходить так, сказав я, що майже всі прикмети віщують лихо, і запитав Джіма, чи немає щасливих прикмет. А він і каже:

— Та є там трохи, та й з тих ніякого пуття. Навіщо тобі знати, що от-от до тебе щастя присуне? Щоб його сполохати?

І додав:

— Якщо в тебе волосаті руки й волосаті груди — так і знай, що забагатієш. Ну, з такої прикмети хоч якась користь,— бодай надієшся на майбутнє. А то, гляди, спершу тобі доведеться довго бідувати, і ти, чого доброго, візьмеш та з горя й заподієш собі смерть, якщо не знатимеш наперед, що згодом забагатієш.

— А в тебе руки й груди волосаті, Джіме?

— Чого, хлопче, питаєшся? Хіба ж і сам не бачиш, що волосаті?

— Ну, то як же? Ти багатий?

— Ні, але я був уже раз багатий і, може, знову колись забагатію. Одного разу я мав чотирнадцять доларів, але почав гендлювати, і все пішло нанівець.

— Чим же ти гендлював, Джіме?

— Та спочатку товаром.

— Яким товаром?

— Ото, яким товаром? Звісно, що живим. Купив за десять доларів корову. Але більш не буду кидати грошей на вітер. Та корова у мене здохла.

— Виходить, ти втертяв десять доларів?

— Ні, втертяв я не всі. Тільки близько дев'яти доларів, бо взяв за шкуру й лій долар і десять центів.

— То в тебе лишилося п'ять доларів і десять центів. Що ж, ти гендлював і далі?

— Еге. Ти ж знаєш одноногого негра, того, що старому містерові Бредішу належить? Тож отой негр та відкрив банк і сказав, що кожен, хто покладе туди одного долара, за рік отримає цілих чотири. Усі негри поробили вклади, та тільки грошей у них було мало. Я єдиний мав їх такі багатенько. От мені й закортіло дістати більш як чотири долари, і я йому сказав, що, коли він мені стільки не дасть, я й сам відкрию банк. Звісно, тому негрові страх не хотілося, щоб і я банк відкривав, бо в нас на два банки роботи нема; отож він пораяв мені покласти мої п'ять доларів до його банку, а він у кінці року виплатить мені тридцять п'ять.

Так я й зробив. Думаю собі: я вже щось прирозумію, пущу ті тридцять п'ять доларів у діло. Один негр, звати його Боб, виловив добрячого човна, а його господар не знав про те; я купив у негра той човен, але сказав, що заплачу за нього тридцять п'ять доларів, які дістану наприкінці року; та тільки човна у мене хтось украв тієї ж ночі, а другого дня одноногий негр сказав нам, що банк його луснув.

— А що ж ти зробив з тими десятьма центами, Джіме?

— Я хотів був їх витратити, та привидівся мені сон, і в тому сні голос звелів мені, щоб я віддав гроші негрові, якого звати Валаам,— всі його називають просто Валаамів осел; він таки й справді заплішений дурень, сказати тобі правду. А проте, кажуть, він щасливий, а мені чомусь не щастить. Той голос звелів мені віддати Валаамові десять центів, а він нібито кудись їх примістить, та так, що я матиму з них неабиякий зиск. Ну, Валаам ті гроші взяв, а коли пішов по тому до церкви, то почув там від проповідника, що, хто дає бідному, той дає богові і за те обов'язково дістане у сто разів

більше. От Валаам узяв та й віддав ті десять центів бідним, а тоді почав очікувати, яке з того пуття вийде.

— Ну та й що? Вийшло яке пуття, Джіме?

— Нічого не вийшло. Я ніяким способом не міг повернути гроші, і Валаам не зміг. Тепер ніколи не даватиму в позику грошей, хіба що під заставу. А проповідник ще каже, що обов'язково дістанеш у сто разів більше! Якби я зміг повернути хоч мої десять центів, і то був би щасливий, і то був би радий.

— То не біда, Джіме, рано чи пізно ти все одно забагатієш.

— Певно. Та мене, мабуть, і тепер можна назвати багатим. Я ж сам собі господар, і за мене дають аж вісімсот доларів. Коли б мені ці гроші, я більше й не просив би.

Розділ ІХ

Мені хотілося піти і ще раз оглянути одне місце, яке я помітив посередині острова, коли оглядав його; ми подалися туди разом із Джімом і дійшли швидко, бо острів був усього три милі завдовжки та чверть милі завширшки.

То був досить довгий, стрімкий горб чи гора, футів сорок у висоту. Ми добре нагріли чуба, поки видряпалися на її вершину: схили були круті, та ще й порослі густим чагарником. Ми вілазили та відивилися усе навколо і нарешті майже на самому вершечку знайшли в скелі хорошу, велику печеру з боку іллінойського берега. Печера була простора, як дві або й три кімнати разом, і височенька, навіть Джім міг стояти в ній не пригинаючись. У тій печері віяло прохолодою. Джім запропонував одразу ж поносити туди все манаття, але я сказав, що не варто раз у раз п'ястися на гору і вниз.

Джим відказав, що коли ми сховаємо човна десь у критому місці, а все добро лежатиме в печері, то зможемо переховуватися тут, на випадок, якщо хтось навідається до острова, і без собак нас ніяк не знайдуть. До того ж пташата навіщували дощ, то невже я хочу, щоб усе наше майно промокло?

Ми вернулися назад, сіли в човен і підпливли ближче до печери та поносили туди всі наші пожитки. Після того знайшли між густим верболозом затишне місце, щоб сховати човна. Ми познімали з гачків кілька рибин, знову закинули вудки та й заходилися готувати обід.

Вхід до печери був такий широкий, що в неї можна було вкотити чимале барильце. Біля входу з одного боку виступав невеличкий прискалок — плескатий і зручний для того, щоб розкласти багаття. Ми розвели там вогонь і зварили обід.

Ми розстелили ковдри просто на долівці й посідали обідати. Все інше майно поскладали в глибині печери так, щоб було напихваті. Незабаром надворі стемніло, загуркотів грім, блиснула блискавка; виходить, пташата не одурили нас. І відразу ж линув дощ, та так репівжив, як з цебра; а вітер знявся такий, якого я ще не бачив. Це була справжня літня злива. Стало так темно, що надворі все здавалося синьо-чорним і дуже гарним; а дощ шкварив такий рясний, що дерева поблизу бовваніли мов крізь павутиння; а часом як набіжить вихор, то гне дерева аж до землі та вивертає листя світлим нижнім боком догори; а потім знімається таке вітрище, що дерева починають махати вітами, як несамовиті; а коли все навколо стає темно-синє, аж чорне, раптом — блись! — і яскраве світло розганяє темряву, і видно на сотню кроків далі, видно, як гнуться верховіття дерев; а за мить знову все поринає в темряву, розлягається страхітливий удар грому, а тоді розкочується по небу, все нижче й нижче, здається, що то порожні бочки скачуть униз по сходах, — так буває, коли сходи довгі, а бочки добре підскакують, знаєте?

— Ну й краса, Джиме! — сказав я. — Кращого місця, як тут, я й не шукав би. А дай-но мені ще шматок риби та гарячого кукурудзяного коржа.

— От бачиш! А де ти був би, коли б не Джим? Сидів би отам унизу в лісі, без обіду, та ще й змок би до рубця. Отаке-то, синку! Кури наперед знають, коли воно на дощ заноситься, і лісові птахи теє знають.

Днів десять чи дванадцять вода в річці все прибувала та й прибувала і вже геть-чисто затопила береги. У низинах острів залило на три, а то й на чотири фути, а також і іллінойський берег. З цього боку острова річка була тепер кілька миль завширшки, але з міссурійського боку лишалася така ж, як і раніше — півмилі, через те що міссурійський берег спускався до річки дуже круто, мов стрімчастий мур.

Удень ми плавали човном по всьому острову. Приємна прохолода в лісовій гушавині стояла навіть тоді, коли сонце нещадно пекло. Ми петляли туди-сюди поміж деревами, а подекуди виноградні лози позчіплювалися так густо, що доводилося повертати назад і шукати іншої дороги. Ну, а на кожному поваленому дереві сиділи кролики, гадюки та інші

тварини; а як острів день чи два постояв під водою, вони так зголодніли, що зробилися зовсім смирні, хоч підїжджай та бери їх просто голою рукою, як маєш охоту; та тільки не гадюк і не черепах — вони тут же плигали у воду. На горі, де була наша печера, їх аж кишіло. Ми змогли б тримати в себе скільки хочеш різних звіряток.

Однієї ночі трапилось нам витягти з води невеличкий шматок плоту з хороших соснових дощок. Був він футів дванадцять завширшки й десь певно п'ятнадцять-шістнадцять футів завдовжки, над водою здіймався він дюймів на шість чи сім і мав міцний, рівний поміст. Удень ми бачили, як повз нас пропливали колоди, та ми їх не чіпали: за дня ми на березі не показувалися.

А то якось підпливли ми до верхнього кінця острова, — діло було перед світанком, аж бачимо — із західної сторони на нас пливе цілий будинок. Він був двоповерховий і вже добре-таки перехилився набік. Ми його хутенько догнали й перелізли в нього — просто крізь горішне вікно. Але було ще зовсім темно, нічого не видно; то ми прив'язали човна й посідали в нього дожидатися, поки розвидниться.

Світати почало раніше, ніж ми встигли допливти до нижнього кінця острова. Тоді ми зазирали у вікно. Дивимосся — а в хаті стоїть ліжка, стіл, два старі стільці, та ще багато всякої всячини валяється долі, на стіні ж висить одежа. В протилежному кутку лежить щось подібне до людини. Джім гукнув:

— А хто там є?

Але воно не ворухнулося. Тоді я теж гукнув, і Джім сказав:

— Той чолов'яга не спить — він мертвий. Ти стій тихо, а я залізу туди й подивлюся.

Він заліз у хату, пішов у куток, нахилився над нерухомим тілом, поглянув та й каже:

— Це мертвий. Та ще й голий. Його застрелили в спину. Певне, він помер днів зо два чи зо три тому. Йди сюди, Геку, та тільки не дивись на його обличчя — ох, і страшне ж до біса!

А мені й не хотілося дивитись на нього. Джім поквапився прикрити його старим лахміттям, нащо він те зробив — хтозна, я й так на нього не дивився б. Долі валялися старі засмальцьовані карти, порожні пляшки з-під віскі та ще дві маски з чорного сукна, а всі стіни були пописані найпаскуднішими словами й помальовані вуглем. На стіні висіли дві брудні ситцеві сукні, солом'яний капелюшок та жіноча бі-

лизна, ще й дещо з чоловічого одягу. Ми позносили те манаття до човна — може, до чогось придасться. На підлозі валявся й старий пістрявий хлопчачий бриль; я захопив його також. Була там і пляшка з-під молока, заткнена ганчіркою, щоб немовля могло ссати. Ми забрали б і ту пляшку, та вона була тріснута. Була там ще обшарпана стара скриня і стара повстяна валіза із зламаними застібками. Вони були розкриті, але нічого путнього в них не знайшлося. Глянули ми, як порозкидано кругом речі, і вирішили, що господарі, тікаючи, дуже поспішали й багато чого не встигли захопити з собою.

Нам перепало чимало речей: старий бляшаний ліхтар, великий ніж без ручки, новісінський складаний ніжик фірми Барлоу, за який довелося б у будь-якій крамниці віддати щонайменше двадцять п'ять центів, та ще ціла купа лойових свічок, бляшаний свічник, тиква, бляшаний кухоль, подерта ватяна ковдра, жіноча торбинка з голками, шпильками, грудкою воску, гудзиками та іншим дріб'язком, топирець, гвіздки, волосінь в мій мізинець завтовшки з кількома здоровецькими рибальськими гаками, скручена трубкою оленяча шкура, собачий нашійник, підкова, кілька пляшечок з-під ліків, але без наклейок; а коли ми збиралися вже вертатись, я знайшов ще й добряче скребло, а Джим — старого смичка до скрипки та дерев'яну ногу. Щоправда, ремінці на ній геть повідривалися, а якби не це, то нога непогана, хоч і була вона задовга для мене й закоротка для Джіма. Другої ноги ми так і не знайшли, хоч і обшукали все навколо.

Як бачите, нам дісталася неабияка здобич. Коли ми зібравшись відчалити від того будинку, виявилось, що нас знесло на чверть милі нижче острова і що надворі стоїть уже білий день; тож я звелів Джімові лягти на дно човна й укрити його ватяною ковдрою, бо, коли б він сидів, люди здалеку побачили б, що то негр. Я повеслував до іллінойського берега, і нас знесло на півмилю вниз за водою; але потім я тримався під самим берегом, де течія була майже непомітна. Вертаючись на острів, ми не зазнали ніяких лихих пригод і нікого не побачили.

Розділ X

Після сніданку мені кортіло побалакати про того мерця, про те, як його вбили, але Джим нізащо не схотів. Він сказав, що це може завдати нам лиха; крім того, мрець чого доброго унадиться до нас — адже ж небіжчик, якого ще не поховано,

скоріше буде блукати по світах, ніж той, що лежить уже тихо та мирно у-своїй домовині. Що правда, то правда; Джімові слова мене переконали, і я замовк, але ж думка про мерця не йшла мені з голови: цікаво було знати, хто його застрелив і навіщо.

Ми оглянули ту одежину, що нам дісталася, і знайшли вісім доларів сріблом — вони були зашиті в підкладці старого пальта з попони. Джім сказав, що люди з того будинку, напевне, це пальто вкрали, бо, коли б вони знали, що в ньому сховані гроші, то не покинули б його. Я відповів, що, мабуть, таки вони й порішили того чоловіка, але Джім уперто не хотів про те говорити. Я сказав:

— Ось ти гадаєш, що це завдасть нам лиха, а що ти казав, коли я приніс до печери гадючу шкуру, яку позавчора знайшов на вершечку цієї гори? Адже ж ти казав, що то хнозна-який 'лихий знак — торкатися руками гадючої шкури. Ну, а де ж те лихо? Он скільки ми речей придбали, та ще й на додачу вісім доларів. Я, Джіме, хотів би, щоб нам щодня таке лихо траплялося.

— Не квапся так, голубе, не квапся! Не дуже хвалися. Лихо не за горами. Запам'ятай, я своє сказав: лихо не за горами.

І воно таки звалилося на нас. Погомоніли ми вдвох отак у вівторок, а в п'ятницю, по обіді, ми з Джімом лежали на траві на самому вершечку гори; у нас вийшло куриво, і я подався до печери по тютюн та й нахопився там на гадюку-гримучку. Я вбив її й склав її кружалом у ногах на Джімовій ковдрі так, що гадюка здавалася живою: ото сміху буде, думаю собі, коли Джім несподівано натрапить на неї в своїй постелі. Але надвечір я зовсім забув про ту гадюку. Коли Джім, поки я розводив вогонь, кинувся на ковдру, виявилось, що там лежала, крім забитої гадюки, ще одна, і вона його вкусила.

Джим зірвався на ноги і заверещав, як несамовитий. Тим часом вогонь спалахнув, і ми побачили живу гадюку — вона скрутилася кільцем і приготувалася вже стрибнути вдруге. Я вмить убив її палицею, а Джім ухопив батькову сулію з віскі й почав дудлити нахильці.

Він був босий, і гадюка вкусила його за п'яту. А все через мене, бо я, дурень, зовсім забув, що, коли покинути десь мертву гадюку, її пара обов'язково приповзе туди й обів'ється круг неї. Джім звелів мені відрубати в гадюки голову й викинути її, а потім здерти з гадюки шкуру й підсмажити кусник м'яса. Я зробив так, як він загадав. Джім з'їв те м'ясо

і сказав, що воно має допомогти йому. А ще він звелів зняти з неї кільця та прив'язати їх йому до зап'ястка. Він сказав, що й це допомагає. Потім я нишком вийшов з печери й пошпурив обох гадюк у кущі: я зовсім не хотів, щоб Джим довідався, що все це сталося з моєї вини.

Джим цмулив та й цмулив із сулії, і час від часу на нього находило таке, що він починав корчитися й кричати, як не-самовитий, а потім приїде до тьми та й знову цмулить із сулії горілку. Ступня в нього дуже набрякла, а далі спухла й уся нога; але мало-помалу горілка стала помагати, і я подумав, що тепер діло піде на лад; проте, як на мене, то хай кусає гадюка, аніж дудлити батькову горілку.

Джим пролежав чотири дні й чотири ночі. Тоді пухлина зовсім стухла, і він знову міг ходити. Я дав собі слово, що нізащо в світі більше не торкатимуся гадючої шкіри, бо сам побачив, якого лиха вона накоїла. Джим сказав, що наступного разу я, мабуть, йому повірю. Брати в руки гадючу шкіру, сказав він, це такий лихий знак, що гіршого й не придумасш; може, на тому ще й не кінець. Він казав, що краще тисячу разів глянути через ліве плече на молодика, аніж один раз узяти в руки гадючу шкіру. І то правда, я й сам тепер переконався, хоч раніше завжди вважав, що глянути на молодика через ліве плече — то найдурніше і найнебезпечніше діло! Старий Генк Банкер глянув отак, та ще й тим вихвалявся; а не збігло й двох років, як він упав п'яний із башти, в якій шріт виливають, і розплющився на млинець; його поклали між двох дверей замість домовини й отак поховали, — це батько розказував, — сам же я на тому похороні не був. Але, певна річ, сталося це тому, що він, наче той дурень, поглянув на місяць через ліве плече.

Ну, отак минали дні за днями, і річка знову вернулася в свої береги. Перш за все ми насадили на великий гачок нашої вудки облупленого кролика і впіймали на цю принаду сома, завбільшки як людина; він був шість футів і два дюйми завдовжки, а важив понад двісті фунтів. Ми, звісно, ніяк не могли його витягти з води: він би нас затяг до Іллінойсу. Ми просто сиділи й дивилися, як він смикався та кидався, поки сконав. В його шлунку ми знайшли мідного гудзика, круглу кульку та багато всілякої погані. Розрубали ми сокирою кульку, дивимось — а всередині клубочок ниток. Джим сказав, що рибина, мабуть, давно вже той моток проковтнула, бо він уже геть обріс і перетворився на кулю. Йй-богу, більшої рибини ніколи не витягали з Міссісіпі. Джим сказав, що він іще не бачив такого здоровецького сома. Якби ми

могли відвезти його до міста, то взяли б за нього добрі гроші. Там на базарі продають таку рибу на фунти; люди охоче її купують: сомове м'ясо біле, як сніг, і дуже смачне, коли його підсмажити.

Наступного ранку я сказав Джімові, що життя наше стає нудне й одноманітне і хочеться трохи розважитись. Я заявив йому, що вирішив переправитися через річку та подивитися, що ж там у містечку діється. Мій намір припав Джімові до смаку, але він порадив мені зачекати, поки стемніє, і не ловити гав. Джім поміркував трохи і додав — чи не взяти мені щось із того жіночого шмаття й переодягтися на дівчинку? Це була добра порада. Отже, ми підкоротили одну ситцеву сукню, і я підкотив штани до колін і вліз у неї. Джім позастібав ззаду всі гаплички, і та сукня прийшлася мені якраз до міри. Я надягнув солом'яного брилика, зав'язав стьожки під підборіддям, і, коли б хто надумався глянути мені в лице, йому довелося б нахилитися так, ніби у комин зазираєш. Джім сказав, що в такому вигляді мене і вдень ніхто не впізнає. Я цілий день привчався ходити в жіночій сукні й поволі став до неї звикати, почував себе в ній зовсім зручно, проте Джім запевняв мене, що дівчата ступають не так; і ще він сказав, щоб я кинув звичку задирати сукню та засувати руки в кишені. Я послухав його ради, і все пішло як слід.

Тільки-но стемніло, я подався човном угору, тримаючись іллінойського берега.

Я переправився через річку до міста трохи нижче від пристані, і течія віднесла мене до околиці. Прив'язавши човна, я пішов берегом. Коли це бачу — світиться в маленькій хатині, де давно вже ніхто не жив, і мені захотілося взнати, хто там оселився. Я прокрався під саме вікно й зазирнув до хати. Жінка років сорока сиділа при свічці край простого соснового столу і плела. Обличчя було незнайоме; вона, мабуть, приїхала сюди недавно, бо в місті не було жодної людини, якої б я не знав. Оце, думаю, мені пощастило, бо я вже почав був занепадати духом: навіщо, думаю, сюди приїхав? Адже можуть упізнати мій голос і викрити, хто я. А якщо ця жінка прожила в такому маленькому місті бодай два дні, вона напевне зможе розповісти все, що мене цікавило; отже, я постукався в двері й твердо постановив і на хвилину не забувати, що тепер я — дівчина.

Розділ XI

— Заходьте,— мовила жінка, і я увійшов.— Сідай.

І я сів. Оглянула вона мене від голови до п'ят своїми маленькими блискучими очима й запитала:

— Як тебе звати?

— Сара Вільямс.

— А де ти живеш? Мабуть, десь тут, недалечко?

— Ні, мем. У Гукервіллі, сім миль звідси за водою. Я цілу дорогу йшла пішки й дуже натомилася.

— І зголодніла, мабуть, не менше. Зараз я знайду тобі чогось попоїсти.

— Ні, мем, я не голодна. Я так зголодніла дорогою, що зайшла до ферми за дві милі звідси, підживилася і вже не голодна. Через те я забарилась. Мати нездужають, ні грошей у нас, ні їжі, отож пішла я до мого дядька Абнера Мура. Він живе десь на тому кінці міста — так мама казали. Я тут ще й разу не була. А ви його знаєте?

— Ні, я ще не всіх знаю. Ми оце недавно тут оселилися — ще й двох тижнів немає. До того кінця міста далеченько. То вже краще тобі заночувати в нас. Та скинь уже свого капелюшка.

— Ні,— сказав я,— я трошки передихну та й піду далі. Я не боюся темряви.

Господиня відказала на те, що не відпустить мене саму такої темної ночі; скоро вже, години за півтори, має повернутися додому її чоловік, і він мене проведе. Потім вона стала розповідати мені про свого чоловіка та про тих родичів, що живуть вище по річці, й про тих, що живуть униз по річці, й про те, що їй із чоловіком жилося багато краще, поки вони не переїхали сюди, і чого вони переїхали! Тепер уже бачать, що помилилися, але тоді чомусь ціну визнаєш, коли його втеряєш... та й пішла, пішла говорити; я вже подумав, чи даремно я мав надію вивідати в неї, що діється в нашому місті, але нарешті вона добралася й до мого батька, до того, як мене вбито,— отоді я добре наставив вуха, щоб не прогавити жодного слова з її теревенів. А набалакала вона мені три мішки гречаної вони: як ми з Томом Сойером знайшли дванадцять тисяч доларів (тільки в неї чомусь виходило двадцять), а тоді перескочила на мого батька й сказала, що він п'яниця й волоцюга і що я також був волоцюга, і врешті заговорила про вбивство.

Я запитав:

— Хто ж це зробив? Долетіли й до нас у Гукервілл чутки

про те вбивство, та тільки ми не знаємо, хто саме вбив Гека Фінна.

— Е, тут у нас теж багато хто хотів би про те дізнатися. Декотрі думають, що старий Фінн сам і вбив.

— Та що ви кажете!

— Спочатку майже всі так думали. Старий так і не довідається, що його трохи не лінчували. Проте до вечора передумали й вирішили, що його вбив утеклий негр на ім'я Джім.

— Таж він...

Я зупинився, збагнувши, що краще буде, коли я помовчу. А жінка торохтіла й торохтіла і навіть не помітила, що я щось сказав.

— Цей негр утік тої самої ночі, коли вбили Гека Фінна. Тож за нього обіцяють нагороду — триста доларів. І за старого Фінна також обіцяють нагороду — двісті доларів. Старий, бач, прийшов до міста вранці після вбивства, розповів про те злочинство і разом з усіма їздив річкою, коли шукали Гекове тіло, якого так і не знайшли, а потім десь зник. Того ж таки вечора його мали лінчувати, а він, бач, узяв та й втік. А на другий день виявилось, що й негр дременує; його ніхто не бачив від десятої години тієї ночі, коли вбили Гека. Ну, то почали, бач, покладати гріх на нього; і в той час, коли всі, здавалось, взяли новий слід, раптом вертається старий Фінн, іде простісінько до судді Тетчера, здійсмає там бучу і вимагає, щоб той дав йому грошей — влаштувати лови на того негра по цілому Іллінойсу. Суддя дав старому дещицю, і він того ж таки вечора напився та й до півночі швендяв вулицями з якимись двома підозрілими особами, а потім зник разом з ними. Відтоді він сюди й носа не показував. Люди гадають, що він повернеться лише тоді, коли все тут уляжеться; гадають, що він сам убив хлопця і все підтасував так, щоб люди поклали гріх на розбійників; а тоді й незчуєшся, як він загарбає Гекові грошенята, та ще й без суду справа обійдеться. Люди гомонять, що в суді у нього однаково нічого б не вийшло. О, то чоловік хитрий, такий хитрий, що й хтозна-який! Як він за рік не повернеться, то все в нього буде гаразд. Адже ж ніяких доказів проти нього немає, розумієш; а на той час усе заспокоїться, й він спокійнісінько забере всі Гекові грошенята.

— Атож, і я так гадаю, мем. Хто ж йому не дасть!.. Виходить, тепер ніхто вже не думає, що то негр убив?

— Ба ні, думають. Багато хто вважає, що вбивця таки він.

Ну, та негра скоро впіймають і тоді, може, витягнуть з нього правду.

— Що, невже його й досі ловлять?

— Отакої! Ти що, так нічого й не зрозуміла? Триста доларів на дорозі не валяються. Дехто гадає, що негр ховається десь неподалік. Я теж так гадаю, а проте мовчу. Кілька днів тому я розбалакалася з одним старим чоловіком і його жінкою; вони живуть тут недалечко, у рубленій хатині, то вони казали, що ніхто не відвідує он того острова, який називають Джексоновим. «Хіба там ніхто не живе?» — запитала я. «Ні, ніхто», — відповіли вони. Я нічого не сказала на те, але замислилась. А справа, бач, у тому, що за день, за два перед тим я помітила, як на верхньому кінці того острова здіймався дим; ну, думаю собі, скидається на те, що негр ховається саме там; не завадило б, думаю, увесь той острів добренько обшукати. Відтоді я диму більш не бачила, то, може, негр уже втік звідтіля, якщо то був він; а все ж мій чоловік збирається поїхати туди разом з одним нашим знайомим — поглянути, що там таке. Мій старий їздив оце вгору річкою, а години дві тому повернувся, і я йому відразу ж усе це розказала.

Я так налякався, що не міг на місці всидіти. Треба було до чогось докласти своїх рук; ну, то я взяв голку зі столу й почав усиляти нитку. Але руки в мене так тремтіли, що справа ніяк не йшла на лад. Жінка замовкла; я глянув на неї, бачу: вона якось пильно роздивляється мене й посміхається. Я поклав на місце голку й нитку, немовби її розповідь дуже мене зацікавила, — так воно й було насправді, — і сказав:

— Три сотні доларів — то сила-силенна грошей. Ото б їх моїй матері. А ваш чоловік збирається їхати туди цієї ж ночі?

— Атож. Він пішов до міста разом із тим чоловіком позичити човна; може, позичать у когось іще одну рушницю. Вони поїдуть після півночі.

— А чи не краще було б зачекати до ранку, щоб шукати по видному?

— Воно-то так. Тільки ж уранці й негрові буде видніше. Як з півночі зверне, він, мабуть, засне, а вони прокрадуться до лісу і в темряві зразу побачать багаття, якщо негр його розпалить.

— А мені те й невтямки.

Жінка знову пильно подивилася на мене, і по спині в мене враз забігали мурашки. Вона трохи помовчала, а тоді й питає:

— Як ти сказала, тебе звати, любонько?

— М... Мері Вільямс.

Першого разу я начебто назвав себе не Мері, а якось інакше, а через те мимоволі похнюпився — здається, я назвався Сарою; ох, і погано ж я себе почував — вона неначе приперла мене до стінки, і я боявся, що це буде помітно, тож і боявся звести на неї очі. Мені хотілося, щоб жінка заговорила: чим довше вона мовчала, тим гірше я себе почував. Нарешті вона промовила:

— Любонько, здається мені, спершу ти сказала, що тебе звати Сара?

— Атож, мем, Сара Мері Вільямс. Сара — моє перше ім'я. Хто зве мене Сара, а хто — Мері.

— Ага, он воно що!

— Атож, мем.

Мені трохи полегшало, а проте кортіло якнайшвидше накивати п'ятами. Я не міг глянути їй в обличчя.

А вона як почала розводитись, які нині тяжкі часи настали, та як їх із чоловіком злидні обсіли, та як зухвало бігають у них по халупі щури, та як пішла, як пішла — що вже я за свою тривогу почав забувати. А щодо щурів, то так воно й було. Я сам бачив, як один у кутку раз у раз вистромляв носа з діри. Жінка сказала, що вона тримає напохваті якісь речі, щоб кидати в щурів, коли залишається вдома сама, а то вони не давали б їй спокою. Вона показала мені свинцевого прута, скрученого вузлом, і пояснила, що здебільшого влучає дуже добре, але днів зо два тому звихнула руку й тепер не знає, чи зможе влучити. А втім, вона націлилася й шпурнула свинцем у щура, але не влучила і скрикнула: «Ой!» — так їй рука заболіла. Тоді попросила мене шпурнути, коли щур знову висунеться з діри.

Мені дуже хотілося мершій забратися звідти, поки не повернувся додому старий, але я не показував того. Взяв оту штуку і, тільки-но щур вистромив свого носа, націлився й кинув, — і якби щур сидів на місці, то йому б таки перепало. Господиня сказала, що удар був добрий і наступного разу я неодмінно влучу. Вона підвелася й принесла свинець назад, а потім узяла міток пряжі й попросила, щоб я допоміг їй його розмотати. Накинувши мені свою пряжу на обидві руки, господиня почала змотувати її в клубок, та все розповіда та й розповіда про себе й свого чоловіка. Аж раптом урвала та й каже:

— Ти приглядай за щурами. Краще тримай свинець на колінах, щоб був напохваті.

І вона кинула мені свинець на коліна, а я вмить упіймав його, стиснувши ногами. А далі вона побалакала зі мною ще хвилинку і раптом, знявши міток з моїх рук, глянула дуже лагідно мені просто в обличчя та й каже:

— Ну, то яке ж твоє справжнє ім'я?

— Т-та що ви кажете, мем?

— Яке ж твоє справжнє ім'я? Білл, чи Том, чи Боб? Чи, може, яке інше?

Я затремтів, як осика, і не знав, що мені робити. А проте сказав:

— Будь ласка, не смійтеся з бідного дівчатка, мем! Якщо я вам заважаю, то я...

— Ні, ти не підеш. Сядь на місце й сиди. Я тебе не скривджу і нікому про тебе не скажу. Ти тільки звір мені свою таємницю, не крийся від мене. Я тебе не викажу; більше того — я тобі допоможу. І мій старий допоможе, коли буде треба. Ти, як на мене, збіглий підмайстерко — та й уже. Ну, та дарма! Це невеликий гріх. З тобою погано поводитись, і ти взяв та й утік. Бог з тобою, синку, я нікому й слова не скажу про тебе. А тепер розкажуй мені всю чисто правду — будь розумний хлопчина.

Тоді я подумав, що нема чого далі хитрувати та прикидатися, краще я розповім їй усе, як воно було насправді, але й вона мусить додержати свого слова. І я розповів їй, що батько й мати мої померли, а мене віддали старому скупердязі фермерові, що живе миль за тридцять від річки; старий поведився зі мною так погано, що я не міг цього довше терпіти; він подався кудись днів на два, от я й використав цю нагоду, поцупив стару сукню в його дочки та й утік; за три ночі пройшов ці тридцять миль. Ішов я ночами, а на день десь ховався і спав; я захопив із собою з дому торбинку з хлібом та м'ясом, і харчів вистачило мені на всю дорогу. Я ще додав, що дядько мій, Абнер Мур, напевне, подбає про мене, ось чому я й прийшов сюди, у Гошен.

— Гошен, дитино? Та це ж зовсім не Гошен. Це Сент-Пітерсберг. Гошен за десять миль вище по річці. Хто тобі сказав, що це Гошен?

— Якийсь чоловік; я його зустрів сьогодні удосвіта, саме тоді, коли збирався податися до лісу, щоб виспатись. Він сказав мені, що на роздоріжжі я мушу повернути праворуч, і за п'ять миль буде Гошен.

— Та він напевне був п'яний. Він спровадив тебе зовсім не туди, куди слід.

— Атож, і мені здалося, що він нібито напідпитку; та

тепер уже нічого не вдієш. Мені час рушати. Я хочу дістатися до Гошена перед світанком.

— Постривай хвилинку. Я дам тобі попоїсти, щоб ти дорогою не охляв.

Вона нагодувала мене та й питається:

— Скажи: коли корова лежить, то як вона підводиться з землі — передом чи задом? Відповідай мерщій, довго не думай. Передом чи задом?

— Задом, мем.

— Гаразд. А кінь?

— Передом, мем.

— З якого боку дерево обростає мохом?

— З північного.

— Якщо п'ятнадцять корів пасуться на пагорку, то скільки з них тримають голову в одному напрямку.

— Всі п'ятнадцять, мем.

— Ну гаразд! Бачу тепер, що ти й справді жив на селі. А я вже думала, що ти знову хочеш мене одурити. То як же тебе звати по-справжньому?

— Джордж Пітерс, мем.

— Дивись же, не забувай цього, Джордже. Бо ще, чого доброго, скажеш мені, що тебе звати Александер, а коли я впіймаю тебе на брехні, почнеш викручуватися і скажеш, що ти Джордж Александер. І не появляйся перед жінками в цій ситцевій сукні. Ти дуже погано граєш роль дівчини — правда, чоловіків тобі, може, й пощастить ошукати. Господи, а як ти в голку нитку всіяєш! Коли всіяєш нитку, не слід тримати її непорушно й насаджувати голку; треба голку тримати непорушно й всіяти нитку у вушко; ми, жінки, завжди, так робимо, а чоловіки — завжди навпаки. А коли шпурляєш чимось у щура чи ще там у когось, стань навшпиньки й підійми руку над головою, та якомога незграбніше, і обов'язково схиб на якихось шість чи сім кроків. Кидай, випроставши руку від самого плеча, так, немов вона повертається там на шарнірах, як кидають дівчатка, а не п'ястю й ліктем, відводячи руку вбік, як кидають хлопчаки. Затям і таке: коли дівчинка намагається впіймати щось у подол, вона розставляє коліна, а не стуляє їх до купи, як зробив це ти, коли ловив свинець. Адже ж я відразу догадалася, що ти хлопець, тільки-но ти почав засіяти нитку, а далі добрала ще й іншого способу перевірити свою підозру. А тепер хутенько рушай до свого дядька, Саро Мері Вільямс Джордж Александер Пітерсе, а якщо вскочиш у халепу, перекажи місіс Джудіт Лофтес, тобто мені, і я подбаю, щоб

виручити тебе. Простуй увесь час вздовж річки, а другого разу, коли здумаєш тікати, прихопи з собою черевики й шкарпетки. Берег тут кам'янистий, і ти, мабуть, позбиваєш собі ноги, поки доберешся до Гошена.

Я пройшов берегом ярдів п'ятдесят, тоді повернув назад і обережно прослизнув до того місця, де стояв мій човен,— далеченько від будинку, за водою. Я стрибнув у човен і хутенько поплив річкою вгору, а коли порівнявся з островом, переправився на той бік. Капелюшка я скинув — тепер він був мені вже не потрібен і тільки заважав. Випливши на середину річки, я почув, що б'є годинник, тож спинився й прислухався: звук долинав по воді хоч і приглушено, але виразно — одинадцять. Причалив я до верхнього кінця острова, і хоч дуже стомився, а проте не перепочивав; мерщій подався до лісу, де була моя перша стоянка, та й розпалив там на високому, сухому місці велике багаття. Потім знову заліз у човен і ну з усієї сили веслувати до нашої стоянки, милі півтори нижче. Пристав я до берега, швидко продерся поміж кущами нагору і вскочив у печеру. Джім міцно спав долі. Я його розбуркав і гукнув:

— Швидко вставай та збирай наші бебехи, Джіме! Не можна гаяти й хвилини. За нами женуться.

Джим нічого не запитав, не сказав і слова, але по тому, як він поспішав, було видно, який він наляканий. За півгодини всі наші манатки були вже на плоті, і можна було вирушати в дорогу з-під рясних вербових віт, де він був захований. Найперше ми погасили вогонь у печері й потім уже не засвічували й свічки.

Я від'їхав у човні від берега і роздивився на всі боки; та коли десь поблизу й пропливав човен, то я його не міг помітити, бо темної ночі при зорях не дуже-то видно. Потім ми вивели пліт із заболоні та й попливли у затінку берега за водою, обходячи нижній кінець острова,— ми не мовили й слова.

Розділ XII

Було вже, мабуть, близько години ночі, коли ми нарешті проминули острів; пліт, здавалося, ледве рухається. Якби за нами хто погнався, ми пересіли б у човен і перемахнули б через річку на іллінойський берег; добре, що ніякої погоні за нами не було, бо ми й не додумалися покласти в човен рушницю, або вудочку, або якихось харчів. Ми так хапалися,

що не встигли все як слід обміркувати. А от поскладати все наше майно на плоту — то було таки безглуздям.

Якби ті люди приїхали на острів, як я гадав, то знайшли б там багаття, що я його розпалив, і цілісіньку ніч чатували б коло нього на Джіма. В кожному разі, ми нікого не бачили і якщо моє багаття не збило їх з пантелику, то це не моя вина. Я зробив усе, що міг, щоб їх обдурити.

Тільки-но почало розвиднятися, ми пристали до коси у великому закруті на іллінойському березі, нарубали сокирою зеленого віття й прикрили ним пліт так, щоб скидалося на западину в береговій косі. Косою звуть у нас піщану обмілину, що поросла чагарником так густо, як борона зуб'ям.

По міссурійському берегу тяглися гори, а по іллінойському боці темнів густий ліс, і фарватер проходив тут ближче до міссурійського берега, а через те ми не боялися, що нам хтось зустрінеться. Ми стояли там цілий день, стежили за плотами та пароплавами, що пропливали вниз річкою повз міссурійський берег, дивилися, як борються за течією пароплави, йдучи вгору серединою річки. Тим часом я переповів Джімові мою розмову з тією жінкою, і Джім сказав, що вона спритна пройда, і коли б вона, мовляв, вдарилася за нами навздогін, то не сиділа б цілу ніч, втупившись у багаття, — «ні, сер, вона привела б із собою собаку». — «Ну, а чого ж, — сказав я, — вона не порадила чоловікові взяти собаку?» Джім відказав, що це їй, звісно, таки спало на думку, але вже тоді, як чоловіки відпливали; ото вони, мабуть, і подалися до міста, щоб знайти собі собаку і через те змарнували багато часу, а то не сиділи б ми тут на косі, за шістнадцять чи сімнадцять миль від містечка, а потрапили б знову до того самого містечка. А я сказав, що мені байдуже, чому їм не пощастило нас упіймати, головне — те, що таки не пощастило.

Коли почало смеркати, ми повистромляли голови з кущів і оглянули всю річку і вгору, і вниз за течією, але так нічого й не помітили; тоді Джім зняв кілька дощок з плоту і збив затишного куреня, щоб можна було в ньому сховатися від спеки й від дощу та щоб наше майно не замгло. Джім зробив у тому курені й підлогу, на фут вище за пліт, так щоб наші ковдри та інше манаття не заливало хвилями, що їх здіймали пароплави. Якраз посередині куреня ми наклали поверх підлоги шар глини дюймів шість чи сім завтовшки і обгородили його дощаною стінкою, щоб глина трималася купи; це ми зробили для того, щоб можна було розпалювати вогнище в холодну та дощову годину: з куреня вогню не буде

видно. Ми витесали ще одне весло, про запас,— ану, як котре з наших зламається! — адже ж ми щохвилини могли напоротися на корягу чи ще на щось. Потім ми поставили в себе на плоті коротку жердину з розсохою, щоб вішати на неї старий ліхтар, бо мусили щоразу засвічувати того ліхтаря, тільки-но з'являвся згори пароплав, що міг на нас наскочити; а для пароплавів, які йшли проти води, треба було засвічувати ліхтаря хіба тільки тоді, коли попадеш на ті місця, що їх називають перекатами,— вода в річці стояла ще досить високо, і багато обмілин були під водою, тож пароплави, що йшли річкою вгору, не завжди держалися фарватеру, а шукали, де течія була менша.

Цієї другої ночі ми пливли годин сім, а то й вісім, за течією, що ринула зі швидкістю чотири милі на годину. Ми ловили рибу, балакали і вряди-годи пірнали у воду й плавали, щоб сон прогнати. Як же хороше було мандрувати отак за водою широкою тихою річкою: лежиш собі горілиць, милуєшся на зорі; не хотілося навіть голосно розмовляти, та й сміялися ми не часто, хіба що тихесенько хихотіли. Погода взагалі була ясна та тиха, ну й нічого такого не траплялося — ні тієї ночі, ні другої, ані третьої.

Щоночі пропливали ми повз міста; деякі з них стояли на темних пагорках, і видно було тільки смугу вогнів — жодного будинку не помітиш. П'ятої ночі ми проминули Сент-Луїс, над ним миготіла ціла заграва. В нашому Сент-Пітерсберзі люди казали, буцімто в Сент-Луїсі живе двадцять, ба навіть тридцять тисяч чоловік, але я не вірив, поки сам не побачив сили-силенної вогнів, що світилися о другій годині тієї тихої ночі. З міста не долігало жодного звуку; всі спали.

Щовечора, близько десятої години, я вилазив біля якогонебудь села на берег і купував центів на десять-п'ятнадцять борошна, копченої поребрини та ще сяких-таких харчів; а часом, було, прихоплю й курку, якій не сидиться на сідалі. Батько завжди казав: «Трапиться курка — бери, коли тобі самому не потрібна, то, певно, комусь згодиться, а добре діло ніколи марно не пропаде». Я ще не бачив, щоб та курка не згодилася самому батькові, але така вже в нього була примовка.

Рано-ранесенько крався я на баштани й кукурудзяні поля і позичав там кавуна, або диню, або гарбуза, або качани молоді кукурудзи, або ще щось такого. Батько завжди казав, що в позичках немає нічого лихого, якщо збираєшся колись той борг сплатити; а вдова, навпаки, запевняла, що позичка — та сама крадіжка, тільки інакше названа,

і жодна порядна людина ніколи того не зробить. Джім сказав, що, з одного боку, вдова має рацію, а з другого боку — мій батько має рацію; а через те для нас найкраще буде викинути якісь дві-три страви із списку і ніколи їх не позичати — тоді при добрій нагоді можна без гріха позичати все інше. Пливучи річкою, ми обговорювали це питання цілу ніч, і все намагалися вирішити, від чого нам треба відмовитися: від кавунів, чи від динь-кандалупок, чи ще від чогось. До світанку ми нарешті все щасливо владнали й вирішили відмовитися від кислиць та лісових слив. Перед тим нам було якось неспокоїно на душі, а тут відразу стало легше. Я дуже був радий, що все вийшло на добре: кислиці мені не смакують, а дикі сливи досягнуть не раніш, як за два або за три місяці.

Часом траплялося нам підбити качку, що прокидалася дуже рано вранці або летіла на ночівлю дуже пізно ввечері. Взагалі жилося нам із Джімом непогано.

П'ятої ночі нижче Сент-Луїса нас заскочила страшена гроза — гуркотів грім, спалахувала блискавиця і дощ лив, як з відра. Ми позалазили в курінь, а пліт покинули напризволяще. Блисне блискавка — і враз видно широку пряму річку перед нами та високі скелясті бескиди по обох її берегах. Минув короткий час, і я сказав: «Ану, Джіме, глянь он туди!» Там попереду маячів пароплав, що наскочив на скелю й розбився. Течія несла нас просто на нього. При світлі блискавки пароплав було видно дуже добре. Він сильно перехилився набік, так що лише частина верхньої палуби здіймалася над водою; при кожному спалаху було чітко видно найдрібніший прилад на ній; біля великого дзвона стояло крісло, а на його спинці висів старий капелюх.

Було вже геть за північ, буря ще лютувала, і все навколо виглядало так таємниче, що я відчув невтримне бажання, яке на моєму місці відчув би кожен інший хлопець, якби побачив розбитого пароплава, що лежав отак похмуро посеред річки, — мені закортіло забратися на палубу, пополазити скрізь та подивитися, що там робиться. Я сказав:

— А давай-но пристанемо до нього, Джіме.

Але Джім затявся й спершу не хотів нізащо. Він сказав:

— Вигадаєш таке — приставати до розбитого пароплава! Нам і тут добре. Гляди, щоб, бува, не вийшло так, як у святому письмі сказано: «Де гріх — там і покута». Вважай, що там, може, й сторож є.

— Дід твій там за сторожа! — кажу я. — Там нема чого й стерегти, крім стернової рубки та капітанської каюти. Не-

вже ж ти гадаєш, що хтось захоче важити головою заради такого добра та ще такої ночі, коли пароплав щохвилини може розвалитися й піти на дно?

Джім не знайшов, що на це відповісти, а через те промовчав.

— Та й до того ж,— кажу я,— ми змогли б позичити щось путне з капітанської каюти. Сигари там, напевне, знайдуться — центів по п'ять за штуку готівкою. Капітани пароплавів завжди люди грошовиті, одержують аж шістдесят доларів на місяць і не стануть торгуватися за злидений цент, якщо, скажімо, вподобають якусь річ. Бери-но в кишеню свічку, Джіме: я не заспокоюся, поки ми не обшукаємо всього пароплава. Невже ти думаєш, що Том Сойер прогавив би таку нагоду? Та нізащо в світі! Він би назвав це «пригода!» Авжеж, так і сказав би: «Справжня пригода!» Он що! Та він, хай там що, а заліз би на розбитий пароплав, навіть коли знав би, що там йому капець буде. Ще й з яким шиком зробив би те! Ого! Вигадав би якусь таку штуку, що тільки рота роззявиш!.. Ти подумав би, що то сам Христорфор Колумб відкриває царство небесне. От шкода, що немає тут Тома Сойера!

Джім побурчав трохи, а проте поступився. Він сказав, що говорити треба якомога менше й тільки пошепки. Сяйнула блискавка і саме вчасно показала нам розбитий пароплав; ми вчепилися за вантажну стрілу з правого боку й прив'язали до неї наш пліт.

Палуба тут піднялась дуже високо. Ми подалися вниз, на лівий борт, до капітанської каюти, обережно намацуючи ногами дорогу й широко розкинувши руки, щоб не наткнутися на ванти,— було так темно, хоч в око стрель. Скоро ми натрапили на засклену ляду, злізли на неї, ступили крок і опинилися перед дверима капітанської каюти, що були розчинені навстіж, і — щоб я луснув, коли брешу! — раптом в глибині рубки побачили світло, і в ту саму мить до нас долинули голоси.

Джім прошепотів, що йому погано і що треба звідси забиратися геть. Я сказав: «Гаразд»,—і вже хотів був вертатися на пліт, коли раптом почув, як хтось зойкнув і жалібно промовив:

— Ох, не руште мене, хлопці! Йй же богу, я й слова нікому не скажу!

Другий голос відказав йому досить гучно:

— Брешеш, Джіме Тернер! Чували ми те не раз. Ти завжди вимагаєш собі більшої пайки, і ти завжди хапаєш,

скільки тобі захочеться. Ми мовчали, бо ти погрожував, що викажеш нас, якщо ми не дамо. Але цього разу терпець нам увірвався. Ти найпідліший, найзрадливіший пес на всю країну!

Тим часом Джим дременує до плоту. Я ж мало не луснув з цікавості; адже Том Соєр, думаю собі, в таку хвилину нізачо в світі не пішов би звідси, ну і я залишуся подивитися, що ж то воно буде далі. Я став навкарачки й обережно порачкував вузьким темним коридором, поки між мною та стерновою рубкою залишилася тільки одна каюта. А в рубці, бачу я, лежить долі чоловік, руки й ноги в нього зв'язані, а над ним стоять ще якихось двоє; один із них тримає в руці тьмяного ліхтаря, а другий — пістолета, цілиться в голову тому чоловікові, що лежить долі, й каже:

— Ох, і кортить же мені загнати кулю в це падло! Та воно й варто було б пристрелити таку погань!

Зв'язаний чоловік тільки кулився та все благає:

— Ой, прошу ж тебе, не треба, Білле! Йй-богу, я нікому й словечка не скажу!

І щоразу чоловік з ліхтарем сміявся й відповідав:

— А вже ж, не скажеш! Це таки щира правда, можу ручитися!

А один раз він сказав:

— Чуєш, як ласки канючить! Таж коли б ми не подужали й не зв'язали його, він би нас обох повбивав. І за що? А так! Тільки за те, що ми хочемо своє дістати! Але тепер, сподіваюся, ти вже нікому не будеш погрожувати, Джиме Тернере! Сховай свого пістолета, Білле.

Білл відказав:

— О ні! І не жди, Джейку Паккарде. Я за те, щоб його вбити... Так йому й треба! Хіба ж він сам не вбив старого Гетфілда?

— А я не хочу його вбивати, у мене інше на думці.

— Спасибі тобі за ці слова, Джейку Паккарде! Я, доки житиму, не забуду їх,— мовив той, що лежав, і схлипнув.

Паккард не звернув на нього ніякої уваги; почепив ліхтаря на гвіздок і пішов саме туди, де я причаївся в п'їтьмі, подавши Біллові знак іти за ним. Я швиденько посунувся задки кроків на два, але пароплав так перехилився набік, що я не встиг відсторонитися вчасно і, щоб вони на мене не наскочили й не впіймали, заліз у верхню каюту. Джейк Паккард посувався помацки в темряві, а коли добрався до моєї каюти, сказав:

— Сюди. Йди сюди.

Він увійшов, а Білл за ним. Але перш ніж вони увійшли, я вже заліз на верхню койку, забився у самий куток і дуже шкодував, що не чкурнув звідси геть. Вони стояли поруч, тримаючись руками за край койки, і розмовляли. Я їх не бачив, але знав, де вони, бо від них тхнуло віскі. Ото добре, думаю собі, що я не пив віскі, а хоч би й випив — то дарма! Вони б мене однаково не пронюхали, бо я й не дихав — такий був наляканий. Та й хто б же міг дихати, слухаючи таку розмову? Вони розмовляли тихо й серйозно. Білл хотів убити Тернера. Він сказав:

— Він нахваляється, що викаже нас, то й викаже! Якби ми навіть погодилися віддати йому наші пайки, то хіба тепер, по сварці, це допоможе? Та ще й після того, як ми його так почастували! Йй-богу, він викаже нас, це вже напевно! На мою думку, краще його порішити.

— І я за те, — дуже тихо відповів Паккард.

— Сто чортів! А я був подумав, що ти проти. Ну й гаразд. Ходімо ж та й пристрелимо його!

— Зачекай-но хвилинку, я ще не все сказав. Вислухай мене. Застрелити — то діло хороше, але можна зробити все й тихенько, якщо вже кого спекатися треба! Ось що я хочу сказати: ну, на якого біса ми самі собі зашморг на шию накидатимемо, коли можна зробити те, що ти надумав, так, що й комар носа не підточить, і нічим не ризикуючи. Правду я кажу?

— Авжеж, правду! Та тільки як те зробити?

— Дуже просто! Я думаю так: ми понишпоримо тут по закутках, позбираємо все, що позалишалось по каютах, потім зліземо на берег і сховаємо нашу здобич. А тоді підождемо. Ручуся тобі — не мине й двох годин, як пароплав розпадеться й потоне. Втямив? Негідник потоне разом з ним, і хай нарікає на себе самого. Думаю, це багато краще, ніж убивати. Взагалі мені не хочеться вбивати людину, коли можна обійтися й без цього. Вбивати — діло дурне і грішне. Ну, то як же? Згода чи ні?

— Хай і так! Мабуть, твоя правда. А що, як пароплав не розпадеться й не потоне?

— Таж ми можемо зачекати годин зо дві й подивитися, що воно буде. То як же?

— Ну гаразд, ходімо!

Вони пішли, і я виліз. Весь вкритий холодним потом, поплазував я до носа пароплава. Там було темно, як у могилі, та тільки-но я прохрипів пошепки: «Джіме!», як він коло

самісінького мого ліктя озвався якимось ніби стогоном, і я сказав йому:

— Мерщій, Джіме! Немає коли охати! На пароплаві ціла згряя вбивць, і якщо ми не відшукаємо їхнього човна та не пустимо його вниз за водою, щоб вони не змогли втекти звідси, то одному з них прийдеться гірко. А знайдемо човна, то всі вони, вважай, у пастці,— їх забере шериф. Швидше повертайся! Я огляну лівий борт, а ти — правий. Починай з того місця, де наш пліт, і...

— Ох, боже ж мій, боже! Наш пліт? Немає плоту... він одірвався та й поплив геть! А ми тут залишилися!..

Розділ XIII

Мені аж дух перехопило, я ледве встояв на ногах. Лишитися на розбитому пароплаві, та ще й з цими розбишаками! Але скиглити було ніколи. Тепер хай там що, а мусимо знайти того човна — він нам самим потрібний. Тож ми рушили вздовж правого борту, самі тремтимо та трясемося, насилу доповзли до корми — здавалося, йшли туди цілий тиждень. Човна й сліду нема. Джім сказав, що навряд чи й зможе йти далі; зі страху ноги йому підгинаються,— геть розм'як. А я підганяв: все одно треба йти, бо, якщо не втечемо звідси, добром це не скінчиться, то вже певно. І ми полізли далі. Почали шукати кормової частини рубки і знайшли її, а тоді, чіпляючись за ляди та перелазячи помацки від однієї ляди до другої, добралися нарешті до заскленої стінки стернової рубки, що одним краєм була вже в воді. Тільки-но ми підлізли впритул до дверей рубки, зирк — аж там човен! Хоч і темно було, а я його таки вгледів. Ех, і зрадів же я! Як оком змигнути був би я вже в тому човні, але враз двері відчинились. Один розбійник вистромив голову кроків за два від мене, і я подумав: отепер мені кінець, але він сховав назад голову й гукнув:

— Прибери цього клятого ліхтаря, Білле!

Він кинув у човен торбину з якимись речами, далі вліз у нього сам і сів. То був Паккард. За ним вийшов Білл і теж сів у човен. Паккард мовив стиха:

— Готово! Відчалюй!

Я вчепився за виступ, щоб не впасти, так раптом знесилився. Але Білл сказав:

— Стривай, ти його обшукав?

— Ні. А ти?

— Ні. Оце так! А він же дістав свою пайку, вона при ньому.

— Ну, то вернімося. На біса тягти з собою якийсь мотлох, а гроші залишати!

— Послухай, а він не здогадається, що ми замислили вступити?

— Може, й не здогадається. Так чи інак, а його гроші треба забрати. Ходімо!

І вони вилізли з човна й вернулися до каюти.

Двері за ними самі причинилися, бо пароплав перехилився на цей бік. За півсекунди я вже був у човні, слідом за мною стрибнув і Джим. Я вихопив ножа, перерізав линву, і нас понесла течія.

Ми не торкалися весел, не зважувалися говорити навіть пошепки, ледве дихали. Ми хутко пливли за водою, у мертвій тиші промчали повз барабан, далі повз корму, а ще за однією секунди опинилися ярдів за сто від розбитого пароплава; темрява поглинула його, і нічого не було видно; тепер ми знали, що небезпека минула.

Коли ми відпливли від того пароплава на три-чотири сотні ярдів униз за течією, то побачили ліхтарика, що іскрою блимнув на мить у дверях рубки, і ми збагнули, що шахраї метнулися до свого човна. Отепер вони почали розуміти, що опинилися в такому ж безнадійному становищі, як і Тернер.

Тут Джим узявся веслувати, й ми погналися навздогін за нашим плотом. Аж тепер я вперше пожалкував отих негідників — мабуть, раніше я не мав на те часу. Мені спало на думку, як же воно страшно, навіть для вбивць, потрапити в таку безвихідь. Я сказав сам до себе: хто його зна, адже ж я й сам можу стати колись убивцею,— а як же я почуватиму себе тоді в такій скруті? Тому я сказав Джимові:

— Тільки-но побачимо на березі світло, відразу ж пристанемо ярдів на сто вище або нижче, в такому місці, де можна добре сховатися тобі разом із човном; а тоді я піду на вивідки і наплету там чогось, щоб послати людей на підмогу тим розбишакам. Нехай вирятують їх з біди, щоб їх можна було повісити згодом, коли настане їхній час.

Проте задум мій не здійснився; незабаром знову зірвалася буря, цього разу ще більша. Дощ репів, як з відра, і ніде на березі не блимало ані вогника,— мабуть, усі вже поснули. Ми мчали вниз річкою й пильнували, чи не покажеться десь вогник або наш пліт. Так минуло багато часу, і нарешті дощ ущух, але небо було ще захмарене й зрідка блискало;

аж раптом блискавка освітила якусь темну річ, що пливла попереду нас; ми — швиденько туди.

То був наш пліт. Ех, та й зраділи ж ми, коли знову на нього перелізли. Скоро ми помітили попереду вогник, що блимав на правому березі річки. Я сказав, що поїду на той вогник. Човен був до половини навантажений здобиччю, що її награвували розбійники з розбитого пароплава. Ми покидали все жужмом на пліт, і я наказав Джімові пливати далі, а коли він побачить, що вже проплив миль зо дві, засвітити ліхтаря і не гасити його, поки я не повернусь; потім я взявся за весла й рушив туди, де блимав вогник. Коли я підплив ближче, то побачив ще три-чотири вогники на схилі пагорка. То було містечко. Я покинув веслувати трохи вище того місця, де світилося, й пустив човна за водою. Порівнявся я з вогником і побачив, що то світитися ліхтар на великому поромі. Я об'їхав пором навкруги і все дивлюся, де ж то може спати сторож; нарешті мені пощастило відшукати його на носі порома,— він сидів на бітенгу, похиливши голову на коліна. Я штурхонував його разів зо два в плече й почав ревити.

Він схопився, як опечений, а побачивши, що це я, голосно позіхнув, потягся та й каже:

— Ну, що з тобою? Не реви, хлопче! Що сталося?

А я й кажу:

— Татко, й мама, й сестричка, й...

Голос мені ніби урвався з хвилювання.

А він тоді:

— Та годі хлипати! В кожного бувають якісь прикрощі,— все, гляди, вийде на добре. Що ж з ними сталося?

— Вони... вони... Це ви за сторожа на поромі?

— Атож,— каже він дуже задоволено.— Я й капітан, і власник, і сам собі помічник, і лоцман, і сторож, і боцман; а трапляється, що я і вантаж, і пасажир. Я не такий багатий, як старий Джім Горнбек, і не можу, як він, розкидатися грішми й робити добро кому попало; а проте я йому багато разів казав, що не помінявся б із ним місцями; матроське життя найбільше мені до смаку, а жити за дві милі від міста — десь, де ніколи не може трапитися нічого цікавого, нізащо б я не погодився. Та хай мені віддадуть усі його капітали та ще стільки ж на додачу — нізащо в світі не житиму! Я кажу...

Тут я перебив його і сказав:

— Вони попали в таку біду і...

— Хто попав?

— Та татко ж, і мама, й сестричка, й міс Гукер. От коли б ви зі своїм поромом попливли туди...

— Куди «туди»? Де вони?

— На тому пароплаві, що розбився.

— На якому б то?

— Там же тільки один і є.

— Що-о? Та невже на «Вальтері Скотті»?

— Еге.

— Ах ти ж, боженьку мій! Як же вони потрапили туди, га?

— Ну, певна річ, не навмисне.

— Ще б пак! Господи мій милосердний, та вони ж загинуть, якщо не виберуться звідти якомога швидше! Як же вони вскочили в таку халепу?

— Дуже просто. Міс Гукер гостювала в містечку...

— Ага, в Бутс-Лендінгу... Ну, далі.

— Отож вона гостювала в Бутс-Лендінгу, а проти вечора стала зі своєю негритянкою переправлятися кінським поромом через річку, щоб заночувати в своєї приятельки... Як же її звать?.. Забувся!.. Ну, то вони загубили стернове весло, і їхній пором понесло течією вниз, кормою вперед. Пропливши отак зо дві милі, вони напоролися на розбитого пароплава, і перевізник, негритянка та коні потопилися, тільки міс Гукер за щось там ухопилася й видряпалась на отой пароплав. А за годину по тому, як посутеніло, поїхали й ми нашим човном, але було вже так темно, що ми помітили розбитий пароплав лише в ту хвилину, як з розгону наскочили на нього; але всі ми врятувалися, окрім Білла Віпла... Такий же був хороший хлопець! Вже краще був би я потонув замість нього!..

— Боже праведний! Зроду я такого не чув! А потім що ж ви стали робити?

— Ну, кричали ми, кричали, але береги там так далеко, що ніхто нас не почув. Тож батько й сказав, що комусь треба добратися до берега й попросити підмоги. Я єдиний умію плавати, тому, недовго думаючи, шубовснув у воду й поплив, а міс Гукер сказала: якщо я нікого не знайду на березі, то щоб розшукав десь тут її дядька, і він усе владнає. Я виліз на берег за якусь милю звідси нижче за течією і весь час надаремне намагався умовити кого-небудь із стрічних, щоб нам допомогли, усі казали: «Та що ти! Такої ночі, та ще й течія така бистра? Не варт і пробувати, біжи до порома». То, якщо ви поїдете і...

— Йй-богу, я б поїхав, та, мабуть, і доведеться докласти

рук. А хто ж, хай вам усячина, заплатить за це? Як ти гадаєш, може, твій батько?..

— О, не турбуйтеся! Міс Гукер сказала мені, що її дядько Горнбек...

— Ах ти чорт! То він її дядько? Слухай-но, біжи мерщій на той вогник, он туди, через дорогу, а звідтіля поверни на захід; пройдеш із чверть милі й побачиш таверну; скажи там, щоб провели тебе до Джіма Горнбека, він за все заплатить. Та гляди, не барися — він же захоче взнати, що там сталось. Скажи йому, що я врятую його небогу й вивезу її звідти у безпечне місце раніше, ніж він встигне доїхати до міста. Біжи, та швидше! А я махну будити мого механіка.

Я подався туди, де блимав вогник, але, тільки-но власник порома зник за рогом, я повернув назад, сів у мого човна і вздовж берега проїхав ярдів шістсот проти води, а тоді сховався між дров'яних барж; я не міг заспокоїтися, поки не побачив, що пором уже поплив. Правду сказати, мені було дуже приємно, що я так клопочуся долею отих розбишак: мабуть, мало хто на моєму місці клопотався б ними. Ото коли б удова довідалася про мій вчинок! Ото було б їй втіхи, що я допомагаю таким негідникам: вдова і взагалі всі добрі люди люблять помагати негідникам та шахраям.

Отож незабаром у тумані стало видно розбитий пароплав, що поволеньки все глибше й глибше поринав у воду. Мене аж у холодний піт кинуло, а проте я взявся за весла і гайда до того пароплава. Він був уже майже весь під водою, і за хвилину я побачив, що навряд чи хто міг зостатися на ньому живий. Я об'їхав круг пароплава, погукав трохи, але ніхто мені не відповів — там було тихо, як у могилі.

Мені стало шкода тих розбишак, але сумував я недовго; якщо вони нікого не жаліли, то і я не буду їх жаліти.

Тим часом показався пором; я відплив на середину річки навскоси за течією; а далі, зміркувавши, що їм уже не видно мене, покинув веслувати, озирнувся й побачив, що ті, на поромі, кружляють навколо розбитого пароплава й винюхують, де тут останки міс Гукер, бо ж дядько її Горнбек неодмінно їх шукатиме! Але незабаром вони покинули шукати, і пором попрямував до берега, а я взявся за весла, і мій човен помчав, мов стріла, за водою.

Здавалося, що сплигло багато часу, доки Джімів ліхтар заблимав на нашому плоті; а як я побачив його, то все ввижалося, немов він кліпає миль за тисячу від мене. Коли

я нарешті доплив до плоту, небо на сході вже почало сіріти. Ми пристали до острова, сховали пліт, затопили човна, а самі полягали й тут же таки поснули, мов убиті.

Розділ XIV

Повстававши, ми взялися переглядати все добро, що його нагарбали розбишаки на розбитому пароплаві; там знайшли ми і чоботи, і ковдри, і сяку-таку одежину, і різні інші речі, чималу паку книжок, підзорну трубу та три скриньки сигар. Ніколи ще ми з Джімом не відчували себе такими багатіями. Сигари ті були найкращого гатунку. Цілісінький день, аж до вечора, вилежувалися ми в лісі та все балакали; а я ще й читав з тих книжок,— взагалі ми чудово провели час. Я розповів Джімові про все, що сталося на розбитому пароплаві й на поромі, і сказав, що це і є справжнісінька пригода; а він відповів, що ніяких пригод більше не бажає. Джім розказав мені, що в ту хвилину, коли я забрався в рубку, а він порачкував назад до плоту й побачив, що пліт десь зник, то мало не вмер зі страху; так і вирішив, що йому тепер уже однаково кінець, бо, якщо його не порятують, він потоне, а порятують, то хтось одвезе його додому, щоб дістати за нього нагороду, і тоді міс Уотсон напевне продасть його на Південь. Нічого не скажеш, його правда; та воно майже завжди правда була на його боці, голова в нього була неабияка — для негра, звичайно.

Я багато читав Джімові про королів, про герцогів та всяких там графів, про те, як пишно вони вбираються, у яких живуть розкошах, як один одного називають «ваша величність», та «ваша світлість», та «ваша милість» замість того, щоб сказати просто «містере»; а Джім знай лупав очима — так усе те його зацікавило, а тоді сказав:

— А мені й невтямки, що їх достобіса. Я ніколи про жодного і не чував, хіба що про царя Соломона, та ще бачив отих королів, що на картах намальовані. А скільки ж король дістає платні?

— Скільки? — відказав я. — Та хоч і тисячу доларів на місяць, якщо заманеться. Скільки захоче, стільки й бере — адже ж геть усе належить йому.

— От кому життя! Ну, а яка ж його робота, Геку?

— Робота? Аніякісінької. Таке скажеш! Королі сидять собі на троні, та й годі.

— Та невже?

— Авжеж, сидять. Хіба що трапиться війна; ну, тоді вони йдуть на війну. А так нічого не роблять; виїжджають на полювання... з соколами полюють. Ану тихо!.. Що це шумить?

Ми схопилися й почали роздивлятися навколо. Пусте! Виявилось, що то чалапали по воді колеса пароплава, який саме обходив ріг. Ну, то ми заспокоїлися й знову посідали.

— Еге ж,— кажу я далі,— а іншим часом, коли королі починають нудитися, вони заводяться з парламентом. А якщо хто надумається їм перечити, тому наказують відрубати голову, та й по всьому! А найбільше вони гуляють у гаремі.

— Гуляють де?

— В гаремі.

— А що то за штука — гарем?

— Місце, де король своїх жінок тримає. Та ти що? Невже ніколи не чув про гарем? І Соломон мав гарем. У нього там було жінок-жінок... мало не мільйон!

— Атож, атож, правда! Мені те зовсім вилетіло з голови. Гарем — це, мабуть, щось ніби пансіон. Гай-гай, який же там гармидер та галас стоїть у дитячій кімнаті! Та ще ті жінки, певне, проміж себе лаються та чубляться, й таку бучу збивають, що хоч із хати тікай. А ще кажуть, Соломон був наймудріша людина на світі! Овва! Та зроду я цьому не повірю. І знаєш чого? А того, що мудра людина нізачо не житиме в такому пеклі. Нізачо не житиме! Мудра людина побудує собі, ну, хоча б котельний завод, а коли їй остобісіє гармидер — вона візьме та той завод і закриє.

— Хай і так, а все ж він був наймудріша людина на світі. Мені сама вдова про те казала.

— Начхав я на те, що вдова казала; як собі знаєш, а я не вірю, що він був мудрий. Траплялося, часом таке встругне, що далі нікуди!.. Пам'ятаєш, як він загадав був немовля розрубати надвое?

— Аякже, вдова мені про те розповідала.

— Тож-то і є! Дурнішого за те й не вигадася! Ні, ти тільки подумай, що ж воно виходить! Хай оцей пеньок буде одна жінка, а ти сам будеш друга жінка, а я — Соломон, а оцей долар — ваш синок. Обоє ви доводите, що він ваш. Що ж тепереньки маю робити я? Я мав би запитати в сусідів, чий це долар, та й віддати його справжньому власникові цілісіньким,— розумна людина тільки так і зро-

била б! Та де там! Я, замість того, беру долара й розрубую його надвоє, і даю одну половину тобі, а другу половину другій жінці. Он як надумав зробити той Соломон із малою дитиною. А тепер я тебе запитаю: на якого дідька може придатися половина долара? Хіба ж ти за неї що купиш? А на що може придатися половина немовляти? Та я й за мільйон таких половинок нічого не дав би.

— Не мели казна-чого, Джіме! Ти зовсім не втямив, в чому там суть!

— Хто? Я? А йди ти собі! Що ти мені своєю суттю баки забиваєш! Якщо в чомусь є бодай якийсь розум, то я його побачу, а в такому вчинкові, замість розуму, саме безглуздя. Адже ж ті жінки сперечалися не за половинку немовляти, а за ціле немовля; а якщо людина сподівається владнати таку суперечку однією половинкою, виходить, їй бракує олії в голові. Не говори про свого Соломона, Геку, я його знаю як облупленого.

— Кажу ж тобі, ти не втямив, у чому суть.

— Відчепись ти від мене з тією суттю! Я знаю те, що знаю. Я так собі думаю, — справжня суть глибше. Суть у тому, які в Соломона були звички. Візьми, приміром, людину, що має тільки одну чи дві дитини, — та невже ж та людина не глядітиме своїх дітей? Ні, глядітиме, ще й як! Вона знає, що дітьми треба дорожити. Візьми знову ж таки людину, що в неї аж п'ять мільйонів дітлахів по'всьому будинкові гасають, — ну, то, звісно, інша річ. Їй, звісно, однаково, чи то немовля рубати надвоє, чи то кошенья. Тих дітлахів у неї і без того чортова гибель. На одну дитину більше чи на одну менше — однаковісінько для Соломона.

Зроду не бачив такого негра. Якщо він собі в голову щось убгає, то вже нічим того звідти не виб'єш. Іще такого не бувало, щоб якийсь негр отак на того Соломона нападався. Тоді я звернув розмову на інших королів, а Соломонові дав спокій. Почав розповідати Джімові про Людовіка Шістнадцятого, котрому колись, давненько вже, відтяли голову у Франції, та про його маленького сина, що звався дофін, чи як його там, котрий теж мав королювати, а його — хвать та й у в'язницю; кажуть, що малий там і помер.

— Бідолашне хлоп'я!

— А хто каже, ніби син отой утік із в'язниці й урятувався, а потім начебто майнув до Америки.

— Оце добре! Шкода тільки, що йому тут нудно: ні

з ким товаришувати. Адже ж у нас немає королів. Правда, Геку?

— Немає.

— Виходить, для нього в нас і посади не знайдеться. То що ж він тут робитиме?

— А звідки ж я знаю! Декотрі з них ідуть до поліції, а декотрі навчають наших цвенькати по-французькому.

— Отакої, Геку! Та хіба ж французи говорять не по-нашому?

— Ні, Джіме. Ти не втямив би, що вони говорять, ані словечка не второпав би.

— Отуди к бісу! Що ж воно виходить?

— Не знаю, але так воно є. Я читав у книжці про їхні дурні теревені. Ось, приміром, підходить до тебе чолов'яга та й каже: «Парле ву франсе?» Що ти тоді подумаєш?

— Анічогісінько я не подумаю, а тільки затоплю йому в пику — звісно, якщо той чолов'яга не білий. Щоб я дозволив негрові так мене вилаяти!

— Тю на тебе! Та це ж зовсім не лайка. Він просто запитує, чи ти вмієш говорити по-французькому?

— То чом же він не питає по-людському?

— Та він так і каже. Тільки по-французькому.

— Ну що ти мелеш? Я й слухати не хочу твоїх нісенітниць!

— Слухай, Джіме, а кицька говорить по-нашому?

— Ні, не говорить.

— А корова?

— І корова не говорить.

— А кицька говорить по-коров'ячому чи корова — по-котячому?

— Ні, не говорять.

— Так воно й має бути, щоб вони говорили поміж собою по-різному. Правда ж?

— Звісно, що так.

— І так само має бути, щоб кицька й корова говорили не по-нашому?

— Аякже, звісно.

— То чого ж ти забрав собі в голову, що француз не може говорити по-своєму, не так, як ми? Ну що ти мені на це скажеш?

— А кицька хіба людина, Геку?

— Ні.

— Отож і нема потреби, щоб кицька говорила по-

людському. А корова хіба людина? Чи, може, вона — кицька?

— Ні, вона не те й не те.

— Ага! Ну, то вона й не повинна говорити ні по-людському, ані по-котячому. А француз — людина?

— Авжеж.

— Тож-бо то й є! То чого ж він, стонадцять чортів йому в печінку, не говорить по-людському? Що ти мені на це скажеш?

Я побачив, що даремно сперечатися з негром. Свого розуму йому не вкладеш. І я замовк.

Розділ XV

Ми думали за три ночі добратися до Каїра, на кордоні штату Іллінойс, де Огайо впадає в Міссісіпі,— саме туди ми й прямували. Ми збиралися продати пліт, пересісти на пароплав і попливти вгору річкою Огайо до вільних штатів, де нам не загрожували ніякі небезпеки.

Ну, а другої ночі вправ такий туман, що ми вирішили пристати до зарослого кущами берега, бо то дурне діло пливти у тумані! Та коли я, тримаючи наготові линву, під'їхав у човні до тих кущів, то побачив, що нічого підходящого нема — стирчать лише самі тоненькі прутики. Я обмотав линву круг одного кущика, що ріс при березі, але там була бистра течія і пліт мчав так швидко, що вирвав того кущика з корінням і потяг його за собою. Тим часом густий туман повивав геть усе навколо, і мені стало так страшно, що, мабуть, із півхвилини я не міг зрушити з місця, а пліт уже зовсім зник з очей: за двадцять кроків нічого не можна було розібрати. Стрибнувши в човен, я перебіг на корму, схопив весло й почав відштовхуватися від берега. Але човен не рухався з місця. Я так поспішав, що забув його відв'язати. Я схопився й кинувся відв'язувати линву, та руки в мене тремтіли від хвилювання, і я довго не міг розв'язати вузла.

Тільки-но човен мій зрушивсь, я в ту ж мить кинувся навздогін за плотом, тримаючися вздовж узбережної мілини. Все йшло добре, поки тяглася мілина, але вона була всього ярдів шістдесят завдовжки, а далі я вскочив у густий білий туман, де нічого не було видно, і сидів безпорадний, як те сліпе цуценя.

Ну, думаю, далі нічого й веслувати, а то, чого доброго, наскочу на берег або на мілину; довелося сидіти нерухомо й пливати за течією. Але ж і марудно було сидіти, згорнувши руки! Я гукнув і прислухався. Звідкись іздалеку долинув невиразний крик, і мені відразу стало легше на душі. Я помчав стрілою в той бік, та все прислухався, чи знову не пролунає той крик. О — вдруге!.. Виходить, я пливу не на той крик, а збився праворуч. Ще раз!.. Дивлюсь: аж ні — я збився ліворуч і ніяк не міг догнати нашого плоту, бо все кружляв то в один бік, то в другий, а крик увесь час чути просто переді мною.

Ото йолоп, той Джім! — думаю собі. Треба було б калатати в сковороду, і то гатити безперестанку; а він ніяк не міг здогадатися, й оті проміжки між криками збивали мене з пантелику. Я веслував щодуху і несподівано почув голос позад себе. Тут уже я геть заплутався. Чи то гукає Джім, чи хтось інший, а може, я повернув кругом.

Я кинув весло. Знову чую крик, і знову позад мене, тільки в іншому місці; тепер крик не замовкав, але щоразу міняв своє місце, а я відгукувався, поки голос пролунав знову попереду мене,— отоді я зрозумів, що течія повернула човна носом униз за водою і, виходить, я їду куди слід, якщо це гукає Джім, а не якийсь інший плотар. В тумані я не міг увізнати його голосу, бо тоді все здається якимсь не таким і звучить не так.

Крик не вгавав, і за хвилину я вривався в крутий берег, на якому, мов клубки диму, манячіли величезні дерева. Але течія відкинула мене ліворуч і понесла далі, поміж корчами, де нуртувала вода,— така бистра течія була в тому місці.

Минуло кілька секунд, і густий білий туман знову повив усе навколо, й усі звуки завмерли. Я сидів тихесенько в човні, прислухався, як б'ється моє серце, і, здається, навіть не дихав, поки воно не відкалатало сотню разів. Нарешті я здогадався, в чому річ, і махнув на все рукою. Цей крутий берег був острів, і Джім обійшов його з другого боку. Це ж не якась мілина, що її можна минути за десять хвилин. На острові розкинувся справжній ліс, який трапляється тільки на великих островах; він був яких п'ять-шість миль завдовжки й понад півмилі завширшки.

Я принишк у човні, нашорошивши вуха, і просидів тихо, мабуть, хвилин п'ятнадцять. Течія, звісно, несла мене вниз із швидкістю чотири-п'ять миль на годину, але того не можна помітити — навпаки, здається, ніби човен стоїть на воді

нерухомо; і якщо на мить мигне який корч, то аж дух забиває і не догадуєшся, що це ти сам летиш, а думаєш: ух, та й прудко ж мчить отой корч! Якщо ви гадаєте, що вночі на річці, в густому тумані, не страшно й не почуваш себе самотнім — спробуйте-но самі, тоді й побачите.

А далі з півгодини я все гукав: гукну, прислухаюсь і знов гукну; аж раптом чую — десь іздалеку долинув відгук; я спробував пливти на той голос, але даремно: відразу ж попав, мабуть, у ціле гніздо острівців, бо невиразно бачив, як вони пролітали з обох боків і часом були так близько один від одного, що тільки вузька протока залишалася між ними, а часом, хоч і не міг побачити, я знав, що десь тут мілина, бо добре чув, як вода плюскається між бережнямком та різним сміттям, що його прибило до берега. Отут, серед обмілин, я так заплутався, що вже не чув ніякого крику; спочатку намагався його догнати, але то було ще важче, ніж гнатися за блудним вогником. Я ніколи не думав, що звук може так метатися на всі боки й так швидко й так часто міняти місце.

Мені довелося чотири-п'ять разів відштовхуватись від берега, щоб не наскочити на острівець; ну, думаю, мабуть, і пліт раз у раз натикається на берег, а то він відплив би від мене так далеко, що не долетіло б із нього ніякого крику, — пліт несло швидше, ніж мій човен.

Минуло трохи часу, і мого човна ніби знову винесло на відкрите місце, та я не чув більше нізвідки ніяких криків. Я вирішив, що Джім налетів на корча і йому каюк. А сам так натовмився, що ліг на дно човна й не хотів більше думати ні про що. Я, звісно, не хотів засинати, але на мене сон так наліг, що я вже нічого не міг вдіяти і зважився яку хвилинку подрімати.

Спав я, мабуть, багато більше, ніж хвилинку, бо, коли прокинувся, зорі сяяли в чистому небі, туман розвіявся, а човен мій плив кормою вперед по великому закруті річки. Спочатку я ніяк не міг утямити, де я: здавалося, що все те ввижається мені вві сні; а коли почав пригадувати, що сталося, то якимсь невиразно, неначе все те трапилося ще минулого тижня.

Річка була тут широчезна, й по обох берегах її тягся височезний густий ліс — справжній мур, наскільки я міг роздивитися при світлі зірок. Вдивляючись униз за течією, я помітив чорну цятку на воді. Я помчав за нею, а підпливши ближче, переконався, що то були дві колоди, зв'язані до купи. Потім я вгледів ще одну цятку вдалині й погнався

за тією; а там ще одну, й цього разу я вже не помилився: то був наш пліт.

Коли я добрався до плоту, то побачив, що Джім сидючи спить; він схилив голову на коліна, а праву руку поклав на стернове весло. Друге весло було зламане, весь пліт укритий листям, галуззям та намулом. Виходить, і він побував у бувальцях.

Я прив'язав човна, вклався на плоті під самісіньким Джімовим носом і почав позіхати й потягуватися, а тоді й кажу:

— Агов, Джіме, хіба я заснув? Чом же ти мене не збудив?

— Господи боже ти мій! Та невже це ти, Геку?! То ти не помер, чи то пак не втонув — ти знову вернувся? Ото щастя! Аж не віриться, голубе! Дай-но я подивлюся на тебе, синку, дай-но я тебе помацаю. Ні, то ти й справді не вмер! Справді вернувся живий та здоровий! Еге, той же самий колишній Гек, ну слава богу!

— Що тобі, Джіме? Ти часом не випив?

— Випив? Де б я випив? Та хіба ж тут було до пиття?

— Ну, то чого ж ти оповідаєш мені сон рябої кобили?

— Як то... сон рябої кобили?

— А чого ж ти ляпаєш язиком, ніби я тільки-но вернувся, ніби мене тут не було?

— Геку... Геку Фінне, глянь мені в очі, глянь мені в очі! Хіба ж ти не сходив із плоту?

— З плоту? Я? Та ти що? Нікуди я не сходив. А куди ж би я мав ходити?

— Отакої! Слухай-но, хлопче, тут щось не тее, їй-богу, щось не тее! Може, я не я, тоді хто ж я? Якщо я не тут, то де ж я подівся? Ось що хотів би я знати.

— Тю! Мені здається, що ти — це ти, і, певна річ, ти тут, а от у голові в тебе, здається, замакітрилося, старий дурню!

— В кого — в мене? Ні, ти мені скажи: хіба ж ти не їздив у човні з мотузкою, щоб прив'язати плота десь при березі на мілині?

— Ні, не їздив. Яка там до біса мілина? Ніякої мілини я не бачив.

— Ти не бачив узбережної мілини, порослої кущами? Ану пригадай-но, хлопче: ще мотузка відв'язалася, плота підхопила течія, і ти разом з човном зник у тумані!

— В якому тумані?

— Як у якому тумані?! Та в тому ж, що стояв над річкою цілісіньку ніч. Хіба ж ти не гукав, хіба ж я не гукав,

і хіба ж ми не заблудилися поміж острівцями, один із нас заплутався між ними, а другий однаково що заплутався, бо ж не знав, де саме його носить? І хіба ж я й сам не натикався на чортову гибель отих клятих острівців, та так, що мало не втонув був разом із плотом? Хіба ж усе тее було не так, хлопче, хіба ж не так? Ну ж бо, відповідай!

— Щось ти наплутав, Джіме! Я нічого не второпаю. Не бачив я ні туману, ні острівців — нічого такого не було! Я сидів отут і гомонів з тобою цілу ніч, поки ти хвилин десять тому не заснув, та, мабуть, і я задрімав біля тебе. Не міг же ти за цей час напитися п'яний, — виходить, тобі все це приснилося.

— Та як же могло наснитися так багато за якихось десять хвилин?

— А от приснилося, бо ж нічого такого не було.

— Та що ти, Геку! Таж воно так виразно стоїть мені перед очима, як...

— Ну, та й що з того, виразно чи не виразно? Нічого такого не було — і край! Я ж знаю, бо весь час був тут.

Джім помовчав хвилин із п'ять, мабуть, обмірковував усе те. А тоді й каже:

— Ну добре, Геку! Може, мені воно й справді наснилося, а проте хай мене грім поб'є, якщо мені коли доводилося бачити такий чудернацький сон! І ніколи я так не стомлювався уві сні, як оце довелося.

— Ого, ще й як можна вві сні стомитися! Трапляється! Що не кажи, а твій сон був, мабуть, віщий... Ану розкажи мені все чисто, Джіме, аж до найменшої дрібниці.

Джім почав свою розповідь і розказав усе майже так, як воно й було, та тільки де-не-де надто прикрашав. Потім сказав, що тепер треба той сон «витлумачити», бо його послано, щоб застерегти нас. Перша мілина — то людина, яка нам бажає добра, а течія — то друга людина, яка намагається відвести нас від тієї. Крики — то перестороги, що їх коли-не-коли посилають нам, і, якщо ми не постараємося зрозуміти їх, вони завдадуть нам лиха, замість того щоб визволити нас із біди. Безліч острівців — то неприємності, що загрожують нам, якщо ми злигаємося з лихими людьми і взагалі з усякою поганню; та якщо ми не будемо втручатися в чужі справи, не будемо дратувати нікого, то виберемося з туману на широку світлу річку, тобто попадемо у вільні штати, де у нас більше не буде ніяких неприємностей.

Коли я переліз на пліт, небо повилося в хмари й було зовсім темно, а зараз воно знову пояснішало.

— Ну, добре, Джіме, ти витлумачив усе як слід,— кажу я,— а що має означати оцей гармидер?

Я показав на листя й різне сміття на плоті та на поламане стернове весло. Тепер усе це було добре видно.

Джім глянув на сміття, тоді глянув на мене, далі знову на сміття. Віщий сон так заправ йому в голову, що він ніяк не міг спустити його з думки та збагнути, в чому справа. Коли розшолопав усе, то подивився на мене пильно, вже не всміхаючись, і сказав:

— Що означає цей гармидер? Я тобі скажу. Коли я геть стомився веслувати й раз у раз гукати тебе і заснув, серце мені краялося, що ти пропав: мені стало байдуже, що станеться зі мною і з плотом. А коли я прокинувся і побачив, що ти повернувся живий та здоровий, я так зрадив, аж сльози набігли мені на очі; я ладен був стати навколішки й цілувати тобі ноги. А в тебе одне в голові: напустити туману старому Джімові, пошити його в дурні. Оце ж і є оте сміття; і сміття — ті люди, які кидають багно на голову своїм друзям і беруть їх на глум!

Він підвівся й почвалав до куреня, вліз у нього, не сказавши мені більше ні слова. Та й цього було досить. Я відчув себе негідником і ладен був цілувати йому ноги, аби він забрав свої слова назад.

Минуло хвилин п'ятнадцять, аж поки я переміг себе й пішов принижуватися перед негром; а проте я зробив це і ніколи об тім не шкодував — ніколи! Відтоді я перестав витворяти Джімові такі штуки, я й цього разу не дозволив би собі забивати йому баки, коли б знав, що він візьме це так близько до серця.

Розділ XVI

Ми проспали майже цілий день, а вночі рушили знову в дорогу, пливучи трошки позаду довжелезного плота, що посувався повільно, немов похоронна процесія. Він мав спереду й позаду по чотири довгі весла, отож, вирішили ми, на ньому повинно бути плотарів щонайменше тридцять чоловік. Там виднілося п'ять великих куренів, досить далеко один від одного, посередині палало багаття, а на обох кінцях стояло по жердині з прапорцем. Оце так плотюга! Бути за плотаря на такому розкішному плоті — це вам не-абищо!

Течія віднесла нас до великого закруту; аж ось стали насуватися хмари, незважаючи на пізню пору, зробилося дуже парко. Річка була в цьому місці дуже широка, з обох боків стіною височів густий ліс; жодної галявини, жодного вогника не було видно. Ми з Джімом гомонили про Каїр, мовляв, упізнаємо ми його чи не впізнаємо, коли допливемо до нього. Я сказав: навряд чи впізнаємо, бо у всьому місті, чув я, всього з десятків будинків, а якщо вогні погашено, то як же ми довідаємося, що проїздимо саме повз місто? Джім відказав, що там зливаються разом дві великі річки, отож і буде видно. А я сказав: ще нам, чого доброго, стукне в голову, буцімто ми пропливаємо повз якийсь острів і знову попадаємо до тієї ж самісінької річки. Це стурбувало Джіма й мене також. Отуди к бісу, ну що його робити? Я сказав, що, тільки-но заблимає де вогник, треба пристати до берега й сказати там, що батько мій пливе за нами шаландою, що він ще новачок у цій справі і послав мене довідатися, чи далеко звідси до Каїра. Джімові сподобалася та думка, і ми зупинилися на ній, запалили сигари й почали чекати.

Тепер нам робити було нічого, тільки й того, що взяти очі в руки та стежити за берегом, щоб не прогавити, бува, міста. Джім запевняв, що нізащо в світі не прогавить Каїра, бо, тільки-но його побачить,— в ту ж мить обернеться на вільну людину, а якщо прогавить, то опиниться знову в рабовласницьких штатах і тоді вже свободи не сподівайся. Мало не щохвилини він схоплювався й казав:

— Ондечки він!

І щоразу помилявся. Чи то мандрівні вогники, чи то світлячки вводили Джіма в оману; він знову сідав і втуплював пильний погляд у берег. Джім казав, що його то циганський піт пройма, то морозом всипає від того, що йому близько воля запахла. Скажу вам по правді, що й мене циганський піт проймав, ще й морозом всипало, коли я слухав його балаканину, бо раптом збагнув, що він-таки буде скоро вільний,— а хто в тому винен? Звісно, що я. Думка та тяжко мене гнітила, і позбутися її я не міг. Ой, як же вона пекла та не давала спокою! Ніяк на одному місці не всиджу! Досі не уявляв я собі, що роблю. А тепер зрозумів усе, і воно стояло мені перед очима та пекло мене все дужче й дужче. Я намагався виправдати себе перед самим собою: адже ж я не зманював Джіма тікати від його законної господині. Дарма! Все те було ні до чого, сумління усе торочило мені: «Таж ти знав, що він втеклий негр, ти ж міг

би пристати до берега і про все комусь розповісти». Атож, правда, проти цього нічогосінько не скажеш. Ось де була притичина! Сумління нашіптувало мені: «Що лихого вчинила тобі бідолашна міс Уотсон, що ти, бачачи, як її негр тікає, не сказав про те нікому й словечка? Що тобі зробила та бідолашна стара жінка, за що ти її так скривдив? Адже ж вона намагалася навчити тебе письма, вона намагалася навчити тебе пристойної поведінки, вона, як уміла, намагалася бути доброю до тебе. Он що вона робила!»

І враз я відчув, який же я гидкий, і мені стало так соромно, що хоч у домовину лягай. Я метався по плоті, лаючи себе на всі заставки, і Джим теж бігав туди й сюди повз мене. Ми ніяк не могли всидіти на місці. Щоразу, як він підстрибував і скрикував: «Ондечки Каїр!» — мене прошивало наскрізь, мов кулею, і я думав, коли виявиться, що то й справді Каїр, я відразу ж помру з сорому.

Джим весь час голосно говорив, поки я мовчки розумував про своє. Він казав, що тільки-но прибуде до вільного штату, найперше почне відкладати гроші й не дозволить собі процвиндрити ані цента; а коли назбирає потрібну суму, то викупить свою жінку, яка належить власникові ферми в тій місцевості, де жила раніше міс Уотсон; а потім обоє вони працюватимуть, щоб викупити двох своїх дітей; а якщо господар не схоче їх продати, то вони намовлять якогось аболіціоніста, щоб той їх викрав.

Мене аж морозом пройняло, коли я почув ті речі. Перше Джим зроду не наважився б отак розмовляти. Гляньте, як він змінився, відколи йому здалося, що свобода його не за горами! Все як у старому прислів'ї: «Дай негрові пальця — й він ухопить всю руку». Ну-ну, думаю собі, он до чого довела моя нерозважливість. Оцей негр, якому я майже допомагав тікати, раптом набрався сміливості й заявляє, що повикрадає своїх дітей, які належать чоловікові, котрого я не знаю, чоловікові, котрий не заподіяв мені нічого лихого.

Дуже було прикро слухати таке від Джима — яка нищість з його боку! Моє сумління почало мордувати мене ще дужче, і зрештою я сказав йому: «Дай ти мені спокій! Ще маємо час! Я зйду на берег, тільки-но заблимає вогник, і заявлю про все». І відразу відчув, що заспокоївся, що я щасливий і легкий, мов та пір'їнка. Всі мої турботи вмить розвіялись. Я почав пильно вдивлятися в далечінь, чи не блисне де вогник, і навіть щось му-

гикав собі під ніс. Аж ось жаданий вогник заблимав, і Джім крикнув:

— Ми врятовані, Геку, ми врятовані! Радій, танцюй! Це ж добрий старий Каїр, я знаю!

Я сказав:

— Я візьму човна та поїду подивлюся, Джіме. Це ще, може, й не Каїр.

Він схопився, й налаштував човна, і поклав на дно свою стару куртку, щоб мені м'якіше було сидіти, і подав мені весло, а коли я відчалював, сказав:

— Скоро вже я кричатиму на radoщах і говоритиму, що це все через Гека! Я тепер вільна людина, а де ж би я ту волю добув, коли б не Гек! Це все Гек зробив! Джім ніколи тебе не забуде, Геку! Такого друга в Джіма ніколи не було, а тепер ти один-єдиний друг у старого Джіма.

Я ретельно веслував, поспішаючи його виказати; але тільки-но він таке мовив — у мене й руки впали. Тепер я веслував багато повільніше і не знав гаразд, радий я, що поїхав, чи не радий. Коли я від'їхав ярдів на п'ятдесят, Джім гукнув:

— Щасливо тобі доїхати, чесний, вірний Геку! Ти єдиний білий джентльмен, що не одурив старого Джіма!

Мене аж зсудомило від тих слів. А проте, думаю собі, я ж мушу це зробити. Викручуватися не годиться. Коли це пливе човен назустріч, а в ньому два чоловіки з рушницями в руках. Вони зупинились, і я зупинився. Один з них запитав:

— Що там таке?

— Пліт,— відповів я.

— Ти також з нього?

— Так, сер.

— Чоловіки є на ньому?

— Тільки один, сер.

— Слухай-но, цієї ночі втекло п'ять негрів, он звідти, трохи вище закруту. Той чоловік, що в тебе на плоті, білий чи чорний?

Я не зміг відповісти їм відразу. Хотів був, але слова застрягли в горлі, й мені заціпило зовсім. Секунду чи дві я намагався зібрати всю відвагу й сказати їм усе, та мужності мені на те забракло — переполохався ще гірш, ніж кролик. Гай-гай, який же я легкодухий! Коли так, то годі вже й змагатися із самим собою; тож я махнув на все рукою й кажу:

— Білий.

— Гадаю, слід би поїхати самим та подивитись.

— Будьте такі ласкаві,— кажу я,— адже ж там мій татусь. Може, ви допоможете мені підтягти пліт до берега, отуди, де блимає вогник? Татко слабі, і мати також, і Мері Енн...

— Ого, сто чортів! Нам ніколи, хлопче. А втім, гадаю, допомогти треба б. Берися ж добренько за своє весло, та й попливемо туди хутчій.

Я взявся за своє весло, а вони почали жваво веслувати. Потім, як ми двічі чи тричі змахнули веслами, я сказав:

— Татко хто й зна як дякуватимуть вам за послугу, ось побачите! Всі забираються геть, коли я починаю просити, щоб допомогли мені дотягти пліт до берега, а сам я не здужаю те зробити.

— Тьху, яка підлота! Дивно, дуже дивно!.. А скажи-но, хлопче, що там скоїлось із твоїм батьком?

— З ним... У нього... Та то пусте, нічого...

Вони покинули веслувати. До плоту було вже недалечко. Перший сказав:

— Хлопче, ти брешеш! Що саме скоїлося із твоїм татком? Кажи правду! Тобі ж буде ліпше.

— Я скажу вам правду, сер. Чисту правду, та тільки не кидайте нас, будьте такі ласкаві! В нього... в нього... Джентльмени, ви могли б пропливти вперед, а я кинув би вам тоді кодолу, і вам не довелося б навіть близько підїздити до плоту. Прошу вас, зробіть ласку.

— Повертай човна назад, Джоне, повертай човна назад! — скрикнув перший.

Вони повернули човна в інший бік.

— Тримайся від нас далі, хлопче,— проти вітру. Сто чортів! Чого доброго, вітер ще нанесе заразу! В твого тата віспа, і ти це чудово знаєш. Чом же ти не сказав нам того відразу? Ти хочеш, щоб пошесть затруїла всю місцевість?

— Атож,— кажу я, захлинаючись від плачу.— Я досі й казав усім щирю правду, а вони тоді тікали від нас і кидали нас напризволяще.

— Відолаха! Бачу, тобі непереливки, хлопче. Нам тебе дуже шкода, та тільки, хай йому дідько, розумієш, тее... бач, ми не маємо охоти, щоб на нас віспа напала. Слухай-но, я тобі скажу, що треба зробити. Краще не пробуй сам підводити пліт до берега, бо ще, чого доброго, порозбиваєш усе на гамуз. Раджу тобі пропливти ще миль із двадцять униз за водою аж до міста, що стоїть на

лівому березі. Сонце на той час уже підіб'ється височенько, і, коли ти проситимеш допомоги, просто так і кажи, що у вас на плоті не все гаразд, усі мовляв, нездужають, застудилися, мовляв, і в них гарячка. Та не будь дурнем, а то люди знову здогадаються, в чому річ. Ми бажаємо тобі добра, отже, й ти зроби ласку, відведи свого плота від нас іще миль на двадцять нижче, зроби таку ласку. Там, де ото вогник блима, не варт і приставати — тамечки тільки лісний склад стоїть та й більш нічого. Слухай, батько твій, звичайно, нужденний, і йому зараз, мабуть, не з медом. Дивись — ось золота монета в двадцять доларів! Я кладу монету на цю дошку, а ти візьмеш її, коли дошка підпливе до тебе. Це, звісно, підло з нашого боку, що ми не подаємо тобі допомоги, але, їй же богу, я не наважуюся жартувати з такою недугою, як віспа, сам розумієш.

— Стривай, Паркере,— сказав другий.— Ось іще двадцять, поклади і їх на дошку від мене. Прощавай, хлопче! Ти так і зроби, як містер Паркер тобі радить, тоді все вийде на добре.

— Авжеж, синку! Ну, прощавай, прощавай! Якщо стрінеш де втеклик негрів, клич кого-небудь собі на допомогу та хапай їх. Матимеш за це грубі гроші.

— Прощайте, сер,— сказав я.— А втеклик негрів я не промину, покладіться на мене.

Вони поїхали далі, а я переліз на пліт, почувуючи себе дуже погано, бо я знав, що роблю негаразд, і розумів, що й не навчуся ніколи діяти як слід; людина, якої змалечку не навчили того, обов'язково пуститься берега при першій же нагоді, якщо хтось не допоможе їй устояти проти спокуси. Поміркував я хвилину та й кажу сам до себе: а коли б ти вчинив як слід та виказав би Джіма, то як би себе почував? Краще, ніж зараз? Ні, кажу, почував би себе погано — так само погано, як і зараз. Гаразд, кажу, то на якого ж то біса намагатися робити все як належить, коли від того самі турботи, а коли чиниш не як слід, то й турбот не маєш ніяких, а нагорода так чи так однакова. Я відчув, що зайшов у безвихідь. Не міг на це відповісти. А через те вирішив більше не сушити собі над тим голови, а поводитися завжди так, як здаватиметься зручніше.

Я заглянув до куреня. Джіма там не було. Я роздивився довкола, але його не було ніде. Я гукнув:

— Джіме!

— Осьдечки я, Геку. Вони вже щезнули з очей? Не балакай так голосно.

Він ховався в річці під стерновим веслом, вистромивши з води тільки носа. Я сказав йому, що їх уже не видно, тоді він видряпався на пліт і промовив:

— Я чув усе, про що ви гомонили, та й пірнув у річку. Хотів був пливати до берега, якби їм стукнуло в голову на наш пліт перелізти. А коли б вони забралися звідси, я приплив би знову назад до плоту. Ну й до чого ж хитро ти їх у дурні пошив, Геку! Який же ти спритний! А знаєш, синку, як на мене, то саме це й урятувало старого Джіма. Старий Джім ніколи тобі цього не забуде, голубе.

Далі ми заговорили про гроші. Двадцять доларів на брата — то непоганий здобуток. Джім сказав, що з такими грішми можна їхати пароплавом на палубі і грошей нам стане до вільних штатів. Він сказав, що двадцять миль для плоту — то дрібниця, але він хотів би, щоб ми були вже там.

Удосвіта ми пристали до берега, і Джім постарався якнайкраще сховати наш пліт. А тоді цілий день зав'язував в клунки наші манатки, готувався покинути пліт.

Увечері того ж таки дня, близько десятої години, ми побачили вогні якогось міста, що лежало у закруті на лівому березі річки.

Я поїхав у човні розпитатися, що то за місто. Аж тут назустріч мені чоловік пливе човном, наставляючи перемета. Я під'їхав близенько й запитав:

— Скажіть, добродію, це місто — Каїр?

— Який у біса Каїр! Чи ти часом не з'їхав з глузду?

— А що ж то за місто, добродію?

— Коли тебе це цікавить, рушай туди і запитай. А якщо стовбичитимеш у мене перед очима хоч півхвилини, дістанеш від мене доброго гостинця!

Я повеслував до плоту. Джім був страшенно розчарований, але я його потішив, запевняючи, що найближче місто буде Каїр.

На світанку ми проминули ще одне місто, і я вже зібрався був поїхати на вивідки, але виявилось, що берег тут високий, отже, я не поїхав. Джім казав, що навколо Каїра місцевість низинна. А я про те й забув. На день ми пристали до зарослого острівця, ближче до лівого берега. Я щось почав підозрювати. Джім також. Я сказав:

— Може, ми проминули Каїр у тумані тої ночі?

А він на те:

— Та що там казати, Геку. Бідолашним неграм, мабуть,

так на віку написано. Я знав, що гадюча шкура ще дасться нам узнаки.

— Було б мені не дивитися на ту шкуру, Джіме! Краще б вона мені й на очі не наверталася.

— Пусте, Геку, ти ж не знав. Годі себе картати.

Коли розвиднілося — лишенько! — попід берегом зовсім виразно плескотіла світла вода Огайо, а ген далі починалася каламутна вода — наша стара Калабаня. Отже, на Каїр годі сподіватися.

Ми з Джімом порадилися, що нам робити. На берег не можна було й потикатися, і пливти плотом проти води ми також не могли. Лишалось одне — чекати, поки стемніє, а тоді рушати назад у човні й покластися на добру долю. Отож цілий день ми відсипалися в гущавині серед осокорів, щоб набратися сили, та коли вже присмерком підійшли до плоту, то побачили, що човен наш зник!

Довгий час ми не могли й слова мовити. Та нічого було й говорити. Ми добре знали, що то все каверзи гадючої шкури; теревенями не наїсися. Чого доброго ще з наших балачок вийшло б так, немов ми на долю нарікали, а це могло б накликати нове лихо — і так піде одне за одним, поки ми навчимося мовчати.

Довго мізкували ми, що б його краще зробити, й нарешті погодились на тому, що попливемо плотом за водою, поки трапиться нагода купити човен, в якому можна буде повернути назад. Ми не хотіли за прикладом мого батька позичати чужого човна, залишеного без нагляду, боялись, щоб, бува, не кинулися за нами навздогін.

Отож ми відпливли плотом, щойно стемніло.

Кожен, кому не вірилося досі, як то нерозсудливо брати в руки гадючу шкуру, навіть і після всього, що вона нам накоїла, обов'язково повірить тепер, коли прочитає далі й побачить, до чого та шкура ще спричинилася.

Найзручніше купувати човна з плотів, що вже причалили до берега. Проте ми не стріли жодного причаленого плоту, тож пливли собі далі, мабуть, години зо три, а може, й більше. А ніч тим часом посіріла, стала якась густа — це нітрохи не краще, ніж коли ти в тумані. Не розбереш, які береги в річки, і попереду важко щось розрізнити. Година вже мала бути пізня, й стояла мертва тиша, коли це чуємо — суне пароплав проти води. Ми засвітили ліхтаря й гадали, що з пароплава нас помітять. Звичайно, ті пароплави, що йшли проти води, проходили далеко від нас; вони обминають мілини й шукають спокійної течії попід

скелястими берегами, але такої ночі, як оця, їм лишалося одне — йти вгору просто стрижнем, перемагаючи силу течії.

Ми чули, як важко гупають по воді колеса, але пароплава не бачили, поки він не підійшов зовсім близько. Він сунув просто на нас. Матроси полюбляють робити так, намагаючись пройти якомога ближче, не зачепивши плоту; часом трапляється, що колесо зріже край плоту, і тоді лоцман вистромляє голову й регоче, ніби він зробив щось дуже дотепне. Ми гадали, що пароплав пройде близенько, не зачепивши плоту, але він сунув просто на нас. Це був величезний таки пароплав, наближався він дуже швидко, мов чорна хмара із низками світляків по боках; і раптом він немов стрибнув на нас, великий і страшний, з довгою низкою відкритих топок, що скидалися на разок розпечених до жару зубів, а його величезний ніс та барабани нависли просто над нами. Хтось гукнув на нас, залунали раптом дзвінки, щоб зупинити машину, посипалася лайка, засичала пара,— і в той час, як Джім пірнув з плоту в один бік, а я — в другий, пароплав продрався посередині, доценту розтрощивши наш пліт.

Я пірнув і намагався зануритись аж до дна, бо тридцятифутове колесо мало пройти якраз наді мною, і я не хотів стати йому на заваді. Я можу витримати під водою до хвилини; мені здалося, що цього разу я просидів під водою хвилини півтори. Потім я стрілою рвонувся на поверхню, бо відчував, що от-от захлинуся. Вискочив я з води вище пахов, вичхав воду з носа й покашляв трохи. Звісно, течія тут була страшенно бистра, і на судні знову пустили машини, що стояли не більш як десять секунд, бо звичайно пароплави не звертають уваги на плотарів. Отож за пароплавом знову запінився слід, і хоч у темряві пароплава й не було видно, проте пихкання я ще чув.

Я почав гукати на Джіма, та не почув жодної відповіді; тоді я вхопився за дошку, що прибилася до мене, поки я «погойдувався на хвилях», і поплив до берега, штовхаючи ту дошку перед себе. Але скоро я збагнув, що течія повертає тут до лівого берега, тобто я потрапив на переказ; тоді я повернув і поплив за водою.

Річкова течія в цьому місці несла мене навскоси зо дві милі; отож і довелося мені пливати довгенько. Однак я щасливо доплив і видерся на берег. Далеко перед себе я не бачив, але пішов навпростець, не розбираючи дороги, і пройшов близько чверті милі — аж раптом переді мною виріс двоповерховий рублений будинок, зведений на

старий лад, і я зупинився. Я вже хотів був проминути його й податися геть, але в ту мить із темряви вискочила ціла зграя собак, що почали вити й гавкати на мене, і я здогадався причаїтися.

Розділ XVII

За хвилину хтось гукнув, не вистромлюючи голови з вікна:

— Цитьте, ви!.. А хто там?

Я сказав:

— Це я.

— Хто — я?

— Джордж Джексон, сер.

— Чого тобі треба?

— Мені нічого не треба, сер. Я хочу лише йти собі далі, та собаки мене не пускають.

— А чого ж ти вештаєшся тут серед ночі?

— Я не вештався тут, сер, а просто впав із пароплава у воду.

— Он як? Та невже? Ану, хто там є, засвітіть-но світло! Як, ти сказав, тебе звати?

— Джордж Джексон, сер. Я ще хлопчик.

— Слухай-но, якщо ти кажеш правду, тобі нема чого боятися: тебе ніхто не займе. Тільки не рухайся з місця, стій, де стоїш... Збудить Боба й Тома та принесить рушниці! Джордже Джексоне, є ще хто з тобою?

— Ні, сер, нікого.

Я почув, як люди заметушилися в будинку, а далі побачив світло. Чоловік гукнув:

— А прибери-но свічку, Бетсі, стара дурепо! Тобі що, в черепку не родить? Постав її на підлогу за дверима. Бобе, якщо ви з Томом уже готові, ставайте на свої місця!

— Ми готові.

— Ну ж бо, Джордже Джексоне, чи знаєш ти кого з Шепердсонів?

— Ні, сер, ніколи не чув про них.

— Гаразд, ми з'ясуємо, так воно чи ні. Ну, все готове. Тепер заходь, Джордже Джексоне. Та гляди, не поспішай — іди помалу. Якщо з тобою ще хто є, хай лишається позаду; тільки-но він визирне, дістане кулю. Іди ж бо. Йди помалу, прочини двері, аби тільки зміг пролізти, чуєш?

Я не поспішав, бо не міг, коли б і хотів. Ступав я поволі, крок за кроком; навкруги — ні звуку, мені здавалось, що я чую, як калатає моє серце. Собаки мовчали так само, як і люди, проте йшли слідом за мною. Коли я дійшов до ганку з трьома дерев'яними східцями, то почув, як клацнули ключем у замку, а потім відсунули засув. Я доторкнувся до дверей і натис трохи, потім ще трохи, поки почувся голос: «Так, вистачить, просувай голову». Я підкорився, хоч і був певний, що вони обов'язково її зітнуть.

Свічка стояла на підлозі, і всі вони скупчилися навколо і всі глипали на мене, а я на них, отак із чверть хвилини. Троє кремезних чоловіків цілилися просто в мене — аж мене морозом обсипало, їй-богу; найстарший з них, сивий уже, років шістдесят, двоє інших років тридцяти, може, й більше — всі троє ставні й вродливі, а ще дуже мила сивенька бабуся й позад неї дві молоді жінки, розгледіти яких мені як слід не вдалося. Старий сказав:

— Ну, от... гадаю, все гаразд... Заходь.

Тільки-но я увійшов, старий замкнув двері, підпер їх і засунув засув, а тоді загадав молодим чоловікам з рушницями йти до хати; всі гуртом зайшли до просторої вітальні, де лежав новий штукований килим на підлозі, й збилися до купи в кутку, так щоб їх не можна було побачити крізь фасадні вікна, — в бічній стіні не було жодного. Тримаючи свічку, всі вони роздивлялися мене й одноголосно вирекли: «Звісно, він не з Шепердсонів, ні, він аніскілечки на Шепердсонів не схожий». Тоді старий вибачився, що доведеться мене обшукати, він просив не ображатися — просто не завадить зайвий раз пересвідчитися, чи немає в мене зброї. Він не нишпорив по моїх кишенях, лиш помацав зовні руками й сказав, що все гаразд. А тоді загадав мені почувати себе вільно, як удома, й розказати все про себе; але тут утрутилася старенька:

— Та що ти, бійся бога, Сауле! Бідолашне дитя змгло до рубця і, мабуть, що й дуже зголодніло, га? Як ти гадаєш?

— Твоя правда, Рейчел, я й не подумав.

Тоді стара сказала:

— Бетсі (то була служниця-негритьянка), тягни йому їсти, що там у нас є, та швидше! Бідна дитина! А ви, дівчатка, біжіть збудіть Бака та скажіть йому... О, він уже й сам з'явився!.. Баку, забери з собою цього маленького прибульця, хай поскидає з себе усе вогке, а ти дай йому щось із свого, сухого.

Бак виглядав на мого однолітка — років на тринадцять-чотирнадцять чи близько того, хоча був за мене кремезніший. Він був у нічній сорочці, з розкучмленою головою. Увійшов, позіхаючи та тручи кулаком очі, а в другій руці тримав рушницю, що тяглася по підлозі. Він промовив:

— Що, тут десь тиняються Шепердсони?

Йому відповіли, що ні, то була фальшива тривога.

— То й добре,— відказав хлопець.— Коли б вони поткнулись, я б хоч одного, а почаствував би!

Усі засміялися, а Боб і каже:

— Еге, Баку, поки б ти наспів, вони б нам і скальпи познімали.

— А мене хіба хто сповістив? Хіба ж то чесно? Завжди мене відсувають набік! Мені аби нагода — я б себе показав.

— Гаразд, Баку, хлопчику мій,— мовив старий,— трапиться ще тобі нагода, на все свій час, не турбуйся. А зараз іди та зроби, що тебе мати просить.

Коли ми дісталися нагору до його кімнати, він дав мені свою сорочку з грубого полотна, куртку та штани, і я переодягся. Поки я переодягався, він спитав, як мене звуть, але перше ніж я встиг йому відповісти, він почав мені розповідати про блакитну сойку та кроленя, що він їх зловив позавчора в лісі, а потім запитав мене, де опинився Мойсей, коли свічка згасла. Я сказав, що не знаю,— зроду про те не чув.

— Ну, то здогадайся,— мовив він.

— Як же я можу здогадатися,— відказав я,— коли анічогісінько про те раніш не чув?

— Та спробуй-но! Це ж зовсім немудра річ.

— Яка свічка? — спитав я.

— Та однаково яка,— відповів він.

— Я не знаю, де він опинився,— сказав я.— Ну, то де?

— Ге, та звісно ж — у темряві! Он де він опинився!

— То чого ж ти мене питає, як сам добре знаєш?

— Отакої, та це ж загадка! Скажи, а ти надовго до нас? Ото коли б назавжди! Ми б з тобою добре повеселилися, до школи зараз ходити не треба. В тебе є собака? А в мене є собака, і він плига в річку й приносить звідти тріски, що ти йому кинув. А чи любиш ти зачісуватися по неділях, та чепуритися, та різне там казна-що витівати? Щодо мене — чхав я на все те, та коли ж мати мене силують. Ану їх до дідька, ці штани! А втім, краще б їх одягти, та ні — не хочеться, й без них жарко. Ти вже? От і гаразд. Ходімо, старий!

Холодний корж з кукурудзяного борошна, холодна солонина, свіже масло та сколотини — все те чекало вже на мене внизу, і, їй-богу, я зроду ще не споживав смачнішої страви. Бак, його мама й усі інші курили коротенькі люлечки, окрім негритянки, що пішла з кімнати, та двох дівчат. Усі вони курили й розмовляли, а я їв і теж розмовляв. Обидві дівчини обгорнулися ковдрами, а розпущене волосся розсипалося в них по спині. Всі вони розпитували мене і про те й про се, а я розповідав їм, як ми з татком і всією сім'єю жили на невеличкій фермі у найдальшому закутні Арканзасу, та як сестра моя Мері Енн утекла й десь вийшла заміж і ми про неї більше не чули, а Білл поїхав був її шукати та й сліду немає, а Том і Морт померли, і більш нікого не лишилося, крім мене й татка, а горе його так підкосило, що він ніяк не міг очуняти; тож коли татко помер, я забрав із собою все, що лишилося,— адже ферма була не наша,— і подався пароплавом проти води, як палубний пасажир, та й вивалився за борт; он як мене закинуло сюди. Після того вони сказали, що я можу жити в них, скільки схочу. Тим часом надворі вже майже розвиднілось, і всі пішли досипати, пішли й ми з Баком, і я ліг з ним разом у його ліжко; а щойно я продер уранці очі, то — хай йому біс! — ніяк не міг пригадати, як мене звать. Ото лежу собі мало не цілу годину і все згадую, а коли Бак прокинувся, я спитав його:

— Ти вмієш писати, Баку?

— Та вмію,— відповів він.

— Б'юсь об заклад, що мого імені правильно не напишеш! — сказав я.

— Б'юсь об заклад, що напишу,— відповів він.

— Гаразд,— кажу я,— вимовляй кожну літеру.

— Д-ж-о-р-д-ж Д-ж-е-к-с-о-н, так? — питає він.

— Дивись,— сказав я,— правильно, а я думав, що ти не зумієш. Воно не так легко написати моє ім'я, поки як слід його завчиш.

При першій же нагоді я нишком занотував собі, як воно пишеться: ану ж хто-небудь запитає, от я й відторохчу, як звичне мені ім'я.

Це була дуже гарна сім'я, і дуже гарний будинок. Я зроду ще не бачив на селі такого гарного будинку, ще й так добре обставленого. Парадні двері замикалися не на залізний засув, та й не на дерев'яний із шкіряним ремінцем; треба було повертати мідну кулясту ручку — точнісінько, як у міських будинках. У вітальні не понаставлявано

ліжок, не було тут і сліду нічого схожого на ліжко, а проте навіть у місті по багатьох вітальнях понаставлювано ліжка. Великий камін був викладений з цегли; а щоб цеглини були гладенькі, їх скребли шматком цеглини, поливаючи водою; коли-не-коли їх покривали червоною фарбою, яку називають тут «іспанська коричнева». Величезний мідний таган міг витримати цілу колоду. На полиці над каміном, посередині, стояв годинник під склом, а внизу на склі було намальоване місто з кружечком замість сонця, і крізь той кружечок видно було, як гойдається маятник. Було дуже приємно слухати, як він цокає; часом до господи заходив мандрівний годинникар, лагодив того годинника та чистив, і тоді годинник вибивав разів із півтора, поки геть зовсім знеможеться. Господарі не погодилися б його продати ані за які гроші.

Обабіч годинника стояло по великій заморській папузі, зробленій з чогось ніби з крейди та пофарбованій у найпістрявіші барви. Поруч із однією папугою стояла череп'яна кицька, а поруч із другою — череп'яний собачка; а коли їх натиснути — вони пищали, проте паці не роззвляля і писок лишався такий же байдужий. Вони пищали знизу. Позад усіх тих фігурок пищалося два великі розгорнені віяла з крил дикого індика. А на столі посеред кімнати стояв цяцькований череп'яний кошик із яблуками, помаранчами, персиками та виноградом, що виглядали набагато рум'яніше, жовтіше й показніше, ніж справжні, а проте було видно, що вони несправжні, бо подекуди вже пооблуплювалися і в пооббиваних місцях прозирало біле — чи то крейда, чи щось інше, з чого вони були зроблені.

Стіл покривала чудова церата з намальованим червоною й синьою фарбою орлом та лямівкою навколо. Ту церату привезено з самої Філадельфії — так мені сказали. На кожному розі того столу охайними стосиками були поскладувані книжки. Одна з них — фамільна Біблія з малюнками. Там же лежав «Шлях прочанина» — про одного чоловіка, що покинув свою сім'ю, а чому саме — об тім у книзі не писалося. Я багато разів брався до неї; читати її було цікаво, але важкувато. Ще був там «Дар Дружби», з різними втішними оповіданнями та віршиками; та тільки віршів я не читав. Були там іще промови Генрі Клея та «Хатній лікарник» доктора Ганна, де розповідалося дуже докладно, що треба робити, якщо хто заслабне чи вмере. Був там і молитовник, і всілякі інші книжки. А ще

стояли там гарні стільці з плетеними сидіннями, зовсім міцні, не продавлені всередині й не діряві, мов той старий кошик.

По стінах у них порозвішувано було картини — все Вашингтони, та Лафайєти, та різні битви, та шотландська королева Марія Стюарт, а одна картина називалася «Підписання Декларації». Висіли в них ще й такі картинки, що господарі звали їх «пастелі»; їх намалювала їхня дочка-небіжчиця, коли їй було ще п'ятнадцять років. Таких малюнків я зроду не бачив — вони були куди чорніші, ніж звичайно. На одному красувалася жінка у вузькій чорній сукні, підв'язаній поясом аж попід пахвами, з рукавами, що скидалися на качани капусти, у великому чорному капелюшку, схожому на черпак із чорною вуаллю, а з-під сукні визирали тонесенькі ніжки в білих панчохах та в чорних вузеньких, мов долото, черевичках із чорними тасьмами вперехрест. Вона стояла задумливо, спираючися правим ліктем на надгробок під плакучою вербою, а в другій руці, що звисала вповодж тіла, тримала білу хусточку й торбинку, і під тим малюнком стояв напис: «Невже ми не побачимось знову, ой лишенько!» На другому була намальована молода дівчина з начесаним на маківці волоссям і з гребінцем у тій зачісці, таким великим, як спинка стільця; та дівчина плакала в свою хусточку, а в другій руці, на долоні, в неї лежала догори лапками мертва пташка, а під малюнком стояв напис: «Ніколи більш не почую я твого ніжного щebetання, о горе!» А ще був і такий малюночок: молода дівчина стояла край вікна й дивилася на місяць, а по щоках у неї текли сльози; в одній руці вона тримала розкритого листа із чорною печаткою, другою рукою тулила до губів медальйон з ланцюжком, а під тим малюнком стояв напис: «Невже ж ти пішов назавжди? Так, ти пішов, о горе!» На мою думку, то були дуже зворушливі малюночки, а проте в мене до них душа не лежала, бо часом, коли й без того сумно, як гляну на них, то ще гірше стає. Всі дуже побивалися, що та дівчинка так рано померла: вона розпочала ще силу-силенну таких малюнків, а з того, що вже було зроблено, добре видно, як багато втратили її рідні. Але я собі так думаю, що, мавши таку вдачу, вона найліпше почуватиме себе на цвинтарі. Бідолаха саме працювала над тим, що мало бути її найвизначнішою картиною, аж раптом занедужала; і вдень і вночі молилася вона тільки про те, аби пожити ще й упоратися зі своєю картиною; та ба! — не поталанило, сердешній, так і померла,

не скінчивши. То було зображення молодої жінки в довгому білому вбранні, що видерлася на поруччя мосту й мала от-от стрибнути з нього вниз; волосся її розмаялося й звисало за спину, а вона втупила очі в місяця, по обличчю в неї текли рясні сльози; дві руки вона притисла до грудей, дві руки випростала перед себе, а ще дві простягла до місяця. Річ у тім, що малярка хотіла спочатку подивитися, як же воно буде найкраще, а всі зайві руки мала потім стерти, але, як я вже казав, вона померла, перш ніж вирішила це питання, і тепер картина висіла у головах ліжка в її кімнаті, і кожного дня її народження картину прикрашали квітами. Весь інший час її було запнуто завісочкою. І хоча жінка на тому малюнку мала досить приємне обличчя, але зайві руки робили її подібною до павука,— так я собі думав.

Ця дівчинка за життя завела собі альбом і наклеювала туди вирізані з «Пресвітеріанського оглядача» некрологи, повідомлення про похорони, замітки про нещасливі випадки та про довготерплячих страдників, і щоразу сама складала про них вірші. То були дуже гарні віршики. Ось що, наприклад, написала вона про хлопчика, на ім'я Стівен Даулінг Ботс, який упав у криницю й потонув.

ОДА НА СМЕРТЬ
СТІВЕНА ДАУЛІНГА БОТСА

Чи занедужав Стівен?
Чи вмер він від хвороби?
І чи тужив хто з близьких,
Ридаючи над гробом?

Ні, ні!.. Послала доля
Всім рідним тяжче горе...
І як не голосили,
Та вмер Ботс не від кору!

Не свинка люта сіла
Йому враз поза вухом.
І не гарячка вбила
Його отруйним духом.

Й жіночі всі принади
Його не чарували.
Ані різачка в шлунку
Йому не дошкуляла.

О ні!.. Не плачте гірко,—
Ось слухайте, що сталось!
Упав Стів у колодязь,
І з ним душа розсталась.

Й хоч витягли бідаху,
Та вже залякло тіло.
Туди, де вічний спокій,
Душа його злетіла.

Якщо Еммеліна Гренджерфорд уміла складати такі вірші, коли ще не мала чотирнадцяти років, то ви можете собі уявити, що вона могла б створити згодом! Бак казав, що вірші просто вилітали з неї. Вона навіть і не замислювалась над ними. Він казав, що вона ото накидає рядок, а якщо не може добрати до нього рими, то закреслює, напише новий і строчить, і строчить... Вона не перебирала й залюбки складала вірші про що завгодно, аби воно було сумне. Бувало, якийсь чоловік, чи жінка, чи дитина ще сконати не встигнуть, а вона вже тут із готовим віршиком. Вона називала ті вірші «даниною небіжчикові». Сусіди казали, що перший завжди приходив лікар, потім Еммеліна, а вже після неї трунар; трунарєві тільки один раз пощастило випередити Еммеліну, та й то через те, що вона ніяк не могла підібрати рими до прізвища небіжчика, якого звали Вістлер. Відтоді вона якось одразу змінилася, хоч і не скаржилася ні на яку хворобу, але почала сохнути й марніти та так невдовзі й померла. Бідолашне створіння! Я часто заходив до її кімнати, діставав її старенького альбома та перечитував його, особливо коли її малюнки починали мене дратувати і я трошки на неї злостився. Вся родина Гренджерфордів припала мені до серця, і ті, що померли, і ті, що жили, і я не хотів, щоб поміж нами перебіг чорний кіт. Бідна Еммеліна писала за життя вірші для всіх небіжчиків, і мені здавалося несправедливим, що тепер, коли вона померла, нема кому про неї написати! Я сам був спробував видушити з себе якого віршика, але нічого з того не вийшло.

Господарі держали кімнату Еммеліни дуже чисто й охайно, і всі речі були розміщені так, як їй за життя подобалось, і ніхто ніколи, звісно, там не спав. Стара пані завжди порядкувала в тій кімнаті сама, хоча в домі було повно негрів; вона раз у раз сиділа там із шитвом і майже завжди читала там Біблію.

Ну, добре, але ж я ще не скінчив про вітальню; там на вікнах висіли чудові завіси: білі, з різними малюнками — замки з мурами, обвитими плющем, та худоба на водопої. У вітальні стояло ще стареньке піаніно, звук якого нагадував брязкіт бляшаних тазів, проте мені приємно було слухати, коли панночки виспівували «Все скінчено між нами» або грали «Бій під Прагою». Стіни в кімнатах були

потиньковані, на підлогах майже скрізь лежали килими, а знадвору будинок був чисто побілений.

Будинок був з двох половин, а поміж ними зробили дах і настелили підлогу; отож іноді там накривали стіл до обіду, і те місце було прохолодне і дуже затишне. Нічого не могло бути краще! Та ще й готували в них дуже смачно, а страв — скільки душа бажає.

Розділ XVIII

Полковник Гренджерфорд був джентльмен, справжній джентльмен з голови до п'ят; така ж і сім'я його вдалася. Був він, сказати б, доброї породи, а для людини це так само важливо, як і для коня, казала Дугласова вдова, а ніхто не заперечував, що в її жилах текла найаристократичніша кров у цілому нашому місті; та й батько мій також це казав, хоча вся його родина — кумового наймита дитина. Полковник Гренджерфорд усім узяв — і стрункий, і ставний, обличчя мав смагляве, але разом з тим бліде, без найменших ознак рум'янців на щоках; щоранку він старанно голив своє сухорляве обличчя; в нього були надзвичайно тонкі губи й тонкі ніздрі, горбатий ніс і густі брови, а очі чорні, як смола, й такі глибокі, що, здавалося, дивилися на тебе з печери. Чоло в нього було високе, а волосся — сиве, пряме і спадало на плечі. Руки — худі, з довгими пальцями. Він щодня надягав чисту сорочку та полотняний костюм такий сліпучобілий, що аж очі різало, а по неділях убирався в синій фрак із мідними гудзиками. Він ніколи не розлучався з паличкою червоного дерева, прикрашеною срібною голівкою. В ньому не було й сліду легковажної жартівливості, і говорив він стиха. Завжди був такий добрий, що й сказати годі, — кожен відразу те відчував і мав до нього довір'я. Часом він усміхався, і було дуже приємно на те дивитися; а вже коли, бува, випростається, як травневий стовп, та почне кидати з-під кошлатих брів блискавиці, то спершу хотілося видряпатися на дерево, а звідтіля вже питати, в чому річ. Йому ніколи не доводилося нагадувати будь-кому про пристойність: в його присутності всі поводитись як слід. Кожен щиро тішився з його товариства; він був для всіх наче сонячний промінь — здавалося, немов усе навколо яснішає, тільки-но він з'являвся. Коли обличчя його затьмарювалося, — то це тривало всього півхвилини, і того

було досить: потім цілий тиждень усе йшло як по маслу.

Коли він зі своєю старенькою дружиною входив уранці до їдальні, вся сім'я схоплювалася зі стільців, усі бажали їм доброго ранку й не сідали доти, доки не сядуть вони. Тоді Том із Бобом ішли до буфета, де стояла карафка, й наповнювали склянку віскі та передавали батькові, а той тримав її в руці, поки Том із Бобом і собі наллють; а тоді сини вклонялися й казали: «За ваше здоров'я, тату! За ваше здоров'я, матусю!» — а полковник з полковницею злегка кивали головою й дякували, і всі троє пили; після того Боб і Том наливали ложку води на цукор і трошечки віскі чи яблунівки на денце своїх склянок і давали мені й Бакові, і ми також пили за здоров'я старого подружжя.

Боб був найстарший, за ним ішов Том; обидва високі, вродливі, плечисті, з засмаглими обличчями, довгим чорним волоссям та чорними очима. Вони вдягалися в усе біле від голови й до п'ят, як і полковник, і носили кристалі панами.

Ще була міс Шарлотта — років двадцяти п'яти, висока, горда, велична, але страшенно добра, якщо її не дратували; коли ж розгнівається та гляне — ну чисто як її батько, — тобі зі страху аж у п'ятах коле. Вона була красуня.

Її сестра, міс Софія, теж була красуня, але вдача в неї була ніжна й лагідна, наче в голубки; їй тільки-но сповнилося двадцять.

Кожне з них мало собі негра для послуг, Бак також. Мій негр байдикував, бо я не звик до того, щоб мені слугували, зате Баковому доводилося тяжко — він не присідав годинами.

Отака була тепер їхня сім'я, а раніше було ще троє синів — їх усіх трьох убили — та Еммеліна, що померла.

У старого джентльмена було багато ферм та понад сотню негрів. Часом із околиць наїздило чимало гостей верхи, миль за десять, за п'ятнадцять звідси, та й гостювали в нас яких п'ять-шість днів, все бенкетували, каталися човнами по річці, вдень гуляли в лісі, а ввечері танцювали в господі. Здебільшого це були родичі. Чоловіки приїздили в гості зі своїми рушницями. То все було пишне панство, запевняю вас.

Тут же поруч жив іще один аристократичний рід, п'ять чи шість сімей — переважно Шепердсони на прізвище. Всі вони були так само добре виховані, такі ж шляхетні, заможні й високородні, як і Гренджерфорди. Шепердсони й Гренджерфорди тримали спільну пристань, що містилася за дві милі вище нашого дому; часом, коли я бував на

пристані з моїми хазяями, то стрічав там декого з Шепердсонів верхи на чудових конях.

Якось, полюючи з Баком у лісі, ми почули раптом, що наближається кінський тупіт. Ми саме переходили через дорогу. Бак гукнув:

— Мерщій! Тікаймо до лісу!

Ми сховалися, а потім з-за кущів стали стежити за дорогою. Невдовзі з'явився вродливий юнак, схожий на військового; він намагався стримати свого коня, який усе поривався йти галопом. Рушниця вершника лежала впоперек луки. Я вже не раз його бачив. То був молодий Гарні Шепердсон. Враз Бакова рушниця стрельнула коло самісінького мого вуха, й Гарні зірвало капелюха з голови. Він ухопив свою рушницю й поскакав просто до того місця, де ми ховалися. Але ж ми на нього не чекали й кинулися через ліс навтікача. Ліс був не дуже густий, і я раз у раз обертався, щоб глянути, чи не загрожує мені куля, і двічі бачив, як Гарні прицілився в Бака з рушниці, та за хвилину повернув назад у той бік, звідки й прискакав,— мабуть, щоб підняти капелюха; так я гадаю, хоч сам того не бачив. Ми мчали, не спиняючись, аж поки опинилися вдома. Очі в старого джентльмена блиснули на мить — мабуть, від задоволення, подумав я,— а потім обличчя його немов пом'якшало, і він промовив досить лагідно:

— Не подобається мені та стрілянина з-за кущів. Чому ти не вийшов на дорогу, мій хлопче?

— Шепердсони ніколи того не роблять, батьку. Вони використовують усяку слушну нагоду.

Міс Шарлотта підвела голову й тримала її гордо, наче королева, поки Бак розповідав нашу пригоду; ніздрі її роздimalися, очі блищали. Обидва старші брати спохмурніли, проте не зронили й слова. Міс Софія зблідла, але рум'янці знову вернулися на її щоки, коли вона почула, що Гарні лишився цілий.

Зустрівшись після того з Баком сам на сам під деревами коло клунь, я запитав:

— Ти справді хотів його вбити, Баку?

— Ну певно, що так.

— Що ж він тобі зробив?

— Він? Анічогісінько він мені не зробив.

— Отакої! То за що ж ти хотів його вбити?

— Ані за що! Просто через нашу криваву помсту.

— А що вона за штука, та кривава помста?

— Ото! Де ж тебе такого виховували? Невже ти й справді не знаєш, що таке кривава помста?

— Зроду про те не чував. Ану, розкажи!

— Та добре вже, — погодився Бак. — Кривава помста — це ось що: трапляється, що один чоловік посвариться із другим чоловіком і вб'є його; а тоді брат того вбитого чоловіка вбиває першого; а тоді їхні брати вбивають один одного; а тоді доходить черга і до двоюрідних братів, коли ж виб'ють усіх до ноги, кривава помста припиняється. Та тільки не так воно швидко діється, як мовиться, тож кривава помста триває дуже довго.

— А ваша ворожнеча давно почалася, Баку?

— Та вже давненько! Років із тридцять тому або близько того. За щось там посварилися, а потім почали позиватися; звісно, що вирок був одному не на користь, отож той, що програв справу, пішов і застрелив того, котрий її виграв, — авжеж, так і слід було зробити, певно, що так. Кожен, в його місці бувши, зробив би так само.

— А за що ж вони посварилися, Баку? За землю?

— Може, й за землю... Хтозна.

— Ну, а хто перший стрельнув? Гренджерфорд чи Шепердсон?

— Отакої. А я звідки знаю? То ж було давно.

— І ніхто не знає?

— Чого ж, тато, мабуть, знають, та ще дехто з старих; але вони напевно не знають, через що почалася сварка.

— І багато людей убито через ту криваву помсту, Баку?

— Та не мало, раз у раз когось ховають. Ну, і не завжди вбивають на смерть. Ось, наприклад, у татовім тілі сидить кілька шротин, а йому й байдужісінько, він не став від того важчий. Боба таки добре ножачою черкнули, та й Тома поранено разів зо два.

— А цього року кого-небудь убили, Баку?

— Еге, в них одного й у нас одного. Місяців зо три тому мій кузен Бад, хлопець чотирнадцяти років, їхав верхи по лісі — на той бік річки дістатися хотів; зброї він при собі не мав ніякої — яке ж то безглуздя! — і раптом в одному безлюдному місці чує позад себе кінський тупіт, озирається й бачить, що слідом за ним скаче старий оломозько Шепердсон з рушницею в руках, так летить, аж сиве волосся його на вітрі має. Бад, замість того щоб зіскочити з коня та кинутися в кущі й сховатись, вирішив, що зможе втекти від старого; отак вони мчали миль із п'ять щодуху; а старий — все ближче та ближче; врешті

Бад бачить, що однаково не втече, зупинив свого коня й повернувся до ворога обличчям, щоб куля попала йому в груди, а не в спину, а старий під'їхав ще ближче та й убив його з одного маху. Проте він недовго тішився з своєї перемоги, того ж таки тижня наші його впорали.

— На мою думку, той старий був боягуз, Баку.

— А на мою — ні. Серед Шепердсонів немає боягузів — жодного. І серед Гренджерфордів боягузів також немає. Той старий одного разу бився цілі півгодини із трьома Гренджерфордами і подолав їх. Усі вони були верхи; він миттю зіскочив з коня й засів за невеличким стосом дров, а коня поставив перед собою, щоб загородитися від куль. Однак Гренджерфорди лишилися верхи й гарцювали навколо старого й стріляли в нього, а він стріляв у них. І він, і його кінь вернулися додому закривавлені та покалічені, зате Гренджерфордів довелося до їхнього дому нести — один з них відразу помер, а другий — наступного дня. Ні, сер, якщо вже кому заманеться шукати боягузів, то годі йому марнувати час у Шепердсонів — в їхньому порідді такі не водяться.

Наступної неділі ми всі гуртом вирушили до церкви, що була за три милі від нашого дому, — кожен їхав верхи. Чоловіки взяли з собою рушниці, — Бак теж узяв, — і тримали їх у церкві в себе між коліннями або поприставляли до стіни, щоб були напохваті. Шепердсони зробили так само. Проповідь була звичайнісінька — щось там про братерську любов тощо, така нудота! Всі наші вважали, що проповідь дуже цікава, по дорозі додому — тільки й мови про неї та про міру, про добрі вчинки, про благодать божу, про визначену для кожного долю та не знаю, про що там іще; отож я собі подумав: здається, такої нудної неділі мені ще ніколи не випадало.

Через годину по обіді всі задрімали — хто в кріслі, хто в своїй кімнаті, — і стало ще нудніше. Бак та його собака простяглися на траві та й позасинали на сонечку. Я подався до нашої кімнати, щоб і собі подрімати. Дивлюсь, аж ласкава міс Софія стоїть на дверях своєї кімнати, що була поруч із нашою; вона покликала мене до кімнати, тихенько причинила двері та й питає, чи люблю я її, а я відповів, що люблю; потім вона запитала, чи можу я щось зробити для неї й нікому про те не казати. Я відповів, що можу. Тоді вона сказала, що забула в церкві своє Євангеліє, залишила його на лаві між двох інших книжок, то чи не зміг би я непомітно вислизнути з дому, збігати

по ту книгу й принести її, тільки нікому нічого не казати. Я відповів, що збігаю. Отже, я тихесенько вислизнув з дому й подався дорогою; прибіг до церкви, аж там нікого вже немає, крім однієї чи двох свиней: двері там ніколи не замикалися, а свині люблять вилежуватися влітку на підлозі з кам'яних плит, бо вона прохолодніша. Якщо ви помітили, більшість люду відвідує церкву тільки коли мусить; що ж до свиней — ну, то інша річ.

До чого воно? — думаю собі. Тут щось не теє... Де ж то видано, щоб дівчина так побивалася за Євангелієм! Я струсонув книгу, і з неї випав клаптик паперу, а на ньому написано олівцем: «О пів на третю». Погортав я іще сторінки, але нічого більше не знайшов. Я так-таки нічогісінько й не втямив і поклав того папірця назад до книги, а коли вернувся додому і зійшов сходами нагору, то міс Софія уже стояла на порозі своєї кімнати й чекала на мене. Вона затягла мене до себе й зачинила двері; потім почала гортати сторінки Євангелія, доки знайшла папірця, і, прочитавши його, дуже зраділа; я й не стямився, як вона згребла мене, стиснула в обіймах і сказала, що я найкращий хлопець у світі та щоб нікому нічого не казав. Лице її почервоніло, очі заблищали, і від того вона стала іще гарніша. Я був таки добре спантеличений, проте, коли відсапався, спитав, що було написано у тому папірці; а вона запитала мене, чи я його прочитав, а я відповів, що ні; тоді вона запитала, чи я взагалі вмю читати по-писаному, а я відповів: «ні, хіба що написано друкованими літерами», і тоді вона сказала, що той папірець — лише звичайнісінька закладка і що я можу тепер іти гратися.

Я попростував до річки, обмірковуючи те, що сталося, але незабаром помітив, що мій негр іде слідом за мною. Коли ми відійшли від будинку на таку віддаль, що бачити нас уже не могли, він озирнувся на всі боки, а тоді підбіг до мене та й каже:

— Містере Джордже, якщо ви підете зі мною на болото, я покажу вам цілу купу водяних щитомордиків.

Ну, думаю, тут є якась загадка; він і вчора казав це ж саме. Знає ж він, що не такі принадні оті водяні щитомордики, щоб тягтися за ними хтозна-куди. Цікаво, що він має на думці? Я відповів:

— Гаразд, іди вперед.

Я йшов за ним слідом із півмилі; потім він подався навпростець через болото, і ми ще з півмилі брели по воді, що сягала нам до кісточок. Врешті ми вибралися на сухий острі-

вещь, що густо поріс деревами, кущами та плющем, і тоді негр сказав:

— Пройдіть-но, містере Джордже, наперед ще трохи — там вони й є. Я вже їх бачив, то нащо вони мені!

Тут він подався геть — зачалапав по болоту й зник за деревами. Я пройшов трохи навмання і натрапив у гушавині на маленьку галявинку, завбільшки як кімнатка й повиту геть-чисто плющем; дивлюсь — аж на землі спить людина і, присягаю, то був мій старий Джім!

Я розбуркав його і думав, що він дуже здивується, побачивши мене, — еге, де там! Він мало не заплакав з радощів, але нітрохи не здивувався. Розповів, що весь час плив позад мене тої ночі і чув, як я раз у раз гукав його, а проте боявся подати голос, щоб його, бува, не схопили та не продали знов у рабство.

— Я трошки забився, — сказав він, — і не міг поспіти за тобою, все далі зоставався позаду, а коли ти виліз на берег, подумав, що на березі наздожену тебе й без крику; а коли побачив той будинок, то мусив стишити ходу. Я був ще далеко і не чув, що ті люди тобі говорять, а найбільше собак злякався; коли все вщухло, я збагнув, що ти тепер у господі, — ну, то я й подався до лісу, почекати, поки розвидниться. Рано-ранесенько повз мене проходили на роботу в поле негри; вони мене взяли з собою й показали це місце — тут вода, і собаки не нападуть на мій слід. Щовечора ті негри приносять мені їсти — городину або що й про тебе розповідають, як ти там живеш.

— Чого ж ти, Джіме, не сказав моему Джекові привести мене сюди раніше?

— Отакої! А нащо ж було тобі клопоту завдавати, Геку, все одно ще нічого б ми не вдіяли, а зараз усе гаразд. Я помалу купляв казанки, сковорідки та харч, а ночами лагодив пліт...

— Який пліт, Джіме?

— Наш старий пліт.

— Ти хочеш сказати, що нашого старого плоту не потрощило на дрізки?

— Де там! Його таки добре потовкло, це правда, — особливо з одного боку. Але то не така й велика шкода, тільки манаття наше майже все потонуло. Щоб ми були не пірнули так глибоко, та не пливли так довго під водою, та щоб ніч не була така темна й ми, потрапивши в халепу, так не полякалися та з плигу не збилися, як то кажуть, то й нашого плоту не згубили б. А проте, може, й добре,

що ми його не помітили,— однаково він зараз як новий; та й манатків у нас нових багатенько, замість тих, що потонули в річці.

— Як це тобі, Джіме, пощастило знову плота роздобути? Ти його впіймав, чи як?

— Де б же я впіймав його тут у лісі? Ні, тутешні негри знайшли його коло берега — він тут недалечко за корча зачепився,— та й сховали в закруті поміж верболозу, а тоді зчинили такий галас, мовляв, кому він припаде, що та сварка до мене дійшла; я відразу помирих їх, сказавши, що пліт нікому з них не дістанеться, бо він твій і мій. Питаю: невже вони й справді надумалися поцупити майно в білого джентльмена, щоб напитати собі халепи? Ну, а тоді дав їм по десять центів на кожного, й вони були раді-радісінкі і тепер бажають, щоб якнайчастіше до берега прибивало плоти, щоб їм розбагатіти. Всі вони, оті негри, до мене дуже добрі, і коли я чогонебудь прошу в них, то не нагадую їм двічі, синку. Цей Джек — добрий негр, до того ж і спритний.

— Еге ж, не в тім'я битий. Він навіть не сказав мені, що ти тут; просто покликав мене з собою, щоб показати водяних щитомордиків. Коли б що сталося — його хата скраю, він нічого не знає. Може сказати, що ніколи не бачив нас разом, і то буде чиста правда.

Мені б не хотілося широко розводитися про те, що сталося наступного дня. Скажу коротко. Я прокинувся вдосвіта і тільки намірився перевернутися на другий бік та й знову заснути, коли раптом помітив, що в усьому домі якась дивна тиша. Такого ніколи ще не бувало. Далі я помітив, що й Бак уже встав та десь завіявся. Гаразд, коли так, то й я встав, а проте ніяк не доберу, що сталося; спускаюся сходами вниз — ні душі живої і скрізь тихо, як у мишачій норі. Те саме й надворі. Що таке? Йду далі й коло купи дров стрічаю мого Джека й питаю:

— Що сталося?

А він каже:

— Ви хіба не знаєте, містере Джордже?

— Ні,— відказую,— не знаю.

— Таж міс Софія втекла! Їй же богу! Втекла уночі — ніхто гаразд і не знає, коли саме; втекла, щоб повінчатися з молодим Гарні Шепердсоном — у всякому разі, так кажуть. В сім'ї довідалися про те лише з півгодини тому, і, запевняю вас, вони не марнували ані хвилини. Похапали рушниці, сіли на коней і гайда — ми не встигли і оком

змигнути! Жінки кинулися до кривих по допомогу, а старий пан Саул із синами помчали дорогою вздовж річки, щоб перейняти того молодика та застрелити його, бо чого доброго, він із міс Софією переправиться на той берег. Ох, і каша заварюється!

— Бак теж подався, навіть мене не збудив.

— Ще б пак! Вони не хотіли вас у ту халепу втягувати. Містер Бак набив рушницю й заприсягнувся, що застрелить когось із Шепердсонів, а ні, то не повернеться живий додому. Думаю, що вистачить там Шепердсонів і він свого слова додержить.

Я кинувся дорогою до річки їм навздогін. Через якийсь час здалеку почали долимати до мене постріли з рушниць, і, нарешті, переді мною замаячів пароплавний причал та стоси колод. Я став пробиратися поміж дерев та кущів, поки знайшов зручне місце; тоді я виліз на розсоху осокора, куди кулі не могли долетіти, й почав стежити. Перед осокором, зовсім близько, стояв другий стос колод, чотири фути заввишки, і мені спало на думку сховатися за ним; але, мабуть, добре зробив, що ту думку відкинув.

Четверо чи п'ятеро вершників гарцювало на відкритому місці перед складом; вони кричали й лаялись, намагаючись поцілити у двох молодих Гренджерфордів, що ховалися за стосом колод, поруч із причалом; проте вершникам не щастило. Щоразу як хтось з них з'являвся на березі перед стосом колод — у нього стріляли. Хлопці вмостилися навпочіпки за колодами спиною до спини, отже, їм видно було на обидва боки.

Трохи згодом вершники перестали гарцювати й кричати. Вони під'їхали ближче до складу; тоді один із хлопців випростався, добре націлився з-за колод і вибив одного вершника з сідла. Решта вершників позіскакували з коней, підхопили пораненого й понесли його до складу; в ту ж мить обидва хлопці кинулися навітікача. Вони перебігли вже мало не півдороги до того дерева, на якому я сидів, перш ніж ті чоловіки звернули на них увагу. Побачивши їх, вони знову скочили на коней і кинулися навздогін за хлопцями. Вершники мчали, звісно, швидше за хлопців, а проте не могли їх наздогнати, бо хлопці вибігли набагато раніше і встигли домчати до того стосу колод, що стояв якраз перед моїм деревом, шаснули за нього і знову здобули перевагу над своїми ворогами. Один із тих хлопців був Бак, а другий — якийсь сухорлявий юнак років дев'ятнадцяти.

Вершники трохи покрутилися на місці й подалися геть. Тільки-но вони зникли, я озвався до Бака. Спочатку він ніяк не міг розтелепати того дива, що мій голос долинає до нього з дерева. Моя несподівана поява ошелешила його вкрай. А втім, він загадав мені пильно стежити й сказати йому, коли вершники з'являться знову: вони, напевно, замишляють якусь каверзу і швидко повернуться. Я пожалкував, що не зліз із дерева раніше, а тепер мусив залишатися там. Бак почав плакати і лаятися і заприсягнувся, що вони з Джоєм (виявляється, другий хлопець був його двоюрідний брат) ще відплатять за цей день. Він сказав, що його батька й обох братів убито, та й ворогів двоє чи троє полягло. Шепердсони чигали на них у засідці. Бак сказав, що його батькові й братам треба було зачекати, поки прибуде підмога, бо Шепердсонів було дуже багато. Я тоді спитав його, що сталося з молодим Гарні та міс Софією. Він відповів, що їм пощастило переправитися через річку і тепер їм нічого боятися. Мене дуже потішила ця звістка. Але ж як люто обурювався Бак, проклинаючи себе за те, що не поціливі Гарні тоді, як стріляв у нього в лісі,— я нічого подібного зроду ще не чув!

І раптом — бах! бах! бах! — ляснуло три чи чотири постріли: чоловіки крізь ліс об'їхали кругом і, позлазивши з коней, підкралися ззаду. Хлопці вмить рвонули до річки — обидва поранені, — і в той час, як вони пливли за водою, чоловіки бігли берегом, стріляючи в них, і кричали: «Бий їх, бий їх!» Мені стало так млосно, аж я мало з дерева не звалився. Не розповідатиму всього, що було потім, бо як почну — мені знову стане недобре. Я дуже жалкував, що видряпався тої ночі на цей берег, де довелося бути свідком такого страхіття. І ніколи тепер мені не позбутися тих жахливих спогадів — усе те раз у раз постає в мене перед очима, навіть часом сниться.

Я просидів на дереві, аж поки почало смеркати, — боявся злізти на землю. Кілька разів чув рушничні постріли, що лунали десь далеко в лісі; двічі бачив невеличкі загони вершників, озброєних рушницями, що промчали повз причал; тоді я збагнув, що колотнеча триває ще й досі. Я впав у відчай; подумав-подумав та й вирішив не з'являтися більше до маєтку, бо і я, може, завинив проти моїх господарів. Безперечно, на тому клаптику паперу значилося, що міс Софія має зустрітися з Гарні десь о пів на третю і разом з ним тікати; мені слід було

розповісти її батькові про того папірця та про те, як дивно вона поводитися, і тоді він, певне, замкнув би її вдома і не сталося б цього жахливого бойовища.

Я зліз із дерева, прокрався по берегу річки і раптом натрапив на двоє тіл, що їх прибило водою під самісінький берег; я витяг їх на пісок, а тоді прикрив їм обличчя та мерщій подався геть. Я навіть заплакав, коли закривав обличчя Бакові,— він був такий добрий до мене.

Нарешті зовсім стемніло. Проте я не наближався до маєтку, а пробивався лісом, простуючи до болота. Джіма не було на острові, тож я кинувся бігцем до річки, плутався поміж верболозу; мені нетерпілося швидше забратися на пліт і дрементути з цього страшного місця. Плоту не було. Як же я злякався! На хвилю мені аж затамувало дух. Тоді як залементую!.. Голос кроків за двадцять п'ять від мене відгукнувся:

— Господи боже мій! Це ти, синку? Тільки не галасуй.

То був Джімов голос — зроду не чув я нічого приємнішого. Я трохи пробіг ще берегом і скочив на пліт, а Джімов схопив мене і стиснув у обіймах — так він зрадів, коли мене побачив. Він сказав:

— Дяка богові, синку! А я вже був певний, що ти теж загинув. Джек тут приходив: казав, що тебе, мабуть, застрелили, бо додому ти більше не вертався; тож я хотів оце відвести пліт до виходу з затоки, щоб бути наготові й відчалити, тільки-но Джек прийде знову і скаже, що ти справді помер. Ох, який же я радий, що ти повернувся, голубе мій!

Я сказав:

— Це таки чудово. Вони не знайдуть мене й подумують, що мене також убили і тіло моє поплигло за водою — там, на березі, знайдеться дещо таке, що наведе їх на цю думку. Отож не барімося, Джіме, якнайшвидше треба вийти на вільне плесо!

Я ніяк не міг заспокоїтись, аж поки пліт не проплив миль зо дві за водою та не вийшов нарешті на середину Міссісіпі. Тоді ми почепили сигнального ліхтаря й відчували, що знову вільні й вибралися з халепи. Від учора в мене й ріски в роті не було; спасибі Джімові: він дістав харчів і почагував мене кукурудзяними коржами, масляною, свининою, капустою та зеленню — немає нічого смачнішого в цілому світі, якщо це до ладу приготувати,— і, поки я вечеряв, ми з ним балакали й почували себе як у раю. Ох, і радів же я, що забрався геть від кривавої

помсти, а Джим — що забрався геть з болота. Відтак ми прийшли до згоди, що немає кращого дому, аніж наш пліт. В інших місцях, виявляється, надто тісно й задушливо, а на плоті хіба ж так! Почуваєшся і вільно, і легко, й вигідно.

Розділ XIX

Минуло дві чи три доби; можна було б сказати про них, що вони пропливли, бо промайнули так спокійно, так плавно й приємно. Ось як ми провели цей час. Річка тут була широчезна — часом милі півтори завширшки; ми пливли ночами, а вдень причалювали десь і переховувалися; вже перед самим ранком ми спинялися й прив'язували плота — здебільшого в тих місцях, де не було течії, біля узбережної мілини, а тоді нарізали осокового та вербового віття і прикривали ним пліт. Потім закидали вудки. А далі купалися в річці, щоб трохи відсвіжитися й охолонути; тоді сідали на піщане дно, де вода сягала лише до колін, і дивилися, як настає світанок. Навколо анішелесь, тихо-тихо — ні звуку, немов цілий світ заснув, тільки часом де-не-де кумкне жаба спросоння. Перше, що побачиш, якщо дивитися в далечінь понад водою, то темна смуга — ліс на протилежному березі річки; крім тієї смуги, важко було щось розрізнити; потім краєчок неба починає бліднути, і та блідість розповзається навкруги; а далі розвиднюється понад річкою, й вона стає вже не чорна, а сіра; вже можна роздивитись, як по ній, ген-ген далеко, пливають маленькі темні цятки — торговельні човни і всяке таке, — та довгі чорні низки — плоти; іноді чути рипіння весел у кочетах або невиразний гомін людських голосів — панує така тиша, що звуки долинають здалеку; поволі починаєш розрізняти й смужки струменів на воді, а по тих струменях знати, що там десь причаївся корч, об який розбивається течія, тому вода в тих місцях і вкривається брижами; бачиш, як туман клубочиться над водою, як небо на сході на зорю займається, як річка багряніє, й можеш уже вгледіти рублену хатину на узліссі, далеко на тому березі річки — мабуть, чи не вартівню при лісному складі, — збито її абияк, і щілини в ній такі, що й собака пролізе; аж раптом зривається вітерець, повіває на тебе холодком та свіжістю й пахощами лісу та квітів; але часом той вітерець несе ще й інший дух — десь на березі валяється здохла риба, й від неї тхне не вельми приємно; і ось, нарешті,

настає ясний день, і все навколо немов усміхається до сонця, а співоче птаство так і лящить.

Коли світить сонце, легенький димок непомітний, отже, ми можемо зняти з гачків рибу й зготувати собі гарячий сніданок. Потім ми знову починаємо стежити за широкою річкою, а далі нас облягають лінки, і ми поступово засинаємо. Прокидаючись, ми роздивляємося навколо — що ж саме нас розбудило? То, мабуть, пароплав пливе проти води і пихкає; але він так далеко, ген аж попід тим берегом, що важко розрізнити на ньому будь-які подробиці,— хіба що ледь розпізнаєш, чи гребне колесо міститься в нього під кормою, чи ті колеса в нього по бортах. Потім цілу годину знову нічого не чути, нічого не видно,— безмежна пустеля, куди не кинеш оком. Часом пропливає далеко-далеко пліт, і на ньому колють дрова, адже ж орудувати сокирою — то звичайне діло на плоті; бачиш лише, як здійсмається та падає сокира, проте звуків не чути; далі бачиш, як сокира знову здійсмається вгору, і, коли вона опиняється в людини над головою, аж тоді чуєш нарешті — крак! — он скільки потрібно часу, щоб звук долетів по воді. Отак ми проводили день: байдикували, прислухалися до тиші. Одного разу впав густий туман, і на плотах та різних човнах, що пливли повз нас, гатили в сковорідки, щоб часом який-небудь пароплав не налетів на них. Якась барка чи то пліт, бувало, пропливали коло нас так близько, що ми виразно чули розмови, лайку та сміх; чути — ми чули, але не могли побачити ані самого судна, ані людей; аж моторошно ставало — немов безтілесні духи розмовляють у повітрі. Джим сказав, що то духи, але я заперечив:

— Ні, духи не казали б: «Нехай його чорти візьмуть, оцей клятий туман!»

Щойно спадала ніч, ми відпихалися від берега, випливали на середину річки, кидали весла і — хай собі пливе наш пліт за водою, як сам того хоче. Тоді запалювали люльки, опускали ноги у воду й балакали про все, що тільки на язик навернеться. Ми весь час ходили голяка, і вдень і вночі, якщо нам не дошкуляли комарі; нова одежа, що її Бакова рідня справила мені, була дуже гарна, і я почувався в ній, наче зв'язаний, та й взагалі не люблю чепуритися.

Інколи ми єдині були на всій річці. Ген-ген тяглися береги та острови; коли-не-коли щось спалахувало — певне, свічка у вікні якоїсь хатини, а інколи зблискував вогник чи

два над самісінькою водою — то або пліт, або барка, так і знай; бувало, що звідти долинали до нас співи чи звуки скрипки. Як хороше жити на плоті! Над головою — зоряне небо, а ми лежимо на спині, роздивляємося на зірки та сперечаємось: створено їх чи вони самі насіялись? Джім думав, що їх створено, а я — що вони самі насіялись, адже ж їх безліч, і то було б задовго творити їх отаку силу-силенну. Джім гадав, що їх місяць позносив, ніби яйця; воно виглядало досить правдоподібно, отож я йому й не перечив — я ж сам бачив, яку тьмутьменну дрібнесеньких ікринок викидає жаба. Нам частенько доводилося спостерігати, як падали зірки, і стежити за тим, як вони прошивали темряву. Джім вважав, що то вони попсувались і повипадали зі своїх гнізд.

Раз чи двічі за ніч повз нас у темряві пропливав пароплав, час од часу він вивергав із димарів цілі купи іскор, і вони дощем сипались у воду, — аж любо було дивитися! Згодом пароплав повертав десь на закруті річці, й тоді всі мерехтливі вогні щезали, його пихкання поволі вщухало, і на річці знов ставало тихо; пароплав уже давно зник, і аж тоді до нас сягали хлилі, гойдаючи нашого плота, а потім усе затихало, і дуже довго не чути було нічогісінько, крім жаб'ячого кумкання.

Після півночі люди, що жили по берегах, лягали спати, і тоді яких дві-три години повсюди ставало ще темніше, — ніде ні єдиного вогника у вікні. Ті вогники правили нам за годинника: тільки-но починали вони мерехтити в темряві — це означало, що скоро світатиме, і ми хутчій шукали зручного місця, де б сховатися й припнути плота.

Одного ранку, вдосвіта, я знайшов порожнього човна й перебрався через переказ на берег — той переказ був тільки двісті ярдів завширшки — і проплив вузенькою річечкою щось із милю вглиб кипарисового гаю, щоб пристати десь до берега та пошукати ягід. Саме в тому місці, де річку перетинав коров'ячий брід, я побачив двох чоловіків, які щодуху мчали стежкою до того броду. Ну, подумав я, тепер мені капут, це вже, мабуть, за мною! Щоразу, як я бачив, що хтось за кимось женеться, то відразу ж вирішував, що то за мною або за Джімом. Я вже налагодився був дременути геть, проте вони встигли добігти надто близько, озвалися до мене й почали благати, щоб я урятував їм життя, — казали, що нічого лихого не вчинили, а проте за ними женуться та ще й цькують

собаками. Вони хотіли були стрибнути до мене в човен, але я їм сказав:

— Зачекайте. Собак та коней ще не чути: ви маєте час продертися крізь кущі й пройти трохи вище вздовж річки; а тоді вже стрибайте у воду і гайда вблід до мене — це зіб'є собак зі сліду.

Так вони й зробили, і, тільки-но сіли в човен, я поспішив до нашого острівця, а за якихось п'ять чи десять хвилин ми почули здалеку собаче гавкання та крики людей. Ми чули, як вони наближались до річки, проте їх не бачили: переслідувачі, мабуть, зупинились роздивитися навкруги й пошукати; а потім стало погано чути — ми відпливали все далі й далі; а коли проминули із милю густого лісу і вийшли на широку річку — все стихло; тоді ми повеслували до острівця, сховалися у бережняку поміж осокорів і відчули себе в безпеці.

Одному віткачеві було, мабуть, років сімдесят, а може, й більше — він був лисий, із сивими баками. На ньому був старий пом'ятий капелюх, брудна синя шерстяна сорочка, драні полотняні штани, заправлені у високі чоботи; трималися ті штани лише на одній шлейці домашнього плетива. На руці в нього висіла стара довгопола хламада із синього полотна, з мідними гудзиками. Обидва незнайомці тягли великі засмальцьовані напхом напхані килимові саквоязі.

Другому волоцюзі, що був одягнений так само, як той ланець, було років тридцять. Поснідавши, всі ми полягали відпочити та й почали про те про се гомоніти, і лише тоді з'ясувалося, що ті волоцюги один одного зовсім не знають.

Лисий у другого питає:

— Ви на чому попалися?

— Та, бачте, продавав я одне зілля, що винний камінь на зубах виводить, — так зчищає, що й сліду не лишається, але разом з ним і емаль із зубів сходить. Цього разу довелося мені затриматися на одну ніч довше, ніж звичайно, і тільки-но я збирався накивати п'ятами, як здибав вас на околиці міста, й ви сказали мені, що за вами женуться, й попросили вам допомогти. Тоді я пояснив, що й на мене чигає небезпека, та запропонував дременути звідтіля разом. Така-то моя притичина... А що ж із вами стряслося?

— Я тут із тиждень проповідував тверезість, ну, то все жіноцтво — і старе, й молоде — мало мене на руках не носило! Я ж таки й справді втер перцю з маком усім п'яницям, то вже не сумнівайтесь! Щовечора мав я з того п'ять чи й

шість доларів — по десять центів з голови, діти й негри безкоштовно, — і грошки попливли до мене плавом. Коли це раптом минулого вечора хтось пустив поголоску, що я й сам не від того, щоб тишком-нишком хильнути чарчину. Один негр розбудив мене сьогодні вранці та й каже, буцімто люди верхи і з собаками десь потай збираються і скоро тут з'являться, дадуть мені півгодини, щоб я відійшов трохи вперед, а тоді кинуться за мною навздогін; і якщо впіймають, то дьогтем вишмарують, у пір'ї й пухові виваляють та й возитимуть по місту. Тут я і про сніданок забув — куди й голод подівся.

— Ге, старий, — сказав молодший, — а чи не спрягтися нам, щоб вершити справи разом? Яка ваша думка?

— Ну, що ж! Я не від того. А чим же ви промишляєте?

— За фахом я складач у друкарні; трошки патентованими ліками підторговую, часом у театрі граю — я, бачте, трагік; принагідно до месмеризму та френології вдаюся, для різноманітності навчаю географії та співів, а часом і лекції читаю — до всього маю кебету, беру все, що до рук плине, аби тільки не дуже надсаджуватись. А ви в чому руку набили?

— Свого часу я мав велику практику як лікар. Здебільшого застосовував рукопокладення, то в мене був найефективніший засіб — проти раку та всіляких там паралічів; можу також непогано майбутнє провіщати, якщо вивідаю від кого-небудь усе потрібне. Проповідаю іноді, святим ім'ям даровизну збираю та навертаю до християнської віри.

На хвилю запала тиша, а тоді молодший зітхнув та й каже:

— Шкода!

— Це ви за чим шкодуєте? — поцікавився лисий.

— Подумати тільки, до якого життя я дійшов, як принизив себе в отакому товаристві! — І він почав ганчіркою витирати собі куточок ока.

— Ото лиха година знає, чим же це товариство для вас погане? — спитав згорда лисий, намурмосившись.

— Так, воно надто для мене гарне, саме на таке я й заслуговую. Хто ж мені винен, що я, стоячи високо, так низько впав? Звичайно, сам. Я вас і не звинувачую, джентльмени, нікого не звинувачую. Я сам того заслужив. Хай нечулий світ доконає мене. Одне знаю напевне — на мене десь чекає могила. Хай світ поводитьсь зі мною й надалі так само жорстоко, хай позбавля мене всього — моїх близьких,

моїх достатків, всього-всього, але моєї домовини він не відбере! Прийде колись моя остання година — ляжу я в ту домовину й забуду про все, і моє бідне, розбите серце матиме нарешті спокій.

А сам тим часом тре ганчіркою очі.

— Дайте нам спокій з тим вашим розбитим серцем! — каже йому лисий. — Чого ви тицяєте вашим розбитим серцем нам під носа? А чим ото ми вашому серцю завинили?

— Атож, я знаю, ви нічим не завинили. Я й не докоряю, джентльмени. Я сам пустився берега, так-так, сам призвів себе до цього. Я заслуговую на такі тортури, еге ж, заслуговую, і не ремствую на це.

— Якого ж то ви берега пустилися? Був, мабуть, такий берег?

— Ах, ви не повірите мені! Світ ніколи не йме мені віри... та киньмо про це... не варт і говорити! Таємниця мого народження...

— Чи не розумієте ви під цим...

— Джентльмени, — мовив молодий вельми урочисто, — я відкрию вам свою таємницю, думаю, що можу на вас звіритися. З походження я — герцог!

Джим витріщив очі, почувши таке; та й я, здається, також. А лисий сказав:

— Та невже! Справді?

— Так, так! Прадід мій, старший син герцога Бріджуотерського, наприкінці минулого сторіччя втік до Америки, щоб дихати чистим повітрям свободи. Тут він одружився й помер, залишивши по собі сина, а батько мого прадіда приблизно тоді ж таки переставився. Другий син покійного герцога привласнив собі титули й маєтності, незважаючи на те, що існує законний спадкоємець. Я прямий нащадок того спадкоємця — законний герцог Бріджуотерський. І ось я тут — усіма покинутий, позбавлений високого свого становища, зацькований, зневажений холодним світом, обідраний, змучений, з розбитим серцем, ще й на додаток, принижений до співжиття з якимись пройдисвітами на плоті!

Ця розповідь зворушила Джіма до краю, і я розчулився й собі. Ми намагалися його розважити, але він заявив, що це даремно — ніщо не може зменшити його страждань; та коли ми визнаємо його за герцога, то це його трохи втішить. Ми відразу погодилися, але не знали, як шанують герцогів. Він пояснив, що ми маємо вклонятися йому, звертаючись до нього «ваша милість», або «мілорде»,

або «ваша світлість», проте, якщо називати його просто «Бріджуотер», він не матиме нічого проти, бо це титул, а не прізвисьце; і ми мусимо по черзі слугувати йому за обідом і завжди коло нього упадати.

Усе те було не так важко, і ми погодились. За обідом Джім стояв біля нього і весь час питав: «Чи не накажете, ваша світлість, подати вам цього чи того?» — легко було помітити, що герцогові це до вподоби.

Тим часом старий ставав дедалі мовчазніший — було, й словечка не скаже, — і, здається, не дуже тішився з того нашого упадання коло герцога. Старий, видно, плакав якусь потаємну думку. Таки й справді, десь по обіді він і каже:

— Слухайте-но, Бріджуотере,— почав він,— мені, звісно, вас дуже шкода, проте ви не єдина особа, що попала в таку біду.

— Цебто як?

— А отак, не єдина. Ви не єдина особа, яку жорстока доля скинула з висоти.

— Гай-гай!

— Ні, ви не єдина особа, чие народження повито таємницею! — І, слово честі, старий зарюмсає.

— Стривайте! Що ви маєте на увазі?

— Бріджуотере, чи можу я звіритися на вас? — все ще схлипуючи, запитав старий.

— Щоб мені язика зав'язало! — Молодший стиснув старому руку та й каже:— Довірте мені таємницю вашого життя... ну ж бо, я слухаю.

— Бріджуотере, я той небіжчик дофін!

Нам із Джімом аж заціпило. А герцог питає:

— Хто ви, кажете, такий?

— Так, друже мій, це свята правда,— ви бачите перед собою бідолашного, загиблого безвісти дофіна Людовіка Сімнадцятого, сина Людовіка Шістнадцятого та Марії-Антуанетти.

— Ви?! Та ще й у вашому віці? Не може бути! Ви, мабуть, хотіли сказати, що ви — небіжчик Карл Великий, таж вам років шістсот-сімсот щонайменше.

— Горе спричинилося до цього, Бріджуотере, горе! Горе вибілило мені волосся й передчасно оголило мені черепа. Так, джентльмени, ви бачите перед собою, в синьому полотні та в злиднях, безпритульного вигнанця, нехтуваного всіма страдника — законного короля Франції!

Та як почав плакати, як почав,— аж ми з Джімом не знали, як його вгамувати: з одного боку, нам його було

дуже шкода, а з другого — були дуже раді, що вітаємо в себе на плоті таку вельможну особу. Тож ми заходилися потішати його, як раніше потішали герцога, й намагалися слугувати тепер йому. Але він сказав, що те все надаремне, мовляв, єдиною втіхою для нього може бути тільки смерть, яка покладе край його мукам і подарує йому святий спокій; щоправда, він відчуває часом невеличку полегкість, коли з ним поводяться, як то личить високому його санові, тобто, розмовляючи з ним, стають на одне коліно, називають його «ваша величність», за столом підносять страви перш за все йому і не сідають у його присутності, аж поки він сам запросить. Отож ми з Джимом почали величати його, годити йому то сим, то тим та стояли біля нього, аж поки він дозволить нам сісти. Його як по душі маслом помазали, тож він розважився трохи й повеселішав. Тим часом герцог почав дивитися на короля скося, видно, нові порядки на плоті не дуже були йому до душі; але король ставився до нього по-дружньому і раз у раз повторював, що його батько-король опікувався прадідом та всіма іншими герцогами Бріджуотерськими і що вхід до палацу був для них завжди вільний; однак герцог і після того довго ще копилів губу, доки король вирішив якось із ним порозумітися й сказав:

— Бріджуотере, невже ви не розумієте, що нам хоч-не-хоч, а доведеться перебути на цьому бісовому плоті ще довгенько? Годі-бо строїти таку кислу міну! Це може нам обом вийти тільки на гірше. Не моя вина, що породжено мене не як герцога, і не ваша вина, що вас не привели на світ як короля, то чи варто через те супитися та закушувати губи? Погоджуйся з тим, що є, та бери з того, що можеш, — це я поставив собі за правило. Врешті то вже не так і погано, що ми опинилися тут, на плоті: їжі досхочу й живемо лагідно та мирно — годі-бо, потиснім один одному руки, герцогу, й будьмо всі друзями.

Герцог пристав на цю пропозицію, і ми з Джимом були дуже раді. Це відразу знищило всі незручності й усіх якнайкраще влаштувало, бо то ж таки казна-що, коли ще й на плоті ворогувати! Тут перш за все треба, щоб кожен був задоволений, зі щирим та добрим серцем ставився до інших.

Я скоро зміркував, що ті брехуни — ніякі не король і не герцог, а звичайні шахраї та дурисвіти. Проте я цього не показував, і знаку не подавав; затямив собі — та й край; так воно краще: уникаєш і сварок, і неприємностей.

Якщо вони бажають, щоб ми називали їх королями та герцогами, нехай собі, аби було тихо; навіть Джимові я й слова не сказав, не було жодної потреби. Поживши з батьком, я хоч одного навчився — як з подібними людьми ладнати: їм не слід перечити, хай собі роблять, що хочуть.

Розділ XX

Вони стали засипати нас усякими питаннями: цікавилися, чому ми вдень так пильно ховаємося із плотом, замість того щоб завидна пливти, — а може, Джим втеклий? Я їм сказав:

— Нехай бог милує! Чи ж то втеклий негр тікатиме на Південь?

Вони погодилися, що таки ні. Мені треба було якось вибратися, тож я й почав забивати їм баки:

— Рідні мої жили в окрузі Пайк, у штаті Міссурі, де я й народився, проте всі вони до одного повмирили, крім мене, татка і мого брата Айка. Татко вирішив кинути все й податися до дядька Бена, що господарював собі на маленькій фермі за сорок чотири милі нижче Орлеана. Татко був дуже бідний, та ще й борги його обсіли; отож, коли він остаточно з усіма розрахувався, в нього лишилося всього шістнадцять доларів грішми та ще наш негр Джим. З такими грошима на пароплав і не потикайся, хоча б ти й на палубі їхав. А їхати аж тисячу чотиреста миль! Ну, а коли вода в річці піднялася, таткові раптом поталанило, — він упіймав цього плоту, і ми вирішили, що до Орлеана можна й плотом дістатися. Тільки щастя таткове було недовге — якось уночі пароплав наскочив на передній край нашого плоту, і ми всі попадали з нього у воду й пірнули під колеса; ми з Джимом урятувалися — виринули наверх, але ж татко був таки добре під чаркою, а Айкові щойно скінчилося чотири роки, тому обидва вони пішли на дно. Потім протягом кількох днів мали ми неабиякий клопіт — всілякі люди раз у раз підпливали до нас у човнах і намагалися відібрати в мене Джіма, кажучи, що він обов'язково має бути втеклий негр. Тепер удень ми здебільшого стоїмо, а вночі нас ніхто не чіпає.

Герцог сказав:

— Полишіть це на мене. Я знайду який-небудь спосіб, щоб можна було пливти і вдень, коли потрібно. Я все обміркую і щось придумаю. Сьогодні хай уже буде так,

як досі: нам, звісно, нема чого серед білого дня пливти повз місто — чого доброго напитаємо клопоту.

Надвечір небо спохмурніло, ніби на дощ збиралося; на обрії раз по раз спалахували зірничі, листя почало тремтіти — відразу було видно, що суне гроза. Герцог та король пішли оглянути нашого куреня, — подивитися, на чому ми спимо. У мене був солом'яник, Джімові доводилося гірше — він спав на матраці з кукурудзиння, а в таких матрацах частенько трапляються качани, які немилосердно муляють, а коли перевертаєшся з боку на бік, сухе кукурудзиння шурхотить під тобою, немов купа опалого листя, і від того такий хрускіт, що мимохіть прокидаєшся. Герцог заявив, що він візьме собі мого солом'яника, але король не дозволив. Він сказав:

— Мені здається, вам би потрібно мати більше поваги до мого сану, самі повинні б збагнути, що не випадає королю спати на матраці з кукурудзиння. Хай ваша світлість сплять на тому матраці самі.

Ми з Джімом на всі вуха слухали ту розмову, бо вже боялися, що вони знову посваряться, і дуже зраділи, коли герцог сказав:

— Так уже судилося мені, щоб мене залізним підбором насилля завжди топтали в бруд. Злигодні зламали мій колись гордий дух; здаюся на вашу ласку — така моя доля. Я сам-один на цілім світі, приречений до страждання; ну що ж, витерплю й це.

Тільки-но стемніло, ми рушили в дорогу. Король наказав нам триматися середини річки та не засвічувати ліхтарів, доки проминемо місто. Незабаром перед нами заблмала невеличка купка вогників — це й було місто, — і ми щасливо проскочили повз нього на відстані якої півмилі. Пропливши ще три чверті милі, ми засвітили нашого сигнального ліхтаря, а приблизно годині о десятій линув дощ, зірвалася буря, вдарив грім та блиснула сліпуча блискавиця. Король звелів нам обом стояти на вахті, поки розпогодиться; потім вони з герцогом забралися в курінь та й полягали спати. Вартування моє починалося з дванадцятої години, проте хоч би й мав я де спати — однаково не лягав би, бо не часто випадає бачити таку громовицю. Господи, як же біснувався той вітер! Мало не щосекунди блискала грімниця, освітлюючи на півмилі навкруг усю місцевість — і білі гриви розбурханих хвиль, і острівці, що виглядали крізь дощ, мов заповорошені, і дерева, що їх несамовито розгойдував вітер; а тоді раптом — бум! бум! буум-умбум-

бум-бум-бум-бум! — грім, ухкаючи та бухкаючи, розсипається вдалині, й западає тиша, та ось, зненацька — хрясь! — знову спалах блискавиці, знову грім гуркоче. Хвилі піднімалися горою й кілька разів мало не змили мене з плоту, але я поскидав із себе всю одягу й мені було до того байдужісінько. Що ж до корчів, то й вони анітрохи нас не турбували; блискавка спалахувала так часто й освітлювала все навколо так чітко, що ми завчасно помічали ті корчі і завжди встигали роздивитися, з якого боку їх обминути.

Як я вже казав, випадало мені стояти на вахті після півночі, але мені страшенно захотілося спати, і Джім запропонував початувати за мене першу половину вахти; ох, і добросердий же він був, отой Джім! Я спробував заповзти до куреня, але король із герцогом так широко порозкидали ноги, що мені не було де притулитися; нічого не вдієш, умостився я на плоті просто неба — дощ не заважав мені спати, бо був він теплий, а хвилі не ходили вже горою по річці. Коли це, десь годині о другій, річка знову розбушувалася, і Джім збирався вже мене розбудити, та передумав, вважаючи, що хвилі не такі й високі, щоб накоїти лиха; але він помилився, бо за мить набіг височенний бурун і змив мене з плоту. Джім мало кишки не порвав собі з реготу. Такий він був зроду — найбільший дурносміх серед усіх негрів.

Я став тоді на вахту, а Джім умостився тут же таки, просто неба, й захріп на всі заставки; мало-помалу буря зовсім ущухла, і, щойно на березі заблимав у якійсь хатині перший вогник, я збудив Джіма, й ми разом завели пліт у затишне місце, де було зручно сховати його на день.

Після сніданку король витяг стару заяложену колоду карт, і вони з герцогом почали грати в сімку по п'ять центів за партію. А коли їм набридло різатися в карти, вони почали, як то самі казали, «складати план кампанії». Герцог понишпорив у своєму саквояжі, дістав звідти цілу купу маленьких афіш і почав читати їх уголос. Одна афіша сповіщала, що «славнозвісний доктор Арман де Монтальбан з Парижа прочитає лекцію про науку френологію» у такому-то місці, такого-то числа, такого-то місяця, за вхід — десять центів, а ще «провіщатиме майбутнє за додаткову оплату в двадцять п'ять центів». Герцог пояснив, що цю афішу писано про нього. В другій афіші він уже іменувався «всесвітньовідомим виконавцем Шекспірових трагедій, Гарріком Молодшим із лондонського театру Друрі-Лейн. Інші афіші показували, що він має ще багато

імен і неабиякий хист на всякі фокуси: наприклад, уміє відшукувати воду й золото з допомогою «чародійної палички», знімає «відьмацькі закляття» тощо. Нарешті герцог сказав:

— А все ж служіння трагічній музі найбільш мені до серця. Вам не доводилося виступати на сцені, ваша величність?

— Ні,— відказав король.

— То доведеться, ваша затьмарена величність, і не пізніш, як за три дні,— мовив герцог.— У першому ж місті ми наймемо залу і виконаємо сцену двоюбою з «Річарда Третього» та сцену на балконі з «Ромео й Джульєтти». Ну, що ви на це скажете?

— Я зі щирим серцем за все, на чому можна заробити, Бріджуотере, але майте на увазі, що я анітрохи не розуміюся на театральному мистецтві, та й живого артиста ні разу не бачив. Я був ще надто малий, коли мій батько запрошував їх до палацу. А як ви гадаєте, чи змогли б ви мене навчити?

— Авжеж! Просте діло.

— Ну, тоді згода. Мені вже давно кортить взятися до чогось новенького. Зараз же таки й починаймо.

Тоді герцог розповів йому все чисто: і хто такий був Ромео, і хто така була Джульєтта, додавши, що він особисто звик грати Ромео, отже, королю доведеться бути Джульєттою.

— Стривайте, герцогу, таж коли Джульєтта — таке молодесеньке дівчатко, то моя лиса голова та сиві баки, мабуть, не пасуватимуть до цієї ролі.

— То пусте! Ви не турбуйтеся: отим сільським тепелям ніколи таке й на думку не навернеться. Окрім того, ви ж будете відповідно одягнені, а це найголовніше! Джульєтта на балконі, милується місяцем перед тим, як лягти в ліжко; вона в нічній сорочці та чепчикові з оборками. А ось і костюми для цих ролей.

Герцог витяг із свого саквояжа два чи три костюми з фіранкового ситцю й сказав, що це середньовічні панцири для Річарда Третього та його супротивника, і ще довгу нічну сорочку з білого перкалю й нічний чепчик з оборками. Король заспокоївся. Тоді герцог дістав книжку й почав вичитувати звідтіля обидві сцени поважним, урочистим голосом, походжаючи туди й сюди, щоб показати, як треба робити це на сцені; потім передав книжку королю і загадав йому вивчити свою роль напам'ять.

За три милі нижче від закруту річки стояло якесь маленьке містечко; по обіді герцог оголосив, що він вимудрував одну річ, яка дасть нам змогу пливати удень і не боятися за Джіма; треба тільки негайно поїхати до міста і вжити там відповідних заходів. Король виявив бажання податися й собі туди та подивитися, чи не наклонеться тамечки часом що-небудь і на його вудку. В нас вийшла кава, тож Джім сказав мені поїхати з ними у човні та привезти разом і кави.

Ото добралися ми до міста — аж там ні душі живої; на вулицях порожньо і зовсім тихо, ніби в неділю. На якось задвір'ї ми знайшли нарешті слабого негра, що вигрівався на сонці; він пояснив, що все місто подалося на молитовне зібрання, яке відбувалося за дві милі в приміському лісі, а вдома позалишалася сама малеча, старі та хворі. Король розпитався, як туди пройти, і сказав, що обов'язково здобуде собі з того збіговиська якусь користь, а коли я маю бажання, то можу йти з ним разом.

Герцог сказав, що йому конче треба завітати до друкарні. Ми знайшли її у невеличкій комірчині над теслярнею — теслярі та друкарі подалися на те молитовне зібрання, покинувши незамкнені двері. То було брудне приміщення, захарашчене різним мотлохом; на позаляпуваних фарбою стінах висіли об'яви із зображеннями коней та втеклик негрів. Герцог скинув піджак і заявив, що має все потрібне для діла. А ми з королем поспішили на сходинах.

Ми прибули туди за півгодини, геть спітнілі, бо день випав дуже гарячий. Зібралось там щонайменше тисяча чоловік з усієї округи — були й такі, що поприїздили миль за двадцять. У лісі було повно коней, запряжених у візки й поприв'язуваних де попало; коні хрумали обрік і тупали ногами, відганяючи мух. Подекуди спорудили ятки, закріпивши зелене гілля на ввіткнутих у землю жердинах; у тих ятках продавався лимонад, імбирні пряники, цілі купи кавунів, качанів молодої кукурудзи та всякої всячини.

Проповіді виголошувалися в таких самих ятках, тільки були ті ятки більші й уміщували силу-силенну люду. Лавки поробили з обаполів, а ніжки до них поприпасовували в дірки, просвердлені з нижнього округлого боку. Спирок не було. В кінці кожної ятки був високий поміст, на якому стояв проповідник. Жінки були в солом'яних капелюшках, декотрі — в шерстяних сукнях, інші в бавовняних, а молоденькі дівчатка — в ситцевих сукенках. Дехто з юнаків

стояв босоніж, а діти переважно були майже голі — в самих лише полотняних сорочечках. Старі жінки розважалися плетінням, а молодь тим часом нишком переморгувалася.

У першій ятці, до якої ми ввійшли, проповідник саме виголошував гімн. Він прочитував два рядки, після чого всі присутні співали їх хором; виходило дуже велично — люду було багато й співали всі з величезним запалом; далі проповідник читав ще два рядки, а люд знову підхоплював їх хором, а потім знов і знов. Юрба чимдалі збуджувалася все більше й більше та виводила все голосніше й голосніше; наприкінці декотрі з присутніх почали стогнати, а інші залементували щосили. Тоді проповідник почав проповідувати й відразу ж узявся дуже ретельно до справи: спочатку він перехилився на один бік помосту, потім на другий, а потім нахилився вперед, вимахуючи руками й вихиялюючися всім тілом та вигукуючи щосили кожне слово. Час від часу він підіймав угору Біблію, розгортав її і, повертаючи на всі боки, вигукував: «Ось мідний змій у пустелі! Погляньте на нього й зціліться!» А люди й собі вигукували: «Слава тобі, боже! А-а-мінь!» Отак він провадив далі, а люди стогнали, лементували й скрикували: «Амінь».

— О, прийдіть на лаву, покаянники! Прийдіть, заплямовані гріхом! (Амінь!) Прийдіть, хворі та стражденні! (Амінь!) Прийдіть, кульгаві, каліки й сліпі! (Амінь!) Прийдіть, нужденні й обтяжені, що мерзюють у ганьбі своїй! (А-а-мінь!) Прийдіть, усі стомлені, змучені й зневажені! Прийдіть усі, хто духом занепав! Прийдіть, у кого розбите серце! Прийдіть у рам'ї вашому, в гріхах і в бруді! На вас чекають води очищення! Брама небесна відчинилася перед вами! О, ввійдіть туди і відпочинете! (А-а-мінь! Слава, слава, алілуя!)

І все отак провадилося далі.

Через оті вигуки та голосіння годі було почути, що казав проповідник. Люди схоплювалися з місць і спішили протовпитись до лав покаяння грішників, а по їхніх обличчях текли сльози; коли всі покаянники добралися до передніх лав, вони почали співати, голосити й кидатися на землю, валяючись на соломі, — ну, чисто тобі божевільні, та й годі!

І незчувся я, аж гульк — король опинився серед покаянників і репетував голосніше за всіх. За кілька хвилин він вибрався на поміст, а проповідник попрохав його промовити до людей, і король почав промовляти. Він розповів їм, що був піратом — протягом тридцяти років

чинив він піратські наскоки в Індійському океані,— і цієї весни, під час однієї сутички, перебито його команду; то це ж він приїхав додому, щоб набрати собі нових людей, та, хвала богові, його обікрали минулої ночі й викинули з пароплава на берег без жодного centa в кишені. Проте він з того радіє; це найблагодословенніший випадок, що будь-коли йому траплявся, бо тепер він перетворився на зовсім іншу людину і, вперше за ціле життя, почуває, що він щасливий; і, хоч який зараз бідний, а негайно вирушить у далеку дорогу до Індійського океану й решту життя свого присвятить навертанню піратів на праведну путь; адже ж саме він спроможний здійснити цей замір, бо він знайомий з усіма піратськими ватагами по цілому Індійському океану; і хоча довго доведеться йому добиратися туди без грошей, однак ніщо не зіб'є його з того шляху, й щоразу, навернувши пірата на праведну путь, він казатиме: «Не мені дякуй, не мій ти боржник; уся заслуга належить тим чудовим людям, що зібралися на благочестиву бесіду поблизу Іоуквілла: вони щирі брати та благодійники людські, а їхній добрий проповідник — найвірніший друг кожному піратові!»

І тут він залився слізьми, а разом з ним заплакали й усі присутні. Нараз хтось вигукнув: «Скиньмося, зберімо йому грошей, скиньмося!» З півдесятка чоловік відразу ж зірвалися з місця, але хтось вигукнув знову: «Хай він сам усіх із капелюхом обійде!» Всі на те пристали, і проповідник також.

І ось король пішов між люди з простягненим капелюхом, витираючи очі, та благословляючи всіх, та славлячи їхні чесноти, та щиро дякуючи людям, що мають добре серце до бідолашних піратів, які тиняються по широких світах; і кожної миті гарненькі дівчатка, обливаючись слізьми, підводилися з лав та питали в короля дозволу поцілувати його на згадку, і він кожного разу давав згоду, а деяких зрїбав в обійми та обцілював по п'ять чи шість разів; і всі його запрошували погостювати в них у місті бодай із тиждень, і всі бажали пригостити його у себе в господі, ще й запевняли, ніби це завелика честь для них, але він відказував, що сьогодні останній день благочестивих сходи́н і через те він аж ніяк не може вдовольнити їхнього бажання, а крім того, нетерплячка його бере якнайшвидше дістатися до Індійського океану і там навертати піратів на праведну путь.

Коли ми повернулися на пліт і король почав підрахову-

вати, скільки нажебрав грошей, виявилось, що він зібрав вісімдесят сім доларів та сімдесят п'ять центів. До того він прилучив ще й добрячу сулію віскі на три галони, яку поцупив з-під одного візка, як вертали вже лісом додому. Підбиваючи підсумок, король сказав, що жодного разу не мав він ще такого зиску з місіонерства. На його думку, язичників і порівнювати годі до піратів, коли йдеться про те, щоб пустити туману молитовним сходами.

Герцогові також здавалося, що непогано поживився, проте після королевої розповіді йому довелося змінити свою думку. Він склав та видрукував у тій друкарні дві невеличкі об'явки для фермерів про продаж коней і одержав за те гроші — чотири долари. Крім того, він прийняв ще на десять доларів оголошень для газети, обіцявши видрукувати їх за чотири долари, якщо гроші буде сплачено йому наперед, — звісно, замовники погодились. Передплата газети складала два долари на рік, а він узяв з трьох передплатників по півдолара з умовою, що вони сплатять йому наперед; передплатники запропонували заплатити йому, як у них завжди велося, дровами та цибулею, але герцог сказав, що тільки-но купив друкарню і знизив передплатну ціну скільки зміг, тож хотів би мати зараз гроші готівкою. Він склав ще й віршика, якого скомпонував сам із власної голови, — три куплети, дуже сумні й зворушливі, під заголовком: «Р'їзбий, холодний світе, це недуже серце» — залишив його, складеного та підготованого до друку, і нічогосінько собі за те не взяв. Отож він роздобув дев'ять із половиною доларів і запевняв, що за ті гроші йому довелося цілий день упрівати.

Потім герцог показав нам ще одну маленьку об'яву, за яку не взяв ніякої плати, бо робив її для нас. На малюночку був зображений втеклий негр із клунком на щічку через плече та підписом унизу: «Двісті доларів нагороди». В друкованому тексті йшлося про Джіма і опис його подано дуже точно. Там значилося, що негр утік минулої зими з плантації Сент-Жак, за сорок миль від Нового Орлеана, і, певно, подався на Північ, а тому, хто його впіймає та приведе назад, буде видано винагороду й повернено всі витрати.

— Тепер, — пояснив герцог, — якщо нам захочеться, уже від завтрашнього ранку ми зможемо пливти й удень. Як тільки помітимо, що хтось наближається, ми зв'яжемо Джімові руки й ноги мотузкою, покладемо його в курінь, покажемо цю об'яву й скажемо, що впіймали його десь вище

на річці, але, не маючи грошей, щоб повернутися паропла-
вом, позичили цього плоту в наших приятелів і пливемо оце
по винагороду. Кайдани та ланцюги пасували б Джімові
ще краще, та це не зовсім відповідало б розповіді про
наші злидні. Мотузка — це саме те, що потрібно; ми маємо
дотримувати стилю, як то кажуть у нас на сцені.

Всі ми погодилися, що герцог вигадав це дуже спритно:
тепер ми могли вільно пересуватися і вдень. Протягом
цієї ночі ми відпливемо досить далеко від того гармидеру,
що неминуче зніметься в цьому маленькому місті після
друкарської діяльності нашого герцога; а тоді можна й не
ховатися, якщо ми того забажаємо.

Ми причаїлися й сиділи на одному місці аж до десятої
години вечора, а тоді подалися геть, тримаючись якнай-
далі від міста, і не засвічували сигнального ліхтаря, аж
поки міські вогники щезли вдалині.

Коли Джім почав будити мене десь біля четвертої години
ранку на вахту, він сказав:

— Геку, як ти гадаєш, чи нам ще здибаються дорогою
королі?

— Ні,— відповів я.— Навряд.

— Ге,— зрадів він,— то й добре. Один король, нехай і
два — ще с'як-так, де вже наше не пропадало! Вистачить
і цих! Наш король п'яний як чіп, та й герцог не кращий.

Виявляється, Джім просив герцога сказати що-небудь
по-французькому, аби хоч почути, на що воно скидається,
але той відмовив, запевняючи, що надто довго живе в
нашій країні та ще й стільки лиха зазнав, що зовсім забув
рідну мову.

Розділ XXI

Сонце вже зійшло, проте ми не причалювали до берега
й плили все далі. Король з герцогом повставали, мляві
й похмурі з похмілля, проте, пострибавши з плоту в річку та
відсвіжившись, трохи отямилась. Після сніданку король
умостився на краєчку плоту, роззувся, закотив штани, встро-
мив ноги у воду, щоб прохолодитися, запалив люльку та й
почав товкти напам'ять свою роль з «Ромео і Джульєтти».
Коли він нарешті вивчив її досить добре, вони з герцогом
заходилися вправлятися разом. Герцог навчав короля, раз
у раз зупиняючи його та загадуючи проказувати кожну
репліку знову й знову; він примушував його зітхати, при-
тискати руку до серця і через деякий час сказав, що ви-

ходить начебто непогано. «Тільки,— зауважив він,— не слід вам ревити, наче той віл, вигукуючи «Ромео!» — ви повинні вимовляти це слово тихо, тремтливо та лагідно, ось хоч би так: «Ро-о-мео!» Адже Джульєтта — тендітна, ніжна дівчинка і не може ревити, як той осел».

Після цього вони видобули два довжелезні мечі, що їх герцог вистругав з дубових дощок, і розпочали репетицію двобою; герцог сказав, що він буде Річард Третій; бачили б ви, як вони наскакували один на одного та тупцялися на плоті. Незабаром король спіткнувся й шубовснув у воду, тоді вони вирішили відпочити й заговорили про свої колишні пригоди на цій річці.

По обіді герцог сказав:

— Ну, Капете, ми з вами почастиємо публіку першокласною виставою! Та все-таки думаю, треба до неї щось додати. Підготувати щось на «біс».

— Як то на «біса», Бріджуотере?

Герцог пояснив йому, а тоді й каже:

— Я втну на «біс» шотландський або матроський танок, а ви... що б його для вас придумати?.. О, вже є!.. Ви можете прочитати монолог Гамлета.

— Гамлета — що?

— Монолог Гамлета, хіба не чули? Це ж найславнозвісніша штука геть у всьому Шекспірі. Справжній шедевр! Глядачі умлівають від захвату. Шкода, що тут у книжці його немає — я захопив із собою тільки один том,— але, думаю, мені все ж пощастить поновити його в голові. От тільки пройдуся трохи по плоту та подивлюся, чи зможу витягти цей монолог із глибини своєї пам'яті...

І він почав походжати туди й сюди по плоту, грізно на-суплюючи брови,— то зведе їх догори, то притисне долоню до чола, поточиться трохи назад і застогне, а потім зітхне і, врешті, пустить сльозу. Ох, і цікаво ж було дивитися! Нарешті він таки пригадав усі ті слова і зажадав, щоб ми слухали його. А тоді зупинився у величній позі — одну ногу виставив уперед, руки підніс угору, а голову трохи відхилив назад, уп'явшись очима в небо, а далі заволав щодуху, здригаючись усім тілом та скрегочучи зубами; протягом цілого монологу він і скиглив, і руками розмахував, і лупив себе в груди, і таке витівав, що переважив своєю грою всіх акторів, яких я будь-коли бачив. Ось цей монолог. Я запам'ятав його досить легко, бо герцог дуже довго муштрував короля:

Чи бути, чи не быть?.. Притичина у тому,
Чи слід приймать каміння й стріли
Від долі клятої, допоки
Бірнамський гай на Дунсінан не рушить?
А чи повстань на море туги?
Загинув сон, що нам вривав всі болі...
Ось в чому клопіт!.. Швидше ми
Знесем земнее горе, ніж втечем за гробом...
Дункане! Чуєш! Підведись, прокинись!..
Чи може хто терпіти всі образи,
Тиранів гордоці й зневагу сильних
У строях тих жалобних, як належить,
Коли вночі враз розкриваються могили
Й мерці встають із них...
Таж звідти ще ніхто не повертався,
З тієї невідомої країни...
А через те хороброго рішучість
Змінється таким непевним страхом,
Як мужність кицьки, що її зненацька
Враз облили холодною водою,—
І всі навислі хмари понад нами
Обернуться в ніщо!.. Хай так і буде!
Цсс... Тихо!.. Ось краса... Офеліє! О німфо!
Чому так широко ти роззявляєш
Свою розкішну мармурову пельку?..
Подайся краще в монастир! Іди!..

Ну, старому така роль дуже сподобалась, він швидко вивчив її напам'ять і так торохтів — любо-мило послухати. Здавалося, що саме для неї його й на світ привели; а коли він уже добряче наламався до тієї кумедії, та ще, було, як розійдеться, то так руками вимахує та стрибає — мало зі шкіри не вискочить.

При першій слушній нагоді герцог видрукував кілька афіш про виставу, а потім ті два чи три дні, що ми пливли плотом, творилася справжня катавасія — король із герцогом весь час на мечях билися, все репетирували, так герцог їхні вправи називав.

Одного ранку запливли ми глибоченько в штат Арканзас і побачили в затоці невеличке містечко. Ми пристали до берега, за три чверті милі вище, в гирлі невеличкої річечки, так рясно оброслої кипарисами, що вона скидалася більше на печеру. Всі ми, окрім Джіма, посідали в човен і подалися до того містечка роздивитися, чи можна там дати виставу.

Нам дуже пощастило: після обіду в містечку мала відбутися циркова вистава, і з навколишніх сіл уже почав з'їжджатися люд — то на деренькучих візках, то просто верхи. Цирк мав виїхати з міста надвечір, отже, наша

вистава була якраз вчасна і могла мати великий успіх.
Герцог найняв судову залу, і ми пішли розклеювати афіші.
У них писалося:

ВІДРОДЖЕННЯ ШЕКСПІРА!!!

Предивне видовище!

Тільки одна вистава!

Славнозвісні трагіки

Девід Гаррік Молодший з лондонського театру Друрі-Лейн
та

Едмунд Кін Старший з Королівського Геймаркетського
театру,

Уайтчепел, Пудінг-Лейн, Пікаділлі, Лондон, та Королівських театрів Європи
зіграють у неперевершеній

Шекспіровій п'єсі

під заголовком:

СЦЕНА НА БАЛКОНІ

з «Ромео та Джульєтти»!!!

Ромео — містер Гаррік.

Джульєтта — містер Кін.

За участю всієї трупи!

Нові костюми, нові декорації, нова постановка!

А також

захоплюючий, майстерний і жахливий

Двобій на мечях

з «Річарда III»!!!

Річард III — містер Гаррік.

Річмонд — містер Кін.

А також

(На прохання публіки)

БЕЗСМЕРТНИЙ МОНОЛОГ ГАМЛЕТА!!!

у виконанні

неперевершеного КІНА!

Триста разів підряд виступав він з ним у Парижі!

Тільки одна вистава

Через від'їзд на гастролі до Європи!

Плата за вхід — 25 центів; для дітей та слуг — 10 центів.

Ми пішли тинятися по місту. Крамниці та будинки були
тут здебільшого старі, обшарпані, з розсохлими ветхими
стінами, що їх зроду-віку ніхто не фарбував; будинки

всі стояли на стовпах, наче на дибах, футів на три — на чотири від землі, щоб не заливало водою, коли річка виступить з берегів під час повені. Навколо будинків були невеличкі садочки, але в них нічого не росло, крім дурману і соняшників, та ще височіли там кучугури попелу й валялися старі подерті чоботи, черевики, побиті пляшки, ганчір'я та погнуті бляшанки. Паркани з неоднакових дощок, поприбиваних як попало одна на одну, покривилися в різні боки, а хвіртки трималися лише на одній завісці, та й та була ремінна. Деякі паркани були навіть побілені — видно, за прадавніх часів, десь, певно, коли ще Колумб відкрив Америку, як сказав герцог. Майже в кожному садку рилися свині, а люди намагалися їх звідти вигнати.

Всі крамниці розташувалися вповдовж однієї вулиці. Спереду були влаштовані полотняні навіси на стовпчиках, до яких приїжджі селяни прив'язували коней. Під навісами, на порожніх ящиках з-під різного краму, цілісні дні висиджували тутешні ледарюки та стругали знічів'я ті ящики ножами фірми Барлоу; а ще жували тютюн, та ловили гав, та позіхали, та потягалися — все нікчемні люді. Всі вони носили здебільшого жовті солом'яні брилі, з парасольку завбільшки, але ходили без курток та без жилетів; називали вони один одного запростом: Біллом, Баком, Генком, Джо чи Енді й поволі цідили слова, рясно пересипаючи свою мову лайкою. Майже кожного стовпчика підпирав якийсь лобуряка, застромивши руки в кишені штанів і виймаючи їх звідти тільки для того, щоб позичити комусь жуйку тютюну або почухатись. Розмова між ними провадилася приблизно така:

— Дай-но мені жменьку тютюну, Генку.

— Не можу, в мене самого тільки на одну жуйку лишилося. Звернися ліпше до Білла.

Може, Білл і дасть йому ту жуйку, а може, збреше і скаже, що в нього немає. Багато хто з отих ледацюг ніколи не мають і цента в кишені, ані жменьки тютюну. Вони тільки те й роблять, що позичають; такий ледацюга звичайно каже своєму приятелеві:

— Позич-но мені жменьку тютюну, Джеку, я щойно віддав Бенові Томпсону останню жуйку.

І майже завжди це брехня, на яку може впійматися хіба що якийсь нетутешній новачок; але Джек тутешній і через те відказує:

— Ти дав йому тютюну, кажеш? Ти? Старий як котюга, а бреше як щеня! Поверни мені те, що ти брав у мене,

Лейфе Бакнере, то я тобі позичу хоч тонну, хоч дві, ще й розписки з тебе не братиму.

— Та я ж тобі вже раз повертав.

— Еге ж, злиденні шість жуйок. Та й позичав ти крамничний тютюн, а повернув самосад.

Крамничний тютюн — це пресований плитковий тютюн, а ці хлопці жують звичайно папушний. Коли вони позичають, то не відрізують ножем, а беруть весь жмуток у зуби та й гризуть і водночас рвуть його руками, доки жмуток перерветься навпіл; тоді власник тютюну кидає сумний погляд на повернені йому рештки й каже іронічно:

— Слухай-но, віддай мені жуйку, а собі візьми папушу.

Всі вулиці та завулки в місті потопали в грязюці; сама грязюка, чорна, як дьоготь, подекуди мало не фут завглибшки, а вже два чи три дюйми — то певно. Тут же таки, в отому багні, вилежуються та рохкають свині. Часом дивисься — ліниво суне вулицею свиня разом із своїми поросятами і раптом брѳохається посеред дороги, так що люди мусять її обминати, а вона собі розляжеться, замружить очі, тільки вухами махає, жде, поки поросята посять, і вигляд у неї такий щасливий, ніби вона за те платню дістає. А ледар уже й тут, як уродився, і кричить на все горло: «Ану, цуц, бери її! Гуджга, Тигре, гуджга!» — й бідолашна свиня тікає, несамовито кувікаючи, двоє чи троє собак смикають її за вуха, ззаду женеться ще ціла зграя собак — десятків три-чотири; тут усі ледацюги схоплюються на ноги й милуються тим видовищем, поки собаки щезнуть з очей; вони регочуть, їм дуже втішно, що зчинився такий гармидер. Потім вони знову сідають і сидять, поки собаки заведуться між собою. Ніщо в світі так не розворушить їх та не потішить, як собача гризня, хіба що інша забава: обіллють, буває, прибудного собаку скипидаром і підпалять його або прив'яжуть йому до хвоста бляшанку дивляться, як він ганяє, аж поки здохне.

Понад річкою деякі будинки майже висіли над урвищем, геть перехнябились — ось-ось плюхнуть у воду. Господарі давно вже їх покинули. Під іншими берег обвалився лише з одного кутка, і цей куток будинку висів у повітрі. Люди ще жили них, проте це було небезпечно, бо берег міг осунутися разом із будинком. Часто-густо за одне літо починала зсуватися в річку частина берега з чверть милі завширшки. Такому місту доводиться весь час відступати назад, бо річка невпинно підточує його береги.

Що ближче до полудня, то більше збиралося на вулиці

візків та коней і щохвилини під'їжджали нові. Кожна сім'я ще з дому запасалася харчами й споживала їх, не злязючи з візків. Чимало було випито й віскі, і я бачив аж три бійки. Раптом хтось закричав:

— Он їде старий Богс! Він завжди раз на місяць приїздить із села, щоб надудлитися по саму зав'язку. Он він, хлопці!

Всі лобуряки зраділи; я подумав, що вони, певно, звикли насміхатися з того Богса. Один із них сказав:

— Цікаво знати, кого він збирається цим разом розтерти на порошок? Коли б йому вдалося розмолоти на порошок усіх людей, яких він нахваляється розтерти за останні двадцять років, ото зажив би слави!

Другий докинув:

— Хотів би я, щоб старий Богс мені загрозив,— я був би певний, що проживу тисячу років.

Богс саме промчав повз нас верхи, з галасом та криком, наче індіанець:

— Гетьте з дороги! Я ступив на стежку війни, і ціна на труни підскочила!

Виглядав він років на п'ятдесят, п'яний як чіп, з густим червоним рум'янцем на виду; він хитався в сідлі, ледве тримаючись. Усі глузували з нього, реготали, проводжали лайкою, а він їхав далі і нахвалявся, що посіче їх на капусту, коли дійде черга, а зараз йому ніколи, бо приїхав убити старого полковника Шерберна, і девіз у нього: «Всяке діло починай з голови».

А як помітив мене, під'їхав близько й запитав:

— Ти звідки, хлопче? Приготувавсь до смерті?

Та й подався геть. Я таки добре перелякався, та, спасибі, якийсь чоловік заспокоїв:

— То він так собі бевкає: він завжди такий, як нап'ється. Найперший йолоп на цілий Арканзас, а зовсім не лихий — нікому кривди не чинить ні п'яний, ані тверезий.

Богс під'їхав до найбільшої крамниці й, нахиливши голову так, що міг вільно зазирнути під навіс, гукнув щосили:

— А виходь-но сюди, Шерберне! Виходь на бій із чоловіком, якого ти обшахрував! Я по тебе приїхав — ти ота дичина, на яку я полюю, тепер від мене не втечеш!

І ну докоряти та лаяти Шерберна, взиваючи його різними неподобними словами та варнякаючи, що на язик наверзеться; вся вулиця сповнилася тим часом людьми, що слухали, реготали та під'юджували Богса. Нарешті вийшов з

крамниці чоловік років п'ятдесяти п'яти; у нього була горда постава, і вбраний був куди краще за всіх інших городян. Юрба розступилася перед ним на два боки, даючи йому дорогу. Він звернувся до Богса спокійно й сказав розважливо:

— Мені це набридло, але до години я ще терпітиму. Затямте собі — до першої години й не більше. Якщо після цього ви розтулите рота і скажете про мене хоч єдине слово, — це вам так просто не минеться, і під землею знайду вас.

Потім він повернувся і зайшов назад до крамниці. Юрба принишкла, відразу протверезилася; сміх завмер. Богс подався геть і, їдучи вулицею, лаяв Шерберна на весь голос, але незабаром повернув назад і зупинився перед крамницею, шпетячи Шерберна на всю губу. Кілька чоловік підійшло до старого, щоб його вгамувати, — даремна праця! Той наче затявся. Вони нагадували йому, що вже за чверть перша, тож мусить забиратися звідси — і то негайно. Однак і це не помогло. Старий не вгаваючи лаявся, тоді кинув свого бриля в грязюку й проїхався по ньому, а далі знову помчав вулицею, та так, що аж сиве волосся розвівалося в повітрі. Кожен, хто міг, намагався зманити його з коня, замкнути, щоб протверезився; еге, — де вже там! — нічого з того не вийшло, він усе скавав вулицею та лаяв Шерберна. Нарешті хтось сказав:

— Побіжіть-но котрий по його дочку! Швидше приведіть сюди дочку: часом він її слухає. Коли хто й спроможний його укоськати, то це тільки вона.

Хтось побіг по дочку. Я трохи пройшов вулицею і спинився. За п'ять чи десять хвилин Богс з'явився знову, та тільки вже не верхи. Хитаючись, дибав він, простоволосий, через вулицю в мій бік, а двоє приятелів підтримували його попідруки та підштовхували. Старий уже присмирнів, і вигляд у нього був стурбований; він не опирався, а ніби сам себе підштовхував. І раптом хтось гукнув:

— Богсе!

Я озирнувся, щоб побачити, хто то кричав, а це був отой полковник Шерберн. Він стояв нерухомо посеред вулиці, тримаючи наготові в правій руці пістолета, — він не цілився, а просто так тримав його дулом догори. Тієї ж миті я побачив молоденьку дівчину, яка бігла до нас, а за нею ще два чоловіки. Богс і ті, що його підтримували, озирнулися на поклик, і, тільки-но помітили пістолета, обидва приятелі відсахнулися від Богса, а дуло тим часом почало повільно

опускатися — обидва курки були зведені. Богс простяг уперед руки й скрикнув: «На бога! Не стріляйте!» Бах! — пролунав перший постріл, і старий поточився назад, хапаючись руками за повітря. Бах! — пролунав другий, і старий важко й незграбно повалився на землю, розкинувши руки. Молода дівчина скрикнула, кинулася до батька й упала на його тіло, ридаючи та вигукуючи: «Він убив його! Він убив його!» Натовп оточив їх з усіх боків; люди штовхали й тиснули одне одного, витягували шиї і намагалися все роздивитись, а ті, що стояли всередині кола, відпихали їх і кричали:

— Назад, назад! Йому бракує повітря, він задихається! Полковник Шерберн хряснув пістолетом об землю, повернувся і пішов геть.

Богса понесли до маленької аптеки; люди юрмилися навколо нього, як і перед тим, усе місто йшло за ним; я й собі побіг туди ж та вмовився коло вікна, тож мені було добре видно, що робилося всередині. Богса поклали на підлозі й підсунули грубезну Біблію йому під голову, а другу Біблію розгорнули й поклали на груди; тільки спершу розірвали сорочку, так що я побачив, куди ввійшла куля. Богс кілька разів глибоко зітхнув, і Біблія в нього на грудях підіймалася, коли він вдихав повітря, й опускалася, коли видихав, а потім зацімів — помер. Тоді відірвали від нього дочку, яка ридала та побивалася, і вивели звідти. Їй було щонайбільше шістнадцять років — таке лагідне та сумирне дівчатко, тільки дуже бліде й перелякане.

Незабаром тут зібралось все місто, юрмилося, товпилося, прагнуло пропхатися до вікна, щоб подивитися на небіжчика, та люди, що захопили кращі місця, не хотіли їх звільняти, хоч ті, за їхньою спиною, знай торочили:

— Та чи ж ви ще не надивилися? Нема у вас ані стиду, ні сорому! Адже ж ми теж хочемо подивитися, а ви стовбичите перед очима!

Почалася гризня, і я дременував звідтіль; думаю собі: ще, чого доброго, почубляться. На вулицях було повно люду, і всі дуже збуджені. Ті, хто бачив убивство, переповідали, як саме воно сталося, і навколо кожного оповідача купчилися люди, витягували шиї та прислухалися. Якийсь довготелесий, худий чолов'яга з довгим волоссям, у високій білій хутрянній шапці, збитий на потилицю, позначав на землі ціпком із закрученою ручкою ті місця, де стояв Богс та де стояв Шерберн, а люди ходили слідом за ним від одного місця до другого, стежили за всім, що він робив, і хитали

головами на знак того, що все розуміють, і зупинялися, і, взявшись в боки, нахилилися, слідкували, як він своїм ціпком ті місця позначає; а потім оповідач випростався і завмер на тому місці, де стояв Шерберн, нахмурився, насунув шапку на очі й скрикнув: «Bogse!», тоді підійняв перед собою ціпка, ніби націляючись, вигукнув: «Бах!» — і поточився назад, удруге вигукнув: «Бах!» — і крижем упав на землю. Ті, що це бачили, казали, що він відтворив усе, як було, казали, що саме так усе й сталося. Чоловік із десять повитягали свої пляшки з віскі й заходилися його частувати.

Тим часом хтось вигукнув, що треба Шерберна лінчувати. За хвилину це вже повторювали всі, і юрба посунула далі з криком і галасом, на ходу зриваючи шворки для білизни, щоб було на чому вішати полковника.

Розділ XXII

Вони подалися до Шербернового будинку, шаліючи та вигукуючи бойові поклики, наче індіанці; всі перед ними тікали з дороги, бо розтоптали б, стерли б на порошок, — жажливе видовище! Перелякані діти бігли перед натовпом і несамовито верещали, намагалися звернути кудись убік; з усіх вікон висовувалися жіночі голови; усі дерева пообсідали негрєнята; хлопці й дівчата визирали з-за кожної огорожі, а коли юрмище наближалося до них, вони відскакували від огорожі й розбігалися хто куди. Багато жінок та дівчат, перелякані мало не на смерть, плакали й лементували, мов несамовиті.

Шалено галасуючи, юрба тиснулася біля Шербернового паркана — у тому гармидері годі було й себе самого почути. Паркан оточував невеличке подвір'я, двадцять футів завширшки. Хтось вигукнув:

— Трощіть паркан! Трощіть паркан!

І враз усі почали ламати, нищити, трощити, в одну мить паркан повалився на землю, і юрба хвилею ринула на подвір'я.

Аж раптом Шерберн вийшов на дашок свого маленького ганку, тримаючи у руці дубельтівку, та й застиг, спокійний і незворушний, не зронивши й слова. Галас помалу стих, і хвиля відкотилась назад.

Шерберн не мовив і слова — він просто стояв та дивився вниз. Тиша була якась гнітюча, моторошна. Шерберн поволі перебіг очима по людях. Зустрічаючись із

ним поглядом, декотрі намагалися глянути полковникові просто в вічі, але не змогли; вони опускали очі додолу й знічувалися. Хвилину помовчавши, Шерберн засміявся, тільки якось невесело — на серці було так, немов ти хліб із піском жуєш.

Потім він заговорив повільно й зневажливо:

— І як це могло впасти вам у голову когось лінчувати! Просто смішно! І як це могло впасти вам у голову, що вам стане відваги лінчувати мужчину! Чи ви гадаєте, що, наважившись обшмарувати дьогтем та обсипати пір'ям якусь безпорадну ославлену жінку, зможете подужати мужчину? Та справжній мужчина легко впорається з десятьма тисячами таких, як ви, коли надворі видно і ви не зможете напасти на нього ззаду.

Хіба ж я вас не знаю? Бачу вас наскрізь. Я народився й виріс на Півдні, а жив на Півночі; я добре знаю пересічного свого земляка. Пересічна людина завжди боягузлива. На Півночі вона дозволяє кожному збиткуватися над собою, а вернувшись додому, молиться богу і благає послати їй довготерпіння. А на Півдні один мужчина спинив серед білого дня диліжанс, повний пасажирів, і пограбував його. Газети стільки пишуть про вашу відвагу, що ви зрештою забрали собі в голову, ніби й справді найвідважніші на цілому світі — тоді як насправді анітрохи не кращі за інших. Чому ваші судді не засуджують убивць до шибениці? Бо вони бояться, щоб друзі засудженого вночі не вліпили кулю їм у спину,— і будьте певні, що саме так воно й сталося б.

Отож злочинця завжди виправдують, і тоді справжній мужчина іде вночі із сотнею замаскованих боягузів і лінчує негідника. Ваша помилка в тому, що ви не прихопили з собою справжнього мужчину,— це одне, а друге, що ви не дочекалися, поки стемніє, і прийшли без масок. Щоправда, серед вас трапився один напівмужчина — отой Бак Гаркнес — і якби він вас не підбурив, то ваш запал розвіявся б, і ви пішли б собі звідси.

У вас не було думки йти сюди. Пересічна людина не любить клопоту й небезпеки. Ви не любите клопоту й небезпеки. А тільки-но якийсь напівмужчина — як отой Бак Гаркнес — гукне: «Лінчувати його! Лінчувати його!» — ви боїтеся пасти задніх, боїтеся, щоб не розпізнали, що ви насправді боягузи — і тоді ви й собі починаєте галасувати, і, чіпляючись за поли напівмужчини, осатанівши, кидаєтеся вперед, нахваляючись таке вчинити, що — ого-

го! — аж земля здригнеться. Юрба — це найжалюгідніше зі всього на світі; армія — це теж юрба; солдати стають до бою не з вродженою своєю мужністю, а з відвагою, що нею вони заражаються, як пошестю, від свого ж таки гурту та від своїх офіцерів. А юрба, яка не має над собою справжнього мужчини, — то нікчемна отара. Вам залишається одне: підібгати хвости, піти додому й заховатися по своїх закамарках. Якщо ви й насмілитеся когось лінчувати, то лише коли стемніє, як то ведеться на Півдні; ви маєте з'явитися в масках та прихопити з собою справжнього мужчину. Ну, а тепер — усі гетьте і забирайте з собою вашого напівмужчину! — додав він, підняв рушницю і позводив курки.

Юрба враз відринула й розсипалась, а Бак Гаркнес почалапав слідом за всіма, почувуючи себе ні в сих ні в тих. Я міг би залишитися, та не схотів.

Я подався до цирку і почав там вештатися із затильного боку попід наметом, поки сторож пройшов повз мене, а тоді шаснув під брезент. Я мав при собі двадцять доларів золотом та ще якусь дрібноту, але вирішив їх берегти, бо вони можуть знадобитися так далеко від дому, серед чужих людей. Обережність не завадить. Я не проти того, щоб витратити гроші на цирк, якщо не можна прослизнути задурно, але отак, з доброго дива, викидати їх на вітер — безглуздо.

А цирк і справді був чудовий. Зроду не бачив такого розкішного видовища: усі артисти виїхали на арену верхи, пара за парою, чоловік побіч жінки; чоловіки були в трико та спідніх сорочках, босоніж і без стремен, руки в боки, спокійно й легко сиділи вони в сідлах, — їх, мабуть, було чоловік із двадцять; а жінки такі білесенькі та рум'яні, вродливі та чепурні — ну справжні королеви: вбрання їхні, рясно всипані діамантами, коштували, мабуть, мільйони доларів. Любо було глянути на те видовище; нічого кращого я не бачив. А тоді всі вони поїхали низкою, одне за одним, кругом арени, — та так гарно, вільно і впевнено; чоловіки — високі, зграбні й стрункі, і голови їхні плавно похитувалися вгору й униз, мало не торкаючися верху намету, а рожеві сукенки жінок ніжно й легко обвівалися їм навколо стегон, так що кожна з них скидалася на чудовий парасолик.

Потім вони поскакали навколо арени, та все швидше, все швидше, а тоді затанцювали на сідлах, та так вправно: то одна нога в повітрі, то друга; коні мчали, все більше

нахиляючись до середини, а розпорядник ходив круг середнього стовпа, виляскуючи батогом та погукуючи: «Гей! Гоп!», а клоун позад нього витинав різні кумедні штуки; наприкінці всі покидали поводи, і жінки взяли пальчиками під боки, чоловіки згорнули на грудях руки, а коні стали навколішки. Потім всі вони одне за одним зіскачили з коней на арену, низенько вклонилися, та так зграбно, що я зроду не бачив нічого подібного; і повтікали за лаштунки, а всі глядачі плескали в долоні, нетямлячися від захвату.

Циркові артисти витворяли різні штуки, а клоун весь час тримався так потішно, що глядачі мало не конали зо сміху. На кожне розпорядникове слово клоун умить відповідав кумедним і веселим дотепом. І звідки в нього все те бралось, та так несподівано й так доладно,— я ніяк не міг збагнути. Я такого не вимудрував би й за цілий рік! Тим часом якомусь п'яному заманулося полізти через бар'єр на арену,— він сказав, що хоче покататися верхи і що вміє їздити не гірше за когось іншого. Його вмовляли, намагалися не пустити, та він і слухати не хотів, тож довелося припинити виставу. Ну, а глядачі почали на того п'яницю кричати й глузувати з нього, а він тоді розлютився й знавіснів; глядачі розхвилювалися, та як посхоплюються з лав, та як кинуться до арени і ну репетувати: «Торохніть його по головешці! Викиньте його геть!», а одна чи дві жінки заверещали. Тоді у справу втрутився розпорядник і сказав до публіки кілька слів: мовляв, він сподівається, що ніякої веремії не буде, і коли цей добродій обіцяє більше не бешкетувати, то він йому дозволить поїздити верхи, якщо добродій певен, що не впаде з коня. Всі засміялися й закричали: нехай їздить, і п'яний виліз на коня. Та тількино він сів, кінь почав брикатися, та хвицатися, та гопки ставати, та рватися, дарма що двоє циркових служників повисли у нього на поводі, намагаючись його вгамувати; а п'яний уп'явся коневі в гриву, п'яти тільки мель-мель у повітрі за кожним підскоком; усі глядачі посхоплювалися з місць, кричали й реготали до сліз. Нарешті, хоч як ті служники із конем борюкалися, а він таки вирвався і щодуху помчав круг арени, а п'яний лежав чи, точніше, висів, тримаючися коневі за шию, і то одна нога теліпалася мало не до землі, то друга, а глядачі шаліли. Мені ж нітрохи не було смішно; я весь тремтів, розуміючи, що становище його було дуже небезпечне. Проте він ще побор-

сався якусь мить, тоді раптом сів верхи та й ухопився за повід, а сам то в один, то в другий бік хитається; за мить він зірвався на ноги, кинув поводи й став на сідлі. А кінь мчав як стріла! Бешкетник стояв на коні так упевнено та спокійно, немов зроду п'яний не був, а тоді заходився швидко скидати з себе одержу та шпурляти її на арену. Все — скидає та шпурляє, і так ото шпарко, що одержина та аж миготіла в повітрі,—всього він скинув із себе сімнадцять костюмів. І зрештою виявилось, що він стрункий і вродливий хлопець, убраний в найяскравіший та найпишніший костюм, який тільки можна собі уявити; ну, а далі він підсьобнув коня нагайкою, і примусив його кружляти по арені, і, нарешті, зіскочивши з коня, вклонився глядачам та й зник за лаштунками, а всі глядачі аж вили з подиву та втіхи.

Отепер розпорядник побачив, як його одурили, і страшенно розізлився,—такого сердитого я зроду ще не бачив! Виявляється, що то був один з його ж таки акторів! Він сам надумавсь утнути таку штуку і нікому й слова про те не сказав. Мені також не дуже приємно було, що я піймався на гачок, а все ж не хотів би я бути на місці того розпорядника, хоч би й за тисячу доларів. Не знаю, може, й є на світі цирку кращі за цей, але мені не доводилося такого бачити. Так чи так, а для мене і цей цирк хороший; і де б я його не здибав — обов'язково піду ще подивитися.

Того ж таки вечора відбулася й наша вистава, але на неї прийшло не більш як дванадцятьоро чоловік — тільки-тільки вистачило покрити витрати. І глядачі весь час сміялися, а герцог через те мало не луснув зі злості, а потім глядачі пішли геть, не дочекавшись кінця вистави; лишився лише один хлопчак, який заснув. Тоді герцог сказав, що ці арканзаські йолопи не доросли до Шекспіра, їм треба, мовляв, банальної комедії, а може, й що гірше за банальну комедію. Він сказав, що знає, чим їм догодити. Наступного ранку він дістав кілька великих аркушів обгорткового паперу та чорної фарби, намалював афіші й порозклеював їх по всьому місту. В тих афішах писалося:

В ЗАЛІ СУДУ!
ТІЛЬКИ ТРИ ВЕЧОРИ
ВІДОМІ ЦІЛОМУ СВІТОВИ ТРАГІКИ
ДЕВІД ГАРРІК МОЛОДШИЙ
та
ЕДМУНД КІН СТАРШИЙ!
З лондонських та європейських театрів
у захоплюючій трагедії
*«Королівська жирафа,
або
Королівське Неабищо»!!!*
За вхід 50 центів.

А внизу значилося величезними літерами:

ДАМАМ ТА ДІТЯМ ВХІД ЗАБОРОНЕНО!

— Отак-то,— сказав він,— якщо вже цей рядок їх не
принадить, то я не знаю Арканзасу!

Розділ XXIII

Увесь наступний день герцог із королем працювали не покладаючи рук над оздобленням сцени,— приладнали завісу, вздовж рампи розмістили свічки; того вечора чоловіків натовпилося повнісінька зала. Коли пхатися було вже нікуди, герцог кинув чатувати біля входу, обійшов круг дому і, пройшовши крізь задні двері на сцену, став перед завісою й виголосив коротку промову, вихваляючи трагедію; сказав, що це річ виняткова, та як пішов, як пішов,— чого він тільки язиком про цю трагедію не ляпав! А далі почав про Едмунда Кіна Старшого варнякати, котрий виконував у ній головну роль; коли, нарешті, нетерплячка глядачів дійшла до краю, герцог підняв завісу, і за хвилину на сцену вирачкував король, голий-голісінький; його всього було помальовано від п'ят до голови різнобарвними смугами — веселка, та й годі! Ну, а за інші оздоби не варт і згадувати, та все-таки було дуже смішно. Всі реготали, аж боки рвали; а коли король, стомившись різні коники викидати, пострибав, нарешті, за лаштунки, чоловіки враз як заревуть, та як заплескають у долоні, та як зарепетують, аж мусив він знову на сцені з'явитися й утнути всі свої вибрики вдруге, а потім змусили його попоплигати ще й утретє. Тут, мабуть, і корова зайшлася б сміхом, дивлячися на ті фіглі, що їх витівав старий йолоп.

Після того герцог спустив завісу, розкланявся перед глядачами та попередив, що виконання цієї чудової трагедії відбудеться всього лише двічі, бо акторів дуже підганяють ангажементи в Лондоні, де в театрі Друрі-Лейн вже загодя продано всі квитки; потім знову розкланявся і сказав, що коли їм пощастило зацікавити глядачів своєю повчальною виставою, то вони будуть дуже вдячні, якщо глядачі порадять своїм приятелям та знайомим прийти й побачити цю виставу на власні очі.

Чоловік двадцять закричало:

— Як?! На тому й кінець? Оце й усе?

Герцог ствердив, що так.

Отоді здійснювся страшенний гармидер. Усі розлючено посхоплювалися з місць, вигукуючі: «Ошуканство!» — і кинулися були ламати сцену та бити акторів. Аж раптом якийсь високий показний чолов'яга скочив на лаву й закричав:

— Цитьте! Зачекайте, дайте слово мовити, джентльмени!

Всі принишкли й почали слухати.

— Нас ошукали, — так, ошукали, та ще й дуже підло. Проте ми ж не хочемо стати за посміховисько на ціле місто, щоб із нас глузували все наше життя. Вийдімо звідси спокійно та хвалімо скрізь цю виставу і, піддуривши все місто, пошиємось у дурні всі гуртом! Ну, то як? («Авжеж, так! Правду каже суддя!» — закричали всі в один голос). Гаразд, тож ні слова про те, що нас тут ошукали. Розходьтєся по домівках і радьте кожному піти й подивитися цю трагедію.

Наступного дня по всьому місту тільки й мови було, що про нашу чудову виставу. Надвечір зала була знов переповнена, і глядачі знову вклепалися. Повернулися ми з королем та герцогом до плоту, повечеряли, а коли звернуло з півночі, вони загадали Джімові й мені відчалити від берега й вивести пліт на середину річки, а тоді пливти за течією зо дві милі та ген аж там причалити.

На третій день зала була знову повнісінька, проте цим разом новаків не було, прийшли лише ті, що й перші два вечори приходили. Я стояв на дверях поруч герцога й помітив, що в кожного глядача кишеня віддималася чи під полою щось заховано — я відразу зрозумів, що то зовсім не парфуми. Смерділо і тухлими яйцями, і гнилою капустою; і якщо я знаю, як тхне мертва кицька, — а я ладен закластися, що таки знаю, — то до зали їх принесли щонайменше шістдесят чотири штуки. Я спробував був хви-

лінку потовктися між людей у залі, проте більше не витримав — той сморід мало мене не задушив. Коли людей натовпилося повнісінька зала, герцог дав одному хлопцеві чверть долара і загадав йому повартувати за нього коло вхідних дверей, а сам пішов кругом до задніх дверей, немов йому треба на сцену — я за ним; проте щойно ми обійшли ріг будинку й опинилися в темряві, він сказав:

— Іди тепер якомога швидше, поки виберешся з міста, а там давай драла і мчи до плоту, немов за тобою дідько женеться.

Я так і зробив, а він за мною. До плоту ми добігли одночасно й за дві секунди вже пливли за течією в цілковитій темряві й тиші, прямуючи до середини річки; жодний з нас не промовив і слова. Я думав про бідолашного короля — як то йому там із глядачем ведеться. Гульк — аж він тим часом з куреня вилазить та й питає:

— Ну, герцогу, як ми цього разу підлаталися?

Виявляється, він і зовсім не був у місті.

Ми не відважувалися засвічувати ліхтаря, поки не відпливли миль за десять від міста. Тоді засвітили вогонь і почали вечеряти, а король із герцогом аж падали з реготу, згадуючи, як спритно вони шукали глядачів. Герцог сказав:

— Ото бевзі, ото йолопи! Я ж знав, що перші відвідувачі держатимуть язика за зубами, аби й решта в дурні пошлася; я знав, що за третім разом вони намагатимуться нам щось прикре утнути, вважаючи, що настав час їм потішитися. Що ж, то правда,— настав їхній час, хай тішаться. Я багато дав би, щоб подивитися, чи дуже їм весело. Цікавий я знати, що вони там зараз виробляють. А втім, можуть добре побенкетувати, якщо їм заманеться — атож, живності мають удосталь!

Ці шахраї збрали аж чотириста шістьдесят п'ять доларів за три вечори. Я ще й разу не бачив, щоб такими купами загібали грошву.

Трохи згодом, коли обидва полягали спати й захропли, Джім каже до мене:

— Чи тебе не дивує, Геку, що королі отак поводяться?

— Ні,— відказую,— анітрохи.

— Чому ні, Геку?

— А тому, що то вже таке поріддя. Я думаю, всі вони однакові.

— Геку, таж наші королі — справжні шахраї! Еге ж, ось вони хто — справжні дурисвіти!

— А я ж тобі що кажу: їх усіх одним миром мазано, щоб ти знав!

— Та ну?

— От почитаєш про них, то й сам побачиш. Наприклад, Генріх Восьмий: наш проти нього просто вчитель недільної школи. Або візьми Карла Другого, чи то Людовіка Четирнадцятого, чи Людовіка П'ятнадцятого, чи Джеймса Другого, чи Едуарда Другого, чи Річарда Третього та назви ще хоч із сорок — усі однаковісінькі; а ще були королі за давніх часів — англи, і сакси, і норманни — то вони тільки те й робили, що грабували всіх та вбивали. Господи, та глянути бодай хоч на старого Генріха Восьмого у розквіті віку! Ото лиходій був! Щодня брав собі нову жінку, а наступного ранку наказував зітнути їй голову. І робив це так спокійно та байдуже, немов замовляв собі яєчню на сніданок. «А давайте сюди Нелл Гвін», — каже. Ту ж мить її приводять. А наступного ранку: «Зітніть їй голову!» — і вони стинають. «А давайте сюди Джейн Шор», — каже. Вона приходить. А наступного ранку: «Зітніть їй голову!» — і вони стинають. «Покличте чарівну Розамунду». Чарівна Розамунда з'являється на поклик. А наступного ранку: «Зітніть їй голову!» І кожду з тих своїх жінок примушував він щоночі по одній казці собі розповідати; й ото слухав усе, слухав, доки назбиралося тих казок аж тисяча й одна, а тоді він уклав із них книгу та назвав її «Книга Страшного суду» — добра назва, саме підходяща! Ти ще, Джіме, королів'не знаєш, зате я їх добре знаю; оцей наш старий п'янюга багато кращий за тих, про яких читав я в історії. Ну, наприклад, заманулося тому Генріхові зчинити колотнечу з Америкою. Як же він до того взявся? Чи надіслав попередження? Поставив цій країні якісь вимоги? Боронь боже! Ні сіло ні впало наказав повітрушувати увесь чай з кораблів у море в Бостонській гавані, а потім оголосив Декларацію незалежності й звелів битися за неї. Такий уже був — нікому спуску не давав. Узяв він на підозру свого ж таки батька, герцога Веллінгтона. Ну, та й що ж він зробив? Думаєш, порозумівся з ним? Ні, втопив його, як кошеня, у бочці мальвазії. А спробуй десь напихваті залишити гроші і загавитись! Що він зробить? Обов'язково поцупить! Коли складеш із ним якусь угоду, заплатиш заздальгідь і не пильнуватимеш, як він її виконує — що він зробить? Як стій ошукає. Або розтулить, бува, рота — для чого? Якщо тут же таки не заткне собі пельки, то неодмінно збреше. Он який жук був отой Генріх.

Йй-богу, коли б до нашого плоту потрапив той король замість наших, він обмахорив би тутешніх городян іще не так. Я не скажу, що наші — безневинні ягнятка; вони теж добрі зухи, якщо правду казати. Проте вони ніщо, як порівняти до того старого пройдисвіта. Я одне скажу: король — то король, що ти з ним поробиш! А загалом усі вони паскуди, та й годі. Такими вже їх ліплено.

— Проте, Геку, саме від нашого так і смердить.

— Ет, усі вони такі, Джіме. Від усіх королів смердить, нічого не вдієш; принаймні історія ніякого порятунку не підказує.

— А герцог, так отой більше на людину схожий.

— Еге ж, герцог — можливо, що й так. Однак між ними невелика різниця. Така сама погань, хоч він і герцог. Коли він нажлуктиться, хоч як ти на нього роздивляйся, а від короля не відрізниш.

— А хай їм дідько, Геку! Я не від того, аби й цих спекатися. Мені й ці вже у печінках сидять.

— Мені вони теж насточортіли, Джіме. Та коли вже сидять вони нам на каркові, ми не можемо забувати, хто вони такі, і маємо з тим рахуватися. Часом так мені пече, що немає й одної держави на світі без королів.

Не було ніякої потреби пояснювати Джімові, що ці шахраї — ніякий не король і не герцог. Нічого путнього з цього не вийшло б, а крім того, так воно й було, як я казав: ніяк не відрізниш їх від справжніх монархів.

Я ліг спати, а коли надійшов мій час ставати на варту, Джім не збудив мене. Він часто так робив. Коли я прокинувся удосвіта, Джім сидів, похиливши голову між коліна, і тужив, і плакав. Я вдавав, що нічого не чую й не бачу. Знав, у чому справа. В такі хвилини він сумував за своєю дружиною та дітьми, покинутими напризволяще, і його огортала печаль за рідною домівкою; він досі й разу не розлучався із своєю родиною; і я вірю, що дітей і дружину він любив так само, як і білі люди. Може, кому здасться, що це неприродно, але я певний, що Джім таки справді нудьгував. Він часто ночами, думаючи, що я сплю, починав тихенько плакати, примовляючи:

— Безгаланночко моя, Лізабет! Сердешний мій Джонні! Ой лишенько, недоленько тяжка! Ніколи я вас більше не побачу, ніколи не побачу!

Джім і справді був добросердий негр.

Цього разу я все ж наважився поговорити з ним про його дружину та діток, а він мені й каже:

— Так мені зараз прикро стало!.. Почув я допіру на березі чи то гуп, чи то хлюп, та й нагадав собі, як я одного разу покривдив був маленьку мою Лізабет. Їй ледь-ледь минуло тоді чотири роки, і напала на неї скарлатина, ще й цупко так причепилася до дитини; поволі Лізабет одужала і якось стала біля мене, а я їй кажу: «Зачини-но двері». А вона й не поворухнулася. Стоїть собі та всміхається. Це мене розлютило, і я знову кажу, та так ото голосно, аж кричу: «Чи тобі позакладало? Зачини двері!» А вона стоїть собі та всміхається. Тут мені й увірвався терпець! Я як гримнув: «Стривай же! Я тебе навчу слухатись!» Та як лясну їй по голові, аж поточилася дитина. Тоді я пішов до другої кімнати й хвилин із десять перебув там; вертаюся назад, а двері, як і були, незачинені. Дитина стоїть на порозі, голівоньку похилила й плаче, а сльозинки дрібні додолу капають. Отут я аж скипів — така на мене лють напала; аж раптом — двері ті в нас надвір відчинялися — раптом зірвався вітер і — грюк! — торохнув дверима простісінько поза спіною дитини, і, боженьку милий, дитина й не рухнулася! Мені аж дух затамувало, і я відчув у себе всередині щось таке... таке... навіть не знаю, як і сказати. Я нишком підкрався, а сам увесь тремчу, круг неї обійшов навшпиньках, прочинив двері, головою майже притулився до дитини — і все те тихо-тихо, ледь чутно, а тоді як скрикну на всю горлянку: «Агов!» А вона й не поворухнулася! Ой Геку, як же я тоді заплакав, підхопив її на руки, пригорнув до себе, та й кажу: «Ох, дитинонько ти моя любесенька! Господи боже ти мій великий та милостивий, прости безталанному старому Джімові, а сам він зроду собі цього не подарує!» Ох, вона ж оглухла, Геку, зовсім оглухла, а я ж її так скривдив!

Розділ XXIV

Другого дня, надвечір, пристали ми до порослого верболозом острівця посеред річки; навпроти цього острівця на обох берегах виднілися селища, і герцог із королем почали відразу ж мізкувати, як би його обмахорити тутешніх жителів. Джім попросив герцога, щоб вони швидше поверталися на пліт, бо йому важко, та й набридло вже цілісінькі дні лежати в курені із зв'язаними руками й ногами. Бачте, залишаючи Джіма самого, доводилось його зв'язувати, бо якби нагодився хто сторонній та побачив його самого й незв'язаного, то навряд чи повірив би, що він

втеклий невільник. Ну, герцог погодився, що лежати цілий день, коли ти зв'язаний, важкувато, й обіцяв придумати який-небудь спосіб, щоб не зв'язувати Джіма.

Нашому герцогові не треба було ходити до чужої голови по розум, він відразу зметикував, як усіх одурити. Він одягнув Джіма в костюм короля Ліра — довгополий халат з фіранкового ситцю та білий парик і борода з кінського волосу; потім дістав свій театральний грим та наквацював Джімові обличчя, руки, вуха й шию такою тьмяною, мертвотною синьою фарбою, що Джім почав скидатися на утопленика, який пролежав принаймні дев'ять днів під водою. Бодай я крізь землю пішов, якщо бачив коли щонебудь страшніше за ту потвору. А герцог тим часом відшукав дощечку й написав на ній:

Скажений араб. Безпечний, коли не втрачає тям

Потім він прибав дощечку до жердини й поставив її за чотири чи п'ять футів од куреня. Джім був з того вдоволений. Він сказав, що це багато краще, ніж щодня протягом нескінченних годин лежати зв'язаним і дрижаки їсти зі страху, тільки-но де зашарудить. Герцог казав Джімові почувати себе зовсім вільно, а якщо раптом з'явиться якийсь непроханий гість, до Джім має вискочити з куреня, трохи показитися та разів зо два завити, як хижий звір, і тоді той напевно в ту ж мить кинеться навіткача і дасть Джімові спокій. Це звучало переконливо; проте нормальна людина й не чекатиме, поки Джім завие. Це ж був не просто мрець, де там! — це було щось багато страшніше.

Обом шахраям хотілося знову зіграти своє «Неабищо», — вони добре нагріли на тому руки, проте вирішили, що це небезпечно, адже чутка про їхнє махлярство могла вже докотитися й сюди. Нічого путнього так і не спало їм на думку; врешті герцог вирішив полежати та години зо дві подумати, щоб якось пошити в дурні тих арканзасців; а король, — нічого наперед не плануючи, — захотів навідатися до другого містечка на тому березі і здатися на волю божу, а по-моєму — на дияволову. Всі ми купили собі нову одягу в тому місті, де зупинялися востаннє; король перодягся в усе нове і загадав зробити те саме й мені. Я, звісно, вмить виконав його бажання. Король був у чорному костюмі і виглядав дуже пишно й урочисто. Ніколи не думав я, що вбрання може так змінити людину. Раніше король був схожий на волоцюгу, тепер же, коли він скидав з голови

нового білого капелюха та вклонявся з милою усмішкою, то набирав такого поважного, сумирного та побожного вигляду, начебто щойно вийшов із ковчега старий Ной власною персоною, та й тільки. Джім наготував човна, і я сів у нього з веслом наготові. Трохи нижче від острівця, миль за три від містечка, манячів великий пароплав; він стояв там уже годин зо дві: вантажився. Король глянув та й каже:

— Я так гарно вбраний, що, мабуть, найкраще мені буде приїхати з Сент-Луїса, або Цінціннаті, чи ще з якого великого міста. Веслуй до пароплава, Гекльберрі: ми припливемо до містечка на ньому.

Двічі йому не довелося повторювати, бо я й сам радий був проїхатися на пароплаві. Я довеслував до берега за півмилі вище від містечка: там тихою водою було легше пливати вздовж стрімкого берега. Невдовзі ми порівнялися із приємним на вигляд, простосердим молодим селюком, який сидів на колоді й витирав спітніле обличчя,— надворі було дуже гаряче; поруч нього стояли дві килимові валізи.

— Підвеслуй до берега,— наказав король. Я підвеслував.— Куди це ви прямуєте, хлопче?

— Мені треба на пароплав. Їду до Орлеана.

— Сідайте до нас,— запропонував король.— Заждіть-но хвилинку, мій служба допоможе вам зараз перенести валізи. Вилазь та допоможи джентльменові, Адолфусе! — додав він, звертаючись, знати, до мене.

Я зробив те, що він загадав, і от ми втрюх уже рушили далі. Селюк цей був нам щиро вдячний; воно й справді нелегко в таку спеку чалапати із двома валізами в руках. Він розпитався в короля, куди той їде, і король відповів, що сьогодні вранці висадився у містечку, нижче за течією, а зараз має на меті відвідати старого приятеля-фермера, що живе за кілька миль звідси проти води. Юнак йому на те:

— Побачивши вас, я відразу сказав собі: «Це містер Вілкс, тільки він трошечки спізнився». А тоді знову кажу собі: «Ні, це, мабуть, не він, чого б то він плив човном проти води?» Ви не Вілкс, правда ж?

— Ні, моє прізвище Блоджет, Александер Блоджет — велебний Александер Блоджет, оскільки я один із сумирних служителів господніх. Та хай там як, а я щиро жалкую, що містер Вілкс запізнився, а найпаче, коли він на тому щось втратив... Проте сподіваюсь, цього не сталося?

— Звісно, спадку він через те не втратив, його-то він однаково отримає; та, на жаль, йому не вдалося побачитися

із своїм братом Пітером, як той умирав. Вілксіві воно, може, й байдуже, хто його зна... Але брат його все на світі віддав би, аби побачитися з ним перед смертю: останні три тижні він весь час тільки про те й марив. Вони розлучилися ще змалечку, а брата Вільяма він зроду й у вічі не бачив — це того глухонімого, — Вільямові всього років тридцять-тридцять п'ять. Лише Пітер та Джордж сюди приїхали; Джордж був одружений — і він, і жінка його померли обоє минулого року. Отже, лишилося тільки двоє братів: Гарві та Вільям; і ті, як я вже казав, не спромоглися прибути вчасно.

— А хто-небудь написав їм?

— О так, місяць чи два тому, коли Пітер щойно заслаб; бідолаха й сам відчував, що цим разом йому вже не підвестися. Воно й зрозуміло, — він уже зовсім зістарився, а Джорджеві доньки ще надто молоді, щоб бути йому за товариство, крім хіба що Мері Джейн, отієї руденької; тож як померли Джордж із братовою, старий занудьгував: ніяк не міг звикнути до самотнього життя і дуже, здається, за те життя й не хапався. Йому страх як хотілось побачитися з Гарві, ну, звісно, і з Вільямом також, — він належав до тих людей, які до складання заповіту неохочі. Він залишив листа до Гарві, і в тому листі пишеться, де сховано його гроші та як саме розподілити решту майна, щоб забезпечити Джорджевих дочок: по Джорджеві ж анічогісінько не лишилося. Крім того листа, він так нічого й не написав, — ніхто не міг його примусити.

— А як ви гадаєте, чому Гарві не приїхав? Де він живе?

— О, він живе в Англії, в Шеффільді, він там за пастора, а в наших краях зроду ще не був. Може, не мав вільного часу, а крім того, він же міг і не отримати листа.

— Шкода, шкода, що не діждав бідолаха побачення з братами. То ви, кажете, збираєтеся до Орлеана?

— Так, але то для мене лише тимчасова зупинка. Наступної середи я відпливу звідтіля кораблем до Ріо-де-Жанейро, там живе мій дядько.

— Еге, довгенька подорож, довгенька! Але ж і приємна! Я б і сам не від того, щоб отакечки помандрувати... То, кажете, Мері Джейн найстарша? А-іншим скільки років?

— Мері Джейн — дев'ятнадцять, Сьюзен — п'ятнадцять, а Джоанні — років чотирнадцять, — це та, що має заячу губу і присвятила себе добродійним справам.

— Нещасні дівчатка! Подумати тільки, zostалися зовсім самотні на світі.

— Та могло ж іще гірше статися. Старий Пітер має друзів, і вони не дадуть скривдити сиріток. Скажімо, Гобсон, баптистський проповідник, та диякон Лот Хові, та Бен Ракер, та Ебнер Шеклфорд, та адвокат Леві Белл, та лікар Робінсон, та їхні жінки, та вдова Бартлі, та... всіх і не злічити! Але ці були найближчі Пітерові друзі, і коли він писав додому, то згадував завжди й про них. Отже, Гарві, як приїде, знатиме, де шукати друзів.

Отак старий питає та й випитує, поки простосердий хлопець усього чисто йому не виспівав. Щоб я пропав, якщо старий не вивідав геть усього про це благословенне місто, а також і про Вілксів. Довідався він і про те, що Пітер чинбарив, і про те, що Джордж теслярував, і про те, що Гарві проповідує у якійсь секті; ну, одне слово — про все. А тоді й каже:

— А чого ви пішки йшли до пароплава?

— Бо цей орлеанський пароплав дуже великий, і я боявся, що він тут не зупиниться. Коли пароплав сидить глибоко, то він не зупиняється на вимогу. Пароплав із Цінціннати зупиняється, а цей іде із Сент-Луїса.

— А що, Пітер Вілкс був заможний?

— Ого, ще й який! Він мав і будинки, і землю та ще, кажуть, і грошків прибирав тисяч зо три-чотири,— заховав їх, чув я, десь у певному місці.

— Коли, ви сказали, він помер?

— Я нічого такого не казав, але помер він учора ввечері.

— Мабуть, завтра й ховатимуть?

— Атож, десь опівдні.

— Так, так. Сумна історія. Ну та всім нам рано чи пізно судилося померти. Ми повинні завжди пам'ятати про смерть і готуватися до неї.

— Звісно, сер, ваша правда. Моя матуся завжди те ж саме казала.

Коли ми наблизилися до пароплава, вантаження вже закінчувалося, і невдовзі він рушив далі. Король не згадував більше про те, щоб сісти на пароплав, і я втратив нагоду покататися. Коли пароплав відчалив, король примусив мене веслувати ще цілу миль, а тоді зійшов на берег у відлюдному місці й сказав:

— Вертайся швиденько назад та привези сюди герцога й нові валізи. А якщо він на тому березі, гайда туди й забери його звідтіля. Скажи йому, щоб якнайкраще прибрался. Ну, швидше, не барись!

Я вже здогадався, що саме він намислив; проте, звісно, нічого не сказав. Коли я повернувся разом із герцогом, ми заховали човна, а тоді вони посідали удвох на колоді, й король розповів герцогові все, що сам почув від того селяка,— все до останнього слівця. Та ще король весь час намагався вимовляти слова, як уроджений англієць; і мушу визнати, це в нього виходило непогано для такого бовдура. Я не можу прикидатися, як він, у мене не вийде, тим-то й пробувати не буду; а він таки добре викозирював, їй-богу! Потім він запитав:

— А як у вас із глухонімотою, Бріджуотере?

Герцог відповів, що про те королеві може голова не боліти: йому не раз доводилося грати глухонімих у театрі. І ми почали чекати на пароплав.

Десь під обідню пору пропливло повз нас два маленькі пароплави, але вони йшли не з верхів'я; нарешті з'явився великий пароплав, і король із герцогом подали йому знак, щоб він зупинився. По нас вислали човна, ми ступили на борт і дізналися, що пароплав цей із Цінціннати; та коли капітан довідався, що нам треба проїхати лише якихось чотири чи п'ять миль, то аж зайшовся від люті; і він, і його команда почали ляяти нас на всі заставки і заявили, що не причалять анізащо. Але король спокійно на те відказав:

— Якщо джентльмени згодні заплатити по доларові за кожную милю, з умовою, щоб їх узяли на пароплав, а згодом приставили човном на берег, то, сподіваюсь, пароплав не зазнає особливих збитків, чи не так?

Тоді на пароплаві відразу полагіднішали й сказали, що, мовляв, хай буде так, гаразд; а коли ми порівнялися з містечком, то нас відвезли туди човном. Чоловік з двадцятро цікавих збіглося на берег, побачивши човна, і, коли король запитав: «Чи не скаже мені хто з вас, джентльмени, де живе містер Пітер Вілкс?» — вони зирнулися поміж собою й похитали головами, ніби хотіли сказати: «А що я вам казав?» А тоді один з них відповів королю лагідно та чемно:

— Мені дуже шкода, сер, але ми можемо тільки показати вам, де він жив учора ввечері.

Ніхто й не стямився, як старий дурисвіт похитнувся і впав на того чоловіка, поклав підборіддя йому на плече і ну обливати йому спину рясними сльозами та все примовляти:

— Ой лихо нам, лихо! О брате наш горопашний,

нема вже тебе з нами, і ми ніколи тебе не побачимо!..
О, як це тяжко, як тяжко!

Потім він обертається, хлипаючи, до герцога і починає виробляти руками якісь ідіотські знаки, а той раптом упускає додолу валізку та й собі починає ридма ридати. А хай мене чорти візьмуть, якщо ці двоє не найспритніші шахраї на світі! Не бачив я таких, скільки живу.

Усі, що там зібралися, оточили їх, почали співчувати їм, потішали лагідними словами, та потягли на гору їхні валізи, та дозволяли їм виснути на собі й обливати сльозами; вони розповідали королю про останні братові хвилини, а король переповідав усе те герцогові на мигах, і обидва так за тим чинбарем побивалися, наче дванадцятьох апостолів утратили. Та щоб я був негр, коли бачив хоч щось подібне! Аж було соромно відчувати, що й ти належиш до людського роду.

Розділ XXV

Звістка про нашу появу немов на крилах облетіла за дві хвилини ціле місто, і бачили б ви, як звідусіль збігалися люди,— деякі так поспішали, що натягали сюртуки на бігу. Невдовзі нас тісно оточила юрба, і навколо стояв такий тупіт, наче солдати марширують. У вікнах та на дверях було повно люду, й щохвилини з-за паркана хтось питав:

— Це вони?

А хтось із гурту, що йшов за нами, відповідав:

— Авжеж, вони.

Коли ми дійшли до будинку Вілксів, на вулиці перед ним годі вже було протовпитися, а три дівчини стояли на дверях. Мері Джейн справді була руда, та тільки то байдуже, бо, виявилось, що вона справжня красуня, а обличчя та очі в неї аж сяяли з радощів, що нарешті дядечки приїхали. Король простяг руки, і Мері Джейн кинулася йому в обійми, а Заяча Губа припала до герцога — ото вже тішилися вони та раділи! Майже всі — в кожному разі жінки — плакали на radoщах, дивлячися на цю зворушливу зустріч кривної рідні та милуючись на їхнє щастя.

Далі король торкнув герцога ліктем — я це добре запримітив — і, роздивившись на всі боки, побачив труну, що стояла в кутку на двох стільцях; а тоді він і герцог, обнявши один одного за плечі, а другою рукою тручи собі очі, попрямували повільно й урочисто до неї, і всі шанобливо розступалися, даючи їм дорогу, балачки та гомін припини-

лися, тільки шелестіло «Ш-ш!», а чоловіки скидали капелюхи й схиляли голови — і враз запанувала така тиша, що було чути, як муха пролетить. А коли негідники підійшли до труни, схилилися над нею й глянули на покійника, то вибухнули таким плачем, що їх, певно, чути було аж у Новому Орлеані; потім, обійнявши один одного за шию й поклавши підборіддя один одному на плечі, хвилин зо три, а може, й чотири заливалися сльозами. Ніколи я не бачив, щоб чоловіки отак ревли! А за ними розрюмсалась і всі присутні. Такої зливи сліз і світ не бачив. Потім один став по один бік труни, а другий — по другий, і обидва впали навколішки, поспирали на труну голови та й почали собі під ніс молитви бубоніти. Ну, тут уже всі не витримали й заголосили, а сердешні дівчата давай і собі ридати. Трохи не кожна жінка підходила до тих дівчаток і мовчки цілувала їх урочисто в чоло, клала їм на голову руку, зводила очі до неба, розливаючись слізьми, а тоді, схлипуючи та втираючи хусточкою сльози, відходила набік, щоб звільнити місце іншій. Нічого бридкішого я зроду ще не бачив!

Трохи згодом король звівся на ноги, ступив кілька кроків наперед, погамував сльози та присилував себе виголосити промову, щось сльозливе та несосвітнене — тобто почав варнякати казна-що про те, яке то тяжке випробування, яке горе для них із братом — втратити небіжчика, не застати його серед живих, проїхавши чотири тисячі миль... однак це випробування полегшується дорогим співчуттям та святими сльозами всіх присутніх, і тому він від щирого серця всім дякує і за себе, і за брата, бо неможливо ці почуття у словах вилити, всі слова нікчемні й бездушні... І отак він молов нісенітницю, аж набридло слухати; а тоді проплямкав преблагочесний святий «Амін» та й ну знову так ревити, наче з нього живцем жили тягнули.

Тільки-но він замовк, як хтось у юрбі почав співати псалом, і всі, хто там був, підхопили його, долучивши й свої голоси до співу, і відразу стало веселіше й легше на душі, як буває тоді, коли тобі пощастить дременути з церкви. Що то за диво — музика! А після такого блягузкання та скиглення вона відсвіжила нас відразу, бо звучала щиро й зворушливо.

Потім король знову розп'ятався: оголосив раптом, що він та його небоги дуже потішаються, якщо найближчі друзі їхньої родини зроблять їм ласку і завітають нині до них на вечерю та допоможуть обмити й обрядити

покійника; і, коли б його нещасному братові смерть не стулила уста, він назвав би найдорожчі для нього імена, що їх так часто згадував у своїх листах; ось він назве їх одного за одним — це велебний містер Гобсон, та диякон Лот Хові, та містер Бен Ракер, та Ебнер Шеклфорд, та Леві Белл, та лікар Робінсон, та їхні жінки, та вдова Бартлі.

Велебний Гобсон та лікар Робінсон саме під цей час обидва промишляли у протилежному кінці містечка, тобто я маю на думці, що лікар випроваджував хворого на той світ, а пастор напучував його порадами. Адвокат Белл поїхав до Луїсвілла в якихось справах. Але інші були тут присутні, і всі вони підходили одне за одним і тиснули королю руку, дякували йому й розмовляли з ним; а потім вони стискали руку й герцогові, але нічого йому не казали, а тільки всміхалися й хитали головами, мов дурноверхі блазні, а той витворяв руками різні фіглі та все жебонів «Гу-гу-гу-гу-гу», наче немовля, що не вміє ще говорити.

А король знай ляпав язиком і водночас хитро випитував мало не про всіх у місті, не минаючи й послідушого собаки; водночас він згадував про всілякі незначні події, що траплялися в місті, чи то в Джорджевій родині, чи то в Пітеровій. І щоразу посилався на Пітерові листи, даючи всім наздогад, що все те писав до нього Пітер; звісно, то була нахабна брехня, бо всі відомості він випитав у того молодого телепня, якого ми підвезли до пароплава.

Потім Мері Джейн принесла листа, якого залишив її дядько, і король зачитав його вголос, зрощуючи рясними сльозами. Пітер Вілкс відписав дівчатам свій будинок та три тисячі доларів золотом, а чинбарню (яка давала неабиякий прибуток) та інші будівлі з ґрунтом (що варті були близько семи тисяч), а також три тисячі доларів золотом відписав він своїм братам — Гарві та Вільямові, зазначивши, що ті шість тисяч закопано в льоху. Обидва пройдисвіти сказали, що зараз же підуть до льоху та дістануть ті гроші й поділять їх, як то належить, а мені загадали нести свічку. Ми замкнули за собою льохові двері, а коли вони знайшли торбину, то висипали гроші тут же таки на долівку, — дуже втішно було дивитися на таку купу блискучих золотняків. Ех, щоб ви були бачили, як нашому королю і очі, й зуби розпалилися! Він ляснув герцога по плечу та й каже:

— Ого! Оце так удача! Що скажете? Слухайте, герцогу, адже ж це перевершує «Неабищо», еге?

Герцог погодився, що таки перевершує. Вони гребли золотняки руками, просівали їх крізь пальці, впускаючи їх з брязкотом додолю; тоді король мовив:

— Що й казати! Не забувайте — ми тепер брати померлого багатія й представники живих його спадкоємців, — це не найгірша роль для нас, герцогу. От що значить покладатися на провидіння. Зрештою, це найпевніша справа. Я перепробував усілякі способи, але кращого за цей годі шукати.

Кожен на їхньому місці задовольнився б цією купою грошви і взяв би її на віру. Та де там! Вони обов'язково мусили перелічити. Отож полічили — і вишло на чотириста п'ятнадцять доларів менше. Король і каже:

— Морока б його вбила! Цікавий я знати, де він оті чотириста п'ятнадцять доларів подів?

Побідкалися вони трохи, а потім кинулися шукати й поперекидали все чисто. Тоді герцог сказав:

— Нічого не вдієш, небіжчик був хворий, міг і помилитись. Я гадаю, що саме так і сталося. Найкраще — це погодитися з тим, що так воно є, й промовчати. Обійдемося й без них.

— Звісно, обійдемося й без них! То пусте, я про те зовсім не жалкую! Мене от недолік турбує — ось про що я думаю. Ви розумієте й самі, що ми повинні удавати тут із себе людей дуже чесних, щиросердих та шляхетних. Гроші ці треба зараз же винести нагору та перелічити там перед усіма, щоб на нас не впало й найменшої підозри. Проте, якщо небіжчик твердить, що тут шість тисяч доларів, буде велика прикрість, коли виявиться, що...

— Стривайте! — вигукнув герцог. — Давайте-но поповнимо недостачу. — І він почав витрушувати золоті зі своєї кишені.

— Це чудова думка, герцогу! У вашої світлості й справді вельми світла голова! — сказав король. — Йй-богу, це ж таки «Неабищо» знову нам у пригоді стало! — та й собі почав кишені вивертати, добуваючи звідтіля золоті монети й ставлячи їх стовпчиками.

Це їх мало не розорило, зате в торбині лежало рівно шість тисяч.

— Слухайте-но, — мовив герцог, — маю ще одну думку! Ходімо нагору, перелічимо прилюдно ці гроші, а потім візьмемо та й віддамо їх дівчаткам.

— Чудово, герцогу, дайте я притисну вас до моїх грудей! Блискуча ідея! Ну, й голова, вперше таку бачу! Ох, і хитра ж

це штука — кращого й не придумаєш! Нехай тепер спробують нас підозрювати — це їм заткне рота!

Коли ми повернулися нагору, всі з'юрмилися навколо столу, а король почав рахувати гроші та складати їх стовпчиками, по триста доларів у кожному, — двадцять гарненьких маленьких стовпчиків. Усі дивилися на них неситими очима й облизувалися. Потім гроші згребли назад у торбину, а король, бачу, випростується й готується до нової промови. І за хвилину почав:

— Друзі! Мій бідний брат, що лежить отам, упокоївшись у домовині, поставився вельми щедро до тих, кого залишив у цій земній юдолі. Він поставився вельми щедро до цих бідолашних маленьких овечок, яких любив та прихистив у себе в домі і які zostалися тепер без батька й без матері. Атож! І ми, ті, що знали його, знаємо, що він поставився б іще великодушніше до цих дівчаток, коли б не боявся образити свого любого брата Вільяма й мене. Чи, може, ви в тому маєте сумнів? Мені здається, що тут жодних сумнівів бути не може. Та й справді, що б же з нас за брати були, коли б ми стали йому на заваді в такій благородній справі й у такий час? Та що б же з нас за дядьки були, коли б ми пограбували — так, пограбували — в такий час цих бідних, лагідних овечок, котрих він так любив? Якщо я знаю Вільяма, — а я гадаю, що знаю, — він... А втім, я зараз його спитаю.

Король повернувся до герцога й почав йому щось завзято пояснювати на мигах, а герцог спочатку безтямно дивився на нього, мов заплішений дурень, а тоді раптом кинувся до короля, немов збагнувши, в чім річ, та давай гукати на радощах та пригортати короля до себе мало не п'ятнадцять разів підряд, поки той звільнився. Тоді король сказав:

— Я знав це наперед. Я певен, що всі тепер розуміють, які він має щодо цього почуття. Отже, Мері Джейн, Сьюзен, Джоанно, візьміть ці гроші, візьміть усі! Це дарунок вам від того, хто лежить отам у домовині, захололий, але повний радості.

Тут Мері Джейн почепилася йому на ший, а Сьюзен та Заяча Губа почепилися на ший герцогові, й знов почалося таке обіймання та цілування, якого я зроду-віку не бачив. А всі присутні товпилися навколо зі сльозами на очах, та тиснули обом шахраям руки, аж трохи їх не повідривали, та примовляли раз у раз:

— Які ж ви добрі та милі! Як це шляхетно! Але як же так?..

А потім усі знов почали розводитися про покійника — і який він добрячий чоловік був, і яка ж то втрата непоправна й таке інше, й таке інше; а тим часом якийсь високий чоловік із вольовим підборіддям протовпився знадвору до кімнати й стояв собі осторонь, прислухався та придивлявся, ні до кого не звертаючись; та й до нього ніхто не звертався, бо король саме розп'якався, а вони всі понаставляли вуха, його слухаючи. З чого він почав, не пригадаю, а це вже дійшов до середини:

— ...вони були найближчі друзі небіжчикові. Тому їх нині сюди й запрошено; проте ми хочемо, щоб завтра прийшли сюди всі, всі до одного: адже ж він усіх шанував, усіх любив; тож на похоронній оргії має бути присутнє все місто.

І такечки почав він на слухачів ману пускати, та зі своїх власних пишних фраз милуватися, та все ту «похоронну оргію» ні к лісу, ні к бісу телющити, аж зрештою герцогові терпець урвався, вхопив він клаптик паперу та й написав на ньому: «Похоронна церемонія, старий ви бовдуре!» — а тоді згорнув того папірця, подався наперед і, гугукаючи, простяг його понад головами людей королю. Той перебіг його очима, поклав до кишені та й каже:

— Бідолашний Вільям, хоч і гризе його скорбота, а серце має золоте — завжди вболіває за інших. Підкажує мені, що слід усіх запросити на похоронну церемонію — йому хочеться, щоб усі прийшли. Проте надаремне він тим піклується, я попередив його бажання.

Та й знову заходився молоти язиком — спокійнісінько ліпить та й ліпить ті «похоронні оргії», хоч ти йому вогню прикладай! Аж за третім разом спинився та й мовить:

— Я кажу «оргія» не тому, що це загальноживаний вислів, аж ніяк — загал здебільша вживає слово «церемонія», — однак саме «оргія» точніший вислів. В Англії тепер ніхто вже не каже «церемонія». У нас в Англії всі кажуть тільки «оргія». «Оргія» — краще казати, бо воно за змістом ближче до дійсності. Це слово походить від грецького «орго», цебто «зовнішній», «відкритий», «прилюдний» та староеврейського «гізум» — «садити», «закопувати»; звідси — «ховати». Отож, як бачите самі, «похоронна оргія» — це відкритий, привселюдний похорон.

Такого зуха світ не бачив! Ну, тут чоловік із вольовим підборіддям пирснув зі сміху просто йому в обличчя. Всім стало дуже ніяково. Всі загомоніли:

— Що вам, лікарю?!

А Ебнер Шеклфорд сказав:

— Та що вам, Робінсоне, невже ви ще й досі нічого не чули? Це ж Гарві Вілкс.

Король приязно всміхнувся й, простягаючи лікареві своє ручисько, сказав:

— То це ви щирий друг і зцілитель мого бідолашного брата? Я...

— Геть руки! — скрикнув лікар. — І це ви — англієць?! Та паскуднішої підробки мені ще не доводилося чути! Ви брат Пітера Вілкса? Ви — шахрай, ось ви хто!

Що тут зчинилося! Всі обступили лікаря, намагаючись його уговтати, намагаючись його переконати, що Гарві сто разів уже довів, що він і справді Гарві, що він кожного знає на ім'я, знає навіть назви всіх собак у місті, й усі просили його і благали не ранити серця Гарві та серця бідних дівчаток. Та все даремно! Лікар затався і сказав, що людина, яка видає себе за англієця, але розмовляє замість англійської мови якимось жаргоном та верзе казна-що, — справжній дурисвіт і брехун. Сердешні дівчата почіплялися на короля та дрібними сльозами вмивалися; раптом лікар повернувся до них і почав говорити:

— Я був другом вашому батькові, і вам я також друг; застерігаю вас тепер, як друг і чесна людина, котра хотіла б вас захистити й допомогти, щоб ви не набралися лиха та в клопіт не вскочили: відійдіть ви від цього негідника! Не майте з ним ніяких справ, з оцим невігласом та волоцюгою, що видає своє ідіотське блягузкання за грецькі та єврейські слова! Та він же знахабнілий дурисвіт — десь нахапався якихось імен та фактів і приперся з ними сюди, а ви вважаєте все це за докази та дозволяєте морочити себе за допомогою цих ваших вельми довірливих приятелів, яким слід би краще на людях розумітися. Мері Джейн Вілкс, ви знаєте, що я вам друг, і то друг некорисливий. Послухайте мене! Прошу вас, женіть цього безчесного махляра в потилицю. Ну, то як же?

Мері Джейн випросталася — і світе мій, яка ж вона була в цю мить гарна! — та й каже:

— Ось моя відповідь, — та й узяла зі столу торбину з грішми і, передаючи її королеві до рук, сказала: — Візьміть ці шість тисяч доларів та покладіть їх для мене й моїх сестер куди хочете, і ніяких розписок нам не треба.

Потім вона обняла короля з одного боку, а Сюзен та Заяча Губа — з другого. І враз усі почали плескати в долоні

та тупати ногами, знялася справжня буря, а король тим часом задер голову й гордо посміхнувся.

Лікар лиш кинув:

— Гаразд, я умиваю руки й за наслідки не відповідаю. Проте попереджую вас усіх: настане час, коли вас палитиме сором на саму згадку про цей день!

І він пішов.

— Гаразд, лікарю,— кинув король глузливо йому наздогін,— тільки-но почне палити сором, ми вас гукнемо!

Тут усі зареготали й сказали, що він дуже підкусив пана лікаря.

Розділ XXVI

Ну, отож, коли всі розійшлися, король запитав у Мері Джейн, чи є в них вільні кімнати, і вона сказала, що в господі є тільки одна вільна кімната, в якій вона примістить дядечка Вільяма, а своєю власною поступиться дядечкові Гарві, бо її кімната трохи більша, сама ж вона піде до сестер і спатиме на розкладному ліжку; а на горищі є ще маленька комірчина, де лежить солом'яник. Король вирішив, що на солом'янику буде дуже зручно лакеєві — тобто мені.

Пішли ми з Мері Джейн нагору, й вона показала своїм дядькам ті кімнати; покої були скромні, проте затишні. Вона обіцяла забрати свої сукні та інший дріб'язок, якщо все те заважатиме дядечкові Гарві, але він сказав, що не заважатиме. Суkenки порозвішувано було на стіні, а перед ними, запинаючи їх, висіли ситцеві завіски, що спадали аж до самої підлоги. В одному кутку стояла стара скриня, в другому — футляр із гітарою, крім того, там була ще сила усіляких дрібничок, якими дівчата так люблять оздоблювати свої кімнати. Король зауважив, що з цим дріб'язком буде затишніше та приємніше, отже, не треба його чіпати. Герцогова кімнатка була невеличка, але дуже зручна, як і моє горище.

В них була прохана вечеря, і знову поприходили ті самі чоловіки й жінки, що були й уранці; я стояв позаду короля та герцога, чекаючи на їхні розпорядження, а решті гостей слугували негри. Мері Джейн сиділа на хазяйському місці, побіч Сьюзен, і бідкалася, що печиво було невдале, несмачні були маринади, а смажені курчата вийшли такі тверді, що їх і не вгризеш, та ще говорила багато пустих слів, до яких завжди вдаються господині, щоб витягти

з присутніх компліменти; а гості ж наперед знали, що вечеря буде розкішна, тож і почали все хвалити, кажучи: «І як ото вам пощастило так чудово загнітити печиво?», або: «Скажіть, коли ласка, де ви добули такі надзвичайні пікулі?» — і отак цілий вечір товкли воду в ступі, як то воно ведеться за вечерею, — ви ж і самі гаразд те знаєте.

Коли все те скінчилося, я та Заяча Губа повечеряли на кухні недоїдками, а інші тим часом допомагали неграм прибирати зі столу й мити посуд. Заяча Губа взялася розпитувати мене про Англію і трохи не загнала мене на слизьке.

— Ти коли-небудь бачив короля? — питає вона.

— Це ж бо якого? Вільгельма Четвертого? Ну, звісно, він до нашої церкви вчащає.

Хоч я й знав, що він помер уже багато років тому, але не прохопився про те й словом. Тільки-но я сказав, що він ходить до нашої церкви, вона й питає:

— Як... увесь час?

— Звісно, увесь час. Його лава якраз навпроти нашої — по другий бік амвона.

— Я гадала, що він живе в Лондоні.

— Авжеж, там. А де ж йому жити?

— Проте мені здавалося, що ти живеш у Шеффілді?

Відчуваю, що набрав у халяви! Ох, і вскочив же, — треба якось виборсуватися. Тож попервах удав я, ніби курячою кісткою вдавився, а тоді й кажу:

— Я мав на оці, що король тоді до нашої церкви вчащає, як приїздить до Шеффілда. Це буває лише влітку, коли він приїздить туди приймати морські купелі.

— Стривай, що ти мелеш, таж Шеффілд не на морі.

— Тю! А хто сказав, що на морі?

— Хто? Ти сказав.

— Ніколи не казав.

— Ні, сказав!

— А от і не казав!

— Ні, сказав!

— Ніколи я такого не казав.

— Ну, гаразд, то що ж ти сказав?

— Я сказав, що він приїздить приймати морські купелі, — ось що я казав.

— Добре, то як же він прийматиме морські купелі, коли там немає моря?

— Слухай-но, — кажу я, — чи ти бачила коли конгресівську мінеральну?

- Атож.
- Ну, то ти мала їхати по неї до Конгрес-Спрінг?
- Звісно, що ні.
- Отож і Вільгельмові Четвертому не потрібно їхати до моря, щоб приймати морські купелі.
- А як же він їх приймає?
- Йому морську воду, як конгресівську мінеральну, у бочках привозять. У Шеффілдському палаці є печі,— а йому ж тільки тепла вода годиться. В морі така сила-силенна води, що її ніяк не нагрієш; та там і пристроїв для того нема.
- Он воно що! Було б так відразу й казати, то й часу не марнували б.
- По її словах бачу, що цього разу вибorexався,— аж душа звеселилась. А вона далі питає:
- А ти теж до церкви ходиш?
- Еге... щодня.
- А де ж ти там сидиш?
- Як? На нашій лаві.
- Чий лаві?
- Таж нашій — твого дядька Гарві.
- На його? А нащо йому та лав?
- Щоб сидіти на ній. А ти як гадала?
- От тобі й на! А я думала, що його місце на амвоні.
- А хай йому біс, я зовсім забув, що він же проповідник! Ех, знову дав маху! Ну, то я вдруге вдавився курячою кісткою, щоб знову розумом розкинути. А тоді відказую:
- Отакої! Та невже ж ти гадаєш, що в церкві у нас тільки один проповідник?
- Авжеж, а навіщо ж більше?
- Навіщо? А казати проповіді королю! Не бачив я такого дівчиська! Та їх має бути щонайменше сімнадцять.
- Сімнадцять! Хай бог милує! Я б нізачо в світі їх усіх не переслухала, хоч би мені й пообіцяли за те царство небесне. Так, мабуть, довелося б сидіти на лаві цілий тиждень.
- Та де там! Вони не всі відразу проповідують в один день, а по черзі.
- А що ж тим часом має робити решта?
- О, не так уже й багато. Відпочивають собі на лавах, ходять із тарілкою — збирають у парафіян гроші на церкву, та мало там що! А часом і нічого не роблять.
- Ну, добре, а нащо ж їх така сила?

— Як нащо? А для годиться. Ти що, вже й цього не годна втямити?

— А нащо мені ті дурниці потрібні? І знати нічого не хочу! А як в Англії поводяться із слугами? Краще, ніж ми з неграми?

— Прирівняла! Слугу там взагалі за ніщо мають. Поводяться гірше, ніж з собакою.

— А дають їм спочинок на свята, як ми, приміром, на різдво та Новий рік, та ще от Четвертого липня?

— Ого, тільки цього ще бракувало! Зразу видно, що ти ніколи не була в Англії. Слуги, Заяча Гу... слуги, Джоанно, цілісінський рік спину не розгинають. Які там свята! Їх нікуди не пускають: ні до цирку, ні до театру, ані на негритянські грища подивитися,— нікуди!

— Навіть до церкви?

— Навіть до церкви.

— Але ж ти завжди ходиш до церкви.

Ет, знову вклепався! Я й забув, що служу в того старого бовдура. Отож я почав їй ретельно пояснювати, що між лакеєм та звичайним слугою є велика різниця; лакей — хоче він того чи не хоче — повинен ходити до церкви й сидіти на лаві разом із хазяями, того вимагає закон. Але цього разу незграбно в мене те вийшло — мої пояснення її не вдовольнили. Бачу: не вірить вона мені.

— Ану,— каже,— заприсягнися, що ти не набалакав мені зараз сім мішків гречаної вовни.

— А хай мені очі повилазять, коли я не сказав тобі щирісінької правди! — кажу я.

— Ані краплиночки не збрехав?

— Ані краплиночки. Що правда, то правда! — стою я на своєму.

— Поклади руку на цю книгу й скажи ще раз.

Побачивши, що це звичайний словник, я поклав на нього руку й сказав удруге. Вона начебто повірила й каже:

— Добре. Дещо там, може, й правда, та бий мене сила божа, якщо я зможу всьому повірити!

— Чому це ти не зможеш повірити, Джо? — запитала Мері Джейн, входячи разом із Сьюзен до кухні.— Не гаразд і нечемно так із ним розмовляти, він тут чужинець і далеко від своїх рідних. А що б ти заспівала, коли б із тобою так обійшлися?

— От ти завжди так, Мері,— завжди кидаєшся захищати людину, що її ніхто й не думає кривдити. Я ж йому анічогісінько лихого не зробила. Він тут почав був плескати

не знати що, а я сказала йому, що не йому тим брехням віри. Оце й усе, нічого іншого я йому не сказала. Я думаю, така дрібниця не може його образити.

— Мені байдуже, чи то дрібниця, чи ні. Він гостює в нашій господі й він тут чужинець, отже, тобі не випадає таке казати. Коли б ти була на його місці, тобі було б соромно; ніколи не слід казати іншим людям щось таке, що могло б завдати їм сорому.

— Ой Мері, він же сказав...

— То пусте, що б він не казав — не в тім річ. Головне, щоб ти поводитися з ним лагідно і не нагадувала йому жодним словом, що він тут не на батьківщині й не серед рідних та друзів.

А я собі тим часом думаю: «Та невже ж я дозволю тому старому гадові обікрасти таку дівчину!»

Тут уже й Сьюзен втрутилася в розмову; й вона — хоче вірте, хоче як знаєте, — нагнала Заячій Губі розуму до голови.

А я собі тим часом думаю: «Та невже ж я дозволю йому й цю другу дівчину так зухвало обікрасти?»

Потім Мері Джейн знову заходила її навчати, та все привітно та лагідно — такої була вона вдачі; а коли скінчила, то бідолашна Заяча Губа зовсім знітилася й почала ревти.

— Ну, годі, — сказали сестри, — попроси в нього пробачення, та й уже.

Вона так і зробила; і зробила це зворушливо. Так зворушливо, що любо було її слухати, і я ладен був набрехати їй у сто разів більше, аби вона попросила в мене пробачення ще раз. Думаю собі: «Та невже ж я дозволю йому й цю третю дівчину так зухвало обікрасти?» Коли вона скінчила, всі троє дівчаток почали старатися, як би мені догодити, аби я почувався в їхній сім'ї як удома і зрозумів, що мене оточують щирі друзі. А я відчув, що я такий паскуда, такий негідник і падлюка, що в ту ж мить вирішив остаточно: хай мене чорти вхоплять, якщо я не врятую їм отих грошей!

Потім я подався геть із кухні, пояснивши, що хочу лягти спати, а сам собі думаю: е ні, ще треба дещо обміркувати! А як прийшов до себе на горище — сів і замислився. Може, до лікаря нишком звернутися та, розповівши йому про все докладно, викрити підлих шахраїв? Ні, нічого путнього з того не вийде! Він, чого доброго, ще скаже, від кого дістав ті відомості, а тоді король із герцогом як дадуть

мені чосу, то й кісточок не позбираю. А може, потайки розповісти всю правду Мері Джейн? Ні, й це не годиться. Обличчя в неї надто відверте — вони вичитають з нього геть усе; адже ж гроші в шахраїв, і, збагнувши, чим тут пахне, вони дременуть як стій, захопивши з собою золото. А якщо вона когось на допомогу покличе, то я певен, що й мене у справу вплутають, а тоді чекай, коли там ще доберуть, хто саме винний, а хто ні. Отже, лишається єдиний шлях. Чи так чи сяк, а я мушу поцупити ті гроші; й поцупити їх обов'язково в такий спосіб, щоб не накликати на себе підозри. Король із герцогом натрапили тут на золоте дно й не заберуться звідси, поки не повитягають усього, що можна, не тільки з цієї сім'ї, а й з усього міста; тож часу маю досить, щоб здійснити свій задум. Я поцуплю гроші й сховаю їх у певному місці, а згодом, пропливши річкою вниз чималий шмат дороги, напишу Мері Джейн листа і поясню їй у ньому, де саме сховано ті гроші. І найкраще поцупити їх цієї ж ночі; лікар, напевне, не склав зброї й може наполохати шахраїв так, що вони поквапляться дременути звідси.

Еге, міркую собі, піду ж я мерщій та обшукаю їхні кімнати. Нагорі у коридорі було темно, хоч в око стрель, але я добрався навпаомати до герцогової кімнати і вже зібрався був у ній понищпорити, аж тут мені спало на думку, що король навряд чи доручить комусь сховати гроші, крім своєї власної особи; ну, то я й подався до його кімнати й почав нищпорити там по всіх усюдах. Бачу, що без свічки у темряві не дам собі ради, а світити, звісно, не наслідився. Тоді я вирішив зробити інакше: десь заховатися та підслухати. Саме в цей час почув я їхні кроки і хотів був шугнути під ліжку; я кинувся до нього, проте на тому місці, де воно мало б стояти, його не було; натомість наткнувся я на завіски, за якими висіли сукенки Мері Джейн, тож я шугнув за них та причаївся поміж сукнями.

Вони увійшли і причинили за собою двері. Перш за все герцог нахилився та зазирнув під ліжку. Мені аж серце тіпнулося з радощів, що я не знайшов ліжка, коли хотів був під ним сховатися. Та воно й зрозуміло: коли людина крадькома пробирається до чужої кімнати, то, звісно, ховається під ліжку. От вони посідали, і король почав:

— Ну що там сталося? Кажіть коротко, бо нам більш годиться оплакувати разом з ними небіжчика, ніж отут сидіти, а то це ще може їм в око упасти.

— Атож, Капете. Мене все щось непокоїть; я не зна-

ходжу собі місця. Отой клятий лікар каменем лежить на моїй душі! Я хотів би знати, які у вас плани. У мене з'явилася одна думка, і, здається, дуже вдала.

— А саме, герцогу?

— Найліпше чкурнути звідси, так десь годині о третій ранку, та податися річкою наниз із тим, що ми вже добули. Тим паче, що дісталосся воно дуже легко — нам же його просто всунули в руки, і це тоді, коли ми гадали, що доведеться викрадати. Я за те, щоб зібрати манатки та й хода.

Мені аж моторошно стало. Ще годину чи дві тому все виглядало зовсім інакше, а тепер я трохи сторопів. Король лайнувся і сказав:

— Що?! Не продавши решти майна? Заберемося звідси, як два телепні, та покинемо щонайменше на вісім чи дев'ять тисяч доларів добра, яке само так і проситься до наших кишень? А речі ж які добрячі — миттю б усе розхапали.

Герцог, одначе, на ту думку не приставав; він вважав, що вистачило б і торбини з золотом, не варто заплутуватися далі — то нешляхетно обдирати до нитки сердешних сиріток.

— Казна-що верзете! — заспокоював його король. — Ми, крім грошей, нічого не візьмемо. Адже ж лиха зазнають лише покупці, бо тільки-но з'ясується, що ми не справжні спадкоємці, — а це з'ясується, коли ми подамося звідси, — то й виявиться, що продаж той нечинний, і все майно повернеться до власників. Отож ваші сирітки одержать свій будинок назад, і досить з них; вони молоді та здорові і дуже легко зароблять собі на прожиття. Не турбуйтеся, поневірятися їм не доведеться. Розважте-но самі, герцогу: адже ж на світі тисячі й тисячі людей, яким ведеться багато гірше. Запевняю вас, вашим сиріткам не випадає нарікати на свою долю.

Таким чином король забив герцогові баки, і той почав поступатися, а далі погодився, хоч і заявив, що вважає за величезне безглуздя баритися в цьому містечку, де такий небезпечний ворог, як лікар, підступає їм до горла. Та король заспокоїв його:

— Начхати нам на того лікаря! Що нам до нього? Адже ж усі місцеві дурні на нашому боці! А чи ж не вони складають у кожному місті переважну більшість?

Після цього шахраї наготувалися знову йти униз. Герцог сказав:

— Здається, ми сховали гроші в не дуже надійному місці!

Це мене потішило. Я вже почав був побоюватися, що так-таки нічого й не вивідаю. Король здивувався:

— Чому?

— Тому що Мері Джейн ходитиме тепер у жалобі: чого доброго, візьме та й накаже негритянці, яка прибирає тут у кімнатах, поскладати все це ганчір'я в скриню та й винести звідси. Невже ж ви гадаєте, що негритянка, якій потрапить до рук торбина з грішми, може встояти проти спокуси позичити з неї децицію?

— Ох, і світлу ж голову маєте ви, ваша світлість! — вигукнув король і з тими словами почав нишпорити під завісками, лише за два чи три кроки від того місця, де я стояв. Я щільно притулився до стіни і завмер, а самого дрижаки б'ють: ой лишенько, думаю, що ж вони скажуть, якщо застукають мене тут? Що його робити, думаю, що його казати, якщо вони таки й справді мене побачать. Та не встиг я обміркувати мою думку й до половини, як король витяг торбину з грішми, і сном і духом про мене не здогадуючись. Потім вони взяли та й всунули торбину з грішми в розірваний солом'яник, що лежав під периною; запхали її глибоко в солому і аж тоді заспокоїлися: негритянка тільки перину перебиває, а з солом'яника витріпує порох разів зо два на рік, не частіше, отже, тепер гроші у безпечному місці, ніхто їх не знайде.

Але я пильнував свого. Вони ще не встигли зійти сходами вниз, а я вже тримав гроші в руках. Чкурнув я на горище, помацки дістався до своєї комірчини й сховав там торбинку — до кращих часів. Тут мені спало на думку, що треба буде знайти певніше місце для схову, десь у дворі, а то як помітять, що золото зникло, то поперекидають у господі все догори ногами, — я це добре знав. Я ліг у ліжку, не роздягаючись, але заснути не міг — так мені кортіло довести розпочату справу до кінця. Минуло трохи часу, коли чую — король із герцогом знову піднімаються по сходах; я скотився клубком із солом'яника й припав підборіддям до верхнього краю драбини, що вела до мене на горище; лежу та й чекаю — що ж воно буде далі. Проте нічого не трапилось.

Я почекав, поки затихла в будинку вечірня метушня, а до вранішньої ще було далеко; і тоді я шаснув по драбині вниз.

Розділ XXVII

Я прокрався до їхніх дверей та прислухався: обидва вже хропли. Тоді я навшпинець рушив далі і без пригод зійшов униз. Навкруги й не шелесне — тихо. Я зазирнув крізь щілинку в дверях до їдальні й побачив, що люди, які мали пильнувати небіжчика, міцно сплять, сидючи на своїх стільцях. Двері до вітальні, де лежав небіжчик, були прочинені; в обох кімнатах горіло по одній свічці. Я пройшов повз розчинені двері й побачив, що у вітальні нікого нема, крім останків покійного Пітера; тож я пішов далі. Одначе вхідні двері були замкнені, а ключа в них не було. Раптом я почув, як хтось спускається по сходах за моєю спиною. Я кинувся до вітальні, роздивився на всі боки й збагнув, що тільки в труні я зможу сховати торбину з грішми. Віко було трохи відсунуте, і виднілося обличчя померлого, прикрите вогкою шматинкою, а також і саван. Я просунув торбину під віко, трохи нижче схрещених рук, і мені наче мурашва по тілі забігала — такі вони були холодні, а потім вискочив із вітальні й сховався за дверима.

Виявляється, це була Мері Джейн. Вона підійшла тихенько до труни, стала перед нею навколішки й стала дивитися на небіжчика; потім притулила до очей хусточку — мабуть, почала плакати, але чути її я не міг, а стояла вона до мене спиною. Я вислизнув з-за дверей і, минаючи їдальню, вирішив упевнитися, чи таки й справді ті пильні вартові не помітили моєї особи; я зазирнув крізь щілинку й заспокоївся цілком — ніхто й не ворухнувся.

Прослизнув я тихесенько нагору й ліг у ліжко, розчарований та невдоволений, що після стількох турбот і ризику, що на нього наражався, вийшло зовсім не так, як я гадав. Ну, думаю: якщо гроші залишаться там, де вони зараз, то це ще півбіди; відпливши миль за сто-двісті наниз річкою, я зможу написати до Мері Джейн листа, і тоді вона відкопає покійника й забере гроші; проте справа може повернутися інакше, тобто може трапитися так, що гроші знайдуть саме тоді, як пригвинчуватимуть віко. Тоді король загарбає торбину, а там дожидайся, поки трапиться нагода знову її поцупити. Звісно, мені дуже хотілося прокрастися вниз і забрати гроші з труни, однак я не наважувався. Що хвилина, то ближче до ранку, й незабаром почнуть, чого доброго, ті, хто вартував коло домовини, прокидатися, і мене могли б упіймати — впіймати з краденими шістьма тисячами доларів, якими ніхто не доручав мені опікуватися. Подумав

я собі та й вирішив, що не варто вплутуватися в таку брудну справу.

Коли я вранці зійшов униз, двері до вітальні були зачинені і всі вже порозходилися. Лишилися самі лише родичі, та вдова Бартлі, та наша компанія. Я хотів був вичитати по їхніх обличчях, чи вони, бува, не помітили чогонбудь, проте нічого особливого не побачив.

Десь під полудень прийшов трунар зі своїм помічником, і вони поставили труну посеред кімнати на два стільці, а решту стільців порозставляли рядами, та ще в сусідів позичили, тож усюди було повно стільців — і в передпокої, і у вітальні, і у їдальні. Я помітив, що віко на труні так і лишилося відсунуте, але в присутності сторонніх я не зважився наблизитися й зазирнути досередини.

Скоро почали сходитися люди, й обидва пройдисвіти посідали разом із дівчатами в передньому ряді, в головах у мертвого; і протягом півгодини гості низкою поволі проходили одне за одним навкруг труни, хвилину затримували очі на обличчі небіжчика, і дехто пускав слезинку; все це відбувалося дуже поважно й урочисто, і лише дівчата та обидва ошуканці схлипували, похиливши голови та витираючи очі хусточками. Тільки й чути було, що човгання ногами по підлозі та сякання, бо, крім церкви, ніде так часто не сякають носа, як на похороні.

Коли в господі натовпилося повнісінько люду, трунар у чорних рукавичках, як звичайно, вельми обхідливий, іще раз оглянув усе навколо, то сям то там щось наслідок поправив, аби все було добропристойно й благородно; рухався він нечутно, наче кицька, і не мовив жодного слова; він проводив гостей на їхні місця, показував дорогу новоприбулим, звільняючи для них у натовпі проходи, й виконував усе те, тільки киваючи головою та роблячи знаки руками. Потім він став на своє місце коло стіни. Мені ніколи не доводилось бачити такої тихої, непомітної та улесливої людини; здавалося, що він такий же нездатний до усмішки, як і копчений окіст.

Вони позичили десь фісгармонію, щоправда розладнану, й, коли все вже було готове, одна молода жінка сіла й стала грати; фісгармонія страшенно вищала й кургикала, і всі співали хором, тож, мабуть-таки, в цьому товаристві єдиний Пітер справді раював, так я собі думаю. А тоді велебний містер Гобсон узявся до діла — розважно й урочисто почав він виголошувати промову; аж раптом з льоху долинуло одчайдушне скавчання; то був лише один собака,

але він зняв таку несамовиту гавкотню, що пасторові довелося замовкнути й чекати, стоячи над труною; а пес не вгавав. Бий тебе сила божа, — нічогісінько не було чути, навіть і того, що сам думав. Становище вийшло дуже ніякове, і ніхто не знав, як із нього виплутатися. Проте довготелесий трунар і тут не розгубився, він закивав до проповідника, немов кажучи: «Не турбуйтеся, здайтеся на мене!» А тоді, трохи зіщулившись, почав пробиратися вздовж стіни; плечі його височіли над головами присутніх. А поки він пробирався, гармидер та гарчання чимдалі все гучнішали й ставали нестерпучі; нарешті, проминувши дві стіни, трунар зник у льоху. За дві секунди ми почули звідтіль важкий удар, собака ще раз чи два розпачливо дзявкнув, і вмить запала мертва тиша, після чого пастор провадив далі свою урочисту промову від того саме місця, де він її був урвав. За хвилю чи дві трунар повернувся назад, і знову вздовж стін кімнати пропливли його плечі; він прослизнув повз три стіни кімнати, а тоді випростався, приклав обидві руки до рота, простягнув понад головами присутніх свою шию до проповідника й прохрипів придушеним голосом: «Він упіймав щура!» Потім знову зігнувся й прослизнув попід стіною на своє місце. Було помітно, що та пригода завдала всім присутнім великої втіхи — звісне діло, їх брала цікавість. Такі дрібниці аж ніяк не обтяжують людини, проте завдяки саме тим дрібницям людина завойовує собі загальну повагу та любов. У цілому місті не було знаменитішої людини за отого трунаря.

Надгробна промова була пишна, але ж і довга-предовга й нудна; а потім король і собі устряв туди ж і почав верзти, як завжди, нісенітницю; нарешті й він замовк; тоді трунар почав підкрадатися до труни, тримаючи в руці викрутку. Я сидів, як на жару, й уп'явся в нього очима. А йому те й не в голові, щоб заглядати під віко; він тихенько посунув його на місце і загвинтив надійно та міцно. Ох, і вхопив же я шилом патоки! Так я й не довідався — чи лишилися гроші в тій труні, чи їх там більш немає. А раптом, думаю собі, хтось їх тишком-нишком узяв та й поцупив? Хіба ж я знаю, чи писати мені тепер до Мері Джейн, чи не писати? А якщо викопують труну з могили та нічого в ній не знайдуть, що тоді подумас Мері Джейн про мене? Ет, хай йому грець, ще, чого доброго, кинуться мене шукати, впіймають та й запроторять у буцегарню. Краще вже я мовчатиму про це діло й нічого їй не писатиму. Тепер тут жахливо усе заплуталось. На-

магаючися зробити краще, я зробив у сто разів гірше. Нічого мені було в чужі справи микатися! Бодай над тим і земля запалася!

Пітера поховали; ми повернулися додому, і я знову почав пильно вдивлятися в усі обличчя — ніяк не міг від того втриматись і заспокоїтись не міг. Проте з виразу тих облич анічогісінько я не вичитав.

Король того ж вечора робив усім візити й потішав усіх, удаючи із себе такого щиросердого, що куди твоє діло! Між іншим, він натякав усім, що його паства там, у далекій Англії, вже всі жданики поїла, на нього чекаючи; отже, йому слід поспішати: залагодити всі справи зі спадком та вертатись додому. Йому було дуже прикро, що доводиться так квапитись, і всім іншим було також прикро: кожному хотілося, щоб він прогостював якнайдовше, а втім, вони розуміли, мовляв, що то річ неможлива. Він казав, що вони з Вільямом, звичайно, заберуть дівчат із собою до Англії; і це теж припало кожному до душі: принаймні дівчата будуть забезпечені і, головне, житимуть серед своїх рідних; дівчата тішилися і так з того раділи, що зовсім забули за всі свої злигодні та все товкли й товкли йому, щоб розпродував усе якомога швидше, аби вони могли вже їхати. Бідолашні створіння так раділи й такі були щасливі, що мені серце стискалося з болю, коли я дивився, як їх за носа водять та баки їм забивають, а тим часом як я не мудрував — нічого не міг вимудрувати, щоб до тієї справи втрутитись та щось у ній змінити.

Щоб я з цього місця не зійшов, коли король негайно не вивісив об'яви про продаж будинку, негрів та всього майна з аукціону — і то за два дні після похорону! Проте коли хто хотів що придбати приватним чином раніше — тому не ставали на заваді.

Другого дня після похорону, десь під полудень, радість дівчат повилася першою хмаркою. З'явилось двоє торговців неграми, і король продав їм негрів за добрі гроші, діставши чеки на місцевий банк, що мали бути сплачені протягом трьох днів, як то ведеться; й ті торговці завезли двох синів угору річкою до Мемфіса, а їхню матір — річкою наниз, до Орлеана. Мені здавалося, що сердешним дівчатам та їхнім неграм серце розірветься з туги; вони так голосили й так одне за одним побивалися, що тяжко було на них дивитися. Дівчата казали, що їм навіть і не снилося таке страхіття — щоб ото сім'ю так розшматували або продали десь далеко від рідного міста. Ніколи в світі не

забуду, як ті бідні дівчата та їхні негри одне з одним обіймалися та обливалися ревними сльозами! Признатися, я вже гадав, що не стане мені снаги все це стерпіти, що я почну говорити й викрию цих негідників, якби ж то я не розумів, що продаж незаконний і негри за тиждень чи два повернуться додому.

Цей продаж наробив великого шелесту в цілому місті; багато хто висловлювався рішуче проти, казали, що то ганьба — розлучати в такий спосіб матір із дітьми. Взагалі це дуже пошкодило обом пройдисвітам; проте старий телепень робив по-своєму, незважаючи на всі протести герцога, а герцог, скажу я вам, почував себе вельми кепсько.

Наступного дня мав відбутися аукціон. Уранці, коли вже добре розвиднілось, король із герцогом піднялися до мене на горище й розбуркали мене, і я по виразу їхніх облич відразу ж збагнув — щось трапилось. Король запитав:

— Ти був у моїй кімнаті позавчора вночі?

— Ні, ваша величність.— Я завжди звертався до нього так, коли не було нікого з чужих.

— А вчора вдень чи вночі заходив?

— Ні, ваша величність.

— Кажі по щирості — не смій брехати!

— Я ж по щирості кажу, ваша величність, як світ світом — правда. Відтоді, як міс Мері Джейн розвела вас із герцогом по кімнатах, я до них і на крок не наближався.

Тут втрутився герцог:

— То, може, ти помітив, як хтось інший туди заходив?

— Ні, ваша світлість, я такого щось не пригадую.

— А може, подумаєш, то й пригадаєш?

Розкинувши розумом, я побачив, що випадає добра нагода спекатися клопоту, та й кажу:

— Еге ж, еге ж... Я таки бачив, як негри туди заходили кілька разів.

Вони аж підскочили обидва, а тоді витріщилися один на одного, буцімто і сном і духом такого не припускали, а потім ніби саме на це й сподівалися. Герцог запитав:

— Як, усі гуртом?

— Ні, не всі відразу... цебто я не бачив, щоб вони всі виходили звідти, за винятком, може, одного разу.

— Сто чортів! Коли ж це трапилось?

— Це сталося саме того дня, коли був похорон. Уранці. І то не дуже рано, бо я заспав. Тільки-но я почав спускатися сходами вниз — зирк, аж негри ото з кімнати й виходять.

— Ну, далі, далі! Що ж вони робили? Як поводитись?

— Та нічого не робили. Нічого незвичного я не помітив. Вони вийшли звідти навшпиньках; певно, заходили прибрати в кімнати вашої величності абощо, думаючи, що ви вже встали; але побачивши, що ви ще не встали, вийшли з вашої кімнати, щоб, бува, не розбудити вас.

— Хай їм біс!.. От тобі й маєш!..— не втримався король; і обидва принишкли й виглядали розгублено та не дуже розумно. Якусь хвилику стояли вони задумано й чухали собі голову, а тоді герцог засміявся якось хрипко та й каже:

— А як усе розіграли! Неперевершено! Вдали, ніби їм прикро звідси їхати! А я й повірив, що їм і справді прикро, й ви також повірили, та й усі інші. Не кажіть мені після цього, що неграм бракує акторського таланту. Таку тут розвели комедію, що, здається, хоч кого пошили б у дурні. Я особисто вважаю тепер, що ті негри — то ціле багатство. Якби я мав капітал та свій театр, то кращих акторів і не шукав би, а тут ми, з великого розуму, продали їх за дурні гроші. А втім, що я кажу! І грошей же тих катма! Слухайте, ви, а де ж чек?

— В банку — до виплати. А де ж він має бути?

— Ну, тоді все гаразд, дяка богіві.

А я прикинувсь, що мені ніяково, та й питаю неспіливо:

— Хіба щось скоїлося?

Тут король як гримне на мене:

— Не твоє діло! Держи язика за зубами та дбай про свої справи, коли вони в тебе є. І затям собі це, поки ти в цьому місті сидиш, — чуєш?

А тоді герцогові:

— Нічого не вдієш — дали себе обкрутити, то мусимо мовчати!

Коли вони спускалися драбиною, герцог знову засміявся:

— І продали швидко, і кишеньям не важко! Ото зиск, нічого сказати!

Король вишкірився на нього:

— Ніби я гірше хотів, продаючи їх так швидко! І коли зиск малий, чи то збиток великий, ще й у кишеньям вітер гуляє, то стільки моєї в тому вини, скільки й вашої.

— Еге ж, стільки... Коли б мене були послухалися, то негри лишилися б тут, а за нами й слід простиг би!

Король відлайнуся задля годиться, а тоді, щоб зігнати злість на комусь, за мене взявся. Почав він мене шпетити за те, що я не сповістив його вчасно, як помітив тих негрів, коли вони з його кімнати кралися, казав, що й найдурніша

макітра збагнула б, що за тим щось криється. А потім почав і себе картати: казав, що йому не треба було схоплюватися з ліжка вдосвіта, а полежати б іще та відпочити, як усі люди, і хай його чортяка візьме, якщо він іще коли вчинить таку дурницю. Вони пішли собі геть, докоряючи один одному; а я страшенно зрадів, що пощастило звернути все на негрів, та ще й не заподіявши їм найменшої шкоди.

Розділ XXVIII

Тим часом надійшла вже пора вставати. Я зліз із горища й почав був спускатися сходами; але, проходячи повз дівчачу кімнату, побачив, що двері там відчинені, а Мері Джейн сидить перед своїм старим саквоюжем і пакує речі — очевидночки, збирається їхати до Англії. Але в ту хвилину вона нічого не пакувала, — на колінах у неї лежала зібгана сукенка, а Мері Джейн, затуливши обличчя руками, плакала. Мене живий жаль узяв, як я це побачив; та й кожного на моєму місці узяв би. Я увійшов до покою та й кажу:

— Міс Мері Джейн, ви не можете байдуже на чуже горе дивитися, я теж часом не можу. Скажіть мені, чого ви так побиваєтесь?

І вона сказала. Це все через тих негрів — так я й думав. Вона казала, що подорож до Англії втратила тепер для неї майже всю свою принадність; вона собі там місця не знайде, пам'ятаючи, що матір навіки з дітьми розлучили; а тоді ще дужче заплакала, сплеснула руками й промовила:

— Ой лишенько тяжке! Подумати тільки, що вони ніколи більш одне з одним не побачаться!

— Побачаться, не пізніш як за два тижні побачаться, — я знаю те напевне! — скрикнув я.

Маєш! І незчувся я, а ті слова вже злетіли мені з уст. Та не встиг я й оком змигнути, як вона обхопила мою шию руками й почала просити, щоб я проказав те ще раз, і ще раз, і ще раз!

Тут я зміркував, що зопалу бевкнув язиком зайвого і через те скочив на слизьке. Я попросив у неї дозволу трохи подумати; а вона тим часом аж горить з нетерплячки — сидить переді мною така збуджена та гарна й така радісна та вдоволена, як людина, що їй тільки-но зуба видерли. Тож і почав я з усіх боків моє власне становище обмірковувати, та й кажу сам до себе: по-моєму, людина, яка дозволить собі сказати правду, коли її в тісний кут загнули, страшенно ризикує; проте зі мною ще такого не

траплялося, тож сказати напевне, так воно чи не так, я не можу,— хто його зна! А все-таки мені так здається; а тут саме на таке заноситься, що цим разом, їй-богу, краще, та й безпечніше, сказати правду, аніж збрехати. Принаймні я на вус собі це намотаю, а потім колись обміркую на дозвіллі, бо все це таки справді дивно-предивно. Я такого ніколи не чув і не бачив. Ну, думаю, що буде, те й буде,— спробую я сказати правду, хоч це однаковісінько, що сісти на бочку з порохом та, підпаливши гнота, чекати, що з того вийде. І я запитав:

— Міс Мері Джейн, чи немає у вас тут десь недалечко від міста знайомих, у яких ви могли б днів зо три перебути?

— Так, у містера Лотропа. А навіщо?

— Не питаєте, навіщо! А якщо скажу, звідки я знаю, що негри знову побачаться тижнів за два тут, у цьому будинку, і доведу це, поїдете ви до містера Лотропа на чотири дні?

— Чотири дні! — вигукнула вона.— Та я можу там перебути й цілий рік!

— Гаразд,— кажу я,— мені треба тільки вашого слова. Я повірю йому більше, аніж чийсь заприсяганням на Біблії.

Вона всміхнулася й дуже мило зашарілась, а я сказав:

— Коли дозволите, я зачиню двері й замкну їх.

Потім вернувся на своє місце, сів та й кажу:

— Тільки не репетуйте. Сидіть тихо і вислухайте мене, як мужчина. Я мушу сказати вам правду, а ви, міс Мері, повинні взяти себе в руки, бо новина ця — річ дуже прикра для вас і знести її буде тяжко, але іншого виходу нема. Ці ваші дядечки — зовсім вам не дядечки; це просто двоє шахраїв, справжня нечисть. Оце... найгірше сказав уже... тепер легше буде...

Певна річ, це її страшенно обурило; та я вже зрушився з мілини і шкварив навпростець, викладаючи все, що знав, а в неї від того в очах чимдалі більший гнів розпалювався; і такечки усе чисто їй розповів, починаючи з того, як ми того молодого йолопа здибали та підвезли його до пароплава, аж до того, як вона коло свого ганку королеві до грудей припала, а він поцілував її тоді разів із двадцять,— отут уже Мері Джейн не витримала, та як схопитись з місця, та як спалахне на обличчі, мов небо на заході сонця, та як крикне:

— Ах, тварюка! Не гаймо ж ні хвилини, ані секунди — вишмарувати їх дьогтем, виваляти їх у пір'ї, кинути їх у річку!

А я їй:

— Звісно. Але чи хочете ви зробити це перед тим, як до містера Лотропа поїдете, чи...

— Ох,— схаменулася вона,— що це я собі думаю! — та й знову сіла.— Не звертай уваги на те, що я тут набалакала, будь ласка, добре? — і, так кажучи, вона поклала свою гладеньку ручку на мою, та ще й так ніжно, що я ладен був скоріше вмерти, аніж переступити її волю.— Я ніколи не думала, що це мене так схвилює,— додала вона,— а тепер кажи далі, я більше не буду. Скажи мені, що слід робити, і як ти скажеш, так я й учиню.

— Отож,— кажу я,— вони справжні паскуди, ті двоє ошуканців, і так уже мені випало, що мушу ще деякий час із ними мандрувати, чи хочу я того чи ні — про причину краще я помовчу. А коли б ви їх викрили зараз, мене, звісно, вирвали б з їхніх пазурів і мені було б добре; але існує ще один чоловічок, якого ви не знаєте, який через те вскочив би в тяжке лихо. Тим часом нам же треба його врятувати, чи не так? Звісно, що так. Отже, заради цього ми й не будемо зараз їх викривати.

І в цю мить мені набігла щаслива думка. Я раптом збагнув, як саме ми з Джімом могли б спекатися отих шахраїв: ото коли б їх отут до в'язниці запроторити, а нам самим дати драла! Однак я не наважувався пливти плотом удень,— та ще й коли я буду сам на плоті,— не хотів я клопоту набиратися, відповідаючи на запитання зустрічних; через те я й вирішив здійснити мої заміри десь пізно ввечері, як зовсім стемніє.

— Міс Мері Джейн,— звернувся я до неї,— я вам скажу, що ми зробимо, і тоді вам, думаю, не доведеться так довго у містера Лотропа нидіти. Чи далеко це звідси?

— Й чотирьох миль не набереється — зараз же за містом, на цьому боці.

— Чудово! Це нам підходить. Рушайте зараз прямісінько туди і перебуньте там до дев'ятої чи то пів на десяту годину вечора, а тоді попросіть їх відвезти вас назад додому, буцімто ви щось тут забули. Якщо ви повернетесь сюди раніше одинадцятої години, поставте свічку на це вікно, і якщо я відразу ж не прийду до вас, почекайте до одинадцятої години, і як і після того мене не буде,—це означатиме, що я забрався звідси й визволився з небезпеки. Тоді ви можете йти і викрити безчесне кругітство тих двох махлярів — нехай їх у тюрму засадять.

— Гаразд,— погодилася вона.— Я так і зроблю.

— А якщо мені не пощастить завчасно забратися звідси й мене схоплять разом із ними, то ви потрудіться, будьте ласкаві, тоді сказати, що я розповів вам про все заздалегідь, і заступіться за мене.

— Заступитися за тебе! Звичайно, заступлюся! Я не дозволю торкнутися й волосинки на твоїй голові! — вигукнула дівчина, і я побачив, як ніздрі її широко роздимаються, а очі горять вогнем.

— Якщо мені пощастить утекти звідси, — кажу до неї, — то я не зможу посвідчити, що ті шахраї ніякі вам не родичі; та й коли б я тут був — однаково не міг би. Я міг би, звісно, заприсягтися, що вони пройдисвіти та волоцюги, — оце й усе, хоч і це дечого варте. Проте є люди, що можуть викрити краще за мене їхні шахрування, і свідченням тих людей скоріше повірять, аніж моїм. Зараз я поясню вам, як їх відшукати. Дайте мені олівця й клаптик паперу. Ось — «Королівське Неабищо», Бріксвілл». Заховайте цього папірця, та, глядіть, не загубіть його. Коли судові потрібні будуть відомості про тих двох негідників, нехай пошлють до Бріксвілла і скажуть там, що ввійmano акторів, які виставляли «Королівське Неабищо», та нехай попросять, щоб прислали свідків, — не встигнете ви й оком змигнути, міс Мері, як сюди злетиться все місто. Та ще й примчать тамтешні городяни люті-прелюті, ось побачите!

Я вирішив, що тепер уже справу залагоджено, і додав:

— А торги хай собі йдуть, як звичайно, ви не турбуйтеся. Ніхто не повинен платити за речі того самого дня, а ці ошуканці не заберуться звідси, поки не одержать усіх грошей; але ми все так улаштуємо, що продаж вважатиметься недійсним і ніяких грошей вони не одержать. Точнісінько так, як із вашими неграми, — ніякого продажу насправді не відбулося, й вони незабаром повернуться додому. Обом шахраям не пощастить одержати грошей навіть і за негрів, — от уклепалися вони, міс Мері!

— Добре, — відказує вона, — я побіжу зараз поснідаю, а потім відразу — до містера Лотропа.

— Крий боже, і думати киньте, міс Мері Джейн, — кажу я, — в тому-то й річ, що тікати з дому треба перед сніданком.

— Чому?

— А як ви гадаєте, міс Мері, чого я взагалі запропонував вам звідси тікати?

— Я й не подумала про те... справді, я не знаю. А чого?

— А того, що ви не вмієте душею кривити, як ота погань.

У вас обличчя — наче розгорнена книжка. Кожен може вчитати з нього всі ваші думки, немовби їх там величезними літерами надруковано. Чи ж ви гадаєте, що зможете зустрітися з вашими дядечками? Вони придуть сказати вам «добрий ранок», поцілують вас, а ви...

— Ні, ні, це неможливо! Згода, я поїду перед сніданком — так буде краще. А сестри зостануться з ними?

— Атож, про сестер ви не турбуйтеся. Доведеться їм потерпіти ще трошки. А то ці негідники, чого доброго, здогадаються, в чому річ, якщо ви всі разом звідси зникнете. Не слід вам із ними бачитися, ні з вашими сестрами, ані з ким іншим у місті. Якщо хтось із сусідів запитає вас, як ся мають ваші дядечки нині вранці, з вашого обличчя можна буде вчитати все чисто. Ні, ні, рушайте негайно, міс Мері Джейн, а з ними я вже якось упораю цю справу. Я попрошу міс Сьюзен, щоб вона поцілувала за вас дядечків та переказала їм, що ви подалися на кілька годин із дому, щоб трошки відпочити й розвіятись, чи то побачитися з подругою, а вернетесь десь надвечір або завтра вранці.

— Побачитися з подругою — на це я пристаю, але не хочу, щоб за мене з ними цілувалися.

— Гаразд, обійдемося й без поцілунків.

А чому б і не сказати їй цього, нічого поганого в тому немає. Поступитися такою дрібничкою — то клопіт невеликий. Таж кажуть: не все перескакуй, десь і перелазь; і Мері Джейн матиме спокій, і мені це не важко зробити. Тоді я ще додав:

— Я забув про одну штуку — про торбину з грішми.

— Ну що ж, вона в них, і така мене досада бере, тільки-но згадаю, як вона до них потрапила.

— Ні, ви помиляєтесь. Торбини з грішми в них немає.

— А в кого ж вона?

— На жаль, тепер я цього й сам не знаю. Вона була в мене, бо я її в них поцупив; а поцупив я її для того, щоб віддати вам; щоправда, я знаю, де я її сховав, тільки боюся, що її там більше нема. Мені так жаль, міс Мері Джейн, так жаль... Ну просто хтозна-як! Я намагався зробити якнайкраще, їй-богу, намагався! Та мало не вклепався з тими грішми, тож довелося впхнути їх у першеліпше місце й мерщій тікати, а місце те зовсім негодаще.

— Ой, покинь ти себе картати, то негаразд так робити, і я тобі цього не дозволяю — ти ж не міг інакше

зарадити лихові; виходить, ти не винний. Де ж ти заховав ту торбину?

Я не хотів їй знову нагадувати про її нещастя; крім того, язик мені не повертався розповісти дівчині те, що могло б навіяти їй думку про небіжчика, який лежить у труні з тією торбиною на животі. Отож я трохи помовчав, а тоді й кажу:

— Якщо ви дозволите, міс Мері Джейн, я волю не розповідати вам, куди саме сховав я ті гроші; я напишу вам це на клаптику паперу, і ви зможете прочитати мою записку дорогою до містера Лотропа, якщо ваша ласка. Гаразд?

— О, звичайно.

Отже, я написав: «Я поклав торбину в труну. Вона лежала там, коли ви плакали над небіжчиком уночі. Я стояв за дверима, й мені було дуже вас шкода, міс Мері Джейн».

На очі мені навернулися сльози, коли я згадав, як вона, сама-самісінька, плакала тієї ночі, а підлі негідники, які туману їй пускали і збиралися її пограбувати, висиплялися тут же таки в її власній господі. Згорнувши записку й подаючи її дівчині, я побачив, що і їй на очі набігли сльози; а вона потиснула мені руку міцно-преміцно та й каже:

— На все добре! Я зроблю все так, як ти мені сказав; і, якщо більше тебе не побачу, ніколи тебе не забуду, і думатиму про тебе часто-часто, й молитимуся за тебе! — і вона пішла.

Молитиметься за мене! Я гадаю, коли б вона знала мене ближче, то вибрала б собі, мабуть, якусь легшу роботу. А втім, б'юсь об заклад, що вона все ж молилася б за мене — таку мала вдачу. В неї стало б духу молитися і за Іуду — ніщо не могло ані злякати її, ані спинити. Кажіть, що хочете, а такої завзятої дівчини, як вона, я ще не бачив; то не дівчина, а креміль, — так я гадаю. Ви, може, подумаєте, що то я їй язиком мащу? Ба ні, я й справді так думаю. А щодо краси й лагідності — жодна дівчина її не доскочить. Я більш ніколи її не бачив відтоді, як вона причинила за собою двері, виходячи з кімнати; ні, я більш ніколи її не бачив, але не питаю від вас, що думав я про неї багато-багато мільйонів разів, а також і про те, як вона тоді сказала, що молитиметься за мене; і коли б я вірив, що моя молитва піде їй на користь, то молився б за неї до загину.

Мері Джейн вийшла з дому, мабуть, чорним ходом, бо

ніхто не бачив, як вона пішла. Коли я здибав Сьюзен і Заячу Губу, то запитав:

— Як звати ваших знайомих, які живуть по той бік річки, що до них ви часом їздите в гості?

Вони відповіли:

— Мало там яких нема! Може, Проктори... найчастіше ми відвідуємо їх.

— Атож, атож, саме це прізвище...— кажу я.— Тю, зовсім вискочило з голови. Ну, то міс Мері Джейн доручила мені переказати вам, що вона подалася до них, і то страх як квапилася — хтось у них заслаб.

— Хто ж саме?

— Не знаю... не пригадую... Проте здається мені, що то...

— Крий боже! Сподіваюся, що не Хенна?

— Мені дуже прикро, — кажу я, — але мушу сказати, що йшлося, здається, саме про Хенну.

— Господи, таж минулого тижня вона була здоровінька! І тяжко вона занедужала?

— І не кажіть! Міс Мері Джейн розповідала, що від неї не відходили цілу ніч. Навряд чи й протягне кілька годин.

— Жах, хто б міг подумати! На що ж вона слабує?

Нічого кращого не спало мені в ту хвилину на думку, і я бовкнув:

— На завушницю.

— В бабки твоєї завушниця! Не сиділи б над хворим цілісіньку ніч, коли б він заслаб на завушницю.

— Не сиділи б? Ова! Із такою завушницею неодмінно сидять. Ця завушниця якась зовсім нова, нечувана, міс Мері Джейн так казала.

— Що ж у тій завушниці такого нового?

— Та ускладнення якісь, ще й інші халепи.

— Які ж саме халепи?

— Ну, там і кір, і кашлюк, і бешиха, і сухоти, і жовтяниця, і запалення мозку, і... чого там тільки немає!

— Боже мій єдиний! І все те зветься завушниця?

— Так міс Мері Джейн сказала.

— Не розумію, чому ж власне та хвороба зветься завушниця?

— Як чому? Тому що це і є завушниця. Саме з неї хвороба й починається.

— Що ти верзеш? Таж у тому немає ніякого глузду! Уявімо собі, людина забила пальця на нозі, а потім випила отрути, а потім впала в криницю, скрутила в'язи й розчерепила голову, і хтось прийде й запитає — від чого вона

померла, а якийсь йолоп відповідь: «А від того, що вона забила собі пальця на носі». Чи є в тому будь-який глузд? Немає. І в цьому теж ніякого глузду немає, ні найменшого. А ця хвороба заразлива?

— Чи вона заразлива? Звісно, заразлива. Вона може підчепити людину, як борона: пройдеш повз неї в темряві — обов'язково вона тебе підчепить! Як не на один зуб, то на другий, еге ж! А вже як зачепишся за один зуб, доведеться всю борону тягти за собою, еге ж! Отож така завушниця, як оця, — то справжня борона, як упіймаєшся їй на зубок, то вже не скоро від неї відчепишся.

— Виходить, ця завушниця таки й справді жахлива хвороба, — мовила Заяча Губа. — Я зараз же йду до дядька Гарві й...

— Еге ж, еге ж, — кинув я, — біжи мерщій! На твоєму місці я поспішив би. Не гаяв би й хвилини.

— Та й чого б оце ти не пішов?

— Подумай, може, сама збагнеш. Чи ж не мають твої дядечки повернутися додому до Англії якомога швидше? І як ти гадаєш, чи можуть вони зважитися на таку підлоту й податися туди без вас, щоб ви потім відбули далеку подорож самі? Ти ж знаєш, що вони чекатимуть на вас. Тепер далі. Твій дядько Гарві — проповідник, чи не так? Чудово! То як ти гадаєш, проповідник дуритиме пароплавного агента? Та невже ж він дуритиме суднового агента для того, щоб вони прийняли міс Мері Джейн на пароплав? Га? Ні, ти ж знаєш, що не дуритиме. Ну, то що ж він зробить? Він скаже: «Шкода, дуже шкода, але хай справи моєї парафії котяться, як самі собі знають; але якщо вже моя небога заразилася отією множинною завушницею, то мій священний обов'язок — сидіти тут три місяці й дождатися, доки з'ясується, заслабне вона чи ні». Але хай тебе це не обходить, якщо, на твою думку, ліпше сказати дядькові Гарві...

— Аякже!.. Невже ти вважаєш нас за таких дурних, що здатні сидіти тут та дождатися, доки з'ясується, чи заслабне Мері Джейн чи не заслабне, замість того щоб їхати до Англії, де можна так весело бавити час? І чого б ото язиком горох товкти отак по-дурному!

— А може, все-таки сказати комусь із сусідів?

— Тільки цього ще бракувало! Такого телепня я ще не бачила! Невже ж ти не можеш збагнути, що сусіди підуть і все роздзвонять. Нічого іншого не лишається, як зав'язати собі язики й ані пари з уст.

— Ну, що ж, може, твоя правда... атож, мабуть-таки, твоя правда.

— А все ж я гадаю, треба сказати дядькові Гарві, що вона поїхала на короткий час, а то він турбуватиметься.

— Атож. Міс Мері Джейн саме цього хотіла. Вона сказала: «Хай вони вклоняться від мене дядькам Гарві та Вільямові та хай поцілують їх від мене й скажуть, що я поїхала на той бік річки відвідати містера... містера...» Як прізвище тих багатіїв, що їх так поважав покійний ваш дядечко Пітер? Я кажу про тих, що...

— Ти, мабуть, Апторпів маєш на увазі, правда?

— От-от-от!.. Цур їм, отим прізвищам, ніколи їх вчасно не згадаєш! Отож сестра ваша просила переказати, що вона поїхала до Апторпів — хоче вмовити їх, щоб вони приїхали на торги й придбали цей будинок; їй здається, що небіжчик ваш дядько Пітер волів, аби його будинок дістався їм, а не комусь іншому; вона сказала, що не відчепиться від Апторпів, доки вони не погодяться приїхати на торги, а тоді, якщо вона не дуже втомиться, повернеться сьогодні ж додому; а якщо втомиться, — повернеться завтра вранці. Вона звеліла не розповідати нічого за Прокторів, а говорити лише за Апторпів, — то ж таки щира правда, вона ж і справді заїде до них поговорити про купівлю будинку; я те знаю, вона сама мені сказала.

— Добре! — сказали дівчата й побігли шукати своїх дядьків, щоб передати їм поклони, поцілувати їх від неї та переказати їм усе, що чули.

Тепер усе було гаразд. Дівчата не скажуть нічого зайвого, бо їм кортить якнайскоріше поїхати до Англії; а король та герцог дуже радітимуть з того, що Мері Джейн клопочеться про торги десь там за містом, а не сидить отут, де лікар Робінсон зможе на неї впливати. Я був у чудовому настрої і вважав, що дуже спритно оборудував справу. Мабуть, і сам Том Сойер не втяв би краще. Звісно, він додав би ще дечого для фасону, а я не призначений до різних там фіглів-міглів — не маю кебети.

Ну от, надвечір розпочалися торги на міському майдані й усе тяглися й тяглися дуже довго, а старий шалиган, звісно, не відходив від аукціоніста і раз у раз докидав яке-небудь благочестиве слово або речення зі святого письма, а герцог ретельно гугукав та приємно всміхався, аж із себе пнучися, щоб присутніх на свій бік привернути.

Торги тяглися довго, й помалу все було продано — все, крім маленького клаптика землі на кладовищі. Вони

намагалися й на тому заробити. Ніколи не бачив я такого ненажери, як оцей король, — йому кортіло обов'язково все чисто проковтнути. Ну, поки вони отак торгувалися, до берега пристав пароплав, і за дві хвилини на майдан сипнула галаслива юрба, гегочучи, сміючися, шаліючи та викукуючи:

— Осьдечки вам нові претенденти! Осьдечки вам іще двоє спадкоємців старого Пітера Вілкса — платіть гроші й вибирайте, котрі вам більше до вподоби.

Розділ XXIX

Юрба привела з собою літнього джентльмена, дуже приємного на вигляд, та молодшого джентльмена, також дуже приємного; молодший тримав праву руку в черезплічнику. Господи, як усі галасували, й реготали, й веселилися! А я собі придивлявся й міркував, що з жартів часом біда буває, та зирк на герцога з королем — чи їм, бува, не дуже смішно. Я гадав, що вони злякаються й пополотніють. Еге, де там! Герцог, здавалося, й зовсім не помічав, що навколо діялося: походжав собі, радий та вдоволений, та гугукав, мов ті сколотини в масничці; а щодо короля, то він усе поглядав на новоприбулих, та з таким смутком неказаним, наче йому вогнем серце пекло через те, що можуть іще знайтися в світі такі негідники та падлюки. І удавав він це майстерно! Поважні люди зібралися навколо короля, показуючи таким чином, що держать руку за ним. Старий джентльмен, який щойно приїхав, тільки очима кліпав, — видно, зовсім оторопів, бідолаха. Незабаром, проте, він почав говорити, і я відразу ж збагнув, що вимовляє він, як справжній англієць, — його мова аж ніяк не скидалася на королеву підробку, хоча й підроблявся король зовсім непогано. Я не зможу переповісти вам, що саме він казав, а тим паче удавати його вимову; він повернувся до натовпу й почав говорити приблизно таке:

— Ніяк не збагну, що тут коїться... Не ждав я такої несподіванки... Тому визнаю по щирості: я не готовий дати належну відсіч. Мене з братом спіткало дорогою, лихо — він зламав собі руку, а наші речі помилково вивантажили вночі в сусідньому місті. Я — брат Пітера Вілкса, звати мене Гарві, а це — другий його брат, Вільям, він не чує і не говорить, а тепер, коли володіє тільки однією рукою, то й на мигах порозумітися не може. Ми таки й справді саме ті, за кого себе видаємо; а через день чи два, коли надійдуть

наші речі, ви зможете пересвідчитися в тому самі. До того часу я не скажу більше й слова, а подамся до готелю й чекатиму.

І він пішов геть разом із тим новим німтуром, а король розреготався й глузливо замолов їм навздогін:

— Він зламав собі руку! Ти диви, як до речі! Правда? Адже ж тому пройдисвіткові довелося б знаками показувати, а він на тій мудрації не знається! Речі погубили! Ха! Ех, і гладко ж брешуть соколики! Чудово й дотепно — за таких обставин!

І король знову зареготав, а всі інші й собі зуби вицирили, за винятком трьох, чи чотирьох, ну, може, шістьох чоловік. Один з них був лікар, а другий — якийсь гостроокий джентльмен із старомодною килимовою валізкою в руках. Він щойно прибув сюди пароплавом і зараз оце розмовляв, стишивши голос, із лікарем, причому обидва вони раз у раз зиркали на короля й багатозначно кивали головами; то був Леві Белл, адвокат, що їздив у справах до Луїсвілла; а третій був довготелесий вайлуватий чолов'яга, який уважно вислухав усе, що казав літній джентльмен, а тепер підійшов до короля і слухав, що той каже. Коли ж король замовк, цей здоровань запитав його:

— Слухайте-но, якщо ви Гарві Вілкс, кажіть, коли ви прибули до нашого міста?

— За день до похорону, друже, — відказав король.

— О котрій саме годині?

— Надвечір... за годину чи за дві до заходу сонця.

— А чим ви сюди прибули?

— Я приплив пароплавом «Сьюзен Пауелл» з Цінціннаті.

— А яким же дивом манячили ви біля Пайнта рановранці, і то в човні?

— Не був я вранці біля Пайнта.

— Брехня!

Кілька чоловік із натовпу підскочили до нього й почали благати не звертатися так нечемно до старої людини, та ще й проповідника.

— Який він до дідька проповідник! Та він же шахраюга і дурисвіт. Він і справді був того ранку біля Пайнта. Я живу там, всі те знають. Отож я був там, і він був там. Я бачив його на власні очі. Він плів у човні разом із Тімом Коллінзом та з якимось хлопчиськом.

А лікар тут і каже:

— Чи впізнали б ви того хлопця, Гайнсе, коли б знову його побачили?

— Чого ж... А втім, хто його зна... Тю! Та він же осьдечки. Я впізнав його з першого ж погляду.

Так, він показував саме на мене. Тоді лікар знову звернувся до юрби:

— Шановна громадо, я не знаю, хто вони, оті новоприбулі,— пройдисвіти чи ні; але якщо оці двоє не пройдисвіти, тоді я просто йолоп, та й годі! Я гадаю, що треба пильнувати, аби вони не повтікали, поки ми не розберемося в цьому ділі. Ходімо, Гайнсе, та й усі ви не відставайте! Відведімо цих соколиків до готелю та зведемо їх із тими двома на очі. Я певний, що при цьому зразу вийде дещо наверх.

Натовп аж нетямився з радощів, хоч королеві прибічники не дуже з того раділи; отож ми рушили всі разом. Сонце сідало. Лікар вів мене за руку й немов ставився до мене приязно, а проте руки моєї не пускав.

Увійшли ми гуртом до великої кімнати в готелі, засвітили свічки й запросили новоприбулих. Спершу взяв слово лікар:

— Не хотів би я надто суворо до цих двох чоловіків ставитись, але, на мою думку, вони пройдисвіти і до того ж, може, в них є ще й спільники, про яких ми нічого не знаємо. А якщо ті спільники є, то чи не дали вони драла разом із грішми Пітера Вілкса? Цілком можливо. Коли ж ці двоє не пройдисвіти, то нехай пошлють когось по ті гроші й віддадуть їх нам на схов, поки буде доведено, що вони люди чесні, чи не так?

Усі погодилися з цим. Я вже почав був сподіватися, що, нарешті, таки накриють наших поганців. Але король перебіг смутними очима по всіх присутніх і почав:

— Джентльмени, я щиро бажав би, щоб ті гроші були на місці, бо я, звісно, в жодному разі не перешкоджав би відвертому, чесному та докладному з'ясуванню цієї прикрої справи; одначе, на жаль, грошей вже там нема; ви можете послати когось й упевнитися в тому самі.

— А де ж вони?

— Оце як віддала мені небога ті гроші на схованку, я узяв та й засунув їх у солом'яник в своєму ліжку — не хотілося класти гроші в банк на кілька днів; адже ліжко я вважав за цілком певне місце. Бачте, ми не знаємо негрів, і я думав, що вони надійні, так само, як і наші англійські слуги. А негри взяли та й поцупили ті гроші наступного ж ранку, як тільки я зійшов униз. Коли я продавав негрів, то ще не помітив, що гроші зникли; отож

негри поїхали звідси, прихопивши з собою і золото. Мій служка може підтвердити вам усе це, джентльмени.

Лікар та ще кілька чоловік гукнули: «Брехня!» — і я побачив, що жодна жива душа й анітрохи не вірила королю. Один чоловік запитав мене, чи бачив я, як негри вкрали золото. Я відказав, що ні, що я помітив тільки, як вони потихеньку вийшли з кімнати та поспішили забратися геть; але я й на думці не мав підозрювати їх, а тільки подумав, що вони бояться збудити мого пана й хочуть якнайскоріше втекти, аби прочухана не дістати. Оце й усе, про що вони в мене питалися. Раптом лікар обернувся до мене та й каже:

— І ти теж англієць?

Я відповів, що так; і тоді він та дехто з присутніх, вигукуючи «Брехня!», підняли мене на глум.

Ну, а потім почалося справдешне слідство — і питали, й перепитували, година минала за годиною, а про вечерю ніхто й не згадував — навіть і словом одним не прохопився. Вони все дошукувались та дошукувались, і врешті вийшла така плутанина, що й чорт не розбере. Король обстоював своє, а літній джентльмен — своє; тож після їхніх свідчень тільки упереджений бевзень не розумів, що літній джентльмен правду каже, а другий — бреше. Незабаром і мені сказали розповісти все, що я знаю. Король зиркнув на мене скося, і я збагнув умить, що мені дали казати. От почав я їм розповідати про Шеффілд, та про те, як нам там жилося, та про англійських Вілксів, та ще всякого багато; проте не встиг я як слід розійтися, як лікар зареготав, а Леві Белл, адвокат, зупинив мене:

— Годі, хлопче; будиши тобою, я б так не старався. Не звик ти до брехні. Варто тобі ще повправлятися, бо надто вже нескладно брешеш.

Мені ті компліменти не припали до вподоби, а все ж я був дуже радий, що мені дали спокій.

Лікар саме хотів щось сказати; він обернувся й почав:

— Якби ж то ви були з самого початку в місті, Леві Белл...

Тут втрутився король, простяг руку й сказав:

— Як, то це ви й є отой щирий приятель покійного мого брата, про якого він так часто мені писав?

Адвокат і король потиснули один одному руки, і адвокат вдоволено усміхнувся; вони трохи поговорили між собою, а потім відійшли набік і стали розмовляти пошепки; а на останку адвокат сказав голосно:

— Так і зробимо. Я візьму вашого чека й пошлю його

разом із чеком вашого брата, й тоді всі непорозуміння кінчаться ладом.

Отож принесли папір та перо, король сів, схилив голову набік, пожував губами і щось нашкрябав; а тоді передали перо герцогові, і вперше мені здалося, що він якийсь розгублений. А проте він узяв перо в руку і став писати. Потім адвокат повернувся до новоприбулого літнього джентльмена й сказав:

— Прошу вас і вашого брата написати рядок чи два та розписатися.

Літній джентльмен щось там написав, проте ніхто в тому письмі нічого розчолопати не міг. Адвокат, видно, страшенно здивувався і мовив:

— Отакої, нічого не второпаю...

Витяг з кишені паку старих листів, пильно розглянув їх, тоді розглянув писання літнього джентльмена, тоді знову листи, а далі й каже:

— Ось старі листи від Гарві Вілкса, а ось те, що написали ці двоє, і тут уже кожному ясно, що листи писані не їхньою рукою (король із герцогом розгубилися й сторопіли, збагнувши, як спритно отой адвокат припер їх до стіни), а ось писання цього новоприбулого джентльмена, і кожен легко пересвідчиться, що й він також цих листів не писав — до того ж такі кривульки взагалі важко за письмо вважати. А оце листи від...

Новоприбулий джентльмен перебив його:

— Коли ваша ласка, дозвольте мені пояснити, в чім річ. Моєї руки ніхто не розбирає, крім брата, і він завжди переписує мої листи. Отже, ви бачили його письмо, а не моє.

— Ага,— скрикнув адвокат,— он воно що! Я маю також і Вільямові листи; отож, коли б він згодився написати рядків зо два, ми побачимо...

— На жаль, він не може писати лівою рукою,— пояснив літній джентльмен.— Якби він володів правою рукою, ви пересвідчилися б, що він писав і мої, й свої листи. Зверніть увагу на письмо, прошу — листи писані однією рукою.

Адвокат порівняв листи і сказав:

— Мабуть, що так; у кожному разі, я знаходжу зараз куди більшу схожість, аніж раніше. Ну-ну-ну! Я вже гадав був, що ми натрапили на слід, а тепер знову збилися на манівці. Проте можна вважати, що одну річ цілковито доведено — оці двоє ніякі не Вілкси.— І він кивнув головою на короля й на герцога.

І що ж ви гадаєте? Цей старий осел піддався? А дзуськи!

Звісно, що ні! Він сказав, що така проба нічого не варта. Мовляв, брат його Вільям такий жартівник, яких ще світ не бачив. Вільям і не думав писати по-справжньому; тільки-но взявся за перо, відразу ж було видно, що зараз обов'язково щось викаблучить. Він так розпатякався, що вже й сам у свої слова повірив. Однак новоприбулий джентльмен перебив його і сказав:

— У мене з'явилася одна думка. Чи є тут хтось з тих людей, що допомагали обряджати мого брата... тобто покійного Пітера Вілкса?

— Атож, — озвався якийсь чоловік, — це ми з Ебом Тернером допомагали. Ми обидва тут.

Тоді літній джентльмен звернувся до короля:

— То, може, цей джентльмен буде такий ласкавий сказати мені, що саме нататуйовано в Пітера на грудях?

Отут королеві треба було живо зметикувати, бо зараз-таки завалиться, наче підмита водою брила — так оте все його зненацька застукало; це ж бо, розумієте, запитання, що хоч кого повалить; тут треба відразу щось відповідати, а він і сном і духом не знає, що саме на тому покійникові нататуйовано! Він навіть зблід трохи, опинившись на слизькому. Раптом у кімнаті стало тихо-тихо, всі посунулися наперед і вп'ялися очима в короля. Ну, думаю собі, тепер уже він обов'язково признається, не варто більш прикидатись! Гадаєте, він скорився? Еге, де там! Хоч цьому важко й повірити. Він, мабуть, сподівався виморити цих людей, забиваючи їм баки, аж поки всі потомляться й розбредуться по своїх домівках, а тоді вони з герцогом наживають п'ятами. Чи сяк, чи так, а він не ворухнувся, а тоді знову почав усміхатися та й каже:

— Гм!.. Складна то річ — ого, ще й яка! Аякже, сер, я можу сказати вам, що саме було нататуйовано в нього на грудях. Невеличка, тоненька блакитна стрілка — так, саме стрілка; а якщо добре не придивитися, то її й не помітиш. Ну, що ви на це скажете, га?

Такого зухвальця, як наш старий шкарбун, я ще не бачив!

Тим часом новоприбулий джентльмен рвучко обернувся до Еба Тернера та його приятеля; очі в нього заблищали, немовби цього разу король таки справді попався йому в руки, і він гукнув:

— О! Ви чули, що він сказав! Був такий знак на грудях Пітера Вілкса?

Обидва в один голос відповіли:

— Ні, ми не бачили такого знака.

— Чудово! — мовив літній джентльмен. — Натомість ви мали побачити в нього на грудях невиразні маленькі літери П та Б (саме так він позначав свої ініціали за молодих років), та ще В, із рисочками між ними, отже: П-Б-В.— І він начеркав усе те на клаптику паперу.— Ну, кажіть, бачили ви такий знак?

Знов обидва в один голос відповіли:

— Ні. Ми взагалі ніяких знаків не бачили.

Ну, тут люди не стерпіли й почали кричати:

— Це все одна зграя! В річку їх кинути! Втопити їх! На жердині їх повозити!

Горлали всі разом, тож гамір здійнявся страшенний. Проте адвокат скочив на стіл і гукнув щосили:

— Джентльмени... джентльмени! Схаменіться... Слухайте-но... два слова... лише два слова... Прошу! Ще є один вихід — ходімо на кладовище, викопаймо тіло й подивімося! Це всім сподобалося.

Всі заревли «Ура!» і кинулись надвір, але адвокат та лікар закричали їм навздогін:

— Зачекайте, не кваптеся! Хапайте цих чотирьох та хлопця. Нехай теж подивляться!

— Згода! — загула юрба.— І якщо ми не знайдемо ніякого татуювання, то лінчуємо всю зграю.

Я так і прикипів до місця з переляку. Але про те, щоб дременути, не могло бути й мови. Вони згребли нас і потягли за собою просто на кладовище, до нього треба було йти берегом річки з півтори милі; а слідом за нами посунуло ціле містечко: ми великого шелесту наробили, та й час був іще досить ранній — дев'ята година.

Коли ми проходили повз наш будинок, я пожалкував, що відіслав Мері Джейн за місто, бо варто було тільки подати їй знак — і вона вибігла б з будинку, урятувала б мене і виказала б наших шалиганів.

Отож ціла юрба мчала берегом річки, немов оскаженіла зграя диких котів. Небо враз потемніло, почала блискавка спалахувати й моргати, вітер заскиглив між листям, і від того ще дужче морозом проймало. Такої біди мені ще не траплялося! Я був немов ошелешений — усе вийшло зовсім не так, як я собі думав: замість того щоб вчасно вшитися й звіддаля дивитись на всю ту комедію, замість Мері Джейн, яка підтримала б мене і звільнила б в скрутну хвилину, тепер лише якийсь татуювання могло врятувати мене від наглої смерті. А якщо ніяких знаків не знайдуть...

Мені навіть і подумати було страшно, що тоді станеться;

але й про щось інше я також думати не міг. Надворі дедалі поночило — саме час, щоб дременути, та довготелесий Гайнс цупко тримав мене за руку, а це все одно, що силкуватися втекти від Голіафа. Гайнс тяг мене щосили за собою; він такий був збуджений, що я ледве встигав дрібцювати поруч нього.

Добравшись до кладовища, юрба протовпилася крізь браму й розлилася по ньому, наче та повінь. Коло Пітерової могили виявилось, що заступів принесено в сто разів більше, аніж було треба, а нікому й не спало на думку прихопити з собою ліхтаря. Однак вони заходилися копати при спалахах блискавиці, а по ліхтар послали до найближчої хати, за півмилі від кладовища.

Отож вони все копали та й копали, мов навіжені, а тим часом упала темна ніч, полив дощ, і вітер крутив та щугав по кладовищі, а блискавка спалахувала все частіше й частіше, і раз у раз торохкав грім, але люди на все те не зважали — їх поглинула цілком їхня робота. На мить, коли спалах блискавиці осявав усе навколо, можна було виразно бачити і обличчя людей у цьому великому натовпі, і повні заступи землі, що її викидали з могили; а наступної миті все поглинала темрява, і знову нічого не було видно.

Нарешті вони витягли нагору труну й почали відкручувати віко; та й ну знову штовхатися та напірати, щоб пролізти вперед та на ту труну роздивитись; тож уявіть собі це видовище, і то гупої ночі — просто жах брав, та й годі! Гайнс дуже боляче сіпав та шарпав мене за руку, — мабуть, зовсім забув, що я взагалі на світі існую; він був дуже збуджений і важко дихав.

Раптом блиснула блискавка й осяяла все сліпучим білим світлом; хтось вигукнув:

— Грім мене вбий, коли то не торбина з золотом лежить у нього на грудях!

Гайнс закричав разом з усіма, відпустив мою руку й стрімголов кинувся вперед, щоб краще все побачити. А я й чкурнув звідтіля і не знати вже як вибрався на дорогу.

На дорозі живої душі не було, і я помчав так, що тільки п'яти замигтіли; нічого не було видно і не чутно, крім густої темряви, неугавних спалахів блискавиці, ляпотіння дощу, завивання вітру та гуркоту грому; будьте певні, що я летів, як вихор!

Нарешті добіг я до містечка й побачив, що на вулицях через негоду нікого немає; тож я не мав клопоту нікати

по завулках, а мчав головною вулицею навпростець; наближаючись до нашого будинку, я пильно в нього вдивлявся, не відводячи очей. У вікнах ані вогника; в цілому будинку темно... І раптом мені стало так сумно та жалко чогось, що хтозна й як! А чому, то я й сам гаразд не знав. Коли це — гульк, аж в останню мить, саме коли я біг повз нього, блиснуло світло у вікні Мері Джейн. І відразу так легко й весело зробилося мені на серці. Наступної хвилини і будинок, і все, що було довкола, лишилося позад мене у темряві. Мабуть, мені не доведеться вже відвідати все те удруге. Що ж до Мері Джейн, то вона й справді була найчарівніша дівчина з-поміж тих, яких я будь-коли зустрічав, до того ж була вона й рішучої вдачі.

Коли я відбіг уже далеченько від містечка, то почав міркувати, як би його до плоту дістатися; роздивився я навкруги, чи не можна де човна позичити. Аж раптом спалахнула блискавиця, і я побачив човна, не припнутого ланцюгом: це був невеличкий човник, прив'язаний самою мотузкою; я скочив у нього і відіпхнувся від берега. Острівець наш лежав на великій віддалі, аж ген посередині річки, але я не марнував часу — веслував що було сили; й коли пристав, нарешті, до плоту, то так уже був засапався, що ліг би відразу спочити, якби була хоч якась можливість. Та хіба ж тут улежиш! Виплигнувши на пліт, я закричав:

— Забираймося звідси, Джіме, мерщій відчалюй! Хвала богіві, ми здихалися їх нарешті!

Джім вискочив з куреня й, нетямлячися з радощів, кинувся до мене з розкритими обіймами; але саме в цю хвилину сяйнула блискавка й освітила його, і я так злякався, що поточився назад і шубовснув із плоту просто у воду. Я зовсім забув, що він же і старий король Лір, і втоплений араб в одній особі, тож вигляд його мало не на смерть мене сполохав. Але Джім виловив мене з води і вже налагодився обіймати та благословляти, страшенно радіючи з того, що я повернувся та що ми щасливо спекалися, нарешті, короля із герцогом, але я перепинив його, кажучи:

— Зажди трохи, Джіме, відклади це до сніданку, відклади це до сніданку! Хутчій відв'язуй плоту та пускай його за течією.

Отож за дві секунди ми пливли вже річкою наниз. Ох, яке ж то щастя було опинитися знову на волі й пливти могутньою річкою — так, щоб ніхто тобі над душею не стояв! Я навіть пострибав та покрутився трошки на radoщах

та так високо двічі підскочив, що аж п'яти в повітрі замелькали — де та й сила взялася! Проте за третім разом до мене долинув добре знайомий мені звук; я затамував дух, прислухався і став чекати. А коли блиснула блискавка й освітила поверхню води, бачу — вони! Веслюють щосили, аж човен гуде! То були король і герцог.

Я впав тоді просто на поміст і насилу втримався, щоб не розревтися.

Розділ XXX

Король видряпався на пліт, кинувся до мене, схопив за комір, трусонув та й каже:

— Хотів нас позбутися, бісів блазню! Обридли ми тобі, ге?

А я йому:

— Ні, ваша величність, ми й на думці того не мали.. Благаю вас, ваша величність!..

— Ану признавайся, що ти надумав, та швидко, бо душу з тебе витрясу!

— Слово честі, я розповім вам усе, як було, ваша величність. Отой чоловік, що його до мене приставили, був дуже добрий до мене і все казав, що мав сина, мабуть, мого однолітка, який помер минулого року; ну, то йому зробилося дуже жаль, коли він побачив, що такому ж самому хлопчикові загрожує страшна небезпека. І коли в труні знайшли золото, люди з великого дива всі чисто туди посунули, а він відпустив мене й шепнув: «Тікай звідси, бо вони тебе повісять, чуєш!» — і я накивав п'ятами. Чого мені було лишатися — виручити вас я нездатний, та й нащо голову в петлю встромляти, коли є змога чкурнути? Отож я не спивався, аж поки човна побачив. Добравшись до плоту, я сказав Джімові поспішати, а ні, то мене схоплять і повісять, та ще пожурилися ми з Джімом, що ви з герцогом навряд чи й живі лишилися — мені аж серце краялося на саму думку про це, і Джімові теж, а забачивши вас, зрадив я несказанно; ось поспитайтеся лишень у Джіма.

Джім підтвердив, що так воно й було насправді; але король наказав йому заціпити пашу, а тоді промовив:

— Аякже! Так я тобі й повірив! — та й знову почав мене трусити, нахваляючися, що втопить.

Однак герцог заступився за мене:

— Дайте хлопцеві спокій, старий ви йолопе! А ви, може, скажете, інакше вчинили б? Чи ви бодай пам'ятали про

нього, як вам звільнитися пощастило? Я щось собі того не пригадую.

Ну, то король відчепився від мене й почав натомість лаяти на всі заставки і містечко, і всіх його мешканців. Проте герцог сказав:

— Ви б краще себе лаяли! Ви ж найбільше в усьому винні. Ви з самого початку поводитися безглуздо, за винятком отієї вельми вдалої вигадки з вашою блакитною стрілкою. Дотепно ви утяли — краще й не вигадась. Це єдине, що нас вирятувало з біди. Коли б не це, то сиділи б ми з вами в буцегарні, поки надійшли б речі тих англійців, а тоді нас — до криміналу, от щоб я з цього місця не зійшов! А через вашу хитру вигадку мусили ті бевзі аж на кладовище чалапати, а там золото ще більше нам прислужилося. І коли б отим йолопам у голові не потьмарилося й вони не рушили, щоб і собі на торбину з золотом зиркнути, довелось б нам спати в тісних краватках цієї ночі, — краватках, куди міцніших, ніж нам хотілося б.

Хвилину вони мовчали — поринули в глибокі роздуми; потім у короля наче само собою вирвалося:

— Гм! А ми гадали, що то негри поцупили торбину! Я аж скрутився.

— Еге ж, — відказав герцог з притиском, глузливо, — ми гадали...

За півхвилини король мовив протягом:

— Ну, принаймні я гадав.

А герцог йому тим самим тоном:

— Якщо казати відверто, то саме я гадав.

Король уже наїжачився та й каже:

— Слухайте, Бріджуотере, на що саме ви натякаєте?

А герцог йому жваво на те:

— Якщо на те пішло, дозвольте вас запитати, на що саме ви натякаєте?

— Отуди к бісу... — ущипливо відказав йому король. — А втім, я ж таки не знаю: може, ви тоді спали й самі не тямили, що робите?

Герцог розлютився та як визвірився на короля:

— Перестаньте чорти батька зна-що варнякати! Невже ви мене за ярмаркового дурня вважаєте? Та неville ж ви припускаєте, що я не знаю, хто саме сховав гроші в труні?

— Атож, сер! Я знаю, що ви те знаєте, бо самі їх туди і всунули!

— Брехня! — і герцог учепився в нього.

Король залементував:

— Не чіпайте мене!.. Пустіть моє горло!.. Я відмовляюсь від того, що казав!

А герцог йому:

— Гаразд, тільки признайтеся спершу, що то ви переховали туди гроші — надумали втекти від мене, викопати труну і загарбати всі гроші собі самому.

— Хвилинку, заждіть хвилинку, герцогу! Дайте мені відповідь на одне запитання, тільки чесно й по щирості: якщо то справді не ви поклали гроші в труну, скажіть, і я вам повірю й заберу назад свої слова.

— Ні, старий паскудо! І ти сам знаєш, що не я. Ну, що далі?

— Ну от, бачите, я вірю вам. Так, іще одне, тільки не казяться: чи не думали ви забрати гроші та переховати їх?

Герцог помовчав трохи, про щось міркуючи, а тоді й каже:

— Може, думав, а може, й ні! Проте хоч так, хоч сьак, а грошей я не цупив. А ви не тільки думали, але й поцупили їх!

— Бодай я, герцогу, крізь землю провалився, коли заховав ті гроші! Слово честі, не ховав! Не скажу, щоб я не мав такого наміру, бо я таки його мав... але ви... тобто я хотів сказати: хтось інший... мене випередив.

— Брехня! Ви вкрали їх і зараз признаєтесь, що вкрали, а ні...

Королеві почало клекотіти в горлі, й він прохрипів:

— Годі, признаюсь!

Я дуже зрадив, почувши таке. Мені аж полегшало, наче камінь із серця спав. Герцог розімкнув руки й сказав:

— Спробуйте ще раз відмагатися, у річці втоплю! Саме це вам зараз найбільш пасує — сидіти тут та пхинькати, як немовля, це єдине, що вам лишилося після всіх ваших паскудств. Я ще зроду не бачив такого ненажери, як ви, старий загребо! А я ще звірявся на вас, як на рідного батька! І очі вам із сорому не вилізли — стояли та слухали, як отих бідолашних негрів винуватили, а хоч би слово на їхній захист сказали! Тепер я розумію, чому вам так нетерпілося поповнити нестачу — ви хотіли виманити й ті гроші, які я за «Неабищо» виручив, чи ще там за що. І все разом приборати до своєї кишені!

Все ще хлипаючи, король спробував несміливо відказати:

— Зважте, герцогу, це ж ви запропонували поповнити нестачу; я мовчав.

— Цитьте! І слухати не хочу! — крикнув герцог. — Те-

пер ви бачите, до чого догралися. Вони й свої гроші одержали назад, і наші загарбали, самий дріб'язок залишився. Ідіть спати, і щоб я не чув про ті нестачі, а ні, то вони вам боком вилізуть!

Король подався до куреня й хильнув зі своєї плящини, щоб душу відвести, а незабаром герцог почав і собі з пляшки цмулити. За півгодини вони вже знову панібраталися, і що п'яніші, то любіші були вони один одному, так і захропли, обійнявшись. Обидва вони добряче налигалися, а проте я помітив, що король, хоч і напився, а все ж і раз у не прохопився словом, що то не він переховав у труну торбину з грішми. То й слава богу — мені стало легше на серці. Ну, звісно, як вони захропли, почали ми з Джімом балакати, і я розповів йому все чисто.

Розділ XXXI

Протягом кількох днів ми не наважувалися причалити до будь-якого міста, а все пливли наниз річкою. Ми заїхали вже на південь, у теплі краї, й опинилися далеко від рідної домівки. Почали нам траплятися дерева, порослі іспанським мохом, що звисав з гілля, наче довгі сиві бороди. Я вперше бачив, як він росте, і ліс від нього здавався урочистим і похмурым. Пройдисвіти відчули себе в безпеці та знову почали людей по містечках обдирати.

Спершу вони прочитали лекцію про тверезість, але майже нічого на тому не заробили — не вистачило навіть на випивку. В іншому містечку вони відкрили танцювальну школу, хоч самі знали на танцях не більш за кенгуру; отож, як тільки ушкварили один круг, люди накинулися на них та й витурили з містечка. Іншим разом вони намагалися навчати людей красномовства, та не довго довелося їм вправлятися, бо їхні слухачі не витримали, обклали їх такою лайкою, що вони не знали де й подітися й мусили тікати геть. Бралися вони ще й до проповідництва, навіювання думок, лікування та провіщання майбутнього — до всього потроху; проте ні в чому їм не щастило. І наостанку опинилися вони у скруті — часом по півдня вилежувалися на плоті, мізкуючи, але один із одним майже не балакаючи, і настрої був у них найпаскудніший.

А оце раптом щось у них змінилося, й почали вони від нас у курені таїтися; бувало, по дві, по три години нишком про щось собі там радяться. Ми з Джімом насторожилися. Нам те не дуже до душі припало. Цим разом, думаємо,

вони, певне, якусь капость більшу за попередню затівають. Ми вже й так і сяк мозком крутили, і зрештою вирішили, що вони хочуть пограбувати чийсь будинок або крамницю, а може, намірилися робити фальшиві гроші. Ми з Джімом ужахнулися й склали між собою угоду, що нізащо в світі до їхніх темних справ не пристанемо, а трапиться хоч якась нагода, то подамося геть та й розпрощаємось із ними назавжди. Яюсь, іще до сходу сонця, заховали ми плота в зручному, затишному місці — миль на дві нижче від закутного містечка Пайксвілла — король зійшов на берег та наказав нам чекати у схові, поки він відвідає місто й рознюхає, чи не дійшли, бува, туди чутки про «Королівське Неабищо». (Знаю, куди ти поспішаєш! Уже надумався грабувати якийсь будинок, сказав я сам до себе. Ну та вернешся назад, а мене, Джіма й плота вже й слід простигне. Шукай вітра в полі!) А ще король додав: якщо він до обіду не вернеться, то це означатиме, що все гаразд, і ми з герцогом також повинні податися до міста.

Отож лишилися ми чекати на плоті. Герцог весь час непокоївся й злостився і взагалі був не в гуморі. Він раз у раз до нас присікувався, ніби ми все не так, як слід, робимо, — чіплявся до кожної дрібнички. Було ясно видно: вони якесь таємне діло заварили. Я був радий, що настав полудень, а короля ще немає. Ну, думаю, якась зміна насувається, — гляди, слушна нагода накульовується... Почвалали ми з герцогом до містечка. Довго шастали, шукали короля, аж, нарешті, знайшли його в задній кімнатці якогось брудного шинку. Король був п'яний як чіп. Якись лобуряки дражнили його, щоб розважитись, а він їх лаяв на чім світ стоїть, нахвалявся віддубасити, але сам напився так, що кроку не міг ступити і зробити їм нічого не міг. Герцог назвав його старим дурнем, а король на відплату давай і його обкладати лайкою; за цим ділом я їх і покинув, вислизнув з шинку на вулицю та й дременув до річки — біг, певне, швидше від оленя: ну, думаю, дочекалися нарешті, тепер не скоро ви зустрінете нас із Джімом. Я геть захекався, прибіг, на десятому небі від щастя, і давай гукати:

— Відв'язуй, Джіме, плота — ми врятовані!

Але ніхто не відгукнувся, і з куреня ніхто не вийшов. Джім зник! Я гукнув раз, і вдруге, і втретє... Бігаю по лісі, туди й сюди, все кличу, та даремно: Джім зник. Тоді я сів і заплакав — ніяк не міг стримати сліз. Але ж і сидіти довго на місці теж не міг. Вибіг хутенько на дорогу, намагаюся зміркувати, що ж його робити, аж бачу —

назустріч іде якийсь хлопчина; запитую його, чи не бачив він незнайомого негра, одягненого отак, мовляв, і так, а він мені й каже:

— Бачив.

— Де? — питаю.

— На плантації Сайласа Фелпса, милі за дві звідси. То втеклий негр, і його впіймали. Ти його шукаєш?

— Та де там! Годину чи дві тому я здибав його тут у лісі, то він нахвалявся печінку мені вирізати, якщо я зніму галас, а тоді наказав мені лягти й не дихати; я так і зробив. От я весь час і лежав тут, боявся й поворухнутись.

— Ну,— заспокоїв він,— можеш більше не боятися, бо його вже впіймали. Він утік аж ген із Півдня.

— Це добре, що його схопили!

— Ще б пак! За нього обіцяно дві сотні доларів нагороди. Це однаково, що знайти гроші на дорозі.

— Шкода! Коли б я був трохи старший, то сам отримав би ті гроші, я ж перший його побачив. А хто його вислідив?

— Якийсь дідуган, не тутешній; тільки він продав за сорок доларів своє право на негра, бо дуже поспішав річкою вгору, він ніяк не міг тут баритися. Уявляєш собі! Та я б хоч і сім років на такі гроші чекав!

— Еге ж, і я, мабуть, чекав би,— сказав я.— А може, там справа непевна, коли він продав так дешево? Може, там не все чисто?

— Е, ні, там усе ясно як день. Я бачив об'яву на власні очі. В тій об'яві описано всі прикмети втеклого негра, всі до найменших подробиць — як на портреті. Там зазначено, що втік він з якоїсь плантації, десь з-під Нового Орлеана. Ні, сто чортів, ніякої каверзи тут нема, то вже не сумнівайся! Слухай-но, почастьуй мене тютюновою жуйкою, га?

Я не мав і крихти тютюну, то ми й розійшлися. Я повернувся на пліт і, вмостившись у курені, задумався. Але нічого не міг придумати. Думав я, думав, аж голова обертом пішла, а як зарадити горю — так і не додумався. Після всіх поневірянь та після всього, що ми зробили для тих поганців,— усі наші намагання димом догори пішли, і все тільки через те, що їм стукнуло в голову втнути Джімові таку підлу штуку: знову віддати його в неволю на все життя, та ще й чужим людям, і то за якісь злиденні сорок доларів!

Тоді я собі подумав, що для Джіма було б у тисячу разів краще лишитися рабом там, де його родина, якщо вже йому

судилося жити в неволі. А може, варто написати листа Томові Соєру? Хай повідомить міс Уотсон, де Джим опинився. Та скоро я відкинув цю думку з двох причин: по-перше, міс Уотсон може розлютуватися й не подарувати Джімові такої підлоти й чорної невдячності, що він насмілився втекти від неї; по-друге, саме через те вона продасть його кудись у пониззя річки, бо не захоче після всього тримати його в себе. А якщо й не продасть, то всі почнуть зневажати такого невдячного негра, і те вони Джімові щоразу взнаки даватимуть, тож він вважатиме себе за підлого негідника, а що буде зі мною! Всі знатимуть, що Гек Фінн допомагав негрові здобути собі волю; і щойно зустріну я кого з нашого міста, то муситиму підібгати хвіст та й під міст. Так частенько трапляється: вчинить людина якесь неподобство, а відповідати за нього не хоче. Думає: доки ніхто не знає, то й соромитися нічого. Таке саме й моє становище. І що більше я про те міркував, то більше мене совість гризла, то більше я відчував, що я справжній негідник, нікчема та плюгавець. І враз пройняла мене думка, що то напевне провидіння ляпаса мені дає, щоб я зрозумів, що з неба за моїми лихими вчинками стежать і добре знають, що я вкрав негра в сердешної старої жінки, яка нічого лихого мені не зробила. Всевидюче око, що повсякчас за нами назирає, не попускатиме нищих учинків і покладе їм край. Мені ледве ноги не підломилися від страху. Я спробував себе якось виправдати, мовляв, то мене так погано виховали, тож не тільки я сам у тому винний. Але внутрішній голос нашіптував мені: «Коли б ти ходив до недільної школи, там би тебе навчили, що людей, які отак, як і ти, втеклим неграм допомагають, буде в геєну вогненну вкинуто».

Мене аж морозом всипало. Тоді я вирішив помолитися: пообіцяю небові, що буду не такий, як оце зараз, а хороший хлопчик, обов'язково виправлюсь. І я став на коліна. Але слова молитви завмирили на устах. Та хіба ж могло бути інакше? Від бога нічого не приховаєш. Та й від себе також не втечеш. Я чудово розумів, чому мені бракувало слів. Через те, що я жив не по правді, через те, що кривив душею. Прикидався, що кину грішити, а насправді замишляв щонайбільший гріх. Уголос казав, що стану порядною людиною, напишу господині цього негра й повідомлю її, де він і що з ним, але в глибині душі знав, що брешу, і бог це також знає. Не можна дурити бога — я в тому впевнився.

Від того клопоту в голові мені замакітрилось, я не знав, на яку мені ступити. Врешті я таки надумався: піду та

напишу того листа, а тоді подивлюся, чи зможу я молитися. І — диво дивне: враз на серці в мене полегло, і весь мій клопіт відразу розвіявся. Узяв я аркушик паперу та олівця і написав таке:

«Міс Уотсон, ваш утеклий негр Джім перебуває зараз тут, за дві милі від Пайксвілла. Його впіймав містер Фелпс, який поверне його вам за відповідну винагороду.
Гек Фінн»

Мені стало відразу так хороше, і я відчув, що вперше за ціле життя я очистився від гріха і що тепер міг би помолитись. Проте я не почав одразу ж, а, відклавши листа набік, сів і замислився — про те, як добре, що саме так усе сталося, адже ж я трохи не занапастив себе й мало до пекла не потрапив. А думки плинули далі. І почав я згадувати нашу мандрівку, і весь час мені Джім перед очима: то вдень, то вночі, то при місячним сьайві, то в бурю, пливемо собі плотом наниз річку та про се й про те балакаємо, та пісень співаємо, та сміємося. Але я нічого не міг нагадати собі такого, щоб настроїтися проти Джіма, навпаки: то бачу, як він після свого вартування ще й за мене на вахті вистоює, щоб дати мені добре виспатися; а то бачу я ще, як Джім радіє, коли я з туману виборсався й на пліт повернувся, або коли прийшов до нього на болото — це тамечки, де кривава помста панувала; і ще пригадав я собі всякого багатого: як завжди звав він мене «голубом», «сином», як жалував мене та пестив, як дбав про мене, який він завжди був до мене добрий; і зрештою згадав я, як урятував його, запевнивши людей, котрі шукали втеклого негра, що в нас віспа на плоті, і він був такий вдячний мені за те і сказав тоді, що в старого Джіма нема щирішого за мене друга в цілім світі, що я єдиний його друг; і раптом я озирнувся й помітив свого листа.

Він лежав напихваті. Я взяв його й потримав у руці. Я весь тремтів, бо мусив оце зараз, раз і назавжди, вирішити — туди чи сюди. Я замислився на мить, аж мені затамувало дух у грудях, а тоді мовив сам до себе: «Нічого не вдієш, піду таки до пекла!» — та й подер листа на дрібненькі клаптики.

Страшні то були думки, та страшні були й слова, але чи так чи сяк, а я вже їх сказав. Хай там що, все одно мені вже не виправитися. Ну то я й кинув про все це думати і сказав собі, що знову буду грішити: така вже моя доля, якщо в неправді мене виховували.

І для початку щось я придумаю, щоб Джіма знову з неволі викрасти; а якби й більший гріх спав мені на думку, я б і більший гріх учинив; якщо вже пропадати, то хоч не дурно.

Почав я тоді міркувати, як до цього діла взятися. Чого я тільки не вигадував! Кінець кінцем зупинився на одному способі, який видавався мені найкращим. Я добре роздивився один порослий лісом острівець, трохи нижче за течією, і, тільки-но стемніло, вивів плота зі схованки, скермував його до острівця і сховав його там, а сам ліг спати. Проспав я цілу ніч, прокинувся удосвіта, поснідав, одягнувся в усе нове, що в крамниці придбали, а решту одягу та с'які-такі речі зв'язав у клуночок, сів у човен та й повеслував до берега. Пристав нижче того місця, де, як гадав, була Фелпсова плантація, тоді заховав свій клунок у лісі, налив у човен води, накидав у нього каміння й затопив у такому місці, де міг би, якщо треба, швидко його знайти, — приблизно на чверть милі нижче від невеличкого парового тартака.

Все отак улаштувавши, почимчикував я дорогою. Минаючи тартак, я побачив на ньому вивіску: «Тартак Фелпса», а коли підійшов до садиби, за дві чи три сотні ярдів далі, став роздивлятися навкруги, та, як не дивився, нікого не помітив, хоч уже й настав білий день. Але це було мені байдуже, бо я не збирався ні з ким говорити — хотів лише запам'ятати, як у них там у садибі, що й де міститься. За моїм планом я мусив прийти туди з містечка, а не з річки. Обвівши очима ферму, попростував я до міста. І перший, хто мені трапився, був герцог. Він саме вивіщував об'яву про «Королівське Неабищо», лише три вистави, — як це вони й минулого разу влаштовували. Ну, та й зухвалі ж були негідники! Я й незчувся, як він вигулькнув у мене перед очима — тут годі вже було й думати про втечу. Він, здавалося, дуже здивувався й запитав:

— Здоров! Звідкіля це ти узявся? — Потім, немов зрадівши, додав: — А пліт де? Чи ти його добре заховав?

Я сказав:

— Я й сам хотів, ваша світлість, у вас про те запитати. Він раптом нахмурився та й каже:

— Цебто як, чому саме в мене?

— Ну, — пояснив я йому, — оце вчора, як побачив я короля в тому шинкові, то подумав собі, що хильнув він таки добряче: мабуть, мине кілька годин, поки він протверезиться і нам пощастить затягти його на пліт додому; тоді пішов я по місту тинятися, аби якось згаяти час. Якийсь чоловік

запропонував мені десять центів, щоб я допоміг йому на той берег човном перепливти та барана назад перевезти, і я, звісно, погодився; а як почали ми того барана до човна тягти, чоловік дав мені мотузку потримати, а сам став підпихати барана ззаду; однак самому мені було несила його втримати, він вирвався та навтікача, ми кинулися за ним навздогін. Собаки в того чоловіка не було, тож довелося ганятися за бараном по берегу, аж поки він вибився з сил. Впіймали ми його, коли вже стемніло. Ну, тоді я перевіз їх та й подався до плоту. Добрався до схованки й побачив, що плоту нема; я відразу й подумав: «Еге, мабуть, вони в якусь халепу вскочили і мусили втікати; видно, й негра мого прихопили! А він же у мене однісінький на цілм світі, і я залишився тепер сам на чужині, і нічого більше в мене немає, і заробити я теж нічого не можу»; сів я собі та й заплакав. Ніч переспав у лісі. Куди ж пліт подівся? А Джім? Де мій бідолашний Джім?

— Чорт його знає, де він... тобто пліт... Цей старий дурень продав дещо й одержав сорок доларів, а коли ми знайшли його в шинку, в нього вже вициганили всі гроші, крім тих, що він устиг витратити на горілку; а коли я поночі приволок його до схованки й ми побачили, що плоту нема, то так і вирішили: «Цей малий мерзотник украв нашого плоту, кинув нас отут напризволяще й утік, попливши ген за течією».

— Та чи ж міг я кинути напризволяще мого негра? Єдиного в цілм світі мого негра, єдину мою власність?

— Ге, ми про те й не подумали. Бачиш, ми вже й самі привикли вважати його за нашого негра; та й не дивно — адже ми крутилися через нього весь час, як мухи в окропі. А коли ми побачили, що пліт зник і ми опинилися ні в сих ні в тих, то нічого ліпшого не лишалося нам, як іще раз спробувати щастя з «Королівським Неабищо». Відтоді я з порожніми кишнями й нипаю, а в горлянці мені так сухо, немов у порохівниці. Де ті десять центів? Давай-но їх сюди.

Грошей я мав чималенько, а тому віддав йому десять центів, але попросив купити за них щось поїсти й поділитися зі мною. Я сказав, що грошей більше не маю й ще від учора нічого не їв. Він промовчав. А тоді повернувся до мене та й питає:

— А як ти гадаєш, негр той може нас виказати? А то ми з нього шкуру злупимо!

— Як же він може виказати? Хіба ж він не втік?

— Та де там! Той старий телепень продав його і навіть зі

мною не поділився, усе заграбастав, а гроші всі пропив.

— Він його продав? — вигукнув я й заплакав.— Як же це? Це ж мій негр, то й гроші мої! Де він? Віддайте мені мого негра!

— Не бачити тобі твого негра, де ми його зараз візьмемо,— кричи, хоч лусни! Слухай-но, а чи не збираєшся ти часом сам нас виказати? Хай мене чорти візьмуть, якщо я тобі хоч на гріш вірю. Гляди мені!

Він замовк, але я ніколи досі не бачив у нього такого лютого погляду. Все ще хлипаючи, я промимрив:

— І зовсім не хочу я нікого виказувати, та мені й не до того: я мушу шукати мого негра.

Це його, здавалося, спантеличило: стоїть на місці, щось собі міркує, чоло зморщив, а в руках пака об'яв на вітрі тріпочеться. Думав він, думав та й каже:

— Слухай-но, нам треба перебути тут три дні. Якщо ти обіцяєш, що ні ти, ні твій негр не викажете нас, я скажу тобі, де його знайти.

Я пообіцяв, і тоді він сказав:

— Фермера звати Сайлас Фел...— і урвав мову. Розумієте, він зібрався сказати мені всю правду, а далі зупинився й почав знову щось розважати; слідкуючи за виразом його обличчя, я подумав, що він змінить свій намір. Так воно й вийшло. Він усе одно не довіряв мені; йому тільки треба було днів на три вирядити мене з міста.

Він казав далі:

— Чоловіка, що купив його, звати Абрам Фостер — Абрам Дж. Фостер — і живе він у селі, за сорок миль звідси, по дорозі на Лафайет.

— Гаразд,— відповів я.— За три дні я доберуся туди. Опівдні й вирушу.

— Ні, рушай зараз; не гай часу і дорогою не патякай зайвого. Заціп язика та гайда звідси, тоді ми тобі нічого лихого не станемо робити. Зрозумів?

Цього мені й треба було, задля цього я й удав із себе невинне ягня. Я мусив розв'язати собі руки, щоб зробити те, що задумав.

— Ну, забирайся геть,— мовив він.— І можеш казати містеру Фостерові все, що тобі заманеться. Може, тобі пощастить переконати його, що Джим твій негр,— деякі йолопи не вимагають документів; я чув, що тут, на Півдні, такі трапляються. А ще, коли ти скажеш йому, що об'ява та винагорода фальшиві, може, він і повірить, якщо поясниш, навіщо воно було потрібне. Ну, а тепер іди собі

і мели Фостерові, що в голову стукне, але доки туди дійдеш, не смій і писнути.

На тому я й пішов нібито до Фостера. Я не озирався, а проте відчував, що герцог слідкує за мною. Та я знав, що йому те скоро набридне. Я прямував тією дорогою щось із милю, а тоді подався назад через ліс та й вийшов просто до садиби Фелпса. Я вважав, що ліпше буде мені відразу взятися до діла та попередити Джіма, щоб він мовчав, поки ці шахраї заберуться геть звідси. Не хотів я через тих негідників клопоту собі завдавати. Я вже надивився на них і надалі не бажав мати з ними діла.

Розділ XXXII

Коли я дочвалав до плантації, довкола було тихо, мов у неділю, стояла гаряча сонячна година; всі пішли в поле; в повітрі тихенько дзижчали й бриніли жучки та мухи, і так від того робилося тоскно на серці, немов навкруги усе повимирало; а коли ще й листя затріпоче під вітром, то аж моторошно стає,— здається, ніби то гомонять душі вже давно померлих, неначе вони про тебе говорять. Під таку пору й самому хочеться померти, аби лиш усе якнайшвидше скінчилося.

Маленька Фелпсова бавовняна плантація скидалася на всі інші, які рясно були розкидані навколо. Садиба, акрів зо два завбільшки, обгороджена жердинами; щоб легше було перелазити огорожу та щоб жінкам зручніше було сідати на коней, попід нею стоять кругляки з колоди, наче барила різної висоти; де-не-де у дворі росте миршава трава, але більше голих, витоптаних пролисин, схожих на старий капелюх із витертим ворсом; для білих — великий на дві половини будинок із протесаних балок, щілини між них замазані глиною чи вапном, а зверху побілені, хоча, видно, вже давненько; кухня, складена з непротесаних колод, сполучається з домом крытою галереєю; за кухнею — дерев'яна копильня; за нею стоять у ряд три маленькі рублені хатини для негрів; в кінці двору — ще одна маленька халупа, а по другий бік огорожі розмістилися господарські будівлі; біля халупи — купа попелу та великий казан на мило; біля кухонних дверей — лавка, на ній відро з водою та тиковка; тут же збоку спить на сонці собака; далі — ще собаки; в кутку двору троє крислатих дерев; попід огорожею — кілька кущів порічок та агрусу, за огорожею — садок та баштан; а далі — плантації бавовни, а за плантаціями — ліс.

Я обійшов кругом і переступив у двір через перелаз біля купи попелу й відразу попрямував до кухні. Проїшов кілька кроків і почув жалібне гудіння прядки, воно то голоснішало, то завмирало; в ту мить я справді хотів би вмерти — немає в світі тужливішого звуку, як гудіння прядки.

Я йшов просто так, навмання, навіть не придумав ніякого виправдання; я звірився на бога: він підкаже мені потрібні слова; я вже пересвідчився: коли сам не заважав богові, він завжди підказував мені потрібну відповідь.

Тільки пройшов я півдороги до кухні, бачу — спочатку один собака, потім другий почав прокидатися й простувати мені назустріч; я, звісно, зупинився й дивлюсь на них. Як почали ж вони всі разом на мене гавкати! Не минуло й чверті хвилини, як опинився я серед собак і стою, мов ступиця в колесі, а навкруг мене п'ятнадцятеро собак, як спиці того колеса, повитягували морди до мене, гарчать, гавкають, дзвякотять. І що далі, то все їх більшало: вони перестрибували через перелаз, вибігали з різних закутків, кидалися з усіх усюд.

З кухні вибігла негритянка з качалкою в руці й закричала: «Чіпа, чіпа! Тікай геть, Тигре! Геть, Ляпо! Чіп! Чіп!» — і вдарила качалкою спочатку одного, потім — другого; вони заскавували й кинулися геть, а за ними попленталися й решта; за секунду половина тих собак знову вже тут — принохуються до мене, крутять хвостами, лащать. Собака — тварина добра, не злопам'ятна.

За негритянкою вискочило маленьке чорне дівчатко та двоє маленьких чорних хлоп'ят у самих полотняних сорочечках; вони вчепилися за материну спідницю й сором'язливо позирали на мене з-за її спини, як то звичайно водиться в дітлахів. Гульк, аж із дому вибігла ще й простоволоса біла жінка, років сорока п'яти чи п'ятдесяти, із веретеном у руці; а за нею слідком — її білі дитинчата, що поводитися так само, як і негрєнята. Обличчя їй аж сяяло з радощів, і вона сказала:

— Нарешті ти приїхав! Невже це ти?

І перш ніж я встиг оговтатися, в мене вихопилось:

— Еге ж, мем.

Вона згребла мене в обійми й притисла до серця; а тоді вхопила за обидві руки і ну їх стискати; на очі їй навернулися сльози й потекли по щоках; вона знай милується на мене, пригортає та руки тисне, примовляючи:

— А я гадала, що ти більше на матір свою схожий... Ну та дарма! Хіба ж не однаково! Ох, і рада ж я, така

рада, що бачу тебе! Здається, зараз так би й з'їла тебе очима! Діти, це ж ваш двоюрідний брат Том! Ходіть привітайтеся з ним.

Та дітлахи опустили голови, повстромляли пальці в рота й сховалися за матір. А вона зацокотіла:

— Лізо, приготуй йому мершій гаряченьке сніданнечко, чи, може, ти на пароплаві снідав?

Я сказав, що поснідав на пароплаві. Тоді вона взяла мене за руку й повела до хати, а дітлахи залопотіли ноженятами позаду. Коли ми зайшли до господи, вона посадила мене на стілець із продавленим сидінням, а сама присіла на маленькому низькому ослінчику проти мене і, тримаючи мене за обидві руки, сказала:

— Тепер я можу добре на тебе роздивитися! Боже мій єдиний! Всі ці довгі роки кортіло мені тебе побачити, й оце — нарешті! Ми вже два дні на тебе чекаємо, навіть більше... Чому ти забарився? Може, пароплав на мілину сів?

— Так, мем, він...

— Кинь оте «так, мем». Кажі просто: тітка Селлі. Де ж та мілина йому трапилась?

Я до ладу не тямив, що їй і казати. Адже ж не знав: чи то мусив бути пароплав з пониззя річки, чи мав він пливати за течією. Я завжди покладався на чуття, а цим разом воно підказало мені, що мусив той пароплав пливати за течією — з верхоріччя до Орлеана. Та це не могло мені стати в пригоді, бо однаково я не знав, як звуться там мілини. Що ж, доведеться вигадати якусь назву, чи, може, ліпше вдати, ніби забув, як звалася та, що на неї ми наскочили, чи... Раптом мені сяйнула чудова думка, і я випалив:

— То не мілина нас затримала, мілини — дурниця. В парового казана верх відірвало.

— Боже милосердний! Когось поранило?

— Ні, мем. Убило негра.

— Це ще дуже щасливо, бо часом і люди гинуть. Оце два роки тому на різдво дядько твій Сайлас вертався з Нового Орлеана на старому пароплаві «Леллі Рук». То в них теж верх парового казана геть відірвало й покалічило людину. Здається, сердега невдовзі сконав. Він був баптист. Дядько твій Сайлас знавав одну родину в Батон-Руж, яка знала його родичів дуже добре. Атож, тепер пригадую: він і справді помер. Почалася гангрена, отже, довелося відтяти ногу. Та й це його не врятувало. Еге ж, це саме була гангрена. Він весь посинів і помер, сподіваючись на святе воскресіння. Кажуть, на нього дивитися було страшно...

Твій дядько щодня до міста їздив тебе стрічати. Він і нині поїхав, тільки годину тому; ось-ось має повернутися. Ти часом не стрінув його дорогою? Підстаркуватий такий, з...

— Ні, я нікого не здибав, тітонько Селлі. Пароплав пристав рано-вранці. Я покинув речі на пристані, а сам пішов роздивитися на місто та на околиці, щоб якось згаяти час та не прийти до вас дуже рано; тож я не шляхом ішов.

— А кому ж ти дав речі на схованку?

— Нікому.

— Що тобі, дитино, та їх же вкрадуть!

— Ні, я їх так заховав, що не вкрадуть.

— А як це ти так рано вже й поснідав на пароплаві?

Ох, і брехав же я, мало й зовсім не вклепався, одначе я не розгубився:

— Капітан бачить, що я весь час на палубі стовбичу, та й каже, що краще б я попоїв, перш ніж на берег виходити; ну, то він повів мене в кают-компанію та й нагодував.

Мені стало так ніяково, що я не міг далі її слухати. Я весь час думав про дітлахів: мені дуже кортіло відвести їх набік та вивідати в них до ладу, хто ж я, зрештою, такий. Проте ніяк не випадало ввірвати розмову: місіс Фелпс то-рохтіла без упину. І раптом вона наче снігу за пазуху сипонула:

— Та що ж це я, завела й спинитися не можу! Мені хочеться, щоб ти про сестричку розповів, про рідню нашу — що з ними, як вони там. Тепер я мовчатиму, а ти розповідай. Кажі все, про всіх оповідай, як вони там поживають, що мені переказували — все чисто мене цікавить.

Ну ж і вклепався я! По самі вуха вскочив! Досі мені бог сяк-так помагав, а зараз я як у сливах застуканий. Таке закрутилося, що хоч на гвалт кричи! Ну, думаю, брехня не витягла, спробую на правді виїхати. І тільки розтулив рота, як вона раптом схопила мене, підштовхнула за ліжку й сказала:

— Ховайся, він повертається! Пригни голову — отак, тепер він тебе не помітить. Сиди ж тихо! Я з ним трошки пожартую. Діти, ви також мовчіть!

Ну, думаю, зав'яз, як муха в патоці. Та пізно вже про те думати. Тепер сиди тихо та чекай, доки грім не стукне.

Я тільки мигцем побачив старого, коли він увійшов до кімнати, а там ліжка затулило його від мене. Місіс Фелпс кинулася до нього й спитала:

— Ну що, приїхав?

— Ні,— відказав чоловік.

— Хай бог милує! — скрикнула вона. — Ще ж могло з ним трапитись?

— Ума не прикладу, — мовив старий. — Мені й самому щось на душі неспокійно.

— Неспокійно! — не вгавала вона. — Ти мене лякаєш! Він мусив приїхати, ти з ним, мабуть, дорогою розминувся. Інакше бути не може, мені так серце підказує.

— Годі, Селлі, сама знаєш, що не міг я з ним розминутися.

— О господи, що тепер сестриця скаже! Він напевне приїхав! Ти, видно, його прогавив... Він...

— Не допікай мені, Селлі, я й так переживаю. Не знаю, що й думати. Аж у голові запаморочилось, так злякався. Надії на те, що він приїхав, нема ніякої: прогавити його я не міг. Селлі, це жах, просто жах! Певно, щось із пароплавом трапилось!

— Диви, Сайласе! Глянь туди, он туди на дорогу: до нас, здається, хтось іде.

Він кинувся до вікна, що було в головах ліжка, і саме на це й очікувала місіс Фелпс. Вона метнулася до мене й легенько підштовхнула, щоб я вийшов зі схованки. Повернувся старий од вікна, а вона стоїть, усміхається, розчервоніла, як заграва пожежі, і я поруч неї — зніяковів, аж піт мене пройняв. Старий вилупив на мене очі та й питає:

— А це ж хто?

— А ти як думаєш?

— Не уявляю. Ну, кажи — хто?

— Це — Том Соєр.

Оце так-так — з несподіванки я мало крізь землю не провалився! Проте щось змінювати чи відмагатися було пізно. Старий ухопив мене за руку і довго тис її, а дружина навколо нас і пританцьовувала, і раділа, і плакала; а потім обоє вони закидали мене запитаннями про Сіда й про Мері — про всіх родичів.

Вони щиро раділи, але та радість була ніщо в порівнянні з моєю; я наче вдруге народився — такий радий був довідатись, хто я такий. Зо дві години вони мені спокою не давали, у мене вже ледве щелепи рухалися. Такого їм про свою сім'ю — щобто про сім'ю Соєрів — набалакав, що й на п'ять родин Соєрів вистачило б. Пояснив їм, як це сталося, що на нашому пароплаві зчинився вибух у гирлі річки Білої і в парового казана верх відірвало, і як ми через те на три дні затрималися. Вигадки мої котилися, як по маслу, тим більше, що хазяї не дуже тямилась на тих казанах;

вони одне зрозуміли: що ми на три дні забарилися через аварію; якби я сказав, що парою розірвало не казана, а голову болта, вони однаково повірили б.

З одного боку, плавав я, наче пиріг у маслі, а з другого — як кислця в багні. Річ у тім, що я почувався дуже приємно, удаючи Тома Соєра, поки на річці надсадно не запихкав пароплав. Тут мені раптом стрельнуло в голову, а що, як Том Соєр приїхав із цим рейсом? А раптом він зараз увійде до кімнати та й назве мене на ім'я, перше ніж я стигну йому моргнути?

Треба вжити якихось заходів, зівати не можна; я мусив вийти назустріч та перестріти його. Ну, я й сказав господарям, нібито треба мені до міста з'їздити та свої речі забрати. Старий захопився був їхати зі мною, але я відмовився від того, пояснивши, що правити кіньми і сам умію, я прохав його не турбуватися.

Розділ XXXIII

Вирушив я до міста візком. Доїхав до половини дороги, дивлюсь — хтось їде мені назустріч. Хто б же це міг бути? Том Соєр! Тоді я зупинив коня й став чекати, поки він наблизиться. «Стійте!» — гукнув я, візок зупинився проти мене, а Том розтулив рота та так і завмер; потім ковтнув разів зо два, зо три, немов йому в горлі пересохло, та й каже:

— Я тобі нічого лихого не заподіяв, сам знаєш. То чого ж ти на цей світ повернувся та до мене з'явився?

А я йому на те:

— Я не повертався, бо й не помирав ніколи.

Почувши мій голос, він трохи оговтався, хоч і не зовсім. Далі каже:

— Не чіпай мене: був би я привидом, нізачо не чіпав би тебе. Дай чесне індіанське, що ти не примара.

— Чесне індіанське, не примара,— відповів я.

— Гаразд... я... я... гаразд... воно, звісно... Проте здається мені... ніяк думок не зберу до купи, не збагну ніяк... Зажди-но, адже ж тебе вбили?

— Ніхто мене не вбивав, я сам усе те підстроїв. Ходи сюди та обмацай мене, коли не віриш.

Так він і зробив, і це його переконало; і так він зрадив, побачивши мене, що не знав, що й почати. І заманулося йому про все відразу дізнатися, бо це ж таки була не якась там пригода, а головне — таємничка; оця загадковість і взяла його за живе. Проте я вмовив його відкласти цю розповідь

на майбутнє. Візникові загадали ми почекати, а самі від'їхали в моєму візку трохи далі, і я розповів Томові, в який клопіт я вскочив, і запитав у нього, як він гадає — що нам робити? Він попросив дати йому хвилинку спокою, щоб поміркувати. Подумав він трохи, подумав та й каже:

— Так, надумав я. Бери мою валізку у свій візок і скажи, що вона твоя; завертай назад, та не поспішай,— диви, не приїдь додому раніше, ніж потрібно. Я зараз вернуся до міста, а тоді подамся за тобою слідком і приїду за чверть чи за півгодини після тебе; ти спершу удаватимеш, ніби мене не знаєш.

Я кажу:

— Гаразд, але почекай хвилинку. Я тобі ще одну річ маю сказати — цього, крім мене, ніхто не знає. У них є негр, якого я намагаюся викрасти з неволі. Звуть його Джим — це той самий Джим, що був у старої міс Уотсон.

— Що?! Та Джим...— почав був він, а тоді замовк та й замислився.

А я до нього далі:

— Я знаю, що ти скажеш. Ти скажеш, що це підлий та безчесний намір. Але що є, то є. Я таки негідник і хочу його викрасти, а тебе прошу мовчати й нікому про те ані слівця. Згода?

Очі в нього загорілися, й він промовив:

— Я сам допоможу тобі його викрасти!

Мені з несподіванки аж у голові замакітрилося. Таке почути я аж ніяк не сподівався і мушу сказати, що Том Соєр упав у моїх очах. Я не міг відразу повірити. Том Соєр — викрадач негрів!

— Сто чортів! — скрикнув я.— Ти жартуєш.

— Та ні, зовсім не жартую.

— Ну, гаразд,— сказав я,— жартуєш чи не жартуєш, але якщо почуєш якусь розмову про втеклого негра — не забувай, що ти ні сном ні духом його не знаєш, і я теж не знаю.

Тоді ми перенесли до мого візка його валізку, і він поїхав в один бік, а я — в другий. Та, звісно, за всілякими думками та на радощах я й забув, що слід їхати не поспішаючи, і вернувся набагато раніше, ніж слід було, зважаючи на далеку дорогу.

Старий, що з'явився на дверях, здивувався:

— Чудасія! Хто б міг подумати, що моя кобилка така спритна! Шкода, що ми часу не замітили. А конячина анітрохи не спітніла! Диво, та й годі! Ге, тепер я й за сотню

доларів не віддам її, слово честі. А я ж хотів був продати її за п'ятнадцять,— думав, що вона більшого не варта.

Більш нічого не сказав. Такої доброї душі, такого просто-сердого старого, як оцей, немає на світі. Та то й не диво: адже ж він був не тільки звичайний фермер, а ще й проповідник: по той бік плантації була в нього маленька рублена церковця, яку він збудував власним коштом,— то була одночасно і церква, і школа; проповідував він задурно, не брав ні гроша, та, правду кажучи, не було за що й брати. На Півдні часто-густо можна зустріти таких фермерів-проповідників, що так само проповідують задурно.

Приблизно за півгодини під'їжджає візком до воріт і Том; тітка Селлі побачила його крізь вікно, бо до воріт недалеко — ярдів п'ятдесят, не більше,— та й каже:

— Гляньте, іще хтось приїхав! Цікаво, хто це? Мабуть, хтось не з тутешніх. Джиммі (це до одного з дітлахів), біжи-но до Лізи та скажи, щоб поставила ще одну тарілку на стіл.

Усі кинулися до дверей, бо ж, звісно, чужий гість щороку тут не буває, а вже як і приїде, то переполоху нароби більше, ніж жовта пропасниця. Том перебрався через перелаз та попрямував до будинку; візок покотився дорогою назад до містечка, а ми всі скупчилися в дверях. Том був у гарному настрої: глядачі є, а решта була для Тома Соєра діло просте. І хай він трохи пиндючився за цих обставин, це йому не вадило. Том був не з таких хлопчаків, щоб іти через двір, полохливо тупцяючи, мов овечка,— ні, він ступав упевнено, поважно, як баран. Наблизившись до нас, він підійняв трохи капелюха, та так манірно й неквапливо, немов то була покрішка від коробки з метеликами і він не хотів їх переполохати, і сказав:

— Містер Арчібалд Ніколс, якщо не помиляюсь?

— Ні, мій хлопче,— відповів йому старий,— на жаль, візник підвів вас: Ніколсова садиба звідси милі за три з гаком. Прошу, прошу до господи!

Том озирнувся через плече та й каже:

— Надто пізно, візника вже не видно.

— Так, синку, він уже поїхав, а ви заходьте й пообідайте з нами; а потім ми запряжемо конячину й відвеземо вас до Ніколса.

— О, то вам зайвий клопіт! Ні, я не можу того дозволити! Я піду пішки, така віддаль для мене дурниця!

— Ні, ми вас не пустимо,— така вже наша південна гостинність. Просимо, заходьте.

— О, будьте ласкаві,— додала тітка Селлі,— ви нам ніякого клопоту тим не завдасте! Ви мусите лишитися. Пройти пішки цілих три милі... а курява яка, жах! Ні, ми вас не пустимо. Я вже й наказала поставити ще тарілку на стіл, тільки-но побачила, що ви під'їздите до воріт; ви вже не ображайте нас. Прошу, заходьте ж і почувайте себе, як дома.

Ну, Том щиро та гречно їм подякував, давши себе умовити, і нарешті увійшов; уже завітавши до господи, він сказав, нібито приїхав із Гіксвілла, штат Огайо, а звати його Вільям Томсон,— при цьому він іще раз уклонився.

Почав він далі патякати нісенітницю про Гіксвілл та про його жителів і як пішов язиком горох товкти, як пішов... Я вже почав був нервувати: яким же воно чином допоможе мені зі скрути вибратись? Аж раптом, не припиняючи свого базікання, він перехилився через стіл та цмокнув тітку Селлі просто в уста, а потім знову вмостився на своєму стільці й провадив далі своє блягузкання. А вона ж як схопиться на ноги, витерши вуста рукою, та як скрикне:

— Ах ти ж, зухвале цуценя!

Він немов образився та й каже:

— Ви мене дивуєте, мем!

— Я вас див... Та за кого ви мене маєте? Та я вам зараз... Кажіть, чи ви часом з глузду не з'їхали, що ні сіло ні впало полізли зі мною цілуватися?

Він наче зніяковів і каже:

— Так просто. Я й гадки не мав образити вас, мем. Я... я думав: а може, вам це сподобається.

— Дурень ти заплішений! — Вона вхопила веретено й, здавалося, от-от уперіщить ним Тома по голові.— Звідки ти взяв, що це мені сподобається?

— Я й сам не знаю. Але... мені... мені всі казали... що вам це сподобається.

— Тобі казали?! Мабуть, такі самі безклепки. Ні, тільки уявити собі таке зухвальство! Хто це тобі сказав?

— Усі казали. Всі вони так і казали, мем.

Вона ледь-ледь стримувалася; очі їй палали, пальці ворухилися від непереможного бажання вп'ястися в Тома, й вона скрикнула:

— Хто це «всі»? Швидко признавайся, як їх звати, інакше одним баняком на світі поменшає!

Він схопився, такий наче розгублений, та й каже, крутячи в руках свого капелюха:

— Мені дуже прикро... я не сподівався... Мені так і казали... Всі мені так казали... Всі сказали: поцілуй її, їй це дуже припаде до серця. Всі так казали, всі без винятку! Я перепрошую, мем, я більше цього не робитиму... Слово честі, більш не робитиму.

— Не робитиме, он як?! Красенько дякую! Я теж сподіваюсь, що не насмілитесь.

— Ні, мем, слово честі, ні! Ніколи вас більше не цілуватиму, доки самі ви попросите.

— Доки сама попрошу? Ну, що ви на це скажете? Зроду такого ще не чувала! Та щоб ви стільки літ прожили, скільки Мафусайл, то й тоді б не дочекалися, щоб я всяких там бовдурів просила мене цілувати!

— Чудно,— відказав Том,— це мене дуже дивує. Я не можу нічого збагнути. Мені казали, що вам буде приємно, тож і я думав, що вам буде приємно. Проте...— Він замовк і обвів усіх присутніх поглядом, наче шукав чийогось співчуття, і, зрештою, зупинився на старому та й питає: — А ви хіба не думали, сер, що їй приємно буде, коли я її поцілую?

— Та ні, я... я... ні, я такого не думав.

Тоді Том зупинив на мені свій погляд та й питає:

— Томе, а чи не думав ти, що тітонька Селлі розкриє свої обійми та скаже: «Сіде Соїєре...»

— Господи, боженьку ти мій! — вигукнула вона, уриваючи Томові мову й кидаючися до нього.— Ах ти ж бешкетнику негідний, і не соромно тобі отако своїй рідній тітці ману пускати...— Їй хотіла була пригорнути його, але він ухилився, кажучи:

— Ні, ні, спершу попросить.

Вона не гаяла часу й відразу ж попросила; пригорнула його й поцілувала, й цілувала його ще і ще, а потім підштовхнула його до старого, і він узяв у свої обійми те, що від Тома залишилося. Потім, як вони трохи перепочили, тітка Селлі сказала:

— Ах, мій же ти голубчику, оце так несподіванка! Адже ж ми зовсім не чекали на тебе, ми чекали тільки на Тома. Сестра, пишучи до мене, й не натякнула, що хтось іще має приїхати.

— Це через те, що ніхто з нас і не мав їхати, окрім Тома,— сказав він,— але я так уже канючив, так канючив, що в останню мить вона й мене відпустила; отож, пливучи річкою, ми з Томом надумалися, що то буде гарна несподіванка, коли він прибуде до вас перший, а я трохи почекаю

й з'явлюся до вашої гоподи, удаючи якогось чужинця. Проте це була наша помилка, тітонько Селлі. Чужинців тутечки вітають погано.

— Еге ж, таких як ти, Сіде. За це треба відлупцювати тебе. Зроду ще мені так не дошкуляли, їй-богу! Та про мене, хоч які хочте фортелі викидайте, аби ви були тут. Чи ви бачили, якої ці шибеники утяли, га? Я мало стовпом не стала з дива та обурення, коли ти мене цмокнув.

Обідали ми на тій відкритій галереї, що з'єднувала будинок із кухнею; там уже повен стіл стояв усяких наїдків, що їх вистачило б на цілий десяток родин; всі страви були смачні, гарячі, не те що якесь там тверде м'ясо, яке цілу добу пролежало десь у вогкому льоху, а на ранок тхне мертвечиною і додатне хіба що на поживу якомусь старому людожерові. Дядько Сайлас таки довгенько читав над усіма тими розкошами передобідню молитву, але ж обід і справді був того вартий; до того ж він за час молитви не встиг і процахнути, як це трапляється часто-густо із іншими обідами, коли за столом надто розп'якуються.

По обіді точилося багато всіляких розмов, і нам із Томом доводилося весь час берегтися, та все намарне: за розмовою вони ані словом не прохопилися про втеклого негра, а ми й собі боялися бодай на те натякнути. Однак за вечерею хтось із дітлахів спитав:

— Тату, а можна мені з Томом та Сідом піти на виставу?

— Ні,— відказав старий,— я гадаю, що не буде взагалі ніякої вистави; та коли б і була, ходити вам туди нічого. Цей утеклий негр розповів нам із Бертоном усе чисто про ту ганебну виставу, і Бертон збирався усіх про те попередити; то вже, мабуть, отих дурисвітів виштурхали геть із міста.

Он як! Та я все-таки не винен. Ми з Томом мали спати в одній кімнаті й в одному ліжку; тож, удавши з себе дуже потомлених, ми відразу ж по вечері, побажавши всім на добраніч, подалися нібито спати; а тоді вилізли крізь вікно, спустилися по громовідводові на землю й помчали до міста; я не вірив, щоб хто-небудь попередив короля та герцога; і якщо я не покваплюся та не встигну натякнути їм, що тут готується, то вони, напевно, добре наберуть у халяви.

Дорогою Том розповів мені, чому всі переконані, ніби мене вбито, та що мій татусь знову зник і більше не з'являвся, та ще який зчинився гвалт, коли Джім утік; а я розповів Томові про наших дурисвітів та про

«Королівське Неабищо», та ще, скільки вистачило часу, про нашу мандрівку плотом; коли ж ми дісталися до міста й дійшли до середини — а було вже тоді близько пів на дев'яту — дивимось, аж суне нам назустріч розлючена юрба зі смолоскипами, всі галасують, репетують, калатають у сковорідки та дудять у ріжки; ми відскочили набік, щоб пропустити їх; а коли вони нас минали, я побачив, що вони тягнуть короля із герцогом верхи на жердині,— власне, не побачив, а знав, що то король і герцог, бо ж годі було їх упізнати: вишмарувані дьогтем та обсипані пір'ям, вони втратили всяку людську подобу й скидалися більш за все на два величезні лантухи. Мені неприємно було на це дивитися і навіть стало шкода тих жалюгідних халамидників; я відчув, що в мене проти них ніколи на серці зла не буде. Та й справді то було жахливе видовище. І як ото люди можуть бути одне до одного такі жорстокі?

Ми побачили, що запізнилися,— нічим уже не зможемо їм допомогти. Тоді почали розпитуватися в декого з тих, що відстали, й вони розповіли нам, що всі подалися на виставу, немов сном і духом нічогісінько не знають, і сиділи собі спокійненько та мовчали, поки бідолашний старий король розійшовся та почав стрибати; тут хтось подав знак, усі глядачі скочили з місць, кинулись на сцену й схопили їх.

Ми з Томом попленталися додому, і я почував себе вже не таким бадьорим, як раніше; мене щось гнітило й чомусь здавалося, ніби я чимось завинив, хоч я й не вчинив нічого лихого. Але це завжди так; то не має значення, чи добре ти вчинив, чи погано — совість не панькається з тобою, а просто допікає тобі до живого серця. Якби в мене був такий настирливий собака, як та совість, я б його отруїв. Ота клята совість займає в людині більше місця, ніж решта нутроців, а користі з неї ніякої. І Том Соєр каже те ж саме.

Розділ XXXIV

Погомоніли ми з Томом, погомоніли та й задумалися. І раптом Том каже:

— Слухай, Геку, які ж ми телепні, що не зметикували цього раніше! Ручуся тобі, що я знаю, де саме Джім сидить.

— Та ну! Де?

— А в тій халупі, що біля купи попелу. От сам помізкуй! Ти помітив, як під час обіду один негр тягав туди миски з їстивом?

— Помітив.

— А для кого ж те їстиво призначалося, як ти гадаєш?

— Для собаки.

— Я й сам так думав. Однак то зовсім не для собаки.

— Чому ти гадаєш, що не для собаки?

— А тому, що я помітив в одній мисці скибку кавуна.

— А й справді, і я те помітив. Як же це я не збагнув, що собаки кавуна не їдять? Трапляється ж таке: і дивишся, а нічого не бачиш!

— Отже, негр відімкнув колодку, як заходив у халупу, і знову замкнув її, коли вийшов. А коли ми вставали з-за столу, він приніс дядькові ключа,— це той самий ключ, я певний. Кавун означає, що там людина, колодка означає, що там сидить ув'язнений. Навряд щоб на маленькій плантації, де ще й до того хазяї такі добрі та милі, сиділо б аж двоє під замком. Там сидить Джім. Чудово! Я дуже радий, що нам пощастило його знайти, як то й личить справжнім детективам; щодо мене, то будь-який інший спосіб ламаного шеляга не вартий. А тепер ти покрути мозком та придумай план, як викрасти Джіма, і я теж помізкую, може, щось надумаю; а тоді порівняємо обидва способи та й виберемо, котрий буде кращий.

Ну ж і голова в цього Тома Соєра — мудрий, як ніхто! Коли б Томова голова та на мої в'язи, я б не віддав її нізащо, хоч би з мене робили герцога, капітана пароплава, чи клоуна в цирку, чи ще там яку видатну особу. Я також надумав дещо, але наперед знав, хто запропонує справжній план. Невдовзі Том запитав:

— Готово?

— Готово,— кажу.

— Добре, ну розповідай.

— Мій план такий,— кажу.— Спочатку треба впевнитися, чи в тій халупі справді Джім сидить, чи хтось інший. Далі треба завтра вночі підготувати затопленого човна і пригнати плота з острівця до нашого берега. А тоді першої ж темної ночі мусимо витягти ключа із кишені в старого, коли той спатиме, й тікати звідси плотом разом із Джімом річкою наниз; вдень будемо ховатися, а пливти по ночах, як то ми з Джімом раніше робили. Ну, як?

— Як? Можна й так, чого ж? Це найпростіше. Та тільки нема в тому ніякої вигадки. Ну, що ж то за план, коли в ньому немає небезпеки? Та тут упорається й немовля! Ні тобі розголосу, ні тобі слави! Як після якоїсь нікчемної крадіжки на миловарні.

Я мовчав, бо ні на що інше й не сподівався; я вже наперед знав, що коли Том Соєр вимудрує план, то вже й комар носа не підточить.

Але ж то був і план! Я зразу зрозумів, що він разів у п'ятнадцять кращий, ніж мій. За будь-чим планом ми врешті звільнимо Джіма, але за його планом буде більше перцю, та ще й нас можуть на смерть торохнути! Це мені припало до вподоби, ми вирішили так і зробити. Не розповідатиму зараз, у чому саме той Томів план полягав, бо ж я знав наперед, що можуть бути ще всілякі зміни. Я знав, що Том іще переінакшуватиме його на кожному кроці, коли випадє нагода вимудрувати якусь нову гостру небезпеку, що її цікаво було б подолати. Він так і робив.

Але одне було добре — це те, що Том Соєр щиро заповзвся допомагати мені викрасти негра з неволі. Саме цього ніяк не міг я збагнути. Як це сталося? Адже ж Том хлопець порядний і добре вихований; дбає про власну добру славу; і родичі його теж, мабуть, не хотіли б сорому набратись; він хлопець з головою, не якась там довбешка, не лоботряс якийсь, не негідник; і раптом — маєш! Гордість, справедливість та самолюбство аж ніяк не втримують його від участі в такій справі, яка обов'язково вкриє ганьбою його самого і всю його родину, знеславить на цілий світ. Я не міг цього збагнути. Це було просто непристойно! І я знав, що мушу йому це розтлумачити, я ж таки йому щирий друг! Хай зараз же відмовиться від цього небезпечного заміру, щоб не накоїв собі лиха. Тільки-но я розтулив рота й почав був говорити, як він одразу ж перебив мене:

— Невже ти думаєш, що я не знаю, чого хочу? Помічав ти щось таке за мною?

— Та ні...

— Хіба ж я не казав, що допоможу тобі викрасти цього негра?

— Казав.

— Ну, то й гаразд.

Більше він нічого не сказав, промовчав і я. Та й потреби не було говорити: вже коли він що обіцяв, то безпремінно виконає свою обіцянку. Тільки я ніяк не міг зрозуміти, якого йому дідька микатись у це непевне діло; одначе я не переконував його й навіть мови про те не заводив. Сам пнеться в халепу, то що я можу вдіяти!

Коли ми вернулися додому, в цілому домі було темно й тихо; тоді ми, не марнуючи часу, пішли оглянути халупу, що біля купи попелу. Ми обійшли все подвір'я, щоб пере-

вірити, як будуть поводитись собаки. Вони нас упізнали, тож і гавкали не більше, ніж звичайно гавкають сільські собаки, почувши вночі перехожих. Ми підійшли до халупки, оглянули її спереду й з обох боків; з одного боку, з північного, якого я ще не бачив,— знайшли ми в стіні квадратне віконце, досить високо від землі, забите міцною дошкою. Я сказав:

— Ну й добре! Джім зовсім вільно пролізе крізь цю діру, треба тільки дошку відірвати.

Том не погодився:

— Це надто просто, як у кісточки грати, і легко, як з уроків тікати. Я сподіваюся, Геку Фінне, що нам пощастить вимудрувати щось складніше.

— Ну, гаразд,— кажу я.— А якщо випиляти шмат стіни, як я зробив того разу, коли мене вбили?

— О, це вже ближче до діла! — зрадів він.— Тут уже є щось таємниче, та й важенько, мабуть, із тим упоратись, а взагалі добре,— каже,— проте думаю, що ми вигадаємо щось складніше, аби довше поморочитися. Нема куди поспішати. Давай-но добре роздивимось.

Поміж халупою та огорожею, із заднього боку, була невеличка дощана комірчина, що сягала до дашка. Вона була така ж довга, як і халупа, тільки вужча — футів із шість завширшки. Двері — з південного боку, замкнені на колодку. Том пішов до того казана, що мило варити, понишпорив там навколо й приніс залізяку, що нею казанову покришку підіймають; він використав ту залізяку як підойму та й висмикнув одну скобу. Ланцюг упав, ми відчинили двері, увійшли досередини, запалили сірника й побачили, що комірчину прибудовано до халупи, а дверей між ними нема; і підлоги також нема, і взагалі там нічого путящого нема,— самі лише заіржавілі копаниці, заступи, кайла та поламаний плуг зберігаються. Сірник догорів і ми вийшли звідтіль, встромивши скобу назад, тож на око двері неначе й не відчинялися. Том аж нетямився з радощів. Він сказав:

— Ну, тепер у нас усе як по маслу піде. Ми зробимо тут підкоп для Джіма. Це триватиме щонайменше тиждень!

Після всього подалися ми нарешті до хати; я увійшов крізь задні двері — там вони не замикалися, треба було лиш за шкіряний ремінець сіпнути; але Томові Соєру бракувало в тому таємничості, він мусив обов'язково по громовідводові видряпатись. Аж тричі долазив він до половини й щоразу зривався та з'їжджав додолу, а наостанку трохи не провалив собі голови і вже хотів був від того небезпечного

способу відмовитись. Проте, перепочивши трохи, вирішив спробувати щастя вчетверте і таки видерся нагору.

Другого дня схопилися ми вдосвіта та гайда до негрів-ханських хатин, щоб приручити собак і подружитися з тим негром, що годував Джіма,— якщо був справді Джім той, кому носили їжу. Негри саме поснідали й лагодилися йти у поле, а Джіма негр накладав в олов'яну миску хліба, м'яса та ще там якоїсь їжі, і в той час, як усі інші вирушали на роботу, з дому йому надіслали ключа.

Обличчя в цього негра здавалося добродушним, але придуркуватим, а волосся було поперецьязувано нитками в невеличкі жмутики — щоб віднаджувати відьом. Він запевняв, ніби відьми щонаочі страшенно допікають йому: якусь ману насилають на нього, і тоді вчуваються йому якісь чудернацькі слова й звуки. Казав, що ніколи досі йому не траплялося, щоб ота погань так довго його мордувала.

Він так захопився, розповідаючи про свої злигодні, що зовсім забув про те, що мав якусь роботу. Том і питає: — А кому-то ти несеш оцю їжу? Собакам?

Негр усміхнувся, і та усмішка розпливлася по всьому його обличчю, наче кола по калюжі, коли кинути в неї цеглину.

— Еге ж, містере Сіде, собаці,— відказав він.— Ох, і ловкий же песик! Чи не хочете глянути на нього?

— Хочу.

Я штурхонував Тома й прошепотів:

— Ти що, збираєшся йти до нього серед білого дня? Адже ж за планом того не мало бути.

— Тоді не мало бути, а тепер — має.

А щоб ти луснув зі своїм планом! Однак я почвалав за ним. У халупі ми спершу нічого не помітили, бо було так темно, що хоч око виколи; але Джім, який і справді там сидів, побачив нас і гукнув:

— Та це ж Гек! Ой матінко моя, тутечки й містер Том?

Я знав, що так буде, і заздалегідь був до того готовий. А проте я не міг уявити, як тепер відбрехатися, а коли б і знав, то однаково не встиг би й ворухнутися, бо хазяїнів негр втрутився й сказав:

— Свят, свят, свят! Невже він знає вас?

Очі наші вже звикли до темряви й тепер добре бачили. Том витріщився на негра і неначе здивувався.

— Хто б то нас знає?

— Як хто? Та оцей же негр утеклий.

— Сумніваюся, щоб він міг нас знати. А з якого б то дива стукнуло тобі таке в голову?

— З якого дива? Та хіба ж він оце зараз не гукнув, що знає вас?

Том відказав на те, немов іще більше дивуючись:

— Диво дивне!.. Хто гукав? Коли гукав? Що саме він гукав? — Потім повертається до мене та спокійнісінько запитує: — Ти чув, щоб хтось гукав?

Звісно, тут могла бути одна лише відповідь, і я сказав:

— Я нічого не чув, ніхто нічого не казав.

Тоді Том повертається до Джіма, лупає на нього очима, наче вперше бачить, та й питає:

— Ти гукав?

— Ні, сер,— відповідає Джім,— я нічого не казав, сер.

— Жодного слова?

— Ні, сер, жодного слова.

— Чи ти нас коли бачив?

— Ні, сер, не пригадаю, щоб я вас коли бачив.

Наприкінці, повернувшись до негра,— а той так і прикипів на місці, вилупивши очі,— Том запитав суворим голосом:

— Чи ти не зсунувся часом з глузду? З якого то дива зда-лося тобі, що тут хтось гукав?

— Ой лишенько! То ж знову ті клятві відьми, сер. Хоч помирай через них! Просвітку немає від них, сер, вони мене зі світу зженуть. Такого ляку наганяють, що хоч у домовину лягай! Ой прошу вас, сер, не кажіть про те нікому, бо старий містер Сайлас сваритимуть мене; вони кажуть, що тих відьом зовсім немає. Ох, і шкода ж як, що не було їх зараз тутечки! Боженьку ж мій, а якої б вони отепереньки за-співали? Мабуть-таки, що ні в сих ні в тих опинилися б! Годі й казати, так завжди буває: як хто впертий, то, хоч вогню до нього прикладай,— такий твердий та запеклий! Що ти йому не кажи, а він усе своєї править... Ох, і люди ж! Самі не бажають завдати собі клопоту та дійти правди, а коли їм оту правду, як печеню, на таці несеш — не ймуть віри.

Том дав йому десять центів і пообіцяв, що ми нікому нічо-го не скажемо; а на ті гроші хай він собі ще ниток докупить, щоб проти відьмаків волосся поперецьязувати; тоді Том глянув на Джіма та й каже:

— Цікаво, чи повісить дядько Сайлас цього негра? Якби я впіймав такого невдячного негра, що насмілився втекти, то я б нізащо не пустив його живого з рук — обов'язково повісив би! — І, поки негр підходив до дверей, роздивляючи-ся на монету та пробуючи її на зуб, щоб перевірити, чи вона справжня, Том зашепотів Джімові: — І звнаки не давай, що

ти нас знаєш. А якщо почувеш уночі, що риють землю, не дивуйся, це ми з Геком: ми збираємося тебе звільнити.

Джим ледве встиг схопити нас за руки й потиснути їх, коли негр вернувся назад. Ми сказали, що прийдемо ще колись, якщо він візьме нас із собою; а негр відказав, що буде дуже радий іти з нами разом, а надто темними вечорами, бо відьми найбільш у темряві до нього в'яжуть, то все ж воно краще, якщо такої страшної хвилини поруч нього буде більше люду.

Розділ XXXV

До сніданку лишалося ще близько години, тож ми подалися до гаю. Том сказав: щоб бачити, де рити, нам треба світла, а ліхтар світить надто ясно й може привернути непотрібну увагу,— чого доброго, ще в халепу вскочиш. Треба якнайбільше гнилючків назбирати — це найкраще: вони ледь-ледь світяться в темряві, і нам тьмяно світитимуть при нічній роботі. Ми принесли цілий оберемок тих гнилючків, заховали їх у бур'янах та й сіли перепочити. Том буркнув невдоволено:

— Ото бісова робота, все як по маслу йде — аніяких тобі перешкод! І тому воно до дідька важко якийсь цікавий план виробити. Навіть вартового немає, щоб його дурманом можна було напувати,— адже ж обов'язково має бути вартовий! Навіть собаки немає, щоб підсипати йому снодійного зілля. Джіма, щоправда, прикуто за одну ногу десятифутовим ланцюгом до ніжки його ліжка, але ж то пусте! Досить підняти трохи ліжко, й ланцюг легко зніметься. Дядько Сайлас надто довірливий: надсилає ключа дурноверхому негрові й не доручає нікому стежити за тим негром. Джим міг би давно вже й без нашої допомоги вилізти з халупи просто у віконце, та тільки з десятифутовим ланцюгом на нозі далеко не втечеш! Аж сумно, Геку, так недоладно все виходить,— от досада! Треба самим вигадувати всі труднощі та перешкоди. Ну та нічого не вдієш! Доведеться миритись. В кожному разі, є в тому одна втіха: більше честі вирятувати його з неволі, долаючи труднощі та небезпеки, і якщо вже ніхто тих перешкод не наставив, то ми самі мусимо все те з власної голови добувати. Скажімо, ліхтар. Якщо говорити по правді, треба признатися, що ми собі самі вигадали, нібито робота із звичайним ліхтарем — справа ризикована. Та коли б ми надумалися хоч і цілу процесію зі смолоскипами влаштувати, ніхто тут не

звернув би і на неї жодної уваги, я певен. До речі, мені спало дещо на думку: не завадило б пошукати щось таке, з чого можна було б зробити пилку.

— А навіщо нам пилка?

— Як то навіщо пилка? Треба ж відпиляти ніжку в Джімовому ліжкові, щоб зняти з неї ланцюг.

— Та ти ж сам допіру казав, що треба тільки підважити ліжко й ланцюг упаде.

— О-о, це вже дуже схоже на тебе, Геку Фінне! Ти ніяк не можеш відстати від дитячих способів братися до справи. Ти що, ніяких книжок не читав? Ні про барона Тренка, ні про Казанову, ні про Бенвенуто Челліні, ні про Генріха Наваррського — таж їх усіх і не перелічити! Де ж то видано, де чувано, щоб в'язнів звільняли у такий бабський спосіб? Ні, найкращі авторитети радять у таких випадках перепиляти ніжку і тільки тоді здіймати ланцюга, а тирсу проковтнути, щоб ніхто не помітив, а ніжку, там де розпиляно, замастити брудом та салом, щоб найкмітливіший тюремник не запідозрив, що тут щось пиляли,— хай думає, що ніжка ціла-цілісінька. А тієї ночі, коли ти налагодишся тікати, копнеш її ногою — вона й відпаде; тоді знімеш із неї ланцюга — і хода. Більше вже й робити нічого, хіба що закріпити мотузяну драбину на зубчастому мурі, спуститися тією драбиною вниз, упасти у рів і зламати собі ногу — мотузяна драбина на дев'ятнадцять футів коротша, ніж слід; а там унизу вже чекають на тебе баскі коні та вірні васали, вони підхоплюють тебе, й кладуть упоперек сідла, і мчать до твого рідного Лангедоку, чи то Наварри, чи ще там кудись. Оце по-моєму, Геку! Ех, шкода, що під Джімовою халупою немає рову. Ну, та коли стане часу, ми обов'язково викопаємо й глибокий рів.

А я й кажу:

— На якого біса нам той рів здався, коли ми підземний хід улаштуємо, щоб вивести ним Джіма?

Але Том мене й не слухав. Він забув і про мене, й про все на світі. Спершись підборіддям на руку, він думав. Незабаром зітхнув та похитав головою, тоді знову зітхнув і сказав:

— Ні, все одно з того не буде пуття... Та й немає в тому жодної потреби.

— В чому саме? — запитав я.

— Та в тому, щоб відпиляти Джімові ногу,— відказав Том.

— Хай бог милує! — скрикнув я.— Звісно, що в цьому

жодної потреби немає. Та й чого ото замандюрилося тобі раптом відпилювати йому ногу?

— Ну, так робили найвизначніші авторитети. Якщо вони не могли скинути з себе ланцюга, то відтинали собі руку й тікали з в'язниці. Відтяти ногу було б, звісно, ще краще. Але, на жаль, доведеться від цього відмовитись. Крайньої потреби в нас немає, а крім того, Джім — негр і не втямить, навіщо те потрібно й чому в Європі є такий звичай; тож покиньмо про те й думати! Але одну річ можемо застосувати, — я маю на оці мотузяну драбину. Ми подеремо свої простирадла й зсукаємо Джімові мотузяну драбину. А передамо йому ту драбину в пирозі — це найпоширеніший спосіб. Бувають пироги й з гіршою начинкою.

— Стривай, Томе Соєре, для чого ти оце мелеш? — кажу я. — Не треба Джімові ніякої мотузяної драбини.

— Як то не треба? І це ти мені кажеш? Та ти ж у цьому ні бе ні ме не тямиш! Джім мусить мати при собі мотузяну драбину — така вже заведенція.

— А що він із нею робитиме?

— Що робитиме? Він може сховати її у себе в ліжку, правда ж? Адже ж так усі роблять, то й він мусить тягтися за ними. Геку, ти, здається, нічого не хочеш робити так, як здавна заведено, тобі все кортить щось новеньке та свіженьке встругнути. Хай Джімові й справді мотузяна драбина не знадобиться, — ну то й що? Але ж вона залишиться в його ліжку після втечі. Адже ж це речовий доказ. Чи ти, може, гадаєш, що їм докази не потрібні? Ще й як потрібні! А ти хочеш, щоб ніяких речових доказів не залишилося? Теж мені втеча! Такого ніколи не бувало, щоб не залишалось речових доказів.

— Ну, — кажу я, — якщо того вимагають приписи, хай буде в Джіма драбина. Хіба ж я проти приписів? Але є одна притичина, Томе Соєре: якщо ми надумаємося подерти наші простирадла на мотузяну драбину, то тітка Селлі такої нам заспіває, що тільки держись. А я думаю, Томе, можна було б змайструвати чудову драбину з горіхової кори, на неї не треба простирадла переводити. Її можна і в пирозі запекти, і в солом'янику сховати, як і драбину з ганчір'я. А щодо Джіма, то він на таких справах зовсім не розуміється, — йому байдуже, з чого ми зробимо ту...

— Ну й бевкнув ти, Геку Фінне! Був би я такий невіглас, то вже б мовчав. Де ж то чувано, щоб державний злочинець втікав із в'язниці по драбині з горіхової кори? Треба ж таке вигадати!

— Гаразд, Томе, роби як знаєш! А як на твою думку, може б, той... може, позичити простирadlo з тих, що їх у дворі на мотузці порозвішувано, га?

Він погодився, що це було б непогано. Це нашттовхнуло його ще на одну думку, й він сказав:

— Поцуп заразom і сорочку.

— А нащо нам сорочка, Томе?

— Джімові — щоденника писати.

— Щоденника! Таж Джім і писати не вміє.

— Ну, то й що з того, що не вміє! Але ж він може робити на сорочці якісь позначки, якщо ми змайструємо йому перо з олов'яної ложки чи старого обруча з діжки.

— Зачекай, Томе! Можна ж висмикнути перо в гуски воно і краще буде, та й клопоту менше.

— Чи ти коли бачив, йолопе, щоб у в'язнів по камері гуси бігали та щоб ті в'язні з них пера вискубували? Вони завжди майструють собі пера з чогось дуже твердого та непридатного, ну хоча б зі старого мідного свічника чи ще чогось, що там під руку потрапить; і та робота триває нескінченно довго — багато тижнів, а часом і місяців, вигострюють вони ті пера, тручи їх об стінку. І коли б вони навіть те гусяче перо мали, вони ніколи б ним не писали. Нема такої заведенці.

— Ну добре, а з чого ж ми йому зробимо чорнило?

— Дехто робить його, змішуючи іржу зі сльозами; але це — прості в'язні та жінки; а прославлені в'язні пишуть своєю кров'ю. Це може й Джім робити; а коли йому захочеться сповістити цілий світ, що він опинився в ув'язненні, коли він схоче послати найпростішу таємничу вісточку, то може надряпати те виделкою на олов'яній тарілці та й викинути її з вікна. Залізна Маска завжди так чинив, і це теж чудовий спосіб.

— У Джіма немає олов'яних тарілок. Його годують з миски.

— То пусте, ми добудемо йому тарілку.

— Але ж ніхто не добере, що він там нашкрыває!

— А то пусте, Геку Фінне. Найголовніше — те, що він написав на тій тарілці та викинув її за вікно. Можеш її й не читати. Однаково здебільшого нікому не щастить розібрати бодай наполовину ті кривульки, що їх надряпано державними злочинцями на олов'яних тарілках чи там іще на чомусь.

— То нащо ж тоді тарілки переводити?

— Таке скажеш! То ж не його тарілки!

— Та хтось же за них платив.

— Ну то й що, що платив? В'язневі яке до того діло?..

На цьому наша розмова урвалася, бо залунав ріжок, що кликав до сніданку, й ми поспішили додому.

Цього ранку мені пощастило позичити з мотузки простирадло та білу сорочку, я знайшов іще стару торбу і вкинув туди позичене, а тоді взяли ми сховані у бур'янах гнилючки і їх туди всунули. Я називаю це «позичити», бо мій татусь завжди називав це позичкою; але Том пояснив, що то не позичка, а крадіжка. Він сказав, що ми допомагаємо в'язням, а їм однаково, як ту річ дістали, аби дістали, і ніхто їх за те не осудить. То зовсім не злочин, якщо в'язень вкраде щось таке, що йому потрібне для втечі,— це його право, запевняв Том; а раз ми того в'язня заступаємо, то й маємо право красти все, що може нам придатися для його звільнення з в'язниці. Том мені розтовкмачив, що, коли б ми були не в'язні, це виглядало б по-іншому; краде тільки підла та ница людина, якщо вона не сидить у в'язниці. Ну, а коли так, то ми вирішили красти все, що тільки трапиться нам під руку. А проте за кілька днів по тій розмові він же сам зняв бучу за дурницю — що я поцупив кавуна на негритянському баштані й з'їв його; він примусив мене піти до тих негрів і дати їм десять центів, не пояснюючи за що. Том казав, що коли він говорив про крадіжки, то мав на увазі ті речі, які нам були вкрай потрібні. Я спробував заперечити, пояснюючи, що кавун був таки мені потрібний. Та він відказав, що той кавун був потрібний не для того, щоб допомогти Джімові втекти з в'язниці,— ось у чім суть. Він казав, що коли б я, скажімо, надумався сховати в кавуні ножа й таємно передати його Джімові, щоб той міг ним тюремника вбити, тоді інша річ — тоді все було б гаразд. Ну, та я не хотів із ним сперечатися,— хай буде так, думаю; але на який же біс тоді арештанта визволяти, якщо доводиться сидіти та над усілякими тонкощами мізкувати щоразу, коли трапиться нагода десь кавуна потягти.

Отож, як я вже казав, того ранку ми дочекались, поки всі взялися до своїх справ і в дворі нікого вже не було видно, і аж тоді Том заніс торбу до комірчини, а я тим часом стояв у дворі й чатував. Незабаром він вийшов звідтіль, і ми з ним пішли та посідали на колоди — треба було дещо обміркувати.

— Ну, тепер усе готове,— почав Том,— окрім інструменту; а те легко добути.

— Окрім інструменту?

— Атож.

— А якого інструменту? Навіщо?

— Перш за все, щоб рити землю. Не зубами ж ми будемо землю гризти, га?

— А оті старі заступи та кайла, що є в комірчині, хіба не згодяться для підкопу? — питаю.

Він повернувся до мене й подивився так жалісно, що мені аж сльози на очі навернулися, та й каже:

— Геку Фінне, чи ти коли чув, щоб в'язні мали заступи й кайла та всяке інше найновіше знаряддя, щоб робити підкопи? Насмілюся спитати, якщо в тебе ще хоч краплинка здорового глузду лишилася: що ж би то за герой був, отой в'язень, коли б він тікав так просто? Адже ж після цього лишається тільки одне — дати йому ключа від в'язничної брами та й ніякої мороки! Заступи, кайла! Овва! Та їх навіть і королям не дають.

— Ну, добре,— кажу,— якщо нам заступи та кайла ні до чого, то що ж нам потрібно?

— Два ножі.

— Щоб копати ними підземний хід під халупою?

— Атож.

— Та що тобі, Томе Сойєре, чи ти не того-го?

— Того-го чи ні — однаково; а так споконвіку заведено, це найпевніший спосіб. І ні про який інший спосіб я й не чував ніколи, а тим часом я поперечитував усі книжки, де розповідається про такі речі. Всі славнозвісні в'язні, що сидять у казематах, завжди копають підземні ходи ножами; та не в землі, щоб ти знав, як ось тутечки, а в гранітних скелях. А скільки ж то часу треба! Минає тиждень за тижнем... а вони все длубають той камінь!.. Ось, наприклад, один в'язень, що сидів у підземеллі замку д'Іф, у Марсельській гавані: він копав та й копав і вийшов на волю саме в такий спосіб; а як ти думаєш, скільки часу все те тривало?

— Звідки я знаю!

— Спробуй-но відгадай!

— Та не знаю я... Місяця півтора?

— Тридцять сім років — і вийшов з-під землі аж у Китаї. Он як буває! Я хотів би, щоб наша фортеця стояла на гранітній скелі!

Але ж Джім не знає нікого в Китаї.

— Ну то й що? В того в'язня теж не було там ніяких знайомих. Завжди ти в бік тягнеш, Геку. Не забувай головного!

— Ну, добре, мені однаково, де він вилізе, аби вибрався на волю; думаю, що й Джімові те однаково. І ще одне: Джім надто старий, щоб можна було до нього ножем докопатися. Він і сконає тим часом.

— Не сконає. Невже ти гадаєш, що підкоп у звичайній землі — це те ж саме, що й у кам'янистому ґрунті, й копати його доведеться аж тридцять сім років?

— А скільки ж, Томе?

— Ну, ми не можемо тягнути так довго, як воно годиться за приписами, бо ж дядькові Сайласу кожної миті можуть надіслати відповідь з-під Нового Орлеана. Він довідається, що Джім зовсім не звідтіля. Тоді він також щось напише,— може, оголошення про Джіма, чи ще там що... Отже, ми не можемо ризикувати й копати стільки, скільки належить. За правилами треба було б, думаю, копати щонайменше років зо два, та, на жаль, нам доведеться відступитися від тих правил. Невідомо, що далі буде, а тому я радив би зробити так: копати якомога швидше, а потім уявити собі, ніби ми довбали тридцять сім років. Тоді можна буде відразу ж викрасти Джіма і, тільки-но зчиниться гвалт, влаштувати втечу. Гадаю, що так буде найкраще.

— Ну, в цьому є якийсь глузд,— зрадів я.— Уявити можна що завгодно. Це діло не хитре, і якщо тільки це на заваді, то я можу уявити, що ми цілих сто п'ятдесят років копали. Та воно й неважко — тільки звикнути до того. Я зараз же дістану два ножі.

— Діставай три,— сказав він,— з одного нам треба буде пилку змайструвати.

— Томе, якщо це не образливо і не протизаконно,— запропонував я,— то попід дашком, за копильнею, лежить іржава пилка.

Він кинув на мене сумний, розчарований погляд і відповів:

— Тобі, Геку, нічого не втовкмачиш, дарма праця! Біжи хутчій та добувай ножі — три, чуєш?

І я побіг.

Розділ XXXVI

Тієї ночі, тільки-но в домі поснули, ми спустилися громовідводом у двір, зачинилися в комірчині, дістали з торби гнилючки й узялися до роботи. Найперше розчистили уздовж підвалини місце, футів на чотири чи п'ять. Том сказав, що це має бути саме за Джімовим ліжком, тож ми підкопаємося під ліжко, а коли скінчимо роботу, ніхто й

не довідається, що там є діра, бо Джімова ковдра звисає мало не до самої землі, й для того, щоб помітити підкоп — треба нахилитися, трохи підійняти ковдру і аж тоді побачиш. Ну, та й заходилися ж ми копати і довбали ножами до самісінької півночі; потомилися, як собаки, ще й руки собі понамудлювали, а наслідків не бачили ніяких. Нарешті я не втерпів:

— Слухай, Томе Сойєре, тут не на тридцять сім років роботи, а на всі тридцять вісім.

Він нічого не відповів, лише зітхнув і скоро також кинув роботу. Сидів, щось міркував, і таки довгенько міркував, а тоді й каже:

— Все це даремно, Геку, шкода праці. Якби ж то ми були справжні в'язні, то могли б копати далі, бо мали б досить часу й не треба було б нікуди поспішати; та й копати довелося б лише кілька хвилин на день, поки заступають варту, так що й руки б ми не намудлювали, а підкоп щорік потрошку посувався б, і все робилося б, як того вимагають приписи. Проте тепер ми не можемо длубатися, не кваплячись, — нам же треба поспішати! А якщо ми ще одну ніч покопаємо, доведеться на тиждень роботу кинути, поки руки не загояться, а раніше годі й думати за ножа братися.

— Що ж нам робити, Томе?

— Я тобі зараз скажу. Може, то й неправильно, й недоброзвичайно, може, й не гаразд, і я б на те ніколи й не пішов, але іншого засобу нема: будемо копати підземний хід кайлами, а уявимо собі, що то ножі.

— Оце діло! — зрадів я. — Ну й голова в тебе, Томе Сойєре! Ти все мудріший стаєш і мудріший. Кайло — це ж таки штука, а що там негаразд та неморально, як ти кажеш, то на те чхати. Коли мені спаде на думку викрасти негра, поцупити кавуна чи книжку з недільної школи, я не буду ламати голову, як це треба робити, — я дбатиму тільки про те, щоб досягти своєї мети. Коли мені потрібний негр, кавун чи якась книжка з недільної школи, і кайло найкращий для того засіб, то я кайлом же і відкопаю того негра, чи пак кавуна, чи книжку з недільної школи; а твої знамениті авторитети хай собі обстоюють свою думку, я за них і здохлого пацюка не дам.

— Що ж, у такій справі, як наша, — каже він, — можна і уявити щось, і кайло пустити в діло; а коли б не це я б на те нізащо не пристав та не стовбичив би тут і не дивився б, як зневажають споконвічні приписи — бо закон є закон, що можна, те можна, а чого не можна, того не можна,

і не дозволено топтати добрі звичаї тому, хто їх знає. Це ти можеш відкопувати Джіма кайлом, не вдаючи нічого, бо ти ж у цьому нічого не тямиш; а я не можу, бо добре знаю, як воно здавна ведеться. Дай мені ножа.

Він мав свого власного ножики, проте я подав йому свого. Він жбурнув його на землю та й каже:

— Дай мені ножа!

Я розгубився, не знаючи, що робити,— потім зрозумів. Я понишпорив трохи в купі старого мотлоху, відшукав там кайло й подав йому, а він узяв його та й ну довбати і не каже мені й слова.

Він завжди був такий настирливий. Уперто тримається отих приписів.

Тоді узяв і я заступа, й почали ми довбати, копати та відгрібати — трудилися, мабуть, із півгодини, страшенно потюпилися, зате дещо зробили, діра була вже чимала. Піднявся я до нашої кімнати й визирнув у вікно; бачу: Том зі всіх сил намагається видертися громовідводом угору, та нічого в нього не виходить — всі долоні були в пухирях. Нарешті він сказав:

— Погане діло! Ніяк не вилізу! Як ти думаєш, Геку, що мені робити? Чи не порадиш чого?

— Еге ж,— кажу.— Боюся тільки, що це буде проти приписів. Берися вгору сходами, а уявляй собі, що то громовідвід.

Так він і зробив.

Наступного дня Том поцупив у господарів олов'яну ложку та мідного свічника, щоб змайструвати з них Джімові кілька пер, та ще шість лойових свічок; а я все шастав коло негритянських халуп, чекаючи слушної нагоди, та й потяг нарешті три олов'яні тарілки. Але Том сказав, що цього замало; я відповів йому, що все одно тих тарілок, які Джім повикидає, ніхто не побачить, бо попадають вони у блекоту, що поросла під віконцем, а ми ті тарілки тоді попідбираємо й віднесемо Джімові назад — і хай він знову на них пише. Врешті Том угамувався й сказав:

— Зараз мусимо поміркувати, як передати Джімові ті речі.

— Через підкоп,— запропонував я,— коли ми його завершимо.

Він тільки глянув на мене з презирством та буркнув щось на зразок: «Ще не чув такого безглуздя»,— та й почав щось метикувати. За якусь хвилину він сказав, що придумав два чи три способи, та зараз іще не можна зупинитися

на якомусь із них. Мовляв, спершу треба поговорити з Джімом.

Цього вечора, відразу ж по десятій годині, ми спустилися громовідводом, захопивши з собою одну свічку; тихенько підійшли до халупки, постояли під віконцем у Джіма й почували, що він хропе; ми вкинули у вікно свічку, але він не прокинувся. Тоді ми зайшли у комірчину і взялися до роботи, орудуючи кайлом та заступом, і за дві з половиною години закінчили підкоп. Тоді пролізли під Джімове ліжко, трохи понишпорили, знайшли свічку й засвітили її. Ми постояли над Джімом, — він спав спокійним та здоровим сном і, видно, почував себе добре, — а тоді почали тихо будити його. Він побачив нас і так зрадів, що трохи не заплакав; і «небожатами» нас називав, і «лебедиками», голубив, як умів; хотів був, щоб ми відразу ж дістали десь зубило, зняли ланцюга з його ноги та дали б драла разом із ним, не гаючи часу. Але Том довів йому, що така втеча суперечить всім давнім приписам, і, сівши до нього, розповів, які в нас плани та що ми ладні змінити їх за одну мить, якщо підніметься веремія; та що боятися йому нічого, бо ми його обов'язково звільнимо. Тоді Джім заспокоївся, ми сиділи з ним та балакали про се й про те, пригадуючи давні часи. Далі Том почав розпитувати Джіма, і, коли той сказав йому, що дядько Сайлас двічі на день навідується до нього, щоб разом із ним помолитися богу, а тітка Селлі забігає довідатися, чи добре йому тут, чи він не голодний тощо — ох, і добрячі ж які людоньки! — Том сказав:

— Тепер я вже знаю, як це все влаштувати. Ми передаватимемо тобі дещо через них.

Я йому тут же таки заперечив:

— І не думай. У тебе що, зовсім нема олії в голові?

Однак він не звернув на мої слова ані найменшої уваги і провадив далі. Оце завжди так: як він уже що надумав, то краще його не чіпай!

Отже, він сказав Джімові, що пиріг із мотузяною драбиною та інші більші речі ми передамо через Ната — негра, що носить йому їжу, — а Джім мусить бути дуже обережний та ні з чого не дивуватися, а тим більше не краяти того пирога при Натові; всякий дріб'язок ми кидатимемо дядькові в кишеню, й Джімові треба буде все те непомітно витягати; а ще можна буде дещо прив'язувати до зав'язок тітчиного фартуха чи класти в її кишеню, якщо пощастить; та ще він сказав Джімові, що то будуть за речі та навіщо вони потрібні. Крім того, Том учив його, як писати щоденника на сорочці

власною кров'ю та ще всякого багато. Взагалі все йому розповів. Джим, здавалося, не добирав у тому всьому ніякого глузду, проте він припустив, що оскільки ми білі, то, певно, тямимо на цих речах більше за нього; загалом він був задоволений і обіцяв виконувати все, як наказав Том.

Джим мав багато тютюну та люльок з кукурудзяних качанів; тож ми гарно перебули ту ніч усі вкупі; потім ми вилізли назад через наш підкоп та й пішли додому спати; от тільки руки ми собі геть-чисто обідрали. Том був у доброму настрої; він дуже радів, казав, що ніколи ще не брав участі в такій веселій та повчальній грі; і коли б він тільки знав, як це зробити, то продовжив би цю гру на ціле своє життя, а потім заповідав би нашим дітям звільнити Джіма; безперечно, й сам Джим поступово звикне до такого існування, і йому все більше й більше буде тут подобатися. Том казав, що ту справу можна було б розтягти років на вісімдесят і встановити новий рекорд. І ще казав, що всі, хто брав у цьому участь, прославилися б, і ми прослаavimoсь!

Зранку ми пішли до дровітні й порубали мідного свічника на маленькі шматочки; Том заховав їх разом із олов'яною ложкою в кишеню. Тоді ми пішли до негритянських халуп, і, поки я забивав Натові баки, Том запхав шматочок свічника в кукурудзяний корж, що лежав у Джімовій мисці, а після того ми почимчикували за Натом, щоб побачити, як же воно вийде, та й вийшло чудово: Джим ледь відкусив шматок коржа, як мало не покришив собі всіх зубів — кращого вже й не придумаєш! Том Соєр сам так сказав. Джим, звісно, і знаку не дав, що то щось незвичне, він удав, ніби то камінчик чи щось інше попало в корж; так, мовляв, частенько буває, самі ж знаєте! Проте надалі він уже ніколи нічого відразу не кусав: обов'язково проштрикне три-чотири рази виделкою.

Отож стоїмо ми в халупі, тьмяне світло ледь-ледь до неї пробивається, аж раптом з-під Джімового ліжка вискочили два собаки, а далі почали вискакувати інші, аж назбиралося їх, мабуть, із одинадцять, так, що в халупі й ворухнутися було ніде. А хай йому біс, ми ж забули двері причинити до комірчини! Негр Нат як зарепетує: «Відьми!» — та й упав, як сніп, на долівку поміж собак, скиглячи, наче перед смертю. Том розчинив двері навстіж та кинув надвір шматок м'яса з Джімової миски. Собаки метнулися за тим м'ясом, а Том миттю вибіг за ними й відразу ж повернувся назад, причинивши за собою двері, і я зрозумів, що

двері до комірчини він також устиг причинити. Тоді він заходився коло негра, умовляючи його, та потішаючи, та запитуючи, чи часом йому не приверзлося казна-чого. Негр підвівся, полупав очима і відповів:

— Містере Сіде, ви чого доброго скажете, що я дурень. Та бодай мене грім побив, якщо оце зараз не бачив я цілого мільйона собак, чи дияволів, чи ще якогось чортовиння!.. Далєбі, вони були тутечки, ось на цьому місці!.. Містере Сіде, я відчував їх, відчував їх, сер! Вони наді мною крутилися, по всьому моему тілі ходили. Ну, попався б мені хоч один відьмак, ото вже почастивав би його! Та краще дали б вони мені спокій! Йой, паночку більше я нічого вже не жадаю.

Том сказав:

— Гаразд, я тобі скажу, яка моя думка. Чого вони з'являються тут саме тоді, як оцей утеклий негр снідає? Та того, що вони голодні,— щоб ти знав! Спечи їм зачарованого пирога, ось що тобі треба зробити.

— Господи, містере Сіде, та як же я спечу такого пирога? Я й не тямлю, як його робити! Зроду не чув про таке.

— Ну, гаразд, я тебе порятую — сам спечу.

— Невже спечете, голубе мій? Справді? Та я вік за вас молитимусь, я вам ноги цілуватиму, паночку!

— Ну, добре, за те, що нам втеклого негра показав, я спечу сам. Але будь обережний. Коли ми прийдемо, мусиш спиною до нас повернутися і не дивитися, що ми у миску покладемо. І коли Джим того пирога з миски братиме, теж не дивися — а раптом щось страшне станеться, я не ручуся. А головне — не доторкайся ні до чого зачарованого.

— Не доторкатися, містере Сіде? Та хай бог милує! Та щоб мені купу золота давали — не торкнуся!

Розділ XXXVII

Цю справу ми владнали. Потім подались на задвірок, до смітника, де валялися старі черевики, ганчір'я, побиті пляшки, негодящі бляшанки та інший мотлох; понишпоривши в тій купі, ми витягли звідтіля стару бляшану миску, позатикали щільненько всі дірки, щоб можна було спекти в ній пирога, а тоді спустилися до комори й набрали повну миску борошна, а звідти пішли снідати; дорогою ми знайшли два покрівельні цвяхи, і Том сказав, що вони знадобляться в'язневі — вишкрябувати на мурах в'язниці

своє ім'я та сумну розповідь про свої злигодні; одного цвяха вкинули ми в кишеню фартуха тітки Селлі, який саме на стільці висів, а другого застромили за стрічку на дядьковім Сайласовім капелюсі, що лежав на бюрку, бо дітлахи сказали, що тато й мама підуть зранку до втеклого негра. Потім ми сіли до столу, і Том укинув олов'яну ложку в кишеню куртки дядька Сайласа. Ні його, ні тітки Селлі ще не було, тож довелося нам на них почекаати.

Прийшла вона нарешті страшенно знервована, розчервоніла й сердита і ледве дочекалася кінця молитви; а тоді почала однією рукою каву розливати, а другою — тією, що з наперстком — раз у раз стукала по голові того з дітлахів, що саме підлазив їй під руку, та все примовляла:

— Я вже й ніг під собою не чую — так накрутилася! Просто збагнути не можу, куди поділася твоя друга сорочка!

Серце мені покотилося десь униз і заплуталося між кишок, а шматок кукурудзяного коржа став кісткою в горлі. Я так закашлявся, що той шматок вискочив у мене з рота, перелетів понад столом і влучив одному дітлахові в око, аж той крутнувся, як черв'як на гачку, та зарепетував що було сили; а Том аж посинів зі страху. Десь із чверть хвилини сиділи ми ні в сих ні в тих... Ну й становище! Йй-богу, я свою долю за півціни віддав би, аби покупець нагодився. Та скоро ми обидва оговталися — то тільки від несподіванки розгубилися.

Дядько Сайлас сказав:

— Що за чудасія! Нічого не второпаю. Я от як зараз пам'ятаю, що скинув її, бо...

— Бо на тобі одна сорочка, а не дві. Скажеш таке, що тільки слухай! Я й сама знаю, що ти її скинув, краще за тебе знаю, бо ще вчора сорочка сушилася у дворі на мотузці, бачила ж її на власні очі. А тепер немає — от і край! І доки нової не пошию, носитимеш ти червону фланелеву! За останні два роки вже третю сорочку доводиться шити! Ніяк на тебе не настачишся! Чи мені з шкури видиратися, аби ти в сорочці ходив?! Не можу я втямки взяти, що ти з ними робиш!.. Здавалося б, як на твої роки, то вже час навчитися берегти речі!

— Знаю, Селлі, і всіляко намагаюся берегти. Але ж не тільки з моєї вини те сталося, сама знаєш: коли сорочка на мені, нікуди вона не щезає... Я, здається, ще й разу не загубив із себе сорочки!

— То не твоя заслуга, що не загубив, Сайласе; коли б ти міг загубити з себе сорочку, ти б неодмінно те зробив, я

певна. Але ж не тільки сорочка зникла. Ще й ложка десь запропастилася та й це ще не все. Було десять ложок, а лишлося дев'ять. Твою сорочку, мабуть, чи не теля з'їло, але ж ложки воно ніяк не могло проковтнути, то вже певно.

— А що ж іще пропало?

— Шість свічок пропало, от що! Звісно, їх могли поцупити пацюки. Я навіть певна, що вони їх поїли. Дивно мені тільки, як це вони ще цілий будинок наш не сточили! Ти все збираєшся позабавити їхні нори, та діла з того немає. Якби вони були спритніші, Сайласе, то давно б уже кублилися в твоїй чуприні, а ти того й не помітив би! Ну, але ж не пацюки потягнули ложку, то вже я добре знаю.

— Годі-бо, Селлі, я винен, то, звичайно, мій недогляд. Завтра ж обов'язково позабавлю всі нори.

— Куди там квапитись, встигнеш і в наступному році... Матільдо Анджеліно Арамінто Фелпс!

Наперсток тріснув дитину по голові, й дівчатко витягло пальці з цукорниці, не наслідуючись і пікнути. Раптом вбігла негритьянка й сказала:

— Ой місіс, у нас простирадло десь поділося!

— Простирадло десь поділося! Милосердний боже!

— Я сьогодні ж позабавлю всі нори,— винувато промовив дядько Сайлас.

— Мовчав би там! Ти що, гадаєш, що пацюки й простирадло потягнули! Куди ж воно поділося, Лізо?

— Йй-богу, не знаю, місіс Селлі. Вчора воно висіло на мотузці, а нині нема: хтозна-де поділося...

— Видно, кінець світу настає. Зроду-віку такого не бачила!.. Сорочка, простирадло, ложка, шість свічок...

— Місіс,— прибігла молода мулатка,— мідний свічник десь подівся!

— Забирайся звідси, негіднице, бо так цією сковорідкою й затоплю...

Ну, бачу, тітці вже допекло до живих печінок. Я почав поглядати навколо, метикувати, як би його вшитися звідси й пересидіти в лісі, поки все заспокоїться. А тітка Селлі розійшлася так, що просто спину їй немає, а решта всі принишкли, анітелень. Аж раптом дядько Сайлас, розгублено глипаючи на неї, витягає зі своєї кишені ложку. Тітка Селлі так і завмерла, роззявивши рота та знявши догори руки,— а мені щиро захотілося дременути кудись якнайдалі звідти, але це тривало недовго, бо вона відразу ж сказала:

— Так я й думала! Виходить, вона весь час лежала в твоїй кишені, і я певна, що й усе інше ти десь заховав. Як вона туди потрапила?

— Я й сам не знаю, Селлі,— відповів дядько винувато,— а то б я тобі сказав. Перед сніданком я читав сімнадцяту главу «Діянъ апостолів» і думаю, що, мабуть, ненароком всунув у кишеню ложку замість Євангелія... Ну, так і є: Євангелія в кишені немає. Піду-но та подивлюся: якщо Євангеліє лежить на місці, виходить, я поклав його не в кишеню, а замість Євангелія поклав туди ложку та...

— Ой, ради бога! Дай мені спокій! Гетьте звідси всі до одного, і щоб і духу вашого тут не було!.. Та не навертайтеся мені на очі, поки я не заспокоюсь!

Я почув би її навіть і тоді, коли б вона це пошепки до себе сказала, а не горлала щосили, і я навіть мертвий підвівся б та скорився б їй. Коли ми переходили вітальню, старий узяв свого капелюха, й цвях упав додолу; він підняв його, поклав мовчки на полицю над каміном і подався з хати. Том глянув на старого, згадав про ложку і сказав:

— Ні, переправляти з ним речі ніяк не можна: він ненадійна людина.— Потім додав: — А втім, доставши з кишені ложку, дядько став нам, сам того не знаючи, у великій пригоді; треба йому віддячити, тільки так, щоб він про те не догадувався: ходімо та позабиваймо всі пацючі нори!

Виявилось, що пацючих нор у льоху до біса, і ми поморочилися більш ніж годину, проте чесно та сумлінно позатикали всі діри. Ледве встигли закінчити, коли чуємо — по сходах кроки; ну, ми загасили світло та причаїлися; аж тут іде старий Фелпс із свічкою в одній руці і з оберемком усякого мотлоху в другій, та так ступає, наче сновида. Спершу поткнувся він до одної нори, потім до другої — геть усі обійшов. А тоді постояв хвилин із п'ять, оббираючи в задумі лій зі свічки, а далі повернувся, мов уві сні, та й почвалав до сходів і знай бурмоче сам до себе:

— Хоч убий, не пригадую, коли я це робив. Я міг би показати їй, що тут усе гаразд і що через пацюків мене нічого винити. Та нехай собі!.. Однаково не буде з того ніякого пуття.

Отак він брався по сходах нагору, мимрячи собі щось під носа, а після нього й ми вийшли з льоху. Хороший був старий! Та такий він у пам'яті в мене залишився ще й досі.

Том дуже бідкався, що ж його з ложкою робити, бо, каже, без ложки ми ніяк не обійдемося. Думав він, думав і змети-

кував, щб треба робити, а тоді пояснив і мені. Ми повернулися до їдальні та й ну коло кошичка з ложками крутитися, поки побачили, що тітка Селлі йде; тоді Том почав лічити ложки, викладаючи їх одну по одній із кошичка, а я тим часом сховав одну в рукав.

— Уявіть собі, тітонько Селлі,— звернувся до неї Том,— тут тільки дев'ять ложок.

А вона йому на те:

— Ходіть собі бавтеся, тільки не морочте мені голови! Я знаю краще за вас, сама їх лічила.

— Еге ж, я двічі перелічував їх, тітонько, і все в мене виходить тільки дев'ять.

Вона, знати, відразу вся гнівом загорілася, а проте підійшла й почала рахувати, та й кожен на її місці перераховував би.

— Господи, що ж це діється! Справді, тільки дев'ять! — вигукнула вона.— Ото нечиста сила, доведеться знову перелічувати!

Я тихенько поклав на місце ту ложку, що була у мене в рукаві; вона перелічила й сказала:

— Бий тебе сила божа! Знову їх десять!

А сама стоїть сердита така й не знає, що діяти. Том сказав:

— Ні, тітонько, мені все ж не віриться, щоб їх було тут десять.

— Ти що ж, йолопе, не бачив, як я лічила?

— Та бачив, але...

— Гаразд, дивись, я полічу їх ще раз.

Я знову одну хапнув, і вийшло дев'ять, як перед тим. Це мало не довело її до сказу, вона тремтіла вся й лютувала, аж підскакувала. А проте лічила ті ложки, лічила і так заморочила собі голову, що й кошичка до ложок зарахувала; тричі виходило в неї, як треба, а тричі — ні. Ну, тут вона вже так розлютилася, що вхопила кошичка та як швиргоне його додолу, то так він у кицьку і влучив; потім наказала нам забиратися геть і дати їй спокій, а якщо ми до обіду ще мулятимемо їй очі, вона з нас шкуру спустить. Ми взяли ту зайву ложку та й сунули їй у кишеню, поки вона нам вичитувала, отож Джім одержав ще до обіду і ложку, й цвяха. Ми були дуже задоволені, і Том сказав, що заради такого діла можна було б і вдвічі більше поморочитися, бо ж тепер тітка Селлі нізащо в світі тих ложок не перелічить — хоч убий, а якщо й перелічить, то нізащо не добере, чи правильно, чи ні; а днів через три у неї від того

рахування так у голові замакітритись, що вона вже до тих ложок і не підійде, ба навіть може вколошкати того, хто запропонує їй ще рахувати.

Ми повісили простирадло назад на мотузку, а натомість поцупили в тітки Селлі інше — з її шафи. Крадучи простирадла й повертаючи їх назад, ми протягом двох чи трьох днів довели тітку Селлі до того, що вона вже не знала, скільки ж у неї тих простирадел; врешті вона заявила, що й знати про те не хоче — начхати їй на те, скільки тих простирадел, і не бажає вона через такі дурниці занапаштати своєї душі! Вона не перелічуватиме їх — ліпше померти.

Отак за допомогою теляти, пацюків та плутанини в рахуванні ми владнали справу з сорочкою, простирадлом та свічками, а щодо свічника, то вже якось воно буде, — викрутимось.

А от з пирогом була нам справжня морока. Ми з Томом крутилися, наче мухи в окропі. Місили його в лісі, там же й пекли; і вийшло непогано, хоча й не за один день; ми перевели аж три повні миски борошна, поки його спекли, геть побікали собі руки, і очі нам димом роз'їло; розумієте, нам головне було сама шкоринка, а вона ніяк не трималася і раз у раз провалювалась. Та зрештою ми таки добрали способу: треба покласти драбину в пиріг, а тоді й запекти її. Отож наступної ночі подалися ми до Джіма і разом із ним подерли простирадло на вузькі стяжки й зсукали їх разом, і ще задовго до світанку вийшла у нас добряча мотузка, на якій легко можна й людину повісити. Ми уявили собі, ніби робили її дев'ять місяців.

А перед обідом ми віднесли мотузку до лісу, але виявилось, що вона завелика і в пирозі не вміщається. З одного простирадла вийшло б мотузки на сорок пирогів, якби її стільки було потрібно; вистачило б і на юшку, і на ковбаси, і на що хочеш. Цілий обід можна було б приготувати.

Та стільки мотузки нам не треба було. Нам аби на один пиріг, а решту ми викинули геть. У місці ми не пекли нічого, бо боялися, що вона розтопиться на вогні. Проте в дядька Сайласа була чудова мідна грілка з довгою дерев'яною ручкою; він дуже з нею носився, тому що якийсь шляхетний предок привіз її аж із Англії, прибувши сюди разом із Вільгельмом Завойовником на кораблі «Мейфлауер». Грілка зберігалася на горищі серед різного мотлоху й інших цінних речей; і не тому, що вони дорого коштували — їм гріш ціна, — а тому, що то були пам'ятки. Ну, ми гу грілку тишком-

нишком і свиснули й віднесли до лісу. Щоправда, перші пироги в ній горіли, зате останній вдався на славу. Ми вимастили грілку зсередини тістом, поставили її на жар, поклали туди мотузку, поверх неї — другий шар тіста, а зверху — покришку та обклали посудину жаром; ручка була довга, і ми стояли кроків за п'ять від вогню: і зручно, і не жарко. За п'ятнадцять хвилин випікся такий пиріг, що любо глянути. Але ж тому, кому захотілося б його скуштувати, треба було б спершу придбати щонайменше дві пачки зубочисток, та й за живіт його, мабуть, так ухопило б, що в дугу зігнувся б від тієї лагоминки. Еге, надовго відбило б йому охоту до їжі, то вже не сумнівайтесь!

Нат не насмівся глянути, як ми той зачарований пиріг у Джімову миску вкладали; під пиріг ми підсунули ще й три олов'яні тарілки, і Джім одержав усе що треба, а коли зостався на самоті, розламав пирога й заховав мотузяну драбину у свій солом'яник, а потім нашкрябав якісь кривульки на тарілці й викинув її з вікна.

Розділ XXXVIII

Ну, й марудна ж то справа ті пера майструвати, а пилку — й поготів! А Джімові здавалося, що найважче — це той напис, що його в'язень мусить вишкрятати на мурі. Але нічого не вдієш — мусить. Том запевняв, що без того ніяк не можна обійтися. Не було ще жодного випадку, щоб державний злочинець не залишав на мурі напису та свого герба.

— Згадаймо хоча б леді Джейн Грей, — сказав він, — згадаймо Гілфорда Дадлі; згадаймо старого Нортумберленда! Що й казати, Геку, виконати все те нелегко, та нікуди не дінешся! Невже ти гадаєш, що без цього можна обійтися? Джім мусить видряпати і напис, і герб. Всі так роблять.

А Джім на те:

— Ой містере Томе, та в мене ж того герба і в заводі не було!.. Нічогосінько я не маю, окрім цієї старої сорочки, а на ній я мушу писати щоденника, самі ж загадали!

— Який-бо ти, Джіме! Ну, нічого ти не второпав! Герб — то зовсім інше.

— А все ж, — втрутився я, — Джім каже правду, що герба він не має, бо ж таки не має.

— Я й сам знаю, що не має, — відрубав Том, — але матиме герба ще перед утечею. І тікатиме він з в'язниці, додер-

жуючи всіх приписів, як то здавна ведеться, щоб честі своєї не заплямувати.

Ми з Джімом почали гострити пера на цеглині: Джім майстрував своє з міді, а я — з олов'яної ложки. Тим часом Том вимудровував герб для Джіма. Нарешті він сказав, що придумав кілька прегарних гербів, але не знає, якого вибрати; а втім, є один такий, на якому, мабуть, можна було б зупинитися.

— На щиті буде золота стяга; праворуч унизу — косий червоний хрест і пов'язка, під ними лежить собака, як основний символ; а під лапами зображено ланцюга — на знак рабства; в горішній зубчастій частині — зелений шеврон та три ввігнуті лінії на блакитному тлі, а в нижній частині, між хрестом та нижнім краєм, — зубчаста пов'язка; зверху — втеклий негр, черню, із клунком за плечима, в чорній смузі з лівого боку. Щит підтримуватимуть дві червоні підставки — це ми з тобою; девіз «*Maggiore fretta, minore atto*». Це я з книжки взяв, означає: «Скорий поспіх — людям посміх».

— Ну, це-то до діла, — кажу, — а решта що має означати?

— Нам тепер ніколи про те розводитись, — відповів він, — нам треба поспішати та мерщій забиратися звідси.

— Ну, добре, — кажу я, — але хоч щось із того поясни. Що означає «пов'язка»?

— Пов'язка... пов'язка... це... ну... Та не треба тобі того знати. А йому я покажу, як це робиться, коли треба буде.

— Пусте, Томе, — кажу. — Я думаю, ти міг би все ж сказати людині. А що то за «чорна смуга з лівого боку»?

— Я й сам не знаю. Але Джім повинен обов'язково її мати. В усіх вельмож вона є.

Ото він завжди так викручується. Коли йому чомусь не хочеться щось пояснити, він неодмінно добере способу, як виплутатися. Хоч і тиждень добивайся, нічого не пояснишь.

Покінчив він справу з гербом, а тоді взявся до решти — почав складати скорботний напис, що його Джім мав вишкрябати на стіні, бо всі так роблять. Том придумав багато всяких написів, написав їх на клаптику паперу й зачитав нам:

— «1. Тут розбилося серце в'язня.

2. Тут бідолашний в'язень, забутий усім світом і друзями, тягнув своє мізерне животіння.

3. Тут розбилося самотнє серце, й жива душа полинула на спочинок по тридцяти семи роках одиночного ув'язнення.

4. Тут, без рідних і без друзів, по тридцяти семи роках гіркого ув'язнення, загинув шляхетний незнайомиць, позашлюбний син Людовіка Чотирнадцятого».

Томів голос тремтів під час читання — він так зворушився, що трохи не розплакався. А потім ніяк не міг вирішити, якого ж саме написа муситиме Джім нашкрябати на стіні — всі вони були однаково гарні; кінець кінцем Том запропонував надряпати їх усі. Джім сказав, що він і за рік не впрається всю цю нісенітницю цвяхом на колоді награмузляти, та він до того ж і літер писати не вміє; але Том заспокоїв його, мовляв, він сам йому всі літери понакреслює, і Джімові залишаться тільки обвести їх, та й усе. Том подумав трохи, а тоді каже:

— Ні, карбувати такі написи на колоді ніяк не випадає: у в'язницях не буває дерев'яних стін. Треба карбувати на камені. Ну що ж, добудемо камінь.

Джим сказав, що камінь ще гірший за колоддя; таке карбування відбере силу-силенну часу. Том сказав, що я йому допомагатиму, і підійшов подивитись, як у нас посувається справа із перами. Ох, і марудна та тяжка ця робота! Ще й руки мої ніяк не гоїлись, і справа ніяк не клеїлась. Отже, Том запропонував:

— Я знаю, як це залагодити. Нам однаково потрібний камінь для герба й для скорботних написів, тож ми можемо одним махом убити двох зайців. Біля тартака валяється здоровецьке жорно, от ми його й поцупимо, — на ньому можна карбувати, і пера гострити, і пилку також.

Думка була й справді мудра; та й жорно було, нівроку, величеньке, а проте ми сподівалися, що якимось упораємося. Над північ подалися ми до тартака, залишивши Джіма за роботою. Ми поцупили те жорно й покотили його додому. Ох, і набралися ж ми з ним лиха!.. Так старалися, аж очі нам рогом лізли, а воно все падає й падає набік, мало нас не розчавило. Том сказав, що те кляте жорно таки одного з нас розчавить, поки докотимо його до хати. На превелику силу доперли ми його до півдороги та й зовсім із сили вибилися — аж піт проймає. Бачимо, самі не подужаєм, треба Джіма на підмогу кликати. Ну, то він підважив своє ліжко, зняв із ніжки ланцюга, обмотав його собі круг шиї і підкопом виліз із халупи, а тоді разом наперли ми на те жорно скільки сили й покотили далі, як пір'їнку; а Том тим часом верховодив. Він був до того діла майстер! Жодному хлопцеві й не дорівнятися — такий був із нього розпорядник! Еге ж, він усе чисто знав, що й до чого.

Хоч підкоп був досить широкий, та все-таки жорно не могло крізь нього пролізти; довелося Джімові взятися за кайло й докласти рук. Тоді Том надряпав цвяхом на жорні написи й засадив Джіма до роботи, із цвяхом замість зубила та залізним шворнем замість молотка (ми його знайшли серед різного мотлоху в комірчині) — і загадав Джімові працювати, поки згорить уся свічка, а вже тоді лягати спати, та тільки спершу схвати жорно під солом'яником і спати на ньому. Ми допомогли Джімові надіти назад ланцюга на ніжку його ліжка і вже хотіли вернутися до своєї кімнатки, коли це Томові раптом знову щось у голову стукнуло й він спитав:

— У тебе є тут павуки, Джіме?

— Ні, сер! Дяка богові, немає, містере Томе.

— Гаразд, ми тобі їх роздобудемо.

— Ой, не доведи боже, голубчику! Не треба мені павуків! Я їх боюся. Як на мене, то вже ліпше гримучу змію.

Том задумався на хвильку, а тоді й каже:

— Чудова думка! Мабуть, так і раніше робили. Звісно, робили! Ну, просто прекрасна думка, їй-богу! А де ж ти її триматимеш?

— Кого триматиму, містере Томе?

— Як кого? Гримучу змію.

— Господи помилуй!.. Ой паночку, згляньтеся на мене! Та якщо гримуча змія суди залізе, я власною головою стіну провалю, а таки вискочу звідси!

— Ат, дурниці, Джіме! Ти потроху звикнеш до неї та й перестанеш боятися. Згодом ти зможеш навіть її приручити.

— Приручити?

— Авжеж, дуже просто. Кожна тварина любить, щоб її прилащили, і навіть не подумає кусати людину, яка її пестує. Ти міг би вичитати те з першої-ліпшої книжки. В кожному разі, спробувати не завадить — хоча б на два-три дні. За короткий час ти можеш змію так приручити, що вона тебе полюбить, і спатиме з тобою, й на хвилинку не сходе з тобою розлучатися; звиватиметься навколо твоєї шиї й устромлятиме свою голову тобі у рот.

— Ой, прошу ж я вас, містере Томе, не кажіть такого, голубе мій! Я не можу цього стерпіти!.. Вона встромлятиме свою голову мені в рот?.. Спасибі за ласку! Хай бог милує! Е, ні! Їй доведеться довгенько чекати, щоб я її попрохав. Та й спати з нею в одній постелі не маю я й найменшого бажання.

— Джіме, не строй із себе дурня! В'язень мусить мати

якогось прирученого звіра, і якщо досі ніхто гримучих змій не приручав, то тим більше випаде тобі честі, й це прославить тебе на віки.

— Ой містере Томе, та не хочу я такої слави. Та яка ж буде з того слава, коли їй заблагнеться в підборіддя мене вкусити... Ні, сер, звільніть мене від такої напасті.

— Та невже ж ти й спробувати не можеш? Я прошу тебе, щоб ти тільки спробував, а нічого не вийде — кинеш.

— Еге... а як та бісова гадюка мене вкусить, то не буде вже чого й кидати. Містере Томе, я ладен вам на догоду все, що хочете, зробити, та якщо ви з Геком принесете сюди гадюку й примусите мене її приручати, я втечу звідси, їй же богу, втечу!

— Ну, добре вже, добре, обійдемося й без гримучої змії, як ти такий упертий. Ми роздобудемо тобі кілька вужів, а ти поприв'язуеш їм гудзики до хвостів, і ми уявимо собі, що то не вужі, а справжні гримучі змії,— що ти на це, га?

— Терпіти їх не можу, містере Томе, та коли без того гаддя ніяк не можна, то хай уже буде по-вашому. Ніколи не думав, що це така клопітлива справа — у в'язниці сидіти.

— Ну певно, і завжди так буває, якщо дотримуватися всіх приписів. А чи є тут у тебе пацюки?

— Ні, сер, я досі жодного не бачив.

— Не журись, ми принесемо тобі пацюків.

— Навіщо, містере Томе? Таж пацюків мені зовсім не треба. Ті проклятуці тварюки не дають людині й хвилини спокою — так і гасають по тобі й за ноги кусають, тільки спробуй заснути. Ні, сер, краще вже напустіть сюди вужів, якщо без того обійтися не можна, а пацюків не треба — ну їх до лиха!

— Але ж, Джіме, без пацюків тобі ніяк не можна! Всі в'язні мають пацюків. І годі кобенитися, втямив? В'язневі без пацюків не обійтися. Жодного прикладу ти мені не наведеш. В'язні тих пацюків виховують, прилащують, навчають різні кумедні штуки витівати, й кінець кінцем пацюки до них звикають і липнуть, як мухи до меду. Треба тільки, щоб ти їх музикою приваблював. У тебе є на чому грати?

— Нічого нема, крім гребінця з клаптиком губної гармонійки; проте я гадаю, що губна гармонійка їм не підійде.

— Підійде, підійде! Їм однаково, яка музика. Для пацюків годиться й губна гармонійка. Всі тварини люблять музику, а у в'язниці просто гинуть за нею. Особливо коли музика сумна, а іншої ж із губної гармонійки й не видобудеш. Вони до цього завжди цікаві — обов'язково повилазять і

дивляться, що з тобою скоїлося. Ну, тепер у тебе все добре, — як по маслу піде. Вечорами, перед сном, та рано-вранці ти сідай на ліжку і починай грати; грай: «Ми розлучилися навик...» — проти такої музики жоден пацюк не встоїть; пограєш отак хвилин зо дві, а тоді й побачиш, як усі пацюки, змії, павуки та інші тварини занепокояться й повилазять зі своїх схованок. Та й комашитимуться навколо тебе, ще й перекидатися на тобі почнуть... Ох, і весело ж їм буде, сам побачиш!

— Еге ж, їм буде весело, містере Томе, а чи подумали ви, як воно Джімові поведеться? Не бачу в тому нічого приємного. Та я, звісно, зроблю, що накажете, коли так треба. Вже ліпше я пацюків забавлятиму, тільки б ви на мене не гнівалися.

Том постояв трохи, подумав, чи не можна ще чого вимудрувати, а тоді й каже:

— О, трохи не забув. Як ти гадаєш, Джіме, ти міг би тут квітку виростити?

— Не знаю, містере Томе, може, й зміг би. Тільки ж тут дуже темно, та й не потрібна мені ніяка квітка, а клопоту з нею не оберешся.

— А ти все ж спробуй. Дехто із в'язнів вирощував.

— Та бур'ян тут, може, й виросте, містере Томе, тільки нащо з тим панькатися, кому воно потрібно?

— Ні, не кажи. Ми принесемо тобі росточок, а ти посади його отам у кутку й вирощуй. Та, гляди, не називай його бур'яном, а тільки піччолою¹ — у в'язницях тільки так квіти називаються. А поливатимеш його своїми слізьми.

— Отакої! Та в мене ж колодязної води скільки хочеш, містере Томе.

— Ніякої колодязної води! Поливатимеш ту квітку своїми слізьми. Їх завжди тільки слізьми поливають.

— Містере Томе, ось побачите. В мене від колодязної води ота квітка ростиме багато краще, ніж у когось від сліз.

— Так не про те ж ідеться. Справа в тому, щоб саме слізьми поливати.

— Вона в мене пропаде, містере Томе, їй-богу, пропаде! Адже ж я майже ніколи не плачу.

Тут уже й Том не знав, що сказати. Але він трохи подумав і відповів, що Джімові напевне допоможе цибуля. Він пообіцяв, що збігає ранком до негритянських хатин,

¹ Піччоло — стебельце, квіточка (іт.).

добуде добру цибулину і кине її у Джімів кавник. А Джім відповів, що вже краще він собі тютюну у каву насипле, і взагалі йому все те аж ніяк не смакує. Він заявив, що не має охоти ні бур'яни вирощувати, ні грати для пацюків на гармонійці, ні гадюк, ані павуків приручати, ще й упадати коло них та всілякої там погані; відмагався він і від іншої роботи: виготовляти пера, видряпувати написи на камені, писати щоденники та ще всякого багато, що стільки завдає йому клопоту, як жодна робота на волі,— ну, чиста каторга! — ще й мусить він за все те відповідати. Аж Томові зрештою терпець увірвався, й він сказав, що Джімові випала така чудова нагода себе уславити, якої ще в жодного в'язня ніколи не було, а Джім, невіглас, нічого того не цінує, і все тільки марно пропадає — не для його шиї, мовляв, того коміра шили! Ну, Джім і засоромився й запевнив, що наперекір більше й слова не скаже; після цього ми з Томом пішли спати.

Розділ XXXIX

Вранці махнули ми до містечка й купили там дротяну пастку на пацюків, принесли її додому, відтулили найбільшу пацючу нору і за якусь годину впіймали п'ятнадцять найзадержуватіших пацюків; потім сховали пастку разом із пацюками у певному місці, а саме: під ліжком у тітки Селлі. Та, поки ми ходили збирати павуків, маленький Томас Франклін Бенджамін Джефферсон Александер Фелпс знайшов пастку та відчинив дверцята — подивитися, чи вилізуть звідтіля пацюки; а вони й повискакували; на лихо, саме в той час нагодилася тітка Селлі, і, коли ми вернулися в кімнату, вона стояла на ліжку й верещала щосили, а пацюки витівали, що могли, аби її розважити. Ну, то вона впіймала нас і так відшмагала обох горіховою різкою, аж курява летіла. Потім ми годин зо дві ловили інших пацюків та впіймали їх ще штук із п'ятнадцять — щоб тому гаспидському синові руки посудомило! — але ці пацюки були вже не такі задержуваті, як ті перші, плехенькі якісь, миршаві... Таких добірних пацюків, які перше нам попалися, їй-богу, я ніколи не бачив.

Наловили ми найдобріших павуків, жуків, жаб, гусені та ще багато кузок різних; хотілося ще й осине гніздо взяти, але нічого не вийшло: осі були в стільнику. Проте ми так просто не відступили від нашого плану,— просиділи там, поки терпець урвався. Ми так і думали: або ми їх викуримо,

або вони нас викурять; вийшло на їхнє. Нам довелося нашатирю діставати та натирати покусані місця,— ну, то майже все й минулося, проте сідати все ж не могли. Потім пішли по змії і впіймали десятків зо два мідянок та вужів, вкинули їх у мішок і занесли до нашої кімнати; незчулися, як і вечеряти час, а ми ж так напрацювалися за цілий день та натомилися, а вже що зголодніли, то й не питаєте!.. А коли після вечері вернулися до нашої кімнати, жодної змії у мішку не було: ми його, мабуть, погано зав'язали, й вони якось прихитрилися повилазити й розповзлися по кімнаті. Ну, та дарма! Адже ж вони не могли повтікати далеко. Ми вірили, що й знову їх повиловлюємо. А проте ще довго по тому клятї вужаки не давали нам спокою. Раз у раз падали вони зовсім несподівано зі стелі та так і цілилися, щоб обов'язково попасти в твою тарілку чи за комір, і то завжди тоді, коли на них ніхто не сподівався. Вони були такі гарні, смугастенькі і не робили ніякого лиха, але тітка Селлі нічого на тому не тямала: вона ненавиділа змії, якої б вони породи не були, і ніяк не могла до них призвичаїтися; щоразу, коли якась змія падала на неї, тітка Селлі, що б вона не робила, кидала все й тікала геть. Ніколи не бачив такої жінки. А лементувала вона так, що в Єрихоні було чути. Її навіть щипцями не можна було присилувати до змії доторкнутися. А то, бувало, знайде якогось вужа в ліжку, то вискочить надвір і репетує так, наче будинок зайнявся. Вона так допікала своєму старому, аж той нарікав, що господь сотворив те гаддя. І навіть через тиждень після того, як остання змія забралася з господи, тітка Селлі все ще не могла заспокоїтися. Де там! Сидить часом задумана, а ти не втерпиш та й полоскочеш їй шию пір'їнкою,— ех, як зірветься ж вона на ноги та як заверещить, ну чисто як ошпарена! Чудно будо дивитися! Том запевняв, що жінота вся отака. Він сказав, що жінок такими вже зліпили, а чому — хтозна.

Перепадало нам добрячої хлости щоразу, як котрась із наших змії потрапляла тітоньці на очі; і вона попереджала, що дістанемо ще й не такої прочуханки, коли здумаємо знову занести до господи змії. Я на її частування не звертав жодної уваги, бо шмагала вона легенько, але ж довелося ту звірину вдруге ловити. Проте ми знов наловили багато змії та всякої такої всячини. Ви й увити собі не можете, яка веремія починалася в Джімовій халупці, коли він, бува, заграє, а вони звідусіль повиповзають та й лізуть просто до нього. Джім не любив павуків, і павуки не любили Джіма;

ну, й давали ж вони йому перцю! Джім жалівся, що через тих пацюків, вужів та жорно йому ніяк не лягти в ліжко, та хоч би й ліг, то хіба ж заснеш, коли та нечисть навколо тебе роїться. Та ще й спала вона по черзі: коли вужі сплять, тоді пацюки на палубі, а пацюки заснуть — вужі виповзають на вахту; і завжди вони в нього під боком вовтузяться, а інші по ньому скачуть, наче в цирку. А якщо він пробує знайти спокійніше місце — павуки намагаються вловити його, плетучи кругом свої тенета. Джім заявив: якщо йому колись пощастить вийти на волю, то нізащо не сяде до в'язниці, навіть якби йому платили за те великі гроші.

Минав третій тиждень. Усе в нас ішло як по маслу. Сорочку ми передали в'язневі вже давненько, також у пирозі; щоразу, як Джіма кусав пацюк, він схоплювався й писав кілька рядків у щоденнику, поки чорнило ще свіже; пера були готові, написи і все інше було викарбувано на жорні; ніжку ми розпиляли навпіл, а тирсу поїли, і від того так нас за живіт хапало, що хоч на гвалт кричи. Ми думали, що тут нам уже й каюк, та якось обійшлося. Нічого гіршого я зроду не куштував; і Том такої ж самої думки. Я вже сказав, що з усіма приписами ми нарешті впоралися, хоча й добре попомучилися, а особливо набрався лиха Джім. Дядько Сайлас двічі писав на плантацію під Новим Орлеаном, щоб приїхали та забрали свого втеклого негра, але відповіді не дістав, бо такої плантації не існувало; тоді він вирішив дати оповіщення про Джіма у сент-луїських та новоорлеанських газетах; а коли він згадав про Сент-Луїс, мене так морозом і всипало: ну, бачу, годі нам час марнувати. Том сказав, що пора б уже до анонімних листів узятися.

— А що воно таке? — питаю.

— То пересторога людям, коли їм загрожує якась небезпека. Буває, це роблять так, буває — інак. Але завжди хто-небудь стежить за злочинцем і про все дає знати комендантові фортеці. Коли Людовік Шістнадцятий хотів був накивати п'ятами з Тюїльрі, його вислідила одна покоївка. Це добрий спосіб, так само, як і анонімні листи. Ми пустимо в діло обидва. А ще буває — в'язнева мати обмінюється з ним одягом — вона лишається у в'язниці, а він тікає в її сукні. Ми й це візьмемо до уваги.

— Слухай-но, Томе, кого й від чого маємо ми перестерігати? Хай самі про все здогадуються та пильнують, нічого гав ловити!

— Я знаю, але звіритися на їхню пильність ми не може-

мо. Вони з самого початку здалися на нас. Вони ж такі довірливі та недогадливі, що нічого й під своїм носом не помічають. Якщо ми їх не попередимо, то ніхто нам і не заважатиме, ну й пропадуть усі наші старання — ця втеча пройде гладесенько та рівнесенько, і нічого цікавого в нас не вийде...

— Щодо мене, Томе, то я й хотів би, щоб так воно скінчилося.

— Ет, казна-що! — кинув зневажливо Том.

Тоді я сказав:

— Та я що, я нічого... Що тобі до шмиги, те й мені до шмиги. А де ж ти ту покоївку дістанеш?

— Ти й будеш покоївка. Ти прокрадешся вночі до тієї мулатки й поцупиш у неї сукню.

— Ти що, Томе! Таж вона вранці такого шелесту наробить, що тільки дивись; у неї, мабуть, іншої сукні й немає.

— Знаю, але ж тобі та сукня лише хвилин на п'ятнадцять потрібна буде, щоб віднести анонімного листа й підсунути його під двері.

— Ну, добре, добре, тільки навіщо все те? Я міг би зробити це і в своїй одежі.

— Та невже ж ти не тямиш, що тоді не будеш подібний до покоївки?

— Ну то й що? Однаково ж ніхто мене не побачить.

— Дарма. Ми мусимо дотримуватися приписів, виконати наш обов'язок. А чи побачить нас хто, чи не побачить, — то вже не наш клопіт. Невже в тебе нема ніяких принципів?

— Ну, гаразд, мовчу; я — покоївка. А хто ж Джімова мати?

— Я його мати. Я поцуплю сукню в тітки Селлі.

— Виходить, ти мусиш лишитися в халупці після того, як ми з Джімом утечемо?

— А дзуськи! Я наб'ю соломою Джімів одяг та й покладу на ліжку, ніби то його переодягнена мати, а Джім убереться в ту сукню, що буде на мені, й ми чкурнемо всі разом. Коли тікає вельможний в'язень, то кажуть, що він подався у вигнання. Так кажуть, коли, наприклад, король утікає з в'язниці. Те ж саме й королівський син; однаково, чи він позашлюбний, чи не позашлюбний.

Том написав анонімного листа, а я тої самої ночі потяг у мулатки сукню, переодягнувся й підсунув листа під парадні двері; все так зробив, як наказав Том. У листі було написано:

«Стережіться. Вам загрожує лихо. Будьте пильні.

Невідомий друг»

Наступної ночі ми почепили на парадні двері малюнок, що його Том наквацяв кров'ю: череп і дві схрещені кістки; другої ночі почепили ще один — із домовиною — на задні двері. Я ще не бачив, щоб люди так боялися. Коли б уся господа була повна примар, які раз у раз визирали б з-під ліжок та носилися в повітрі, навряд чи їм пощастило б нагнати господарям більшого страху. Коли грюкали двері, тітка Селлі схоплювалася й скрикувала «о-ох!», коли щось падало, вона також охкала; коли доторкнешся до неї несподівано, вона робила те саме; куди б вона не поверталася обличчям, їй завжди ввижалось, ніби хтось стоїть за її спиною, й вона раз у раз озиралася та охкала; не встигне ще й на дві третини повернутися, як уже охкає і тут же повертається назад; вона боялася лягати в ліжко, але й сидіти не насмілювалась. Так що справи наші йшли добре, це Том сказав; він сказав, що краще бути не може. З цього, мовляв, видно, що приписи виконувалися правильно.

А тепер, каже, пора братися й до головного. І наступного ранку, ще вдосвіта, написали ми й другого листа, та не знали, що з ним робити, бо під час вечері наші господарі гомоніли між собою, що коло обох дверей поставлять на ніч по негрові. Том спустився громовідводом униз і подався на розвідку; побачивши, що вартовий негр при задніх дверях заснув, він застромив йому листа за комір і вернувся до кімнати.

В листі писалося:

«Не виказуйте мене, я ваш друг. Цієї ночі ціла згря найвідчайдушніших горлорізів з індіанської території заміряється викрасти вашого втеклого негра; ото вони й залякували вас, щоб ви сиділи вдома та не заважали їм. Я також належу до тієї зграї, але відчув бога в серці й хочу кинути тих огидних розбійників та почати нове чесне життя, а через те й зважився виказати вам їхній пекельний замір. Рівно опівночі вони будуть прокрадатися вздовж паркана з північного боку; у них є підроблений ключ до тієї халупи, де сидить втеклий негр. Мені наказано стояти десь осторонь і, якщо їм загрозуватиме небезпека, засурмити в ріжок; та, тільки-но заберуться вони в халупу, я замакаю по-овечому; тож, поки зніматимуть з утеклого негра ланцюги, швидко біжіть і замкніть їх, а тоді, як схочете, можете їх навіть повбивати. Робіть усе так, як я раджу, бо коли помітять щось

підозріле, то таку катавасію здійнуть, що й подумати страшно. Ніякої нагороди я не хочу, з мене досить і того, що вчинив я чесно.

Невідомий друг»

Розділ XL

Після сніданку настрої у нас був чудовий, і ми захопили з собою їжі та й попливли моїм човном на той берег ловити рибу. Ми добре провели час. Там же оглянули плота й побачили, що з ним усе гаразд. Додому вернулися пізно; а там усі стривожені, перелякані, никають, мов очманілі; відразу ж по вечері нам звеліли йти спати, навіть не пояснили, що сталося, і про нового листа — ні слова; та нам і байдуже! Ми й так усе знали не гірше за них. Коли ми зійшли сходами до половини й побачили, що тітка Селлі повернулася до нас спиною, в ту ж мить шмигнули до льоху, набрали собі харчів на цілий обід, віднесли все те до нашої кімнати та й полягали, а близько дванадцятої встали. Том надягнув тітчину сукню, що поцупив у неї, і вже хотів був з харчами рушати, але раптом запитав:

— А де ж масло?

— Я поклав грудку на кукурудзяний корж,— кажу.

— Ти тільки думав те зробити — масла тут нема.

— Обійдемося й без масла,— сказав я.

— Воно нам не завадить,— відповів він.— Скоч-но до льоху та принеси його. А тоді можеш спуститися по громовідводу і — сюди. Я тим часом напхаю соломою Джімів одяг,— ніби це його перевдягнена мати,— а тільки-но ти повернешся, замакаю, як овечка, і ми втечемо всі разом.

І він поліз у вікно, а я подався до льоху. Грудка масла, з добрячий кулак завбільшки, лежала на тому самому місці, де я її залишив; я взяв її разом із коржем, загасив свічку й почав обережно підніматися сходами вгору. На перший поверх вийшов щасливо; аж раптом — назустріч тітка Селлі зі свічкою в руці; я хутенько масло — в капелюх, насунув його на голову; тут тітка побачила мене й питає:

— Ти був у льоху?

— Еге ж, тітонько.

— Що ти там робив?

— Нічого.

- Як то нічого?
- Еге ж, нічого.
- А чом це ти надумався лазити туди вночі?
- Не знаю, тітонько.
- Не знаєш? Ти мені хвостом не метляй, Томе, я мушу знати, що ти там робив.
- Нічого я там не робив, тітонько Селлі! Йй-богу, нічого не робив!

Ну, думаю собі, тепер вона відчепиться, та в добру годину вона б так і зробила; але тепер у нашій господі коїлося багато такої дивовижі, що тітонька тільки помітить щось підозріле, то аж тремтить від страху; тож вона рішучим тоном сказала:

— Марш звідси до вітальні й сиди там, поки я не прийду! Ти, здається, пхаєш свого носа до чужого тіста! Гляди, я таки виведу тебе на чисту воду, — не встигнеш і оком змигнути!

І вона пішла геть, а я відчинив двері й зайшов до вітальні. Ой лишенько, а там же повнісінько люду! П'ятнадцять фермерів зібралося — і кожен з рушницею. Мені аж млосьно стало; ледь дочалапав я до стільця та й бехнувся на нього. Вони теж порозсідалися по всій кімнаті; дехто з них перекидався словом-другим та й замовкав, і всі сиділи як на жару, хоч і вдавали, ніби зовсім спокійні. Проте я добре знав, що їм таки було моторошно, бо вони то скинуть свої капелюхи, то знову їх надягнуть, то голову пошкрябають, то раз у раз із місця на місце пересідають та за гудзики себе торгають. Я й сам сидів, як на голках, проте капелюха свого не скинув.

Мені не терпілося, щоб швидше з'явилася тітка Селлі й розквітлася зі мною — відшмагала абощо, — тоді я побіжу до Тома і скажу йому, яке ми тут осине гніздо розворушили, тож годі нам дурня клеїти, треба — ноги на плечі та й чухрати разом із Джімом, поки цим молодчикам терпець не увірвався й вони за нас не взялися.

Нарешті увійшла тітка Селлі та й ну мене розпитувати; тільки я не міг відповісти, бо й сам не знав, на яку ступити; а фермерів розбирала нетерплячка, й декотрі ладні були зараз же взятися за тих розбишак та все нагадували, що до півночі лічені хвилини лишилися; інші стримували їх та радили почекати, поки замакають; а тут ще й тітка до живого допікає мені своїми розпитами, і я тремчу з переляку, ледве на ногах тримаюсь; в кімнаті ставало все гарячіше й гарячіше, і масло в мене під капелюхом почало топитися та й

потекло по шиї й за вухами; коли ж один із сусідів сказав: «Як на мене, треба негайно йти до тієї халупи, причаїтися там і схопити їх, тільки-но вони надійдуть», — то я мало не впав; на додачу ще й масло потекло у мене по лобі. Тітка Селлі, як побачила — аж побіліла, мов хустка, та як скрикне:

— О господи, що це з дитиною сталося! Напевно, запалення мозку!.. Он він уже з голови витікає!

Всі кинулися до мене, а вона зірвала з моєї голови капелюха, і з нього випав хліб та рештки масла; вона схопила мене, пригорнула та й каже:

— Ох, як же ти мене налякав! Яка ж я рада, що не скоїлося чогось гіршого! Відвернулася доля від нас — нападсть за нападстю! А як побачила я, що в тебе по лобі щось тече, ну, думаю, це вже край, він конає! Та й колір — ну чисто як мозок, коли... Господи, ну чого ж ти мені не сказав, чого до льоуху лазив? Я б не турбувалася! А тепер забирайся спати, і щоб я тебе до ранку не бачила!

В одну мить я був уже нагорі, а в другу — спустився по громовідводу на землю й метнувся в темряві до комірчини. Я був такий схвильований, що й говорити не міг, а все ж одним духом випалив Томові, що треба скоріше тікати, не баритися й хвилини: в хаті повно люду, всі озброєні, з рушницями!..

Очі в нього заблищали, і він вигукнув:

— Та ну! Справді? Оце так-так! Ну, Геку, коли б можна було почати все знову, я зібрав би тут щонайменше чоловік із двісті! От якби можна було трошки перегодити...

— Швидше! Не барись! — кажу я до нього. — Де Джім?

— Біля самого твого ліктя; простягни руку й доторкнешся. Він уже переодягнувся, і все готово. Зараз ми вислизнемо звідси й замекаємо.

Але саме в цю мить ми почули тупіт, — чоловіки підійшли до наших дверей, а тоді почали біля колодки длубатися; раптом один із них озвався:

— Казав же я, що прийдемо зарано. Вони ще не з'явилися, двері замкнені. Знаєте що: я замкну кілька із вас у халупі, ви посидьте в темряві, підстерезіть їх та перестріляйте всіх, коли з'являться; а решта хай тут навкруг розташуються та хай прислухаються, щоб ті розбишаки не напали на нас.

Кілька чоловік увійшли до халупи, але було зовсім темно, і вони нас не побачили, хоч мало не спіткнулися об нас, коли ми порачкували під ліжку. Ми встигли залізти у підкоп

і швидко, але тихенько вилізли крізь нього; Том наказав, щоб Джім ліз перший, я за ним, а Том за мною. Ми опинилися в комірці й добре чули, як вони тупотять у дворі, зовсім поруч. Ми підкралися до дверей, але Том зупинив нас, і сам припав оком до шпари, проте було так темно, що він нічого не міг побачити; він прошепотів, що прислухатиметься і, тільки-но кроки віддаляться, штовхне нас ліктем,— тоді нехай Джім вибирається перший, а він сам знову вийде останній. Том приклав вухо до шпари й почав прислухатися — слухав, слухав, а кроки надворі ніяк не віддаляються. Нарешті він нас підштовхнув, і ми вислизнули з комірчини, пригнулися й, затамувавши віддих, почали нишком крастися до паркана — один за одним, низкою, як індіанці. Добралися до паркана без перешкод, і ми з Джімом перелізли на той бік, а Том зачепився штаниною за сучок у верхній планиці; тут він почув чийсь кроки, щосили шарпонував, і сучок затріщав і відламався; коли Том сплигнув і побіг за нами навздогін, хтось крикнув:

— Хто йде? Відповідай, стрілятиму!

Ми, звісно, не відповіли нічого і як рвонули, то тільки ногами замелькали. Переслідувачі — за нами, і раптом — бах, бах, бах! — навколо нас засвистіли кулі! Чуємо — кричать:

— Он вони! Подалися до річки! За ними, хлопці, хутчій спустіть собак!

Чуємо — наседають щодуху. Чули ми їх добре, бо вони гупали чобітьми й галасували, а ми бігли босоніж і ні пари з уст. Ми гнали до тартака, а коли вони були вже зовсім близько — шаснули вбік до чагарів і пропустили їх повз себе, а тоді знову побігли слідом за ними. Ще на початку собак позамикали, щоб вони не сполохали розбійників; а тепер хтось їх повипускав, і вони чухрали просто на нас, зчинивши таку гавкотню, наче їх там цілий мільйон. Тільки ж собаки були свої, вони знали нас; ну, ми зупинилися й зачекали, поки вони надбігли, а коли вони побачили, що нічого цікавого для них тут нема, то покрутили хвостами й помчали далі, туди, звідки долинав страшенний галас та гупотнява. Ми знову пустилися слідом за ними й так і добігли майже до самого тартака, а там повернули вбік, продерлися крізь чагарі до того місця, де був прив'язаний мій човен, повскакували в нього і давай з усієї сили веслувати на середину річки, тільки так, щоб весла не дуже хлюпали. Потім, уже не кваплячись, повернули до того острівця, де був прип'ятий мій пліт; ми чули, як

перегукуються наші переслідувачі, а собаки ганяють понад берегом та гавкають. Що далі ми відпливали — той гамір поволі затихав, і зрештою все завмерло. Коли ми перелзли на пліт, я сказав:

— Тепер, друже Джіме, ти знову вільна людина, і, я ручуся, вже ніколи не будеш рабом.

— Ну й ловку ж ми штуку втнули, Геку! І придумали добре, і виконали чудово. Нікому в світі не вимудрувати такого заплутаного й хитрого плану!

Всі ми раділи, а Том найбільше, бо в литці в нього засіла справжня куля.

Коли ми з Джімом довідались про те, радість наша відразу потьмарилася. Томова рана дуже боліла, з неї текла кров; ми поклали його в курені, подерли герцогову сорочку й хотіли перев'язати ногу, але він сказав:

— Дайте мені це ганчір'я, я й сам зумію це зробити. Не кидайте весла, не марнуйте часу. Втеча вийшла пречудова, тож відв'язуйте мерщій плота й беріться за весла! Хлопці, ми добре влаштували втечу. Ну просто чудо, та й годі! Шкода, що Людовік Шістнадцятий не потрапив у наші руки. Тоді б у його біографії не писали: «Нащадок святого Людовіка полинув на небо!» Ні, сер, ми переправили б його через кордон, от що б ми зробили, та ще й як спритно! Налягайте на весла, налягайте на весла!

Але ми з Джімом порадилися й почали міркувати. Подумали хвильку, і я мовив:

— Кажи ти, Джіме.

І він почав:

— Ну, моя думка така: якби на моїм місці сидів у в'язниці містер Том, а звільняли його ми і когось із нас підстрелили, хіба сказав би він: «Скоріше рятуйте мене, ніколи нам із лікарем морочитись!» Чи ж схоже таке на містера Тома Соєра? Чи сказав би він так? Ніколи в світі! Ну то й Джім не може так сказати. Ні, сер, я й на крок не зрушу з цього місця, доки лікаря тут не буде, хоч би довелося мені тут просидіти сорок років!

Я давно знав, що в Джіма добра душа, і знав наперед, що він саме це скаже, — тепер усе було ясно, і я заявив Томові, що йду по лікаря. Ну, Том, звісно, збив страшенну бучу, але ми з Джімом твердо стояли на своєму й нізащо не піддавались. Він хотів навкарачки вибратися з куреня та відв'язати плота, але ми його не пустили. Тоді він почав лаятися з нами, але й це анітрохи не допомогло.

А як побачив, що я лаштую човна, то сказав:

— Ну добре, якщо ти вже так напосівся привезти лікаря, я тобі скажу, що треба робити, коли приїдеш до містечка. Замкни двері, зав'яжи лікареві очі й примусь його заприсягтися, що він мовчатиме як могила, тоді поклади йому в руку гаман, повний золота, і поповоди його в темряві по різних закутках та завулках, а тоді посади в човен і вези сюди, та не навпростець, а манівцями, петляючи поміж острівців; та, дивись, обов'язково обшукай його, відбери крейду та не віддавай, поки привезеш його назад у містечко, а ні, то він позначить крейдою цього плота, щоб можна було згодом його відшукати. Так завжди робиться в подібних випадках.

Я пообіцяв, що зроблю все, як він сказав, і повеслував до містечка. Джімові ж було наказано сховатися в лісі, тільки-но побачить, що лікар наближається, й сидіти там, аж поки лікар поїде назад.

Розділ ХLІ

Лікар, якого я розбуркав, був добрий, ласкавий з вигляду дідок. Я розповів йому, що вчора пополудні їздив разом із братом полювати на Іспанський острів; там ми знайшли пліт і лишилися на ньому ночувати, а десь опівночі брат, мабуть, штовхнув уві сні рушницю, вона стрельнула, й куля влучила йому в ногу; отже, ми просимо лікаря поїхати зі мною на той острів та оглянути братову ногу, нікому про те не кажучи й слова, щоб ніхто нічого не знав, бо ми хочемо вернутись увечері додому й самі про все розповісти нашим рідним.

— А хто ж ваші рідні? — спитав він.

— Фелпси, вони живуть недалечко звідси.

— О-о! — протяг він. А по хвилі додав: — То як же, ви кажете, він себе поранив?

— Йому щось наснилося,— пояснив я,— й рушниця стрельнула.

— Дивний сон,— буркнув він.

Він засвітив свого ліхтаря, захопив сумку з інструментами, й ми вирушили. Мій човен не сподобався лікареві, мовляв, на одного ще сяк-так, а двох не витримає.

Я сказав:

— О, не бійтеся, сер, він усіх нас трьох чудово перевозив.

— Кого це — трьох?

— Та звісно ж, мене й Сіда, та... та... та рушницю; я саме їх мав на думці.

— Он як! — кинув лікар.

Він усе ж поставив ногу на борт і поколихав човен, тоді похитав головою і сказав, що ліпше подивиться, чи немає десь поблизу більшого човна. Проте всі інші човни були замкнені й на ланцюгах; ну, то він сів у мій човен і наказав мені чекати, коли він повернеться, або пошукати собі іншого човна, а ще краще — піти додому та приготувати рідних до такої несподіванки. Я сказав, що не хочу, а тоді пояснив йому, як відшукати нашого плота, й він відразу ж відчалив.

І раптом впала мені в голову одна думка. А що, думаю, як лікареві не пощаститьвилікувати Томові ногу відразу, як то кажуть, не встигне вівця й тричі хвостиком махнути? А що, як йому потрібно буде днів три-чотири на таке діло? Що тоді нам робити? Сидіти тут і чекати, поки він усе роздзвонить? Ні, сер, я знаю, що мені робити. Зачекаю на лікаря, і, коли він повернеться й скаже, що йому треба буде поїхати до нас іще раз, я з ним подамся на пліт, хоч би для цього довелось мені шубовснути у воду; а там ми його зв'яжемо, залишимо на плоті й попливемо разом за водою; а коли вінвилікує Тома, заплатимо йому, скільки треба, а той віддамо все, що в нас є, й тоді висадимо його десь на берег.

Я забрався між штабелі колод, щоб хоч трохи поспати, а коли прокинувся, сонце вже підбилося височенько й стояло в мене над головою. Я схопився й побіг до лікареві господи, але мені сказали там, що його немає ще з ночі. Еге, думаю, мабуть, Томові непереливки, коли так, треба негайно ж переправитися на острів. Біжу я від лікаря — і тільки-но звернув за ріг, як наскочив на дядька Сайласа, мало не торохнувши його головою в живіт!

— Як, це ти, Томе?! Де ж це ти весь час пропадав, паскудний хлопчиську? — вигукнув він.

— Я ніде не пропадав,— кажу,— просто ми хотіли перейняти втеклого негра — я та Сід.

— Де ж це вас носило, га? — не вгавав дядько.— Тітка ваша дуже непокоїться.

— Даремно вона непокоїться, нічого з нами не сталося. Ми побігли слідом за людьми та собаками, але вони випередили нас, і ми їх упустили з очей; а тоді нам здалося, що їхні голоси розлягаються десь понад водою, ну то ми роздобули човна й перемахнули через річку, але не знайшли там нічого підозрілого; ми повеслували проти води попід берегом, поки геть потомилися, тоді пристали до берега, прив'язали човна й полягали спати — тільки годину тому про-

дерли очі та й знову перемахнули через річку на цей бік, щоб узнати, чи немає часом яких новин; Сід пішов на розвідку до поштової контори, а я оце никаю, щоб роздобути нам чогось попоїсти, а тоді відразу ж повернемося додому.

Пішли ми разом із дядьком Сайласом на пошту «по Сіда», але, як я й знав наперед, його там не було; старий отримав якогось листа; ми почекали ще трошки, але Сід так і не з'явився; тоді старий сказав, що годі, мовляв, на нього чекати, їдьмо, каже, додому, Сід, коли йому набридне швендяти, нехай вертається пішки або човном, а ми поїдемо конем. Я ніяк не міг допроситися, щоб старий дозволив мені лишитись та почекати на Сіда; каже, все те ні до чого, треба, каже, поспішати додому, щоб тітка Селлі заспокоїлася, побачивши, що з нами нічого не сталося.

Коли ми вернулися додому, тітка Селлі так зраділа, що й сміялася, і плакала, і стискала мене в обіймах, і пошмагала мене трошки, але не боляче; нахвалялася вона й Сіда так само почастувати, коли він повернеться.

А люду в нас натовпилося повна хата: всіх фермерів з дружинами запрошено було на обід, і я ще зроду не чув такого гвалту. Стара місіс Гочкіс торохтіла більше за всіх; калатала язиком, не вгаваючи. Вона розповідала:

— Ну, сестро Фелпс, обдивилась я ту халупку й переконалася, що негр ваш несповна розуму. Я й кажу сестрі Демрел — чи ж не казала я, сестро Демрел? — що він недоумкуватий. Так і сказала, цими самими словами. Ви всі мене чули: він недоумкуватий, кажу, це по всьому знати, кажу. Та гляньте лишень на те жорно — ой, і не говоріть мені, щоб ото людина при добрім розумі та почала отаке казна-що на жорні видряпувати. Що воно за знак, кажу. Тут у такого-то серце розірвалось, чи хтось там протягом тридцяти семи років у в'язниці нидів тощо, а то ще про позашлюбного сина якогось там Людовіка... та ще бозначого надряпано! Та він же зовсім з глузду з'їхав, кажу! Я це з самого початку сказала, і потім казала, і зараз кажу, і завжди казатиму: цей негр навіжений, чистий Навуходоносор, кажу...

— А ви помітили, сестро Гочкіс, оту драбину з ганчір'я? — урвала їй мову стара місіс Демрел. — Хай бог милує, та й навіщо вона була йому потрібна...

— Оце ж самісіньке я щойно казала сестрі Аттербек, вона може вам підтвердити. Вона каже: зверніть лишень увагу на мотуз'яну драбину. Ні, тобто я кажу: гляньте

на мотузяну драбину. Навіщо вона йому була потрібна, кажу. Вона каже, сестро Гочкіс, вона каже...

— Цікаво знати, як же вони зтягли туди те жорно? І хто вирив таку величезну діру? І хто...

— Це ж бо мої власні слова, брате Пенроде! Я допіру сказала... передайте мені тарілку з мелясою, прошу... я допіру сказала сестрі Данлеп, оце зараз сказала! І яким же то чином зтягли вони до халупи те жорно, кажу. І без допомоги, уявляєте, без жодної допомоги! Ось загадка, каже. Та що ви мені кажете, кажу. Звісно, що була допомога, кажу, та ще й не один допомагав, кажу. Цьому негрові чоловік з дванадцятро допомагало, кажу. Коли б то від мене залежало, я б з усіх негрів тут шкуру злупила, з кожного злупила б, а таки довідалася б, хто те вчинив, кажу; та ще й до того, кажу...

— Дванадцятро, кажете ви! Та тут би й сорок не впоралося. Ви гляньте лишень на пилки, що їх з ножів змайстровано, та ще всякого багато... та як ретельно все зроблено! Та щоб перепиляти такою пилкою ніжку, довелося, мабуть, шістьом цілий тиждень працювати. А негритянське опудало в ліжку, га? З соломи зроблено... А бачили ви...

— Атож, ваша правда, брате Гайтауере! Я допіру сказала те ж самісіньке братові Фелпсу. Він сам мене запитав: яка ваша думка, сестро Гочкіс, запитав. Щодо чого, брате Фелпсе, кажу. Та щодо цієї ніжки, як же то її перепилано, каже. Яка моя думка, кажу. Не може ж того бути, щоб вона сама відпилялася, кажу, хтось же її відпиляв, кажу. Така моя думка, — хочте погоджуйтеся, хочте — ні, — кажу, а я своє правитиму, така-бо моя думка, кажу, так я вважаю, а коли хтось інакше вважає, кажу, хай собі вважає, кажу, та й квит! Я кажу до сестри Данлеп, тож я кажу їй...

— А щоб мене до вечора посередині хати побачили, якщо тутечки останні чотири тижні не шастали щонаочі цілою ватагою негри, які допомагали цьому втікачеві працювати; а ні, то хіба ж зміг би він сам з усім отим упоратися, сестро Фелпс. Гляньте-но на цю сорочку — таж кожнісінький дюйм на ній покрито африканським тайнописом, і все чисто накопирсано кров'ю! Тут, мабуть, ціла згряя орудувала, та ще й скільки ж то часу! Я б і два долари не пошкодував, аби мені оте писання прочитали; а тим неграм, отим писакам, я завдав би доброго гарту...

— Запевняю вас, брате Марплзе, він мав силу-силенну помічників! Якби ви пожили отут із нами останнім часом,

то не мали б у тому жодного сумніву. Вони ж усе чисто в нас тягли, все цупили, що тільки до рук потрапляло. А ми ж увесь час стежили та чатували! Сорочку, наприклад, вони просто з мотузки в дворі вкрали! А щодо простирадла, що вони його на мотузяну драбину подерли, важко навіть сказати, скільки разів з-перед очей його тягли. А борошно, свічки, свічники, ложки, грілка, і ще, і ще — мені воно вже зараз із пам'яті випало. А моя нова ситцева сукня! Таж ми з Сайласом та Сід із Томом і вдень і вночі пильнували, я вам уже казала, і ніхто з нас ні тіні їхньої, ні духу їхнього, ні шамотіння, хоч найменшого звуку якого — нічогісінько не чув. І раптом, оце вже останньої хвилини — вислизнули нам з-під самісінького носа, і не тільки нас у дурні пошили, а ще й цілу ватагу розбишак з індіанської території, і спокійненько втекли собі з отим самим негром, — а за ними аж шістнадцятеро чоловік гналися, на п'яти їм наступали, та ще й двадцять дві собаки! Зроду-звіку такого не чувала я! Духи, на що вже безтілесні істоти, та й ті більше галасу з цією втечею зчинили б. І все ж я гадаю, що то таки й справді були духи, адже ж ви знаєте наших собак — кращих за них немає на цілу околицю! Ну, то можете собі уявити, що вони ніяк не могли їхній слід узяти! Поясніть мені це, якщо можете! Чи хто з вас розуміє, що воно таке?

— Атож, це справді нечувано...

— Боженьку мій милостивий, я ніколи...

— Хай бог милує, я б нізащо...

— Хатні злодії, як і...

— Крий боже, мені було б страшно жити в такій...

— Було б страшно жити! Я сама боялася — ні покласти-ся спати не могла, ні підвестися, ні лягти, ні сісти, сестро Ріджвей. Вони ж бо могли покрасти чисто... та шкода й казати!.. Тож можете собі уявити, якого страху набралась я минулої ночі, як стало до півночі схилятися. Бог свідок, я вже почала боятися, що вони нам когось із родини нашої викрадуть! Такий страх мене взяв, що я вже й сама себе не тямилася... Звісно, зараз, серед білого дня, моя поведінка здається навіть і мені самій дивною, а тоді раптом подумала: як же воно там обом моїм небожам ведеться? Адже ж сплять вони, сердешні, нагорі самі-самісінькі в окремій кімнаті. І так я занепокоїлася, що вибралася тихенько сходами вгору й замкнула їх на ключ! Так-таки й замкнула. Та, мабуть, кожен, на моєму місці буди, замкнув би. Бо, знаєте, чого б ти з переляку не зробив! І ото забирає вас отой

страх — та що далі, то все дужче, — і в голові паморочиться, й починаєш несосвітенні дурниці виробляти! Мимоволі таке щось до голови лізе, приміром: а що, коли б я була хлопчиком, та сиділа б отам нагорі сама душею, а двері не замкнені, а ще й...

Вона замовкла, наче вражена думкою, що раптом зродилася в її голові, потім повільно повернулася в мій бік, і, коли очі її запитливо зиркнули на мене, я підвівся та й пішов прогулятися. Я сказав сам до себе, що зможу краще пояснити їй, яким чином зникли ми під ранок із замкненої кімнати, якщо вийду звідтіля та обміркую цю справу як слід. Так я й зробив. Але не насмілювався зайти десь далеко — боявся, що тітка кине́ться мене шукати.

Надвечір, коли гості вже подалися додому, прийшов я до неї та й кажу, що нібито галас та стрілянина збудили мене й «Сіда»; нам дуже кортіло подивитися, що там коїться, а двері були замкнені, тож ми й спустилися по громовідводу на землю, обидва трохи забилися і ніколи більше не будемо цього робити. Ну, а далі я розповів їй усе те, що розповідав перед тим дядькові Сайласу; а вона сказала, що прощає нам і що, мабуть, так воно і мало бути, бо чого ж можна сподіватися від хлопчиськів, адже ж усі вони шибеники та шибайголови, скільки вона знає; і як нічого лихого з того не вийшло, то й не треба турбуватися та сердитись, а треба дякувати богові за те, що ми живі й здорові та знову біля неї. Вона поцілувала мене, погладила по голові, а тоді замислилася — і раптом як схопитися!

— Боже ж ти мій милосердний, уже ніч, а Сіда ще й досі немає! Що з ним скоїлося?

Я збагнув, що це мені саме на руку ковінька, схопився та й кажу:

— Я побіжу зараз до міста й приведу його.

— Ні, нікуди ти не побіжиш! — відповіла вона. — Ти зостанешся тут. Досить уже й того, що один десь пропав. Якщо він до вечері не повернеться, поїде твій дядько.

Ну, звісно, до вечері Том не повернувся; отже, відразу ж після вечері дядько Сайлас вирушив до міста.

По десятій повернувся він додому, трохи стурбований: він так і не натрапив на Томів слід. Що ж до тітки Селлі, то вона дуже стривожилася, але дядько Сайлас заспокоював її, мовляв, нема чого турбуватися; хлопчачи, каже, завжди хлопчачи, нічого з ним не станеться і вранці повернеться цілий і здоровий, вона сама, мовляв, побачить. Тим вона і вдовольнилася. А проте сказала, що почекає

на нього ще трохи, світла не гаситиме, щоб йому було видно.

Коли я пішов спати, вона також пішла за мною, й принесла свою свічку, і вкутала мене ковдрою, й упала коло мене, як рідна мати,— аж мені так соромно зробилося, що я не міг їй в очі дивитися; а вона сіла до мене на ліжко і ще довго зі мною розмовляла, та все про Сіда згадувала, який же він хороший хлопець і ще всякого багато, й, здавалося, розмовам тим кінця-краю не буде; вона питала мене, як я гадаю, чи Сід не заблудився часом, чи де не розбився, не втонув, чи, може, лежить зараз десь поранений або вбитий, а її немає поруч нього, щоб допомогти; тоді з очей у неї починали капати сльози, і я заспокоював її, казав, що із Сідом нічого не трапилось і що вранці він, напевне, повернеться; вона тоді міцно стискала мені руку, а часом навіть цілувала мене й прохала, щоб я повторював це ще і ще, бо мої слова заспокоюють її, адже вона така налякана. Виходячи з кімнати, вона глянула мені в очі пильно-пильно і лагідно та й каже:

— Я дверей не замикатиму, Томе; звісно, є ще й вікно та громовідвід, але ж ти будеш хорошим хлопчиком,— ти послухаєшся, нікуди не підеш? Заради мене!

Як мене поривало майнути та подивитися, що там із Томом діється,— по правді, так я й збирався зробити,— але ж після всього я не міг тікати, ні за які гроші.

Проте ні вона, ні Том не виходили у мене з думки, а через те й спав я дуже погано. Двічі за ніч я спускався громовідводом униз, і проходив перед будинком, і щоразу бачив, що тітка Селлі все ще сидить при свічці край вікна, втупивши погляд у дорогу, і сльози блищать у неї на очах; мені дуже хотілося хоч що-небудь зробити їй приємне, та нічого не міг; дай, думаю, хоч поклянуся, що ніколи більш не завдаватиму їй клопоту. Втретє я прокинувся вже на світанні й знову спустився вниз, а вона все сидить на тому ж місці, і свічка в неї майже догоріла, а сива її голова спочиває на руці — вона спить.

Розділ XLII

Вранці, ще перед сніданком, старий знову їздив до міста, але так і не знайшов Тома; тепер вони обоє сиділи мовчки біля столу, сумні, задумані; кава давно вистигала в чашках, до страв вони й не доторкалися. Нарешті старий сказав:

— Я віддав тобі листа?

— Якого листа?

- Того, що отримав учора на пошті.
- Ні, ніякого листа ти мені не давав.
- Виходить, я забув про нього.

Понишпоривши спочатку в себе по кишенях, дядько згадав, куди поклав його, пішов знайшов його і віддав їй. Вона глянула на конверт і скрикнула:

— Та це ж із Сент-Пітерсберга, це ж від сестри!

Я вирішив, що мені корисно буде піти знову прогулятися, та ніяк не міг зрушити з місця. І раптом... тітка Селлі навіть не встигла листа розпечатати, як упустила його і стрімголов вибігла з кімнати — щось там побачила. За хвилину побачив і я. То був Том Соєр, якого несли на ношах; поруч ішли старий лікар та Джім у ситцевій сукні, зі скрученими за спиною руками, а за ними сунуло сила люду. Я швидко сховав листа під першу річ, яка потрапила мені під руку, і також вибіг їм назустріч. Тітка Селлі кинулася до Тома і плаче та голосить:

— Ох, він умер, умер, я знаю, що він умер!..

А Том повернув трошки голову й промимрив щось недоладне — видно, з головою не все було гаразд; а вона сплеснула руками та й каже:

— Він живий, слава богу! Для мене й цього вже досить!

Поцілувала його й хутенько побігла до хати — готувати йому постіль, і на бігу давала накази, та не тільки неграм, а й іншим, хто лиш траплявся назустріч, та так швидко, що ледве язик устигав повертатися.

Я пішов за юрбою, щоб подивитися, що вони з Джімом робитимуть, а старий лікар та дядько Сайлас подалися за Томом до господи. Юрба була розлючена до краю, дехто хотів навіть повісити Джіма, для науки іншим неграм, — щоб не кортіло тікати, як Джімові, щоб не зчиняли такого переполоху та не держали день і ніч цілу родину порядних людей у смертельному страху. Інші казали: не треба його вішати, однаково це ні до чого, адже він не їхній, власник його може от-от з'явитись і тоді обов'язково заправить за нього великі гроші. Це трохи остудило натовп, воно завжди так: хто найбільше хоче повісити негра, якщо той попадеться, найменше хоче платити за нього, коли забава скінчиться.

Вони довго лаяли Джіма, кілька разів навіть дали йому по шиї, але Джім мовчав і ніякого знаку не подавав, що знає мене. Вони заштовхали його до тієї ж самої халупки, передягли в його старий одяг і знову взяли на ланцюг, тільки прикували вже не до ліжка, а до великого кільця,

вкрученого в нижню колоду, закували руки й ноги і звеліли годувати тільки хлібом та водою, поки з'явиться його хазяїн, а якщо той не з'явиться вчасно, то доти, доки його продадуть з аукціону; тоді засипали землею наш підкоп і сказали, щоб уночі халупу стерегли двоє фермерів з рушницями, а на день прив'язували до дверей бульдога; упоравшись з усіма справами, вони почали лаяти Джіма просто так, на прощання, аж тут зайшов до халупи і старий лікар, глянув навкруги і сказав:

— Не поведьтєся з ним суворіше, ніж потрібно, бо він непоганий негр. Коли я добрався туди, де лежав хлопчина, то відразу ж побачив, що без чиєїсь допомоги кулі не вийму; а залишити хлопця і поїхати по допомогу також не можна було — йому дедалі гіршало, незабаром він уже себе не тямив, казав, що не підпустить мене до себе і вб'є мене, якщо я крейдою поставлю хреста на їхньому плоті — і всяку таку нісенітницю. Я сказав собі, що без чиєїсь допомоги не дам йому ради — і враз виповз звідкілясь оцей негр та й каже, що допоможе мені; він зробив усе, що треба, і то дуже вправно. Я, звісно, відразу догадався, що це отой утеклий негр, та що я мав робити! А мені ж довелось коло хворого решту дня та цілу ніч просидіти. Ото рахуба, скажу я вам: адже у місті на мене чекали два пацієнти з простудою, мені треба було їх провідати, проте я не на-смілювся й рухнутись, бо той негр міг чкурнути, і тоді пеню склали б на мене; а тут, як на гріх, жодний човен не підходив так близько, щоб я міг когось гукнути. Ну, й довелось мені на тому острові аж до нинішнього ранку стовбичити; я ніколи не бачив, щоб з негра була така сумлінна та дбайлива доглядальниця, а він же через те власною волею ризикував! Та ще й був до краю знесилений — по всьому було видно, що довелось йому тяжко працювати останнім часом. Цей негр привабив мене своєю добродушністю. Запевняю вас, джентльмени, що він вартий і тисячі доларів, та й обходитися з ним треба лагідніше. Я мав напихваті все, що треба, а хлопцеві було там не гірше, ніж удома, а може, навіть і краще, бо там дуже тихо; а проте я сидів, як на голках, прикутий до того плоту аж до нинішнього ранку; адже ж то не жарт — відповідав-бо я за обох! А на світанку, бачу, пропливають повз нас кілька чоловік човном і, на щастя, негр, що сидів біля солом'яника, на той час заснув і голову схилив між коліна. Я мовчки подав їм знак, і вони підкралися до нього, схопили й зв'язали, перш ніж він утямив, що воно й до чого, тож ми не мали з ним

ніякого клопоту. А хлопець також спав, хоч і кидався вві сні; ну, ми пообмотували весла ганчір'ям, причепили пліт до човна і рушили тихенько до нашого берега, а негр за весь час не ворухнувся й не мовив жодного слова.

Він не лихий негр, джентльмени, я певен.

Хтось відгукнувся на те:

— З того видно, що й справді поводився він добре.

Тоді й решта трохи заспокоїлись, і я був дуже вдячний старому лікареві, що він заступився за Джіма, а ще я був радий, що й лікар думає про Джіма так, як я: коли я вперше зустрівся з Джімом, то відразу відчув, що в нього щире серце і людина він добряча. Всі погодились, що поводився він дуже добре і заслужив, щоб на це звернули увагу й чимось його нагородили. І всі до одного щиро обіцяли більше його не сварити.

Потім усі вийшли з халупки й замкнули Джіма на замок. Я сподівався, що вони скажуть зняти з нього бодай одного ланцюга, бо ті ланцюги важкі до біса, або порадять давати ще й м'яса та городини до хліба й води, та нікому з них таке й на думку не спало, а я вирішив, що мені краще не втручатися в цю справу; піду-но я до тітки Селлі, думаю, та й переповім усе, що лікар казав, тільки-но мені пощастить обминути всі пороги та мілини — тобто пояснити їй, чому я забув сказати, що Сіда було поранено, коли ми з ним гналися за втеклим негром.

Часу мав я багато. Тітка Селлі доглядала хворого — день і ніч не виходила з його кімнати, а я щоразу, коли бачив дядька Сайласа, тікав від нього світ за очі.

Наступного ранку почув я, що Томові покращало й що тітка Селлі пішла до себе трошки подрімати. Я тихцем прослизнув до хворого в кімнату: якщо він не спить, то ми вдвох із ним придумаємо якусь побрехеньку, щоб замилити родичам очі. Але Том спав, і спав дуже спокійно, і обличчя його було зовсім бліде, а не палало, як тоді, коли його принесли. Я сів і почав чекати, коли він сам прокинеться. За яких півгодини до кімнати нечутно ввійшла тітка Селлі, — отуди к бісу, знову я вклепався! Вона приклала пальця до вуст, щоб я не обзивався, сіла поруч мене й почала пошепки хвалитися, що тепер усі ми можемо радіти, бо рана гоїться добре, і в хворого нарешті спокійний сон, і спить він уже довгенько, і виглядає зараз краще та спокійніше, і десять проти одного за те, що прокинеться він при добрім розумі, як завжди.

Ми сиділи й чатували коло нього, і нарешті він повору-

шився, розплющив очі, як звичайно, позирнув на нас і сказав:

— Ого!.. Що це?.. Я вдома?! Як же це? А де ж пліт?

— З ним усе гаразд,— відповів я.

— А з Джимом?

— Також,— сказав я, але не зовсім упевнено.

Та він нічого не помітив і провадив далі:

— Дуже добре! Чудово! Тепер ми вдома й цілі та здорові! Виходить, усе скінчилося щасливо. Ти розповів уже тітоньці?

Я хотів був сказати «так», але вона втрутилася в розмову й запитала:

— Про що саме, Сіде?

— Ну, про те, як ми все влаштували.

— Що влаштували?

— Ну, все. Та тільки ж одне й було: як ми звільнили втеклого негра — я і Том.

— Свят, свят, свят!.. Звільнили втек... Ой дитинко ж моя любя, про що ти говориш? Господи, він знову марить!..

— Ні, зовсім я не марю, я знаю, що кажу. Ми його справді звільнили — я і Том. Ми надумалися це зробити й зробили. І ми виконали наш задум якнайкраще!

Том почав розповідати, а тітка його не зупиняла, тільки сиділа й дивилася на нього широко розплющеними очима та слухала, слухала, і я бачив, що мені вже нічого втручатися.

— Атож, тітонько, скільки ми сил доклали! Цілі тижні працювали, година за годиною, та все ночами, поки ви всі спали. Нам довелося для цього й свічки цупити, і простирадло, і сорочку, і вашу сукню, і ложки, і олов'яні тарілки, і ножі, і грілку, і жорно, і борошно та ще силу всіляких речей. Ви навіть і уявити собі не можете, скільки ми доклали сил, щоб змайструвати пилку, та пера, та написи поробити, та ще всякого багато, і як нам було весело! Ще й довелося нам домовину та інші страховиська малювати, писати анонімні листи від розбійників, по громовідводу вилазити вгору й спускатися вниз, прокопувати підземний хід до халупи, драбину мотузяну зсувати та запекти її в пирозі та пересилати в'язневі ложки, гвіздки й інші потрібні речі, всунувши їх у вашу кишеню...

— Боже мій, світе!

— ...та напускати в халупку пацюків, змій і павуків, щоб Джим не нудьгував на самоті; а тут іще ви так довго тримали Тома з маслом у капелюсі, що трохи не зіпсували нам

усієї справи, бо озброєні сусіди зайшли до халупи раніше, ніж ми встигли забратися звідти; тож ми вилізли мерщій і ну бігти, а вони нас почули та й кинулися за нами навздогін,— отоді мене й улучила куля,— а потім звернули ми з дороги й дали їм пробігти повз нас; а коли налетіли собаки, то їм було нецікаво плигати навколо нас, і вони кинулися в той бік, звідки долинав галас, а ми сіли в човен, і повеслували до плоту, й урятувалися, і Джім здобув собі свободу, і все це зробили ми самі — правда ж, чудово, тітонько?

— Зроду нічого подібного не чула! То, виходить, це ви, шельмівські хлопці, завдали нам такої мороки, геть памороки позабивали та налякали нас усіх мало не до смерті? Ох, аж руки мені сверблять,— так і кортить тут же розуму вам до голови нагнати! Подумати лишень, я тут щоночі... Ну, постривай же, любчику, тільки-но видужаєш, обох почастую березовою кашею!

Том аж саяв з гордоців, він так радів, що ніяк не міг угамуватися — усе торохтів не вгаваючи; а тітонька раз у раз перебивала його та все сварилася, і обое вони кричали наперебій — ну справжнє котяче збіговисько; а наостанці вона сказала:

— Ну, гаразд, радій собі! Та гляди, якщо ви знов із ним злигаєтеся...

— Із ким злигаємося? — запитав Том, перестаючи всміхатися й зиркаючи на нас здивовано.

— Із ким? З утеклим негром, звичайно. А з ким же ти думав?

Том глянув на мене суворо й мовив:

— Томе, ти ж мені тільки-но казав, що з ним усе гаразд. Виходить, він не втік?

— Хто? — перепитала тітка Селлі.— Втеклий негр? Та кажу ж тобі, що ні! Його знову впіймали, живого й здорового, і він знову сидить у халупі й сидітиме на хлібі й воді, та ще й у кайданах, поки його забере хазяїн, а ні, то його продадуть з аукціону.

Том відразу підскочив на ліжку, очі йому загорілися, ніздрі заворушилися, неначе зябра.

— Вони не мають ніякого права замикати його! — гукнув він до мене.— Біжи скоріше! Не гай ні хвилини! Звільни його! Він зовсім не раб, він такий же вільний, як і всі люди на землі!

— Що та дитина каже?

— Я кажу щиру правду, тітонько Селлі, і якщо ніхто не

підє звільняти Джіма, я піду туди сам! Я знаю його ціле своє життя, і Том також знає. Стара міс Уотсон померла два місяці тому. Їй стало соромно, що вона хотіла продати Джіма в пониззя річки, вона сама це казала; отож вона й відпустила Джіма на волю, зазначивши те в своєму заповіті.

— То навіщо ж було його звільняти, коли він і так уже вільний?

— Ну й запитання! Одразу видно, що ви — жінка, тітонько! А за пригоди ви й забули! Та коли б мені довелося аж по саміське горло в крові купатися, я б... Ой господи, тітонько Поллі!

І, щоб я крізь землю пішов, коли вона не стояла тут на порозі, лагідна й задоволена, як ангел.

Тітка Селлі кинулася до неї й почала її обіймати, та так, що трохи їй голови не відірвала, а тоді розридалася; а я зметикував, що під ліжком мені буде безпечніше: скидалося на те, що над нами громадяться чорні хмари й ось-ось ударить грім. Я визирнув, дивлюся, аж тітка Поллі звільнилася нарешті з обіймів тітки Селлі й стоїть та роздивляється на Тома поверх окулярів, а погляд у неї такий, що від нього немов у землю вростаєш. Постояла вона так, а тоді сказала:

— Ти б ліпше відвернувся до стінки, Томе. Я б на твоєму місці також відвернулася.

— Ой лишенько! — зойкнула тітка Селлі. — Та невже ж він так змінився. Це ж не Том, а Сід! Томе... Томе... та де ж це Том подівся? Він же тільки-но був тут, хвилину тому.

— Ти хочеш сказати, де подівся Гек Фінн, — саме це ти хочеш сказати! Стільки років вирощувати такого шибеника, як мій Том, та й не впізнати його з першого ж погляду! Ото було б гарно! А вилазь-но з-під ліжка, Геку Фінне! Я й виліз. Та тільки геть перепудився.

Тітка Селлі зовсім розгубилася — ну, просто, сказати б, остовпіла. А втім, дядько Сайлас розгубився ще більше, коли увійшов до кімнати й вони розповіли йому все чисто. Він ходив у якомусь тумані, немов з перепою, й цілісінккий день ніяк не міг отямитись, і таку виголосив проповідь того вечора, що навіть наймудріша на світі людина і та нічого в ній не второпала б, тож після цього всі почали ставитися до нього з великою пошаною. Ну, а Томова тітка Поллі розповіла їм, хто я та що я, і мені довелося сказати, що я не знав, як викрутитися, коли міс Фелпс прийняла мене за Тома Соєра... (тут вона перебила мене й сказала: «Ні, ні, й надалі зви мене тітка Селлі, я вже звикла до цього,

то нічого й міняти!») коли тітка Селлі прийняла мене за Тома Соєра, то я вже мусив стояти на тому й удавати її небожа, бо іншого виходу не було; а Том, я знав, не матиме нічого проти — навпаки, ще й зрадіє, бо воно ж таки й справді на щось таємниче скидається, Томові ж тільки того й треба, він із того ще й яку цікаву пригоду вимудрує і буде дуже задоволений. Так воно й вийшло: Том видав себе за Сіда та ще й повернув справу так, що мені все минулося щасливо.

Тітка Поллі підтвердила, що Том каже правду: стара міс Уотсон справді дарувала Джімові волю, зазначивши те в своєму заповіті; виходить, Том Соєр стільки праці доклав до того, щоб звільнити вільного негра! А я ніяк не міг збагнути, аж до цієї хвилини й до цієї розмови, як він — хлопець, що дістав таке виховання, — міг допомагати мені звільняти негра!

Тітка Поллі сказала, що тільки-но тітка Селлі написала їй, що Том і Сід доїхали щасливо, вона подумала:

— От і маєш! Від Тома всього сподівайся! А надто коли відпустила його самого, залишила без нагляду. Отепер і тарганься світ за очі, їдь за тисячу сто миль, щоб довідатися, що там іще накоїв цей негідний хлопчисько... Адже ж від тебе відповіді не діждешся!

— Але ж я й від тебе ніякого листа не отримувала! — заперечила тітка Селлі.

— Дивна річ! Я тобі двічі писала, запитувала, що сталося, чому Сід у вас гостює?

— А я не дістала тих листів, сестро.

Тітка Поллі поволі обернулася й суворо запитала:

— Слухай-но, Томе!

— Ну, чого? — буркнув він, насупившись.

— Не чогакай, безсоромнику, а давай листи, чуєш?!

— Які листи?

— Мої листи! Ну, гляди ж, не минути тобі доброї прочуханки!

— Вони у валізці. Можете перевірити. І ніхто їх не чіпав, відколи я одержав їх на пошті. Я їх не читав і не торкався навіть. Але ж я знав наперед, що вони накоять лиха; думав собі, що вам однаково нема куди поспішати...

— Чекай, чекай, голубчику! Не викрутишся! Ох, і дістанеш же ти! А я ж іще одного листа написала, в якому сповіщала, що їду; певно, й того листа він...

— Ні, той лист прибув учора; я його ще не читала, але він цілий і схований у мене.

Я хотів був закластися на два долари, що його в неї немає, але збагнув, що, мабуть, безпечніше буде не закладатися. І через те промовчав.

Розділ останній

Як тільки випало мені залишитися з Томом наодинці, я спитав його, нащо йому було затівати цю втечу, щоб він збирався робити, якби вона закінчилася щасливо і вдалося звільнити негра, котрий давно й без того був вільний. А Том сказав мені, що, якби нам пощастило визволити Джіма, ми попливли б разом із ним нашим плотом річкою наниз, аж до самого гирла, і здійснили б щонайліпшу пригодницьку мандрівку,— він із самого початку так задумав; а потім він сказав би Джімові, що той вільний, і ми урочисто повернулися б разом із ним додому, та вже пароплавом, сплативши Джімові за прогаяний час; ми послали б наперед листа, щоб усі негри з навколишніх селищ зібралися його зустріти, щоб провели його до міста з музикою та смолоскипами, і після того став би він героєм, а разом з ним і ми. Як на мене, то й так уся ця метушня скінчилася непогано.

Ми в одну мить розкували Джіма й звільнили його від пут, а коли тітка Поллі, дядько Сайлас та тітка Селлі довідалися, як добре він допомагав лікареві коло Тома ходити, вони почали дуже з ним панькатися: і влаштували його якнайкраще, і їсти давали йому все, чого душа забажає, та ще й дбали про те, щоб він не нудився та нічого не робив. Ми забрали Джіма до кімнати, де лежав хворий Том, і в нас відбулася серйозна розмова; Том подарував йому сорок доларів за те, що він так терпляче удавав для нас в'язня та ще й сумлінно виконував усі Томові приписи; а Джім так зрадив, що не міг стриматися й скрикнув, звертаючись до мене:

— Ну, Геку, а що я тобі казав, га? Що я тобі казав на Джексонівім острові? Казав же тобі, що в мене волосаті груди, і пояснював, що то за знак; казав же я тобі, що був уже раз багатий і думаю забагатіти знову. Аж он коли воно справдилося! Еге ж! Хай люди патякають що завгодно, а прикмети ніколи не брешуть. Прикмети є прикмети, згадаєш моє слово, Геку! Еге ж! Та я ще тоді знав, що знову забагатію, їй-богу, знав, от щоб я з цього місця не зійшов!

А потім Том знову завів своєї, давайте, мовляв, якоїсь

ночі дамо звідси драла та всі разом, утрюх, переодягнемось й подамося у мандри до індіанської території шукати пригод серед індіанців, так ото тижнів на два або й на місяць. Ну, звісно, я погодився, але сказав, що в мене грошей немає на індіанський одяг, а з дому я навряд чи одержу, бо татусь, певно, вже вернувся, забрав усі мої гроші в судді Тетчера та й пропив їх.

— Ні, не пропив,— відповів Том,— гроші всі цілі, шість тисяч доларів, і навіть більше; а твого батька так і не бачили відтоді в наших краях. В кожному разі, до мого від'їзду він не з'являвся.

Тоді Джім і каже, та так урочисто:

— Він більш ніколи не вернеться, Геку!

Я спитав:

— Чому, Джіме?

— Та хіба ж тобі не однаково, Геку, чому? Знай тільки, що не вернеться він більше ніколи.

Але я так до нього причепився, що він нарешті сказав:

— Ти пригадуєш той будиночок, що плив за водою? У ньому лежав чоловік, укутаний у ковдру, а я увійшов, підняв її трохи та й подивився, а тобі не дозволив? Ну, то гроші свої ти можеш одержати, коли тобі заманеться, бо той убитий був він.

Том уже цілком одужав і носить свою кулю на ланцюжку замість брелока та раз у раз витягає її з кишені, ніби для того, щоб подивитися, котра година; ну, то вже більше немає про що й писати, і з того я страх як радію, бо коли б я раніше знав, яка це марудна справа — писати книжку, зроду до того не брався б і ніколи вже більше не візьмуся до такої нудної роботи. Мабуть, доведеться мені махнути на індіанську територію раніше за Тома й Джіма, бо тітка Селлі наміряється мене всиновити й виховувати. Нема дурних — я вже скуштував того меду. Тепер мене й калачем не принадиш!

Переклад
МАРІЇ РЯБОВОЇ
за редакцією
ЮРІЯ ЛІСНЯКА

ЧЕМНИМ І ЛАСКАВИМ ДІТКАМ —
СЮЗІ Й КЛАРІ КЛЕМЕНС —
ІЗ ЛЮБОВ'Ю ПРИСВЯЧУЄ
ЦЮ КНИЖКУ ЇХНІЙ БАТЬКО

Від автора

Я перекажу вам цю повість точнісінько так, як оповідав мені один чоловік, що чув її від свого батька, а батько знав її від свого батька, а той від свого і так далі. Триста років, а то й більше, батьки розповідали цю історію своїм дітям, і так вона збереглася до наших днів. Може, це історична правда, а може, тільки легенда, переказ. Може, все це справді було, а може, й ні, але воно могло бути. Хто знає, можливо, в ті далекі часи в правдивість цієї історії вірили мудрі, вчені люди, а можливо, лише простий темний народ вірив у неї й любив її.

До милості такої
Присилувать не можна...
Благословення в ній
Подвійне, бо благословля вона
Тих, хто дає її і хто приймає.
Це сила найсильніших! Прикраша
Вона монархів більше, ніж корона! ¹

Шекспір, «Венеціанський купець»

Розділ I

НАРОДЖЕННЯ ПРИНЦА І ЗЛИДАРЯ

Одного осіннього дня, в другій чверті шістнадцятого сторіччя, в стародавньому місті Лондоні в убогій сім'ї Кенті народився хлопчик, якого ніхто не хотів. Того ж самого дня народився хлопчик і в королівській сім'ї Тюдорів, яка дуже хотіла його. Вся Англія хотіла його народження. Англія так довго жадала його, так чекала, так благала

¹ Переклад Ірини Стешенко.

бога послати його, що коли він урешті з'явився на світ, то народ нестямився з радощів. Майже незнайомі люди кидались одне одному в обійми, цілувалися й плакали. Народ покидав усяку роботу, і всі святкували; вельможне панство, й простолюди, і багаті, і бідняки, — всі співали, танцювали й пили донесхочу. Гуляли кілька днів від світу до світу.

Вдень у Лондоні було на що подивитися: на всіх балконах та дахах маяли яскраві прапори, вулицями йшли пишні процесії. Було на що подивитись і вночі: на кожному розі палали святкові вогнища, а круг них веселились цілі ватаги гультяїв. По всій Англії тільки й мови було, що про новонародженого хлопчика, Едуарда Тюдора, принца Уельського. А він лежав собі, повитий у шовк і атлас, байдужий до всього, не відаючи, якої метушні наробив він своєю появою на світ, не знаючи, що його глядять, про нього піклуються вельможні лорди й леді. Але ніде ніхто й словом не обмовився про другого хлопчика, Тома Кенті, загорнутого в нужденне лахміття, — хіба що його вбогі батько та мати, яким його поява принесла тільки нові турботи.

Розділ II

ТОМОВЕ ДИТИНСТВО

Перестрибнімо через кілька років.

Лондон існував уже п'ятнадцять сторіч і, як на ті часи, був великим містом. У ньому налічувалось сто тисяч жителів, а дехто вважає, що вдвічі більше. Вулиці були вузькі, криві й брудні, особливо там, де жив Том Кенті, поблизу Лондонського мосту. Будинки були дерев'яні, другий поверх виступав над першим, а третій виставляв свої лікті далеко над другим. Що вище здіймались будинки, то ширші вони були вгорі. Це були кістяки з міцних тесаних колод — стояків, лежаків та укосин; проміжки між ними закладали стійким матеріалом, а потім тинькували. Колоди фарбовано в червоний, синій або чорний колір — як кому більше до смаку, — і це надавало будинкам дуже мальовничого вигляду. Вікна були маленькі, засклені багатьма дрібними ромбовидними шибками й розчинялися на завісах надвір, як двері.

Томів батько жив у будинку за Тельбуховим провулком; той смердючий закуток звався Смітний двір. Це був невеличкий старий, хисткий будинок, напхом напханий нещасною біднотою. Родина Кенті займала одну кімнатку

на третьому поверсі. Батько з матір'ю мали в кутку щось ніби ліжко, але Том, його бабуся й обидві сестри Бет і Нен не знали таких обмежень і могли спати, де їм забагнеться: до їхніх послуг була геть уся підлога. Там валялись якісь залишки ковдр і кілька оберемків старої брудної соломи, та хіба ж таке можна назвати постелями? На день усе це згрібалося в одну купу, а на ніч кожне вибирало звідти що краще трапиться напихваті.

Бет і Нен — близнятам — минув уже п'ятнадцятий рік. Це були добрі дівчатка, але неохайні, одягнені в якесь дрантя, темні й неписьменні. Така сама була й мати. Але батько й баба були викапані чорти. Вони напивались коли тільки могли й лупцювали одне одного або й будь-кого, хто випадком навернеться їм під руки. Вони сипали прокльонами й лаялись поганими словами, п'яні й тверезі. Джон Кенті був злодій, а мати його — жебрачка. Вони й дітей привчили просити милостиню, але зробити з них злодіїв не змогли. У тому будинку жив серед огидного наброду, хоча й не належачи до нього, старий священник, вигнаний королем із служби з жалюгідною пенсією. Часто, потай від батька-матері, він забирав дітей до себе і наставляв їх на добру путь. Отець Ендрю навчив Тома читати й писати та трохи латини. Він би радий був навчати й дівчаток, але ті боялись, що подружки сміятимуться з такої недоречної чесноти.

Таким же осиним гніздом, як будинок Кенті, був і весь Смітний двір. Щодня звечора й майже до самого ранку там, як правило, пиячили, сварилися й билися. Провалені голови були там такі ж звичайні, як і голодні шлунки. Проте маленький Том не почувався нещасним. Жив він дуже сутужно, але просто не розумів цього. Адже всім дітям у Смітному дворі велося однаково, і Том вважав, що так воно й має бути. Том знав, що, коли ввечері повернеться додому з порожніми руками, батько лятиме й битиме його, а після батька страшна баба каратиме його ще раз і куди жорстокіше. А пізно вночі до нього крадькома підійде голодна мати й тихенько тицьне йому скоринку хліба, яку, сама не ївши, приховала для свого сина, дарма що чоловік часто ловив її на тому і їй добряче перепадало за це.

Ні, Томові жилося не так уже й погано, а надто влітку. Милостині він збирав лише стільки, скільки було треба, щоб урятуватися від батькових кулаків, бо закони проти жебраків були тоді суворі, а покари тяжкі. Тож багато часу він просиджував у доброго отця Ендрю, слухаючи

чудесні казки й легенди про фей та велетнів, про карликів і добрих духів, про зачаровані замки, про пишних королів та принців. У голові в нього знай снувалися всі ці дива, і не одну ніч, лежачи в п'їтьмі на гидкій брудній соломі, стомлений, голодний і побитий, Том давав волю фантазії й швидко забував і горе, і біль, уявляючи собі розкішне життя пещеного принца в королівському палаці. І вдень і вночі його переслідувало одне бажання — побачити навіч справдешнього принца. Він якось висловив це бажання своїм товаришам із Смітного двору, але ті так зло насміялися з нього, що Том більше не наважувався ділитися з ким-небудь своїми мріями.

Том часто читав старі священникові книжки, а коли чого не розумів, то просив старого пояснити; часом той доповнював їх своїми розповідями. Прочитані книжки та мрії дедалі дужче впливали на уяву хлопця. Люди в його мріях були такі прекрасні, аж йому робилось гірко за своє лахміття й бруд, хотілося бути охайним і краще вбраним. Том, як і раніше, залюбки бавився в грязюці, але тепер він хлюпався в Темзі не тільки задля розваги, йому вже подобалось і те, що вода змиває з нього бруд.

Том завжди мав на що подивитися біля травневого стовпа в Чіпсайді та на ярмарках. Час від часу йому, як і іншим лондонцям, щастило побачити військовий парад, коли якого-небудь знаменитого нещасливця везли по суходолу або в човні до Тауера. А якось раз улїтку йому випало побачити, як спалили на вогнищі у Смітфілді бідолашну Анну Еск'ю та ще трьох чоловіків; він чув, як якийсь колишній єпископ читав їм довженну проповідь, що зовсім не зацікавила Тома. Взагалі Томове життя було досить-таки різноманітне й цікаве.

Помалу-малу книжки та мрії про життя принців так сильно вплинули на нього, що зрештою він, сам не помічаючи того, почав удавати з себе принца. Його поведження й мова зробились на диво церемонні та вишукані — на превелику втіху та сміх його товаришам. Але день у день Том здобував усе більшу повагу в них, і врешті вони почали дивитися на нього з побожним подивом, як на вищу істоту. Він-бо стільки знав! Умів розповідати й робити такі надзвичайні речі! І взагалі, був такий розумний та вчений! Про кожне слово Тома, про кожний його вчинок діти розповідали батькам, і незабаром ті теж заговорили про Тома Кенті як про дуже здібного й незвичайного хлопця. Дорослі стали у скрутних випадках просити в Тома поради,

і він не раз дивував їх дотепною й мудрою відповіддю. Він зробився героєм в очах усіх, хто знав хлопця, — крім його родини, де в ньому не бачили нічого надзвичайного.

Невдовзі Том потай завів собі справжній королівський двір! Сам він був принц, а його найближчі друзі — охоронці, камергери, шталмейстери, статс-дами, флігель-ад'ютанти і члени королівської родини. Щодня вдаваного принца зустрічали за врочистим церемоніалом, який Том вичитав із книжок; щодня державні справи вигаданого королівства обговорювались на королівській раді; щодня його уявна високість видавав укази своїй уявній армії, флотові й намісникам.

А потім він ішов у лахмітті просити милостиню, а повернувшись додому, з'їдав скоринку хліба, діставав звичайну порцію лайки й стусанів і, згорнувшись на оберемку брудної соломи, відновлював свою уявну велич у химерних снах.

Але бажання побачити бодай раз справжнього, живого принца зростало в ньому щодень, щотиждень, поки врешті поглинуло всі інші прагнення і стало його єдиною заповітною мрією.

Одного січневого дня Том понуро блукав по вулицях, жебраючи, як звичайно. Босий, голодний, вештався він уже кілька годин недалеко від Мінсінг-Лейн та Літл-Іст-Чіп, жадібно дивлячись крізь вікна харчівень на здоровенні пироги з свининою та інші виставлені там убивчі винаходи кулінарії. Йому вони видавались райськими ласощами, приготованими для ангелів; щоправда, він гадав так тільки з запаху, бо йому ще зроду не траплялося їх покуштувати. Сіяв дрібний холодний дощ. День був похмурий і сумний. Надвечір Том прийшов додому такий мокрий, стомлений і голодний, що навіть батько й баба були трохи зворушені нещасним виглядом хлопця і наче пожаліли його, звісно, на свій манір; сяк-так нашвидкуруч побили й послали спати. Від голоду, болю та грубої лайки, що лунала по всьому домі, він довго не міг заснути. Але нарешті думки його полинули в далекі казкові країни, і він, задрімавши, опинився в товаристві принців у золоті, обсипаних самоцвітами. Ці принци мешкали в просторих палацах, оточені запобігливими слугами, що низько схилилися перед ними й на перший знак летіли виконувати їхні накази. Потім, як завжди, йому снилося, що й сам він принц.

Цілу ніч купався він у сяйві королівської величі. Він

бачив себе серед знатних дам і кавалерів у промінні яскравого світла, вдихав тонкий аромат парфумів, упивався солодкою музикою, відповідаючи то усмішкою, то легким величним поклоном на шанобливі привітання блискучої юрби придворних, що розступалася перед ним.

А коли він пробудився вранці й роззирнувся довкола, то злидні, серед яких він жив, здалися йому, як щоразу після такого сну, в тисячу разів гидкішими. Гірка туга стисла йому серце, і він залився слізьми.

Розділ III

ЗУСТРІЧ ТОМА З ПРИНЦОМ

Том прокинувся голодний і, не ївши, подався з дому, але всі його думки крутилися навколо примарної пишноти нічних видінь. Він тинявся по місту, не відаючи, куди йде і що діється круг нього. Люди штовхали його і часом лаяли, але замріяний хлопець пускав усе те повз вуха. Нарешті він опинився біля брами Темпл-Бар. Ніколи ще не заходив він так далеко в цей бік. Він став, хвилюк подумав, а потім знову поринув у мрії і вийшов за місто. Стренд у ті часи вже був не путівцем, а вважав себе вулицею, тільки трохи чудно на вигляд. Адже по один бік майже всуціль стояв ряд будинків, а по другий — лиш де-не-де височіли палаци вельмож з розкішними садами, що тяглись аж до річки. Тепер на місці тих садів тісняться на цілі милі похмурі кам'яні й цегляні будівлі.

Том дістався до селища Черінг і сів перепочити під гарним хрестом, якого поставив там у давні часи один овдовілий король, що оплакував дочасну смерть дружини. Потім він знову неквапно поплентав прегарною безлюдною дорогою повз пишний палац кардинала до ще пишнішого й величнішого палацу — Вестмінстерського. Вражений і щасливий, дивився Том на величезну муровану будівлю з широко розкинутими крилами, на грізні бастіони та вежі, на масивну кам'яну браму з позолоченими ґратами й рядом велетенських гранітних левів, на всі інші знаки й символи королівської влади. Невже, нарешті, настав час, коли здійсниться його заповітна мрія? Адже це, безперечно, королівський палац. Хіба не може статися так, що небеса поставляться прихильно до Тома і він побачить принца — справжнього принца з плоті й крові?

Пообіч позолоченої брами стояли дві живі статуї —

стрункі, непорушні й неприступні вартові, закуті з голови до п'ят у блискучі сталеві панцери. На шанобливій відстані товпилася ціла юрба селян і городян, дожидаючи нагоди вгледіти бодай красчком ока когось із королівської родини. То одною, то другою величною брамою палацової огорожі проїжджали туди або назад розкішні екіпажі з пишно вбраними придворними й не менш розкішними слугами на приступках.

Бідний маленький Том у жалюгідному лахмітті наблизився до огорожі й повільно та боязко рушив повз вартових. Серце в нього шалено калатало, але в душі зажеврїла надія. Бо нараз, глянувши крізь позолочені ґрати, він побачив таке, що мало не скрикнув з радості. За огорожею стояв гарненький хлопчик, засмаглий від ігор та гімнастичних вправ на свіжому повітрі, вбраний у шовк та атлас, оздоблені самоцвітами. Збоку висїли маленька шпага й кинджал, обсіпані діамантами; на ногах були зграбні чобітки з червоними підборами, на голові — гарненька малинова шапочка, з якої звисали прикріплені великим іскристим самоцвітом страусові пір'їни. Поблизу стояло кілька ошатно вбраних панів — безперечно, його слуги. О, це був принц, справжній, живий принц — тут не могло бути й тіні сумніву! Нарешті молитву хлопчика-злидаря почуто!

З подиву й радості широко розплющивши очі, Том часто, схвильовано задихав. У ту хвилину все на світі відступило перед одним-єдиним бажанням: близьенько підійти до принца і досхочу на нього надивитися. Не тямлячи, що робить, він жадїбно припав обличчям до ґрат. Ту ж мить один із солдатів брутально схопив його й відкинув у юрбу сільських роззяв та лондонських гультяїв.

— Знай своє місце, старчень! — крикнув він.

Юрба глузливо зареготала, але враз до брами підбіг юний принц. Обличчя його палало, очі виблискували гнівом.

— Як смієш ти кривдити цього бідного пахолка? — вигукнув він. — Як смієш ти поводитися так хай і з найнижчим підданцем мого батька-короля? Відчини браму і впусти його!

Бачили б ви, як поскидав шапки й схилився перед ним отой мінливий натовп! Чули б ви, як радісно юрба загорлала: «Хай живе принц Уельський!»

Солдати віддали честь алебардами, відчинили браму й знову віддали честь, коли повз них, метляючи лахміттям, пройшов принц Злиднів і привітався за руку з принцом Безмежного Достатку.

— Ти, здається, голодний і стомлений, — мовив Едуард Тюдор. — Тебе скривджено. Ходи зі мною.

З шестеро придворних слуг кинулись були до Тома — не знаю для чого: мабуть, хотіли не пустити його. Але принц владним рухом руки спинив їх, і вони вмить закам'яніли на місці, наче статуї. Едуард завів Тома до багато прибраної кімнати в палаці, яку називав своїм кабінетом. За його наказом подали такі чудові страви, яких Том зроду не бачив, а знав про них тільки з книжок. Делікатно й люб'язно, як і личить принцу, Едуард відіслав слуг, щоб ті не бентежили злиденного гостя своїми презирливими поглядами, а сам підсів до Тома і, поки той їв, став розпитувати його.

— Як тебе звать, пахолку? — спитав він.

— З ласки вашої, сер, — Том Кенті¹.

— Дивне ім'я. А де ти живеш?

— З ласки вашої, сер, — у місті. У Смітному дворі, за Тельбуховим провулком.

— Смітний двір! Теж дивна назва. А в тебе є батько й мати?

— І батько є, сер, і мати. Та ще бабуся — я люблю її так, що аж нікуди, прости мене господи, якщо це гріх! — і близнючки-сестри, Нен і Бет.

— Як я зрозумів, твоя бабуся не дуже ласкава з тобою?

— Вона ні з ким не ласкава, зосмілюся сказати вашій милості. У неї люте серце, і вона день у день чинить тільки зло.

— Вона кривдить тебе?

— Не завжди. Коли спить або лежить п'яна, тоді не займає. А як у голові у неї проясниться, то ого як лупцює.

Очі маленького принца блиснули гнівом.

— Як! Вона б'є тебе? — вигукнув він.

— О так, б'є, зосмілюся сказати вашій милості, сер.

— Б'є! Такого маленького й кволого! Слухай: перше ніж настане ніч, вона аж загуде до Тауера. Король, мій батько...

— Ви забуваєте, сер, що вона простого звання. Адже ж Тауер тільки для вельмож.

— Твоя правда. Я й не подумав про це. Ну, та дарма, знайду на неї кару. А батько добрий до тебе?

— Не добріший за бабу, сер.

— Батьки, мабуть, усі однакові. У мого теж не ангельська вдача. Рука в нього важка, але мене він не займає. Зате на лайку він, сказати правду, не скупий. А як поводитьсь з тобою твоя мати?

¹ Кенті (canty) — жвавий, веселий (англ.).

— Вона добра, сер, і ніколи не завдає мені ні прикрощів, ні болю. Нен і Бет теж хороші.

— А скільки їм років?

— З ласки вашої, п'ятнадцять, сер.

— Леді Елізабет, мої сестрі, чотирнадцять років, а кузині, леді Джейн Грей, стільки, як і мені. Вони ласкаві й добрі. А от друга моя сестра, леді Мері, та завжди похмура... Слухай, твої сестри забороняють своїм служницям усміхатися, щоб ті не вводили в гріх свою душу?

— Мої сестри, сер? Ви гадаєте, що в них є служниці?

Юний принц якусь хвилю поважно дивився на маленького злидаря, а відтак сказав:

— А чом би й ні? Хто ж допомагає їм роздягатися ввечері? Хто вбирає їх уранці?

— Ніхто, сер. Ви хочете, щоб вони скидали на ніч свою одіж і спали зовсім роздягнені, як звірі?

— Зовсім роздягнені? То хіба на них тільки по одній одежині?

— Ой ваша милість, та навіщо ж їм більше? Адже в них не по двоє тіл.

— Яка дивна й химерна думка! Вибач за сміх, я не думав глузувати з тебе. У твоїх добрих сестер, Нен і Бет, буде вдосталь і убрань, і служниць. І то скоро — мій скарбник подбає про це. Ні, не дякуй мені, це дрібниці. А ти добре говориш: легко й гарно. Ти десь учився?

— Не знаю, як вам і сказати, сер. Один добрий священик, отець Ендрю, трохи навчав мене по своїх книжках.

— А латину знаєш?

— Трошки, сер.

— Учи латину, хлопче, воно нелегко тільки наприпочатку. Грецька куди важча. Але, здається, ні латина, ні грецька, ані інші мови неважкі для леді Елізабет і моєї кузини. Послухав би ти, як ці юні дами розмовляють чужими мовами! Але розкажи мені що-небудь про твій Смітний двір. Тобі там весело живеться?

— Сказати правду, весело, з ласки вашої, сер. Тільки, звісно, коли я не голодний. У нас там показують Панча й Джуді, та ще мавпочок — то такі кумедні звірята! А як вони барвисто вбрані! Крім того, бувають іще вистави, де грають актори: вони кричать і б'ються, а потім убивають один одного і падають мертві. Ото цікаво подивитися! І коштує якийсь там фартинг, тільки роздобути того фартинга часом не так-то й легко, зосмілюся сказати вашій милості.

— Розкажуй далі.

— Інколи ми, хлопці зі Смітного двору, б'ємося на палицях, як ото ремісничі підмайстри.

Принцові зблиснули очі.

— Бігме, це б і мені сподобалось,— зауважив він.— Ну, а ще що?

— Потім ми бігаємо наввипередки, сер, хто кого пережене.

— І це мені до душі. Розкажуй далі.

— Улітку, сер, ми бродимо й плаваємо в ровах та в річці, жартома натоплюємо один одного в воду, бризкаємося, пірнаємо, перекидаємось, кричимо...

— Я віддав би королівство свого батька, щоб хоч раз отак повеселитися. Ну, розкажи ще що-небудь.

— Ми співаємо й танцюємо навколо травневого стовпа в Чіпсайді, граємось у піску, засипаючи один одного. А то ще ліпимо пиріжки з грязюки... Ох, яка гарна та грязюка! Немає нічого приємнішого на світі! Ми просто качаємось у грязюці, даруйте на слові, сер.

— Ні слова більше, прошу тебе. Таж це чиста розкіш! Якби я тільки міг убратися в такий одяг, як оце на тобі, пройтися босоніж, доскочу покачаться в грязюці, бодай раз, але щоб ніхто мені не забороняв і не вичитував! Я задля цього, здається, відмовився б і від корони.

— А якби мені хоч раз випало щастя надіти таке вбрання, як на вас, ваша милість... один-єдиний раз...

— Тобі хочеться цього? Хай буде так. Скидай своє дрантя, пахолку, і надягай мій пишний одяг. Хоч і недовге буде наше щастя, та все ж не менш радісне. Ми так побавимися, поки можна, і знову переодягнемось, перше ніж нас хтось потурбує.

Через кілька хвилин принц Уельський натяг на себе Томове рам'я, а маленький принц із царства Злиднів — пишні королівські шати. Обидва стали поруч перед великим дзеркалом, і — о диво! — їм здалося, що вони не мінялися одяжем. Хлопці вражено поглянули один на одного, потім у дзеркало й знов один на одного. Нарешті збентежений принц промовив:

— Ну, що ти на це скажеш?

— Ах, ваша милість, дозвольте мені не відповідати. Такі, як я, не сміють говорити про це.

— Тоді я сам скажу. У тебе волосся, очі, голос, поведення, постать, зріст і обличчя такі самі, як і в мене. Якби ми зовсім роздяглися, ніхто б не зміг пізнати, хто з нас злидар, а хто принц Уельський. Тепер, коли я надів на себе

твій одяг, я ще більше розумію, що почував ти, коли негідний вартовий... Стривай, то не синець у тебе на руці?

— Так, ваша милість, але це дрібниця. Адже ви знаєте, що бідний вартовий...

— Мовчи! Він учинив ганебно й жорстоко! — крикнув маленький принц, тупнувши босою ногою. — Якби король... Стий-но, не руш з місця, поки я вернуся! Такий мій наказ!

Він умить схопив зі столу якусь маленьку річ державної ваги, сховав її і, вибігши з кабінету, стрімголов помчав палацовим парком. Лахміття маяло на вітрі, обличчя палало, очі виблискували. Добігши до брами, він схопився за ґрати й крикнув:

— Відчини! Відчини браму!

Солдат, який так брутально обійшовся з Томом, відразу послухався. Але тільки-но принц, задихаючись від царственного гніву, вибіг за браму, солдат одважив йому такого ляпаса, що хлопець покотився на дорогу.

— Ось тобі, жебрачий виродку, за те, що через тебе мені дісталось від його високості! — крикнув вартовий.

Юрба зареготала. Принц підвівся з землі й обурено кинувся на вартового.

— Я принц Уельський, моя особа священна, — вигукнув він. — За те, що ти насмілився підняти на мене руку, тебе повісять.

Солдат віддав йому честь алебардою:

— Вітаю вас, ваша королівська високість! — глузливо вигукнув він і злісно додав: — Геть звідси, скажений паскудо!

Юрба з гигиканням і свистом оточила маленького принца і погнала його дорогою, глузливо гукаючи:

— Дорогу його королівській високості! Дорогу принцові Уельському!

Розділ IV

ЛИХІ ПРИГОДИ ПРИНЦА ПОЧИНАЮТЬСЯ

Кілька годин невгамовні переслідувачі гналися за принцом, але нарешті дали йому спокій. Поки він лютував і з царственою величчю загрожував юрбі та віддавав накази, він здавався їй кумедним і смішним. Та коли бідолаха вибився із сил і змовк, мучителям його зразу стало нудно, і вони подалися шукати собі іншої розваги. Принц роззирнувся навколо, але не впізнав місцевості. Знав тільки, що він у Лондоні, і пішов навмання. Незабаром будинки порідшали;

перехожих ставало чимраз менше. Принц обмив свої закривавлені ноги в струмку, що протікав там, де тепер пролягає Фаррінгдон-стріт, відпочив кілька хвилин і рушив далі. Так він дістався до великого пустирища з кількома безладно розкиданими будинками та величезною церквою. Він упізнав цю церкву. Вона була в риштованні, а навколо метушилися робітники: там кипіла робота. Принц відразу повеселішав: він відчув, що його мукам настав кінець. «Це ж старовинна церква Сірих ченців,— сказав він собі подумки.— Король, мій батько, забрав її у них, перетворив на притулок для покинутих і бідних дітей, давши їй нову назву — Христів притулок. Тутешні вихованці, звісно, радо зроблять послугу синові того, хто був такий щедрий і великодушний до них, тим паче, що цей син зараз так само бідний і безпорадний, як ті, що знайшли собі тут притулок або знайдуть у майбутньому».

Незабаром він опинився серед гурту хлопчаків, які бігали, стрибали, гралась у м'яча, в довгої лози — одно слово, бавилися, хто як міг, і всі страшенно галасували. Усі вони були однаково одягнені, так, як тоді ходили слуги й підмайстри¹. У кожного на маківці сиділа плеската чорна шапочка, з блюдечко завбільшки, яка не захищала голови, будши занадто маленька, і ніяк її не прикрашала. З-під шапочки на лоб спадало волосся, рівненько підстрижене кружальцем, без проділя; на шиї—комір, як у духовних осіб; синій, шитий по талії камзол аж до колін; пишні рукави й широкий червоний пояс; яскраво-жовті панчохи з підв'язками вище колін і черевики з великими металевими пряжками. Це був досить недоладний костюм.

Діти кинули гратись і обступили принца.

— Славні хлопчики, скажіть вашому наставникові,— промовив він з природженою гідністю,— що Едуард, принц Уельський, бажає говорити з ним.

Хлопці зняли страшенний галас, а котрийсь із них грубо вигукнув:

— То це ти, нещасне старчення, посланець його високості?

Принц спалахнув із гніву й мимохіть схопився за пояс, але шпаги там не було. Хлопці зареготали, а хтось крикнув:

— Бачили? Він справді забрав собі в голову, що в нього є шпага, як у принца!

¹ Див. примітку 1 у кінці книжки. (Прим. автора).

Ця кпина викликала новий вибух сміху. Едуард гордо випростався й сказав:

— Атож, я принц, і вам, годованцям мого щедрого батька-короля, негоже так поводитися зі мною!

Це вкрай розвеселило хлопців, і вони знов зареготали. Той, що перший заговорив з принцом, гукнув своїм товаришам:

— Агей, ви, свині, раби, нахлібники батька його високості! Ви що — забули правила пристойності? Мерщій уклякайте й кланяйтесь його королівській особі й величному лахміттю!

З криком і сміхом хлопці попадали навколішки і почали глузливо віддавати шану своїй жертві.

Принц копнув найближчого ногою й гнівно вигукнув:

— Ось тобі поки що завдаток, а завтра вранці я звелю тебе повісити!

Ну, це вже не жарт. Тут зовсім не до сміху. Вмить урвався регіт, і хлопців охопила лють.

— Хапайте його! — кричали вони.— У ставок його, у ставок! Де собаки? Левчук, кусі його! Сюди, Зубач!

І сталося таке, чого ніколи не бачила Англія: плебеї підняли руку на священну особу наступника престолу й стали цькувати на нього собак, які мало не розірвали його.

Надворі вже смеркало, коли принц опинився в густо заселеній частині міста. Тіло його було все в синцях, руки закривавлені, лахміття в грязюці. Він плентав навмання, розгублюючись чимраз дужче, й урешті так стомився й ослаб, що ледве волік ноги. Він перестав уже питати перехожих, бо у відповідь вони тільки лаяли його. Він бурмотів про себе: «Це місце зветься Смітний двір. Якщо мені стане сил не впасти й добутися туди, — я врятований. Томові рідні відведуть мене до палацу, скажуть, що я не з їхньої родини, а справжній принц, і я знов стану самим собою». Час від часу він вертав думкою до того, як жорстоко повелися з ним хлопці з Христового притулку, й казав собі: «Коли я стану королем, то вони діставатимуть від мене не тільки хліб та пристановище, але й учитимуться по книжках, бо з ситого шлунка мало пуття, коли голодні серце й розум. Я добре затямлю собі це, щоб наука, яку я дістав сьогодні, не пропала марно і мій народ не страждав від неуцтва, бо знання пом'якшує серце, виховує милосердя й жалість»¹.

¹ Див. примітку 2 у кінці книжки. (Прим. автора).

Позасвічувались вікна й ліхтарі. Знявся вітер, пішов дощ, і настала мокра, холодна ніч. Бездомний принц, безпритульний наступник англійського трону, йшов усе далі й далі, заглиблюючись у лабіринт брудних вулиць, де тіснились, кишачи людом, вулики злиднів і убогства.

Раптом якийсь п'яний здоровило брутально схопив його за комір і сказав:

— Ти знов десь протинявся до пізньої ночі, а додому не приніс, мабуть, і фартинга! Якщо так, то я тобі зараз усі твої сухі ребра переламаю, не я буду Джон Кенті!

Принц випручався з його рук і, гидливо потираючи осквернене його дотиком плече, скрикнув:

— То ти його батько? Слава добрим небесам! Відведи ж мене до мого рідного дому, а його забери звідти.

— Його батько? Я не знаю, що за «його» батько, зате знаю, що твій батько — я, і ти скоро сам...

— О, не жартуй, не хитруй і не барись! Я стомився, я поранений, я не маю сили терпіти далі. Відведи мене до мого батька, короля, і він винагородить тебе таким багатством, яке тобі й не снилося в найхимернішому сні. Повір мені, повір! Я не брешу, я кажу щиро правду! Подай мені руку, врятуй мене! Я справді принц Уельський!

П'яниця вражено подивився на хлопця, похитав головою й промимрив:

— Він таки зовсім з глузду з'їхав, наче щойно з божевільні.

Потім знов ухопив принца за комір, хрипко зареготав і, вилаявшись, мовив:

— З'їхав ти з глузду чи ні, а ми з бабуною потрощимо тобі кості, не я буду.

І він потяг за собою розлюченого принца, що пручався й виривався в нього з рук, і зник із ним в одному з найближчих подвір'їв під сміх і веселі крики огидного вуличного наброду.

Розділ V

ТОМ — ВЕЛЬМОЖА

Лишившись на самоті в принцовому кабінеті, Том Кенті щедро скористався з такої щасливої нагоди. То так, то сяк повертався він перед великим дзеркалом, милуючись своїм розкішним убранням; потім відійшов, наслідуючи величну поставу принца й знай поглядаючи в дзеркало,— яке це

справляє враження. Далі витяг із піхов чудову шпагу, вклонившись, поцілував лезо й притулив до грудей, як це п'ять або шість тижнів тому у нього на очах зробив один благородний лицар, віддаючи честь комендантові Тауера, коли передавав тому для ув'язнення знатних лордів Норфолька й Саррі. Том погрався всипаним самоцвітами кинджалом, що висів у нього біля боку, оглянув дороге, вишукане оздоблення кімнати, посидів у кожному шкіряному м'якому кріслі і подумав, як би він дер носа, коли б ватага зі Смітного двору могла хоч краєчком ока побачити його в усій оцій пишноті. І тут-таки спитав себе: чи повірять хлопці його оповіданню про чудесні пригоди, коли він повернеться додому, чи тільки похитають головою і скажуть, що через буйну свою уяву він таки зсунувся з глузду.

Через півгодини йому раптом спало на думку, що принц щось довго не вертається. І він зразу відчув себе самотнім. Він почав жадібно прислухатись і перестав бавитися гарненькими речами, що були навколо нього. Йому стало неспокоїно, потім він стривожився й, урешті, злякався не на жарт. Ось зараз хто-небудь увійде, заскочить його в убранні принца, а самого принца немає, щоб пояснити, як це сталося. Вони можуть відразу повісити його, а потім уже розбиратимуться, як він сюди потрапив. Він чув, що вельможні пани вирішують справи швидко, коли йдеться про такі дрібниці. І йому робилось дедалі страшніше. Тремтячи з хвилювання, він тихенько відхилив двері до передпокою, вирішивши втекти й розшукати принца, щоб той захистив його й випустив звідси. Шестеро блискучих слуг і двоє знатних, барвисто вбраних, як метелики, пажів миттю посхоплювалися на ноги й низько йому вклонилися. Том відсахнувся й причинив двері.

«Вони сміються з мене, — подумав він. — Зараз підуть і все розкажуть. І чого я потрапив сюди на свою погибель?»

Він почав ходити по кімнаті, охоплений невимовним жахом, дослухаючись, здригаючись від найменшого шереху. Нараз двері відчинилися, і вбраний у шовки паж доповів:

— Леді Джейн Грей.

Двері зачинилися, і до Тома підстрибом підбігла гарненька, багато вбрана дівчина. Але вона враз спинилась і стурбовано запитала:

— Що тебе непокоїть, мілорде?

Томові перехопило дух, але він якось спромігся прожебоніти:

— Ой, змилуйся наді мною! Я не мілорд, я тільки

бідний Том Кенті з Лондона, із Смітного двору. Будь така ласкава, відведи мене до принца, щоб він, за своїм милосердям, віддав моє лахміття й випустив мене звідси цілим і живим. Зглянься, врятуй мене!

Том упав навколішки, простягаючи до неї руки і благаючи не тільки словами, але й очима. Дівчина ніби скам'яніла від жаху, тоді скрикнула:

— О мілорде, ти на колінах? Передо мною!

І вибігла з кімнати. А Том у розпачі повалився на підлогу, шепочучи:

— Ні допомоги, ні надії! Зараз прийдуть і заберуть мене.

Поки він отак лежав, завмираючи з жаху, страшна вість поширилась по палацу. Її переказували пошепки, бо в палацах завжди шепочуться, і вона переходила від слуги до служниці, від лорда до леді, усіма довгими коридорами, з поверху на поверх, із зали в залу: «Принц збожеволів! Принц збожеволів!» Незабаром у кожній вітальні, у кожній мармуровій залі позбиралися гурточки пишних дам і кавалерів та невеличкі купки таких самих блискучих, але не таких знатних осіб. Усі вони стурбовано перешіптувалися, і кожне обличчя виказувало скорботу. І раптом з'явився пишно вбраний королівський камергер і неквапно обійшов усі гурточки, урочисто проголошуючи:

— Ім'ям короля! Під загрозою смертної кари забороняється слухати цю неправдиву, безглузду чутку, обговорювати її і виносити за межі палацу. Ім'ям короля!

І перешепти вмить урвалися, неначе всі відразу поніміли.

Згодом по коридорах прогуло: «Принц! Дивіться, принц іде!»

Бідолашний Том поволі йшов повз купки придворних, що низько схилялися перед ним, і силкувався відповідати на їхні поклони. Він боязко роззирався круг себе, і в очах його світилася розгубленість та безпорадність. З обох боків його підтримувало двоє знатних лордів, а ззаду йшли королівські лікарі та кілька слуг.

Аж ось Том опинився в розкішному покої і почув, як за ним зачинили двері. Люди, що привели його сюди, стали навколо нього. Перед ним, зовсім близько, лежав здоровезний, дуже гладкий чоловік із широким одутлим обличчям і суворим поглядом. Велика голова його вже зовсім посивіла, та й баки, що облямовували обличчя, теж були сиві. Вбрання на ньому було багате, але старе й подекуди трохи виношене. Одна нога, опухла й забинтована, лежала на подушці. В покої панувало мовчання. Всі, крім цього чоловіка,

поштиво схилили голови. Цей похмурий хворий чоловік і був грізний Генріх Восьмий. Він заговорив, і очі в нього стали ласкаві:

— Що це ти вигадав, мілорде Едуарде, мій принце? Чого це ти здумав так жорстоко жартувати зі свого батька, доброго короля, що любить тебе й жаліє?

Нещасний Том, напружуючи запаморочений розум, прислухався до слів старого, але, почувши слова «доброго короля», враз попелотнів і, як підстрелений, упав на коліна. Благально простягаючи руки, він скрикнув:

— Ви — *король*? Ну, тоді я пропав!

Ці слова неначе приголомшили короля. Погляд його якусь хвилю безтямно блукав по обличчях придворних, тоді з подивом спинився на хлопчиків, що лежав у нього в ногах. Він з сумом промовив:

— О лихо! Я думав, що чутки перебільшені. Але боюся, що помилявся.

Потім тяжко зітхнув і лагідно додав:

— Підійди до свого батька, сину мій. Ти, мабуть, занедужав.

Томові допомогли підвестися, і він покірно, тремтячи від страху, наблизився до державця Англії. Король узяв у долоні перелякане дитяче личко і якусь хвилину з любов'ю вдивлявся в нього, немов шукаючи там благодатних знаків повернення розуму, потім пригорнув до грудей кучеряву голівку й ніжно погладив її.

— Невже ти не пізнаєш свого батька, сину мій? Не розбивай мого старого серця, скажи, що ти знаєш мене. Ти знаєш, хто я, правда ж?

— Так, ви наш могутній король, нехай вас бог береже!

— Так, так. Ну, от і добре. Та заспокойся ж, не тремти. Тут ніхто тебе не скривдить: усі ми любимо тебе. Ну от, тобі вже краще. Лихий твій сон минув, правда ж? І ти вже знаєш, хто ти. Тепер ти більше вже не називатимеш себе чужим ім'ям?

— Благаю вас, найясніший повелителю, повірте мені! — скрикнув Том. — Я кажу щиру правду. Я наймізерніший із ваших підданців, я народився злидарем, і тільки злощасний випадок привів мене сюди. Я ні в чім не винен. Я ще такий юний, я не хочу вмирати. Одне ваше слово врятує мене. Скажіть це слово.

— Умирати? Не говори так, мій любий принце. Хай заспокоїться твоя засмучена душа. Ти не вмреш!

Том упав навколішки з радісним криком:

— Дякую вам, милостивий королю! Хай дні ваші будуть довгі й ясні на благо країни!

Потім він підхопився на рівні і, повернувшись до лордів, що привели його до короля, захоплено вигукнув:

— Ви чули? Я не вмру. Сам король сказав це!

Усі шанобливо схилилися перед ним, але ніхто не ворухнувся, ніхто не мовив і слова.

Том зняковів і, помовчавши з хвилину, несміливо спитав короля:

— Мені вже можна йти?

— Йти? Звичайно, можна. Але чом би тобі не побути ще трохи зі мною? Куди ти хочеш йти?

Том опустив очі й сумирно відповів:

— Мабуть, я не так зрозумів вас. Я думав, що вже вільний, і хотів повернутись в убогу хатину, де народився. Я там виріс у злиднях, але то моя рідна домівка, там моя мати й сестри, а до цієї пишноти й розкошів я не звик. Благаю, відпустіть мене!

Король мовчав у глибокій задумі. На обличчя йому хмарою лягла гірка скорбота. Раптом він заговорив, і в голосі його забриніла тінь надії:

— Може, розум його помутився тільки на одній цій думці, а в іншому здоровий і ясний. Дай-то боже! Ми зараз це перевіримо.

Він щось спитав у Тома латиною, і хлопець так-сяк відповів йому тією ж мовою. Король просвітлів. Лорди й лікарі теж виявили задоволення. Король сказав:

— Звичайно, з його знаннями й здібностями він мусив би дати куди крашу відповідь, проте й така показує, що розум його лише потьмарений, а не вражений. Що ви скажете, сер?

Лікар, до якого звернувся король, низько вклонився й відповів:

— Я тієї ж думки, що й ваша величність.

Король дуже зрадів, що його здогад підтвердила така високовчена особа, і сказав уже трохи веселіше:

— Ну, слухайте! Спробуємо ще одне.

Він про щось спитав Тома по-французькому. Том хвилюк мовчав, зняковілий під пильними поглядами всіх присутніх, потім промовив соромливо:

— Даруйте, ваша величність, цієї мови я не знаю.

Король безсило впав на подушки. Придворні кинулись йому на допомогу, але він зупинив їх і сказав:

— Нічого, мені просто стало трохи млосно. Зведіть мене.

Отак, досить. Іди сюди, сину мій. Поклади на груди батькові свою бідну потьмарену голівку й заспокойся. Ти скоро видужаєш. Ця лиха недуга скоро минеться. Не бійся, ти знов будеш здоровий.

Потім він обернувся до присутніх. Лагідність зникла з його очей, і в них блиснули грізні вогники.

— Слухайте, ви, всі! Мій син збожеволів, але це минеться. Це трапилось тому, що він перевтомив себе наукою і занадто мало гуляв. Геть книжки та вчителів! Розважайте його іграми на свіжому повітрі та всякими здоровими забавами, щоб він якнайскоріше видужав.— Випроставшись, король палко говорив далі: — Так, він божевільний, але це мій син, наступник англійського престолу. Чи сповна розуму, чи ні, а він буде королем. Слухайте і оголосіть усім: кожен, хто хоч слово вимовить про недугу мого сина, піде на шибеницю як ворог ладу й спокою в державі.. Дайте води... пече вогнем... горе підточує останні мої сили... заберіть келих... підтримайте мене. Так, добре. Він божевільний? Ну, що ж! Хай божеволіє він тисячу разів, а все ж він принц Уельський, і я, король, стверджую його права. Завтра ж таки прилюдно, за стародавнім звичаєм, ми піднесемо його до королівської гідності. Негайно віддайте наказ, лорде Гертфорде.

Один з вельмож став на коліна перед королем і мовив:

— Вашій королівській величності відомо, що спадковий великий маршал Англії у Тауері. Не годиться ж в'язневі...

— Мовчи! Не ображай мій слух ненависним ім'ям. Невже цей чоловік житиме довіку? Хіба щось може стати на заваді моїй волі? Хіба в державі не знайдеться не заплямованого зрадою маршала, який би міг покласти на принца Уельського ознаки його звання? Попередь парламент, щоб до сходу сонця Норфолькові був ухвалений смертний при- суд. За непослух вони гірко поплатяться! ¹

Лорд Гертфорд сказав:

— Воля короля — закон.

І, підвівшись, став на своє місце.

Помалу гнів на обличчі старого короля згас, і він промовив:

— Поцілуй мене, мій сину. Отак... Чого це ти боїшся свого батька? Хіба я не люблю тебе?

— Ви ласкавий до мене, недостойного, мій найясніший повелителю,— відповів Том.— Але... але... мене гнітить думка про того, хто мусить умерти...

¹ Див. примітку 3 у кінці книжки. (Прим. автора).

— Пізнаю тебе, сину мій, пізнаю. Бачу, що серце в тебе лишилось незаймане, дарма що розум уражений. Ти завжди був великодушний. Але цей герцог заважає нам віддати тобі належну шану. На його місце я призначаю іншого, який не запламує зрадою свого високого звання. Заспокойся, мій принце, не завдавай клопоту своїй бідній голівці.

— Але це ж я прискорюю його смерть. Може б, він ще довго жив, якби не я.

— Не думай про нього, мій сину, він цього не гідний. Поцілуй мене ще раз і йди погуляй та розважся. Неміч моя замучила мене. Стомився я й хочу відпочити. Йди з дядьком Гертфордом і знов приходи, коли мені полегшає.

З важким серцем вийшов Том з королівського покою, бо останні слова старого розвіяли його надію на визволення. І знов почув він тихий шепіт: «Принц! Принц іде!»

Коли він проходив між блискучими рядами застиглих у шанобливому поклоні царедворців, його все більше огортала туга. Він знав, що потрапив у полон і назавжди може лишитися у цій золотій клітці нещасним, самотнім принцом, якщо милосердний бог не зглянеться на нього і не поверне йому волі.

І хоч би куди він глянув, скрізь йому ввижалася відтята голова герцога Норфолькського з очима, повними німого докору.

Які чудові були його недавні мрії і як жахливо вони збулися!

Розділ VI

ТОМ СКОРЯЄТЬСЯ ВОЛІ КОРОЛЯ

Тома привели до парадної зали і запросили сісти. Йому страшенно незручно було сидіти при літніх, та ще знатних людях. Він попросив їх теж сісти, але вони тільки кланялися йому й мурмотіли слова подяки. Том почав був умовляти їх, але його «дядько», граф Гертфорд, шепнув йому на вухо:

— Будь ласка, мілорде, не просіть їх, вони не мають права сидіти при вас.

Доповіли про прихід лорда Сент-Джона. Він увійшов і, вклонившись Томові, промовив:

— Я прийшов з дорученням короля в одній таємній справі. Прошу вашу високість відіслати всіх присутніх, крім мілорда графа Гертфорда.

Побачивши, що Том не знає, як це зробити, лорд Герт-

форд шепнув йому, що треба лише подати знак рукою, а як він не хоче говорити, то й не треба. Коли почет вийшов, лорд Сент-Джон сказав:

— Його величність наказує, щоб задля державних інтересів його високість принц по змозі приховував від людей свою хворобу, аж поки вона зовсім минеться. Його високість не повинен заперечувати, що він справжній принц і наступник англійського престолу. Він мусить зберігати свою королівську гідність і без ніякого протесту — чи то в словах, чи в знаках — приймати від придворних шану, яка належить йому за правом і звичаєм. Він не повинен говорити про своє нібито низьке походження й злиденне життя, бо це хворобливий витвір перевтомленої уяви. Він повинен докладати всіх зусиль, щоб поновити в пам'яті знайомі обличчя, а не впізнавши когось, лишатися спокійним і нічим не виявляти своєї забутливості. Коли ж під час церемоніалів його високість не знатиме, що́ треба робити й говорити, то, не виказуючи своєї розгубленості перед цікавими, він повинен порадитися з лордом Гертфордом або з вашим покірним слугою. Його величність доручає нам виконувати цей обов'язок і завжди бути напоготові аж до скасування наказу. Така воля його величності. Його величність ласкаво вітає вашу королівську високість і молить господа бога, щоб він якнайскоріше послав вам зцілення й охороняв вас віднині й довіку.

Лорд Сент-Джон уклонився й відійшов убік. Том сумирно відповів:

— Така воля короля, і ніхто не сміє її нехтувати. Веління короля буде виконано.

Лорд Гертфорд промовив:

— Зважаючи на те, що його величність не дозволить обтяжувати вас книжками та наукою, може б, ви, ваша високість, розважилися трохи якою-небудь легкою забавою, щоб не втомитися перед бенкетом та не зашкодити своєму здоров'ю.

На Томовому обличчі відбилосся щире здивування. Він почервонів, відчувши на собі сумний погляд лорда Сент-Джона. Той сказав:

— Пам'ять ще зраджує вас, та не турбуйтеся, бо все це минеться разом з вашою недугою. Мілорд Гертфорд каже про бенкет у місті. Два місяці тому його величність обіцяли, що ваша високість теж візьме участь у цім святі. Тепер пригадуєте?

— Соромно признатися, але я справді-таки забув про це,— затинаючись, промовив Том і знов зашарівся.

В ту хвилину доповіли, що прийшли леді Елізабет та леді Джейн Грей. Обидва лорди значуще презирнулися, і лорд Гертфорд швидко рушив до дверей. Коли дівчата проходили повз нього, він тихенько сказав їм:

— Прошу, міледі, удавайте, ніби не помічаєте в ньому нічого чудного, і не виказуйте здивування, коли його зрадить пам'ять. Ви, на жаль, побачите, що це з ним трапляється раз у раз.

Тим часом лорд Сент-Джон шепнув на вухо Томові:

— Будьте ласкаві, сер, пам'ятайте веління його величності. Пригадуйте все, що можете, або принаймні *удавайте*, що нічого не забули. Не показуйте їм, як ви змінилися, бо ж ви знаєте, як ніжно люблять вас ваші сестри і як їм буде боляче. Може, ваша високість зволить, щоб я й ваш дядько лишилися при вас?

Том кивнув головою і щось промимрив на знак згоди. Він уже засвоював науку і в простоті душевній вирішив якнайпильніше виконувати веління короля.

Але, незважаючи на всі перестороги, Том у розмові частенько потрапляв у скрутне становище. Він не раз занепадав духом і ладен був визнати себе нездатним для такої трудної ролі. Та його рятувала тактовність принцеси Елізабет і невсипуща пильність обох лордів, які в скрутну хвилину ніби випадково підказували йому потрібне слово. Одного разу маленька леді Джейн украй збентежила його таким запитанням:

— Ви сьогодні вже віддавали шану її величності королеві, мілорде?

Том спершу розгубився і в розпачі мало не бовкнув щось навмання, але йому на допомогу наспів лорд Сент-Джон і зі спритністю придворного, звиклого давати раду всяким делікатним справам, відповів за нього:

— Авжеж, міледі, і її величність королева потішила принца, сказавши, що його величності королю стало краще. Правда ж, ваша високість?

Том щось промимрив на знак згоди, але відчув, що заходить на слизьке. Трохи згодом згадано було про те, що Том на якийсь час облишить науку, і маленька леді Джейн вигукнула:

— Ах, яка шкода! Яка шкода! Ти ж так добре вчився! Та не журися, мій любий принце, то ненадовго. Ти будеш

такий учений, як і твій батько, і говоритимеш стількома мовами, як він.

— Мій батько! — скрикнув Том, забувшись. — Та він і рідною мовою говорить так, що тільки свиням у хліві можна його слухати! А щодо вченості...

Він підвів очі і зустрів суворий застережливий погляд лорда Сент-Джона.

Том затнувся, почервонів і додав тихо й сумно:

— Ох... мене знов посідає хвороба, й думки мої плутаються. Я не хотів образити його величність короля.

— Ми знаємо, — сказала принцеса Елізабет, ніжно беручи руки «брата» у свої долоні, — ти не турбуйся. Винна твоя хвороба, а не ти.

— Яка ти добра та ласкава, міледі, — зворушено мовив Том. — Від щирого серця дякую тобі.

Безжурна леді Джейн кинула Томові якусь простеньку фразу по-грецькому. Але пильне око принцеси Елізабет зауважило збентеження на обличчі хлопчика, і, відповівши за нього цілим потоком звучних грецьких слів, вона звела розмову на щось інше.

Загалом час минав досить приємно. Підводні рифи та обмілини щораз траплялися рідше, і Том дедалі поводився вільніше. Він бачив, що всі з любов'ю намагаються йому допомагати і вибачають усі його помилки. Коли Том дізнався, що молоді леді теж будуть з ним увечері на бенкеті у лорда-мера, серце в нього радісно забилося. Він був певен, що не почуватиме себе самотнім серед безлічі чужих людей, хоч усього годину тому сама думка про те, що принцеси поїдуть разом з ним, сповнила б його безмірним жахом.

Але обох Томових ангелів-охоронців — лордів Гертфорда і Сент-Джона — ця розмова тишила куди менше. Вони почували себе так, ніби проводили великий корабель по небезпечній протоці. Вони весь час були пильні, насторожені і розуміли, що обов'язок, який вони взяли на себе, — нелегкий. Тому, коли молодим леді вже час було йти і доповіли, що прийшов лорд Гілфорд Дадлі, обидва зрозуміли, що так переобтяжувати їхнього підопічного не слід, та й вони самі неспроможні знову знятися з якоря і вдруге рушити в небезпечну подорож. Отож вони шанобливо порадили Томові перепросити гостя й відхилити візит. Том на це погодився, і тільки по личку леді Джейн майнула тінь розчарування, коли вона почула, що блискучого кавалера не приймуть.

Запала мовчанка. Всі немов чекали чогось, і Том, не ро-

зуміючи, запитливо глянув на лорда Гертфорда. Той подав якийсь знак, але Том і тоді не здогадався, що це означає. Тоді на поміч поспішила догадлива принцеса Елізабет. Вона зробила реверанс і промовила:

— Може, його високість принц дозволить нам піти?
І Том відповів:

— Звичайно, міледі, для мене священне кожне ваше бажання. Та мені легше віддати вам будь-що з того, що я владен віддати, ніж позбутися щастя й радості бачити вас. Прощайте, і хай благословить вас бог!

Він посміхнувся про себе й подумав: «А я таки не дарма зачитувався книжками про принців, навіть трохи похопив їхню пишну мову...»

Коли вельможні панни вийшли, Том стомлено сказав своїм опікунам:

— Дозвольте мені, мілорди, лягти десь у куточку й трохи відпочити.

Лорд Гертфорд відповів:

— Як завгодно вашій високості. Ви нам наказуєте, а ми вас слухаємо. Вам справді треба добре відпочити, бо незабаром доведеться їхати до міста.

Він подзвонив. Увійшов паж, і лорд Гертфорд звелів йому запросити сера Вільяма Герберта. Той умить з'явився і повів Тома у внутрішні покої. Том простяг був руку, щоб напитися води, але вдягнений у шовк і оксамит слуга схопив келих і, схиливши одне коліно, підніс його Томові на золотій таці.

Далі, зморившись, полонений сів і хотів був скинути черевики, боязким поглядом прохаючи дозволу, але ще один мучитель у шовку та оксамиті став перед ним навколішки й роззув його. Том почав був роздягатися далі, але слуги попереджали кожен його намір, і кінець кінцем, зітхнувши, він їм скорився. «І як вони ще не беруться дихати за мене!» — промурмотів він.

Взутий у капці, закутаний у дорогий халат, він, нарешті, дістав змогу відпочити. Але заснути не міг, бо в голові було повно думок, а в кімнаті — повно людей. Відігнати думки він не мав сили, а відіслати слуг не наважився, не знаючи, як це зробити. Тож і вони зоставалися біля нього, на превеликий жаль Томові і їм самим.

Коли Том вийшов, його вельможні опікуни лишилися наодинці. З хвилину вони мовчали, в задумі похитували головами, ходячи по кімнаті, потім лорд Сент-Джон промовив:

— Скажіть відверто, що ви про це все думаєте?

— Відверто? Ось що. Король незабаром помре, а мій племінник збожеволів, божевільним зійде на престол і божевільним лишиться назавжди. Хай бог змилується над Англією, бо їй це незабаром буде потрібно.

— Так, схоже на те... але чи немає у вас ніякого сумніву щодо...

Лорд Сент-Джон затнувся й замовк. Видно тема була занадто дражлива. Лорд Гертфорд підійшов до нього, глянув йому у вічі ясним, щирим поглядом і сказав:

— Кажіть. Тут ніхто не почує, крім мене. Сумніву щодо чого?

— Мені й так дуже тяжко говорити про те, що спало мені на думку, а ви, мілорде ще такий близький родич йому. Будь ласка, вибачте, коли це образа, але чи не здається вам дивним, що божевілля так змінило його поставу й манери? Вони й тепер величні і достойні принца, але в кожній дрібниці відчувається щось нове, не схоже на колишнє. А хіба не дивно, що божевілля стерло з його пам'яті обличчя рідного батька? Що він забув усі знайомі звичаї й ознаки шани, які повинні віддавати йому придворні? Що, пам'ятаючи латинську мову, він не згадав ані слова з грецької й французької? Не гнівайтесь, мілорде, але розвійте мою тривогу. Мені спокою не дають його слова, що це не принц, і...

— Мовчіть! Те, що ви кажете,— зрада! Хіба ви забули наказ короля? Пам'ятайте, що, слухаючи вас, я теж беру участь у злочині.

Лорд Сент-Джон пополотнів і квапливо сказав:

— Я винен, каюсь. Згляньтеся наді мною, не виказуйте його величності, а я віднині й думати про це не буду. Пожалійте мене, сер, не занепащайте.

— Я задоволений, мілорде. Якщо ви ніколи ні мені ні іншим не говоритимете про свої сумніви, я все пробачу, наче ви нічого й не казали. Але ваші підозри безглузді. Адже ж він син моєї рідної сестри. Я ще з колиски знаю його голос, обличчя, кожну рисочку. А божевільні часом виробляють ще й не такі химерії як його високість принц. Хіба ви вже забули, як старий барон Марлі, збожеволівши, забув своє обличчя, хоча знав його цілих шістьдесят років, і воно здалося йому чужим? Він навіть називав себе сином Марії Магдалини і запевняв, що голова його зроблена з іспанського скла. Бідолаха нікому не дозволяв торкатися її, все боявся, що вона розіб'ється. Відкиньте свої підозри,

мілорде. Це справжній принц — я добре його знаю, — і незабаром він буде вашим королем. Для вас краще було б добре пам'ятати це, а не думати казна-що.

Вони поговорили ще трохи. Лорд Сент-Джон докладав усіх зусиль, щоб як-небудь заглядати свій промах, і без кінця повторював, що сумніви його вже розвіялись назавжди. Далі лорд Гертфорд відпустив його, а сам лишився оберігати принців спокій. Незабаром і він глибоко замислився, а що довше думав, то більше хвилювався. Нарешті він почав ходити по кімнаті, бурмочучи про себе:

— Він *безперечно* принц! В усій країні не знайдеться сміливця, що взявся б запевняти, ніби між двома хлопцями різної крові й роду може бути така дивна схожість. Ну, а припустімо, що це справді так... то як би могли вони помінятися місцями? Ні, це безглуздя, безглуздя, безглуздя!

А згодом він додав:

— Якби він був самозванець і величав себе принцом Уельським, це була б природна й зрозуміла річ. Але хіба це самозванець, коли його визнає принцом сам король і всі придворні, а він зрікається свого звання й відмовляється від почесей. Ні, присягаюся святим Свізіном, це справді принц, тільки божевільний.

Розділ VII

ПЕРШИЙ КОРОЛІВСЬКИЙ ОБІД ТОМА

Десь о першій годині Том без ремства скорився церемонії переодягання до обіду. Його одягли не менш розкішно, ніж раніш, але вже по-новому. На ньому перемінили все-все — від плоєного комірця до панчіх. Потім його урочисто провели до просторої багатої зали, де стояв стіл, накритий на одну особу. Весь посуд був з литого золота, прикрашений візерунками роботи Бенвенуто, і йому ціни не можна було скласти. У залі було повно високородних слуг. Капелан проказав молитву, і Том хотів був уже взятися до їжі, бо його давно мучив голод, але його спинив граф Берклі, що почав підв'язувати йому серветку. Почесний обов'язок підв'язувати серветку принцові Уельському в роду цього вельможі був спадковий і переходив із покоління в покоління. Поблизу був і чашник, що попереджав усяку спробу Тома налити собі вина. Тут же стояв і куштувальник, який мав на першу вимогу його високості принца Уельського куштувати кожну підозрілу страву, ризикуючи отруїтися. Правда, за тих часів

він уже стояв коло столу лише задля декорації, але ще кілька поколінь тому ця висока посада була не дуже безпечна, і мало хто бажав такої честі. Дивно, що для цього не використовували собаку або алхіміка,— а втім, у королівських звичаях усе якесь чудне. Нащо там був присутній лорд д'Арсі, перший камердинер,— взагалі невідомо. Був там і лорд-дворецький: він стояв за стільцем у Тома і наглядав за всією обідньою церемонією, яка відбувалася під наглядом лорда-сенешаля й лорда-кухмістера. Крім них, у Тома було триста вісімдесят четверо слуг. Звичайно, в їдальні не було й чверті їх, і взагалі Том навіть не знав про їхнє існування.

Усі присутні були за якусь годину добре вимуштрувані: їм наказано не забувати, що у принца скроминуще потьмарення розуму, і не виказувати й тіні здивування з приводу його химер. Ці «химери» одразу ж упали всім у око, але викликали в кожного не сміх, а тільки сум і жалість. Усім було тяжко бачити улюбленого принца в такому стані.

Бідний Том їв руками, але ніхто не посміхався, усі вдавали, ніби нічого не помічають. Том зацікавлено поглядав на свою серветку, бо вона була дуже тоненька і з гарним візерунком, а потім простодушно заявив:

— Будь ласка, краще заберіть її, а то ще, чого доброго, заляпаю ненароком.

І граф Берклі, що під'язав йому серветку, шанобливо зняв її, не мовивши ні слова.

Том довго розглядав салат і ріпу, а потім спитав, що воно за страви і чи можна їх їсти. Бо в Англії тоді тільки-тільки почали вирощувати ці овочі, а до того їх привозили з Голландії як дорогі делікатеси¹. На Томове запитання відповіли поштиво й серйозно, без ніякого подиву. Упоравшись з десертом, Том напхав собі кишені горіхами; і знов-таки ніхто, здавалось, не звернув на це уваги й анітрохи не збентежився. Але Том сам відразу схаменувся й зніяковів. Це єдиний раз під час обіду йому дозволили самому, власними руками взяти щось зі столу, і він відчув, що вчинок його вкрай непристойний і негідний принца. І в ту ж хвилину у нього засвербіло перенісся, а кінчик носа весь наморщився й болісно засмикався. Том упав у розпач. Він благально поглядав то на одного царедворця, то на іншого, і на очах йому виступили сльози. Усі злякано кинулися до нього, питаючи, що з ним таке. І Том вимовив із щирим жалем:

¹ Див. примітку 4 у кінці книжки. (Прим. автора).

— Благаю, вибачте. Але в мене страшенно свербить ніс. Що слід робити в таких випадках? Будь ласка, скажіть швидше, а то я не втерплю.

Ніхто не засміявся. Всі розпачливо позирали один на одного, немов шукаючи поради. Перед ними виросла глуха стіна, і в усій історії Англії не знайшлося би вказівок, як пройти крізь ту стіну. Лорда-церемоніймейстера поблизу не було, і ніхто не зважувався пуститися в невідоме море, щоб на свій ризик розв'язати це важливе державне питання. Леле! При королівському дворі не було посади спадкового чухача. А тим часом у Тома сльози вийшли з берегів і полилися по щоках. Його нещасний ніс корчився в пекельних муках, благаючи рятунку. Нарешті природа зламала всі перепони етикету, і Том, у думці прохаючи пробачення, якщо він робить негаразд, полегшив засмучені серця придворних і власноручно почухав собі носа.

Коли обід скінчився, Томові піднесли широку золоту чашу з ароматною рожевою водою, щоб він виполоскав собі рот і обмив руки. Поруч став граф Берклі, держачи напоготові чисту серветку. Том із хвилину спантеличено дивився на чашу, потім підніс її до губ і з серйозним виглядом сьорбнув запашної рідини.

— Ні,— сказав він, відсовуючи від себе чашу,— цей напій мені не до вподоби. Пахне він добре, але зовсім не міцний.

Навіть ця чудернацька вихватка хворого принца нікого не розвеселила, а викликала лише глибокий жаль до нього.

Далі Том несподівано знов зробив помилку. Він вийшов із-за столу саме в ту хвилину, коли капелан став за його стільцем і, звівши угору руки та закотивши під лоба очі, приготувався читати подячну молитву. Але ніхто наче й не помітив, що принц порушив звичай.

Наш маленький друг попросив, щоб його провели до кабінету й залишили на самоті. На гачках, вбитих у дубову панель, була розвішана сталева блискуча зброя з майстерним золотим карбуванням. Це був повний бойовий обладунок: королева, мадам Парр, недавно подарувала його справжньому принцові. Том надів поножі, рукавиці й шолом із плюмажем. Решту зброї надіти самому було не під силу, і він уже хотів кого-небудь покликати на допомогу, та враз згадав про горіхи, що лежали у нього в кишенях. Яке щастя поласувати на самоті, коли ніхто з пишних спадкових лордів не дивиться на тебе й не докучає непроханими послугами! Том повісив на місце чудові іграшки і заходився лушити горіхи, уперше почувуючи себе щасливим, від-

коли господь за гріхи зробив його принцом. Упоравшись з горіхами, він звернув увагу на шафу, де стояли книжки з дуже цікавими назвами, поміж них — «Етикет при англійському дворі». Оце був скарб! Том уместився на розкішній канапі й ретельно взявся до науки. Тут ми його й покинемо на деякий час.

Розділ VIII

КЛОПІТ ІЗ ПЕЧАТКОЮ

О п'ятій годині ранку Генріх Восьмий прокинувся від тяжкої дрімоти й промурмотів сам до себе:

— Лихі сни! Лихі сни! Ось-ось прийде моя остання хвилина. Привиддя віщують смерть, та й серце б'ється все слабкіше.

Раптом у очах короля блиснув зловісний вогник, і він промовив:

— Але я не вмру, поки він буде на цім світі.

Придворні помітили, що він прокинувся, і один доповів, що лорд-канцлер чекає в сусідній кімнаті.

— Хай увійде, хай увійде! — вигукнув король.

Увійшов лорд-канцлер і, ставши на коліна перед королівським ложем, промовив:

— Я віддав наказ, і, згідно з волею вашої величності, пери Англії в своїх мантиях стоять у залі засідань. Вони вже ухвалили вирок герцогові Норфолькському і смиренно чекають дальших розпоряджень вашої величності.

Обличчя короля спалахнуло жорстокою радістю.

— Підведіть мене! — вигукнув він. — Я сам піду в парламент і власноручно скріплю печаткою присуд, який звільняє мене...

Голос його урвався, і він сплотно як смерть. Його знов поклали на подушки і поспішили підкріпити ліками.

Він сумно промовив:

— Який жаль! Як довго прагнув я цієї солодкої хвилини! Але вона настала занадто пізно, і доля вкрала в мене вимріяне щастя. Але поквапся, поквапся! Хай інші виконають радісний обов'язок, якого не довелось виконати мені. Я передаю свою велику печатку державній комісії. Ти, як канцлер, сам повинен обрати до неї лордів, і починайте. Ну, поквапся! Перше ніж зайде сонце, принеси мені його голову.

— Все буде виконано, як наказує ваша величність,—

одказав канцлер.— Чи не зволить ваша величність вручити мені печатку, щоб я міг прискорити цю справу?

— Печатку? Та хіба ж вона не в тебе?

— Пробачте, ваша величність, але ви взяли її у мене два дні тому, сказавши, щоб нею не користувались, аж поки ви самі зволите скріпити своєю королівською рукою вирок герцогові Норфолькському.

— Ах так, пригадую... Де ж я подів її?.. Який я став слабкий. Останніми днями пам'ять щось дуже часто зраджує мене... Дивно, дивно.

Король невиразно бубонів, похитуючи сивою головою, і марно силкувався пригадати, де він поклав печатку. Урешті лорд Гертфорд став перед ним на коліна й мовив:

— Насмілюсь нагадати вашій величності: я і ще, мабуть, дехто з присутніх пригадуємо, що ви зволили вручити велику печатку його високості принцові Уельському, аби він беріг її до того дня, коли...

— Правда, правда,— перебив його король.— Негайно принеси її. Мерщій, бо час летить!

Лорд Гертфорд поклавився до Тома, але скоро повернувся вкрай стурбований і з порожніми руками.

— Ваша величність,— сказав він,— на превеликий жаль, я мушу засмутити вас тяжкою звісткою. З волі божої його високість принц іще нездужає і неспроможен пригадати, що ваша величність дали йому печатку. Я одразу ж поспішив повідомити про це вашу величність, бо ми б тільки прогаяли дорогоцінний час, якби мали обшукувати нескінченну анфіладу покоїв його королівської висо...

Стогін з уст короля урвав мову лорда Гертфорда. Трохи згодом король промовив з глибоким сумом:

— Не турбуйте більше нещасну дитину. Десниця господня тяжко лягла на бідолашного, і в мене серце крається з любові та жалю до нього. Як мені боляче, що я не можу взяти його тягар на свої старі, похилені від горя плечі й принести йому спокій.

Король заплющив очі, з хвилину щось про себе мурмотів і раптом зовсім замовк. Незабаром він знову розплющив очі і, повівши навколо безтямним поглядом, угледів перед собою лорда-канцлера, що стояв навколішки. Умить обличчя Генріхове спалахнуло гнівом:

— Як, ти ще тут? Клянуся богом, якщо ти негайно не покінчиш із зрадником, завтра тобі не буде на що надягти капелюха.

Лорд-канцлер затремтів з жаху й ледве вимовив:

— Змилуйтеся, ваша величність! Я ждав печатки.

— Чи ти з глузду з'їхав? Маленька печатка — та, що я звичайно брав із собою в чужі краї,— лежить у моїй скарбниці. Коли велика десь зникла, хіба не досить малої? Ти зовсім з розуму схибнувся. Іди! І не смій вертатися без його голови.

Бідний канцлер не забарився зникнути з очей свого грізного володаря. Комісія теж не гаєла часу й відразу ж закріпила королівським схваленням вирок догідливого парламенту. На ранок призначили страту першого пера Англії, безталанного герцога Норфолькського¹.

Розділ ІХ

СВЯТО НА ТЕМЗИ

О дев'ятій годині ввечері весь широкий фасад палацу, що виходив на берег Темзи, сяяв огнями. А сама річка, скільки оком сягнути, рясніла човнами та барками для прогулянок, що, сяючи різнобарвними ліхтариками, легенько гойдалися на хвилях. Здавалося, то розцвів якийсь безкрай сад пломенистих квітів, які тихенько коливалися від подиху літнього вітерцю. Величезна кам'яна тераса, що спускалася до самої води, теж мала мальовничий вигляд. Вона була така велика, що там змогло б розташуватися ціле військо якого-небудь німецького князівства. На її сходах стрункими лавами стояли королівські алебардники в блискучих панцерах і метушилися юрми розкішно вбраних слуг, гарячково готуючись до свята.

Аж ось пролунала команда, і вмить із тераси зникли всі живі істоти. Навіть у повітрі зависло якесь напружене чекання. А на воді, скільки око сягало, заворушилися в човнах тисячі людей; вони посхоплювались на ноги і, прикриваючи руками очі від світла ліхтарів та смолоскипів, дивилися на палац.

До широких сходів підпливала ціла флотилія королівських барок. Усі вони були позолочені, а носи та корми вкривало багате тонке різьблення. Одні були прикрашені прапорами й вимпелами, інші — золотою парчею й гобеленами з витканими геральдичними зображеннями, а на деяких маяли шовкові знамена з безліччю маленьких срібних дзвоників, які на кожен подих вітру відповідали

¹ Див. примітку 5 у кінці книжки. (Прим. автора).

радісним дзеленьканням. По боках особливо багатих барок, що належали вельможам із почту принца, красувалися горді щити з розкішно вималюваними гербами. Кожну королівську барку тяг буксирний човен, де, крім веслярів, сиділи музиканти та воїни в блискучих шоломах і панцерах.

Із головної брами палацу вирушили алебардники, відкривши довгождану процесію. «На них були довгі панчохи в руду й чорну смужку, оксамитові шапочки зі сріблястими трояндами і камзоли з синього й темно-вишневого сукна. На камзолах спереду і ззаду були вигаптувані золотом три пір'їни — герб принца. Ратища алебард були оповиті пурпуровим оксамитом, прибитим позолоченими цвяшками, і оздоблені золотими китицями. Вони вишикувались праворуч і ліворуч двома довгими лавами, що тяглися від брами палацу аж ген до річки. А в проході принцові слуги в червоних із золотом лівреях розстелили пухнатий смугастий килим. Тоді в палаці заgrimіли фанфари. Музиканти на воді теж заграли веселий марш, і з брами повільною й величною ходою вийшли два церемоніймейстери з білими жезлами. За ними з'явився урядовець із булавою міста в руках, за ним ще один з мечем Лондона і кілька сержантів міської варти в повній парадній формі, з нашивками на рукавах. Далі йшов герольдмейстер ордена Підв'язки в мантиї поверх панцера і кілька кавалерів ордена Лазні з білими позументами на рукавах; за ними зброєносці, потім судді в кармазинових мантиях і шапочках, далі лорд-канцлер Англії у відкритій спереду пурпуровій мантиї, облямованій горностаєвим хутром; депутація з міської управи в червоних плащах і, нарешті, голови різних городянських товариств у парадних убраннях. Потім вийшли дванадцятьоро пишно вбраних французьких вельмож у білих, гаптованих золотом камзолах, у коротеньких накидках з малинового оксамиту, підбитих ліловою тафтою, у червоних штаних. Вони почали спускатися по сходах, бо належали до почту французького посла. А за ними рушили дванадцять кавалерів з почту іспанського посла в чорних оксамитових убраннях без прикрас. Позаду виступали значні англійські лорди зі своїм супроводом».

Знов заграли сурми, і на терасі з'явився принців дядько, майбутній великий герцог Сомерсетський. «На ньому був чорний з золотом парчевий камзол і плащ із малинового атласу, гаптований золотими квітками та срібною сіткою». Він повернувся обличчям до палацу, скинув прикрашеного плюмажем капелюха, схилився в глибокому поклоні і задки

став спускатися з тераси, низько вклоняючись на кожній сходині. Знов засурмили сурми і пролунав вигук: «Дорогу великому й могутньому лордові Едуарду, принцові Уельському!» Високо на палацових стінах з громовим гуркотом звилася довга низка вогняних язиків, юрми глядачів заревли привітально, і Том Кенті, винуватець і герой цього бучного свята, з'явився перед народом, ледь киваючи гордою головою.

На ньому був «пишний білий атласний камзол з обсипаним дрібними діамантами нагрудником із пурпурової, облямованої горностаєм парчі. Поверх нього принц мав гаптовану перлами та самоцвітами білу парчеву мантію на голубій підбивці, прикрашену гербом із трьох пір'їн. Мантія була скріплена діамантовою застібкою, а на шиї висів орден Підв'язки і кілька царствених чужоземних орденів». І коли на нього падало світло, все те аж іскрилося й ряхтіло барвами.

О Томе Кенті, народжений у брудній халупі, вихований серед покидьків Лондона, звиклий до лахміття, нечистот та злиднів,— яке видовище являв ти в ту хвилину!

Розділ X

ПРИНЦ У ТЕНЕТАХ

Ми залишили Джона Кенті тоді, коли він під свист і регіт захопленої юрби тяг законного принца в Смітний двір. Якась добра душа наважилася заступитись за нещасного бранця, але серед гамору ніхто на неї не звернув уваги. Принц пручався і так завзято обурювався проти грубого насильства, що роздратованому Джонові Кенті урвався терпець, і він люто замахнувся на хлопця дубовою палюгою. Але в ту ж хвилину до нього підскочив єдиний оборонець принца й підставив руку, спиняючи удар.

— Ти чого лізеш? — загорлав Джон Кенті.— Ось я провчу тебе!

І він щосили трахнув сміливця по голові. Той зойкнув, поточився і впав під ноги глядачам. Нещасний так і лишився лежати на землі в нічній темряві, а юрба побігла далі: цей випадок анітрохи не порушив її веселого настрою.

Нарешті принц опинився за наглухо зачиненими дверима в хаті Джона Кенті. При тьмяному світлі встромленої в пляшку лойової свічки він ледве розгледів цю гидку нору і її мешканців. В одному кутку, немов зацьковані тварини,

тулилися до стіни двоє розпатланих дівчат і ще не стара жінка. А з другого кутка, злісно виблискуючи очима, виповзла суха, як тріска, відьма з розкуйовдженими сивими косами. Джон Кенті сказав їй:

— Слухай, тут у нас завівся ого який комедіант! Хай він тебе трохи розважить, а тоді вже відчухрай його, як слід. Ану, дурню, йди сюди. Покажи нам ще раз свої фіглі, якщо не забув їх. Як тебе звуть і хто ти такий?

Принц спалахнув від образи, але, пильно глянувши в обличчя Кенті, презирливо промовив:

— Ти грубіян! Як смієш ти мені наказувати? Ще раз кажу тобі — я Едуард, принц Уельський.

Відьма так і прикипіла на місці, наче їй хто ноги прибив цвяхами. Їй аж дух захопило. Вона так спантелічено й безглуздо втупилась очима в принца, що її бешкетник-син раптом зайшовся гучним реготом. Але матері й сестрам Тома Кенті було зовсім не до сміху. Вражені несподіваним лихом, вони забули свій страх перед боями й підбігли до хлопчика, жалісно промовляючи: «Бідний Том! Бідолашне хлоп'я!»

Томова мати стала навколішки перед принцом, обняла його за плечі й заглянула йому в обличчя повними сліз і тривоги очима.

— Бідне моє хлоп'ятко! — мовила вона. — Твої дурні книжки таки наробили лиха — звели тебе з розуму. Нащо ти так закопувався в них? Чому не слухався матері? У мене з горя серце кров'ю обкипає.

Принц подивився на неї й лагідно відповів:

— Заспокойтеся, пані, ваш син здоровий і не втратив розуму. Відведіть мене до палацу, і король, мій батько, зразу віддасть його вам.

— Король — твій батько? Бідний мій сину! Не кажи таких слів. За це тебе можуть скарати на смерть, та й ми через тебе загинемо. Викинь з голови цю страшну ману. Вернись до тям. Поглянь на мене. Невже ти не пізнаєш своєї рідної матері? Вона ж так любить тебе!

Принц похитав головою і сказав винувато:

— Мені боляче смутити вас, пані, але, слово честі, я вперше вас бачу.

Жінка безвладно сіла на підлогу й, затуливши руками обличчя, розпачливо заридала.

— Ну, приставляйся далі! — гаркнув Кенті. — Гей, Нен, Бет, неотесані дівки! Як ви смієте стояти в присутності принца? На коліна, злидарське кодро! Падайте ниць!

І він знову голосно заіржав. Дівчатка почали боязко просити за брата.

— Пусти його спати, тату,— сказала Нен.— Він виспитьс'я й знов отямитьс'я. Будь ласка, пусти його.

— Пусти його, тату,— підтримала сестру Бет.— Том сьогодні занадто стомився. А завтра він опам'ягається, старанно проситиме милостиню і вже вернеться додому не з порожніми руками.

У Джона Кенті враз пропала вся охота жартувати. Повернувшись до принца, він сердито сказав:

— Завтра ми маємо заплатити хазяїнові два пенні за цю нору. Чуеш? Два пенні комірного за півроку. А ні, то він нас вижене на вулицю. Ану, ледащо, що ти назбирав?

— Не ображай мій слух ганебними своїми справами,— відповів принц.— Знов кажу тобі, що я син короля.

Змахнувши здоровенною рукою, Джон Кенті так лягнув принца по плечу, що бідолаха захитався й впав у обійми Томової матері. Нещасна жінка пригорнула хлопця до грудей і, захищаючи його всім тілом, прийняла на себе рясний град ударів. Перелякані дівчата забилися в куток, а їхня жаклива баба кинулась на допомогу синові.

Принц вирвався з обіймів місіс Кенті й вигукнув:

— Нащо вам страждати за мене, пані! Хай уже ці звірюки знуцаються з мене самого.

Від цих слів «звірюки» до того розлютились, що, не гаючи й хвилини, взялись до катування. Коли на принці вже не лишилося живого місця, вони як слід побили й дівчат, і місіс Кенті за співчуття до їхньої жертви.

— Ну, а тепер усі спати! — гукнув Джон Кенті.— Мені набридла ця комедія.

Свічку погасили, і всі полягали спати. Коли глава родини та його мати гучним хропінням сповістили, що вони вже бачать сни, обидві дівчини нечутно прокралися в куток, де лежав принц, і ніжно вкрили його від холоду соломою та лахміттям. Пробралася до нього й місіс Кенті. Вона тихенько гладила хлопчика по голові й гірко плакала, шепочучи йому на вухо втішливі, пестливі слова. Вона приберегла для нього й шматочок хліба, але хлопець так змучився за цілий день, що не міг їсти — принаймні черству несмачну скоринку не міг. Він був зворушений самовідданістю своєї мужньої захисниці й по-царському вишукано висловив їй подяку, побажавши душевного спокою і ясного сну. Він додав, що король, його батько, не обмине її своєю ласкою за її доброту. При цих словах вона з новою силою відчула своє

лихо і міцно пригорнула до серця «божевільного» хлопчика. Нарешті вона з ним попрощалася і, заливаючися слізьми, лягла на своє ліжко.

Приголомшена горем, вона довго лежала, не стуляючи очей, і помалу в душу їй закралася чудна підозра. Адже ж у цьому хлопчику було щось таке, чого бракувало Томові: однаково — здоровому чи божевільному. Вона не могла б пояснити цього, не могла б сказати, в чому була різниця, але тонким материнським інстинктом відчувала її й розуміла. А що, як цей хлопчик справді не її син? Та ні, це дурниця! Хоч як їй було тяжко в ту хвилину, та вона мимоволі усміхнулася крізь сльози. І все ж ця думка не йшла їй з голови. Вона ні на хвилину не покидала її, бентежила, мучила, і не було від неї порятунку. Нарешті бідній жінці стало ясно, що вона не матиме спокою, аж поки переконається, що це справді її син, і розвіє докучливі й болісні сумніви. Так, безперечно, це була єдина рада, і вона почала добирати спосіб, як це перевірити. Але це було не таке-то легке діло. На думку їй спадав то один план, то другий, проте всі вони були непевні, ненадійні. Марно сушила вона собі голову — тут нічого не можна було вдіяти. І коли в неї промайнула ця сумна гадка, до її слуху досягло рівне дихання хлопчика, і вона зрозуміла, що він спить. Раптом він тихенько скрикнув, наче злякався чогось у сні. І враз їй набіг на думку новий план, вартий усіх інших. Нечутно, з гарячковим поспіхом вона засвітила свічку, бурмочучи про себе: «Коли б я тільки бачила його в ту мить, я б уже знала, мій це хлопчик чи чужий». Томові, коли він був маленький, якось обпало порохом обличчя, і з тої пори, злякавшись чогось спросоння, він неодмінно затуляв рукою очі, тільки долонею назовні, а не до очей. «Він завжди так робить. Я бачила це тисячу разів,— шепотіла місіс Кенті.— Так, так, зараз я про все дізнаюсь».

Прикриваючи рукою свічку, вона тихенько підкралася до сонного хлопчика й обережно нахилилася до нього, ледве дихаючи від стримуваного хвилювання. Потім ураз піднесла огонь йому до обличчя й постукала об підлогу. Хлопець широко розплющив очі і сполохано озирнувся навколо, але рукою навіть і не ворухнув.

Бідна жінка мало не зомліла з подиву й горя, але, приховавши свій відчай, заспокоїла хлопця, і той знову заснув. Потім вона відійшла від нього й замислилася про жахливий наслідок своєї спроби. Вона намагалася запев-

нити себе, що Том, збожеволівши, забув свою звичку, але сама собі не вірила. «Ні,— казала вона,— хай він слабкий душею, але руки ж у нього здорові. Як могли вони так швидко відучитися від такої давньої звички? Ох, який важкий сьогодні день для мене!»

Але тепер надія стала так само невідступною, як раніше сумнів. Нещасна мати не могла примиритися зі своїм страшним відкриттям. Вона мусила спробувати ще раз — може, то вийшло якось випадково. Отож вона вдруге й утретє розбудила хлопця, але він ні разу не зробив знайомого їй руху. Вона допленталася до свого ліжка і поринула в неспокійну дрімоту, бурмочучи: «Ні, ні, я не віддам його. Він мій син, мій!»

Коли бідна жінка перестала турбувати принца і всі його страждання помалу втратили владу над ним, страшна втома нарешті склепила йому очі глибоким, мирним сном. Година минала за годиною, а він усе спав як убитий. Так минуло чотири чи п'ять годин. Та ось він став виходити зі свого заціпеніння і спросоння промурмотів:

— Сер Вільям!

А за хвилину знов:

— Сер Вільям Герберт! Ідіть послушайте, який чудний сон мені приснився... Сер Вільям! Чуєте? Мені снилося, що я став злидарем... Гей, хто там є? Сторожа! Сер Вільям! Та що таке? Немає навіть жодного камердинера? Ну, й дістанеться ж...

— Що з тобою? — хтось пошепки спитав принца. — Кого це ти кличеш?

— Сера Вільяма Герберта. А ти хто?

— Та хто ж, як не твоя сестра Нен? Ой Томе, я й забула, ти збожеволів, бідолашний. То ти й сьогодні не вернувся до тями? Краще б я не прокидалася! Тільки мовчи, прошу тебе, а то всіх нас повбивають на смерть.

Принц перелякано схопився, але гострий біль побитого тіла вернув його до свідомості, і він зі стогоном упав на брудну солому.

— То це не сон! — вигукнув він.

І вмить уся нестерпна туга й мука, що їх розвіяв сон, опанували його знов. Йому стало ясно, що він уже не пешений принц, який живе в розкішному палаці і якого обоює народ, а злидар, одягнений у рам'я, покидько, ув'язнений у норі, що годиться тільки для звірів, разом із злодіями та жебраками.

Раптом з вулиці долинув страшений гамір, а ще через

хвилину хтось загнував у двері. Джон Кенті враз перестав хропти й гукнув:

— Гей, хто там? Чого треба?

Чийсь голос відповів:

— Знаєш, кого ти уклав своєю палюгою?

— Не знаю й не хочу знати.

— Он як?! Ну, зараз ти заспіваш іншої. Коли хочеш урятувати шкуру, тікай мерщій. Цей чоловік уже віддав богу душу. Це наш священик, отець Ендрю.

— Ой боже ж мій! — вигукнув Кенті. Тоді побудив усю родину й хрипко наказав: — Хутчія тікайте, а то ви всі пропали.

Не більш як за п'ять хвилин уся родина Кенті вже була на вулиці й бігла скільки духу. Джон Кенті, міцно схопивши принца за руку, тяг його по темному провулку й стиха напучував:

— Ти, навсний дурню, держи язик за зубами. Нікому не кажи, як наше прізвисьце. Я вигадую якість інше, щоб збити зі сліду лягавих. Гляди ж не пробалакайся.

А решті він сказав:

— Якщо випадком доведеться розгубитися, хай кожне з вас біжить до Лондонського мосту і дожидає інших коло останньої сукнярської крамниці. А звіди ми всі подамося до Саутворка.

В ту мить утікачі раптом виринули з темряви на світло й опинилися серед величезної юрби, що галасувала, співала й танцювала на березі Темзи. Понад річкою, скільки оком сягнути, палали яскраві багаття. Лондонський міст і Саутворкський теж були залиті світлом. Уся річка мінілася й сяяла різнобарвними вогнями. До неба безнастанно злітали химерні фейерверки, і на землю сипався густий дощ яскравих іскор, обертаючи ніч на день. Скрізь товкся радісний веселий народ. Здавалося, весь Лондон вийшов на гуляння.

Джон Кенті люто вилаявся й звелів: «Назад!» Та було вже запізно. Всю його родину вмить поглинуло бурхливе море люду і понесло в різні боки. Говорячи про родину, ми не маємо на увазі принца; його Джон Кенті так само міцно держав за руку. Проте у хлопчика з'явилась надія на визволення, і серце його забилося швидше.

Пробираючись крізь натовп, Кенті штовхнув якогось дебелинного човняра, досить уже розпаленого горілкою. Човняр поклав здоровезну руку на плече Кенті й сказав:

— Куди це тобі, друже, так приспіло? Нащо клопотатись

якимись нікчемними справами, коли всі чесні й вірні громадяни святкують!

— А тобі яке діло? — огризнувся Кенті.— Пустити!

— Ні, вибач, не пушту, аж поки не вип'єш за здоров'я принца Уельського,— сказав човняр, заступаючи Кенті до рогу.

— Ну, давай чарку, тільки швидше.

Навколо товпилася юрба цікавих, і хтось із них гукнув:

— Чашу любові, чашу любові! Хай цей бурмило вихилить чашу любові, а то ми враз жбурнемо його в гості до риб!

І вмить звідкись принесли величезну чашу любові.

Човняр узяв її за одно вушко і, вдаючи, ніби другою рукою держить серветку, врочисто подав напій Джонови Кенті. Той, за старовинним звичаєм, мав однією рукою взятися за друге вушко чаші, а другою зняти з неї накривку¹. Отже, йому довелося на хвилину випустити принцову руку. І хлопець не гаючись гулькнув у хашу людських ніг і зник. За мить його вже так само важко було б розшукати серед цього бурхливого живого моря, як монету в хвилях Атлантичного океану.

Він зразу зміркував це й не турбувався, що Джон Кенті знов знайде його. Він розумів і те, що цієї ночі місто шанувало замість нього самозваного принца Уельського і що маленький злидар зловмисно скористався з надзвичайної нагоди й захопив права, належні королівському синові.

Отже, в нього була єдина рада — пробратися до ратуші, сказати, хто він, і вивести ошуканця на чисту воду. Він вирішив дати Томові змогу підготуватися до смерті, а потім, за законами й звичаями того часу, повісити й четвертувати його як великого державного злочинця.

Розділ XI

У РАТУШІ

Королівська барка в супроводі пишної флотилії велично посувалася по Темзі поміж безліччю ілюмінованих човнів. Повітря дзвеніло музикою. Вздовж берегів маяло полум'я святкових смолоскипів. А вдалині у м'якому сяйві від незліченних багать тонуло місто. Над ним стриміли обсіпані іскристими вогнями стрункі шпилі, і здалеку видавалось, наче то здійснюються до неба прикрашені самоцвітами

¹ Див. примітку 6 у кінці книжки. (Прим. автора).

списи. Флотилія повільно пливла далі, а з берегів її вітали неугавними криками й безупинним гуркотом гармат.

Том Кенті, утопаючи в шовкових подушках, упивався нечуваними досі звуками й величним, надзвичайним для його очей видовищем. А його юні супутниці — принцеса Елізабет і леді Джейн Грей, що сиділи поруч, — не бачили навколо себе нічого надзвичайного.

Прибувши до Даугейта, флотилія попливла по прозорому Уолбруку (річище його вже двісті років як засипане й сховане під суцільною забудовою) до Баклерзбері — повз будинки, попід яскраво освітленими мостами, де гульма гуляв народ. Нарешті човни спинились у басейні, що був там, де тепер Бардж-Ярд, — у центрі старого Лондона. Том зійшов на берег і, минувши зі своїм пишним почтом Чіпсайд, рушив по Старій Джурі та Бейзінгольській вулиці до ратуші.

Лорд-мер і батьки міста у багряних мантіях і з золотими ланцюгами на шиї врочисто привітали Тома та його маленьких дам і повели їх до великої зали на королівські місця під розкішним балдахіном. Попереду несли булаву та меч Лондона і йшли герольди, що оповіщали про наближення принца Уельського. Лорди й леді, які мали прислужувати Томові та його супутницям, стали за їхніми кріслами.

Коло другого столу сіли придворні вельможі та інші високі особи поруч міських старшин. Члени палати громад розмістилися за маленькими столиками, розставленими посередині зали. Мармурові велетні Гог і Магог, стародавні охоронці міста, байдуже дивилися з висоти своїх п'єдесталів на церемонію, знайому їм ще з давніх-давен: багато забутих поколінь пройшло у них перед очима. Засурмили сурми, герольд оголосив, що бенкет починається, і на високому помості під лівою стіною з'явився огрядний дворецький у супроводі слуг, які урочисто несли димучий королівський ростбіф, що так і просився під ніж.

Після молитви Том підвівся (його вже навчили), а за ним і всі інші. Він випив з великої чаші любові й передав її принцесі Елізабет; тоді чаша перейшла до леді Джейн, а далі обійшла всю залу. Так почався бенкет.

Опівночі, коли бенкет був у розпалі, почалась одна з тих мальовничих сцен, якими так захоплювалися в ті часи. Це видовище майстерно описує літописець, що сам був на святі.

«Звільнили місце, і на середину вийшли два царедворці, барон та граф, убрані по-турецькому. На них були довгі парчеві халати, всіяні золотими блискітками, червоні окса-

митні чалми, повиті золотим шнуром; у кожного на золотих перев'язках висіли при поясі дві криві шаблі, звані ятаганамі. Потім з'явилася друга пара,— знов барон та граф, одягнені за російським звичаєм у довгополі каптани з жовтого атласу з поперечними білими смугами, а на кожній білій була ще червона смужка. На головах вони мали сірі хутрянні шапки, в руках невеличкі сокирки, а на ногах чоботи з загнутими на цілий фут угору носачами. Після них вийшов ще один рицар, далі лорд-адмірал і з ним п'ятеро вельмож у малинових оксамитових камзолах з глибокими вирізами спереду та ззаду, зашнурованих на грудях срібними ланцюжками. Поверх камзолів були накинуті короткі плащі з малинового атласу, а на головах красувалися капелюхи з фазанячими перами, немов у танцюристів. Ці були вбрані на прусський лад. За ними сунуло душ зо сто смолоскипоносців з чорними обличчями, одягнених, як маври, у червоний та зелений атлас. А далі ринула ціла юрма ряджених. Наприкінці з'явилися по-маскарадному убрані менестрелі, і почалися танці. Лорди й леді теж пішли в танець, такий шалений, що на них любо було дивитися».

Тим часом, як Том з висоти королівського крісла захоплювався «шаленими» танцями й милувався блискучим калейдоскопом ошатних постатей, що, граючи багатством барв, вихором пролітали перед його очима, обшарпаний, але справжній принц Уельський проголошував свої права і кривди, викривав самозванця і вимагав, щоб його впустили у браму ратуші. Юрба тішилася цікавою подією, пхалася вперед, і люди просто вивертали собі в'язи, щоб тільки поглянути на маленького бунтаря. Потім вони почали дражнити хлопця, знущатися з нього, навмисне, собі на сміх, роз'ятрюючи його гнів. Сльози смертельної образи навернулися на очі принцові, але він стояв на своєму і з царстvenoю зневагою дивився на бездушний натовп. А злі, глузливі слова все сипались на нього, і врешті він вигукнув:

— Гей, ви, зграє невчених псів! Ще раз кажу вам, що я принц Уельський! Дарма що зараз я самотній і нема у мене друзів, які пожаліли б мене або допомогли мені в біді, однаково я добиватимуся свого!

— Принц ти чи не принц, але хлопчина з тебе бравий і друзі в тебе є,— пролунав чийсь голос коло принца.— Ось один уже стоїть біля тебе. Та кращого друга, як Майлз Гендон, ти, певно, і не знайдеш, марно тільки ноги битимеш. Не надривай собі горла, синку. Я зараз побалакаю з цими смердючими пацюками по-їхньому.

Незнайомиць і вбранням, і поведінкою, і всім виглядом нагадував дона Сезара де Базана: високий на зріст, гарної статури, м'язистий. Камзол і штани на ньому були з дорогої матерії, але вже полиняли й витерті, а золоті позументи на них геть почорніли. Плоєний комір — пом'ятий і обтріпаний, пір'їна на крислатому капелюсі поламана й брудна. При боці в нього висіла довга шпага в залізних поіржавілих піхвах. Весь його войовничий вигляд свідчив, що це бувалий забіяка. Слова цієї фантастичної постаті викликали вибух реготу й глузів: «Диви! Ще один ряджений принц!» — «Ану, друже, припни язика! Бач, який грізний!» — «А й справді — глянь, як люто дивиться!» — «Відтягніть від нього хлопця... у ставок щеня!»

Під впливом цієї щасливої думки хтось і справді вмить ухопив принца за плечі, але незнайомиць висмикнув з піхов свою шпагу і збив напасника на землю. Навколо закричали: «Вбийте собаку! Бий його! Бий!» Юрба кинулась на воїна, а він, притулившись до стіни, шалено вимахував своєю довжелезною шпагою. Його жертви так і падали направо й наліво, але хвиля натовпу бігла по їхніх розпростертих тілах і з неослабною лютью кидалася на бійця. Здавалося, хвилини його злічені і йому не минути смерті, як раптом засурмила сурма, пролунав гучний оклик: «Дорогу королівському гінцеві!» — і в натовп урізався загін вершників. Усі щодуху кинулися врозтіч, а відважний незнайомиць схопив принца на руки і за хвилину опинився у безпечному місці, далеко від юрби.

Та вернімося до ратуші. Несподівано, покриваючи веселий гамір бенкету, розітнулися ясні звуки сурми. І вмить запанувала мертва тиша. А потім пролунав один голос. Це вісник з палацу почав читати оповіщення. Всі повставали й безмовно слухали. Останні слова вісник вимовив повільно й урочисто:

— Король помер!

Усі, мов на команду, схилили голови на груди й на хвилюк завмерли в мовчанні. А потім стали на коліна і, простягаючи до Тома руки, вигукнули хором так, що здригнулися стіни:

— Хай живе король!

Бідолашний Том розгублено дивився на заляклу перед ним юрбу, потім, наче крізь сон, побачив принцес, що стояли коло нього навколішки, глянув на лорда Гертфорда. І раптом у його очах блиснула якась думка. Він шепнув на вухо Гертфордові:

— Скажи мені по честі й совісті! Коли я зараз віддам наказ, який лише король має право віддати, чи буде він виконаний і чи ніхто мені не заперечить?

— Ні, володарю мій, ніхто в усьому королівстві. Вашими устами повеліває його величність король Англії. Ви — король, ваше слово — закон.

Тоді Том твердим, рішучим голосом урочисто промовив:

— Хай віднині закон короля буде законом милосердним, а не кривавим! Устань, мілорде, і поспішай до Тауера. Оголоси, що волею короля герцогові Норфолькському дарується життя¹.

Ці слова, переходячи з уст в уста, вмить облетіли всю залу, і, коли лорд Гертфорд вийшов, гримнув новий вигук:

— Кінець кривавій владі! Хай живе Едуард, король Англії!

Розділ XII

ПРИНЦ І ЙОГО ВИЗВОЛИТЕЛЬ

Тільки-но Майлз Гендон і маленький принц вибралися з натовпу, вони звернули вбік і глухими завулками подались до річки. Вони спокійно дійшли до Лондонського мосту, а там знову змішалися з юрбою. Гендон міцно держав за руку принца, чи то пак короля.

Приголомшлива звістка вже рознеслася по всій столиці, і хлопчик чув, як з тисячі вуст линуло: «Король помер!» Серце маленького сироти болісно стислося, і він затремтів усім тілом. Він гостро відчув усю безповоротність своєї втрати й пройнявся глибоким смутком, бо жорстокий тиран, що наводив жах на всю країну, до нього завжди був ніжний і ласкавий. Сльози затуманили йому очі й затьмарили світ. На мить він почув себе страшенно самотнім, покинутим, забутим долею. Але раптом, розтинаючи нічну птьму, наче громовий гуркіт, долинув до нього радісний поклик: «Хай живе король Едуард Шостий!» Очі в принца спалахнули, і гаряча хвиля гордості залила його з голови до ніг. «Ох,— подумав він,— як це велично й дивно — я *король!*»

Наші друзі поволі прокладали собі дорогу крізь юрбу, що запрудила міст. Цей міст стояв тут уже шість сторіч і весь той час був гомінливим, багатолюдним місцем. То була досить чудна споруда: по її боках, від берега до берега,

¹ Див. примітку 7 у кінці книжки. (Прим. автора).

тяглися склади та крамниці з помешканнями у горішніх поверхах. Це було, власне, ціле містечко. Тут був свій заїзд, свої шинки, пекарні, свої дрібні крамнички, свої базири, майстерні і навіть своя церква. На двох сусідів — Лондон і Саутворк, — які сполучав той міст, жителі його дивилися згорда, як на свої околиці, що тільки завдяки цьому й мають якусь вагу. Жителі Лондонського мосту становили, так би мовити, замкнуту громаду. Місто їхнє було вузьке, з єдиною вулицею, що тяглась не більше як на одну п'яту милі. Жили вони, ніби на селі, і добре знали кожного зі своїх земляків, знали раніш їхніх батьків і матерів, знали, як свої п'ять пальців, усі їхні дрібні сімейні справи. Була в них, звісно, і своя аристократія — старовинні роди різників та пекарів, які п'ятсот років торгували в тих самих крамничках і вміли розповісти з початку до кінця всю славу історію мосту і всі його химерні легенди. Ці аристократи вже й говорили відмінною «мостовою» мовою, і думали на особливий «мостовий» лад, і брехали розлого й рівно, не затинаючись, виразно й доладно, як уміли брехати тільки на мосту. Взагалі, населення мосту було темне, вузьколобе, самовдоволене. Люди, що народжувалися на мосту, там і виростали, доживали до старості і нарешті вмирили, ні разу не побувавши ні в якій іншій частині земної кулі, крім Лондонського мосту. Звичайно, такі люди були певні, що величний, нескінченний похід, який сунув удень і вночі їхньою вулицею, невгамовний шум і галас, іржання, рев, мекання і безупинний тупіт ніг, немов далекий гуркіт грому, — це єдині розкоші світу, а вони самі — їхні володарі. Та воно так і було. Принаймні, коли який-небудь король або герой з тріумфом повертався на батьківщину, вони зі своїх вікон могли за певну плату показувати цікавим це пишне видовище, бо ні в якому іншому місці урочиста процесія не розгорталася перед очима глядачів такою довгою, прямою, безперервною колоною.

Людям, що народилися й вирости на мосту, життя десь в іншому місці здавалося нестерпно нудним і нікчемним. Історія розповідає про одного жителя мосту, який на сімдесят першому році життя покинув своє гніздо і виїхав на село. Але там він цілі ночі кидався й перевертався в ліжку без сну — так гнітила його глибока сільська тиша. Нарешті, вибившись із сил, він повернувся в давнє своє кубло, худий, страшний, наче мара, і засинав спокійно, з солодкими снами під колискову пісню хвиль Темзи, під стукіт і гуркіт Лондонського мосту.

За тих часів, про які ми оповідаємо, міст давав дітям «предметні уроки» з історії Англії, показуючи їм мертвотносині, охоплені тліном голови уславлених людей, настромлені на залізні шпичаки над його ворітьми.

Але ми зовсім забули про наших друзів. Гендон мешкав у невеличкому заїзді на мосту. Коли він зі своїм маленьким приятелем підійшов до дверей, хтось поруч грубо крикнув:

— А, ти таки з'явився! Ну, голубе, тепер ти вже від мене не втечеш! Ось я зараз потрощу тобі кістки, то ти вже не будеш десь ганяти, коли тебе дожидають.

І Джон Кенті простяг руку, щоб ухопити хлопця. Майлз Гендон заступив йому дорогу.

— Стривай, голубе! — сказав він. — Чого це ти розлютувався? Хто тобі цей хлопець?

— Якщо тобі так закортіло стромляти носа в чужі справи, то знай, що це мій син.

— Це неправда! — палко вигукнув маленький король.

— Сміливо сказано, хлопче, і я тобі вірю, дарма що в голові у тебе, може, й не все гаразд. Батько він тобі чи ні, я однаково не дам цьому падлюці бити тебе й мучити, коли ти хочеш лишитися зі мною.

— Хочу, хочу, я не знаю його, я ненавиджу його! Краще вмерти, ніж піти з ним.

— Ну, отже, нічого про це й говорити.

— Це ми ще побачимо! — крикнув Джон Кенті й кинувся до хлопця. — Я його силою...

— Геть, паскудо! Посмій-но доторкнутися до нього, то я тебе проштрикну, як гусака, — вигукнув Гендон, хапаючись за шпагу. — Закарбуй собі на лобі, що я взяв цього хлопця під захист, коли на нього насила ціла юрма таких лобурів, як ти, і мало не вбила його. То невже я покину його тепер, коли йому загрожує ще гірше? Бо чи батько ти йому, чи ні, — а я гадаю, що ти брешеш, — цьому хлопцеві краще було б умерти наглою смертю, ніж жити з такою звірюкою, як ти. Тож забирайся, та швидше, бо я не люблю кидати слова на вітер, та й терплячкою не можу похвалитися.

Джон Кенті відійшов, бурмочучи загрози та прокльони, і зник у натовпі. А Гендон, сказавши внизу, щоб йому подали вечерю, піднявся із своїм підопічним до себе на третій поверх. Там вони ввійшли до вбогої комірчини з нужденним ліжком та старими випадковими меблями, тьмяно освітленої двома тоненькими свічками. Маленький король насилу доча-лапав до ліжка і впав без сил, знемагаючи від голоду й втоми. Він майже цілий день і добру половину ночі —

бо вже надходила третя година ранку,— був на ногах і нічого не їв. Промурмотівши: «Будь ласка, розбуди мене, коли накриють на стіл»,— він поринув у глибокий сон.

В очах Гендона промайнула усмішка, і він промовив сам до себе:

— Їй же богу, це старчення влаштовується в чужій хаті й на чужому ліжку так невимушено й просто, наче в себе вдома. Хоч би сказало «коли ваша ласка» або «дозвольте». У своїй маячні він називає себе принцом Уельським і справді знаменито грає цю роль. Бідне, безпорадне мишеня! Я певен — воно збожеволіло від батькової жорстокості. Ну, нічого, я буду йому другом. Я врятував його, і він зразу став мені дорогий. Я вже встиг полюбити маленького гостроязикового шибеника. Як безстрашно воював він із зухвалою юрбою, як гордо кидав їй виклик! А тепер, коли сон розвіяв його болі й тривоги, яке в нього гарненьке, миле й лагідне личко! Я його навчатиму й вилікую його недугу. Я буду йому старшим братом, доглядатиму його й берегтиму. І хто посміє скривдити його або образити, хай задалегідь готує собі саван, бо я, коли буде треба, піду за хлопця у вогонь і воду.

Він схилювався над хлопцем і довго дивився на нього жалісливо й ласкаво, великою засмаглою рукою погладжуючи йому щоки й скуйовджене волосся. Раптом по тілу хлопця пробіг дрож.

— Ну ось, який з мене опікун? — промурмотів Гендон. — Не догадався чимсь укрити хлоп'я, а воно ще, чого доброго, на смерть застудиться. А й справді, що ж його робити? Якщо взяти його на руки й покласти в постіль, він прокинеться, а йому ж треба спочити.

Він подивився навколо, шукаючи яке-небудь укривало, але нічого не знайшов. Тоді скинув із себе камзол і закутав принца.

— Мені вже не звикати ні до холоду, ні до вбогої одежі! Зі мною нічого не станеться,— сказав він сам до себе і почав ходити по кімнаті, щоб хоч трохи зігрітися.

— В його схибленому мозку засіла думка, що він принц Уельський,— далі казав сам собі Гендон.— Дивно було б, якби в нас і досі лишився принц Уельський, коли той, хто справді був принцом, нині вже король. Своїм бідним розумом сердега не може збагнути, що має величати себе вже не принцом, а королем. Ось уже сім років, як я був вигнаний на чужину, і за цей час я нічого не чув про своїх. Але якщо мій батько ще живий, він заради мене охоче дасть

притулок у себе в домі бідолашному хлопчикові. Так само і мій старший брат Артур. І в Артура добре серце. А ось другий брат Г'ю,— у того серце як у лиса. Та хай він тільки втрутиться не в своє діло, я розтrophу голову цій лютій гадині. Так, ми подамось туди, і то негайно.

Увійшов служник, поставив на маленький столик гарячу страву, присунув стільці й вийшов, не завдавши собі клопоту прислужувати таким злиденним постояльцям. Двері за ним грюкнули, і хлопець прокинувся. Він схопився й сів на ліжку, радісно озираючись навколо. Але враз обличчя в нього посмутніло, і, глибоко зітхнувши, він прошепотів:

— На жаль, це був тільки сон! Який же я нещасний!

Раптом він побачив на собі камзол Майлза Гендона, поглянув на свого захисника і, зрозумівши, що той заради нього мерз, лагідно сказав:

— Ти дуже добрий до мене, дуже добрий. На, одягни, мені він більше не потрібний.

Він підвівся, підійшов до умивальника і став, чекаючи. Гендон весело сказав:

— Ми зараз добре підкріпимось м'ясом і юшкою. Все так смачно пахне й парує. Ти вже трохи відпочив, а ще як підживишся, то зразу як на світ народишся.

Хлопець нічого не відповів. Він тільки пильно дивився на високого лицаря з якимось подивом чи навіть нетерплячкою. Спантеличений Гендон спитав:

— Чого ти хочеш?

— Я хочу вмитися, сер.

— Оце й усе? Роби що завгодно, не питаючи дозволу в Майлза Гендона. Можеш поводитись, як у себе вдома. Тут усе до твоїх послуг.

Але хлопець не рухався з місця. Він навіть нетерпляче тупнув ногою. Гендон остаточно розгубився.

— Та що з тобою?

— Будь ласка, налий води і не балакай так багато.

Гендон насилу втримався від сміху. «Їй же богу, це чудово!» — сказав він сам до себе і поквапився виконати наказ свого вимогливого гостя.

Потім він стояв поблизу, наче заціпенівши, поки пролунав новий наказ:

— Рушника!

Гендон узяв рушник, що висів під самим носом у хлопця, і мовчки подав йому. Далі він сам почав умиватися, а його приймачок тим часом сів до столу й приготував

їсти. Гендон швидко закінчив свій туалет і вже присунув і собі стільця, як раптом хлопець гнівно вигукнув:

— Схаменися! Ти збираєшся сидіти в присутності короля?

Гендон був уражений до глибини душі. «Бідолаха! — промурмотів він. — Він що далі, то дужче божеволіє. Почувши про велику перемену в країні, він уявив себе *королем*. Ну, що ж, доведеться потурати його примхам, а то ще, чого доброго, він посадить мене в Тауер».

Задоволений власним жартом, Гендон став позаду короля і почав прислужувати йому якнайпоштивіше.

Під час вечері суворість хлопцевої королівської гідності трохи пом'якшала, і, коли він найвся, йому захотілось побалакати.

— Якщо не помиляюсь, ти, здається, назвав себе Майлзом Гендоном? — сказав він.

— Так, ваша величність, — відповів Майлз і подумки додав: «Коли вже я взявся догоджати божевільному хлопчикові, то мушу величати його і найяснішим королем, і вашою величністю. Не слід спинятися на півдорозі. Я повинен якнайкраще грати свою роль, бо, як помилюся, могу попсувати добре діло».

Після другої чарки вина на серці в короля стало веселіше, і він промовив:

— Я хотів би познайомитися з тобою ближче. Розкажи мені про своє життя. Поводишся ти відважно й благородно — ти значного роду?

— Ні, рід наш не дуже значний, ваша величність. Мій батько баронет — один з дрібніших лордів на королівській службі, — сер Річард Гендон з Гендон-Холу, поблизу Монксголма, в Кенті.

— Щось не пригадую такого імені. Ну, гаразд, розкажуй про себе.

— Про себе я не маю чого багато розказати, ваша величність, але, можливо, це розважить вас на якісь півгодини — однаково нічого цікавішого немає. Мій батько, сер Річард, людина дуже багата й щедра. Мати моя вмерла, коли я був ще хлопчиком. У мене є два брати. Старший, Артур, в усьому схожий на батька, а молодший, Г'ю, підлий, зажерливий, зрадливий, лихий, підступний — справжня гадина. Такий він був змалку, і такий він був і десять років тому, коли я його бачив востаннє. У дев'ятнадцять років це був цілком викінчений мерзотник. Мені тоді минуло двадцять, а Артурові — двадцять два. У нас жила ще леді

Едіт, моя кузина — їй було тоді шістнадцять років, — вродлива, лагідна, добра, дочка графа, остання в роді, спадкоємиця великого багатства й графського титулу, якого нікому було передати. Мій батько був її опікуном. Я кохав її, вона мене теж кохала. Але вона з дитинства була заручена з Артуром, і сер Річард нізащо не дозволив би порушити цю умову. Артур любив іншу дівчину і умовляв нас не журитися й не втрачати надії — мовляв, час і щаслива нагода допоможуть усім нам добитися свого. Г'ю ж любив багатство леді Едіт, хоч запевняв, ніби любить її саму, — але він завжди так: каже одне, а думає інше. Тільки марно намагався він сподобатися леді Едіт. Він міг дурити лише батька. Батько любив його найдужче з усіх нас і вірив йому. Г'ю був наймолодший, і всі ненавиділи його, а цього завжди буває досить, щоб скорити батьківське серце. До того ж у Г'ю був солоденький, вкрадливий язик і надзвичайне вміння брехати, а це теж обплутує сліпу любов. У мене вдача запальна, навіть шалена, правду кажучи, але від мого шаленства нікому, крім мене самого, шкоди не було. Я нікого не зганьбив, не заплямив себе ні злочинном, ні підлотою, нічим не збезчестив свого доброго імені й дворянського титулу.

Проте Г'ю зумів скористатися з моїх вад. Він бачив, що в Артура слабке здоров'я, і сподівався, що смерть старшого брата піде йому на користь, коли тільки прибрати мене з дороги... А втім, це довга історія, ясний мій владарю, і не варто її розповідати. Коротко кажучи, Г'ю так хитро перебільшував усі мої провини, що вони здавалися злочинами, і кінець кінцем, знайшовши в моїй кімнаті шовкову мотузьяну драбину, яку він сам підкинув, негідник з допомогою підкуплених слуг та інших брехливих свідків переконав батька, що я збирався викрасти леді Едіт і одружитися з нею наперекір його волі.

Батько вирішив, що вигнання на три роки з дому й батьківщини зробить з мене справжнього чоловіка й вояка і навчить мене розуму. За роки свого тяжкого випробування я брав участь у війнах на континенті, зазнав удосталь жорстоких ударів долі, злигоднів і всіляких пригод. Але в останньому бою я попав у полон і сім років сидів у в'язниці в чужій стороні. Завдяки своїй кмітливості та відвазі я, нарешті, вирвався на волю й відразу подався до Англії. І ось я приїхав. Немає в мене ані грошей, ані пристойної одежі, і я не знаю, що сталося за ці сім років у нашому замку Гендон-Холі з моєю ріднею. От і вся моя сумна історія, ваша величність.

— Тебе підло скривдили! — вигукнув маленький король, блиснувши очима.— Але я відновлю твої права — присягаюся! Це слово короля!

Зворушений оповіданням Майзла, молодий король відверто вилив своє горе перед здивованим другом і розказав про всі свої лихі пригоди. Коли він скінчив, Майлз подумав сам собі:

«Ач яка в нього буйна уява! І розум неабиякий, бо так з нічого ані божевільний, ані здоровий не сплете такої чудової й правдоподібною казки. Бідна, пропаща голівонька! Ну, дарма, поки я живий, у нього буде і друг, і захисник. Я не пускатиму його від себе ні на крок. Він буде моїм улюбленцем, моїм маленьким товаришем. І я його неодмінно вилікую! Він цілком видужає, прославиться, і тоді я з гордістю казатиму: «Він мій, я підібрав його, коли він був маленьким безпритульним обірванцем, але зразу помітив, які в нього здібності, і був певен, що колись ім'я його прогрімить на весь світ. Дивіться на нього — хіба я не мав слашності?»

А король говорив замислено й повільно:

— Ти визволив мене від образи й ганьби, можливо, врятував мені життя, а отже, й корону. За таку послугу годиться віддячити щедрою нагородою. Скажи, чого ти бажаєш, і я зроблю все, що тільки в моїй королівській владі.

Ця фантастична пропозиція вивела Гендона з задуми. Він хотів був уже подякувати королю й сказати, що він лише виконав свій обов'язок і не бажає ніякої нагороди, як раптом у нього майнула щаслива думка. Тоді він попросив дозволу кілька хвилин поміркувати над милостивою пропозицією. Король поважно кивнув головою, зауваживши, що в таких важливих справах краще не поспішати.

Майлз подумав трохи і сказав сам до себе:

«Отак я й зроблю. Ніяким іншим способом я б цього не добився, а остання година показала, що коли б так тяглося й далі, мені було б дуже незручно й важко. Так, я висловлю йому своє прохання. Яке щастя, що я не пропустив цієї нагоди».

Він став на одне коліно й промовив:

— Моя скромна послуга — звичайний обов'язок кожного підданця і тому не має ніякої ваги. Та коли ваша величність гадає, що моя послуга варта нагороди, то я наслідуюсь звернутись до вас із одним проханням. Років чотириста тому, як відомо вашій величності, під час кривавої ворожнечі між Джоном, королем Англії, і французьким королем було

вирішено виставити від кожної країни по бійцю і розв'язати суперечку двобоєм, вдавшись до так званого божого суду. Обидва королі, та ще й король іспанський прибули на місце змагання. Та коли на арену вийшов французький боєць, то всі англійські лицарі були такі вражені його грізним виглядом, що жоден з них не зважився помірятися із ним зброєю. Отже, англійський монарх мав програти важливу справу, бо нікому було виходити на герць. А в Тауері тоді був ув'язнений лорд де Курсі, наймогутніший вояк Англії, позбавлений титулу й володінь, засуджений на довге ув'язнення. Звернулися до нього. Він погодився і в повному озброєнні прибув на поєдинок. Та тільки-но французький боєць побачив його величезну постать і почув його славетне ім'я, як враз утік, і справа французького короля була програна. Король Джон повернув лордові де Курсі всі його титули й володіння, сказавши: «Проси в мене чого хочеш, і твоє бажання буде вволене, хоч би воно коштувало мені півкоролівства». Тоді де Курсі, ставши перед королем навколішки, як оце зараз ваш покірний слуга, відповів: «Я прошу вашу величність надати мені й моїм нащадкам права лишатися з покритою головою в присутності монархів Англії, аж поки в ній існуватиме королівський престол». Як відомо вашій величності, бажання лорда де Курсі було вволене, і за ці чотириста років рід його не припинився. Отже, й досі старший у цій старовинній родині єдиний з усіх людей безборонно лишається в присутності його величності короля в капелюсі або шоломі, не питаючи на це дозволу¹. Посилаючись на цей приклад, я прошу у вашої величності лише одної милості, одного права, яке буде для мене цілком достатньою нагородою: дозвольте мені й моїм нащадкам завжди сидіти в присутності короля Англії.

— Встань, сер Майлз Гендон, рицарю! — врочисто мовив король, легенько вдаривши Гендона по плечу його ж таки шпагою.— Встань і сідай. Твоє прохання вволене. Поки існує Англія й королівська влада, це право лишиться за тобою.

Його величність відійшов у задумі, а Гендон з полегкістю сів на стілець.

«Добре я зміркував, як визволити себе з біди,— сказав він сам собі.— Ноги в мене страшенно болять, а якби я не

¹ Лорди Кінгсейли, нащадки де Курсі, досі користуються цим надзвичайним привілеєм. (Прим. автора).

придумав цього, мені довелось би стояти ще багато тижнів, аж поки мій бідний хлопець вернувся б до тям... До того ж я віднині став лицарем королівства Мрій і Тіней. Досить чудне звання для такої прозаїчної особи, як я. Я не сміюся — боронь боже! — бо те, що для мене химера, для нього дійсність. Але з одного погляду це й для мене дещо важить, бо показує, яка в нього добра й шляхетна душа... А що, як він надумається так пишно величати мене й при людях? Ото буде сміху! Рицар — і в такому дранті! Ну, дарма! Хай називає мене, як хоче. Я не скажу ані слова.

Розділ XIII

ПРИНЦ ЗНИК

Після їди обох друзів опанувала важка дрімота.

— Скинь з мене оце лахміття! — сказав король.

Гендон без заперечень роздягнув хлопця й поклав його в постіль. Потім, озирнувшись по кімнати, сумно прошепотів:

— Він знов спатиме на моєму ліжку, а де ж я примощуся?

Маленький король помітив його збентеження й пробубонів спрощення:

— А ти лягай на порозі й охороняй мене.

І за хвилину він уже забув усі свої турботи, поринувши в глибокий сон.

— Сердега! Йому й справді треба було б народитися королем! — у захваті промурмотів Гендон. — Він напрочуд гарно грає свою роль.

Потім він ліг на голій підлозі коло дверей і задоволено промовив:

— За ці сім років мені доводилося терпіти й більші невигоди. А це пусте, і нема чого нарікати на долю.

Він заснув удосвіта, а опівдні встав, обережно відгорнув укривало зі свого сонного підопічного і уривком шворки зняв з нього мірку. Король прокинувся, поскаржився на холод і спитав Гендона, що той робить.

— Уже готово, ваша величність, — відповів Гендон. — Я зараз збігаю до міста в одній невеличкій справі й скоро повернуся. А ви спіть. Вам треба як слід відпочити. Дайте, я укрию вас із головою. Так буде тепліше.

Не встиг він договорити, як король уже вернувся до царства сну. Майлз тихенько вислизнув з кімнати і хвилин через сорок так само нечутно вернувся — з убранням для хлопця. Вбрання було з дешевої тканини, приношене, але чистеньке

і тепле. Майлз сів і почав розглядати куплене, мурмочучи собі під ніс:

— Якби в мене був грубший гаманець, можна б дістати щось краще. А коли в кишені гуде, треба задовольнитись і тим, що маєш...

Красуня жила в містечку у нас,
В містечку у нас жила...

Здається, він ворухнувся... треба співати трохи тихше. Хай виспитья як слід. Адже ж нам треба збиратися в дорогу, а бідолаха такий зморений... Камзол ще досить добрий, де-не-де доведеться підшити, і буде якраз. Штани ще кращі, хоч не завадить і їх трохи вшити. Черевики хоч куди, бідним ноженятам буде сухо й тепло. Це для нього буде новина. Мабуть, і влітку, і взимку бігав босоніж. От якби хліб діставався так дешево, як нитки! За якийсь фартинг я запасся ними на цілий рік. Та ще яку здорову голку дали задарма, просто за спасибі. От тільки як засилити в неї нитку? Це достобіса важко.

І справді, це було йому дуже важко. Майлз робив це, як роблять усі чоловіки і, мабуть, робитимуть довіку. Він непопушно тримав перед собою голку і силкувався встромити у вушко нитку; жінки завжди роблять навпаки. Нитка то сковзала повз голку праворуч і ліворуч, то складалася вдвоє, але рицар був досить терплячий. Він набрався досвіду в такій роботі, ще як був солдатом. Нарешті йому пощастило вцілити. Він узяв убрання, що лежало в нього на колінах, і заходився шити.

— За нічліг заплачено, навіть за той сніданок, що нам незабаром подадуть. І в мене ще вистачить на те, щоб купити пару віслюків та прохарчуватися вдвох два-три дні. А там уже розкошуватимемо в Гендон-Холі.

Любила вона чоловік...

Ой! Загнав-таки голку під ніготь. Ну, дарма, це мені не первина, хоч воно й не дуже приємно... Ах, серденько, там ми заживемо на всю губу. Там забудуться твої турботи і журба минеться...

Любила вона чоловіка свого,
А інший її...

Які чудові широкі стібки! — захоплено вигукнув він, милуючись на свою роботу. — В них відчувається щось горде

й величне. Якими жалюгідними й простацькими здаються проти них дрібні несміливі стібки кравця...

Любила вона чоловіка свого,
А інший її любив...

Ну, от і готово! Чудово зроблено, а головне — швидко. Ну, тепер я розбуджу його, вдягну, дам умитися, нагодую, а тоді ми подамося до Саутворка на базар, що біля заїзду Табарда. Вибачте, ваша величність, пора вставати! Мовчить. Агов, ваша величність!.. Слово честі, мені доведеться образити його священну особу доторком, коли він у сні глухий до людської мови. Що таке?

Він відкинув укривало — ліжко було порожнє. На хвилину Гендон застиг у безмовному подиві, потім озирнувся навколо і тоді тільки помітив, що лахміття хлопча теж зникло. Він ураз скипів, розлютився, почав гукати хазяїна заїзду. Ту мить увійшов служник зі сніданком.

— Кажіть всю правду, бісів сину, а то вмить розпрощаєшся з життям! — grimнув вояк і з таким грізним виглядом підскочив до служника, що той з несподіванки й страху не міг вимовити й слова.— Де хлопець?

Плутано, тремтячим голосом служник став пояснювати:

— Тільки-но ви пішли звідси, ваша милість, як прибіг якийсь парубійко і сказав, що ви кличете хлопця, що він мусять іти негайно до саутворкського кінця мосту. Я провів його сюди. Він розбудив хлопця й передав йому ваше доручення. Хлопець побурчав трохи, що його так рано потурбували, але відразу вдягся в своє лахміття й пішов за парубійком. Він тільки сказав, що ваша милість зробили б увічливіше, якби самі прийшли по нього, а не посилали якогось незнайомця, а то виходить...

— А то виходить, що ти йолоп і обдурити тебе може будь-хто, кому не ліньки. Бодай ти пропав з усім своїм родом! А може, ще нічого лихого не трапилось. Може, хлопча не заподіяно ніякої шкоди. Я зараз приведу його. Накрий на стіл. Стривай! Укривало на ліжку розстелене так, ніби під ним хтось лежить. Це що, навмисно?

— Не знаю, ваша милість. Тільки бачив, що той парубійко, котрий приходив по хлопця, чогось порався коло ліжка...

— Стонадцять чортів! Це ж було зроблено, щоб одурити мене, щоб виграти час! Парубійко приходив сам?

— Сам-один, ваша милість.

— Знаєш напевне?

— Напевне, ваша милість.

— Ану, подумай краще, не поспішай.

Промовчавши з хвилину, слуга сказав:

— Приходив-то він сам, але тепер я пригадую, що, коли вони замішались у юрбу на мосту, звідкись вискочив якийсь страшний, наче розбійник, чоловік. І як тільки він підбіг до них...

— Ну, ну? Кажі! — нетерпляче крикнув Гендон.

— Вони зникли в натовпі, і я їх більше не бачив, бо мене якраз покликав хазяїн. Він розгнівався за те, що судді не подали замовлену печеню, хоча, присягаюся всіма святими, я тут ні до чого. Це все одно, що винуватити ненароджену дитину в її гріхах...

— Геть з очей моїх, бовдуре! Від твого патякання можна з глузду зсунутись. Стривай! Куди тікаєш? Не можеш і хвилини постояти спокійно? Що ж — вони справді пішли до Саутворка?

— Атож, ваша милість. А щодо тої клятої печені, то я тут так само винен, як ненароджена дитина в...

— А, ти ще тут? І все плетеш казна-що? Щезни, поки я не задушив тебе!

Служник вибіг. Гендон кинувся слідом за ним, випередив його, перестрибуючи через два східці, і вибіг на вулицю.

— Це той самий негідник, що називав його своїм сином, — бурмотів він. — Я втратив тебе, мій маленький дуренький повелителю. Гірко й подумати — я ж так тебе полюбив. Ні, присягаюсь життям, я не втратив тебе! Не втратив, бо я переверну всю Англію, а таки розшукаю тебе! Бідне хлоп'ятко! Там лишився його сніданок і мій, але хай їдять його шури. Швидше, швидше! Треба поспішати!

Пробираючись крізь галасливу юрбу на мосту, він кілька разів, неначе це було йому дуже приємно, повторив:

— Він бурчав, але пішов, бо думав, що це Майлз Гендон кличе його. Сердешне хлоп'я! Він ні для кого іншого не зробив би цього, я знаю.

Розділ XIV

LE ROI EST MORT — VIVE LE ROI!¹

Того самого ранку ще вдосвіта Том Кенті прокинувся від важкого сну й розплющив у темряві очі. Кілька хвилин він мовчки лежав, силкуючись розібратися в переплутаних

¹ Король умер — хай живе король! (Фр.)

думках і враженнях, і раптом тихо вигукнув у захваті:

— Тепер я розумію, все розумію! Нарешті я справді прокинувся! Привіт тобі, радість! Зникни, журба! Агов, Нен! Бет! Вилізьте з соломи і йдіть до мене. Я розкажу вам такий чудний, такий неймовірний сон, яким, мабуть, ще ніколи нічні духи не зачаровували людину. Нен, Бет, сюди!

Коло ліжка виросла якась невиразна постать, і чийсь голос промовив:

— Що зволите повеліти?

— Повеліти?.. Ой, горе мені, я пізнаю твій голос. Кажі, хто я такий?

— Вчора ввечері ви були ще принц Уельський, а нині ви — мій найясніший володар, Едуард, король Англії.

Том зарився з головою в подушки і жалісно промовив:

— На жаль, це був не сон! Ідіть спочивайте, добрий сер. Залиште мене з моїм горем.

Том знову заснув і незабаром побачив приємний сон. Йому снилося, що надворі літо і він грається сам на прегарному лужку. Раптом до нього підходить малесенький горбатий карлик з довгою рудою бородою й каже:

— Колай коло цього пня.

Том починає копати і знаходить у землі дванадцять новеньких блискучих пенні — казкове багатство! Та це ще не все, бо карлик каже далі:

— Я тебе знаю. Ти добрий, достойний хлопець. Усі твої злигодні скінчилися, настав день нагороди. Колай тут кожного сьомого дня, і щоразу ти знаходитимеш такий самий скарб — дванадцять новеньких блискучих пенні. Тільки нікому не кажи — тримай це в таємниці.

Карлик десь зникає, а Том біжить із своєю знахідкою до Смітного двору й каже сам собі: «Щовечора я даватиму батькові по одному пенні. Він буде певний, що це я зібрав аж стільки милостині, і з радощів не стане мене бити. Одне пенні я даруватиму щотижня доброму священникові, що вчить мене, а решту чотири — матері й сестрам. Ми не будемо більше голодувати й ходити в лахмітті. Прощай, вічний страх та побої!»

Ось він уже в своїй убогій оселі. Він стомився й ледве зводить дух, але очі в нього горять із захвату. Він кидає на коліна матері чотири пенні й весело кричить:

— Це тобі! Всі тобі, всі до одного! Тобі, Нен та Бет. Я чесно їх здобув, не випрохав і не вкрав.

Здивована й щаслива мати пригортає його до серця й каже:

— Уже пізно. Чи не зволить ваша величність устати?
Ох! Він сподівався не такої відповіді. Сон урвався. Том прокинувся й розплющив очі.

Біля його ліжка на колінах стояв розкішно вбраний перший лорд-постельничий. Радість, навіяна облудним сном, погасла. Бідний хлопець зрозумів, що він і досі в'язень-король. В опочивальні було повно царедворців у лілових, жалобного кольору, мантіях і знатних слуг монарха. Том сів на ліжку й крізь важкі шовкові завіси дивився на ту блискучу юрбу.

Почалась урочиста церемонія одягання, під час якої придворні один по одному ставали навколішки і, вітаючи маленького короля, висловлювали йому глибоке співчуття з приводу його тяжкої втрати. А водночас Тома одягали. Головний лорд-стайничий узяв сорочку, передав її першому лордові-ловчому, той — другому лордові-постельничому, цей — головному лісничому Віндзорських лісів, той — третьому обер-камергерові, а цей — королівському канцлерові Ланкастерського герцогства. Від нього сорочка перейшла до гардеробмейстера, який передав її герольдмейстерові Норройському, потім вона дісталася комендантові Тауера, далі лорду-сенешалеві, тоді спадковому пов'язувачеві серветки, а потім лордові-адміралові Англії, який передав її архієпископові Кентерберійському, і нарешті вона опинилася в руках першого лорда-постельничого. Цей уже надів сорочку на Тома. Бідне хлоп'я! Здивовано стежачи за нудною процедурою, Том мимохить згадав, як під час пожежі передають з рук у руки відра.

Кожна частина туалету мала пройти цей довгий шлях. Томові ця церемонія так набридла, що він дуже зрадів, коли побачив, що довгі шовкові панчохи теж пустились у подорож, віщуючи кінець. Але радість його була передчасна. Перший лорд-постельничий уже взяв у руки панчохи і збирався натягти їх Томові на ноги, як раптом густа фарба залила йому обличчя; він квапливо віддав їх назад архієпископові Кентерберійському і, показуючи на щось на панчохах, злякано прошепотів: «Гляньте, мілорде!» Архієпископ пополотнів, потім почервонів і, тицьнувши панчохи лордові-адміралові, насилу вимовив: «Гляньте, мілорде!» Лорд-адмірал передав панчохи спадковому пов'язувачеві серветки, і в нього ледве вистачило сили пробурмотіти: «Гляньте, мілорде!» Панчохи помандрували назад через руки лорда-сенешала, коменданта Тауера, герольдмейстера, гардеробмейстера, королівського канцлера Ланкастерського герцогства, тре-

того обер-камергера, головного лісничого Віндзорських лісів, другого лорда-постельничого, першого лорда-ловчого, і все це під здивований, зляканий шепіт: «Гляньте! Гляньте!» Нарешті панчохи потрапили в руки головного стайничого. Той добру хвилину дивився на причину загального збентеження.

— Господи помилуй! — прошепотів він нарешті. — Від підв'язки відскочив наконечник. До Тауера головного охоронця королівських панчіх! — і безсило схилився на плече першому лордові-ловчому.

Тим часом принесли інші панчохи, де на підв'язках не було ніякого ганджу.

Але все на світі має свій кінець, і Том Кенті дістав, нарешті, змогу вибратися з ліжка. Один високий урядовець зливав йому, другий наглядав за вмиванням, третій держав наготові рушник. Щасливо відбувши й цю церемонію, Том наготувався прийняти послуги королівського перукаря. З рук майстра цирульного мистецтва він вийшов гарненький і граційний, як дівчинка, — в ліловій атласній накидці і в капелюсі з ліловою пір'їною. Він поважно рушив до їдальні між рядами придворних, які шанобливо розступалися перед ним і ставали на коліна.

Після сніданку його з пишнотою, гідною короля, повели в супроводі головних сановників держави і п'ятдесятьох охоронців з позолоченими бойовими сокирами в руках до тронної зали, де він мав віддатися державним справам. Коло трону став його дядько, лорд Гертфорд, щоб допомагати королю мудрими порадами.

Насамперед з'явилися вельможні лорди, що їх покійний король обрав виконавцями своєї духівниці. Вони прийшли спитати в Тома згоди на деякі свої розпорядження. Це була формальність, але не зовсім пуста, бо лорд-протектор іще не був призначений. Архієпископ Кентерберійський оголосив постанову ради виконавців щодо похорону покійного монарха і наостанку прочитав їхні підписи: архієпископ Кентерберійський; лорд-канцлер Англії; лорд Вільям Сент-Джон; лорд Джон Рассел; граф Едуард Гертфорд; віконт Джон Лілі; єпископ Даремський Катберт.

Том не слухав — його збентежив у документі один з перших пунктів. Він обернувся до лорда Гертфорда й пошепки спитав:

— На який день, він каже, призначено похорон?

— На шістнадцяте число наступного місяця, ваша величність.

— Та це ж безглуздя! Хіба він доти збережеться?

Бідний хлопець! Королівські звичаї ще були для нього новиною. Він звик бачити, що в Смітному дворі покійників якнайшвидше спроваджували на кладовище. Але лорд Гертфорд двома-трьома словами заспокоїв його.

Далі статс-секретар доповів про розпорядження державної ради, яка призначила прийняття чужоземних послів на другий день об одинадцятій годині ранку і просила згоди короля.

Том запитливо глянув на лорда Гертфорда, і той шепнув йому:

— Будьте ласкаві, ваша величність, висловити свою згоду. Посли з'являться для того, щоб засвідчити глибокий жаль своїх державців з приводу тяжкої втрати, що спіткала вашу величність та Англійське королівство.

Том послухався його поради. Після того другий статс-секретар почав читати звіт про витрати на штат покійного короля, що за останнє півріччя становили двадцять вісім тисяч фунтів стерлінгів. Ця сума так уразила Тома, що йому захопило дух. Ще більше здивувався він, коли почув, що з цих грошей двадцять тисяч ще не виплачено ¹, що державна скарбниця майже порожня і тисяча двісті слуг — у скрутному становищі, бо давно вже не одержують платні. Тут уже Том не витримав і палко вигукнув:

— Та так ми зовсім зубожіємо! Треба негайно взяти менший будинок і розпустити слуг. Однаково вони тут ні до чого, тільки заважають та дратують своїми послугами, які гідко й соромно приймати. Такі послуги потрібні хіба ляльці, яка ані руками, ані головою не може дати собі ради. Добре було б купити маленький будинок якраз проти рибного базару коло Біллінгзгейта...

Лорд Гертфорд міцно стиснув Томові руку. Той враз урвав свою нерозумну мову й почервонів. Але на обличчях придворних не видно було й тіні здивування, неначе в словах короля ніхто не помітив нічого чудного.

Ще один секретар доповів, що покійний король у своїй духівниці заповідав відзначити лорда Гертфорда герцогським титулом, братові його, серові Томасу Сеймурові, надати звання пера, синові Гертфорда — графство, а інших почесних служителів корони теж піднести в званні. Рада ухвалила призначити засідання на шістнадцяте число місяця лютого для обговорення та виконання волі небіжчика.

¹ Юм, «Історія Англії». (Прим. автора).

Покійний король у своєму заповіті нікому не дарував маєтків, відповідних дарованим титулам, але рада, знаючи бажання покійного, визнала за потрібне наділити Сеймурові «земель на п'ятсот фунтів стерлінгів», а синові Гертфорда «на вісімсот фунтів», додавши ще ділянку «на триста фунтів з перших же єпископських земель, які звільняться»¹, — коли на те дасть згоду нинішній король.

Том знову мало не бовкнув, що, перше ніж розтринькувати гроші, слід було б сплатити борги покійного короля. Але обачний лорд Гертфорд вчасним доторком руки врятував його від цієї необережності, і Том мовчки дав свою королівську згоду, хоч у душі був дуже невдоволений. З хвилину він сидів і міркував, як легко й просто йому творити всякі дива, і раптом у голові в нього майнула думка: чом би йому не зробити свою матір герцогинею Смітного двору й не подарувати їй маєток? Але вмить його пройняло гірке розчарування: адже ж він тільки зветься королем, а насправді він підвладний цим поважним воякам і вельможам. Для них його мати — лише витвір хворої уяви, вони недовіркою вислухають його проєкт і пошлють по лікаря.

Нудні справи тяглися без кінця. Секретарі читали петиції, укази, грамоти і всілякі багатослівні, одноманітні й набридливі папери, що стосувались керування державою. Нарешті Том важко зітхнув і промурмотів про себе: «Чим це я так завинив, що мене позбавили свіжого повітря й сонця, зачинили тут, зробили королем і мучать без кінця?» Раптом його запаморочена голова хитнулась і впала на плече. справи королівства припинилися, бо монарх, наділений владою перетворювати все в закон, був відсутній. Навколо заснулої дитини запанувала тиша, і мудрі державні мужі урвали нараду.

До полудня Томові пощастило, з дозволу його опікунів Гертфорда і Сент-Джона, пробути приємну годину в товаристві леді Елізабет і маленької леді Джейн Грей, хоч принцеси й були зажурені тяжким лихом, що спіткало королівський дім. Наприкінці їхнього візиту його відвідала й «старша сестра» — згодом вона стала відома під ім'ям «Марії Кривавої». Вона заморозила його своєю урочистою надутою промовою, яка сподобалася йому лише тим, що була коротка.

На кілька хвилин його залишили самого, а потім упустили до нього худенького хлопчика років дванадцяти, одягненого в усе чорне: тільки плоский комірець та мережива на рукавах

¹ Юм, «Історія Англії». (Прим. автора).

були сніжно-білі. В його убранні не було ніяких ознак жалоби, крім лілового банта на плечі. Він шов несміливо, з похиленою головою і, підійшовши до Тома, став на одне коліно. Том пильно подивився на нього й сказав:

— Устань, хлопче. Чого тобі треба? Хто ти?

Хлопець підвівся. Він стояв перед Томом у невимушеній, спокійній позі, але обличчя в нього було зажурене.

— Ви, звичайно, пам'ятаєте мене, мілорде. Я ваш паж для биття.

— Паж для биття?

— Авжеж, ваша величність. Я Гемфрі... Гемфрі Марлоу.

Том подумав, що його опікунам слід було розповісти йому про цього пажа. Становище вийшло незручне. Що йому робити? Удавати, буцім він пізнав хлопця, а потім кожним словом прохоплюватися, що ніколи про нього й не чув? Ні, це не годиться. Але враз його заспокоїла одна несподівана думка: такі випадки, мабуть, ще не раз траплятимуться, бо Гертфорд і Сент-Джон як члени ради повинні будуть частенько відлучатися в справах. Отож слід би добрати способу, як самому виплутуватися зі скрути. Так, він зараз спробує й побачить, що з цього вийде. Том заклопотано потер собі лоба й сказав:

— Тепер, здається, я пригадую тебе, але думки мої затьмарені недугою...

— Яка шкода, мій бідний повелителю! — співчутливо вигукнув «паж для биття» і додав сам до себе: «Отже, це правда, він несповна розуму, сердешний! Але який же я забутливий! Мені ж веліли ніяк не помічати, що з ним щось не гаразд!»

— Дивно, як пам'ять зраджує мене останніми днями, — скаржився Том. — Та ти не звертай уваги, це швидко минає. Часто найменший натяк ураз нагадує мені забуті події й імена. («А часом такі, що я зроду не чув», — додав він подумки). Ну, кажи, яка в тебе справа.

— Справа ця пуста, ваша величність, але я все ж насмілюся вас потурбувати нею, з дозволу вашого. Два дні тому, коли ваша величність на уроці грецької мови зволили тричі помилитися, пригадуєте, вранці...

— Так, здається, пригадую... («Це навіть не зовсім і брехня, бо, коли б я задумав учити грецьку мову, напевне помилився б не тричі, а разів сорок»). Так, так, ну, далі.

— Учитель, розгнівавшись на вас за таку, як він сказав, неохайну й недотепну роботу, обіцяв мене добре відшмагати, але...

— Відшмагати? Тебе? — вигукнув Том, нетямлячись від здивування.— Та з якої речі він битиме тебе за мої помилки?

— Ох, ваша величність, ви знов забуваєте! Він же завжди шмагає мене, коли ви погано вчитесь.

— А, правда, я й забув. Ти допомагаєш мені готувати уроки, і, коли я роблю помилки, він гадає, що ти погано виконав свій обов'язок, і...

— О мій повелителю, що ви кажете? Я, найгірший із слуг ваших, посмів би вас учити?

— То в чому ж тоді ти винен? Що це за загадка? Хто ж тут справді збожеволів — я чи ти? Поясни мені.

— Та тут нічого й пояснювати, ваша величність. Ніхто не сміє ображати побоями священну особу принца Уельського. Отже, коли принц робить помилки, за нього б'ють мене. Та так воно й повинно бути, бо це моя служба і з цього я живу¹.

Хлопець казав це цілком спокійно. Том зчудовано дивився на нього й думав: «Ну й чудасія! Що це за химерна служба! Дивно, як вони не зачісують й не вдягають якогось хлопця замість мене. Ото була б розкіш! Слово честі, я б охоче згодився, щоб шмагали мене самого. Принаймні моє життя було б тоді не таке одноманітне».

А вголос він сказав:

— І що ж, голубчику, тебе відшмагали, як обіцяли?

— Ні, ваша величність. Мене мали відшмагати сьогодні, але, можливо, зважаючи на жалобу, тепер зовсім звільнять від кари. Я ще не знаю і тому насмілився прийти сюди і нагадати вашій величності про вашу милостиву обіцянку заступитися за мене...

— Перед учителем?

— Ах, це ви пам'ятаєте?

— Як бачиш, моя пам'ять вертається. Заспокойся, тебе ніхто не скривдить, я не дозволю.

— О, дякую, мій добрий королю! — вигукнув хлопець і впав навколішки.— Може, я забагато прошу, але...

Побачивши, що Гемфрі вагається, Том, щоб підбадьорити хлопця, сказав, що він сьогодні в милостивому настрої.

— Тоді дозвольте розповісти все, що тяжить у мене на душі. Ви тепер уже не принц Уельський, а король. Ви можете робити все, що побажаєте, і ніхто не сміє вам перечити. Звичайно, ви тепер не схочете втомлювати себе нудними науками, звелите попалити книжки і знайдете собі цікавіші розваги. Тоді я пропав, а зі мною й мої сирітки-сестри.

¹ Див. примітку 8 у кінці книжки. (Прим. автора).

— Пропав? Чому?

— Мене годує моя спина, мій добрий повелителю. Якщо її не будуть бити, я помру з голоду. Якщо ви кинете вчення, у мене не буде служби, бо вам же не потрібний буде паж для биття. Згляньтеся, не проганяйте мене!

Том, зворушений цим щирим горем, у пориві справді царської великодушності промовив:

— Заспокойся, друже. Віднині й довіку твоя служба стане спадковою в твоєму роді.

Потім він легенько вдарив хлопця по плечу своєю шпагою і сказав:

— Устань, Гемфрі Марлоу, спадковий головний паж для биття при англійському королівському дворі. Не журись — я знов візьмусь до книжок і буду вчитися так погано, що твою платню, по всій справедливості, доведеться потроїти — настільки прибуде в тебе роботи.

Сповнений палкої вдячності, Гемфрі вигукнув:

— Дякую вам, мій благородний повелителю! Така безмірна щедрість перевершує найсміливіші мої мрії. Тепер я буду щасливий до кінця днів моїх, а зі мною й весь рід Марлоу.

Том зміркував, що хлопець може стати йому в пригоді. Він потроху розговорився з Гемфрі, і той був дуже задоволений. Хлопцеві було приємно думати, що він допомагає маленькому королю зцілитися, бо як тільки він нагадував хворому королю які-небудь випадки, що траплялися з ним у класній кімнаті або взагалі в палаці, той зразу все ясно «відновлював у пам'яті». Не минуло й години, як Том дізнався про цікаві подробиці з життя королівського двору. Він вирішив щодня черпати відомості з цього джерела і тут-таки дав наказ завжди допускати Гемфрі до королівських покоїв, якщо тільки його величність не буде зайнятий розмовою з кимсь іншим.

Тільки-но вийшов Гемфрі, як з'явився лорд Гертфорд і приніс Томові нові турботи.

Він сказав, що рада лордів, побоюючись, щоб перебільшені чутки про розладнане здоров'я короля не просочились за кордон, вирішила просити його величність днів через два почати обідати прилюдно. Його квітучий вигляд і впевнена постава разом із стриманими, спокійними рухами й шляхетним поведженням враз розвіють усі сумніви й піднесуть народний настрій, а коли якісь лихі поголоски вже розійшлися, це буде найкращий засіб припинити їх.

Потім лорд Гертфорд почав обережно вчити Тома, як гребти поводитися в таких урочистих випадках, роблячи досить

прозорі натяки на речі, які той давно мусив знати. На превелику його радість, виявилось, що Томові тут майже не потрібна була чиясь допомога (він для цього уже встиг використати Гемфрі, який, знаючи із швидкокрилих придворних балачок про майбутній обід, сказав про нього королю).

Побачивши, що пам'ять короля покращала, граф навжився непомітно перевірити її ще кількома спробами. Наслідки були гарні, хоча й неповні, — бо Том користувався знаннями, почерпнутими від Гемфрі, — і лорд загалом був дуже задоволений. Він так зрадів, що насмівся сказати повним надії голосом:

— Тепер я певен, що, якби ваша величність зволили трохи напружити пам'ять, це розв'язало б загадку щодо великої печатки, пропажа якої тепер уже, правда, не має великого значення, бо печатка мала силу тільки за життя покійного короля. Може, ваша величність спробує пригадати?

Це загнало Тома в безвихідь. Він не мав найменшого уявлення, що таке велика печатка. З хвилину він вагався, а потім, глянувши невинними очима на лорда Гертфорда, спитав:

— А яка вона на вигляд, мілорде?

Граф ледь здригнувся й прошепотів сам до себе: «О горе! Його розум знов затьмарився. Не треба змушувати його так напружувати мозок». І спритно перевів розмову на інше, щоб відвернути думки його величності від нещасливої печатки. Це було неважко зробити.

Розділ XV

ТОМ — КОРОЛЬ

Другого дня прибули чужоземні послы в супроводі пишного почту, і Том, урочисто сидючи на троні, приймав їх. Спочатку пишнота цієї церемонії тишила його око й захоплювала уяву, але вона була занадто довга й нудна, так само як і всі промови, і те, що спочатку було розвагою, помалу перейшло в утому й тугу за рідною домівкою. Том говорив слова, які час від часу підказував йому Гертфорд, і намагався чесно виконувати свої обов'язки, але вони були такі незвичні для нього й неприємні, що він спромігся тільки більш-менш задовільно грати свою роль. На вигляд він був досить схожий на короля, але почувати себе королем не міг. Тому він щиро зрадів, коли вся церемонія скінчилася.

Більша частина дня «змарнувалася», на думку Тома, у всяких ділах, пов'язаних з його високим саном. Навіть

дві години, присвячені королівським іграм та забавам, були для Тома мукою, бо й тоді він мусив додержувати всяких правил та звичаїв. Але він усе ж урвав часинку на розмову з Гемфрі, і та година була чистим виграшем, бо він і розважився, й здобув потрібні йому відомості.

Настав третій день королювання Тома Кенті й проминув так само, як і попередні, але на душі в нього трохи полегшало — він почував себе вже не так ніяково, як спочатку. Він уже трохи звик до незнайомого оточення й нових обставин. Пута неволі ще обтяжували його, але він почав уже звикати. Присутність і шанобливе упадання коло нього знатних вельмож бентежили його дедалі менше.

Наближення четвертого дня Том чекав би вже без особливої тривоги, якби не страх перед прилюдним обідом. На цей день були призначені й поважні справи: він мусив головувати в раді й висловлювати свої погляди та плани щодо відносин з різними державами, розкиданими по всій земній кулі; Гертфорд мав бути формально обраний на почесний пост лорда-протектора, і ще багато деяких подій мало відбутися того ж таки дня. Але Томові все це здавалося дрібницями проти жадливої перспективи обідати під цікавими поглядами сили-силенної очей і під шепотіння безлічі губів, які сміятимуться з його манер і з похибок, якщо він, на жаль, буде їх припускати.

Але ніщо не могло відвернути цього дня, і він настав. Том зустрів його похмуро й замислено і ніяк не міг розвіяти свого поганого настрою. Звичайні ранішні діла дратували його й стомлювали. Він знову відчував гнітючий тягар неволі.

Наближався полудень. Том сидів у великій приймальній залі й розмовляв з графом Гертфордом, тоскно чекаючи години, призначеної для прийняття деяких поважних урядовців та придворних.

Трохи згодом Том підійшов до вікна й зацікавився життям і рухом на великому шляху за палацовою брамою; він не просто зацікавився, йому всією душею захотілося взяти участь у цій веселій метушні. Раптом він побачив безладну обшарпану юрбу чоловіків, жінок та дітей, що з галасом і криком бігли дорогою.

— Як би дізнатись, що там трапилося? — вигукнув Том з відвертою хлоп'ячою цікавістю.

— Ви — король! — урочисто, з низьким поклоном відповів граф Гертфорд. — Дозвольте виконати бажання вашої величності.

— О, будь ласка! Прошу, прошу! — схвильовано скрик-

нув Том. «А бути королем не так уже й погано,— подумав він.— У цьому є й свої вигоди».

Граф покликав пажа й послав його до капітана королівської варти з наказом:

— Спинити юрбу й довідатися, що там сталося. Велінням короля!

Через кілька хвилин з палацової брами вийшов великий загін воїнів у блискучих сталевих панцерах і вишикувався впоперек шляху, перегородивши дорогу юрбі. Незабаром вернувся посланець і сповістив, що юрба сунула за чоловіком, жінкою і дівчинкою, яких вели на страту за злочини проти спокою та честі королівства.

Смерть, люта смерть загрожувала цим нещасним! Від цієї думки в Тома стислося серце. Його охопив глибокий жаль і заглушив усі інші почуття. Він не думав ні про порушення закону, ні про лихо, яке злочинці заподіяли своїм жертвам, він думав тільки про ешафот, про жахливу кару, що чекала засуджених. Том навіть забув, що він не справжній король, а тільки оманлива тінь його, і, не тямлячи себе, вигукнув:

— Привести їх сюди!

Він зразу ж зашарівся й мало не попросив пробачення у графа. Але, помітивши, що його наказ нікого не здивував, стримав слова, готові вже зірватися в нього з уст. Паж із звичайним виразом обличчя низько вклонився й вийшов переказати веління короля. Том відчув приплив гордості і ще раз усвідомив усі вигоди свого становища. «Йй же богу,— подумав він,— тепер я почуваю себе так само, як тоді, коли, начитавшись книжок, удавав із себе принца, видавав закони, наказував: «Зробіть се, зробіть те», й ніхто не смів мені перечити».

Двері розчинилися. Один за одним виголошували високі титули, почали входити вельможі, і зала швидко наповнилася блискучою аристократією. Але Том майже не помітив присутності цих людей. Він був занадто схвильований у ту мить і глибоко захоплений цікавішою справою. Він сів на своє крісло і, втупивши очі в двері, застиг у нетерплячому чеканні. Вельможі, побачивши те, не стали його турбувати й почали переповідати один одному державні новини та придворні плітки.

Через кілька хвилин почулися розмірені кроки вояків, і до зали ввійшли злочинці в супроводі молодшого шерифа й загону королівської гвардії. Шериф став перед Томом навколішки, потім підвівся й відійшов убік. Троє злочинців теж

упали ниць і так завмерли. Гвардійці вишикувалися за кріслом Тома. Том зацікавлено дивився на засуджених. Постать і одяг чоловіка збудили в ньому якийсь невиразний спогад. «Здається, я його десь бачив,— подумав він,— от тільки де й коли — не пам'ятаю». У ту мить злочинець підвів голову й зразу ж опустив її, немов засліплений грізною величчю монарха. Але для Тома досить було тільки глянути йому в обличчя. «Тепер мені все ясно,— сказав він собі.— Це той незнайомец, що колись на Новий рік, у холодний вітряний день витяг Джайлза Вітта з Темзи й урятував його. То був відважний, добрий вчинок. Жаль, що він зробив якусь підлоту й попав у біду. А мені добре вривався у пам'ять той ранок. Бо рівно через годину, об одинадцятій, баба Кенті так мене налупцювала, що ні доти, ні потім я такого лупня більше не діставав».

Том велів вивести на деякий час із зали жінку та дівчинку й звернувся до шерифа:

— В чому завинив цей чоловік?

Шериф став на коліна й відповів:

— Смію доповісти вашій величності, він отруїв одного з ваших підданих.

Тома, який жалів засудженого й бачив у ньому сміливця, що врятував його товарища, слова шерифа боляче вразили.

— І це доведено? — спитав він.

— Цілком, ваша величність.

Том сумно зітхнув і мовив:

— Заберіть його, він заслужив на смертну кару. Жаль! Такий відважний... ні, ні, я хотів сказати, що він таким здається.

Нещасний з несподіваною силою заломив руки і почав розпачливо й жалібно благати короля:

— О милостивий повелителю! Зжальтесь наді мною, коли можете! Я не винен, і того злочину, що в ньому мене звинувачують, не доведено. Та це дарма. Присуд мені вже виголошено, і його не можна скасувати, але я прошу у вас останньої ласки, бо кара моя нестерпна. Змилуйтесь надо мною, найясніший королю! В своєму милосерді згляньтесь на моє благання — веліть мене повісити!

Том розгубився. Такого прохання він ніяк не сподівався.

— Далєбі, чудної просиш ти ласки! Хіба тобі призначили не таку кару?

— Ні, ваша величність, ні! Мене наказано зварити живцем.

Від жаху Том мало не схопився з крісла. Опам'ятавшись трохи, він вигукнув:

— Твоє прохання буде вволене, нещасний! Якби ти навіть отруїв сто чоловік, я не віддам тебе на таку жакливу смерть.

Засуджений уклонився до землі, складаючи палку подяку:

— Якщо, не доведи боже, вас коли-небудь спіткає лихо,— закінчив він,— хай господь обереже вас за ваше милосердя до мене.

Том обернувся до графа Гертфорда і спитав:

— Мілорде, невже цього чоловіка справді могли присудити до такої страшної кари?

— Так карає закон всіх отруйників, ваша величність. А в Німеччині фальшивомонетників варять в олії, і не зразу кидають, а помалу занурюють на мотузці: спочатку по кісточки, потім по коліна, потім...

— Прошу, мілорде, ні слова далі! — скрикнув Том, затуляючи руками очі, щоб не бачити жакливої картини.— Благаю вас віддати наказ про скасування цього закону. Хай не завдають таких мук нещасним людям.

На обличчі графовому засвітилося глибоке задоволення. Він був чоловік добросердий і великодушний — таких було дуже мало серед його класу в ті часи.

— Цей закон уже скасовано шляхетними словами вашої величності,— промовив він.— Історія збереже їх для майбутніх поколінь на честь вашому королівському домові.

Шериф хотів був вивести засудженого, але владним рухом руки Том спинив його.

— Пане шерифе, я хотів би пильніше розглянути цю справу,— сказав він.— Цей чоловік каже, що злочин його не доведено. Що ти знаєш про це?

— Насмілюся доповісти вашій величності, на суді виявилось, що цей чоловік заходив до одної хатини в селі Айлінгтоні, де лежав хворий. Троє свідків кажуть, що це було о десятій годині ранку, а двоє — що на кілька хвилин пізніше. Хворий у той час був сам і спав. Цей чоловік незабаром вийшов і подався своєю дорогою, а в хворого за годину почалася блювота й корчі, і він помер.

— Хто-небудь бачив, як хворому дали отруту? І саму отруту знайшли?

— Ні, ваша величність.

— Звідки ж тоді відомо, що хворого отруєно?

— Насмілюся доповісти вашій величності, лікарі запевняють, що така смерть буває тільки при отруєнні.

Поважний доказ, як на ті простодушні часи! Том розумів, яке це страхіття, і сказав:

— Лікарі знають своє діло — може, і їхня правда. Для бідолахи справа обертається погано.

— І це ще не все, ваша величність. Є ще й більші докази. Люди кажуть, ніби ворожка — вона потім зникла з села невідомо куди, — провістила, що той хворий *помре від отрути* і що отруту дасть йому невідомий чорнявий перехожий у простій приношеній одежі. Засуджений цілком відповідає цим приметам. Прошу вашу величність звернути на цю обставину належну увагу, бо це ж було *провіщено*.

За тих забобонних часів такий аргумент мав непереможну силу. Том почував, що все пропало. Злочин обвинуваченого був доведений. Але Том хотів дати йому змогу оборонити себе.

— А що ти скажеш на своє виправдання? — спитав він.

— Нічого, що могло б мене врятувати, мій королю. Я не винен, але не можу цього довести. У мене немає друзів, а то б я міг засвідчити, що того дня я був не в Айлінгтоні, а за кілька миль від нього — в Уоппінг-Олд-Стерзі; навіть більше, мій королю, я б міг довести, що в ту годину, коли стався злочин, у якому мене обвинувачують, я не позбавив нікого життя, а навпаки, врятував ближнього. Якийсь хлопець почав тонути...

— Досить! Шерифе, якого дня стався злочин?

— О десятій годині ранку або на кілька хвилин пізніше, в перший день Нового року, найясніший...

— Звільніть обвинуваченого! Це воля короля!

І, застидавшись своєї не гідної монарха нездержливості, Том знову почервонів. Щоб якось загладити свій недоречний вчинок, він сказав:

— Мене обурює до глибини душі, що на підставі таких нікчемних, безглузких доказів людину посилають на шибеницю!

Схвальний гомін пішов по залі. Захоплення викликав не самий вирок Тома, бо помилування засудженого отруйника мало кому могло здатися справедливим. Ні, всі були захоплені розумною й шляхетною поведінкою юного короля і стиха казали один одному:

— Король не божевільний — він при повному розумі!

— Як мудро вчинив він допит! Як ця крута й владна рішучість нагадує його колишню вдачу!

— Дяка богів, він видужав! Це не якийсь безсилий хлоп-

чик, а справжній король. Він поводився точнісінько як його батько.

Радісні вигуки лунали в повітрі й долітали до Тома. Йому дуже втішно було чути все це, і на душі відразу стало спокійніше.

Але дитяча цікавість швидко взяла гору над цими приємними думками й почуттями. Томові захотілося скоріше дізнатись, що вчинили жінка й маленька дівчинка. Отож із його наказу їх ввели до зали. Обидві, тремтячи від страху, гірко плакали.

— Що вони вчинили? — спитав Том шерифа.

— Насмілюся доповісти вашій величності, їх обвинувачено в страшому й напевне доведеному злочині. Судді, за законом, присудили їх до шибениці. Вони продали свої душі дияволу — от яка їхня провина.

Том здригнувся. Його привчили бридитися людьми, які робили такі жахливі речі. Та все ж йому кортіло задовольнити свою цікавість до кінця, і він спитав:

— Де це сталося й коли?

— У грудні опівночі, в зруйнованій церкві, ваша величність.

Том знову здригнувся.

— Хто був при тому?

— Тільки вони самі, ваша величність, і «той».

— Що ж, вони призналися?

— Ні, ваша величність, відмагаються.

— А як же все стало відомо?

— Люди бачили, як вони ввійшли туди, ваша величність; це збудило підозру, що підтвердилася страшними наслідками їхнього злочину. З'ясовано, що з допомогою нечистої сили вони викликали бурю, яка спустошила цілу округу. Свідків із сорок посвідчили, що буря була, а можна було б набрати й тисячу, бо всім вона далася втямки, всім наробила лиха.

«Це таки поважна справа», — подумав Том. Із хвилину він обмірковував таке нечуване лиходійство, а потім спитав:

— А сама жінка теж зазнала шкоди від цієї бурі?

Деякі старі вельможі в залі закивали головами, схвалюючи це мудре запитання. Але шериф, не зрозумівши, куди хилять Томові слова, простосердо відповів:

— Авжеж, ваша величність. Та так їй і треба. Хатину її знесло, і вона з дочкою лишилася без кутка.

— Дороженько ж заплатила вона за право накоїти собі такого лиха. Якби диявольська сила дісталась їй за один

фартинг, то й то б вона прогадала. А вона ж віддала за це свою душу й душу рідної дочки! Безперечно, вона несповна розуму, а божевільні не відають, що роблять, і жінка ця не винна.

Старі вельможі знов закивали головами, схвалюючи Томову мудрість, а один з них пробурмотів:

— Кажуть, що й сам король теж божевільний, але така душевна неміч пішла б на користь і багатьом здоровим, якби вони так щасливо занедужали.

— Скільки років дівчинці? — спитав Том.

— Дев'ять років, ваша величність.

— А хіба за англійськими законами дитина може скласти угоди й продавати себе? — звернувся Том до вченого судді.

— Ні, ваша величність, закон забороняє дітям заходити в поважні ділові стосунки з дорослими, зважаючи на те, що дитячий зелений розум не спроможен протистояти дозрілому й хитрому розумові старших. Диявол може купити дитину, якщо захоче і якщо дитина згодна, та англієць ніяк не може цього зробити, бо така угода буде недійсна.

— Це вже не по-християнському! З якої речі англійський закон відмовляє англійцям у привілеях, наданих дияволу? — вигукнув щиро обурений Том.

Цей своєрідний погляд на справу викликав у багатьох веселу усмішку, і потім при дворі про це розповідали як про новий доказ справжності юного короля і поліпшення його душевного здоров'я.

Тим часом жінка перестала плакати й жадібно, з надією в очах прислухалася до слів короля. Том це помітив, і йому стало дуже шкода її, таку нещасну й безпорадну.

— Що ж вони робили, щоб викликати бурю? — спитав він шерифа.

— Скидали з себе панчохи, ваша величність.

Це страшенно здивувало Тома й розпалило його цікавість. Він нетерпляче сказав:

— Оце-то диво! І що ж, це завжди дає такий жахливий наслідок?

— Завжди, ваша величність, принаймні коли жінка цього схоче й вимовить подумки або вголос відоме їй заклинання.

Том обернувся до жінки і владно наказав:

— Покажи свою силу — я хочу бачити бурю.

Забобонні вельможі аж пополотніли, і в кожного в очах засвітилось бажання утекти, хоча всі мовчали. Але Том нічого того не помітив. Він нетерпеливо чекав катастрофи.

Глянувши в розгублене й збентежене обличчя жінки, він схвильовано додав:

— Не бійся, тобі нічого не буде. Тебе випустять на волю, й ніхто тебе не скривдить. Покажи свою силу.

— О наймилостивіший королю! Я ж не маю такої сили. Я засуджена безвинно.

— Тобою володіє страх. Заспокойся, тебе за це не покарають. Зроби бурю, ну хоч маленьку — великої і страшної я й сам не хочу. Ну? Зроби це, і життя твоє врятоване. Ти вийдеш звідси зі своєю дитиною вільна, помилувана королем, і ніхто в усьому королівстві не заподіє тобі шкоди.

Жінка впала ниць і, ридаючи, запевняла, що вона неспроможна зробити таке диво, що вона з радістю врятувала б життя своїй дитині, а сама б охоче пішла на смерть, якби могла здобути таку величезну ласку, скорившись королівському наказові.

Том вимагав, але жінка все твердила про своє безсилля. Нарешті він сказав:

— Ця жінка, мабуть, каже правду. Коли б моя мати була на її місці й мала диявольську силу, вона, не вагаючись, викликала б бурю і зруйнувала б усю країну, аби тільки врятувати моє життя. А всі матері однакові. Ти вільна, добра жінко, ти й твоя дитина, бо я певен, що ти не винна. Ну, а тепер, коли тобі вже нічого боятися, бо тебе помилувано, — скинь панчохи! Якщо зробиш бурю, я збагачу тебе!

Врятована почала палко дякувати королю й поквапилась виконати його бажання. Том завмер у нетерплячому чеканні, трохи затьмареному легкою тривогою. Придворні ж навіть і не таїли свого страху. Жінка і її маленька дочка скинули з себе панчохи і, видно, докладали всіх зусиль, щоб віддячити королю хоч невеличким землетрусом. Та ба! Все було марно. Том розчаровано зітхнув і мовив:

— Не турбуйся більш, добра душе, твоя дивна сила покинула тебе. Йди з миром. Якщо ж колись утрачена сила вернеться до тебе, не забудь зробити мені бурю¹.

¹ Див. примітки до розділу XV у кінці книжки. (Прим. автора).

Розділ XVI

ПАРАДНИЙ ОБІД

Наближався час обіду, але, дивна річ, це мало турбувало Тома й зовсім не лякало. Ранішні події надали йому віри в себе. Він, наче маленьке кошеня, що потрапило на чуже горище, за якісь чотири дні так добре обжився в незнайомому оточенні, як доросла людина не обжилась би й за цілий місяць. Це яскравий приклад того, як легко діти звикають до нових обставин.

Скористаймося з нагоди і, поки Тома вбирають у пишні шати, загляньмо до бенкетної зали. Це величезна кімната з позолоченими колонами й пілястрами, з малюванням на стелі й стінах. Коло дверей непорушно, наче статуї, стоять високі, стрункі гвардійці, розкішно й мальовничо одягнені, з алебардами в руках. На високій галереї влаштувались музиканти і юрба городян з дружинами в святкових убраннях. Посеред зали на підвищенні стоїть Томів стіл.

А тепер дамо слово стародавньому літописцеві:

«До зали входить камердинер з жезлом у руці, з ним ще один із скатертю. Обидва шанобливо стають на коліна, потім розстилають скатерть і, вклонившись ще раз, виходять. Далі з'являються ще двоє слуг; один із них несе жезл, а другий — сільницю, тарілку й хліб. Ці теж стають навколішки, потім ставлять принесене на стіл і виходять із такою ж церемонією, як і перші. Нарешті входять двоє розкішно вбраних вельмож, і в одного з них у руці великий ніж; вони тричі вельми граційно падають ниць, потім підступають до столу й натирають ніж хлібом та сіллю з такою глибокою пошаною, неначе тут сидить сам король»¹.

Тільки-но закінчується урочисте готування до королівського обіду, як здалека по лунких коридорах долинає звук сурми й невимірний вигук: «Король іде! Дорогу його величності найяснішому королю!» Ці звуки раз у раз повторюються, линуть усе ближче й ближче; аж ось, нарешті, вже зовсім коло нас гримить військовий марш і лунає дзвінкий крик: «Дорогу королю!» В ту ж хвилину з'являється в дверях блискача процесія і поважно входить до зали.

Хай далі розповідає літописець:

«Спереду йдуть вельможні люди: барони, графи, кавалери ордена Підв'язки, всі в розкішних шатах, із непокритими головами; далі канцлер між двома сановниками — один

¹ Лі Гант, «Місто», с. 408, цитата із стародавніх подорожніх нотаток. (Прим. автора).

з них несе королівський скіпетр, другий — державний меч лезом догори в червоних піхвах, оздоблених золотими лілеями,— а тоді вже сам король. Його стрічають громовим салютом дванадцять сурм і безліч барабанів, а на галереї всі підводяться, гукаючи: «Хай живе король!» За королем іде його вельможний почет, а праворуч та ліворуч почесна варта — п'ятдесят дворян-охоронців з позолоченими бойовими сокирами в руках».

Усе це було дуже приємне й гарне. Томове серце радісно билось, а в очах так і грали веселі вогники. Кожен його рух був дуже зграбний, тим більше, що, зачарований пишним видовищем, він зовсім не думав, як поводитись; та воно й важко бути незграбним у майстерно пошитому чудовому вбранні, коли вже трохи звикнеш до нього — особливо ж коли про нього забудеш. Пам'ятаючи поради графа Гертфорда, Том ледь уклонявся й милостиво відповідав: «Дякую тобі, мій добрий народе».

Він сів до столу, не скинувши капелюха. Це вийшло в нього цілком природно, бо їсти в головному уборі — єдиний звичай, спільний і для королів, і для таких злидарів, як Кенті; навіть щодо давності цієї традиції ані ті, ані другі не мають жодних переваг. Вельможі, лишаючись із непокритими головами, згуртувалися в кілька мальовничих груп.

Під звуки веселої музики ввійшли лейб-гвардійці — «старанно дібрані, найвищі станом і найсильніші люди Англії». Але про це хай краще нам розкаже літописець:

«З'явилися лейб-гвардійці, з непокритими головами, в червоному убранні з золотими трояндами на спинах. Вони то виходили, то входили, приносячи щоразу на срібних і золотих тарелях різні страви. Усі ці страви приймав один з придворних і ставив на стіл, а королівський куштувальник давав кожному з лейб-гвардійців покуштувати страву, яку той приніс, щоб перевірити, чи немає в ній отрути».

Том чудово пообідав, дарма що сотні людей не зводили очей з кожного шматка, якого він клав собі в рот, стежили з такою гарячковою цікавістю, наче то була не страва, а вибухова речовина, що от-от мала розірвати його на шматки. Том намагався не поспішати, стежив і за тим, щоб не робити нічого самому, а чекати, поки відповідна особа стане перед ним навколішки й зробить за нього все, що треба. Крізь іспит він пройшов, ні разу не схибивши, з блискучим, нечуваним тріумфом.

Коли обід, нарешті, скінчився і Том, оточений блискучим почтом, рушив із зали під радісний гуркіт барабанів, веселі

звуки сурм та громові вітання, він подумав, що, хоч обідати прилюдно й не така вже легка штука, він усе ж ладен був би так обідати по кілька разів на день, аби тільки відкупитися таким способом від інших, куди прикріших обов'язків королівського сану.

Розділ XVII

ФУ-ФУ ПЕРШИЙ

Майлз Гендон швидко йшов по мосту на саутворкський берег. Він пильно вдивлявся в кожного незнайомця, сподіваючися знайти тих, кого шукав. Та все було марно. Розпитуючи перехожих, він деякий час ішов по Саутворку тією ж дорогою, що й утікачі, але раптом сліди їхні урвалися. Проте аж до самого вечора він докладав усіх зусиль, щоб знайти їх. Ніч застала його стомленим, голодним і зневіреним. Він повечеряв у заїзді Табарда й ліг спати, щоб зранку знову ж піти на розвідки і обнишпорити все місто. Він лежав і думав: «Хлопець при першій нагоді втече від негідника, що видає себе за його батька. А чи повернеться він до Лондона в своє старе житло? Ні, нізащо; він побоїться знов потрапити у пастку. Що ж він робитиме? В цілому світі у нього немає жодного захисника, крім Майлза Гендона, і, безперечно, він спробує розшукати свого друга. Тільки повертатися до Лондона йому небезпечно, і, знаючи, що Майлз Гендон збирається додому, він зразу подасться до Гендон-Холу. Так, мені все ясно: треба, не гаючи часу в Саутворку, рушати через Кент до Монскголма, а по дорозі шукати в лісах й розпитувати подорожніх».

Тепер вернімося до зниклого маленького короля.

Страшний, наче розбійник, чоловік, який, за словами трактирного служника, приєднався на мосту до парубійка й обдуреного хлопчика, насправді не підходив до них, а мовчки йшов слідом. Ліва рука в нього була на перев'язі, а на одному оці красувався зелений пластир, він трохи шкутильгав і спирався на дубову палюгу. Парубійко вів короля по Саутворку різними завулками; нарешті вони вийшли на великий шлях.

Тут король розсердився і сказав, що далі не піде, що не він повинен іти до Гендона, а Гендон до нього. Він не попустить такого зухвальства. Він лишиться тут.

Тоді парубійко сказав:

— Ти лишишся тут, коли твій друг лежить поранений у лісі? Ну що ж, лишайся.

Король відразу змінив тон.

— Поранений? — скрикнув він. — Хто посмів його поранити? А втім, тепер уже однаково. Веди ж мене до нього! Мерщій, мерщій! Та що, в тебе свинцем налиті ноги? Його поранено! Байдуже, хто той лиходійник, — хай навіть син герцога — він за це поплатиться.

До лісу було ще далеко, але вони швидко пройшли цю відстань. Парубійко озирнувся, знайшов устромлену в землю гілку, до якої був прив'язаний клаптик ганчірки, і повів короля в ліс. Де-не-де він знову натрапляв на такі самі гілки, що, певне, вказували йому дорогу. Нарешті вони вийшли на галлявину, де стояли обгорілі рештки ферми й напівзруйнована клуня. Ніде не видно було ніяких ознак життя. Навколо панувала мертва тиша. Парубійко увійшов у клуню, король і собі вбіг слідом за ним. Там теж не було ані душі. Король підозріливо глянув на парубійка і спитав:

— Де ж він?

У відповідь почувся глузливий регіт. Король скипів, схопив поліняку й кинувся на парубійка, але раптом позад нього зареготав ще хтось. То був кульгавий волоцюга, що йшов слідом за ними. Король повернувся до нього й гнівно крикнув:

— Хто ти такий? Чого тобі тут треба?

— Годі вже вдавати дурня! — сказав волоцюга. — Перерядився я не так уже хитро, щоб ти не міг пізнати рідного батька.

— Ти мені не батько. Я не знаю тебе. Я король. Якщо ти десь сховав мого слугу, віддай його мені, а то дорого запла тиш за це!

Джон Кенті відповів, суворо відрубуючи кожне слово:

— Я бачу, що ти звихнувся з розуму, і бити тебе нема охоти. Але як виведеш мене з терпцю, то доведеться. Тут, хоча б ти й ляпав язиком, то байдуже, бо ніхто на тебе не зверне уваги. Але краще привчайся до розумніших балачок, щоб не нашкодити мені в новому місці. Я вбив людину і не можу лишатись там, де жив раніш, а тебе теж візьму з собою, бо ти мені потрібний. Задля обережності я перемінив ім'я — тепер мене звуть Джон Гобз, а тебе — Джек. Гляди ж, не забувай! Ну, а тепер кажи: де твоя мати? Де сестри? Вони не прийшли на умовлене місце — ти знаєш, де вони?

Король похмуро сказав:

— Дай мені спокій зі своїми загадками! Мати моя вмерла, сестри в палаці.

Парубійко мало не пирснув зо сміху, і король, певне, знов кинувся б на нього з кулаками, але Кенті, чи то пак Гобз, стримав свого товариша:

— Не дражни його, Г'юго. Він і так несповна розуму, а ти ще його дратуєш. Сідай, Джеку, і заспокойся. Зараз я дам тобі їсти.

Гобз і Г'юго почали про щось тихенько розмовляти, а король, щоб спекатися їхнього неприємного товариства, відійшов у найдальший куток клуні. Там панувала темрява і на землі товстим шаром була настелена солома. Він ліг, укритися соломою й поринув у думи. У нього було багато турбот, але всі вони потонули й забулися в одному великому горі — втраті батька. Увесь світ здригався від імені Генріха Восьмого. Для кожного це була страшна потвора, з ніздів якої вилітає гаряче полум'я, рука якої сіє кару й смерть. Але в хлопчика це ім'я викликало лише приємні почуття, і образ, що виринав у його пам'яті, дихав любов'ю й ласкою. Він пригадував багато щирих розмов з батьком, з ніжністю продумував кожне його слово, і нестримні сльози, що котились у нього по щоках, свідчили про глибину й щирість його смутку. Вже вечоріло, коли хлопець, змучений усіма тривогами, поринув, нарешті, в здоровий, спокійний сон.

Трохи перегода — він не міг би сказати, чи скоро — у ньому помалу почала прокидатися свідомість. Лежачи з заплющеними очима, він спросоння питав себе, де він і що з ним, коли раптом почув якісь одноманітні тужливі звуки — то тарабанив по даху дощ. Йому враз стало хороше й затишно, але це почуття вмить грубо порушив брутальний галас і хрипкий регіт. Неприємно вражений, він підвів голову й побачив страшну, огидну картину. У протилежному кутку клуні на землі яскраво горіло вогнище, а навколо нього в зловісному червоному світлі розлігся гурт обшарпаних волоцюг. Таких гидких чоловіків та жінок він навіть уві сні не бачив. Там були здоровенні, дужі чоловіки, засмаглі, патлаті, вдягнені в фантастичне лахміття, там були підлітки з жорстокими обличчями, в такому самому дранті, сліпці-жебраки з зав'язаними або заліпленими пластиром очима, каліки на милицях та дерев'янках, хворі з гнійними болячками, що світилися крізь рам'я; був там підозрілий на вигляд рознощик із крамом, гострильник, мідник і цирульник, кожен із знаряддям свого ремесла. Серед жінок були ще зовсім молоденькі дівчатка, були й дорослі в розквіті літ, були й старі зморшкуваті відьми. Але всі вони голосно кричали й безсоромно лаялися, всі були брудні й неохайні. Було там і троє

золотушних немовлят, була й пара голодних псів з мотузками на шиї — вони водили сліпців.

Настала ніч. Ватага щойно скінчила їсти, і почалась пиятика. Кухоль з горілкою переходив з рук у руки. Пролунав дружний крик:

— Пісню! Гей, Кажане, гей, Одноногий Діку! Заспівайте!

Один із сліпців підвівся, позривав пластирі, що закривали його здорові очі, і скинув з своїх грудей зворушливу відозву, яка розповідала про причину його нещастя. Одноногий Дік теж звільнився від своєї дерев'янки і став поруч шахрая-товариша на здорові, дужі ноги. Обидва загорлали веселу пісню, а вся ватага незграйним хором підхоплювала приспів. Коли скінчили останній куплет, п'яна компанія так розходилася, що всі як один повторили пісню з самого початку, сповнюючи клуню такими оглушливими звуками, що аж балки тремтіли. Ось як звучали її натхненні слова в перекладі зі злодійського жаргону:

Прощай, кишло, бо вже пішло
Нам, видно, на пропаще.
Прощай, весь світ, злодійства цвіт
І плем'я все гуляще.
Вже нам на шибеницю йти
Досвітньою добою,
А наше дрантя хай кати
Поділять між собою¹.

Потім пішла розмова, але не злодійським жаргоном, яким співали пісню, бо цієї мови вживають лише тоді, коли побоюються ворожих вух. Між іншим, виявилось, що «Джон Гобз» не був новаком, а й раніш водився з цією ватагою. Зажадали, щоб він розповів про останні пригоди, і коли він сказав, що «ненароком» убив людину, всі схвально загомоніли, а ще як довідалися, що та людина була священиком, волоцюги заплескали в долоні й змусили його випити з кожним. Давні знайомі бурхливо привітали його, нові були раді потиснути йому руку. Його спитали, де це він так довго пропадав. Він відповів:

— Останнім часом, коли закони стали такі суворі і скрізь їх так ретельно прикладають, у Лондоні краще, ніж по селах, і безпечніше. Якби не цей випадок, я б там і лишився. Я хотів був кинути мандри, але так уже вийшло.

Він поцікавився, скільки тепер чоловік у ватазі. Отаман, відомий під прізвиськом Буян, відповів:

— Двадцять п'ять кожухів, кросен, напилків, кулаків,

¹ З книги «Англійські волоцюги», Лондон, 1665 р. (Прим. автора).

ширмачів та майданників, разом з дівками, старими бабами та іншою шушваллю. Більшість тут, а решта подались на схід зимовою дорогою. На світанку вирушимо й ми.

— Серед чесної компанії я щось не бачу Гургулі. Де він?

— Бідолаха вже лиже в пеклі гарячі сковороди, хоч вони, мабуть, йому й не до смаку. Його впорали під час бійки ще влітку.

— Шкода! Гургуля був бравий хлопчина і відважний.

— Та то правда. Чорна Бес, його маруха, ще з нами. Вона теж пішла на схід. Славне дівча, порядне й скромне — ніхто не бачив її п'яною частіш як чотири рази на тиждень.

— Аякже, вона завжди була чесних правил, я добре пам'ятаю. Справді, метка дівчина й цілком гідна шани. Мати в неї була куди більша лахудра, не вміла себе стримати. Уїдлива, злюща баба, хоч напрочуд розумна.

— Розум же її й занастив. Вона так чудово ворожила й провіщала майбутнє, що уславилась як відьма. І закон спік її на смерть на повільному вогні. Я аж розчулився, дивившись, як мужньо зустріла вона свою долю. До останньої хвилини вона лаяла й кляла юрбу, що витріщалась на неї. Вже вогняні язики лизали її обличчя, вже тріщали її ріденькі сиві патли, а вона все сипала прокльони. Та ще як! Тисячу років проживеш на світі й не почувеш такої дотепної лайки. Гай-гай, те мистецтво вмерло разом з нею. Лишилися тільки нікчемні, жалюгідні силкування, а справжньої мистецької лайки тепер не почувеш.

Буян зітхнув. Співчутливо зітхнули і його товариші. Вся компанія на мить зажурилась, бо навіть у таких закоренілих негідників не погасла ще остання іскра почуття, і зрідка, при особливо сприятливих обставинах, їх обіймає хвилиний жаль і смуток, — як, наприклад, у цьому випадку, коли загинув неабиякий талант, не перейшовши ні до кого в спадщину. Але добра колова чара швидко розвіяла їхню журбу.

— А хто ще з наших попався?

— Та кілька душ. Здебільша новаци, дрібні фермери, що в них відібрали ферми під овеці пасовиська. Зоставшись без притулку й без шматка хліба, вони йдуть із торбами. Їх ловлять, прив'язують до воза і, роздягши до пояса, б'ють батогами до крові. Потім забивають у колодки й знову шмагають. А як вони вдруге йдуть просити милостиню, їм знов дають канчуків і відрізують одне вухо. Коли ж вони втретє починають жебрати — а що ж бідолахам лишається робити? — їх таврують розпеченим залізом і продають у неволю;

вони втікають — а тоді їх, спіймавши, вішають. От і все, коротка казка. Ну, а декотрі відбулися дешевше. Ану, Йокеле, Бернзе, Годжу, покажіть свої прикраси!

На цей заклик підвелось троє волоцюг. Постягавши з себе лахміття, вони оголили спини, посмуговані старими шрами від нагаїв. Один з них відкинув волосся і показав шрам на місці вуха; другий теж показав понівечене вухо і випечену на плечі літеру В; третій сказав:

— Мене звать Йокел. Колись я був заможний фермер, мав хорошу дружину й дітей. Тепер і достатки мої, й ремесло вже не такі; дружина й діти померли. Може, вони в раю, може, десь-інде, але, слава богу милосердному, *не в Англії*. Моя добра, чесна старенька мати заробляла собі на хліб, доглядаючи хворих. Один із тих хворих помер, лікарі не знали від чого, і мою матір спалили як відьму, а діти мої дивились і плакали. Англійський закон! Підійміть чарки! Вип'ємо за милосердний англійський закон, що визволив її з англійського пекла. Спасибі, друзі. Ми з дружиною почали просити милостині й ходити попідвіконню, тягаючи за собою голодних дітлахів; але в Англії голодувати — злочин, і нас схопили, роздягли й погнали нагаями через троє міст. Вип'ємо ще раз за милосердний англійський закон! Нагаї виточили кров з моєї Мері й наблизили щасливий день її визволення. Вона лежить у землі, не знаючи ні горя, ані турбот. А діти... звісно, поки мене ганяли батогами з міста до міста, вони повмирали з голоду. Вип'ємо, друзі, хоч один ковток за бідних маляток, що нікому не заподіяли кривди. Я знову почав ходити з простягнутою рукою, вимолюючи скоринку хліба, і мене забили в колодки й відтяли вухо — бачите шрам? Я знову став жебрати, і мене продали в рабство — ось на щоці, якщо змити оцю пляму, ви побачите випалену розжареним залізом літеру Р. Раб! Чи розумієте ви, що це означає? Англійський раб! Ось він стоїть перед вами. Я втік від свого господаря, і тільки-но мене впіймають, — хай буде проклята країна, де панує такий закон! — зразу поведуть на шибеницю¹.

Раптом у темряві пролунав дзвінкий голос:

— Ні, тебе не поведуть на шибеницю! Віднині цей закон скасовано!

Всі обернулись і побачили химерну постать маленького короля, що квапливо підходив до волоцюг. Коли він виринув на світло, з усіх боків почулися розпити:

¹ Див. примітку 10 у кінці книжки. (Прим. автора).

— Що воно таке? Хто це? Хто ти, хлопчику?

Хлопець, нітрохи не збентежившись під перехресним огнем здивованих, цікавих поглядів, відповів з королівською гідністю:

— Я Едуард, король Англії.

Волоцюги дико зареготали, напівглузливо, напівзахоплено, бо відповідь хлопця здалася їм чудовим жартом. Короля це боляче вразило. Він гостро сказав:

— Ех ви, непоштиві волоцюги! Отак ви дякуєте за королівську ласку, яку я обіцяв вам?

Він докоряв їм гнівно і схвильовано, але слова його тонули серед реготу й глумливих вигуків. «Джон Гобз» силкувався перекричати своїх товаришів, і, нарешті, це йому вдалося.

— Хлопці! — гукнув він. — Це мій син. Він мрійник, дурень, зовсім божевільний. Не зважайте на нього. Йому вступило в голову, ніби він король.

— Я й справді король, — промовив Едуард, — і ти свого часу переконаєшся в цьому. Ти признався, що вбив людину, — тебе за це повісять.

— А! Ти викажеш мене? Ти? Та я своїми руками тебе задушу...

— Ну-ну! — застережливо крикнув силач Буян і, вчасно кинувшись на поміч королю, одним ударом збив Гобза на землю. — Ти вже, здається, не шануєш ані королів, ані отаманів? Якщо ти дозволиш собі ще раз так забутися передо мною, я сам тебе повішу. — Потім він звернувся до його величності: — А ти, хлопче, не погрожай своїм товаришам, держи язик за зубами й не розпускай про нас поганої слави. Будь собі королем, якщо тобі так закортіло, але щоб від цього не було нікому шкоди. Та ще не називай себе королем Англії — це зрада. Може, ми й погані люди, але жоден із нас не зрадить свого короля. Тут уже всі ми чесні й вірні. Зараз побачиш, що я кажу правду. Ану, всі разом! Хай живе Едуард, король Англії!

— Хай живе Едуард, король Англії!

Клич голодранців прогрімів з такою силою, що старенька клуня аж здригнулась. Обличчя маленького короля на мить освітілося радістю, і, ледь нахиливши голову, він мовив з величною простотою:

— Дякую тобі, мій добрий народе.

Ця несподівана відповідь викликала нестримний вибух сміху. Коли гамір трохи вщух, Буян сказав добродушно, але твердо:

— Кинь це, хлопче, це нерозумне й небезпечне діло. Хи-

меруй як знаєш, тільки вибери собі якийсь інший титул.

— Фу-Фу Перший, король дурнів! — гукнув один мідник.

Цей титул відразу всім сподобався, і всі зареготали:

— Хай живе Фу-Фу Перший, король дурнів!

Волоцюги нявчали, гигикали й несамовито реготали.

— Тягніть його й коронуйте!

— Надіньте йому мантию!

— Дайте йому скіпетра!

— На трон його!

Такі вигуки сипались дощем, і не встиг сердега звести дух, як його коронували бляшаною мискою, загорнули, не наче в мантию, у драну ковдру, посадили на бочку, а в руки замість скіпетра дали паяльник. Потім усі кинулись перед ним на коліна з глузлигим голосінням і образливими бланганнями, витираючи нібито заплакані очі засмальцьованими рукавами й фартухами.

— Зглянься над нами, наймилостивіший королю!

— Не топчіть ногами своїх нікчемних червів, ваша величність!

— Змилуйся над своїми рабами й потіш їх королівським стусаном!

— Приголуб і пригрій нас промінням свого милосердя, ясне наше сонечко!

— Освятити землю доторком своєї ноги, щоб ми могли з'їсти цей прах і облагородитись!

— Зволь плюнути на нас, володарю, щоб діти наших дітей розповідали потомкам про твою королівську ласку й пишались нею довіку!

Але всіх перевершив своєю вигадливістю дотепний мідник: він підповз навколішки до короля й удав, ніби цілує йому ногу. Той гнівно відштовхнув його. Тоді мідник почав просити в усіх ганчірку, щоб зав'язати місце, якого торкнулася нога його величності. Він запевняв, що, сподобившись такої честі, захищатиме вшановану щоку від впливу грубого повітря і незабаром розбагатіє, показуючи її за сто шилінгів. Ця його витівка була така смішна, що вся ватага задихалась від захоплення й заздрості.

В очах маленького монарха бриніли сльози сорому й гніву. «Коли б я їх тяжко образив,— думав він,— і тоді вони не могли б відплатити мені гірше. А я обіцяв їм велику ласку, і ось як вони зі мною поведуться!»

Розділ XVIII

ПРИНЦ СЕРЕД ВОЛОЦЮГ

Вся ватага устала ще вдосвіта й рушила в путь. Над головою нависли важкі хмари, під ногами було слизько, в повітрі віяло зимовим холодом. Де й поділися веселощі. Одні з ватаги були понурі й мовчазні, інші сердиті й дратливі; всі були в поганому настрої, кожному хотілося похмелитись.

Буян віддав «Джека» на піклування Г'юго, а Джонові Кенті велів не підходити до хлопця й дати йому спокій. До того ж він заборонив Г'юго брутально поводитися з хлопцем.

Згодом надворі потепліло і хмари трохи розвіялися. Волоцюги вже не трусилися з холоду, і настрої у них покращав. Помалу вони розвеселилися, почали кепкувати один з одного й зачепати перехожих на шляху. Це свідчило, що вони вже знов цінують радощі життя. Їх, очевидно, боялися: всі давали їм дорогу й терпляче зносили їхні образи, не зважуючись навіть огризнутися. Вони зривали з огорожі розвішану білизну на очах її власників, і ті не тільки не протестували, а, здавалось, були навіть вдячні, що грабіжники лишали цілими хоч огорожі.

Нарешті вони вдерлися гуртом до невеличкої ферми й розташувалися там як удома, поки господар і його родина, тремтячи з переляку, спорожняли свою комору, щоб приготувати сніданок непроханим гостям. Волоцюги лоскотали підборіддя фермеровій дружині та дочкам, коли ті підносили їм страви, і з грубим, схожим на іржання реготом ображали їх непристойними жартами. Вони шпурляли в фермера і його синів кістками й овочами, змушуючи їх раз у раз ухилитися, і несамовито плескали в долоні, коли комусь щастило влучити. Кінець кінцем вони намазали маслом голову одній з фермерових дочок, що обурилася проти їхнього зухвальства. На прощання вони пригрозили спалити будинок разом з господарями, якщо ті здумають донести на них владі.

Десь опівдні, після довгої втомної путі, ватага сіла спочити під плотом на околиці великого села. Відпочивши з години, всі розбрелися, щоб увійти в село з різних кінців і кожному взятися до свого ремесла. «Джека» послали з Г'юго. Вони довгенько тинялися вулицею, і нарешті Г'юго, не знайшовши собі діла, сказав:

— Ну й убоге ж сільце. Тут нічого й украсти. Доведеться нам просити милостиню.

— Нам? Ні, ти проси, це твоє ремесло, а я не буду.

— Ти не будеш просити милостині? — вигукнув Г'юго, витріщивши очі на короля. — Відколи це ти так змінив свої звички?

— Що ти хочеш сказати?

— Як що? Ти ж усе життя жебрав по лондонських вулицях.

— Я? Ти йолоп!

— Прибережи свої люб'язності — на довше вистачить. Твій батько каже, що ти змалку ходив по милостиню. Може, він збрехав, але невже ти насмілишся сказати, що твій тато бреше? — поглузував Г'юго.

— Той, кого ти називаєш моїм батьком? Так, він бреше.

— Ну, годі вже тобі вдавати божевільного. Бався так, щоб не було від цього шкоди. Ось як скажу йому, він тобі всипле.

— Не турбуйся. Я сам йому скажу.

— Слово честі, мені подобається твоя сміливість. От тільки мені не до душі твоя дурість. У житті й так занадто багато стусанів та прочуханок, щоб самому на них напрошуватися. Але годі про це. Я вірю твоєму батькові. Я не маю сумніву, що він уміє збрехати, я навіть певен, що він бреше, коли треба. Всі, навіть найкращі з нас, так роблять. Але тут нема потреби брехати. Розумні люди не брешуть на вітер. Ну, ходім. Коли ти більше не хочеш жебрати, що ж ми робитимемо? Підем обкрадати кухні?

— Дай мені спокій із своїми дурницями. Ти мені набрид! — нетерпляче вигукнув король.

— Ну, от що, голубе, — розсердився Г'юго. — Ні красти, ані жебрати ти не хочеш. Хай буде так. Але все ж я дам тобі роботу. Ти заманюй перехожих, а я проситиму милостиню. Посмій тільки відмовитися!

Король зневажливо глянув на нього й хотів був щось сказати, але Г'юго перебив його:

— Тсс! Он іде якийсь чоловік. На вигляд він добросердий. Зараз я впаду на землю, наче причинний. Як тільки він підійде до мене, ти падай навколішки і плач. Кричи так, наче в тебе в череві засіло сто чортів, і кажи: «Ой пане! Це мій сердешний, безталанний брат. У нас нема нікого в світі. Ради господа, згляньтєся над нещасним, покинутим хворим бідняком. Будь ласка, подаруйте з ваших багатств однісіньке пенні скривдженій богом, пропащій людині». Тільки ж гляди, вий і голоси, аж поки ми видуримо в нього пенні. А то я покажу тобі!

Г'юго заохкав, застогнав, закотив під лоба очі й закрутився на місці. А коли перехожий був уже близько, він, дико

скрикнувши, упав на землю і затіпався, немов у корчах.

— Ах, сердега! — вигукнув жалсливий незнайомиць. — Бідний, як він мучиться! Дай я допоможу тобі.

— Ні, не треба, ваша милість, — хай благословить вас бог! — мені страшенно боляче, коли мене хтось торкається під час нападу. Ось брат розкаже вашій милості, як я страждаю, коли мене починає корчити. Дайте пенні, любий пане, дайте одне пенні на шматок хліба і облиште мене з моїм лихом.

— Одне пенні! Та я дам тобі й три, сердешний мученику! — І, нервово попорпавшись у кишені, незнайомиць простяг Г'юго гроші. — Ось, візьми їх на здоров'я, голубчику. А ти, хлопче, поможи мені перенести твого нещасного брата он до того будинку, де...

— Він зовсім не брат мені! — перебив його король.

— Як? Не брат?

— Ви послухайте! — скрикнув Г'юго, скрегочучи зубами. — Він зрікається рідного брата, що вже й так на краю могили!

— Справді, хлопче, в тебе жорстоке серце, коли це твій брат. Як тобі не соромно! Адже він не може ворухнути ані руками, ані ногами. Якщо він не брат твій, то хто ж він такий?

— Жебрак і злодій! Він узяв у вас милостиню й водночас заліз вам у кишеню. Якщо хочете зцілити його чудом, дайте йому палицею по шиї.

Але Г'юго не став чекати чуда. Він умить схопився на ноги і помчав, як вітер. Обдурений перехожий, репетуючи на все горло, погнався слідом за ним. А король, палко дякуючи небу за своє визволення, побіг у другий бік і не перепочив ні на хвилину, поки не опинився в безпечному місці. Він звернув на перший путівець, що трапився йому, і село зосталося далеко позаду.

Кілька годин він летів чимдуж уперед, раз у раз тривожно озираючись, чи не женуться за ним. Нарешті страх минув, і його огорнуло приємне почуття безпеки. Лише тоді відчув він голод і втому. Він постукався був до найближчої ферми, але його не схотіли слухати й грубо прогнали: його одяг не викликав довіри.

Ображений і розгніваний, він подався далі, вирішивши, що більш не стане так принижуватися. Та голод скорив його гордість, і надвечір король ще раз спробував знайти собі притулок на одній фермі. Але цього разу його прийняли ще

гірше: вилаяли і пригрозили заарештувати як волоцюгу, коли він негайно не забереться геть.

Настала темна непроглядна ніч. А маленький зморений монарх поволі плентався далі. Він мусив іти далі, бо щоразу, як він сідав перепочити, холод пронизував його до кісток. Він пробирався крізь грізний морок і безмежну порожнечу ночі, і всі відчуття його були нові, незнайомі для нього. Часом до нього долітали якісь голоси, наближались, звучали все виразніше й раптом завмирили. Він не бачив самих людей, а тільки якісь безформні, примарні тіні, і здригався з огляду. Іноді блимав вогник, далеко-далеко, наче в іншому світі; зрідка чулося дзеленькання дзвоників овечої отари — глухе, невиразне, ледве вловиме; мукання корів, що долинали з нічним вітром і завмирало, нагонило тугу; час від часу незримі польові та лісові простори розтинали жалібне собаче виття; всі звуки долинали з даліни, і маленький король počував себе відірваним від життя, самотнім і загубленим серед безмежної пустелі.

Спотикаючись, він ішов уперед, зачарований силою нових вражень, раз у раз здригаючись від шелесту сухого листа на деревах; йому здавалося, що то шепочуть люди. Ідучи так, він несподівано побачив зовсім близько попереду тьмяне світло бляшаного ліхтаря. Він ступив у тінь і став чекати. Ліхтар стояв коло відчиненої клуні. Король постояв трохи — тиша, ніщо не ворухнулось. Стоячи на місці, він дуже мерз, а привітна клуня так вабила до себе, що він вирішив увійти. Він швидко й нечутно прокрався до дверей, та тільки-но переступив поріг, як ззаду почулися голоси. Він прожогом кинувся за бочку, що стояла в клуні, і присів навпочіпки. Зайшли двоє наймитів з ферми і, балакаючи між собою, взялися до роботи. Поки вони ходили туди й сюди з ліхтарем, король розглядив у дальньому кутку клуні щось ніби стійло і вирішив помацки пробратися туди, коли зостанеться сам. Крім того, він помітив там-таки поблизу накидані купою попони і подумав, що цієї ночі й вони згодяться на благо англійській короні.

Наймити впоралися зі своїм ділом і пішли, забравши ліхтар і зачинивши за собою двері. Король, тремтячи з холоду, добрався до попон, підняв їх і рушив у п'ятні до стійла. З двох попон він зробив собі постіль, а ще двома вкрився.

Тепер він був цілком задоволений, хоч старі ріденькі попони не дуже й гріли, а до того ще й задушливо смерділи гострим кінським потом.

Хоч він дуже змерз і страшенно хотів їсти, але так утомив-

ся, що, незважаючи на той сморід, незабаром поринув у легку дрімоту. Але в ту хвилину, коли він уже зовсім засинав, хтось доторкнувся до нього! Він зразу прокинувся; йому перехопило дух. Таємничий доторк у п'яті скував його таким крижаним жахом, що в нього майже спинилося серце. Він лежав нерухомо, ледве дихаючи, і прислухався. Але не вловив ані поруху, ані звуку. Він довго чекав, напружуючи слух, та все було тихо, ніщо не ворушилось. Він знову поринув у дрімоту — і знову відчув таємничий доторк! Як страшно, коли в п'яті тебе легенько торкається щось нечутне й незриме! Хлопець перелякався до смерті. Що йому робити? Покинути цю досить вигідну постіль і втекти від невідомого страхіття? Але куди тікати? Вибратися з замкненої клуні він однаково не міг. Блукати в темряві з кутка в куток у чотирьох стінах, коли за тобою скрадається якась примара й щохвилини торкається то до щоки, то до плеча, — нестерпно. А хіба лежати так цілу ніч, завмираючи зі страху, краще? Ні! Що ж робити? Лишалось одно — він це добре знав: простягти руку й довідатися, що воно таке.

Це легко було вирішити, але дуже важко зробити. Він тричі обережно простягав у темряві руку і зразу відсмикував назад, не тому, що доторкався чогось, а тому, що боявся от-от чогось доторкнутися. Але на четвертий раз він простяг руку трохи далі й наткнувся на щось м'яке й тепле. Він закам'янів з жаху — йому здалося, що це мрець, який не встиг ще захолонути. Він подумав, що краще вмерти, ніж торкнутися його вдруге. Та він помилився, бо не знав ще непереможної сили людської цікавості. Трохи згодом проти його волі, наперекір його бажанню рука його знов потяглася в той самий бік. Він намацав пасмо довгої шерсті. Здрігнувся, але все ж провів рукою по тій шерсті й натрапив на якийсь теплий грубий мотуз. Провів рукою по тому мотузу й намацав невинне теля! Мотуз був зовсім не мотуз, а телячий хвіст.

Королю стало дуже соромно за себе, що він натерпівся таких страхів і мук через якесь сонне теля. Але йому нічого було соромитися, бо ж він злякався не теляти, а чогось уявного й страшного, що ввижалося йому замість теляти. У ті далекі забобонні часи будь-який інший хлопець злякався б не менше.

Король зрадів не тільки тому, що невідоме страховище несподівано виявилось звичайнісіньким телям, а й тому, що в нього знайшовся товариш. Він почував себе таким самотнім і покинутим, що навіть близькість сумирної тварини

була йому приємна. Люди так знущалися з нього, так жорстоко з ним поводитися, що він був радий опинитися у товаристві створіння хоч і не дуже розумного, зате добросердого й лагідного. Отож він зважився забути свій високий сан і здружитися з телям.

Погладжуючи теляті тепло, шовковисту спину — бо воно лежало зовсім близько, — король надумався, що теля може стати йому у великій пригоді. Тому він послав собі постіль поруч теляти, згорнувся клубком, уткнувшись головою йому в спину, вкрив попоною себе й свого друга, і за хвилину йому вже було так тепло й вигідно, як на пуховиках у Вестмінстерському королівському палаці.

І враз напливли приємні думки; життя здалося прекрасним. Він скинув пута рабства й злочину, визволився з товариства підлих, жорстоких волоцюг. Йому було тепло й затишно, він був щасливий. Знявся нічний вітер. Він налітав буйними поривами, від яких здригалась і тріщала стара клуня. Часом вітер ущухав, тоді знову завивав по кутках. Але королю тепер було так добре, що це здавалось йому музикою. Хай віє й лютує вітер, хай стогне й завиває — йому це байдуже, ба навіть приємно.

Він тільки щільніше пригорнувся до свого друга, тішачись теплом, і непомітно поринув у блаженний сон, без сновидь, ясний і мирний. Десь вили собаки, жалісно мукали корови, бушував вітер, дощ люто стукотів по даху, а його величність монарх Англії безтурботно спав. Поруч нього спало теля, нехитре створіння, якому не заважали ані буря, ані сусідство короля.

Розділ XIX

ПРИНЦ У СЕЛЯН

Прокинувшись рано-вранці, король побачив у себе на грудях мокрого щура, який уночі знайшов собі тут затишний притулок. Коли король ворухнувся, щур утік. Хлопець посміхнувся і сказав:

— Дурненький, чого ти боїшся? Я такий бездомний, як і ти. Соромно мені кривдити безпорадного, коли я сам такий безпорадний. Я вдячний тобі за добру привістку; коли вже король дійшов до того, що навіть щури безцеремонно сплять у нього на грудях, то щастя скоро знову повернеться до нього, бо нижче скотитися вже не можна.

Він підвівся, вийшов із стійла і в ту ж хвилину почув ди-

тячі голоси. Двері клуні відчинились, і ввійшли дві маленькі дівчинки. Побачивши хлопця, вони замовкли й стали як укопані, видивляючись на нього з відвертою цікавістю. Ось вони почали перешіптуватися, підійшли трохи ближче, глянули на хлопця і знов зашепотілися. Потроху вони набралися сміливості і стали вголос говорити про нього.

— А в нього гарненьке личко,— сказала одна.

— І кучеряве волосся,— додала друга.

— Тільки вдягнений він погано.

— І якийсь заморений.

Вони ступили ще кілька кроків уперед, соромливо обійшли навколо хлопця, пильно розглядаючи його з усіх боків, неначе це був якийсь дивовижний звір. Вони поводитися сторожко, немов боячись, що той звір може їх при нагоді вкусити. Нарешті вони спинилися перед хлопцем і, з обачності держачись за руки, простодушно дивились на нього. Потім старша, зібравши всю свою сміливість, запитала просто:

— Хто ти такий?

— Я король,— поважно відповів хлопець.

Дівчатка злегка відсахнулися, широко розплющивши очі, і на хвилину заціміли. Але цікавість перемогла мовчанку:

— Король? Який король?

— Король Англії.

Дівчатка глянули здивовано й збентежено одна на одну, потім на хлопця і знов одна на одну. Нарешті молодша сказала:

— Ти чула, Марджері? Він каже, що він король. Це правда?

— Як же це може бути неправдою, Пріссі! Хіба він стане брехати? Подумай сама, Пріссі, коли він каже неправду, то бреше. Ну, подумай сама. Усе, що неправда, те брехня, інакше й бути не може.

Доказ був такий ясний і незаперечний, що у Пріссі геть розвіялися всі сумніви. Вона поміркувала з хвилину і, покладаючись на чесність короля, сказала просто:

— Якщо ти справді король, я тобі вірю.

— Я справді король.

Отак усе й улаштувалось. Королівський сан його величності був визнаний без зайвих слів, і малі дівчатка стали розпитувати його, як він сюди потрапив, чому він так не по-королівському одягнений, куди він іде і що думає робити. Король і сам був радий спочити душею й поділитися своїми болями з кимось, хто не глумився б над ним і вірив би йому. Отож він із запалом розповів усю свою історію, забувши

на час навіть про голод; і маленькі, добросерді дівчатка вислухали його з глибоким, щирим співчуттям. Та коли він дійшов до останніх своїх пригод і його нові приятельки дізнались, як довго він нічого не їв, вони перебили його на півслові й потягли додому, щоб чим-небудь нагодувати.

Король повеселішав і вже почував себе щасливим. «Коли я знов вернуся до палацу й буду королем,— сказав він сам собі,— я завжди ущедрятиму ласкою малих дітей. Ці дівчатка зразу повірили мені й пожаліли мене в нещасті, тим часом як дорослі,— отже, й розумніші — люди тільки знущалися з мене, вважаючи за брехуна».

Мати дівчаток прийняла короля ласкаво й щиро пожаліла. Її м'яке жіноче серце було зворушене гіркою долею бездомного і, як їй здавалося, душевно хворого хлопчика. Вона була вдова й дуже небагата. На своєму віку вона немало натерпілась горя і співчувала всім нещасним. Вона вирішила, що божевільний хлопчик утік із дому, і все допитувалася, звідки він прийшов, щоб повернути його до родини. Вона заводила розмову про сусідні міста й села, та все марно. З обличчя хлопця і з його відповідей видно було: йому незнайоме те, про що вона говорить. Він дуже поважно й охоче розповідав про придворні звичаї, заливався слізьми, коли згадував про «свого батька», покійного короля, але тільки-но розмова переходила на щось буденне, враз ставав байдужим і змовкав.

Жінка була збита з пантелику; але вона не здавалася. Готуючи сніданок, вона пускалась на всякі хитрощі, щоб вивідати в хлопця, хто він такий. Вона заговорила з ним про корів — він не зацікавився цією темою; зняла мову про овець — теж нічого не вийшло. Отже, її гадка, що, може, він підпасок, була помилкова. Тоді вона заговорила про млини, про ткачів, мідників, ковалів, про всякі інші ремесла; потім про божевільні, тюрми, притулки — але нічого не добила. А втім, у неї промайнув ще один здогад — може, він слуга. Так, вона була певна, що натрапила на слід — безперечно, він служив у якомусь домі. І вона завела розмову про хатнє господарство. Але й на цей раз їй довелося розчаруватись. Питання про те, як краще підмітати підлогу, нагонило на хлопця нудьгу. Розпалювання печей не викликало в нього ніякого інтересу, миття та чищення посуду теж не справило найменшого враження. Добра жінка уже втратила надію і, тільки щоб очистити сумління, закинула кілька слів про куховарство. На превелике її здивування й радість, обличчя хлопця враз проясніло! Ага, нарешті вона таки

добилася свого! Вона була горда своєю кмітливістю й до-тепністю.

Її стомлений язик, нарешті, міг спочити. Король, натхнений пекучим голодом і запашним духом, що йшов від димучих горщиків та каструль, ураз пожвавішав і почав так красномовно описувати всякі смачні страви, що через три хвилини жінка впевнено сказала собі: «Я таки вгадала — він пособляв на кухні!» Король називав усе нові й нові страви і говорив про них з таким запалом і знанням, що його співрозмовниця була глибоко вражена. «Звідки він знає стільки страв, та ще таких добірних? — дивувалася вона. — Адже ж їх подають на стіл тільки у вельмож та багатіїв. Ага, розумію! Мабуть, він, перше ніж схибнутися з розуму, служив у палаці; так, так, він, певне, прислуговував на кухні в самого короля! Треба вивірити його».

Палаючи бажанням якнайшвидше перевірити свій здогад, вона веліла королю наглянути за сніданком, натякнувши, що він може й сам, коли є охота, покухварити й додати ще одну-дві страви. Потім вона моргнула дівчаткам і вийшла разом з ними з кухні. Король промурмотів сам до себе: «Колись таке саме доручення дали одному англійському королю; немає нічого принизливого для моєї гідності взятися до справи, яку виконував сам Альфред Великий. Але я постараюся краще за нього виконати свій обов'язок, бо в нього коржі погоріли».

Намір був добрий, але здійснився погано. Бо й цей король, так само, як його далекий попередник, поринув у глибокі думи, і через те сталася біда — страви погоріли. Жінка повернулася вчасно, щоб урятувати сніданок від остаточної загибелі, і швидко вивела короля з задуми, гарненько вилаявши його. Але, побачивши, як щиро й сам він засмучений тим, що не виправдав довір'я, вона злагідніла і знов стала доброю й ласкавою.

Хлопець смачно й досита наївся і зразу побадьорішав. Ця трапеза була цікава тим, що і гість, і господиня, кожне з висоти свого становища, вшанували одне одного великою ласкою, але жодне з них не усвідомило тієї ласки. Господиня спершу хотіла нагодувати хлопця недоїдками десь у кутку, як годують волоцюг або собак; але, жалкуючи, що так налаяла бідолаху, посадила його, щоб чимось загладити свою суворість, за один стіл із собою і своїми дітьми, неначе він був їм рівня. Короля ж мучило сумління, що він не виправдав довір'я цієї родини, яка була така добра до нього, і змусив себе спокутувати свою провину, дозволивши жінці

й дітям їсти разом з ним, замість стояти й прислуговувати, поки він сам сидітиме за їхнім столом, як личить його санові й походженню. Кожному з нас не вадить іноді вгамувати свою пиху. Добра жінка цілий день почувалася щасливою, вихваляючи себе за великодушне поводження з волоцюгою, а король теж був задоволений своєю скромністю й милостивим ставленням до простої селянки.

Після снідання селянка веліла королю помити посуд. Цей наказ спочатку трохи збентежив його, і він мало не збунтувався, але потім сказав собі: «Альфред Великий наглядав за коржами. Безперечно, він згодився б і мити посуд. Ану спробую».

Спроба була невдала. На його подив, виявилось, що вимити дерев'яні ложки й миски — нелегка справа. Це була нудна й морочлива робота, але все ж він кінець кінцем скінчив її. Йому вже хотілося якнайшвидше рушити в путь, але визволитися від хазяйновитої господині було не так просто. Вона доручала йому всяку дрібну роботу, і всі її завдання він виконував сумлінно й більш-менш успішно. Потім вона посадила його разом з дівчатками різати на сушню яблука; але це в нього ніяк не виходило, і вона дала йому нагострити кухонний ніж. Далі вона звеліла йому розчісувати вовну, після чого він вирішив, що затьмарив навіть славного короля Альфреда геройськими подвигами в царині хатнього господарства, які так чарують нас у історичних романах, і що з нього вже досить. Тому коли по обіді господиня дала йому кошик з кошенятами й веліла потопити їх, він відмовився. Принаймні збирався відмовитись, бо відчував, що десь же треба поставити крапку і що саме кошенята — найкращий привід для цього; але йому перешкодили. Він побачив Джона Кенті з коробом мандрівного крамаря за плечима й Г'юго.

Негідники вже підходили до воріт, але король угледів їх раніше, ніж вони помітили його. Не сказавши й слова, він узяв кошик з кошенятами й тихенько вийшов задніми дверима. Кошенят він залишив у сінях, а сам пустився бігти по вузькому провулку поза задвір'ями.

За високим живоплотом його не видно було з ферми. Охоплений смертельним страхом, він напружив усі сили й помчав до лісу, що бовванів удалині. Він ні разу не озирнувся, аж поки добіг до узлісся. Тоді він глянув назад і побачив віддалеки двох людей. Цього було досить; він не став їх розглядати, а побіг далі. Він біг і біг, аж поки опинився в сутні лісової гущавини. Тут він зупинився, почувши себе більш-менш у безпеці. Він пильно прислухався, але навколо панувала глибока, урочиста тиша — аж грізна, аж гнітюча. Зрідка його напружений слух ловив якісь звуки, але такі віддалені, глухі й таємничі, наче то були не справжні звуки, а тільки стогони їхніх примар. Ці звуки були ще страшніші, ніж сама грізна тиша, яку вони порушували.

Спочатку він думав лишатися тут аж до вечора. Але незабаром холод пройняв його розігріте від бігу тіло, і він змушений був рушити далі, щоб зігрітися. Він подався навпростець через ліс, сподіваючись вийти на дорогу; але його спіткало розчарування. Він ішов та йшов, а ліс дедалі густішав. Почало смеркати, і король зрозумів, що наближається ніч. Він аж здригнувся від думки, що доведеться ночувати в такому страшному місці. Він піддав хбду, але від того, навпаки, тільки загаювався, бо в присмерку раз у раз перечіпався об коріння й плутався в чагарнику.

Як він зрадів, коли побачив, нарешті, невиразне світельце! Він сторожко пішов на те світло, раз у раз зупиняючись, озираючись навколо й прислухаючись. Вогник блимав у незаскленому віконці вбогої маленької хатинки. Король почув якийсь голос і в першу мить хотів утекти й сховатися, але передумав, бо зрозумів, що це хтось молиться. Він підкрався до віконця, став навшпиньки, зазирнув усередину й побачив маленьку кімнатку з утопаною земляною долівкою. В кутку було настелено постіль з трави, накриту подертою ковдрою. Тут-таки стояли відро, кухоль, миска й кілька горщиків, а поруч невелика лавка й стільчик на трьох ніжках.

В коминку чадів, догоряючи, хмиз. Перед розп'яттям, освітленим одною лише свічкою, стояв навколішки старий чоловік, а коло нього на старій дерев'яній скрині лежали розгорнута книжка і людський череп. Чоловік був високий на зріст і ширококостий. Волосся й борода в нього були дуже довгі й білі як сніг. Одягнений він був у овечі шкури, що спадали від шиї до п'ят.

«Святий пустельник! — сказав собі король. — На цей раз мені пощастило».

Пустельник підвівся з колін. Король постукав у двері. Густий голос відповів:

— Увійди, але залиш гріхи свої за порогом, бо земля, на яку ти ступиш, священна.

Король увійшов і став біля порога. Пустельник утупив у нього блискучі, неспокійні очі і спитав:

— Хто ти такий?

— Я король, — спокійно й просто відповів хлопець.

— Вітаю тебе, королю! — в захваті вигукнув пустельник.

Він гарячково заметушився і, безнастанно повторюючи «Вітаю тебе, вітаю!», присунув лавку до вогнища, посадив на неї короля, підкинув у вогонь хмизу і схвильовано забігав по хатині.

— Вітаю тебе! Багато хто шукав притулку в цьому святому місці, та всі вони були негідні, і їх вигнано звідси. Але король, що зрікся корони й марного блиску, що одягнувся в лахміття, аби присвятити своє життя благочестю й умертвлінню плоті, — він достойний, він тут бажаний! Він житиме тут до кінця днів своїх.

Король спробував перебити пустельника і все пояснити, але той не слухав його, — очевидячки, навіть не чув. Він говорив щодалі голосніше, з усе більшим запалом:

— Тут ти знайдеш спокій душі. Ніхто не відшукає тебе в цьому захистку, ніхто не потурбує закликком вернутися до пустого, безглузлого життя, яке господь спонукав тебе покинути. Тут ти молитимешся, тут вивчатимеш святе письмо. Тут міркуватимеш про безумства цього світу і про високе блаженство майбутнього життя. Ти їстимеш сухарі й трави і щодня мордуватимеш батогом своє тіло, щоб очистити душу. Ти носитимеш волосяницю на голому тілі й питимеш саму лише воду. Тут знайдеш ти мир і спокій, так, цілковитий мир і спокій, бо всяк, хто прийде по тебе, повернеться назад ні з чим. Ніхто не знайде тебе, ніхто не збентежить.

Старий усе бігав з кутка в куток, тільки говорив уже не вголос, а стиха мурмотів. Король скористався з нагоди, щоб розповісти йому про свої нещастя. Під впливом тривоги й страху він говорив дуже красномовно. Але пустельник щось бубонів собі і не звертав на нього уваги. Раптом він підступив до короля й багатозначно промовив:

— Тсс! Я відкрию тобі таємницю!

Він нахилився до хлопця, але враз відсахнувся від нього й прислухався. Через хвилю він підійшов навшпиньки до

вікна, вистромив надвір голову, вдивляючись у пітьму, потім так само навшпиньки повернувся і, нахилившись аж до обличчя короля, прошепотів:

— Я архангел!

Король здригнувся і подумав: «Краще б мені знов попасти до волоцюг, ніж у полон до божевільного!»

Його страх спалахнув ще сильніше й проступив на обличчі. А пустельник сказав тихим збудженим голосом:

— Я бачу, ти почуваш мою святість. В очах твоїх побожний страх! Моя святість так вражає кожного, бо це святість небесна. Я здіймаюсь на небо і за мить повертаюсь назад. П'ять років тому послані богом ангели на цьому самому місці піднесли мене до гідності архангела. Вони випромінювали сліпуче світло. І вони схилились передо мною на коліна, королю! Так, схилились передо мною, бо я вищий від них. Я гуляв по небесних кущах і розмовляв з патріархами. Дай мені руку, не бійся, дай мені руку. Знай, що ти торкаєшся руки, яку потискували Авраам, Ісаак, Іаков. Я був у золотих чертогах і лицезрів самого господа!

Він помовчав для більшого враження. Але враз обличчя його перемінилося, він схопився на ноги й сердито вигукнув:

— Так, я архангел, *лише архангел!* А я міг би стати папою. Це щира правда! Мені сказав це голос із неба у сні, двадцять років тому. Так, я мав стати папою. І я був би папою, бо така була воля неба. Але король закрит мій монастир, і я, бідний, безвісний чернець, не маючи нікого в світі, лишився без притулку, назавжди позбавлений тієї величної долі, яку призначило мені небо!

Він знову забубонів, б'ючи себе кулаком по лобі в безсилій люті. А зрідка вигукував злісне прокляття або жалісні слова:

— Ось чому я тільки архангел, хоч мені призначено бути папою!

Так він біснувався цілу годину, а маленький король сидів і мучився. Раптом старий заспокоївся і став дуже лагідний. Голос у нього пом'якшав, він спустився з хмар на землю й почав говорити так просто й добродушно, що незабаром зовсім скорив серце короля. Старий посадив хлопця ближче до вогню, силкуючись улаштувати його якнайзручніше; умілою й ласкавою рукою полікував його виразки; потім заходився готувати вечерю, весело балакаючи й глядячи хлопця то по щоці, то по голові так ніжно й пестливо, що весь страх і відроза, навіяні «архангелом», скоро перейшли в прихильність і пошану.

В такому щасливому настрої минула й вечеря. Потім, по-

молившись перед розп'яттям, пустельник поклав хлопця спати в маленькій сусідній комірчині, закутавши його так дбайливо й любовно, наче мати. Приголубивши його на прощання, він сів коло вогнища, в задумі перегортаючи жар. Раптом він випростався й постукав себе пальцем по лобі, наче силкувався щось згадати, але ніяк не міг. Потім схопився, ввійшов до кімнати гостя й спитав:

— Ти король?

— Так,— кризь сон відповів хлопець.

— Який король?

— Англійський.

— Англійський? Значить, Генріх помер?

— Так, на жаль, він помер. Я його син.

На обличчя пустельника набігла похмура тінь, і він люто стиснув кістляві руки. Постояв трохи, важко дихаючи й ковтаючи слину, потім прохрипів:

— Ти знаєш, що це він зробив нас бездомними й беззахисними?

Відповіді не було. Старий нахилився, вдивляючись у спокійне обличчя хлопця й прислухаючись до його рівного віддиху.

— Спить, міцно спить,— прошепотів він, і обличчя його освітілося зловтіхою.— Серце його повне щастя,— сказав він і відвернувся.

Пустельник почав нечутно ходити по кімнаті, чогось шукаючи. Він то спинявся, прислухаючись, то озирався й кидав погляд на хлопця; і все бурмотів, усе мимрив щось собі під ніс. Нарешті він знайшов те, чого шукав,— старий, заіржавілий кухонний ніж і брусок. А потім підійшов до вогню, сів і почав тихенько гострити ніж, щось бурмочучи, мимрячи, а то вигукуючи вголос. Вітер завивав навколо самотньої халупки, звідкись долинали таємничі нічні голоси, з усіх щілин дивились на старого блискучі оченята відважних мишей та щурів, але він так захопився своїм ділом, що нічого не помічав.

Час від часу він проводив великим пальцем по лезу ножа й задоволено кивав головою.

— Ага, вже гостріший,— казав він,— куди гостріший.

Він не помічав, як летить час, і спокійно працював, поринувши в свої думки, які часом висловлював уголос:

— Його батько заподіяв нам лихо, вкрай розорив нас і тепер горітиме в пеклі на вічному вогні! Так, горітиме на вічному вогні. Він уникнув нашої помсти, на те була воля божа, так, воля божа, і ми не сміємо нарікати. Але він не

уникнув неблаганного, безжального, жерущого пекельного вогню, що горітиме довіку.

Він усе гострив і гострив, то щось бурмочучи, то хихотячи стиха, то знов вигукуючи вголос:

— Все це накоїв його батько. Тепер я тільки архангел, а якби не він, я став би папою!

Король ворухнувся уві сні. Пустельник нечутно підскочив до його постелі, став на коліна й підняв над хлопцем ніж. Король знов поворухнувся й розплющив очі; але в них не було й проблеску свідомості, вони нічого не бачили. За мить його рівне дихання засвідчило, що він знову міцно заснув.

З хвилину пустельник нерухомо прислухався, затамувавши дух. Потім поволі опустив руку й нечутно відійшов.

— Уже далеко за північ,— промимрив він.— Не дай боже закричить, а хтось нагодиться та почує.

Він тинявся по своїй норі, підбираючи ганчірки й уривки мотузків. Потім знову підкрався до хлопця і обережно, щоб не розбудити, зв'язав йому ноги. Він хотів зв'язати й руки; кілька разів він пробував схрестити їх, але хлопець виривав у сні то одну, то другу. Нарешті, коли «архангел» уже впав у розпач, хлопець сам схрестив руки на грудях, і вмить вони були зв'язані. Далі пустельник просунув йому зав'язку під бороду і стяг її вузлом на голові — так тихо, так обережно, що хлопець не прокинувся і навіть не ворухнувся.

Розділ XXI

ГЕНДОН ПОСПІШАЄ НА ПОМІЧ

Старий нечутно, наче кішка, відійшов від хлопця і, принісши низенький ослінчик, сів. На половину його тіла падало тьмяне світло, а друга була в тіні. Не зводячи жадібних очей з хлопця, він нетерпляче дожидав, тихенько гострив ніж і не помічав, як минають години. Він був схожий на сірого страховинного павука, який витріщається на безпорадну комаху, що заплуталася в його тенетах.

Минуло чимало часу. Старий, що так само ще дивився перед собою, але, замріявшись, нічого не бачив, раптом помітив, що очі в хлопця розплющені, широко розплющені й дивляться, ціпеніючи з жаху, на ніж.

На обличчі в старого спалахнула жорстока, диявольська радість, і, не змінивши пози й не припиняючи своєї роботи, він сказав:

— Сину Генріха Восьмого, чи ти помолився?

Хлопець безсило запручався в своїх путах, і крізь міцно стиснуті зуби в нього вихопився якийсь невиразний звук. Пустельник зрозумів це, як ствердну відповідь на його запитання.

— Ну, помолися ще раз,— сказав він.— Читай молитву на відхід душі.

Дрож пробіг по тілу хлопця, і він пополотнів. Він знову запручався на постелі, намагаючись визволитися — корчився й крутився на всі боки, несамовито, як безумний, кидався, марно силкуючись порвати свої пута. А старий лиходій усміхався, кивав головою і спокійно гострив свій ніж, бурмочучи:

— Настала твоя остання година. Кожна мить дорога. Читай відхідну молитву!

Хлопець розпачливо застогнав і перестав борсатись. Він задихався. По щоках його крапля за краплею котилися сльози. Але це не викликало й іскри жалю в запеклій душі несамовитого діда.

Займалося на світ. Пустельник помітив це й схвильовано, наче пойнятий раптовим страхом, заговорив:

— Я не смію далі втішатися своїм щастям! Ніч минула. Минула, як хвилина, як одна хвилина, а я хотів би, щоб вона тривала рік! Ну, виплодку губителя святої церкви, заплющ очі, коли боїшся дивитися на...

Далі слова старого перейшли в нез'язне мурмотіння. Він став навколішки з ножем у руці й нахилився над переляканим хлопцем.

Що це? Коло халупи почулися голоси. Ніж так і випав з руки пустельника. Він накинув на хлопця овечу шкуру і, тремтячи, схопився на ноги. Гамір дужчав, голоси ставали різкі й сердиті. Почулись удари, крик «рятуйте!», потім затупотіли ноги якихсь утікачів. І враз у двері халупи гучно загрюкали, і хтось гукнув:

— Гей! Відчиняй! Та швидше, хай тобі біс!

У вухах короля ця лайка прозвучала, як найсолодша музика,— то був голос Майлза Гендона!

Пустельник, скрегочучи зубами в безсилій люті, вислизнув зі спочивальні, причинивши за собою двері. І король почув розмову, що відбувалася в другій кімнаті.

— Вітаю тебе, преподобний отче! А де ж мій хлопець?

— Який хлопець, друже?

— Який хлопець! Ти, отче, краще не бреши й не дури мені голову, бо мені зараз зовсім не до жартів. Недалеко звідси я впіймав двох негідників, що вкрали його в мене, і змусив їх признатися. Вони сказали, що він утік і що вони

простежили його до твоїх дверей. Навіть показали мені сліди його ніг. Ну, не викручуйся. Гляди, святий отче, якщо не віддаси його мені... Де хлопець?

— О шановний добродію, ти, певне, кажеш про обшарпаного волоцюгу царського роду, який перебув тут ніч? Якщо такий пан, як ти, може цікавитися такими, як він, то знай, що я послав його з одним дорученням. Він скоро вернеться.

— Скоро вернеться? Коли? Кажі, не гай часу. Може, я дожену його? Коли він вернеться?

— Не турбуйся, він скоро вже прийде.

— Ну, гаразд. Спробую почекати. Але стривай! Ти послав його з дорученням, ти? Це вже брехня — він не пішов би. Він вирвав би тобі всю бороду, якби ти дозволив собі таке зухвальство. Ти брешеш, голубе, напевне брешеш. Він не побіг би ані для тебе, ані для якої іншої людини.

— Для людини, може, й не побіг би. Але я не людина.

— Господи помилуй, хто ж ти?

— Це таємниця — нікому не кажи. Я архангел!

Майлз Гендон вигукнув щось страшне й не дуже благочестиве, а тоді додав:

— Ну, тепер я розумію, чого він так зласкавився. Ні для кого з простих смертних він би й пучкою не кивнув. Але велінням архангела мусить коритися й король. Тсс! Щось наче стогне.

Увесь час маленький король тремтів то зі страху, то з надії. Він силкувався стогнати якнайголосніше, сподіваючись, що Гендон його почує, але той, видно, не чув його стогону, бо на нього не зважав. Тому останні слова Гендона були для короля як свіжий подих полів для людини на ложі смерті. Він зібрав останні сили й ще раз простогнав.

— Стогне? — перепитав чернець. — То, мабуть, вітер.

— Може, й вітер. Так, звичайно, вітер. Я весь час чую якийсь далекий стогін... От, знов! Ні, це не вітер! Який чудний звук! Ходім подивимося, що воно таке.

Король не тямив себе з радості. Його стомлені легені напружувалися щосили, але затиснуті щелепи й накинута на хлопця овеча шкура заглушували його крики. У бідолахи так і впало серце, коли він почув слова пустельника:

— Та це надворі, он у тих кущах. Ходім, я поведу тебе.

Король чув, як вони, розмовляючи, вийшли з хатини, чув, як завмерли їхні кроки, і він лишився сам серед жажливої, зловісної тиші. Здавалося, минула ціла вічність, перше ніж знову почулися кроки й голоси, і на цей раз до короля доли-

нув ще й новий звук — неначе тупіт копит. Потім він почув, як Гендон сказав:

— Я більше не буду чекати. Не можу більше чекати. Мабуть, він заблуdivся в лісі. В який бік він пішов? Швидше покажи.

— Він... чекай, я піду з тобою.

— Добре, добре. Та ти кращий, ніж здаєшся. Навряд чи знайдеться на світі ще один архангел з таким добрим серцем. Може, поїдеш верхи? Бери оцього ослика, що я придбав для свого хлопця, або приборкай своїми святими ногами цього клятого мула, що я купив для себе. Мене добряче одурили! Він не вартий і щербатого мідяка...

— Ні, сідай уже сам на свого мула, а осла веди за повід. Я краще піду пішки.

— Тоді, будь ласка, придерж оцю малу тварину, поки я, ризикуючи життям, спробую злізти на велику.

Почулись удари, стусани, хвицання й стукіт копит, і все це під добірну, громову лайку. Далі посипалися гіркі докори, що, очевидно, вплинули на сумління мула, бо незабаром боротьба припинилася.

У невимовній тузі прислухався маленький в'язень до голосів і кроків, що помалу завмирили в далині. Надія покинула його, і тупий відчай стиснув серце.

— Єдиного мого друга обдурили й спроводили звідси,— сказав він.— Пустельник вернеться і...

Йому перехопило дух, і в розпачі він так шалено запручався, рвучись із своїх пут, що скинув з себе овечу шкуру.

І раптом король почув, як відчинилися двері. Він так і похолов увесь, неначе його горла торкнувся ніж. З жаху він заплющив очі, з жаху розплющив їх — перед ним стояли Джон Кенті й Г'юго.

Якби в хлопця рот не був зав'язаний, він би вигукнув: «Слава богу!»

За хвилику руки й ноги в короля були вже вільні, і його вороги, підхопивши його попідруч, чимдуж побігли в ліс.

Розділ XXII

ЖЕРТВА ВІРОЛОМСТВА

Знову почалися сумні блукання «короля Фу-Фу Першого» з волоцюгами та злочинцями; знову довелось йому терпіти зухвалі насмішки, безглузді жарти та лихі витівки Кенті й Г'юго за спиною в отамана. Самі лиш Кенті та Г'юго нена-

виділи хлопця. Інші вподобали його, і всі захоплювалися його розумом та відвагою. Три дні поспіль Г'юго, під наглядом якого був король, нишком мучив його і не давав йому просвітку, а ночами, коли починалася гульня, він потішав компанію, допікаючи хлопцеві — наче ненавмисно — всякими дрібними капостями. Двічі він наступав на ногу королю — теж ніби ненавмисно! І король, як личило його королівському санові, поставився до цього з презирливою байдужістю, наче й не помітив нічого. Коли ж Г'юго втретє зробив те саме, король схопив дрючок і одним замахом збив мерзотника з ніг — на превелику втіху всій ватазі. Г'юго, не тямлячи себе з сорому й злості, скочив на ноги, теж схопив кия і люто кинувся на свого маленького ворога. Волоцюги обступили супротивників колом, підхочували їх схвальними вигуками, бились об заклад. Але бідному Г'юго не щастило. Його шалені незграбні напади вмить відбивала спритна рука, яку найкращі майстри Європи навчали всіх тонкощів фехтувального мистецтва. Маленький король стояв у спокійній позі, відбиваючи удари з такою певністю й легкістю, що юрба аж вила з захвату. А щоразу, коли він досвідченим оком помічав помилку супротивника й блискавичним рухом бив його по голові, здіймалась оглушлива буря реготу й крику. Хвилин через п'ятнадцять Г'юго, побитий, весь у синцях, під безжалний глум товаришів утік з бойовища; а неущожденного переможця юрба весело підхопила на плечі й понесла на почесне місце поруч отамана. Там його з пишною церемонією піднесли до гідності «короля бойових півнів», а його колишній принизливий титул був урочисто скасований і заборонений під загрозою вигнання з ватаги.

Усі спроби змусити короля давати якусь користь ватазі були марні. Він уперто відмовлявся слухатись і весь час шукав нагоди втекти. Першого ж дня його вкинули у незамкнену кухню, але він не тільки нічого не вкрав там, але ще й почав гукати хазяїв. Тоді йому наказали допомагати мідникові. Але він нічого не хотів робити і навіть замахнувся на мідника його паяльником. Нарешті Г'юго і мідникові довелося тільки про те й дбати, щоб не дати хлопцеві утекти. Він метав громи свого королівського гніву на кожного, хто зазіхав на його волю й незалежність. Його послали під наглядом Г'юго жебрати разом з обшарпаною неохайною жінкою й хворою дитиною, але й тут нічого не вийшло. Він не схотів просити милостиню ні для них, ні для себе.

Так минуло кілька днів. Бродяче життя з усіма його поневіряннями, таке мерзенне, гидке й ганебне, ставало не-

стерпним, і маленькому в'язневі вже здавалося, що рятунок від пустельникового ножа віддалив смерть лише тимчасово.

Та вночі, уві сні, все це забувалось, і він сидів на троні й правив королівством. Зате як страшно було прокидатися! Відколи він знов потрапив у неволю до волоцюг, кожен ранок приносив йому дедалі більше горя й муки.

Другого дня після двобою з королем Г'юго прокинувся, палаючи жадобою помсти. Він надумав два способи: насамперед якнайтяжче образити гордість свого переможця і його «вигадану» королівську гідність; а якщо це не вдасться, то накинути хлопцеві який-небудь злочин і віддати його в руки неблаганного правосуддя.

Він вирішив зробити штучну виразку на нозі короля, слушно гадаючи, що це страшенно вразить його; а коли виразка буде готова, з допомогою Кенті примусити хлопця сісти на шляху й просити милостиню. Звичайно рану робили так: брали суміш із негашеного вапна, мила й залізної іржі, накладали її на ремінь і туго обв'язували ним ногу. Суміш роз'їдала шкіру, і вигляд оголеного м'яса був жахливий. Далі ногу натирали кров'ю, яка, висихаючи, набирала темного, відразливого кольору. Болячку обв'язували ганчірками, але так хитро, щоб вона виднілася й викликала жаль у перехожих¹.

Г'юго змовився з мідником, на якого король був замахнувся паяльником. Вони повели хлопця начебто на роботу, а як тільки відійшли від табору — повалили його на землю. Мідник держав його, а Г'юго міцно прив'язував йому на ногу вапняну припарку.

Король лютував, погрожував, що повісить обох, як тільки верне собі корону. Але негідники міцно держали хлопця, втішалися його безсилою люттю й сміялися з його погроз. Тим часом мазь почала діяти, і мерзотники таки зробили б своє діло, якби їм не перешкодили. В ту хвилину де не взявся «раб», який з таким запалом кляв англійські закони; він ураз припинив знущання і зірвав з хлопцевої ноги пов'язку.

Король хотів узяти в свого визволителя кия і тут-таки на місці розквитатися з негідниками, але той не дозволив йому здіймати бучу, а порадив зачекати до вечора, коли вся згряя збереться до купи і ніхто з чужих не посміє втрутитися. Він повів усіх трьох до табору й там розповів усе Буянові. Отаман вислухав, подумав і сказав, що короля не слід більше

¹ З книги «Англійські волоцюги», Лондон, 1665 р. (Прим. автора).

примушувати просити милостиню, що він здатний на щось вище й краще, і зразу ж підніс його із зебраків у злодії.

Г'юго був у захваті. Він не раз посилав короля красти, але нічого з того не виходило; тепер же все буде гаразд, бо не посміє ж король не послухатися самого отамана. Отож він вирішив того самого дня вчинити крадіжку й віддати короля в руки поліції, але зробити це так хитро, ніби все трапилося випадково, ненавмисне, бо «король бойових півнів» став загальним улюбленцем, і волоцюги не дуже церемонились би з одним із своїх сіреньких товаришів, якби той підстроїв хлопцеві таку лиху штуку й віроломно віддав його в лабети їхнього спільного ворога — закону.

І ось, вибравши підходящий час, Г'юго привів свою жертву до сусіднього села. Обидва повільно ходили по вулицях; один з них шукав нагоди здійснити свій підступний намір, а другий — утекти й назавжди визволитися з ганебної неволі.

Кожен з них пропустив кілька більш-менш придатних нагод, бо обидва потай вирішили цього разу діяти напевно і не хотіли ризикувати.

Г'юго пощастило першому. Він побачив, що назустріч їм іде жінка з великим клунком у кошику. У Г'юго зловтішно блиснули очі, і він сказав собі: «Тепер уже я враз зверну все на тебе, і хай милує тебе господь!»

Він заждав — на вигляд спокійно, але в душі згоряючи від хвилювання, — поки жінка проминула їх; потім шепнув королю:

— Почекай тут, я зараз вернусь! — і тихенько рушив слідом за жінкою.

Серце короля забилося з радості. Тепер, якщо Г'юго відійде далеко, можна буде втекти.

Але надія його не справдилася. Г'юго підкрався до жінки, вихопив із кошика клунок і побіг назад, дорогою загортаючи свою здобич у шмат старої ковдри, що висів у нього на руці. Жінка вмить зняла страшенний галас, вона не бачила, як зник клунок, але почула, що кошик її раптом став легенький. Г'юго, не зупиняючись, тицьнув клунок у руки королю й шепнув:

— Біжи за мною і гукай: «Лови його, лови!» — та, гляди, збий їх із сліду.

Г'юго швиденько завернув за ріг і чимдуж помчав по крученій вулиці, а ще через хвилину знов опинився недалеко і з невинним, байдужим виглядом почав спостерігати, що воно буде далі.

Обурений король кинув клунок на землю, і ковдра розгорнулася; саме в ту хвилину підбігла жінка, а за нею ціла юрба народу. Жінка схопила одною рукою короля, другою свій клунок і почала завзято осипати лайкою бідолашного хлопця, який даремно силкувався вирватись.

Г'юго надивився всмак — його ворог упійманий і не уникає кари. Радісно хихотючи, він подався до табору, придумуючи, як розповісти про цю подію Буянові, щоб вона здалася йому правдивою.

Тим часом король шалено рвався з рук жінки і гнівно кричав:

— Пустити мене, дурна голово! Це не я забрав твої злиденні пожитки.

Їх щільно оточила юрба, обкидаючи короля погрозами та прокльонами. Закурений коваль у шкіряному фартуху і з закасаними по лікоть рукавами вже замахнувся на хлопця, гукаючи, що його треба як слід провчити; але в ту саму мить у повітрі блиснула довжелезна шпага і плазом упала на руку коваля.

— Тихше, тихше, люди добрі! — доброзичливо промовив власник шпаги. — Треба все робити спокійно, а не злобою й лайкою. Такі справи не нам з вами розбирати, а охоронцям закону. Пустити-но хлопця, голубонько.

Коваль зміряв поглядом ставного вояка і, пробурчавши щось собі під ніс, відійшов набік, потираючи забиту руку. Жінка неохоче випустила короля. Юрба неприязно косилася на незнайомця, але з обачності мовчала.

Король, в якого від щастя паленіли щоки й сяяли очі, кинувся до свого визволителя.

— Ти довго десь барився, сер Майлз, але прийшов саме вчасно. Посічи на капусту цю негідь!

11

Розділ XXIII

ПРИНЦА ЗААРЕШТОВАНО

Гендон стримав усмішку і, нахилившись до короля, шепнув йому на вухо:

— Тихше, тихше, мій владарю. Не кажіть зайвого, а ще краще зовсім помовчте. Звіртеся на мене, і все буде гаразд.

А сам подумав: «Сер Майлз! Їй-богу, я зовсім забув, що мене посвячено в рицарі! Дивно, як держаться в нього в пам'яті всі його химери! Хоч моє звання — пустий звук, усе ж я радий, що заслужив його. Бо більше честі бути примар-

ним рицарем у царстві Мрій і Тіней, ніж плазуванням здобути собі титул графа в якому-небудь справжньому королівстві».

Юрба розступилася, щоб пропустити поліцая. Той підійшов і взяв короля за плече. Але Гендон сказав йому:

— Стій, друже, не займай його. Він і так піде, я за це ручуся. Йди сам уперед, а ми за тобою.

Поліцай і покривджена жінка рушили вперед, Майлз і король ішли ззаду, а за ними цікава юрба. Король почав був опиратися, але Гендон тихенько сказав йому:

— Подумайте самі, ваша величність: ваші закони — це прояв вашої королівської влади. Якщо той, хто видав закони, не додержує їх, як же можна вимагати, щоб їх шанували інші? Адже ж зараз один із цих законів порушено. Коли король знов зійде на трон, хіба не приємно йому буде згадати, як, опинившись мимоволі у становищі простого смертного, він, незважаючи на свій королівський сан, учинив, як личить вірному громадянину, і скорився законові?

— Твоя правда, не треба більше слів. Коли вже король змушує своїх підданців терпіти такі закони, він і сам, опинившись у становищі підданця, терпітиме їх.

У мирового судді жінка підтвердила під присягою, що маленький арештант і є той самий негідник, який обікрав її. Ніхто не міг спростувати її свідчення, і провина короля була ясна. Розв'язали клунок, і, коли побачили там жирне, вгодоване поросся, суддя захвилювався, а Гендон поблід і аж затремтів з розпачу; тільки король у щасливому невіданні анітрохи не збентежився. Суддя помовчав серед зловісної тиші й звернувся до жінки з запитанням:

— Яку ж ціну визначаєш ти за свою власність?

Жінка вклонилася й відповіла:

— Три шилінги вісім пенсів, ваша милість. Це справжня ціна, і я не можу збавити ані пенні.

Суддя глянув скося на людей, що сиділи в суді, кивнув поліцаєві й сказав:

— Звільнити залу й зачинити двері.

Наказ виконали. В суді лишились тільки суддя, поліцай, обвинувачений, позивачка і Майлз Гендон. Майлз стояв нерухомий і блідий, як полотно; на лобі в нього виступили великі краплі холодного поту і, зливаючись у струмки, текли по обличчю. Суддя знову звернувся до жінки й сказав ладним голосом:

— Це бідний темний хлопець, та ще й, мабуть, голодний, бо тепер такі тяжкі часи для бідняків. Глянь, обличчя в нього

чесне, та коли дошкуляє голод... Чи відомо тобі, добра жінко, що кожен, хто вкраде річ, варту більше ніж тринадцять з половиною пенсів, мусить за законом піти на шибеницю?

Маленький король здригнувся і з жаху широко розплющив очі, але стримав себе і лишився спокійний. Зате жінка схопилася на ноги, трясучись із страху, і скрикнула:

— Ой лишенько, що ж я наробила? Боже милосердний, та я ж зовсім не хочу, щоб через мене бідолаху повісили! Поможіть мені, ваша милість! Що мені робити? Чи можна якось зарадити?

Суддя, зберігаючи на виду непохитний спокій вершителя закону, просто відповів:

— Безперечно, можна зменшити ціну, поки її ще не занесено до протоколу.

— Ради бога, запишіть, що порося коштує тільки вісім пенсів. Слава тобі господи, що не дав прийняти на душу такий страшний гріх!

Гендон з радощів забув про етикет і дуже здивував короля, навіть вразив його королівську гідність, пригорнувши його до грудей. Жінка подякувала, попрощалась і, забравши порося, пішла собі. Поліцай, відчинивши їй двері, вийшов слідом за нею. Поки суддя писав протокол, Гендон, завжди сторожкий і чуйний, вирішив розвідати, чого поліцай пішов за жінкою. Він тихенько вислизнув у темний коридор і почув таку розмову:

— Жирне порося й, мабуть, дуже смачне. Я куплю його в тебе. Ось тобі вісім пенсів.

— Вісім пенсів! Ач який! Та я сама дала за нього три шилінги вісім пенсів, справжніми монетами, ще за Генріха Сьомого карбованими, що їх старий покійний Генріх Восьмий не встиг попсувати. Дулю я тобі дам за твої вісім пенсів!

— А, ти он як! Ти ж під присягою посвідчила, що порося коштує лише вісім пенсів. Виходить, ти її порушила, збрехала? Ану, йди назад до його милості — відповідати за свій злочин! А хлопця повісять...

— Ну, ну, голубчику, мовчи, я згодна. Давай уже вісім пенсів, та тільки нікому не кажи.

І жінка пішла, заливаючись слізьми. Гендон шмигнув назад у судову залу, а незабаром увішов туди й поліцай, сховавши в безпечному куточку свою поживу. Кінчивши писати, суддя прочитав королю ласкаве й мудре повчання й присудив його до короткочасного ув'язнення в загальній тюрмі, а після того до прилюдного биття різками. Вражений

король розкрив уже рот і, мабуть, дав би наказ тут же на місці відтяти голову доброму судді, але Гендон знаком застеріг його, і хлопець вчасно стримався. Гендон узяв його за руку, поклонився судді, і обидва, під охороною поліцая, пішли до тюрми. Коли вони вийшли на вулицю, розлучений монарх зупинився, вирвав руку й вигукнув:

— Дурню, невже ти гадаєш, що я ввійду в загальну тюрму живим?

Гендон нахилився до нього й промовив досить суворо:

— Чи ви довіряєте мені? Мовчіть і не накликайте на нас ще гіршої біди необережним словом. Що буде, те й буде. Ви не можете ані прискорити цього, ані віддалити. Чекайте терпляче. Ще буде час лаятись або радіти, коли станеться те, що судилося¹.

Розділ XXIV

УТЕЧА

Короткий зимовий день хилився до кінця. Вулиці були безлюдні. Зрідка траплялись перехожі, та й ті заклопотано бігли своєю дорогою, наче хотіли якнайшвидше покінчити зі справами і сховатися в затишку теплих домів від холодного вітру й пільми. Вони не дивились ні праворуч, ні ліворуч і не звертали уваги на наших друзів, ба навіть не бачили їх. Едуард Шостий питав себе, чи бувало коли, щоб на короля, який прямує до в'язниці, народ дивився з такою дивовижною байдужістю. Нарешті поліцай дійшов до безлюдного базарного майдану й попростував через нього. Коли він дійшов до середини, Гендон поклав на плече йому руку і стиха промовив:

— Почекай хвилинку, голубчику. Нас ніхто не чує. Мені треба сказати тобі кілька слів.

— Мій обов'язок забороняє мені говорити з вами, сер. Прошу, не затримуйте мене, бо скоро ніч.

— А все ж почекай, бо справа стосується тебе самого. Відвернись на хвилину і вдай, що нічого не бачиш; дай цьому нещасному хлопчакowi втекти.

— Як ви смієте мені таке пропонувати, сер? Я заарештую вас ім'ям...

— Та ти не дуже квапся. Краще подумай, щоб не накоїти дурниць.

¹ Див. примітки до розділу XXIII у кінці книжки. (Прим. автора).

Гендон нахилився до поліцаєвого вуха й зашепотів:
— Поросся, куплене за вісім пенсів, може коштувати тобі голови.

Бідолашний поліцай, заскочений зненацька, спочатку занімів, а потім почав голосно лаятись і погрожувати. Але Гендон спокійно й терпляче діждався, поки той налається доскочу, а тоді сказав:

— Ти мені подобаєшся, друже, і мені б дуже не хотілося, щоб ти вскочив у біду. Знай тільки, що я все чув і навіть можу це довести.

І він слово в слово повторив усю поліцаєву розмову з жінкою.

— Ну, що, хіба не так було? І хіба я не зможу так само розповісти все судді, коли буде треба?

У першу хвилину поліцай остовпів з переляку й розпачу; потім опам'ятався і сказав з удаваною розв'язністю:

— І що вам за охота робити з мухи слона? Я просто трохи подражнив тітку для забави.

— А поросся в неї забрав теж для забави?

— Ну, звісно,— роздратовано відповів поліцай.— Кажу вам, це був тільки жарт.

— Я починаю тобі вірити,— сказав Гендон чи то серйозно, чи то насмішувато.— Ти почекай тут трохи, а я побіжу спитаю його милість суддю — адже він добре знається і на законах, і на жартах...

Він повернувся й пішов назад, доказуючи останні слова вже на ходу. Поліцай пом'явся трохи, разів зо два смачно вилаявся й нарешті гукнув:

— Зачекайте, сер, будь ласка, зачекайте! Суддя! Та він так само любить жарти, як мертвяк. Ідть-но сюди, побалакаємо... От нещастя! Здається, я таки вклепався в біду, і все через якийсь невинний легковажний жарт. Я чоловік сімейний, у мене жінка, діти. Ну, скажіть, ваша милість, чого вам від мене треба?

— Щоб ти осліп, оглух, щоб тебе розбив параліч, поки я повільно лічитиму до ста,— відповів Гендон таким тоном, ніби просив дрібної послуги.

— Та я ж тоді пропав,— розпачливо вигукнув поліцай.— Ну, будьте ж справедливі, сер. Розгляньте діло з усіх боків, і ви побачите, що це був тільки жарт. Це ж ясно. А коли б навіть це був і не жарт, то найбільше, що мені загрожує за таку малу провину,— це догана й застереження від його милості судді.

Гендон відповів з крижаною врочистістю:

— Такий жарт у кодексі законів має особливу назву — знаєш яку?

— Ні, не знаю. Я таки впоров дурницю. Я й гадки не мав, що це має назву. Я ж думав, що це я сам вигadaв такий жарт.

— Так, це має назву. У кодексі законів цей злочин зветься — «*Non compos mentis lex talionis sic transit gloria mundi*»¹.

— Ой, боже ж мій!

— І кара за нього — смерть!

— Господи, помилуй мене, грішного!

— Скориставшись зі своєї влади над людиною, яка в хвилину небезпеки зробила помилку, ти захопив за безцінь чужу власність вартістю понад тринадцять з половиною пенсів. А це в очах закону є свідомо несумлінність, віроломство, зловживання службовим становищем, *ad hominem exurgatis in statu quo*, і карається цей злочин шибеницею — без викупу, помилування й відпущення гріхів.

— Ой, держіть мене, сер, у мене ноги підтинаються! Згляньтеся на мене, не дайте пропасти! Я стану до вас спиною і нічого не буду бачити.

— Гарзд! Нарешті ти порозумнішав. А порося віддаси тій жінці?

— Віддам, віддам, неодмінно віддам. І ніколи вже не торкнуся поросяти, хоча б сам архангел приніс мені його з небес. Ідїть собі, заради вас я осліп, я нічого не бачу. Я скажу, що ви вдерлися в тюрму і силоміць вирвали в мене в'язня. Двері там поганенькі, старі, я сам їх виламаю вночі.

— Ламай, голубчику, від того нікому не буде шкоди. Суддя й сам жаліє сердешного хлопця. Він не буде лити сльози або перебивати тобі руки й ноги за те, що він утік.

Розділ XXV

ГЕНДОН-ХОЛ

Тільки-но Гендон і король зникли з поліцаєвих очей, рицар попросив його величність чимшвидше йти за село і там в умовленому місці чекати, поки він збігає до заїзду

¹ Безглуздий набір латинських слів.

і розракується. Через півгодини двоє друзів уже весело їхали на Гендонових «скакунах», прямуючи на схід.

Королю було тепло й зручно, бо він скинув із себе лахміття й одягнувся в приношене вбрання, що Гендон купив для нього на Лондонському мосту.

Гендон остерігався перевтомлювати хлопця. Він гадав, що важка подорож, невчасна їжа та й недостатній сон шкідливо впливатимуть на його хворий розум, тим часом як спокій, нормальне життя й свіже повітря, безперечно, прискорять його видужання. Він щиро бажав, щоб його маленький друг отямився, щоб його бідну голівку не мучили хворобливі примари. Тому, хоч як йому кортіло швидше дістатися до рідного замку, де він не був стільки років, він їхав помаленьку, замість того щоб мчати туди день і ніч.

Проїхавши миль із десять, наші подорожні добралися до великого села й спинилися там на ніч у доброму заїзді. І тут усе пішло, як раніше. Під час вечері Гендон стояв за стільцем короля й прислужував йому; потім роздяг його й поклав у ліжку, а сам ліг спати на підлозі коло дверей, загорнувшись в укривало.

Другого й третього дня вони поволі посувалися вперед і розмовляли про свої пригоди після розлуки. Кожен слухав другого з великою цікавістю. Гендон докладно розповів, як він скрізь шукав короля, як «архангел» водив його, мов дурня, по всьому лісу і кінець кінцем, утративши надію спекатись його, привів назад до хатини. Старий зайшов у спальню, — розказував Гендон, — і вийшов звідти, аж хитаючись із скрухи, бо він, мовляв, сподівався застати хлопчика вже дома і в постелі, а його не було. Гендон цілий день просидів у халупі, сподіваючись, що король ось-ось повернеться, але не діждався і знову пішов його шукати.

— А старий святенник справді був дуже засмучений, що ваша величність не вернулися до нього, — сказав Гендон. — Це видно було з його обличчя.

— Ще б пак! — відповів хлопець і розказав усе, що з ним було.

Вислухавши короля, Гендон пожалів, що не вбив «архангела».

В останній день їхньої подорожі в Гендона був дуже піднесений настрій. Він говорив без упину. Говорив про свого старого батька, про брата Артура, про те, які вони великодушні й благородні; з любов'ю й захватом розповідав

про свою Едіт і так розчулився, що навіть про підступного Г'ю по-братерському озвався добрим словом. Він уголос мріяв, як зустрінеться зі своїми в Гендон-Холі, яка це буде несподіванка для всіх і як вони радітимуть.

Вони їхали мальовничим краєм; скрізь, куди око сягне, виднілися чепурні хатини й садочки. Дорога йшла через широкі пасовища, що бігли вдаль хвилястими, наче море, просторами. Після полудня Гендон раз у раз збочував з прямого шляху і, піднявшись на який-небудь пагорок, силкувався розгледіти в далечині дах рідної домівки. Нарешті він побачив той дах і схвильовано скрикнув:

— Он село, мій владарю, а он і замок! Звідси видно вежі. А он багато дерев — то парк мого батька. Тепер ви побачите, що таке знатність і розкіш! У замку сімдесят кімнат — подумай лишень! — і двадцять сім слуг. Це не погано для таких, як ми з вами, правда ж? Ну, мерщій, я аж горю з нетерплячки.

Хоч вони й дуже поспішали, але добралися до села тільки після третьої години. Поки вони мчали головною вулицею, Гендон не змовкав ні на хвилину.

— Он церква — обвита тим самим плющем. Нічого в ній не змінилось. Он старий заїзд «Рудий Лев», а ось базарний майдан. От травневий стовп, а он водокачка — нічого не змінилось. Нічого, крім людей, бо за десять років люди дуже міняються. Декого я пізнаю, а мене не пізнає ніхто.

Так він гомонів, не вмовкаючи. Незабаром вони опинилися край села і звернули на вузьку, покручену дорогу, обнесу високими живоплотами. Вони шпарко проскакали по ній з півмилі і крізь пишну браму з ліпними гербами на височенних кам'яних колонах в'їхали в сад. Перед ними виріс великий дім.

— Ласкаво просимо до Гендон-Холу, мій владарю! — вигукнув Майлз.— Який сьогодні великий день! Батько, Артур і леді Едіт, мабуть, ошаліють з радості і в першу хвилину не помічатимуть нікого, крім мене. Вам, напевно, здасться, що вони приймають вас холодно, але ви не ображайтесь. Коли я скажу їм, що ви мій вихованець і що я безмежно люблю вас, вони пригорнуть вас до грудей ради Майлза Гендона, і завжди знайдеться для вас тепле місце в їхньому домі і в їх серцях.

Перед ганком Гендон скочив на землю, допоміг зійти з осла королю і, взявши його за руку, рушив до дверей. Вони опинились у просторому покої. Гендон, поспішаючи, не дуже ввічливо підсунув королю крісло й підбіг до молодого

го чоловіка, що сидів коло письмового столу навпроти каміна, де весело палав вогонь.

— Обійми мене, Г'ю! — вигукнув він. — Скажи, що радий мене знову бачити! Швидше поклич батька, бо рідний дім не дім, поки я не торкнуся його руки, не гляну йому в вічі, не почую його голосу.

Але Г'ю, на мить виявивши подив, тільки відкинувся назад і пильно глянув на непроханого гостя. В його погляді спочатку світилася ображена гідність, а потім під впливом якоїсь таємної думки відбилася цікавість, змішана з жалем, щирим чи вдаваним. Нарешті він промовив лагідним голосом:

— У тебе, видно, з розумом не все гаразд, нещасний. З обличчя й одягу твого помітно, що ти багато натерпівся горя й нужди. За кого ти мене вважаєш?

— Як за кого? За того, хто ти є. Я вважаю тебе за Г'ю Гендона, — гостро відповів Майлз.

— А ким ти уявляєш себе?

— До чого тут уява! Нащо ти вдаєш, ніби не пізнав свого брата, Майлза Гендона?

Радісне здивування промайнуло на обличчі Г'ю.

— Як, ти не жартуєш? — вигукнув він. — Хіба мертві оживають? Дай боже, щоб це було так. Невже мій бідний пропащий брат після стількох років жорстокої розлуки знову вернувся в мої обійми? Ах, про таке велике щастя можна тільки мріяти. Благаю, зглянься, не жартуй зі мною! Мерщій ходім на світло — дай розглянути тебе гарненько!

Схопивши Майлза за руку, він потяг його до вікна й почав жадібно розглядати з голови до ніг, повертаючи на всі боки. А блудний син, сяючи з радості, весело усміхався і, киваючи головою, промовляв:

— Дивись, дивись, брате, не бійся! Ти не знайдеш жодної риси, яка не витримала б іспиту. Розглядай мене, скільки хочеш, мій любий Г'ю. Я справді давній Майлз, твій Майлз, твій старший брат. Ах, сьогодні великий день — я ж казав, що це великий день! Дай мені руку, дай я поцілую тебе! Боже мій, я умру зі щастя!

Він кинувся на груди братові, але Г'ю відвів його обійми й, понуро опустивши голову, сказав:

— Боже милосердний, дай мені сили перенести це тяжке розчарування.

Вражений Майлз у першу хвилину не міг вимовити ні слова. Нарешті він опам'ятався й вигукнув:

— Яке розчарування? Хіба я не брат тобі?

Г'ю сумно похитав головою й відповів:

— Молю небо, щоб це було так, щоб інші знайшли схожість, якої я не бачу. Боюся, що лист той був правдивий.

— Який лист?

— Той, що надійшов із заморських країв років шість-сім тому. Там було сказано, що мій брат загинув у бою.

— Це брехня! Поклич батька — він мене пізнає.

— Мертвого не покличеш.

— Мертвого? — глухо промовив Майлз, і губи в нього затремтіли. — Мій батько помер! Яка жахлива вість! Радість моя отруєна. Ну, проведи мене до Артура. Він мене впізнає й потішить.

— Він теж помер.

— Боже, зглянься на мене, нещасного! Вмерли, обидва вмерли! Достойні вмерли, а я, недостойний, лишився жити! Благаю, не кажи, що й леді Едіт...

— Умерла? Ні, вона жива.

— Ну, слава богу! Знов моє серце сповнилося радістю. Мерщій поклич її сюди, брате. Якщо й вона скаже, що я не я... Ні, ні, вона цього не скаже, вона мене признає. Я здурів, що на хвилину піддався сумнівам. Поклич її, поклич і старих слуг. Вони теж пізнають мене.

— Усі вони повмирали, крім п'яťох: Пітера, Гелсі, Девіда, Бернарда й Маргарет.

По цих словах Г'ю вийшов з кімнати. Майлз якусь хвилину постояв у задумі й почав ходити з кутка в куток, бурмочучи про себе:

— Дивна річ, що п'яťеро неприторенних мерзотників живуть, а двадцять двоє чесних слуг померли.

Майлз усе ходив туди й сюди, розмовляв сам з собою. Він зовсім забув про короля. Нарешті його величність серйозно й співчутливо вимовив слова, які могли здатися нашішкою:

— Не журися, що тобі не пощастило, добрий чоловіче. На світі є ще багато таких, як ти, чию особу ніхто не визнає й чії права висміюють. Ти не самотній.

— Ох, мій королю, — вигукнув Гендон, ледь почервонівши. — Не судить хоч ви мене! Почекайте і побачите. Я не ошуканець, вона сама це скаже; ви почувете це з найчарівніших в усій Англії уст. Я ошуканець? Та я ж знаю цю стару залу, знаю портрети своїх предків і всі ці речі, як мале хлоп'я знає свою дитячу кімнатку. Тут я народився й виріс, мілорде. Я кажу правду. Я не став би обдурювати вас. Хай

ніхто мені не повірить, а ви все ж вірте, благаю вас. А то я не втерплю цього.

— Я тобі вірю, — сказав король по-дитячому простосердно й переконано.

— Дякую вам від щирого серця! — палко вигукнув зворушений Гендон.

А король додав так само просто:

— Ти ж мені віриш.

Гендон зніжковів, відчувши себе винуватим, і радий був, що з'явився Г'ю і можна було не відповідати на хлопцеві слова.

Слідом за Г'ю увійшла вродлива й пишно вбрана леді, а за нею кілька слуг у лівреях. Леді йшла повільно, опустивши погляд. Обличчя в неї було повите невимовним сумом. Майлз Гендон кинувся до неї, вигукуючи:

— О моя Едіт, моя люба!..

Але Г'ю суворо відсторонив його і спитав леді:

— Гляньте-на нього. Ви його знаєте?

Почувши голос Майлза, красуня стрепенулася, і на щоках у неї спалахнув рум'янець. Тепер же вона вся тремтіла. Якусь хвилюк вона стояла нерухомо; потім поволі підвела голову й глянула в вічі Гендонові зляканим, закам'янілим поглядом. Крапля за краплею вся кров відлинула від її щік, і вони вкрилися смертельною блідістю. Нарешті вона мовила мертвим, як і її обличчя, голосом:

— Я не знаю його.

Потім відвернулася і, стримуючи ридання, вийшла, хитаючись, із кімнати.

Майлз Гендон як підкошений упав у крісло й затулив обличчя руками. Після короткого мовчання брат його звернувся до слуг:

— Ви вже розгляділи цього чоловіка. Ви його знаєте?

Слуги похитали головами. Тоді господар їхній сказав:

— Слуги вас не знають. Це якесь непорозуміння. Ви ж бачили, дружина моя теж не знає вас.

— Твоя дружина? — вмить Майлз притиснув Г'ю до стіни й залізною рукою схопив його за горлянку. — Ах ти, нещасний рабе з лисячим серцем! Тепер я все розумію! Ти сам написав того брехливого листа, щоб украсти в мене наречену й спадщину! Геть з очей моїх, поки я не заплямив своєї чесної солдатської руки убивством такої гадини!

Г'ю, весь червоний, напівзадушений, ледве добрався до стільця і наказав слугам зв'язати розбійника. Ті вагались, і один із них сказав:

— Він же озброєний, сер Г'ю, а ми беззбройні.

— Озброєний! Що з того, адже він один, а вас багато. В'яжіть його, кажу вам!

Але Майлз порадив їм не підступатися до нього й додав:

— Ви мене добре знаєте. Я такий, як і був. Тільки-но підійдіть!

Це не додало відваги слугам. Вони аж відсахнулися.

— Забирайтеся звідси, кляті боягузи, озбройтеся й охороняйте виходи, доки я пошлю по стражників,— сказав Г'ю. На порозі він обернувся до Майлза й додав: — А вам я раджу не погіршувати свого становища марними спробами втекти.

— Втекти? Не турбуйся! Майлз Гендон господар у Гендон-Холі й у всіх його угіддях. Він тут залишиться, будь певен.

Розділ XXVI

НЕВИЗНАНИЙ

Король кілька хвилин сидів замислений, потім глянув на Майлза й сказав:

— Дивно, дуже дивно! Не знаю, що це означає.

— Ні, тут нема нічого дивного, владарю мій. Від нього нічого іншого не можна було й сподіватися. Він зроду був такий підлий.

— Я кажу не про нього, сер Майлз.

— Не про нього? А про кого ж? Що саме дивне?

— Що короля не шукають.

— Що? Якого короля? Я щось не розумію.

— Невже? Хіба тебе не вражає, що по всій країні не їздять гінці, шукаючи мене, не розвішані оголошення з описом моєї особи? Хіба можна не хвилюватись і не турбуватись, знаючи, що глава держави зник, пропав?

— Правда, правда, мій королю. Я й забув.

Гендон зітхнув і пробурмотів сам до себе:

— Бідна голівка! В ній іще сидить безумна мрія!

— Але я надумав, як нам обом відновити свої права. Я напишу листа трьома мовами — латиною, грецькою й англійською,— а ти завтра вранці повезеш його до Лондона. Не віддавай його нікому, крім мого дядька, лорда Гертфорда. Коли він прочитає листа, то зразу побачить, що це писав я. Тоді він пришле по мене.

— А чи не краще буде, ваша величність, почекати тут, поки я доведу свої права і вступлю у володіння своїми маєтностями? Тоді мені було б зручніше...

— Мовчи! Що таке твій нікчемний маєток і твої мізерні інтереси, коли йдеться про долю нації і непохитність престолу! — владно перебив його король і додав уже трохи лагідніше, немов шкодуючи, що був такий суворий: — Слухайся мене й не бійся. Я поверну тобі все, що тобі належить, і навіть дам ще більше. Я не забуду твоїх послуг і за все нагороджу.

По цих словах він узяв перо й сів писати. Гендон глянув на нього ласкаво і сказав собі:

«Якби було темно, я подумав би: це говорить сам король. Що й казати, в гніві він кидає громи й блискавки, як справжній монарх. Де він цього навчився? Ач, як упевнено виводить свої карлючки, гадаючи, що це латинські й грецькі слова. Якщо мені не пощастить якими-небудь хитрощами відвернути його від цієї забаганки, то доведеться завтра вдати, ніби я вирушаю в путь виконувати його безглузде доручення».

Через хвилину думки сера Майлза вернулися до недавніх подій. Він так глибоко замислився, що, коли король подав йому написаного листа, він узяв його й машинально поклав у кишеню.

— Як дивно вона поводитася! — мурмотів він. — Мені здається, що вона мене пізнала і водночас не пізнала. Я добре бачу, що ці дві гадки суперечні, але не можу ні примирити їх, ні відігнати одну із них. Адже ж усе так просто: вона не могла не впізнати мого обличчя, постаті, голосу — як же могло бути інакше? Проте вона сказала, що не знає мене, і, мабуть, це правда, бо вона не вмє брехати. Ага, я починаю розуміти. Це він вплинув на неї, наказав їй, примусив її збрехати. От і вся розгадка! І ніякої загадки немає. Видно було, що вона помирає зі страху — ну, звісно, це він її залякав. Піду розшукаю її. Без нього вона скаже правду. Вона пригадає далекі минулі дні, коли ми ще дітьми гралися разом; це її розчулить, вона не може зрадити мене й признає. Вона ж не зрадниця, вона завжди була чесна й правдива. Колись вона кохала мене, і це мене врятує, бо кого кохаєш, того не зрадиш.

Він швидко рушив до дверей, але в ту мить вони відчинилися, і ввійшла леді Едіт. Вона була дуже бліда, але ступала твердо й рішуче. Постать її була сповнена грації і спокійної гідності, але обличчя, як і перше, повивав глибокий сум.

Майлз радісно кинувся їй назустріч, але вона ледве помітним рухом спинила його. Тоді сіла й запросила його теж сісти. Цим вона дала йому відчуття, що вони не друзі з дитячих літ, що він для неї чужий, гість. З несподіванки він так збентежився й розгубився, що його на мить охопила непевність, чи справді він той, за кого себе видає. А леді Едіт сказала:

— Сер, я прийшла застерегти вас. Безумних неможливо переконати, що вони помиляються, але, безперечно, можна допомогти їм уникнути небезпеки. Я знаю, що ваша фантазія здається вам щирою правдою і в ній немає нічого злочинного, але тут вам лишатися не можна, бо це небезпечно.

Вона пильно глянула Майлзові в обличчя і додала, підкреслюючи кожне слово:

— Це особливо небезпечно тому, що ви дуже схожі на нашого бідного загиблого хлопчика.

— Боже мій, пані! Адже ж я — це він.

— Я вірю, що ви так гадаєте. Я певна вашої чесності, я тільки попереджаю вас, і все. Мій чоловік панує над усією округою. Його влада безмежна. Він владен над добробутом усіх. Якби ви не були схожі на ту людину, за яку себе вважаєте, він, може, й дозволив би вам спокійно тішитися своєю мрією. Але, повірте мені, я добре знаю його і знаю, що він зробить; він скаже всім, що ви божевільний самозванець, і всі йому повірять.

Вона знов пильно подивилася на Майлза й додала:

— Якби навіть ви справді були Майлз Гендон, і мій чоловік знав би це і знала б уся округа — подумайте про те, що я кажу, — вам би загрожувала така сама небезпека, і він так само покарав би вас; він би зрікся вас, зрадив би вас, і ні в кого не вистачило б сміливості допомогти вам.

— Цьому я цілком вірю, — гірко мовив Майлз. — Якщо він має силу змусити людину, яка все життя була мені другом, зрадити мене й зректися, то тим більше слухатимуться його ті, хто не зв'язаний зі мною словом честі й вірності, хто боїться втратити шматок хліба й життя.

Щоки леді Едіт на мить порожевіли, і вона опустила очі; але голос її звучав так само твердо:

— Я попередила вас і попереджую знов — тікайте звідси. Бо інакше цей чоловік знищить вас. Це безжальний тиран. Я, мимовільна його рабиня, це знаю. Бідний Майлз, і Артур, і мій дорогий опікун сер Річард уже звільнилися від нього; краще було б вам бути з ними, ніж потрапити у пазури цього

нелюда. Ваші домагання — замах на його титул і багатство. Ви образили його в його власному домі, і ви загинете, якщо лишитесь тут. Ідьте, не гайте ані хвилини! Якщо вам потрібні гроші, прошу вас, візьміть цей гаманець і підкупіть слуг, щоб вони вас пропустили. Послухайте мене, нещасний, і рятуйтеся, поки ще є час.

Майлз відхилив рукою гаманець і встав.

— У мене є до вас одне прохання, — мовив він. — Гляньте мені прямо в вічі. Так! Тепер відповідайте: хто я? Майлз Гендон?

— Ні, я вас не знаю.

— Покляніться!

Відповідь прозвучала тихо, але виразно:

— Клянусь.

— О, це неймовірно.

— Тікайте! Нащо ви гаєте дорогий час? Тікайте, рятуйтеся!

Тієї хвилини в кімнату вдерлися стражники, і почалась відчайдушна боротьба. Але Гендона скоро подолали й потягли із замку. Короля теж схопили. Обох зв'язали й повели до в'язниці.

Розділ XXVII

У в'язниці

Усі камери були переповнені, і наших двох друзів прикували до стіни у спільному відділенні, де звичайно держали всяких дрібних злочинців. Вони були не самі. Тут сиділо ще душ із двадцять безсоромних, галасливих чоловіків та жінок різного віку, закутих у ручні й ножні кайдани. Король гірко нарікав на стражників, що посміли так обурливо зневажити його королівську гідність, але Гендон похмуро мовчав. Молодик був занадто приголомшений. Він, як блудний син, поспішав додому, певний, що всі ошаліють із щастя, побачивши його, і раптом замість радісної зустрічі — в'язниця. Дійсність була така несхожа на його сподівання, що він вкрай розгубився; він не знав, плакати йому чи сміятися. Він наче вибіг помилюватися райдугою, а його раптом ударила блискавка.

Але помалу Майлз дав якийсь лад своїм плутаним, болісним думкам і зосередився на поведінці леді Едіт. Він обмірковував її з усіх поглядів, але не міг зробити ніякого висновку. Пізнала вона його чи не пізнала? Він довго силкувався розв'язати цю загадку і кінець кінцем вирішив, що вона таки пізнала його, але зреклася з корисливих

міркувань. Тепер він ладен був осипати прокльонами її ім'я, але це ім'я так довго було для нього священне, що язик не повертався образити його.

Загорнувшись у подерті, засмальцьовані тюремні ковдри, Гендон і король провели жахливу ніч. Підкуплений тюремник приніс деяким арештантам горілки, і, звичайно, пиятика кінчилася непристойними співами, криками та бійкою. Було вже за північ, коли один з чоловіків напав на свою сусідку і, певно, вбив би її кайданами, якби на поміч не прибіг тюремник. Він кілька разів ударив бешкетника по голові й по спині своєю палицею, і бійка припинилася. Арештанти втихомирились, і всі, хто не звертав уваги на стогін обох побитих, позасинали.

Дні й ночі у в'язниці тяглись одноманітно. Вдень приходили люди, обличчя яких були більш-менш знайомі Гендону, подивитися на «самозванця», познущатися з нього й відцуратися його. А вночі знов починалася гульня зі сварками та бійками.

Аж ось тюремник привів якогось дідка і сказав йому:
— Негідник тут. Оглянь усіх і, може, ти його пізнаєш.

Гендон підвів голову і вперше за весь час, що сидів у тюрмі, щиро зрадів. «Це Блейк Ендрюс,— подумав він,— цей чоловік усе своє життя прослужив у нашій родині. Це добрий, чесний чоловік, і серце в нього вірне — тобто такий він був колись. Тепер чесних людей немає; всі стали ошуканцями. Він мене пізнає, але зречеться, як і інші».

Старий обвів очима всіх в'язнів, подивився кожному в обличчя і нарешті сказав:

— Я не бачу тут нікого, крім поганих волоцюг та босяків. Де ж він?

Тюремник засміявся.

— А ось! — сказав він. — Вдивися гарненько в цю тварюку і скажи, що ти про неї думаєш.

Старий підійшов до Гендона, довго й пильно дивився на нього, потім покругив головою і сказав:

— Та ні, хіба ж це Гендон? Це не Гендон!

— Молодець! Твої старечі очі ще добре бачать. Я б на місці сера Г'ю взяв би цього пройдисвіта і...

Тюремник став навшпиньки, вдаючи, ніби він висить на шибениці, і захрипів, як у зашморгу. Старий злісно промовив:

— Хай дякує господу богу, якщо його не покарають ще гірше. Якби цей негідник потрапив мені в руки, я б його спік живцем.

Тюремник зловтішно зареготав.

— Побалакай з ним як слід, дідусю, розважся трохи. Всі так роблять,— сказав він і пішов до дверей.

Старий упав на коліна й зашепотів:

— Слава богу, ти вернувся, мій добрий пане. Я думав, що ти давно вже помер, і раптом таке щастя — ти живий! Я зразу впізнав тебе, і так важко було мені не виказати радості й удати, ніби я нікого тут не бачу, крім усяких покидьків та вуличного наброду. Я людина бідна й стара, сер Майлз, але скажи тільки слово, і я піду розповім усю правду, хай навіть мене за це повісять.

— Ні,— відповів Гендон,— не треба. Ти лише занапастиш себе, а мені не допоможеш. Проте спасибі. Ти трохи вернув мені віру в людей.

Старий слуга став у великій пригоді Майлзові й королю. Він заходив по кілька разів на день ніби поглузувати з брехуна і завжди приносив йому потай що-небудь смаченьке, щоб хоч трохи скрасити вбогий тюремний харч; крім того, він приносив і свіжі новини. Ласощі Гендон приховував для короля; без них його величність, мабуть, не вижив би, бо він ніяк не міг їсти грубої, огидної їжі, яку приносив тюремник. Щоб не збудити підозри, Ендрюс приходив до Гендона ненадовго, але щоразу йому вдавалось розповісти пошепки що-небудь нове, тим часом як уголос він його ляяв.

Отак помалу Гендон дізнався, що сталося з його родиною, поки він був на чужині. Артур помер шість років тому. Ця втрата дуже підірвала здоров'я батька, а тут ще й від Майлза не було ніяких вістей. Сер Річард, відчуваючи, що скоро помре, хотів за життя свого одружити Г'ю з Едіт. Але Едіт благала почекати, сподіваючись, що от-от повернеться Майлз. Потім надійшов лист, який сповіщав про Майлзову смерть. Цей удар остаточно підкосив сили сера Річарда. Певний, що кінець його близький, він став квапити з весіллям; Г'ю, звичайно, теж наполягав. Едіт випрохала собі ще місяць, потім другий, потім третій; нарешті їх повинчали коло смертного ложа сера Річарда. Шлюб був нещасливий. Ходили чутки, що незабаром по весіллі молода знайшла серед чоловікових паперів кілька незакінчених чернеток фатального листа й одверто обвинуватила його в підлому шахрайстві, що прискорило їхнє одруження і смерть сера Річарда. По всій околиці ходили страшні чутки про те, як жорстоко поводить ся новий пан з дружиною й зі слугами. Після смерті батька сер Г'ю скинув з себе личину і став відвертим, жорстоким деспотом для всіх, хто жив у його

володіннях і чий шматок хліба у той чи інший спосіб залежав від нього.

Одне з повідомлень Ендрюса дуже зацікавило короля:

— Йде поголоска, що король збожеволів. Тільки, ради бога, нікому не кажіть, що чули це від мене, бо за такі розмови карають смерть.

Його величність сердито глянув на старого і сказав:

— Король не збожеволів, добрий чоловіче, і краще б тобі клопотатися своїми справами, ніж поширювати всякі злочинні чутки.

— Що він там каже, отой хлопець? — спитав Ендрюс, уражений таким різким і несподіваним випадком.

Гендон зробив старому знак мовчати, але той почав розказувати далі.

— Покійного короля поховують у Віндзорі шістнадцятого, а двадцятого у Вестмінстері коронуватимуть нового.

— Треба ж спочатку розшукати його, — промурмотів король, потім упевнено додав: — Ну, про це вже вони подбають, та й я теж.

— Що він таке... — почав був старий і затнувся, побачивши, що Гендон знову робить йому знаки.

— Сер Г'ю також іде на коронацію і покладає на неї великі надії. Він сподівається вернутися додому пером, бо тішитися великою ласкою лорда-протектора.

— Якого лорда-протектора? — спитав король.

— Його світлості герцога Сомерсетського.

— Якого це герцога Сомерсетського?

— Як-то якого? У нас тільки один — Сеймур, граф Гертфорд.

— Відколи це він герцог і лорд-протектор? — сердито вигукнув король.

— З останнього дня січня.

— А скажи, будь ласка, хто підніс його до цього сану?

— Він сам і верховна рада з дозволу короля.

Його величність здригнувся.

— *Короля?* — скрикнув він. — *Якого короля?*

— Як-то якого короля? (Господи помилуй, що це з хлопцем?) У нас тільки один король — його найясніша величність Едуард Шостий, хай захистить його господь! Так, король у нас ще зовсім хлопчик, а який добрий та ласкавий! Не знаю; при умі він чи ні — кажуть, здоров'я його краще, — але всі в один голос хвалять його, всі благословляють і молять бога продовжити дні його королювання. Бач, він почав з доброго діла, помилувавши засудженого

на смерть герцога Норфолькського, а тепер хоче скасувати жорстокі закони, що душать і гноблять народ.

Почувши ці вісті, король зацікавився із подиву й так глибоко поринув у гіркі свої думки, що не чув більше, про що розповідав старий. Він питав себе: невже той маленький злидар, якого він лишив у палаці переодягненим у своє вбрання, і є король? Ні, це неможлива річ. Якби той хлопець надумав удавати з себе принца Уельського, його відразу виказали б манери й мова; самозванця вигнали б із палацу й кинулися б шукати справжнього принца. Невже на його місце посадили якого-небудь нащадка старовинного роду? Ні, бо його дядько, лорд Гертфорд, нізащо не допустив би цього; він всевладний і, безперечно, зразу придушив би таку змову.

Усі ці міркування були марні. Що дужче силкувався хлопець розгадати таємницю, то дужче заплутувався і то прикріше боліла в нього голова, не даючи заснути. Гарячкове бажання якнайшвидше добратися до Лондона з кожною годиною зростало, і ув'язнення ставало нестерпне.

Гендон, незважаючи на всі намагання, не міг заспокоїти короля; але двом жінкам, прикутим поруч нього, пощастило більше. Їхні лагідні умовляння вернули йому рівновагу і терпіння. Він був їм дуже вдячний і зразу прихилився до них усією душею. Він спитав, за що їх посадили до в'язниці, і коли жінки відповіли, що вони баптистки, посміхнувся й мовив:

— Хіба це такий злочин, щоб кидати за нього в тюрму? Шкода тільки, що мені доведеться скоро розлучитися з вами, бо за таку дрібницю вас тут довго не держатимуть.

Жінки нічого не відповіли, але щось у їхніх обличчях збентежило короля. Він мовив стурбовано:

— Ви мовчите? Скажіть мені, прошу, вам не загрожує ще якась кара? Кажіть, не бійтеся!

Жінки спробували перевести розмову на інше, але король стривожився ще дужче й не вгавав:

— Невже вони битимуть вас канчуками? Ні, ні, це занадто жорстоко. Скажіть, що вони не зроблять цього. Ні, не зроблять?

Жінкам не до снаги було приховати своє збентеження й відчай, і одна з них відповіла, задихаючись від хвилювання:

— О любий, добрий хлопчику, ти краєш нам серце! Поможі нам, боже, знести наше...

— Це признання! — вигукнув король. — Значить, безсерді лиходії катуватимуть вас! О, не плачте! Я не можу ба-

чити ваших сліз. Кріпіться! Я вчасно верну собі свої права, щоб урятувати вас від цього страшного лиха, ось побачите!

Коли вранці король прокинувся, жінок уже не було.

— Їх випустили! — радісно вигукнув він, потім сумно додав: — Що я тепер робитиму без них? Вони так потішали мене.

Кожна з жінок на пам'ять пришилила йому до сорочки клаптик стрічки. Він сказав, що берегтиме ці дарунки і скоро розшукає цих добрих жінок, щоб узяти їх під свій захист.

Саме в ту хвилину ввійшов тюремник із помічниками і наказав вивести всіх в'язнів на тюремний двір. Король був у захваті — яке щастя знов побачити блакитне небо, подихати свіжим повітрям! Він хвилювався й сердився на забарних вартових, але, нарешті, дійшла й до нього черга; його відв'язали і звеліли йти з Гендоном слідом за іншими.

Чотирикутне подвір'я тюрми було вимощене кам'яними плитами. Ув'язнені пройшли під масивною кам'яною аркою і стали в один ряд, спинами до стіни. Перед ними протягли вірвовку, а по боках стали вартові. Ранок був холодний і похмурий; за ніч випав сніжок і, вистеливши велике подвір'я білим укривалом, надав йому ще сумнішого вигляду; час від часу зимовий вітер зривав сніг із землі й звихрював його.

Посеред двору стояли дві жінки, прикуті до стовпів. Король відразу впізнав їх і здригнувся. «Леле! — сказав він сам собі.— А я гадав, що їх випустили на волю. Подумати тільки, що таких славних жінок будуть шмагати... в Англії! Не в якійсь поганській країні, а в християнській Англії! Їх битимуть канчуками! А я, кого вони так голубили й потішали, мушу дивитися на цю страшну несправедливість! Це ж дико, неймовірно! Я — владар цієї великої держави — неспроможний захистити їх. Ну, стережіться, душогуби! Настане час, коли я змушу всіх вас тяжко поплатитися. За кожен удар, що впаде на цих жінок, ви дістанете по сто ударів».

Широкі ворота розчинилися, і в подвір'я сипонула юрба городян. Вони оточили засуджених жінок і заступили їх від короля. Потім увійшов священник, юрба пропустила його і знов зімкнулася. Король чув якусь розмову, наче хтось відповідав на запитання, але нічого не міг розібрати. Раптом знялася метушня. Сторожа збігалась, метушилась, то зникаючи в юрбі по той бік стовпів із жінками, то знов з'являючись. Гомін ущух, і запанувала глибока тиша.

Пролунала команда, юрба розступилася. Король глянув, і в нього в жилах похолола кров. Навколо жінок були

розкладені купи хмизу, і якийсь чоловік, стоячи навколішки, розпалював вогонь.

Жінки похилили голови й затулили руками обличчя. Хмиз уже потріскував, жовті вогники повзли вгору, і за вітром стелилися пасма голубого диму. Священик підняв руки і почав читати молитву. Саме тієї хвилини у ворота вбігли дві молоді дівчини і з розпачливим зойком кинулись до засуджених на смерть жінок. Вартові схопили дівчат, але одна з них вирвалася і, крикнувши, що хоче вмерти разом з рідною своєю матір'ю, обхопила її за шию. Коли її знов відтягли, на ній уже горіла одежа. Її держало троє вартових, а затлілий край сукні відірвали й кинули геть. Дівчина пручалася, кричала, що в неї нема більше нікого в світі, і благала дати їй умерти разом з матір'ю. Обидві дівчини голосно ридали й виривалися, та раптом їхне ридання заглушили пронизливі, повні страшної муки передсмертні крики. Король відвів очі від нещасних дівчат, глянув на вогнище й відвернувся. Він притулювся блідим обличчям до стіни і вже не оглядався.

«Те, що я бачив тут за цю коротку мить,— думав він,— ніколи не згладиться з моєї пам'яті. Воно ввижатиметься мені вдень і вночі аж до самої смерті. Краще б я осліп!»

А Гендон стежив за королем і задоволено думав: «А хлопець мій помалу видужує; він трохи змінився, став лагідніший. Раніш він накинувся б на цих посіпак, почав би кричати, що він король, і вимагав би, щоб жінок звільнили. От-от забуде він свою маячню і отямиться. Хоч би вже швидше!»

Того самого дня на ніч до в'язниці привели кількох арештантів, які вранці мали вирушити під вартою в різні кінці королівства, щоб відбувати там кару за свої злочини. Король довго говорив з ними — він вирішив розпитувати в'язнів, щоб підготувати себе до своїх майбутніх обов'язків на троні, — і повість їхніх страждань уразила його в саме серце. Серед ув'язнених була одна нещасна напівбезумна жінка, яка вкрала у ткача два ярди сукна і за це була присуджена до шибениці. Другий арештант був раніш обвинувачений у конокрадстві; але проти нього не було ніяких доказів, і він уже думав був, що врятувався від кари, та не встигли його випустити, як знов посадили за те, що він забив оленя в королівському лісі. На цей раз злочин його був доведений, і його чекав зашморг. Особливо засмутило короля оповідання одного крамарчука. Цей хлопець якось увечері спіймав сокола, що залетів від свого господаря, і забрав

його додому, гадаючи, що має на це право; але суд обвинуватив його в крадіжці і засудив до смертної кари.

Розгніваний такою нелюдською жорстокістю, король почав благати Гендона розбити кайдани й тікати до Вестмінстера, щоб він міг швидше сісти на престол і врятувати цих нещасних від смерті.

«Бідне дитя! — зітхнув Гендон. — Ці жахливі оповідання знов уплинули йому на розум. Якби не цей лихий випадок, він би скоро видужав».

Серед в'язнів був ще старий правник, людина з суворим і відважним обличчям. Три роки тому він написав памфлет на лорда-канцлера, звинувативши його в несправедливості. За це його виставили до ганебного стовпа, відтяли йому вуха, виключили з адвокатського стану, стягли штраф — три тисячі фунтів стерлінгів — і засудили на довічне ув'язнення. Недавно він знову так само образив лорда-канцлера, і йому мали відтяти те, що зосталось від вух, стягти з нього п'ять тисяч фунтів стерлінгів, потаврувати обидві щоки і до смерті держати в тюрмі.

— Це почесні шрами, — сказав він, відкидаючи назад сиве волосся, з-під якого виднілися рештки вух.

Очі короля загорілися гнівом.

— Ніхто не вірить мені, і ви не повірите, — сказав він. — Та однаково. Ось послухайте: не пізніше як через місяць ви будете вільні. І самі закони, що збезчестили вас і безчестять Англію, будуть скасовані. На світі все йде не так, як треба; і королям слід час від часу на собі випробовувати свої закони і таким способом учитися милосердя¹.

Розділ XXVIII

ЖЕРТВА

Тим часом Майлзові набридло ув'язнення й бездіяльність. Коли нарешті настав день суду, він був дуже задоволений і сказав, що радий буде якому завгодно вирокowi, аби тільки не сидіти більше у в'язниці. Але він помилився. Коли його визнали за «буйного волоцюгу» і присудили виставити на дві години до ганебного стовпа за напад на господаря Гендон-Холу, він мало не збожеволів від люті. На його заяву, що він рідний брат обвинувача і законний спадкоємець титулів та маєностей покійного сера Річарда, суд не звернув

¹ Див. примітки до розділу XXVII у кінці книжки. (Прим. автора).

ніякої уваги, наче ця справа негідна була й розслідування.

Дорогою на майдан, де Гендон мав відбути кару, він лаявся й грозився, але нічого не допомогло. Вартові тягли його силоміць, та ще частували стусанами за непокірливість.

Король не міг пробратися крізь натовп і змушений був іти далеко позаду, відірваний від свого доброго друга і слуги. Самого короля теж мало не присудили забити в колодки за приятелювання з підозрілою особою, але, зваживши на його літа, відпустили, обмежившись лише доганою та застереженням. Коли юрба нарешті спинилася, він гарячково заметушився, силкуючись продертися вперед, і після довгих спроб це йому вдалося. Коло ганебного стовпа, під зливою кпин та знущань жорстокої юрби, сидів у колодках нещасний рицар — вірний охоронець короля Англії! Едуард чув, як читали вирок, але й наполовину не зрозумів тоді його значення. В міру того як він усвідомлював всю глибину цієї нової образи, заподіяної його королівському санові, у ньому розгорався гнів. Раптом у повітрі пролетіло яйце й розбилось об Гендонову щоку; юрба зареготала. Тоді, не тямлячи себе з люті, король підскаочив до стовпа й накинувся на вартового.

— Яка ганьба! — гукнув він. — Це мій слуга — негайно відпусти його на волю. Ти знаєш, хто я? Я...

— Мовчи, мовчи! — злякано крикнув Гендон. — Ти погубиш себе! Не слухайте його, він божевільний!

— Заспокойся, чоловіче, я й не думав його слухати; а от провчити його трохи не завадить, — відповів вартовий і, повернувшись до свого помічника, сказав: — Дай он тому малому дурневі разок покуштувати канчука, щоб знав надалі, як поводитися.

— А ще краще всипати півдесятка, — порадив сер Г'ю, під'їхавши подивитись на братові муки.

Короля схопили. Він навіть не опирався, паралізований думкою про нечувану образу, яка загрожувала його священній особі. Історія Англії вже була заплямована повістю про те, як одного короля били батогами, і Едуарда поиняв нестерпний жах, що й про нього літописці напишуть таку ганебну сторінку. Він потрапив у тенета, і порятунку не було. Доводилось або знести кару, або благодати прощення. Ні, краще вже король стерпить удари, ніж проситиме пощади.

Але Майлз Гендон вирятував його.

— Пустіть дитину! — скрикнув він. — Собаки ви, а не люди! Хіба ви не бачите, який він маленький і кволий? Пустіть його — я беру на себе його кару.

— От спасибі! Чудово придумано! — вигукнув сер Г'ю і злісно посміхнувся.— Пустить старчення, а цьому молодцю дайте замість нього десяток, тільки ж глядіть, гаряченьких. Король палко запротестував був, але сер Г'ю зразу вгамував його:

— Кажи, кажи, не бійся! Кажи все, що в тебе на душі. Тільки пам'ятай, що за кожне твоє слово він матиме на півдесятка ударів більше.

Гендона вийняли з колодок і оголили йому спину; коли по ній заходив канчук, бідний король відвернувся й більше вже не стримував сліз, дарма що вони зовсім не личили його королівському санові. «Відважне, вірне серце! — сказав він сам собі.— Його шляхетний вчинок ніколи не зітреться з моєї пам'яті. Я цього не забуду, та й їм пригадаю!» — гнівно додав він.

Гендонова великодушність з кожною хвилиною зростала в його очах, а водночас і вдячність до нього.

«Той, хто рятує свого короля від ран і смерті,— а він це вчинив для мене,— робить йому велику послугу,— думав король,— але це ніщо проти сьогоднішнього його подвигу! Адже ж він урятував свого короля від ганьби!»

Гендон без стогону, без крику, з мужністю справжнього вояка терпів удари. Його стійкість і те, що він визволив хлопця від кари, взявши її на себе, викликали пошану навіть у темної юрби, що зібралася навколо нього. Насмішки й брутальні жарти змовкли; чути було тільки, як свистить канчук. Коли Гендона знов забили в колодки, навколо панувала мертва тиша; навіть не вірилося, що недавно тут стояв глумливий крик.

Король тихенько підійшов до Гендона й шепнув йому на вухо:

— Не в спромозі короля зробити тебе шляхетнішим, добра, велика душе, бо той, хто вище за королів, уже дав тобі шляхетність. Але король може підтвердити твою шляхетність перед людьми.

Він підняв з землі канчук і, легенько торкнувшись ним закривавленого плеча Гендона, сказав:

— Едуард, король Англії, надає тобі титул графа.

Гендон був зворушений. Сльози навернулися йому на очі, але водночас він так гостро почував увесь гіркий комізм свого становища, що ледве стримав усмішку. Йому, голому й закривавленому, підвестися відразу від ганебного стовпа на надхмарну височінь графської гідності — що може бути кумедніше!

«Гарно ж мене обсіпано блискітками! — казав він собі. — Примарний рицар з царства Мрій і Тіней став примарним графом! Запаморочливий зліт для безперих крил! Якщо так ітиме й далі, то скоро я, наче травневий стовп, буду весь обвішаний фальшивими прикрасами та примарними почестями. Але хоч самі ці ознаки гідності й не мають ціни, я все ж цінуватиму в них ту любов, із якою їх мені дарують. Ці кумедні уявні титули, що їх мені дають від щирого серця й чистою рукою, куди кращі, ніж справжні, куповані принизливою запобігливістю в корисливих владарів».

Грізний сер Г'ю круто повернув коня, жива стіна безмовно розступилася перед ним і так само безмовно зімкнулася. Ніхто не зважувався висловити скатованому своє співчуття або схвалення; але сама тиша була достатнім виявом шани. Якийсь глядач, що спізнився, не знаючи, що тут було до нього, здумав познущатися з «самозванця» й уже збирався шпурнути в нього дохлою кішкою; але його зразу збили з ніг і виштовхали геть, не кажучи ані слова. Потім знов настала глибока тиша.

Розділ XXIX

ДО ЛОНДОНА!

Коли Гендон відбув біля ганебного стовпа скільки йому присуджено, його відпустили і наказали назавжди покинути той край. Шпагу йому віддали, а також вернули мула й ослика. Коли він з королем вирушив у путь, юрба шанобливо розступилася, щоб дати їм дорогу, а зразу ж після того розійшлась.

Гендон їхав мовчки, поринувши в свої думки. А йому таки було про що подумати. Що робити? Куди податися? Треба шукати допомоги в якої-небудь значної особи, бо інакше доведеться відмовитись від спадщини, та ще й ганебно визнати себе самозванцем. Але де знайти таку допомогу? Де? От питання! У нього промайнула думка, яка раптом виросла в надію, дуже маленьку й малоздійсненну, але, не маючи нічого кращого, він радий був і їй. Він пригадав, як старий Ендрюс розповідав про доброту юного короля і про його великодушне заступництво за всіх скривджених та знедолених. Чом би не спробувати пробратися до нього — і попросити правосуддя? Гай-гай! Хіба такого бідняка допустять перед ясні очі монарха? Ну, там видно буде. Навіщо сушити собі голову завчасно. Йому доводилось

бувати в бувальцях і братися не раз на всякі хитроці. Безперечно, він і тут дасть собі раду. Так, він поїде до столиці. Може, йому допоможе давній друг його батька, сер Гемфрі Марлоу, що був чи то лордом-кухмістером, чи то лордом-стайничим, чи то ще кимось — Гендон уже не пригадував. Тепер, коли перед Майлзом Гендоном з'явилась якась мета, коли він знав, куди прикласти свої сили й завзяття, журба та відчай, що затуманювали його душу, вмить розвіялися. Наш рицар зразу випростався й озирнувся довкола. Він навіть здивувався, побачивши, як далеко вони вже від'їхали. Селище ледь видніло позаду.

Король, понуривши голову, трюхикав на ослику позаду. У нього в голові теж роїлися думки й плани. Раптовий сумнів затмарив радісний Гендонів настрій: чи схоче хлопець знову повернутися до міста, де за свій коротенький вік він не знав нічого, крім голоду, побоїв та злиднів? Треба негайно спитати його. Однаково це доведеться зробити. Гендон придержав мула й гукнув:

— Я забув спитати, куди їхати. Наказуйте, ваша величність.

— До Лондона!

Гендон рушив далі, дуже задоволений такою відповіддю, хоч і здивований.

Уся їхня подорож минула спокійно, без ніяких пригод, але під кінець їм таки не пощастило. Дев'ятнадцятого лютого, десь о десятій годині вечора, вони в'їхали у браму Лондонського мосту і опинилися серед величезного тиску. Юрба ревля й кричала «ура»; веселі, збуджені від пива обличчя аж лисніли в сяйві незліченних смолоскипів. Раптом з брами звалилася мертва голова якогось колишнього герцога, а може, графа, вдарилась об Гендонів лікоть і покотилася під ноги юрбі. Які недовговічні діла рук людських у цьому світі! Минуло якихось три тижні з дня смерті короля Генріха і ще не сплигло й трьох днів, як його поховали, а вишукані оздобы, що він їх так дбайливо вибирав для свого пишного мосту з-поміж найзначніших людей Англії, вже почали опадати. Якийсь городянин спіткнувся об мертву голову і своєю головою штовхнув у спину переднього: той обернувся й вдарив першого, хто трапився йому під руку, а приятель безвинно ображеного збив з ніг напасника. Час для бійки саме наспів, бо народ уже заздалегідь почав святкувати завтрашній день — день коронації, і від вина та вірнопідданських

почуттів у всіх шуміло в голові. Хвилин через п'ять у бійці брало участь уже чимало охочих, а за десять чи п'ятнадцять хвилин вона розрослась у загальне побоїще. Гендона раптом відтіснили від короля, і обидва вони загубилися серед галасливого людського стовпища. Тут ми й покинемо їх.

Розділ XXX

ТОМОВІ УСПИХИ

Поки справжній король, одягнений у дрантя, напівголодний, зацькований геть усіма як божевільний і ошуканець, блукав по країні, поки він терпів знущання й глум волоцюг, поки сидів разом із злодіями та вбивцями в тюрмі, гаданий король Том Кенті втішався зовсім іншим життям.

Коли ми бачили його востаннє, він тільки-но почав знаходити принаду в королівській владі. З кожним днем принада ця ставала яскравіша, і кінець кінцем усе життя його стало приємне й осяйне, як сонячне проміння. Страхи його минули; сумніви розвіялися; ніяковість зникла, а натомість прийшла спокійна впевненість. Паж для биття був йому за невичерпне джерело корисних відомостей.

Коли йому хотілося побавитись чи поговорити, він запрошував до себе леді Елізабет та леді Джейн Грей, а коли їхнє товариство набридало йому, він відпускав їх з таким виглядом, наче для нього це була цілком звичайна річ. Він навіть нітрохи не соромився, коли принцеси на прощання цілували йому руку.

Тепер йому подобалося, що його з такими церемоніями укладають спати, подобався складний і врочистий ритуал ранішнього одягання. Він почував горде задоволення, коли йшов обідати в супроводі блискучих вельмож та охоронців; він так пишався своєю почесною вартою, що навіть наказав подвоїти її, тобто збільшити загін до ста чоловік. Йому любо було прислухатися, як по довгих коридорах лунали гучні сурми й вигуки герольдів: «Дорогу королю!»

Він навіть набрав смаку до засідань ради в тронній залі і здавався собі чимсь більшим, ніж звичайний автомат, що повторював слова лорда-протектора. Він полюбив приймати знатних послів з їхніми пишними почтами й вислухувати дружні привітання від могутніх монархів, які називали його «братом». О Томе Кенті зі Смітного двору, який ти щасливець!

Він захоплювався своїми розкішними уборами й замовляв ще й нові. Він вирішив, що чотирьохсот слуг для нього мало, і потроїв їхнє число. Лестощі запобігливих придворних милували його слух, як солодка музика. Він лишився добрим і лагідним заступником усіх пригноблених і нещадно боровся проти жорстоких законів; але, відчувши себе ображеним, умів обдарувати якого-небудь графа чи навіть герцога таким поглядом, що в того аж кололо в п'ятах. Одного разу, коли його «сестра», люта святениця Мері, надумала доводити, що він чинить нерозумно, милуючи стільки людей, яких слід було б кинути в тюрму, повісити або спалити, і нагадала, що при їхньому найяснішому покійному батькові по тюрмах іноді сиділо зразу понад шістдесят тисяч в'язнів і що за його велеславного королювання скарано на смерть сімдесят дві тисячі злодіїв та розбійників¹, — хлопець спалахнув величним гнівом і звелів їй іти до своїх покоїв та молити бога, щоб він вийняв у неї з грудей камінь і вклав туди людське серце.

Але невже Том Кенті ніколи не непокоївся за нещасного маленького принца, який поставився до нього так лагідно і з таким запалом кинувся до палацової брами помститися за нього над зухвалим вартовим? Звісно, непокоївся. Його перші дні й ночі в палаці були отруєні болісними думками про зниклого принца; він тоді щиро бажав, щоб принц повернувся й відновив себе в законних своїх правах. Але час минав, принц не повертався; Том дедалі більше піддавався чарам свого нового життя, і помалу образ зниклого безвісти маленького монарха стирався з його свідомості. А коли іноді принц і впливав у нього в пам'яті, то тільки як небажаний привид, бо Томові ставало ніяково й соромно.

Про свою нещасну матір та сестер Том теж забув. Спочатку він сумував за ними, тужив, дуже хотів їх бачити, але потім заспокоївся й на саму думку, що вони колись з'являться до нього, обшарпані й брудні, викажуть його своїми поцілунками й потягнуть з трону назад у нужденну діру, на голод і злидні, він аж холонув з жаху. Кінець кінцем вони зовсім перестали бентежити його, і він був дуже радий, бо коли перед очима в нього поставали їхні скорботні, повні німого докору обличчя, він здавався собі мерзеннішим від повзучої черви.

Опівночі дев'ятнадцятого лютого Том Кенті мирно заснув у розкішному ліжку в палаці, серед королівської пишноти

¹ Юм, «Історія Англії». (Прим. автора).

під охороною вірних васалів, почувавши себе цілком щасливим: адже завтра його мали урочисто коронувати на короля Англії. А тієї самої години справжній король, Едуард, голодний, стомлений, змучений довгою подорожжю, в підертій під час вуличного побойовиська одежі, стояв затиснутий у юрбі народу, що з гострою цікавістю стежила за метушнею робітників, які поралися коло Вестмінстерського абатства, ніби мурахи, закінчуючи готування до коронації.

Розділ XXXI

КОРОНАЦІЙНИЙ ПОХІД

Коли другого ранку Том Кенті прокинувся, навкруги так гуло, що аж луна йшла. Томові цей громовий гуркіт здався музикою, бо він сповіщав, що весь англійський народ висипав на вільне повітря, дружно вітаючи великий день.

Том знову зайняв почесне місце в дивному плавучому параді на Темзі, бо за старовинними звичаями коронаційний похід мав пройти через увесь Лондон, починаючи від Тауера.

Коли Том прибув до Тауера, стіни стародавньої фортеці неначе раптом тріснули в тисячі місць, і з кожної розколини вирвався червоний вогняний язик і білий клубок диму. Розітнувся оглушливий вибух, у якому потонули радісні крики юрби; земля задвигтіла. Раз у раз шугали снопи полум'я, клубився дим і гриміли постріли, і все це відбувалося так швидко, що старий Тауер умить затягся чорною димовою заслоною. Тільки шпиль Білої башти, прикрашений прапорами, височів над морем диму, як гірська вершина над пасмом хмар.

Том Кенті, одягнений у розкішні шати, сів на баского бойового скакуна в багатій попоні, що спадала аж до самої землі. Його «дядько», лорд-протектор, герцог Сомерсетський, теж верхи на коні, рушив слідом за ним. Обабіч вишикувалась королівська гвардія в блискучих панцерах. За протектором потяглася нескінченна низка пишних вельмож зі своїми васалами. За ними йшов лорд-мер і олдермени в малинових оксамитних мантиях, із золотими ланцюжками на грудях; далі депутації всіх лондонських гільдій, розкішно вбрані, з барвистими знаменами різних корпорацій. Похід замикала старовинна Почесна артилерійська рота, яка існувала вже більше трьох сторіч і була єдиною військовою

частиною в Англії, що користувалася правом (це право існує й тепер) не підлягати розпорядженням парламенту. Ця блискуча процесія величаво проклала собі шлях серед незліченних юрм народу, що вітали її радісним криком. От що розповідає про це літописець:

«При в'їзді в місто народ зустрів короля привітальними вигуками, молитвами, ласкавими словами і всіма знаками щирої любові. А король, звернувши до юрби веселе обличчя і милостиво розмовляючи з усіма, хто був близько до його величності, виявив не меншу приязнь до народу. На вигуки «Боже, бережи його величність!» він відповідав: «Боже, бережи мій народ!» і «Дякую від щирого серця!» Народ був у превеликому захваті від ласкавих слів свого короля».

На Фенчерч-стріт, на високому помості, стояла «гарненька дитина в чудовому вбранні» і при наближенні короля привітала його такими віршами:

Привіт тобі, королю! — виспівують серця.
Привіт тобі! — уста всі промовляють.
Нехай живе король! Хай править без кінця!
Хай дням його ясним повік не буде краю!

Юрба у захваті одностайно підхопила слова дитини. Том Кенті глянув на бурхливе море осяйних облич, і серце в нього радісно забилося. Йому подумалося, що єдина в світі річ, для якої варто жити, — це бути королем, бути кумиром нації.

Раптом він загледів віддалік двох колишніх своїх товаришів, обірванців з Тельбухового провулка. Один з них був лордом-адміралом при його потішному дворі, а другий — першим лордом-постельничим. Томові аж дух захопило з гордості. От якби вони його упізнали! Яке б то було несказанне щастя, якби вони впізнали його зараз, якби побачили, що нікчемний, засміяний «король» брудних завулків став справжнім королем, що коло нього упадають герцоги й принци, що до ніг його схиляється вся Англія! Але він мусив зректися самого себе і стримати палке бажання, бо така радість коштувала б йому надто дорого. Том відвернувся, а замурані хлопчачи весело горлали йому вслід, не маючи й гадки, кого вони так щиро вітають.

Народ раз у раз кричав: «Милості! Милості!» — і Том кидав у юрбу цілі жмені новеньких блискучих монет.

Літописець розповідає: «В кінці Грейсчерч-стріт місто спорудило грандіозну арку зі знаком Орла, під якою з одного боку вулиці на другий простягся поміст. На помості були

виставлені зображення найближчих предків короля. Там сиділа Єлизавета Йоркська посеред величезної білої троянди, що кучеряво обгортала її своїми пелюстками; поруч неї в червоній троянді сидів Генріх Сьомий; руки вінценосного подружжя були з'єднані, і на них красувалися виставлені напоказ шлюбні обручки. Від цих троянд тягся пагін до другого помосту, де вже в червоно-білій троянді сидів Генріх Восьмий, а коло нього Джейн Сеймур — мати нового короля. Від цієї пари знов ішов паросток до третього помосту, де було зображення самого Едуарда Шостого на троні, у всій його королівській величі. Усі помости були завітчані гірляндами з червоних та білих троянд.

Ця химерна й гарна портретна галерея викликала таке бурхливе захоплення в народі, що його крики заглушили тоненький голосок дитини, яка мала пояснювати в хвалебних віршах зміст цього видовища. Але Том Кенті не жалкував, бо вірнопідданський рев юрби був йому миліший за найкращі вірші. Коли Том повернув до юрби своє юне щасливе обличчя, народ помітив дивну схожість його з зображенням, і знову знялася буря похвал та оплесків.

Урочиста процесія посувалася вперед, переходячи від одної тріумфальної арки до другої, мимо незліченної низки символічних картин, що прославляли чесноти, таланти й заслуги юного короля. «По всьому Чіпсайду, з кожного вікна звисали прапори й вимпели, розкішні килими, дорогі тканини, оксамит і парча — всі скарби, що звичайно лежать сховані по скринях. Так само багато були прикрашені й інші вулиці, а деякі навіть пишніше».

«І всі ці дива, всі ці розкоші виставлені ради мене, ради мене!» — мурмотів Том Кенті.

Щоки гаданого короля пашіли з хвилювання, очі іскрилися, він упивався своїм щастям. І несподівано, саме тієї хвилини, як він підняв руку, щоб кинути народові жменю монет, він угледів серед юрби бліде, здивоване обличчя, що пильно дивилося на нього широко розплющеними очима. Йому аж світ запаморочився — то була його мати! — і мимовільним, звичним змалку порухом руки (долонею вперед) він затулив очі. За якусь мить жінка пробилася крізь натовп, повз вартових і опинилась коло нього. Вона обхопила його ногу, вкрила її поцілунками і, примовляючи: «Сину мій, любий мій!», підняла до нього осяяне любов'ю й радістю обличчя. Ту ж мить один королівський охоронець із лайкою відтяг її геть і дужою рукою турнув назад у натовп. Слова: «Я не знаю тебе, жінко» — вже зривалися з уст Тома,

але, побачивши, як грубо й жорстоко повелися з його матір'ю, він аж скривився з болю. Коли ж вона обернулася, щоб востаннє глянути на свого сина, поки юрба не сховала його від її очей, у неї був такий засмучений, такий нещасний вигляд, що Томові враз стало соромно за себе. І цей сором спопелив його гордість, висушив усю радість краденої могутності. Його велич здалась йому нікчемною; вона спала з нього, мов зотліле лахміття.

А процесія йшла й ішла. Оздоблення вулиць ставало дедалі розкішніше, і дедалі гучніше лунали народні вітання. Але Томові Кенті до всього було байдуже. Він нічого не чув і нічого не бачив. Королівська влада втратила для нього всю принадність, у навколишній пишноті йому вчувався докір. Йому гризло серце сумління. «Хоч би вже вирватися з полону»,— казав він собі, несвідомо повторюючи ті самі слова, що й у перші дні свого мимовільного звеличення.

Блискуча процесія звивалася, немов барвіста нескінченна змія, по кривих вулицях старого міста, і народ усе вітав її вигуками. Але король їхав, похиливши голову, дивлячись перед собою порожнім поглядом, нічого не бачачи, крім скорботного обличчя матері.

— Милості! Милості! — розлягалися крики, але до короля вони не долинали.

— Хай живе Едуард, король Англії!

Здавалося, земля двигтіла від ревища вітань, але король не чув їх. До нього вони доходили, як рев далекого прибою, бо їх заглушував потужний голос його душі, його сумління, що раз у раз повторював ганебні слова: «Я не знаю тебе, жінко!»

Ці слова краjali серце королю, як жалібний дзвін крає серце людині на похороні друга, якого вона за життя підступно зраджувала.

На кожному повороті його чекали нові почесті, нові розкоші стелилися перед очима, лунали нові вибухи гармат, нові палкі вітання. Але король ані словом, ані жестом не відповідав на них; він чув лише невблаганний суворий голос свого невітшного серця.

Помалу на обличчях його вірних підданців радість стала в'янути і натомість з'явилася турбота чи тривога; навіть вітальні крики звучали вже не так гучно. Лорд-протектор помітив це і зразу збагнув, яка тому причина. Він порівнявсь з королем, низько вклонився йому в сідлі й промовив:

— Ваша величність, не час тепер замислюватись. Народ дивиться на вашу похилену голову, на ваше захмарене

чоло і вбачає в цьому недобрий знак. Послухайтеся мене: дайте знову засяяти сонцю королівської величі, дайте йому розвіяти тривожні сумніви ваших підданців. Підведіть голову, киньте промінь усмішки на свій народ!

Сказавши це, герцог сипнув праворуч та ліворуч по жмені монет і вернувся на своє місце. Гаданий король машинально зробив те, про що його просили. В його усмішці не було душі, але мало хто мав досить зіркі очі, щоб це помітити. Він так мило й граційно кивав головою юрбі, так щедро засипав її блискучими монетами, що тривога народу розвіялася і вітання вибухли з новою силою.

Та коли процесія вже наближалася до Вестмінстерського абатства, герцогові довелося ще раз наблизитися до короля і зробити йому зауваження.

— О великий володарю мій! — шепнув він. — Розвійте свій згубний сум! На вас дивиться весь світ! — І з серцем додав: — Щоб вона згнула, ця злиденна жебрачка! Це вона засмутила вашу величність.

Обсипаний самоцвітами хлопець глянув на герцога погаслими очима й глухо мовив:

— То була моя мати.

— Боже мій! — простогнав лорд-протектор, притримуючи коня. — Недобрий знак був віщий. Він знову збожеволів!

Розділ XXXII

ДЕНЬ КОРОНАЦІЇ

Вернімося трохи назад і увійдімо о четвертій годині ранку пам'ятного дня коронації до Вестмінстерського абатства. Ми тут не самі: хоч надворі ще ніч, але освітлені смолоскипами галереї вже повні людей, ладних просидіти на місці і сім і вісім годин, аби тільки побачити видовище, яке рідко кому доводилось бачити двічі в житті — коронування короля. Так, Лондон і Вестмінстер піднялися ще з третьої години, коли ревнули перші гармати, і вже цілі юрми неродовитих багачів, що купили собі право пройти на галереї, тіснилися коло входів, призначених для громадян їхнього стану.

Години тягнуться повільно й нудно. Метушня стихла, бо всі галереї давно напхані напхом. Ми теж можемо сісти, обдивитися й поміркувати на дозвіллі. Переповнені людом галереї та балкони то вимальовуються в сутінках собору, то ховаються за колонами й виступами. Нам добре

видно всю величезну північну частину хрещатого собору, порожню, бо найвища аристократія ще не прибула. Ми бачимо також широкий, вистелений дорогими тканинами поміст, посеред якого на підвищенні з чотирма сходинками стоїть трон. В сидіння трону вправлено плаский, нетесаний камінь — Сконський камінь, на якому колись коронувалося багато поколінь шотландських королів, і він з часом освятився настільки, що на ньому стали коронуватися й англійські монархи; трон і його підніжжя вкрито золотою парчею.

Навколо панує тиша; сумно блимають смолоскипи; години ліниво повзуть. Аж ось, нарешті, зазоріло, смолоскипи погашено, по всьому собору розливається м'яке світло. Поволі вимальовуються всі обриси грандіозної будівлі, але якось тьмяно й таємниче, бо сонце повите негустими ммарами.

О сьомій годині сонне чекання нарешті порушується. З останнім ударом годинника в північній частині собору з'являється перша переса, вбрана з пишністю царя Соломона. Одягнений у атлас і оксамит розпорядник веде її на призначене місце, а другий, теж вичепурений так само, несе довжелезний шлейф леді, а коли вона сідає в своє крісло, — укладає той шлейф у неї на колінах. Потім він ставить її під ноги ослінчик і кладе її коронку так, щоб вона була під рукою, коли настане час усім вельможам надіти її на голову.

Переси плывуть одна за одною блискучим потоком, тут і там мигтять розпорядники в атласі, розсаджуючи дам і дбаючи про те, щоб їм було якнайзручніш. У соборі стало веселіше: грає життя, і рух, і барви. Потім знов настає тиша, бо всі переси вже прийшли, всі розсілися по місцях, утворивши живий райдужний квітник, усіяний діамантовими іскрами, немов Молочний Шлях! Тут є жовті, зморшкуваті, зовсім посивілі вдови, що пам'ятають ще коронацію Річарда Третього і його неспокійні, давно забуті часи; є і вродливі дозрілі леді, і чарівні молоді жінки, і ніжні гарненькі дівчата з блискучими очима й свіжим рум'янцем на щоках; легко може статися, що вони навіть не зуміють як слід надіти свої коронки, коли настане урочиста хвилина, бо для них це річ незвичайна, і вони будуть дуже хвилюватися. А втім, цього ніяк не може статися, бо в усіх перес зачіски зроблені так, щоб можна було на перший знак швидко й безпомилково посадити коронку як слід.

Ми вже бачили, що всі леді густо обсіпані діамантами,

ми помилувалися цим чудесним видовищем, — але справді надзвичайне ще попереду. О дев'ятій годині хмари на небі зненацька розходяться, в собор уливаються потоки сонячного світла і заливають ряди прекрасних дам; кожен ряд спалахує сліпучими вогнями, і раптова яскравість цього несподіваного видовища проймає нас, мов електричний струм. Та ось, замикаючи похід чужоземних гостей, у пасмо світла вступає посол із якогось далекого східного краю, і нам аж дух зайнявся — такий блиск розливає він навколо себе; бо з голови до ніг він весь іскриться самоцвітами і шлях свій щедро засипає променисто-золотим дощем.

Час минав; спливла година, дві, дві з половиною; а тоді гримнули гармати, сповіщаючи, що прибула королівська процесія. Радість охопила стомлених чеканням людей. Усі знали, що доведеться ще пождати трохи, бо короля треба одягти й підготувати до урочистої церемонії, але поки що можна було приємно розважитися, споглядаючи перів королівства, що з'являлися один по одному в своїх розкішних мантиях. Кожного пера шанобливо вели на місце і клали перед ним його коронку. Глядачі на галереях із щирою цікавістю дивилися на все; адже більшість їх уперше бачили герцогів, графів та баронів, чиї імена славилися в історії вже п'ять сторіч. Коли, нарешті, всі пери посідали, з галерей відкрилося пишне видовище, яке назавжди лишилося в пам'яті всіх присутніх.

На поміст зійшли єпископи в парадних ризах та митрах і зайняли призначені місця; за ними рушив лорд-протектор та інші високі урядовці, потім закуті в крицю гвардійці.

Настала хвилина напруженого чекання. А тоді гримнула урочиста музика, і Том Кенті в довгій парчевій мантиї з'явився на дверях. Усі повставали, і почалось коронування.

Абатство сповнилося звуками урочистого гімну, і Тома підвели до трону. Один по одному перед очима зачудованих глядачів відбувалися освячені старовиною ритуали, пишні й величні. Але що ближче надходив кінець церемонії, то блідіший ставав Том Кенті і дедалі страшніший розпач стискав його сповнену каяттям душу.

Аж ось архієпископ Кентерберійський узяв з подушки корону Англії і підняв над головою тремтячого Тома. В ту мить у північній частині собору спалахнула наче райдуга, бо всі пери й переси разом, як одна людина, взяли свої коронки, піднесли їх угору і завмерли.

По собору прокотився глухий гомін. У цю урочисту хвилину перед очима глядачів з'явилася раптом нова дійова

особа, якої досі ніхто не помічав. То був хлопець з непокритою головою, у стареньких черевиках і в простенькій, та ще й подертій одежі. Величним рухом, що ніяк не пасував до його убогого вигляду, він зняв угору руку й владно мовив:

— Я забороняю класти корону Англії на голову цього злочинця! Я — король!

Вмить хлопця схопило кілька рук. Але в ту ж таки мить Том Кенті, в королівській мантиї, кинувся вперед і дзвінко крикнув:

— Пустіть його! Він справді король!

Присутніх охопила паніка. Всі попідводилися з місць і спантеличено дивились один на одного та на головних дійових осіб цієї вистави, не тямлячи: увіч вони це бачать чи вві сні. Лорд-протектор сторопів так само, як і інші, але швидко опанував себе і твердо промовив:

— Не зважайте на слова його величності! Його знов посіла недуга. Схопіть цього волоцюгу!

Його б послухалися, але Том тупнув ногою й вигукнув:

— Під загрозою смерті забороняю вам торкатися його! Він — король!

Руки придворних опустилися. Усі заціпеніли. Ніхто не рухався, ніхто не говорив. Власне, ніхто не знав, що́ треба робити в такому нечуваному випадку. А поки всі силкувались дати собі раду, маленький обірванець із гордою поставою і ясным чолом сміливо йшов уперед і за якусь хвилину опинився на помості. Том радісно кинувся йому назустріч і, упавши на коліна, вигукнув:

— О найясніший мій королю! Дозволь бідному Томові Кенті першому присягнути тобі на вірність і сказати: «Поклади на себе корону і вступи в свої права!»

Лорд-протектор суворо глянув в обличчя зухвалому обірванцеві; але раптом суворість згасла в його очах і натомисть у них засвітилося безмірне здивування. Те ж саме сталось і з усіма урядовцями. Вони презирнулись і мимовільно разом відступили. «Яка дивна схожість!»— подумав кожен з них.

Лорд-протектор поміркував із хвилину, потім промовив з шанобливою поважністю:

— З вашого дозволу, сер, я хотів би поставити вам кілька запитань, які...

— Я відповім на них, мілорде.

Герцог почав розпитувати хлопця про королівський двір, про покійного короля, про принца та принцес, і той відповідав на все, не затинаючись, цілком правильно. Він точно

описав парадні покої в палаці, апартаменти покійного короля й принца Уельського.

Це була дивна, неймовірна річ, і всі присутні були вражені безмежно. Том Кенті відчув, як до нього вертається щастя, і окрилився надією, але лорд-протектор похитав головою й сказав:

— Усе це справді гідне подиву, але таку ж блискучу відповідь дав би нам і наш найясніший король.

Том засмутився — його ще називали королем! — і всі надії його враз потьмарились.

— Це ще не докази, — додав протектор.

Зрадливі хвили щастя линули швидко-швидко, але не в той бік, що треба: вони лишили Тома Кенті на троні, а справжнього короля понесли у відкрите море! Лорд-протектор, похитуючи сумно головою, казав собі: «І для держави, і для всіх нас небезпечно розв'язувати таку страшну загадку. Це може посіяти розбрат у народі й підірвати непохитність престолу». Він повернувся і сказав:

— Сер Томас, заарештуйте цього... ні, стривайте! — Обличчя в герцога раптом проясніло, і він спитав обшарпаного претендента на престол: — Де лежить велика державна печатка? Якщо відповіси правильно, загадка буде розгадана, бо це може знати *тільки* принц Уельський. От від якої дрібниці залежить тепер доля трону й династії!

То була щаслива думка, мудра думка. Її одноставно привітали всі державні мужі Англії безмовним схваленням, що раптом засвітилось у них в очах. Так! Тільки справжній принц міг розв'язати незбагненну загадку зниклої печатки. Цей жалюгідний маленький самозванець добре вивчив свій урок, але тут він спіткнеться, бо навіть той, хто навчив його, і сам не зміг би відповісти на це запитання. Добре, дуже добре! Тепер уже скоро можна буде покласти край цій клопіткій і небезпечній справі. Вельможі ледве помітно кивали головами і потай усміхалися від задоволення, певні, що зухвалий хлопець зазімає з сорому. Але, на превеликий їхній подив, хлопець відповів спокійно й твердо:

— В цій загадці немає нічого хитрого.

І, ні в кого не питаючи дозволу, він обернувся й дав наказ так легко і просто, неначе зроду звик наказувати.

— Мілорде Сент-Джон, піди до мого кабінету — ти ж знаєш його краще, ніж хто інший, — і там у лівому кутку, найдальшому від дверей з передпокою, ти знайдеш у стіні, майже коло самої підлоги, мідний цвях; натисни його, і тоді відкриється маленька потайна схованка, про яку

навіть ти не знаєш, та й взагалі ніхто на світі не знає, крім мене й надійного майстра, що зробив її д... мене. Перше, що впаде тобі в око, буде велика державна печатка. Принеси її сюди!

Всіх здивували ці слова, а найдужче вразило кожного те, що з-поміж усіх вельмож маленький бідняк, не вагаючись, вибрав саме лорда Сент-Джона і назвав його на ймення так упевнено й спокійно, ніби знав його все життя. Сент-Джон мало не кинувся виконувати його наказ, але відразу схаменувся і трохи почервонів. Том Кенті повернувся до нього і різко мовив:

— Чого ж ти гаєшся? Хіба ти не чув королівського наказу? Йди!

Лорд Сент-Джон уклонився низенько, але вельми обережно, віддавши поклін не котромусь одному із королів, а обом ураз, тобто порожньому місцю між ними,— і вийшов.

Серед придворних почався ледве помітний рух, повільний, але безперервний — наче в калейдоскопі, коли частинки одної барвистої фігури відпадають і прилучаються до іншої: помалу блискуча юрба, що оточувала Тома Кенті, перемістилася ближче до прибулого. Коло Тома майже нікого не лишилося. Настала хвилина напруженого чекання, протягом якої і та невеличка решта легкодухих, що ще стояла коло Тома, набралася відваги й потихеньку приєдналася до більшості. І тепер Том Кенті в королівських шатах і коштовних самоцвітах стояв сам-самісінький серед промовистої порожнечі.

Аж ось коло входу з'явився лорд Сент-Джон. Тихий гомін враз ущух, і в соборі запанувала глибока тиша; лише лордові кроки лунали під високим склепінням. Усі, затамувавши дух, пильно стежили за його наближенням. Він зійшов на поміст, спинився на хвилину, потім підступив до Тома Кенті і, вклонившись, мовив:

— Ваша величність, печатки там немає.

Якби серед вуличного натовпу раптом з'явився зачумлений, люди б сахнулися від нього далеко не так рвучко, як гурт пополотнілих, зляканих на смерть придворних відлинув від маленького злидаря, що домагався англійської корони. Мить — і він стояв один, без друзів і захисників, під перехресним вогнем презирливих і грізних поглядів. Лорд-протектор люто крикнув:

— Викиньте це старчення на вулицю і проженіть по всьому місту канчуками. Негідник кращого не заслугоує.

Охоронці кинулись виконувати наказ, але Том Кенті владно спинив їх.

— Назад! — гукнув він. — Хто його торкнеться, запла-тить головою!

Лорд-протектор розгубився вкрай.

— Чи добре ви шукали? — спитав він лорда Сент-Джона. — А втім, не варто й питати. Адже ж це просто неймовірно! Нема нічого дивного, коли пропадає якась дрібниця. Але як могла отак без сліду загубитись така велика річ, як державна печатка Англії, масивне золоте кружало...

Очі Тома Кенті засяяли, і він вигукнув:

— Стривайте! Яка вона? Кругла? І важка? І на ній вирізьблені якісь літери? Так? Ну, тепер я знаю, що це за велика печатка, яка завдала вам стільки клопоту й мороки. Якби ви раніше сказали мені, що воно таке, то одержали б її ще три тижні тому. Я знаю, де вона лежить, тільки не я перший поклав її туди.

— А хто ж, ваша величність?

— Той, хто стоїть перед вами, — законний король Англії. І він скаже, де вона лежить, тоді ви повірите, що він знав це давно. Подумайте, мій королю, напружте свою пам'ять! Це було останнє, що ви зробили, перше ніж вибігти у моему дранти з палацу, щоб покарати того солдата, котрий мене образив.

Запанувала могильна тиша. Всі втупили очі в невідомого хлопця. А він стояв насуплений, похиливши голову. Він порпався в пам'яті і серед безлічі нікчемних споминів силкувався вловити одну важливу дрібницю, від якої залежало все його життя: згадає — сяде на престол, а ні — то лишиться назавжди злидарем, покидьком... Летіла мить за миттю, пливли хвилини, а хлопець усе думав і мовчав. Аж ось, важко зітхнувши, він повільно похитав головою і вимовив розпачливо, тремтячими губами:

— Я пригадав увесь той день, але де подів печатку, не знаю.

Він помовчав трохи, потім підвів очі і сказав з лагідною гідністю:

— Мілорди і джентльмени! Якщо ви хочете позбавити прав свого законного монарха тільки тому, що він не може дати вам зараз цього доказу, то хай буде по-вашому. Я тут безсилий. Але...

— Та це ж безумство! — скрикнув Том Кенті, охоплений жахом. — Зачекайте! Подумайте! Не здавайтесь! Ще не все

пропало! Слухайте, що я вам казатиму, стежте за кожним словом. Я нагадаю вам усе, що сталося того ранку, все як було. Ми розмовляли, я розповідав вам про своїх сестер Нен і Бет... ну от, пригадуєте? Гаразд! І про свою бабу, і про те, як граються хлопці зі Смітного двору,— ви й цього не забули? Чудово! Ви тільки слухайте, і помалу все згадаєте. Ви дали мені їсти й пити і з королівською делікатністю відіслали слуг, щоб мені не соромно було перед ними за свої манери — ага, ви й це пам'ятаєте!

Поки Том перелічував усі ці подробиці, а другий хлопець на знак згоди кивав головою, всі глядачі й вельможі остовпіло дивилися на них. Усе це було таке схоже на правду, але як могла зав'язатися ця неймовірна дружба між принцом і злидарем? Ніколи ще люди не бували такі розгублені, приголомшені й зацікавлені, як у ту хвилину.

— Для забавки ми помінялись одягом, ваша величність. Потім стали перед дзеркалом і враз помітили, що ми такі схожі один на одного, наче й не переодягалися... ну, пам'ятаєте? Потім ви помітили, що солдат ушкодив мені руку — дивіться, я й досі не можу писати нею, пальці не згинаються. Тоді ви схопилися і, поклявшись відплатити за мене, побігли до дверей; та штука, що ви її називаєте печаткою, лежала на столі,— ви схопили її по дорозі і, шукаючи, де б її покласти, побачили...

— Стривай! Годі! Я згадав! Слава богу, згадав! — схвилювано вигукнув маленький обірванець. — Йди, мій добрий Сент-Джоне, у рукавиці міланського панцера, що висить на стіні, ти знайдеш печатку!

— Так, ваша величність, так! — вигукнув Том Кенті. — Тепер корона Англії ваша, і тому, хто здумає змагатися з вами за неї, краще б родитися німим. Мерщій, мілорде Сент-Джон! Летіть на крилах!

Усі посхоплювались на ноги, не тямлячи себе з хвилювання й тривоги. Внизу й на помості стояв такий страшенний гамір, що ніхто нічогісінько не чув, крім того, що кричав йому на вухо сусід або що він сам кричав сусідові. Час летів непомітно, і ніхто не знав, чи довго це тривало. Нарешті по собору прокотився шепіт, і на помості з'явився лорд Сент-Джон, що тримав високо над головою велику державну печатку. Розлігся оглушливий крик:

— Хай живе справжній король!

Кілька хвилин собор дрижав від привітальних криків і громової музики; в повітрі знявся вихор білих хусточок. А обшарпаний хлопець — віднині перша особа в Англії —

стояв посеред помосту, гордий і щасливий, оточений васалами, що поставали перед ним на коліна.

Потім усі попідводились, і Том Кенті вигукнув:

— А тепер, мій королю, візьміть назад свої королівські шати і віддайте бідному Томові, покірному слугі вашому, його лахміття!

Лорд-протектор сказав:

— Хай малого негідника роздягнуть і кинуть у Тауер. Але новий, справжній король промовив:

— Ні, цього я не дозволю. Якби не він, я не одержав би своєї корони. Ніхто не сміє його кривдити. А тобі, мій любий дядечку, лорде-протекторе, сором так несправедливо трактувати цього бідного хлопця — адже я чув, що він зробив тебе герцогом (лорд-протектор на ті слова спалахнув). А що він був не справжній король, то й гучний титул твій нічогісінько не вартий. Завтра ти *через його посередництво* проситимеш мене затвердити тебе в цім званні, а інакше лишишся простим графом, а не герцогом.

Після такої догани його світлість герцог Сомерсетський вирішив, що краще відійти трохи назад. А король повернувся до Тома і сказав йому ласкаво:

— Мій бідний хлопчику, як це ти згадав, куди я сховав печатку, коли я й сам про це забув?

— Ах, мій королю, це було легко, бо я не раз її вживав.

— Вживав її і не міг сказати, де вона?

— Та я не знав, чого вони шукають, ваша величність. Вони мені не казали, яка вона на вигляд.

— А для чого ж ти її вживав?

Щоки в Тома густо почервоніли; він опустил очі і мовчав.

— Та ну, кажи, голубчику, не бійся! — заспокоїв його король. — Для чого вживав ти державну печатку Англії?

Том вагався з хвилину і, нарешті, збентежено промовив:

— Я колов нею горіхи.

Бідне хлоп'я! Навколо розлігся такий вибух реготу, що воно ледве встояло на ногах. І якщо в кого ще лишалася непевність щодо того, хто такий Том Кенті, — англійський король чи ні, — то ця відповідь розвіяла усі сумніви.

З Тома скинули розкішну мантию й накинули її на плечі королю, прикривши його лахміття. Справжнього короля помазали миром і на голову йому поклали корону. Потім звістка про це облетіла місто, і весь Лондон, здавалось, розривався від вітальних вигуків.

Розділ XXXIII

ЕДУАРД—КОРОЛЬ

Майлз Гендон і без того упадав проходим в око, а коли він, весь пошарпаний, вирвався з колотнечі на Лондонському мосту, вигляд у нього був надивовижу мальовничий. Грошей у нього й раніш було обмаль, а тепер і зовсім нічого не лишилося: злодюжки геть вичистили йому кишені.

Та те йому було байдуже, аби тільки знайти свого хлопчика. Як справжній воїн, він ніколи не робив нічого навмання, а завжди складав собі план дій.

Що насамперед міг розпочати хлопець? Куди він міг податися? Ну, звісно, думав Майлз, його потягне на давні місця, де він жив колись. Так буває з усіма бездомними й нещасними, однаково — здорові вони чи несповна розуму. Ну, а де ж міг він жити? Його лахміття і зв'язок з волоцюгою, який, видно, добре знав його і навіть називав своїм сином, свідчать про те, що він жив в одному з найбільш кваталів Лондона. Чи довго доведеться його шукати? Ні, Майлз його знайде дуже скоро. Він глядітиме не хлопця, а юрби і рано чи пізно знайде свого маленького друга посеред якого-небудь вуличного збіговиська, що знущатиметься з бідолахи, бо він, як звичайно, проголошуватиме себе королем. Тоді Майлз Гендон розправиться з тими тварюками по-своєму, забере свого улюбленця, потішить його, приголубить, і більше вже вони ніколи не розлучаться.

Цілими годинами блукав Майлз по брудних задвірках Лондона. Помічаючи якість збіговисько чи то просто гурт людей, він мчав туди чимдуж, але хлопця ніде не було. Це дуже дивувало Майлза, але він не журився. На його думку, план його був бездоганний; от тільки він гадав, що йому зразу пощастить, а справа трохи затяглася.

До світанку він вибігав багато миль, виглядів чимало людських стовпищ, але кінець кінцем лише втопився й зголюднів. Йому дуже хотілося спати, ще дужче поснідати, та не було за що. Просити милостиню йому й на думку не спадало; заставити шпагу — це означало розлучитися з честю; можна було б продати щось з одежі, але шукати покупців на такий мотлох було однаково, що торгувати болячками.

Опівдні він був ще на ногах — уже блукаючи серед юрби, що проводжала королівський похід, бо він гадав, що його божевільного хлопчика теж привабить це пишне

видовище. Він пройшов слідом за процесією весь її звивистий шлях аж ген до Вестмінстерського абатства; довго блукав серед натовпу, що оточував собор, і кінець кінцем, розгублений і розчарований, пішов собі геть, силкуючись добрати якогось нового, кращого плану. Коли він, нарешті, отямився з задуми, то побачив, що місто лишилося далеко позаду і надворі вже сутеніє. Він опинився коло Темзи, поблизу розкішних садиб, де таких обірванців, як він, приймали не дуже гостинно.

Погода була тепла, і він розлігся на землі під огорожею спочити трохи та поміркувати. Незабаром його огорнула дрімота; він почув глухий, далекий гуркіт гарматних пострілів і, пробурмотівши «короля вже короновано», вмиг заснув. Перед тим він пробув на ногах більше як тридцять годин і тепер прокинувся тільки другого ранку, коли надворі вже стояв білий день.

Він устав розбитий, заляклий, голодний, умився у річці, підживив свій шлунок, ущерть наповнивши його водою, і поплентався до Вестмінстера, лаючи себе, що прогаяв стільки часу. Голод нав'яв йому новий план; насамперед добратися до старого Гемфрі Марлоу й позичити в нього трохи грошей, а потім... ну, та потім буде видно, а поки що треба зробити хоч це.

Десь об одинадцятій годині він підійшов до палацу, і, хоч кругом було багато люду, він, завдяки своєму костюмові, не лишився непомічений. Він пильно вдивлявся в кожне обличчя, сподіваючись знайти хоч одну добру душу, що погодиться доповісти про нього старому Марлоу; про те, щоб пробратися самому в палац, звичайно, не було чого й думати.

Аж ось повз нього пройшов паж для биття; побачивши Майлза, він обернувся і пильно придивився до нього. «Якщо це не той самий волоцюга, про якого так турбується його величність,— сказав він собі,— то я безмозкий вісюк — хоч я, здається, завжди був вісюк. Прикмети всі збігаються до цяточки. Навряд чи бог створив одразу два таких опудала! Яка б тоді була ціна дивам, якби господь отак їх марнотратив. Треба знайти якусь зачіпку й заговорити до нього».

Але тут сам Майлз Гендон допоміг йому. Відчувши, що на нього ззаду хтось пильно дивиться, він обернувся і помітив в хлопцевих очах зацікавленість. Тоді він підійшов до нього і спитав:

- Ви тільки-но вийшли з палацу? Ви з придворних?
- Так, ваша милість.

— А чи знаєте ви сера Гемфрі Марлоу?

Хлопець здригнувся з несподіванки. «Господи! Він питає про мого покійного батька!» — подумав він, а вголос сказав:

— Добре знаю, ваша милість.

— Він там?

— Там,— відповів хлопець і додав сам собі: «На тому світі».

— Чи не будете ви такі ласкаві доповісти йому про мене й передати, що мені треба сказати йому по секрету кілька слів.

— Залюбки зроблю це для вас, сер.

— Тоді скажіть йому, що його питає Майлз Гендон, син сера Річарда. Я буду вам дуже вдячний.

«Король якось не так називав його,— розчаровано подумав хлопець,— ну, та однаково. Це, певне, його рідний брат, і він зможе розповісти його величності про того дивака». І він сказав Майлзові:

— Почекайте мене отам, сер, поки я принесу вам відповідь.

Гендон підійшов до вказаного місця. То була ніша в палацовій стіні з кам'яною лавочкою, де в негоду ховались вартові. Тільки-но він сів, як пройшов загін алебардників під командою офіцера. Офіцер, побачивши чужу людину, спинив своїх солдатів і велів Гендону вийти з ніші. Той послухався і негайно був заарештований як підозріла особа, що вешталася коло палацу. Справа повертала на лихе. Бідний Майлз хотів був з'ясувати непорозуміння, але офіцер брутально наказав йому замовкнути й велів своїм людям роззброїти його та обшукати.

«Невже їм пощастить щось знайти,— подумав Майлз.— Мені он як треба було, і то я нічого не знайшов».

І справді в нього нічого не знайшли, крім запечатаного листа. Офіцер розірвав конверт, і Гендон усміхнувся, пізнавши «карлючки», надряпані його маленьким другом одного зловісного дня в Гендон-Холі. Коли офіцер прочитав уголос англійський текст послання, він аж побагровів, а Гендон, навпаки, пополотнів.

— Ще один претендент на трон! — вигукнув офіцер.— Останнім часом вони плодяться, як кролі. Схопіть негідника і як слід пильнуйте, поки я віднесу цей документ його величності королю.

І він пішов до палацу, лишивши Гендона в міцних руках алебардників.

— Ну, тепер уже кінець усім моїм злигодням,— про-

бурмотів Майлз.— Напевне, буду теліпатися на мотузі, бо те писання так не минеться. А що ж тепер станеться з моїм нещасним хлопчиком! Один бог милосердний відає...

Незабаром він побачив, що офіцер вертається трохи не бігом, і зібрав усю свою мужність, щоб зустріти неминучу долю так, як годиться справжньому солдатіві. Та офіцер звелів алебардникам звільнити заарештованого й повернути йому шпагу; потім шанобливо вклонився і сказав:

— Прошу, сер, іти за мною.

«Якби я зараз не йшов на певну смерть і не боявся примножити свої гріхи, я б задушив цього мерзотника за його глумливу чемність»,— подумав Гендон, ідучи за офіцером.

Вони пройшли через людний палацовий двір до головного входу, і там офіцер з новим поклоном передав Гендона блискучому придворному. Той теж поштиво вклонився й повів його через великий вестибюль між двома рядами пишно вбраних палацових лакеїв (які низько кланялися величавому опудалу, а за спиною в нього рвали боки зо сміху), потім нагору по широких сходах, що аж кишіли царедворцями, і нарешті ввів його до величезної зали, повної англійського вельможного панства. Він провів Майлза вперед, ще раз уклонився йому, нагадав, що треба скинути капелюха, і лишив його посеред кімнати. Всі пильно дивилися на нього; хто гнівно хмурився, хто глумливо усміхався.

Майлз Гендон зовсім сторопів. За кілька кроків від нього, під розкішним балдахіном, сидів молодий король; трохи відвернувшись і схиливши голову, він розмовляв з райським птахом у людській подобі — мабуть, із якимсь герцогом. Гендон стояв і думав, що й без того гірко помирати в розквіті сил, а тут іще доводиться терпіти таке приниження. Йому хотілося, щоб король швидше вирішив його долю — надто вже образливо дивилися на нього деякі чепуруни довкола. Аж ось король підвів голову, і Гендон побачив його обличчя. Йому аж дух перехопило! Як зачарований дивився він на юне прекрасне личко і нарешті вигукнув:

— Як, володар царства Мрій і Тіней на троні!

Не відриваючи зчудованих очей від короля, він бурмотів щось невиразне. Потім озирнувся навколо, пильно оглядаючи блискучу юрбу й розкішну залу, і стиха мовив:

— Але це ж правда, це не сон, а ява!

Він знову глянув на короля й подумав: «Сниться це мені...

чи він справді володар Англії, а не бездомний, божевільний сирота? Хто розгадає мені цю загадку?»

Раптом у нього в голові саянула блискуча думка. Він підійшов до стіни, взяв стілець і сів посеред зали!

Прокотився гнівний шепіт. Хтось обурено схопив його за плече; чийсь голос вигукнув:

— Встань, дурню неотесаний! Як смієш ти сидіти перед королем?

Гомін привернув увагу короля; він простяг руку й крикнув:

— Облиште його, він має на це право!

Вражена юрба придворних відлинула назад. А король казав далі:

— Знайте, леді, лорди й джентльмени, що це мій вірний і улюблений слуга, Майлз Гендон. Своєю славною шпагою він урятував мене від ран, а може, й від смерті, і за це волею короля його посвячено в рицарі. Знайте також, що він учинив ще вищий подвиг, визволив свого короля від канчуків та ганьби, взявши їх на себе, і за це його піднесено до гідності пера Англії, графа Кентського, й наділено золотом і землями. Крім того, привілей, яким він зараз скористався, даровано йому самим королем, і з моєї волі віднині й довіку всі старші в його роду матимуть право сидіти в присутності англійських королів, аж поки існуватиме престол. Не чіпайте його.

За п'ять хвилин до того в залу ввійшли дві особи, що спізнилися на коронацію і прибули з провінції лише сьогодні вранці. Вони слухали короля в німому зачудованні, остовпіло поглядаючи то на нього, то на «опудало». То були сер Г'ю і леді Едіт. Але новий пер Англії, граф Кентський, не помічав їх. Він усе дивився на короля й мурмотів:

— О господи! Це мій маленький злидар! Мій божевільний хлопчик! Це той, кого я хотів уразити розкішшю, здивувати своїм замком на сімдесят кімнат! І двадцятьма сімома слугами! Це той, кого я жалів за те, що він ніколи не знав ніякої одежі, крім лахміття, ніякої ласки, крім стусанів, ніякої їжі, крім недоїдків. Це той, кого я взяв у годованці і мріяв вивести в люди. Хай би я краще провалився з сорому!

Але раптом він опам'ятався, став на коліна і, поки король потискував йому руку, записягнув йому на вірність і подякував за титули та маєтки. Потім він підвівся й шанобливо відійшов убік. І знов усі втупили в нього очі, та тільки вже не з посміхом, а з заздрістю.

Тим часом король помітив сера Г'ю і, блиснувши очима, гнівно вигукнув:

— Позбавити цього розбійника вкрадених титулів та маєтностей і ув'язнити аж до моїх розпоряджень.

Колишнього сера Г'ю забрали.

Аж ось на другому кінці зали зчинивсь якийсь рух. Придворні розступилися, і між двома живими стінами в супроводі лакея пройшов Том Кенті в химерному, але багатому вбранні. Він наблизився до короля і став перед ним навколішки.

— Я дізнався,— мовив король,— про все, що ти робив ці кілька тижнів, і дуже задоволений. Ти правив державою лагідно й милосердно, як годиться справжньому королю. Ну, що, знайшов ти свою матір і сестер? Чудово! Ми подбаємо про них. А батька твого ми присудимо до шибениці, якщо ти побажаєш цього і якщо дозволить закон. Знайте всі, хто тут є, що віднині всі діти, які виховуються в Христовому притулку на королівський рахунок, матимуть не тільки тілесну, а й духовну поживу. Цей хлопець теж там житиме й посяде почесне місце серед вихователів. А що він був королем, йому належить особлива шана. Зверніть увагу на його вбрання: воно присвоєне лише йому, і ніхто не сміє носити таке саме. По цій одежі його всі пізнаватимуть і, пам'ятаючи, що він був королем, віддаватимуть йому шану. Він перебуває під особливим захистом англійської корони, і йому дарується почесний титул королівського вихованця.

Сповнений щастя й гордості, Том Кенті поцілував королю руку, і йому дозволено було піти. Не гаючи часу, він побіг до своєї матері, щоб розповісти їй і сестрам усе, що сталося, й поділитися з ними своєю великою радістю¹.

З а к і н ч е н н я

ПРАВОСУДДЯ І ВІДПЛАТА

Коли всі таємниці нарешті роз'яснилися, Г'ю Гендон признався, що дружина його зреклася Майлза з його наказу. Спочатку він загрожував їй, що, коли вона його не послухається, їй доведеться вмерти. Вона відповіла, що життям своїм не дорожить і нізащо не зрадить друга. На те її чоловік

¹ Див. примітки до розділу XXXIII у кінці книжки. (Прим. автора).

заявив, що її він пощадить, але Майлза вб'є. Тоді вона дала слово й додержала його.

Г'ю не переслідували за цей злочин і за привласнення майна й титулу брата, бо ані Майлз, ані леді Едіт не захотіли свідчити проти нього; та за тих часів дружині взагалі не дозволялося свідчити проти чоловіка, хоч би вона й захотіла. Г'ю, покинувши дружину, втік на континент, де незабаром помер, і тоді граф Кентський одружився з його вдовою. Ото була велика радість у гендонських маєтках, коли подружжя вперше прибуло до рідного замку!

Батько Тома Кенті так і згинув безвісти.

Король розшукав фермера, якого колись затаврували й продали в неволю, звелів йому кинути злочинну ватагу Буяна і дав йому можливість жити в достатках.

Він випустив із тюрми старого правника і зняв накладений на нього штраф. Подбав про дочок нещасних баптисток, яких спалили на вогнищі, і суворо покарав поліцая, який незаслужено відшмагав канчуком сера Майлза Гендона.

Він визволив від шибениці хлопця, який піймав заблуканого сокола, і жінку, яка вкрала у ткача шматок сукна, але вже не встиг урятувати чоловіка, засудженого на смерть за те, що він убив оленя в королівському лісі.

Він дарував велику ласку судді, що зглянувся на нього, коли його обвинуватили в крадіжці поросяти, і, щиро задоволений, стежив за тим, як цей суддя здобував загальну повагу і ставав відомою й шанованою людиною.

До кінця життя король любив розповідати про свої лихі пригоди, починаючи з тої хвилини, як вартовий прогнав його від палацової брами, і аж до тої ночі, коли він замішався в юрбу робітників, що оздоблювали абатство, прослизнув у собор і, сховавшись у гробниці Сповідника, заснув так міцно, що мало не проспав коронації. Він казав, що часто згадує цю дорогоцінну науку і що проймається дедалі глибшим бажанням використати її на благо своєму народові. А історію цю він розповідатиме, поки житиме на світі, щоб оживляти в своїй пам'яті тяжкі враження й зміцнювати в своєму серці паростки співчуття до людей.

Майлз Гендон і Том Кенті лишилися улюбленцями короля на все його недовге правління і щиро сумували за ним, коли він помер. Славний граф Кентський був надто делікатний, щоб зловживати своїм своєрідним привілеєм. Але все ж він скористався з нього двічі після того випадку, про який ми вже знаємо: один раз при вступі на престол королеви Марії, а вдруге під час вступу на трон королеви Єлизавети.

Один з його нащадків скористався з цього права під час коронації Джеймса Першого. Поки надумав використати своє право його син, минуло щось із чверть сторіччя, і «привілей Кентів» більшість придворних уже забули. Тож коли тодішній граф Кент дозволив собі сісти в присутності Карла Першого, зчинився страшенний переполох; але справу швидко роз'яснили і право підтвердили. Останній з графів Кентських поліг у бою під час громадянської війни, б'ючись за короля, і з ним скінчився цей дивний привілей.

Том Кенті дожив до глибокої старості. Це був вродливий срібноволосий дідусь, поважний і лагідний з обличчя. Всі його щиро поважали і віддавали шану його незвичайному вбранню, яке нагадувало про те, що він колись правив державою. Люди розступалися перед ним і шепотіли один одному: «Скинь шапку, це королівський вихованець». Всі низенько вклонялися йому й високо цінували його привітну усмішку, бо життя його було чесне й гідне подиву.

Так, король Едуард Шостий жив недовго, бідний хлопчик, але цілком достойно. Не раз, коли який-небудь гоноровитий сановник, який-небудь роззолочений королівський васал докоряв йому надмірною поблажливістю й доводив, що той чи інший закон, який король хотів пом'якшити, і без того занадто м'який, і без того не завдає нікому страждань і утисків, юний король звертав на нього свої великі сумні й лагідні очі і казав:

— Що знаєш ти про утиски й страждання? Це знаю тільки я та мій народ.

Як на ті жорстокі часи царювання Едуарда Шостого було напрочуд милосердне. І тепер, розлучаючися з ним, збережімо й ми про нього добру пам'ять.

Примітка 1.— До розділу IV

Одіж у Христовому притулку

Найприродніше буде вважати, що та одіж була скопійована зі звичайного убрання лондонських городян тих часів, коли ремісники та слуги ходили в довгих синіх каптанах, а всі носили жовті панчохи. Каптан щільно облягав тіло, але рукави мав широкі, а під нього надягали жовтий камзол без рукавів; підперізувалися червоним шкіряним поясом, шию охоплював священницького взірця комірець, а довершувала вбрання невеличка, плеската чорна шапочка завбільшки з блюдце.— Тімс, «Лондонські дивовижі».

Примітка 2.— До розділу IV

Як видно, Христів притулок спершу був улаштований не як школа; мета його була рятувати вуличних дітей, давати їм дах над головою, годувати, одягати і т. ін.— Тімс, «Лондонські дивовижі».

Примітка 3.— До розділу V

Наказ про вирок герцогові Норфолькському

Тепер король швидко наближався до свого кінця; отож, боячися, що Норфольк уникне його помсти, він передав Палаті громад послання, в якому жадав від палати покvapитися з постановою під тим приводом, що Норфольк обіймав посаду маршала двору і треба було призначити на неї іншого, щоб він провів церемонію посвячення королєвого сина, принца Уельського.— Юм, «Історія Англії», т. III, с. 307.

Примітка 4.— До розділу VII

До самого кінця правління Генріха VIII в Англії не вирощували салати, моркви, ріпи чи будь-яких інших їстівних коренеплодів. Ту невелику кількість цієї городини, яку там споживали, доти завозили з Голландії та Фландрії. Королева

Катерина, коли їй хотілося салати, мусила посилати туди по неї особливого посланця.— Юм, «Історія Англії», т. III, с. 314.

Примітка 5.— До розділу VIII

Палата перів, не допитавши обвинуваченого, не провівши суду й не викликавши свідків, видала указ про позбавлення його всіх прав і переслала той указ палаті громад... Палата громад по-рабському скорилась його [короля]вказівкам; і король, додавши до вироку комісії своє затвердження, віддав наказ про страту Норфолька вранці двадцять дев'ятого січня [наступного дня].— Юм, «Історія Англії», т. III, с. 306.

Примітка 6.— До розділу X

Ч а ш а л ю б о в і

Чаша любові та своєрідна церемонія, з якою її випивають, стародавніші за саму історію Англії. Гадають, що і те, й друге завезено з Данії. Наскільки відомо, на англійських бенкетах споконвіку пили чашу любові. Перекази пояснюють зміст церемонії так: у брутальну давнину вважали за мудру обережність, щоб у питців обидві руки були зайняті, бо інакше, поки один із них доводить другому свою любов та відданість, той другий може скористатися з нагоди та всадити в нього кинджал!

Примітка 7.— До розділу XI

Герцог Норфольк урятувався в останню хвилину

Якби Генріх VIII прожив ще кілька годин, його наказ про страту герцога був би виконаний. «Та коли до Тауера принесли звістку, що тої ночі король помер, комендант відклав виконання наказу, а державній раді видалось не дуже доцільним починати правління нового короля зі смерті найвидатнішого вельможі королівства, приреченого на страту таким несправедливим і тиранським вироком».— Юм, «Історія Англії», т. III, с. 307.

Примітка 8.— До розділу XIV

П а ж д л я б и т т я

Джеймс I і Карл II у дитинстві мали таких пажів, що приймали за них кару, коли вони погано вчилися; отож я зі своїх міркувань наважився дати такого пажа й моему малому принцові.

Примітки до розділу XV

Н а т у р а Г е р т ф о р д а

Юний король виявляв надзвичайну прихильність до свого дядька, що був загалом чоловік поміркований і чесний.— Юм, «Історія Англії», т. III, с. 324.

Та хоч він [протектор] і вражав надмірною пихою, він заслуговує великої похвали за закони, котрі були проведені на тій сесії й котрі відчутно пом'якшили суворість давніх установлень, а також дали деякі гарантії конституційних свобод. Були скасовані всі закони, які розширювали поняття злочину державної зради за межі статуту Едуарда III; всі видані попереднім королем закони, які розширювали сферу злочинів, що каралися смертю, скаліченням або конфіскацією маєтків; усі попередні закони проти лоллардів, чи еретиків, а також статут Шести пунктів. Нікого вже не можна було звинувачувати за якісь висловлювання, коли після них минув місяць. Таким чином було скасовано кілька найжорстокіших за всю історію Англії законів, і народові ніби замрів світанок як громадянської, так і релігійної свободи. Скасовано було й той закон, руйнівний для будь-якої законності, за яким заява короля прирівнювалася до законодавчого акту.— Там-таки, т. III, с. 339.

В а р і н н я ж и в ц е м

За часів Генріха VIII парламентський акт установив таку кару для отруйників. За його наступника цей акт скасовано.

У Німеччині ще й у XVII сторіччі цій страхітливій карі піддавали фальшивомонетників та підроблювачів. Тейлор, «Поет води», описує страту, свідком якої він був у Гамбургу 1616 року. Вирок, оголошений одному фальшивомонетникові, звучав так: «Зварити до смерті в олії; не вкидати в казан зразу, а підвісити на мотузі під пахви і опустити в олію помалу — спочатку ступні, потім ноги, щоб м'ясо відпадало від кісток».— Д-р Дж. Геммонд Трамбул, «Сині закони», справжні й фальшиві», с. 13.

Г о р е з в і с н а с п р а в а з п а н ч о х а м и

Одну жінку та її дев'ятирічну дочку повісили в Гантінгдоні за те, що вони продали свої душі дияволу й спричинили бурю, скинувши з ніг панчохи.— Там-таки, с. 20.

Примітка 10.— До розділу XVII

Продаж у рабство

Такий юний король і такий темний селянин, певне, могли помилятися — і тут ми маємо приклад цього. Той селянин страждав від такого закону *наперед*; король спрямував своє обурення проти закону, якого ще не існувало. Бо цей огидний законодавчий акт мав народитися саме в часи правління нашого юного короля. Та по людяності його натури ми знаємо, що він ніколи, нізащо не міг би сам запропонувати такий закон.

Примітки до розділу XXIII

Смертна кара за дрібні крадіжки

Коли Коннектікут і Нью-Гейвен укладали свої перші кодекси, крадіжка речі вартістю понад дванадцять пенсів була в Англії тяжким злочином,— ще з часів Генріха I.— *Д-р Дж. Геммонд Трамбул, «Сині закони», справжні й фальшиві», с. 17.*

Химерна старовинна книжка «Англійський злочинець» зазначає суму в тринадцять з половиною пенсів; до смерті засуджували кожного, хто вкраде річ «вартістю понад тринадцять з половиною пенсів».

Примітки до розділу XXVII

Для багатьох злочинів закон спеціально зазначав, що вони підлягають тільки світському судові, а не церковному: за крадіжку коня, сокола, вовняної тканини у ткача належала шибениця. Так само карали того, хто вполює оленя в королівських лісах або вивезе з королівства овець.— *Д-р Дж. Геммонд Трамбул, «Сині закони», справжні й фальшиві», с. 13.*

Вільямові Принну, вченому правникові, присудили [багато пізніше від часів Едуарда VI] відтяти обоє вух коло ганебного стовпа, виключити його з адвокатського стану, оштрафувати на 3000 фунтів стерлінгів і ув'язнити довічно. Через три роки він знову прогрішився, опублікувавши памфлет проти ієрархії. Його знову судили і присудили відтяти *те, що лишилось від вух*, стягти 5000 фунтів штрафу, *затаврувати обидві щоки літерами «Б П»* (бунтівник і пасквілянт) і довіку тримати у в'язниці. Цю жорстоку кару було не менш жорстоко виконано.— *Там-таки, с. 12.*

Примітки до розділу ХХХІІІ

Христів притулок; або Школа синіх каптанів,— «най-благородніший заклад у світі».

Землю, на якій стояв монастир францисканців, Генріх VIII передав Лондонській корпорації [і вона влаштувала там притулок для бідних дітей]. Потім Едуард VI наказав обладнати як слід старе Пріорство і заснував у ньому той благородний заклад, який називають Школою синіх каптанів, або Христовим притулком, для освіти і утримання сиріт та дітей убогих батьків... Едуард не відпускав його [єпископа Рідлі], аж поки написали листа [до лорда-мера], а потім доручив йому самому вручити того листа і підписав особливого наказу про те, щоб йому не гаючись доповідали про все для цього потрібне і про те, що вже зроблено. За роботу взялись дуже ревно, Рідлі сам наглядав за нею, і в наслідку обладнали Христів притулок для виховання вбогих дітей. [У той самий час король забезпечив ще кілька добродійних закладів]. «Господи боже,— сказав він,— складаю тобі найщирішу дяку, що ти дав мені дожити до цього часу й завершити цей труд на славу твого імені!» Чисте й зразкове для всіх життя короля вже стрімко наближалось до кінця, і через кілька днів він доручив свою душу Творцеві, молячи бога, щоб захистив королівство від папізму.— Дж. Генідж Джесс, «Лондон, його уславлені постаті й місця».

У Великій залі висить великий портрет короля Едуарда VI, що сидить на троні в багряних з горностаєм шатах, тримаючи в лівій руці скіпетра, а правою простягаючи хартію лорду-мерові, що стоїть перед ним навколішки. Поруч нього стоїть канцлер з печатками в руках, а далі — інші державні мужі. Єпископ Рідлі стоїть перед ним навколішки, піднісши руки вгору, ніби просить у неба благословення цій події; а олдермени тощо, на чолі з лордом-мером, стоять теж навколішки обабіч, займаючи другий план картини. І, нарешті, на передньому плані — подвійний ряд хлопчиків, з одного боку, та дівчаток, з другого: від вихователя й виховательки до крайнього хлопця й дівчини, що виступили вперед зі своїх рядів і з піднятими руками стоять навколішки перед королем.— Тімс, «Лондонські дивовижі», с. 98.

Христів притулок за старовинним звичаєм має привілей вітати короля чи королеву з нагоди їхнього прибуття до Сіті в гостину до Лондонської корпорації.— Там-таки.

Трапезна з галереєю та балконом для органа займає цілий поверх 187 футів завдовжки, 51 фут завширшки й 47 футів заввишки. Освітлюють її дев'ять великих вікон, зашкленних кольоровим склом, з південного боку; після Вестмінстерської зали це найграндіозніше приміщення столиці. Тут обідають діти, яких тепер близько восьми сотень; тут-таки відбуваються «прилюдні вечери», на які гостей запрошують квитками, що їх розсилають скарбник і вихователі Христового притулку. На столи виставляють сир у дерев'яних чашах, пиво — в дерев'яних корцях, наповнюваних із шкіряних міхів, а хліб виносять у великих кошиках. Входить товариство високих урядовців; лорд-мер, чи то президент, сідає в почесне крісло, зроблене з дуба, який ріс коло церкви св. Катерини, що біля Тауера; співають духовний гімн під супровід органа; «грек», або ж перший учень, промовляє з кафедри молитви, коли трьома ударами дерев'яного молотка товариство закликають дотримувати тиші. Після молитви починається вечеря, і гості прогулюються між столами. Під кінець її «розносники» з вихованців збирають зі столів кошики, чаші, міхи, корці та свічники й виходять низочкою, напрочуд церемонно вклоняючись вихователям. На цьому видовищі 1845 року були присутні королева Вікторія і принц Альберт.

З-поміж найвидатніших вихованців притулку назвемо Джошуа Барнса, видавця Анакреона й Евріпіда; Джеремію Марклєнда, визначного знавця літератури — особливо античної; антикварія Кемдена; єпископа Стіллінгфліта; романіста Семюеля Річардсона; Томаса Барнса, що багато років редагував лондонську «Таймс»; Кольріджа, Чарлза Лема і Лі Ганта.

Приймають туди хлопців не молодших за сім і не старших за дев'ять років; жоден хлопець не може лишитись у школі по досягненні п'ятнадцяти років, за винятком «королівських вихованців» та «греків». У школі близько 500 вихователів; на чолі їх стоять король і принц Уельський. Винагорода вихователя — 500 фунтів на рік.— Там-таки.

Загальне зауваження

Ми часто чуємо про огидні «Сині закони Коннектікуту» і звичайно здригаємося з побожним жахом, коли згадують про них. У Америці — і навіть у Англії! — є люди, які гадають, ніби ці закони — справжній пам'ятник жорстокості, немилосердності й нелюдності; тоді як насправді

вони були першими призивітками *процання з юридичною жорстокістю*, які побачив світ. Цей людяний і лагідний «Синій кодекс законів», виданий двісті сорок років тому, стоїть зовсім осібно: позад нього — цілі сторіччя кривавих законів давнини, а попереду — мало не двісті років кривавих англійських законів.

У Коннектікуті — чи то за чинності «Синіх законів», чи й в інші часи — ніколи не каралося смертю більш як *чотирнадцять* різних злочинів. А в Англії, ще за пам'яті нині живих і здорових тілом і душею людей смертна кара передбачалася для *двохсот двадцяти трьох* злочинів!¹ Ці факти варто знати — і варто про них подумати.

¹ Див. у д-ра Дж. Геммонда Трамбула, «Синні закони», справжні й фальшиві», с. 11.

ПРИМІТКИ

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА

С. 36. ...з тієї вершини, наче з гори Сінай, вона виголосила сувору главу закону Мойсейового.— За біблійною легендою, під час виходу ізраїльських племен з Єгипту бог явився пророкові Мойсею на вершині гори Сінай (південна частина Сінайського півострова) і проголосив йому новий закон — десять заповідей, викарбуваних на кам'яних скрижалях.

С. 39. *Доре Гюстав* (1833—1883) — французький художник-графік, автор романтичних за колоритом ілюстрацій до Біблії, «Дон Кіхота» М. Сервантеса, «Втраченого раю» Д. Мільтона, «Божественної комедії» Данте, «Гаргантюа і Пантагрюеля» Ф. Рабле, «Людської комедії» О. Бальзака.

С. 44. *Перших двох апостолів звали...*— *Давид і Голіаф!* — За біблійною легендою, юний вівчар Давид, майбутній цар Ізраїлю, переміг у двобої велетня Голіафа. Першими з дванадцяти апостолів — учнів Христа — Євангеліє називає братів Петра і Андрія.

С. 66. *Робін Гуд* — легендарний герой англійського фольклору. За переказом, народився 1160 р. в с. Локслі, графство Ноттс. Його місце перебуванням став Шервудський ліс в Ноттінгемширі. В стародавніх баладах про Робіна Гуда оспівується його майстерність у стрільбі з лука, хоробрість, шляхетність.

С. 107. ...*поздирали скальпи... в усіх «шести народів».*— У 1715 р. індіанці Тускарори приєдналися до федерації п'яти народів ірокезьких індіанців, заснованої в XVI ст., і організували «федерацію шести народів».

С. 125. *Дайте мені волю або заподійте мені смерть!* — Мається на увазі промова за ліквідацію рабовласництва, що її виголосив у березні 1775 р. в палаті представників штату Вірджинія американський політичний діяч Патрік Генрі (1736—1799).

С. 127. ...*ніби зневажали ту владу, яку забрав над ними славнозвісний Франклін.*— Видатний американський політичний діяч і вчений Бенджамін Франклін (1706—1790) був винахідником громовідводу.

Деніель Вебстер (1782—1852) — американський політичний діяч, славнозвісний оратор.

С. 129. *Четверте липня* — день ухвалення Декларації незалежності (1776), національне свято США.

С. 139. ...*горбатого Річарда.*— Йдеться про Річарда III (1452—1485), останнього англійського короля з династії Йорків.

С. 168. *Палац Аладдіна.*— Аладдін — персонаж збірки арабських народних казок «Тисяча і одна ніч». Пригоди Аладдіна з чарівною лампою і магічним пернем починаються в зачарованій печері, звідки його визволяє джин.

С. 178. *Ті краплі падали ще тоді, коли було зведено єгипетські пі-*

раміди; коли впала Троя; коли закладалися підвалини Рима; коли розпнали Христа; коли Вільгельм Завойовник засновував Британську імперію; коли вирушав у мандри Колумб; коли ще була новиною Ленсінгтонська битва.— Єгипетські піраміди — усипальниці фараонів — зводилися в III—II тисячолітті до н. е. Троя, стародавнє місто на північному заході Малої Азії, було зруйноване і спалене під час Троянської війни бл. 1260 р. до н. е. Рим, за античними переказами, заснований в 754—753 рр. до н. е. За євангельською легендою, Ісуса Христа розп'яли на хресті бл. 30 р. до н. е. Норманський герцог Вільгельм, прозваний Завойовником, висадився в 1066 р. на о. Британію і, розгромивши військо саксонського короля Гарольда II, став королем Англії. Колумб вирушив у перше плавання з метою знайти найкоротший шлях з Європи до Індії в 1492 р. Перший бій американців з англійцями в багаторічній війні за незалежність (1775—1783) відбувся під містом Ленсінгтоном 19 квітня 1775 р.

С. 189. *...великодушна неправда... виступати поряд із славленою правдою Джорджа Вашингтона про сокиру.*— Йдеться про широковідомий в Америці епізод із дитинства першого президента США Джорджа Вашингтона (1732—1799): коли шестирічний Джордж порубав сокирою кору на улюбленій вишні в саду свого батька, він сам зізнався в цьому, бо не вмів брехати.

ПРИГОДИ ГЕКЛЬБЕРРІ ФІННА

С. 195. *...і давай читати про Мойсея та про те, як його знайшли в очеретах...*— За біблійною легендою, пророк Мойсей народився в Єгипті в той час, коли, за наказом фараона, всіх новонароджених ізраїльських дітей чоловічої статі топили в Нілі. Мойсеєва мати поклала дитя в кошик і сховала в прибережних заростях очерету; там його знайшла дочка фараона і взяла собі за сина.

С. 217. *Адам, та й годі — весь мов із самої глини.*— За біблійною легендою, бог створив Адама, першу людину, із семи пригорців землі.

Був там один вільний негр з Огайо.— Огайо — штат на північному сході США. Згідно з т. зв. «Міссурійським компромісом» (3 березня 1820 р.), на всій території США на захід від р. Міссісіпі і на північ від 36°37' західної широти рабовласництво назавжди заборонялось.

С. 232. *Всі назвуть мене... підлим аболіціоністом.*— Аболіціоністи — прихильники скасування рабовласництва в США. На рабовласницькому Півдні слово «аболіціоніст» вважалося лайкою.

...надумала продати мене аж у Орлеан...— Йдеться про місто Новий Орлеан (штат Луїзіана), що стоїть на березі Мексиканської затоки. В 20—40-і рр. XIX ст. Новий Орлеан був одним із найбільших центрів торгівлі рабами.

С. 235. *...всі його називають просто Валаамів осел.*— Натяк на біблійну легенду про Валаамову ослицю; щоб уберегти свого хазяїна, пророка

Валаама, від нечестивого вчинку, ослиця вперто не хотіла зрушити з місця, притиснувши до стіни Валаамову ногу.

С. 265. Каір — місто в гирлі р. Огайо, при впадінні у Міссісіпі (штат Іллінойс).

С. 284. *По стінах у них порозвішувано було картини — все Вашингтони та Лафайети... та шотландська королева Марія Стюарт, а одна картина називалася «Підписання Декларації».*— Вашингтон.— Див. прим. до с. 189. Лафайет Поль (1757—1834) — французький державний діяч, генерал; брав на боці американців участь у війні за незалежність північноамериканських колоній (1777—1781). Марія Стюарт (1542—1587) — королева Шотландії; як учасниця змови проти англійської королеви Єлизавети I була засуджена на смерть і страчена. «Підписання Декларації» — картина американського художника Джона Трамбула (1756—1843).

С. 287. *Травневий стовп.*— Див. прим. до с. 459.

С. 304. *...бідолошного... дофіна Людовіка Сімнадцятого...*— Після страти короля Франції Людовіка XVI французькі емігранти-роялісти проголосили принца-наступника Луї-Шарля королем Людовіком XVII. 8 серпня 1795 р. десятирічний принц, арештований якобінцями, помер від туберкульозу у в'язниці Тампл, в Парижі. Про останні місяці його життя немає ніяких відомостей, що породжувало всілякі легенди. В наступні роки з'явилося до тридцяти самозваних Людовіків XVII, але жоден не зміг довести законність своїх прав.

С. 308. *...іменувався... Гарріком Молодшим...*— Девід Гаррік (1717—1779) — видатний англійський актор; прославився виконанням ролі Річарда III в однойменній трагедії В. Шекспіра. Грав у 30-ти п'єсах Шекспіра, був співвласником лондонського театру Друрі-Лейн.

С. 315. *Капет* — прізвище, яке французький король Людовік XVI носив після революції, коли були скасовані всі дворянські титули.

Ось цей монолог.— Після першого, перекрученого рядка з монологу Гамлета йде безглуздий набір рядків, насмиканих з різних п'єс Шекспіра.

С. 317. *Едмунд Кін Старший.*— Едмунд Кін (1787—1833) — видатний англійський актор. Зіграв багато ролей у п'єсах Шекспіра.

С. 331. *А давайте сюди Нелл Гвін... Джейн Шор... чарівну Розамунду...*— Нелл (Елеонора) Гвін (1650—1687) — англійська актриса, фаворитка короля Карла II. Джейн Шор (померла 1527) — фаворитка англійського короля Едуарда IV, мала на нього великий вплив і втручалася в державні справи. Розамунда Кліффорд (1140—1176), прозвана чарівною Розамундою, — фаворитка англійського короля Генріха II. Зрозуміло, що ці жінки не могли бути дружинами Генріха VIII.

...заманулося тому Генріхові зчинити колотнечу з Америкою.— Гекльберрі Фінн нагромаджує цілу купу історичних нісенітниць: війна північноамериканських колоній за незалежність від Англії почалася за короля Георга III (1738—1820); партію англійського чаю повкидали в море в Бостонському порту (1773) члени американської організації «Сини свободи»

на знак протесту проти безмитного ввозу англійського чаю в Північну Америку; Декларація незалежності США була проголошена 4 липня 1776 р. Жоден король Генріх до всіх цих подій не мав ніякого стосунку. Не міг бути батьком короля Генріха і герцог Веллінгтон (1769—1852), англійський політичний діяч і полководець, переможець Наполеона при Ватерлоо (1815); у бочці з мальвазією втопили герцога Кларенса (1478) за участь у змові проти власного брата, англійського короля Едуарда IV; за переказом, він сам обрав собі таку смерть.

С. 347. ...*Вільгельма Четвертого*...— Вільгельм IV — англійський король з 1830 по 1837 р.

С. 349. Четверте липня.— Див. прим. до с. 129.

С. 398. ...*стільки літ прожили, скільки Мафусайл*...— Біблійний старець Мафусайл, найдовговічніша людина на землі, прожив 969 років.

С. 407. *Ні про барона Тренка, ні про Казанову, ні про Бенвенуто Челліні*...— Барон Тренк Фрідріх фон дер (1726—1794) — австрійський авантюрист; служив в армії прусського короля Фрідріха II, зазнав багато пригод, двічі потрапляв до в'язниці; страчений під час французької революції за наказом Робесп'єра. Казанова Джованні Джакомо (1725—1798) — італійський авантюрист, автор відомих «Мемуарів». Бенвенуто Челліні (1500—1571) — видатний флорентійський скульптор і ювелір; прожив сповнене пригод життя, підозрювався в отруєннях і вбивствах, кілька років був ченцем. Автор захоплюючої автобіографії.

С. 409. *Залізна Маска*.— Так називали таємничого в'язня з обличчям, схованим під залізною маскою, якого в роки правління французького короля Людовіка XIV понад 40 років тримали в тюрмі як державного злочинця.

С. 411. ...*в'язень, що сидів у підземеллі замку д'Іф*...— Йдеться про Едмона Дантеса, героя пригодницького роману А. Дюма-батька (1802—1870) «Граф Монте-Крісто».

С. 422. ...*прибувши сюди разом із Вільгельмом Завойовником на кораблі «Мейфлауер»*.— Ще один приклад улюбленої Твенем комічної нісенітничі. Через 554 роки після вторгнення на о. Британію Вільгельма Завойовника (див. прим. до с. 178) на кораблі «Мейфлауер» в Північну Америку прибула з Англії група переселенців-пуритан, які заснували першу колонію «Нова Англія».

С. 423. *Згадаймо хоча б леді Джейн Грей... Гілфорда Дадлі... старого Нортумберленда*...— Див. примітки до с. 464.

С. 430. ...*лементувала так, що в Єрихоні було чути*.— За біблійною легендою, мури міста Єрихона впали від звуків сурм і лементу завойовників.

С. 441. ...*цей негр навіжений, чистий Навуходonosор*...— Навуходonosор (6 ст. до н. е.) — вавілонський цар; за біблійною легендою, бог наслав на нього божевілля.

ПРИНЦ І ЗЛИДАР

С. 459. *...біля травневого стовпа...*— В середні віки, за давнім звичаєм, у багатьох країнах Європи весною відбувалися народні гуляння навколо високої жердини, прикрашеної гірляндами й стрічками.

Анна Ескью (1521—1546) — англійська протестантка, піддана жорстоким тортурам і скарана на смерть за заперечення деяких догматів християнської церкви.

С. 461. *...сів перепочити під гарним хрестом...*— Король Едуард I (1272—1307) наказав спорудити на шляху від м. Гарбі в Ноттінгемширі до Лондона кам'яні хрести в тих місцях, де зупинявся похоронний кортеж його дружини, королеви Елеонори Кастільської (1246—1290), похованої у Вестмінстерському абатстві.

...лишний палац кардинала...— Мається на увазі палац Гемптон-корт на лівому березі Темзи, збудований 1515 р. для кардинала Уолсі, лорда-канцлера Генріха VIII. 1525 р. кардинал подарував палац королю.

...ще ...величчишого палацу — Вестмінстерського.— Вестмінстерський палац побудовано за часів короля Едуарда Сповідника (бл. 1003—1066). Після пожежі у Вестмінстері 1512 р. королівський двір переїхав у палац Уайтхол, а після смерті кардинала Уолсі (1530) Генріх VIII зробив цей палац офіційною резиденцією королівської родини. Вестмінстерський палац відтоді стає головним місцеперебуванням англійського парламенту. Отже, Марк Твен допустився тут неточності.

С. 464. *Леді Елізабет* — дочка Генріха VIII від другої дружини, Анни Болейн, майбутня королева Єлизавета I (1533—1603). В дитинстві стала жертвою політичних інтриг. Під час правління своєї зведеної сестри Марії Тюдор була ув'язнена в Тауері.

Леді Джейн Грей (1537—1554) — правнучка Генріха VII, з якою хотіли одружити Едуарда VI. В 1553 р. вона вийшла заміж за Гілфорда Дадлі, молодшого сина герцога Нортумберленда. Після смерті Едуарда VI, згідно з його заповітом, Джейн Грей була проголошена королевою Англії, але через 9 днів, після поразки військ Нортумберленда, була ув'язнена в Тауері. В лютому 1554 р. Джейн Грей і Гілфорд Дадлі були скарані на смерть як державні злочинці.

Леді Мері — дочка Генріха VIII від його першої дружини, Катерини Арагонської, майбутня королева Марія Тюдор (1516—1558). Увійшла в історію Англії під ім'ям Марії Кривавої, яке заслужила жорстокими переслідуваннями протестантів і намаганнями відновити в Англії католицизм. Померла від чуми.

Панч і Джуді — персонажі народного лялькового театру.

С. 470. *...для ув'язнення знатних лордів Норфолька й Саррі.*— Томас Говард, герцог Норфольк (1473—1554) — англійський вельможа і воєначальник; після смерті кардинала Уолсі став головою таємної ради. Дві племінниці Норфолька — Анна Болейн і Катерина Говард — були

дружинами Генріха VIII; обидві засуджені до страти. В грудні 1546 р. родичі Едуарда Тюдора, Сеймури, побоюючись, що після смерті Генріха VIII Говарди стануть регентами при малолітньому Едуарді, звинуватили Норфолька і його сина, Генрі Говарда, графа Саррі (1517—1547) в державній зраді. Саррі був страчений, а страта Норфолька мала відбутися 29 січня 1547 р. В ніч перед стратою Генріх VIII помер, і присуд було скасовано, однак Норфольк залишався в ув'язненні протягом усього правління Едуарда VI (до 1553 р.). За наказом Марії Тюдор він був звільнений, і йому було повернуто герцогський титул.

С. 474. *...віддайте наказ, лорде Гертфорде...*— Едуард Сеймур, граф Гертфорд, згодом герцог Сомерсетський (1500—1552) — англійський вельможа, воєначальник, брат третьої дружини Генріха VIII, Джейн Сеймур. Після смерті Генріха VIII став регентом і фактичним правителем Англії. В 1549 р. усунутий від влади Джоном Дадлі (згодом герцог Нортумберленд) і в 1552 р. страчений.

...спадковий великий маршал Англії...— Титул головного розпорядника коронацій, королівських шлюбних церемоній і т. д.

С. 478. *...прийшов лорд Гілфорд Дадлі.*— Див. прим. до с. 464.

С. 481. *Бенвенуго.*— Див. прим. до с. 407.

С. 483. *...королева, мадам Парр...*— Катерина Парр (1512—1548) — шоста, остання дружина Генріха VIII.

С. 487.— *герольдмейстер ордену Підв'язки...*— Орден Підв'язки — найвищий англійський придворний орден, заснований королем Едуардом III бл. 1348 р. За переказом, на придворному балу фаворитка Едуарда III, графиня Солсбері, загубила блакитну підв'язку. Король підняв її зі словами: „Nonni soit qui mal у pense!“ (Сором тому, хто погано подумає про це). Цей вислів став девізом ордену, яким міг бути нагороджений лише король Англії, принц Уельський, члени королівської родини і двадцять п'ять дворян — наближених короля. Першою жінкою, удостоєною цього ордену, була Марія Тюдор. Орден складається з блакитної оксамитної стрічки, яку носять під лівим коліном, та нагрудного золотого медальйона на блакитній стрічці.

...кілька кавалерів ордену Лазні...— Орден Лазні — англійський орден, назва якого походить від церемонії омовіння, якою супроводжувалося висвячення в рицарі. Заснований 1399 р.

С. 497. *...нагадував дона Сезара де Базана...*— Дон Сезар де Базан — герой однойменної комедії французьких драматургів А. Ф. Деннері та Ф. Дюмануара (1844), декласований іспанський дворянин, який відкидає дворянсько-лицарську мораль.

С. 506. *...в Тауері годі був ув'язнений лорд де Курсі...*— Джон де Курсі (помер бл. 1219 р) — англо-норманський воєначальник, завойовник Ольстеру (1177). За переказом, у нагороду за це Джонові де Курсі та його нащадкам було надане право лишатися з покритою головою в присутності короля.

С. 513. ...*лорд-протектор іще не був призначений.*— Лорд-протектор — історичний титул, надавався деяким високопоставленим сановникам Англії, наприклад, регентам при неповнолітніх королях. В 1653—1658 рр. титул лорда-протектора носив діяч Англійської буржуазної революції XVII ст. Олівер Кромвель (1599—1658).

С. 546. ...*справи, яку виконував сам Альфред Великий.*— За переказом, король саксів Альфред (849—899), який згодом став королем Англії, рятуючись від переслідування завойовників-датчан, знайшов притулок в хатині дроворуба. Господиня, не знаючи, хто він такий, звеліла йому наглядати за коржами, а коли вони пригоріли, дала йому потиличника.

С. 551. ...*це він зробив нас бездомними й беззахисними.*— 1534 р. Генріх VIII порвав з папою римським і примусив англійський парламент проголосити його главою реформованої англійської церкви. В 1536—1539 рр. монастирі, які король вважав оплотом католицизму, були ліквідовані, а їх майно — конфісковане.

С. 587. *Похід замикала старовинна Почесна артилерійська рота.*— Маються на увазі лучники, чию зброю в середньовічній Англії іноді називали «артилерією».

С. 589. *Там сиділа Єлизавета Йоркська посеред величезної білої троянди...*— Війна за англійську корону між династіями Ланкастерів і Йорків увійшла в історію під назвою війни Червоної і Білої троянд (1455—1485). В 1485 р. на англійський престол вступив представник династії Ланкастерів Генріх VII Тюдор. Шлюбом з Єлизаветою Йоркською він поклав кінець міжусобній ворожнечі і об'єднав у своєму гербі обидві троянди.

С. 592. *В сидіння трону вправлено плаский, нетесаний камінь — Сконський камінь.*— Сконський камінь — «камінь долі» з абатства Скон в Шотландії, на якому з прадавніх часів коронувалися шотландські королі. В 1296 р. король Англії Едуард I захопив Сконський камінь і привіз його до Лондона, де його було вправлено в коронаційний трон англійських королів.

С. 606. ...*у гробниці Сповідника...*— Йдеться про гробницю короля Англії Едуарда Сповідника (бл. 1003—1066) у Вестмінстерському абатстві.

І. НОВИЧЕНКО

ЗМІСТ

М. Мендельсон. Марк Твен — гуморист і сатирик 5

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА

Переклад Володимир Митрофанов 18

ПРИГОДИ ГЕКЛЬБЕРРІ ФІННА

Переклад Ірини Стешенко за редакцією Дмитра Паламарчука 193

ПРИНЦ І ЗЛИДАР

Переклад Марії Рябової за редакцією Юрія Лісняка 455

Від автора

<i>Розділ I. Народження принца і злидаря</i>	456
<i>Розділ II. Томове дитинство</i>	457
<i>Розділ III. Зустріч Тома з принцом</i>	461
<i>Розділ IV. Лихі пригоди принца починаються</i>	466
<i>Розділ V. Том — вельможа</i>	469
<i>Розділ VI. Том скоряється волі короля</i>	475
<i>Розділ VII. Перший королівський обід Тома</i>	481
<i>Розділ VIII. Клопіт із печаткою</i>	484
<i>Розділ IX. Свято на Темзі</i>	486
<i>Розділ X. Принц у тенетах</i>	488
<i>Розділ XI. У ратуші</i>	494
<i>Розділ XII. Принц і його визволитель</i>	498
<i>Розділ XIII. Принц зник</i>	507
<i>Розділ XIV. Le roi est mort — vive le roi!</i>	510
<i>Розділ XV. Том — король</i>	519
<i>Розділ XVI. Парадний обід</i>	528
<i>Розділ XVII. Фу-фу Перший</i>	530
<i>Розділ XVIII. Принц серед волоцюг</i>	538
<i>Розділ XIX. Принц у селян</i>	543
<i>Розділ XX. Принц і пустельник</i>	548
<i>Розділ XXI. Гендон поспішає на поміч</i>	552
<i>Розділ XXII. Жертва віроломства</i>	555
<i>Розділ XXIII. Принца заарештовано</i>	559
<i>Розділ XXIV. Утеча</i>	562

3 қрб. 30 к.